ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

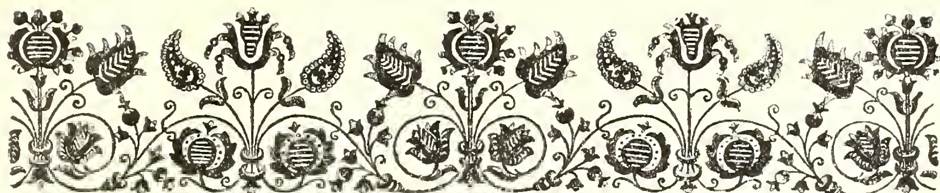
UJ FOLYAM. XXV. KÖTET.

HÉT KÉPMELLÉKLETTEL, HÉT KÉPES TÁBLÁVAL ÉS NÉGYSZÁZÖTVENHAT ÁBRÁVAL.



BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1905.

Franklin-Társulat nyomdája.



TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

BAGYARY SIMON. Szent László nagyváradi lovasszobra 211.

BALÁZS BÉLA. A tibold-daróczi (Borsod megye) bérczúti őstelep. (Első közlemény) 407—415.

BELLA LAJOS. Római föliratos kőről 418—419. — ism. Wosinszky Mór. Az őskor mészbetétes diszítésű agyagművessége 436—438.

Dr. BLAU LAJOS. ism. «Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler» 175—178.

BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri sírmező a régibb középkorból 16—33. — Régi magyar emlékek a győri múzeumban 186—188.

CSALLÁNY GÁBOR. Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban 33—44.

CZIRÁKY GYULA. Régiségleletekről Bács-Bodrog megyében 62—66.

DARNAY KÁLMÁN. Szeghalmi ásatásról 66—70. — Badacsonyi lelet 96. — Fonyódi urnasírról 160—161.

DUDÁS GYULA. Bács megyei halmok 288.

Dr. ÉBER LÁSZLÓ. ism. Szepesvármegye művészeti emlékei I. R. irta Divald Kornél 76—85. — Harmadik Miksa főherczeg oltára a Magyar Nemzeti Múzeumban 193—211. — ism. Dr. Szendrei János. A magyar viselet történeti fejlődése 429—432. — ism. Dr. Récsey Viktor. Keresztény templomépítés az ókorban 441—446.

FETZER JÁNOS FERENCZ. ism. Dr. Petri Mór. Szilágy vármegye monographiája 432—436.

Dr. FINÁLY GÁBOR. ism. Franz Studniczka. Tropaeum Trajani 170—173. — A római birodalmi limes fölkutatásáról Pannoniában 215—217.

FOLLAJTÁR JÓZSEF. Pöstyén egyházi emlékeiről 267—270.

FRAKNÓI VILMOS. Mária nápolyi királyné, magyar király leány síremléke Nápolyban 387—393.

Ifj. FREY IMRE. A kis kőszegi bronzlelet 189—191. — Kis kőszegi és mátészalkai leletekről 257—260. — Két kiskőszegi cserépedényről 423—424.

GUBITZA KÁLMÁN. Ásatásáról az «Opoljenik» ősemberi telepen Monostorszeg határában 241—249.

HALAVÁTS GYULA. Magyar harang föliratokról 161—163.

HAMPEL JÓZSEF. Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken. Második sorozat 1—16. — ism. Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Neue Folge IV Bd. Szerk. Karl Masner und Hans Seger 85—88. — A marosportusi lovasemlékről 116—124. — ism. Chr. Blinkenberg. Archæologische Studien 173—175. — Az első nemzetközi archæol. congressus Athénében 289—313. — Rejtélyes bélyegű cserépedények 318—322.

A. HAUPOLTER. Rejtélyes bélyegű cserépedények 322—330.

Dr. HEKLER ANTAL. Alkamenes tanulmányok I. II. 97—114. — ism. Lysippe par Maxime Collignon 278—281. — Alkamenes (Phidias tanítványa) 333—359.

KADA ELEK. Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból I. közl. 360—384. — II. közl. 402—407.

KÁRÁSZ LEÓ. Kolosvári Márton és György 125—137. — Szent László nagyváradi lovasszobra 211—213. — Uti jegyzetek Szent György-szobrokról 314—318.

KEMÉNY LAJOS. Műtörténeti adatok Kassáról 163—165. — Kassai fegyvergyártókról 270—274. — Mária királyné arczképe Königsbergben 285. — A kigyósi csatt 285—286. — ism. Führer für Sammler und Liebhaber 438—439.
KÖVÉR BÉLA. Sodronyzománczos korona a nürnbergi germán múzeumban 146—159.
Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. A római birodalmi limes fölkutatásáról Pannoniában 213—214.
LEHÓCZKY TIVADAR. Új bronzkori leletekről 59—62. — Ujabban előkerült bronzkori leletek 424—428.
LESZIH ANDOR. A barczikai lelet 448.
MAHLER EDE. ism. Marc Rosenberg. Aegyptische Einlage in Gold und Silber 169—170. — Budakeszii sírleletek 191—192. — Újabb római föliratos emlékek Dunapenteléről 222—234.
Dr. MÁRTON LAJOS. Skytha aranylelet gyomai halomsírból 234—240. — ism. E. Krause. Die Werkthätigkeit der Vorzeit 449—441.
Br. MEDNYÁNSZKY DÉNES. A pöstyéni egyházi emlékekről 416—418.
MIHALIK JÓZSEF. Régi magyar műkincsek 45—58. — Felső-mérai La Tène kori vasleletről 261—266.
MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum az 1904-ik évben 182—186.
MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi múzeum gyarapodása 1904-ben 89—91.
Br. MISKE KÁLMÁN. Velem-szent-vidi leletről 250—251.
MYSKOVSZKY VIKTOR. A szalánczi várromról és vízfogójáról 70—75.
ROEDIGER LAJOS. A bácsmadarasi tumulusokról 420—423.
Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. és embert. társ. 1904. évi deczemberi ülése 89. — 1905 februáriusi ülése 281—282. — Márcziusi ülése 283. — Szeptemberi ülése 447. — Októberi ülése 447. — Novemberi ülése 448. — Régi kép Mátyás király oroszországi követségéről 137—146. — Az Iparművészet könyve II. k. ism. 275—278. — A Zrinyieknek tulajdonított emlékek 393—402.
TÉGLÁS GÁBOR. A bukuresti n. múzeum 91—95. — Az oresaci «Sidova» nevű földvár 114—116. — A temesváraljai (Duplaji) Grad Cetate nevű földvár 218—221. — A Cetecuje = Váracska nevű előörsi állomás a gerebenczi várcsoport előtt 330—333.
TÉGLÁS ISTVÁN. A toroczkószentgyörgyi ev. ref. egyház szent edényeiről 165—168.
TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Bilisicsi és egyéb újabb leletekről 251—257. — Újabb kőtörési leletekről 419—420.
e.—r. ism. Károly János. Fejérmegye története 178—180.
I. y. A pécsi városi múzeum 89.
K. L. ism. Katalog der Ausstellung von altösterreichischen Goldschmiede arbeiten 282.
Dr. SŐTÉR ÁGOST † 96.
Az akad. archæolog. bizottság évi jelentése 1904-ről 283—284.
Az alsófejérmegyei múzeumtársulat közgyülése 284.
A soproni rég. társaság közgyülése 284.
Római régiségekről Sopronban 286—287.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

BALÁZS BÉLA. A tibold-daróczi (Borsod megye) bérczúti őstelep I. közl. 407—415.
BELLA LAJOS. ism. Wosinszky Mór. Az őskor mészbetétes diszítésű agyagművessége 436—438.
CZIRÁKY GYULA. Régiségleletekről Bács-Bodrog megyében 62—66.
DARNAY KÁLMÁN. Szeghalmi ásatásról 66—70. — Badacsonyi lelet 96. — Fonyódi urnasirról 160—161.
DUDÁS GYULA. Bácsmegyei halmok 288.
Ifj. FREY IMRE. A kis kőszegi bronzlelet 189—191. — Kis kőszegi és mátészalkai leletekről 257—260. — Két kis kőszegi cserépedényről 423—424.
GUBITZA KÁLMÁN. Ásatásáról az «Opol-

jenik» ősemberi telepen Monostorszeg határában 241—249.
Lehóczky Tivadar. Új bronzkori leletekről 59—62. — Ujabban előkerült bronzkori leletek 424—428.
Leszih Andor. A barczikai lelet 448.
Dr. Márton Lajos. ism. E. Krause. Die Werkthätigkeit der Vorzeit 439—441.
Mihalik József. Felső-mérai La Tène kori vasleletről 261—266.
Br. Miske Kálmán. Velem-szent-vidi leletről 250—251.
Roediger Lajos. A bácsmadarasi tumulusokról 420—423.
Tömörkény István. Bilisicsi és egyéb újabb leletekről 251—257. — Újabb kőtörési leletekről 419—420.

II. Ókor és régibb középkor.

Bella Lajos. Római föliratos kőről 418—419.
Börzsönyi Arnold. Győri sírmező a régibb középkorból 16—33. — Régi magyar emlékek a győri múzeumban 186—188.
Csallány Gábor. Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban 33—44.
Dr. Éber László. ism. Dr. Récsey Viktor. Keresztény templomépités az ókorban 441—446.
Dr. Finály Gábor. ism. Franz Studniczka. Tropaeum Trajani 170—173. — A római birodalmi limes fölkutatásáról Pannoniában 215—217.
Hampel József. Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken. Második sorozat 1—16. — A marosportusi lovasemlékről 116—124. — ism. Chr. Blinkenberg. Archæologische Studien 173—175. — Az első nemzetközi archæologiai congressus Athénében 289—313.
Dr. Hekler Antal. Alkamenes tanulmányok I. II. 97—114. — ism. Lysippe par Maxime Collignon 278—281. — Alkamenes (Phidias tanitványa) 333—359.
Kada Elek. Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból I. közl. 360—384. — II. közl. 402—407.
Dr. Kuzsinszky Bálint. A római birodalmi limes fölkutatásáról Pannoniában 213—214.
Mahler Ede. ism. Marc Rosenberg. Aegyptische Einlage in Gold und Silber 169—170. — Budakeszi sírleletek 191—192. — Újabb római föliratos emlékek Dunapenteléről 222—234.
Dr. Márton Lajos. Skytha aranylelet gyomai halomsírból 234—240.
Téglás Gábor. Az oresaci «Sidova» nevű földvár 114—116. — A temesváraljai (Duplaji) Grad Cetate nevű földvár 218—221. — A Cetecuje = Váracska nevű előörsi állomás a gerebenczi várcsoport előtt 330—333.
Római régiségekről Sopronban 286—287.

III. Középkor és Újkor.

Bagyary Simon. Szent László nagyváradi lovasszobra 211.
Dr. Blau Lajos. ism. «Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler 175—178.
Dr. Éber László. ism. Szepesvármegye művészeti emlékei, I. R. irta Divald Kornél 76—85. — Harmadik Miksa főherczeg oltára a Magyar Nemzeti Múzeumban 193—211. — ism. Dr. Szendrei János. A magyar viselet történeti fejlődése 429—432.
Follajtár József. Pöstyén egyházi emlékeiről 267—270.
Fraknói Vilmos. Mária nápolyi királyné, magyar királyleány siremléke Nápolyban 385—393.
Halaváts Gyula. Magyar harang-föliratokról 161—163.
Hampel József. Rejtélyes bélyegű cserépedények 318—322.
A. Haupolter. Rejtélyes bélyegű cserépedények 322—330.
Kárász Leó. Kolosvári Márton és György 125—137. — Szent László nagyváradi lovasszobra 211—213. — Úti jegyzetek Szent György-szobrokról 314—318.
Kemény Lajos. Műtörténeti adatok Kassáról 163—165. — Kassai fegyvergyártókról 270—274. — Mária királyné arczképe Königsbergben 285. — A kigyósi csatt 285—286.
Kövér Béla. Sodronyzománczos korona a nürnbergi germán múzeumban 146—159.
Br. Mednyánszky Dénes. A pöstyéni egyházi emlekek 416—418.

Mihalik József. Régi magyar műkincsek 45—58.
Myskovszky Viktor. A szalánczi várromról és vízfogójáról 70—75.
Dr. Szendrei János. Régi kép Mátyás király oroszországi követségéről 137—146. — A Zrinyieknek tulajdonított emlékek 393—402.
Téglás István. A toroczkószentgyörgyi ev. ref. egyház szent edényeiről 165—168.

IV. Vegyes közlemények.

Fetzer János Ferencz. ism. Szilágyvármegye monographiája 432—436.
Hampel József. ism. Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Neue Folge. IV. Bd. Szerk. Karl Masner und Hans Seger 85—88.
Kemény Lajos. ism. Führer für Sammler und Liebhaber 438—439.
Milesz Béla. A tiszafüredi múzeum az 1904-ik évben 182—186.
Milleker Bódog. A verseczi városi múzeum gyarapodása 1904-ben 89—91.
Dr. Szendrei János. Az orsz. rég. társulat 1904. évi deczemberi ülése 89. — 1905 februáriusi ülése 181—182. — Márcziusi ülése 283. — Szeptemberi ülése 447. — Októberi ülése 447—448. — Novemberi ülése 448. — Dr. Szendrei János. ism. Az Iparművészet könyve II. k. 275—278.
Téglás Gábor. A bukuresti múzeum 91—95.
e.—r. ism. Károly János. Fejérmegye története 178—180.
I. y. A pécsi városi múzeum 89.
K. L. ism. Katalog der Ausstellung von altösterreichischen Goldschmiede arbeiten 282.
Dr. Sőtér Ágost † 96.
Az akadémia archæologiai bizottságának évi jelentése 1904-ről 283—284.
Az alsófehérmegyei múzeumtársu közgyülése 284.
A soproni rég. társulat közgyülése 284.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. *(Megjelent 1905 február 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Hampel József. Lovas istenségek Dunavidéki antik emlékeken. Második sorozat. (11 ábrával) ... ... 1—16. l.
II. Börzsönyi Arnold. Győri sirmező a régibb középkorból. (13 ábrával) 16—33. l.
III. Csallány Gábor. Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban. (16 ábrával) ... ... 33—44. l.
IV. Mihalik József. Régi magyar műkincsek. (10 ábrával) ... 45—58. l.

LEVELEZÉS.

I. Lehóczky Tivadar. Új bronzkori leletekről ... ... 59—62. l.
II. Cziráky Gyula. Régiségleletekről Bács-Bodrog megyében ... 62—66. l.
III. Darnay Kálmán. Szeghalmi ásatásról. (Négy ábrával) ... ... 66—70. l.
IV. Myskovszky Viktor. A szalánczi várromról és vízfogójáról. (Négy ábrával) ... ... 70—75. l.

IRODALOM.

I. Szepesvármegye művészeti emlékei. Első rész. Irta Divald Kornél, ism. *dr. Éber László.* (Hét ábrával) 76—85. l.
II. Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Neue Folge IV. Band. Karl Masner und Hans Seger, ism. *Hpl.* (Képes táblával, egy ábrával és egy szines melléklettel) ... ... 85—88. l.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat deczemberi ülése, *dr. Szendrei János* 89. l.
II. A pécsi városi múzeum, *J. y.* 89. l.
III. A verseczi városi múzeum gyarapodása 1904-ben. *Milleker Bódog.* (Egy ábrával) ... 89—91. l.
IV. A bukuresti n. múzeum, ism. *Téglás Gábor* ... 91—95. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Dr. Sőtér Ágost † ... 96. l.
II. Badacsonyi lelet, *Darnay Kálmán.* (Három ábrával) ... 96. l.

MÁSODIK FÜZET. *(Megjelent 1905 április 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. Hekler Antal. Alkamenes tanulmányok. I. II. (Két fénynyomatu képmelléklettel és hét ábrával) 97—114. l.
II. Téglás Gábor. Az oresaci «Sidova» nevű földvár. (Három ábrával) 114—116. l.
III. Hampel József. A marosportusi lovasemlékről. (Egy ábrával) 116—124. l.
IV. Kárász Leo. Kolosvári Márton és György ... 125—137. l.
V. Dr. Szendrei János. Régi kép Mátyás király oroszországi követségéről. (Fénynyomatu képmelléklettel és öt ábrával) ... 137—146. l.
VI. Kövér Béla. Sodronyzománczos korona a nürnbergi germán múzeumban. (Szines képmelléklettel és öt ábrával) ... 146—159. l.
Ábrák: Őskori aranyékszerek a tiszafüredi Ásott halomból ... 159. l.

LEVELEZÉS.

I. Darnay Kálmán. Fonyódi urnasírról. (Két ábrával) ... 160—161. l.
II. Halaváts Gyula. Magyar harangföliratokról ... 161—163. l.
III. Kemény Lajos. Műtörténeti adatok Kassáról ... 163—165. l.
IV. Téglás István. A toroczkószentgyörgyi ev. ref. egyház szent edényeiről. (Egy ábrával) ... 165—168. l.
Ábrák: Őskori csonttárgyak a tiszafüredi múzeumban ... 168. l.

IRODALOM.

I. Marc Rosenberg. Aegyptische Einlage in Gold und Silber, ism. *Mahler Ede* ... 169—170. l.
II. Franz Studniczka. Tropæum Trajani, ism. *Finály Gábor* 170—173. l.
III. Chr. Blinkenberg. Archæologische Studien, ism. *Hpl.* (Három ábrával) ... 173—175. l.
IV. Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler, ism. *dr. Blau Lajos* 175—178. l.
V. Károly János. Fejérmegye története, ism. *e.—r.* ... 178—180. l

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat februáriusi ülése, ism. *dr. Szendrei János* --- --- --- --- --- --- 181—182. l.
II. A tiszafüredi múzeum az 1904-ik évben, ism. *Milesz Béla* --- 182—186. l.
III. Régi magyar emlékek a győri múzeumban. (Négy ábrával), ism. *Börzsönyi Arnold* --- --- --- 186—188. l.
Ábrák: Őskori csontszerszámok a tiszafüredi múzeumban --- --- --- 188. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. A kiskőszegi bronzlelet. (Képes táblával), ism. *ifj. Frey Imre* --- 189—191. l.
II. Budakeszii sírleletek, ism. *Mahler Ede* --- --- --- --- --- --- 191—192. l.

HARMADIK FÜZET. *(Megjelent 1905 junius 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Harmadik Miksa főherczeg oltára a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Fénynyomatu melléklettel és négy ábrával) --- --- 193—211. l.
II. BAGYARY SIMON, KÁRÁSZ LEO. Szent László nagyváradi lovasszobra 211—213. l.
III. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT, dr. FINÁLY GÁBOR. A római birodalmi limes fölkutatásáról Pannoniában 213—217. l.
IV. TÉGLÁS GÁBOR. A temesváraljai (Duplaji) Grad-Cetate nevű földvár. (Három ábrával) --- --- --- 218—221. l.
V. Dr. MAHLER EDE. Újabb római feliratos emlékek Dunapenteléről 222—234. l.
VI. Dr. MÁRTON LAJOS. Skytha aranylelet gyomai halomsírból. (Két ábrával) 234—240. l.

LEVELEZÉS.

I. GUBITZA KÁLMÁN. Ásatásáról az «Opoljenik» ősemberi telepen Monostorszeg határában --- --- --- 241—249. l.
II. Br. MISKE KÁLMÁN. Velem-szentvidi leletről. (Egy ábrával) - 250—251. l.
III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Bilisicsi és egyéb újabb leletekről --- 251—257. l.
IV. IFJ. FREY IMRE. Kiskőszegi és mátészalkai leletekről. (Tíz ábrával) 257—260. l.
V. MIHALIK JÓZSEF. A felső-mérai La Tène-kori vasleletről. (Két képes táblával) --- --- --- --- --- --- --- 261—266. l.
VI. FOLLAJTÁR JÓZSEF. Pöstyén egyházi emlékeiről --- --- --- 267—270. l.
VII. KEMÉNY LAJOS. Kassai fegyvergyártókról --- --- --- --- 270—274. l.

IRODALOM.

I. Az Iparművészet Könyve II. köt., ism. *dr. Szendrei János* --- 275—278. l.
II. Lysippe par Maxime Collignon, ism. *Hekler Antal* --- --- 278—281. l.
III. Katalog der Ausstellung von altösterreichischen Goldschmiedearbeiten, ism. *K. L.* --- --- --- --- --- --- 282. l.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. társulat márcziusi ülése, ism. *dr. Szendrei János* 283. l.
II. Az orsz. rég. társulat áprilisi ülése, ism. *dr. Szendrei János* --- --- 283. l.
III. Az Akad. archæol. bizottság évi jelentése 1904-ről --- --- --- 283—284. l.
IV. Az alsófejérmegyei múzeumtársulat közgyülése --- --- --- --- --- 284. l.
V. A soproni rég. társaság közgyülése --- --- --- --- --- --- --- 284. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Mária királyné arczképe Königsbergben, *Kemény Lajos* --- --- 285. l.
II. A kigyósi csatt, *Kemény Lajos* 285—286. l.
III. Római régiségekről Sopronyban 286—287. l.
IV. Bácsmegyei halmok, *Dudás Gyula* 288. l.

NEGYEDIK FÜZET. *(Megjelent 1905 október 15-ikén.)*

HAMPEL JÓZSEF. Az első nemzetközi archæol. congressus Athenében 289—313. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. KÁRÁSZ LEO. Uti jegyzetek Szent-György-szobrokról --- --- 314—318. l.
II. HPL. + A. HAUPOLTER. Rejtélyes bélyegű cserépedények. (Negyven ábrával) --- --- --- --- --- --- 318—330. l.
III. TÉGLÁS GÁBOR. A Cetecuje = Váracska nevű előörsi állomás a gerebenczi várcsoport előtt --- 330—333. l.
IV. Dr. HEKLER ANTAL. Alkamenes (Phidias tanítványa). (Két ábrával) 333—359. l.
V. KADA ELEK. Gátéri (Kun-Kisszállási) temető a régibb középkorból. (Első közlemény.) (Száznegyvenegy ábrával) 360—384. l.

ÖTÖDIK FÜZET. *(Megjelent 1905 deczember 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. FRAKNÓI VILMOS. Mária nápolyi királyné, magyar királyleány síremléke Nápolyban. (Két képes táblával) 385—393. l.
II. Dr. SZENDREI JÁNOS. A Zrinyieknek tulajdonított emlékek. (12 ábrával) 393—402. l.
III. KADA ELEK. Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. (8 ábrával) --- --- --- --- 402—407. l.
IV. BALÁZS BÉLA. A tibold-daróczi (Borsod m.) bérczúti őstelep. (Két ábrával) --- --- --- --- --- --- 407—415. l.

LEVELEZES.

I. Br. MEDNYÁNSZKY DÉNES. A pöstyéni egyházi emlékek --- 416—418. l.
II. BELLA LAJOS. Római föliratos kőről --- --- --- --- --- --- --- 418—419. l.
III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Újabb kőtörési leletekről --- --- --- 419—420. l.
IV. ROEDIGER LAJOS. A bácsmadarasi tumulusokról --- --- --- 420—423. l.

V. Ifj. Frey Imre. Két kis kőszegi cserépedényről. (Két ábrával) 423—424. l.

VI. Lehóczky Tivadar. Ujabban előkerült bronzkori leletek --- 424—428. l.

Ábrák: Arany fülönfüggő és arany csüngő, előbbi állítólag Erdélyből való, a düsseldorfi múzeumban --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 428. l.

IRODALOM.

I. Dr. Szendrei János. A magyar viselet történeti fejlődése, ism. *dr. Éber László* --- --- --- --- 429—432. l.

II. Dr. Petri Mór. Szilágy vármegye monographiája, ism. *Fetzer János Ferencz* --- --- --- --- --- 432—436. l.

III. Wosinszky Mór. Az őskor mészbetétes diszítésű agyagművessége 436—438. l.

IV. Führer für Sammler und Liebhaber, ism. *Kemény Lajos* 438—439. l.

V. E. Krause. Die Werkthätigkeit der Vorzeit, ism. *dr. Márton Lajos* 439—441. l.

VI. Dr. Récsey Viktor. Keresztény templomépítés az ókorban, ism. *dr. Éber László* --- --- --- --- --- 441—446. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat szeptember havi ülése --- --- 447. l.

II. Az orsz. rég. és embert. társulat október havi ülése --- --- 447—448. l.

III. Az orsz. rég. és embert. társulat november havi ülése --- --- --- 448. l.

IV. A barczikai lelet Leszih Andortól --- --- --- --- --- --- --- 448. l.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

2. Viminatiumi emlék a belgrádi múzeumban.

4. Várhelyről származó thrák lovas emlék a nagyszebeni br. Bruckenthal-múzeumban.

5. Thrák lovast ábrázoló dombormű a gyulafejérvári múzeumban.

5. Thrák lovas-emlék csonka darabja a gyulafejérvári múzeumban.

6. Thrák lovas-emlék csonka töredéke a gyulafejérvári múzeumban.

6. Várhelyről származó thrák lovas-emlék a gyulafejérvári múzeumban.

7. Domborműves emlék a nagyszebeni br. Bruckenthal-múzeumban.

9. Thrák lovas-emlék Provadieből Bulgáriában.

11. Dioskurok tiszteletére állított dombormű Görögországból, őrzik a bécsi cs. k. múzeumban.

13. Domborműves ólomtáblácska Sabaczról a belgrádi múzeumban.

15. Ólomkorong viminatiumi sírból a belgrádi múzeumban.

18. Győri sírmező a régibb középkorból 471. sír.

19. Győri sírmező a régibb középkorból 484. sír.

21. Ugyanott 494. sír.

23. Ugyanott 506. sír.

25. Ugyanott 507. sír.

25. Ugyanott 510. sír.

26. Ugyanott 518. sír.

26. Ugyanott 525. sír.

27. Ugyanott 538. sír.

28. Ugyanott 545. sír.

30. Ugyanott 551. sír.

31. Ugyanott 570. sír.

32. Ugyanott 608. sír.

34. Sírlelet a szentes-kunszentmártoni útról.

35. Öcsödi lelet.

36. A szentes-nagyhegyi szőlőkből származó ősmagyar lelet.

38. Sírlelet Tökéről az ú. n. Libahalomról.

38. Szelevényi lelet.

39. Szentesvidéki lelet.

39. Lelet a szentes-nagyhegyi lovassírból.

41. Fábiánsebestyéni leletek.

41. Ugyanaz.

43. Szentesi lelet.
44. Bökényi lelet.
45. Bábsütő minta 1746-ból a kassai múzeumban.
45. A lőcsei sodronyzománczos kehely.
47. A mádi ev. ref. templom talpas pohara.
48. A mádi fedeles kupa.
50. A poprádi múzeum bronzmozsara.
52. A kecskeméti ev. ref. egyház fedeles kupája.
53. A kecskeméti ev. ref. egyház úrasztali tálja.
54. Szinyei kehely.
55. Rákóczi Lászlóné szül. gróf Bánffy Erzsébet halotti képe 1663-ból.
57. Zrinyi Ilona ékszeres ládája.
68. Szeghalmi cserépedények.
69. Csontzabla Szeghalomról.
70. Kengyelvas Szeghalomról.
71. A szalánczi vár 1640-ben.
73. A szalánczi vár víztartójának alaprajza.
74. A szalánczi vár vízfogója.
74. A szalánczi vár vízfogójának felső nézete és homlokzata.
75. A szalánczi várrom 1900-ban Myskovszky Viktor rajza szerint.
77. A tribsi fatemplom.
78. A leo albus Szepeshelyen.
79. A szepesi székesegyház szentélye.
81. Az iglói templom déli kapuja.
82. A zsegrai templom belseje.
83. A menhardi templom belseje.
84. A bethlenfalvi Thurzó-kastély 1564-ből.
86. 1. Őskori rézcsákányok Sziléziában. 2. Díszes bronzcsákány Sziléziában. 3. A höckerichti lelet a berlini Museum für Völkerkundeban.
87. laphoz színes képmelléklet: I. Mátyás király velenczei üvegserlege a boroszlói múzeumban.
87. Magyarország czímere az I. Mátyás-féle üvegserlegen.
90. Őskori terracotta fejecske Dettáról a verseczi múzeumban.
96. Badacsonyi lelet.
97. laphoz képmelléklet: Az Alkamenes-féle Hermes propylaios másolata Pergamosban.
98. laphoz képmelléklet: Az Alkamenes-féle Hermes propylaios másolata a müncheni Glyptothékában.
105. Krétából származó Athena-fej a Louvre-gyűjteményben.
106. Athena-szobor a chercheli múzeumban.
107. A drezdai Artemis.
108. Női szobor Eleusisban.
109. A drezdai Artemis feje.
111. Athena feje az egykori Disney-gyűjteményből.
112. Athena szobra a firenzei Uffiziben.
114. Az oresáczi «Sidova» nevű földvár.
115. Az oresáczi «Sidova» kelet-nyugati átmetszete; déléjszaki átmetszete.
117. Lovas isteneket ábrázoló dombormű Maros-Portusról (Apulum tája).
137. laphoz képes melléklet: Mátyás király követsége III. Vasziljevics Iván orosz nagyfejedelem előtt 1488-ban.
142. Gályaalakú asztaldísz a XV. századból, a Cluny múzeumból.
143. Gályaalakú asztaldísz a XVI. századból, a Jeidel-féle gyűjteményből.
144. Halhólyagos díszű ostyatartó a XVI. század elejéről a m. n. múzeumban.
145. Szőlőfürtforma hólyagos fedeles pohár a XVII. századból a m. n. múzeumban. — Tüzi koszorú a XVI. századból a fraknói várból.
146. laphoz színes képmelléklet: Részlet a nürnbergi sodronyzománczos koronából.
149. Középkori sodronyzománczos korona Nürnbergben: *A)* elölről, *B)* hátulról tekintve.
151. Részletek a nürnbergi sodronyzománczos koronáról.
159. Őskori aranyékszerek a tiszafüredi Ásotthalomból.
160. Bronzkarpereczek fonyódi urnasírból.
167. A toroczkói szentgyörgyi ev. ref. egyház kelyhe 1796-ból.
168. Őskori csonttárgyak a tiszafüredi múzeumban.
173. A zsenai bronzkéz a n. múzeumban.
174. A kopenhágai Sabazios-emlék.
186. Kiliti lelet.
187. Lébény-szentmiklósi lelet. — Véneki lelet.
188. Szécsenyi (Sopron m.) lelet. — Őskori csontszerszámok a tiszafüredi múzeumban.
190. Kis kőszegi lelet.

199. III. Miksa főherczeg bécsújhelyi oltárának középső képe.
201. III. Miksa főherczeg dombormű a bécsújhelyi Szent György-templomban.
204. III. Miksa főherczeg síremlékének fele.
205. III. Miksa főherczeg síremlékének második fele.
219. A temesváraljai Grad-vár (Cetate).
221. A vár átmetszete keletről nyugatra és délről éjszakra.
236. Gyomai lelet.
250. Velemszentvidi bronzfibula.
258. Kiskőszegi leletek.
259. Mátételkei leletek.
260. Ugyanaz.
261. Urnák a felsőmérai leletből.
263. Felsőmérai lelet.
265. Ugyanaz.
283. laphoz kettős képtábla: III. Miksa főherczeg oltárának szárnyai (m. n. múzeum). Külső és belső oldal.
319. Magyarországi rejtélyes bélyegű edénycserepek.
320. Magyarországi rejtélyes bélyegű edények.
321. Ugyanaz.
323. Ugyanaz.
324. Ugyanaz.
325. Ugyanaz.
327. A salzburgi múzeumban őrzött csillámkeverékü agyagedények.
328. Ugyanaz.
329. Lenyomatok a salzburgi múzeumban őrzött edények bélyegeiről. — Az edényeken előforduló bélyegek tipusa.
340. Az ú. n. Venus genetrix Párisban, a Louvre múzeumában.
341. Az ú. n. Venus genetrix feje.
364. Gátéri (kun-kisszállási) sírleletek a régibb középkorból 2. sír.
365. Ugyanott 3., 4., 5. sír.
366. Ugyanott 6. sír.
367. Ugyanott 7., 9. sír.
369. Ugyanott 11. *a)* sír.
370. Ugyanott 11. *b)*, 13. sír.
373. Ugyanott 37., 38. sír.
374. Ugyanott 39., 41. sír.
375. Ugyanott 42. sír.
376. Ugyanott 43. sír.
377. Ugyanott 50. sír.
378. Ugyanott 51., 53. sír.
381. Ugyanott 58. sír.
382. Ugyanott 63. sír.
383. Ugyanott 67. sír; az aranyfüggők a 71. sírból.
384. Ugyanott 73. sír.
387. Mária nápolyi királyné síremléke.
388. Mária magyar királyleány arczképe.
396. Lőportartó a XVI. századból.
397. Zrinyi Miklós sisakja.
398. Zrinyi Miklós szablyája.
399. Zrinyi Miklós czímere szablyáján. Üvegfestésű Zrinyi czimer.
400. Puska és annak felirata. A m. n. múzeum régiségtárában, melylyel állítólag Zrinyi Miklóst, a költőt meglőtték.
401. Lőportartó Zrinyi Miklós nevével hamisítva.
404. Gátéri (kun-kisszállási) sírok 86. sír.
405. Ugyanott 98. sír.
406. Ugyanott 99. sír.
409. A tibold-daróczi bérczúti őstelep helyszinrajza.
411. A tibold-daróczi bérczúti őstelep megásott részének kisebbitett rajza.
423. Két kis kőszegi cserépedény.
428. Aranyfülönfüggő és aranycsüngő, előbbi állítólag Erdélyből való; a düsseldorfi múzeumban.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

Aachen 126.
Aacheni ékszerek 133.
Aba család 71.
Abaujmegye 70.
Abauj-Tornamegye 261, 266.
Abhandlungen des Arch. epigr. Seminars in Wien. 337.
Abrincs 29.
Académie des inscriptions 290.
Ada 259.
Adam 207.
Adamklissii domborművek 92, 170, 313.
Adonis halála 210.
Aegæi tenger 1; — szigetei 296.
Aegina 312.
Aeginai Aphaia templom 297; — ásatás 309.
Aeginitis D. 300.
Aelius Catus 331; — Munatius 233, 234; — Victor 228; — Vitalis 228.
Agancs 67, 68, 182, 189, 413, 427; — hulladék 67.
Agias szobra 279, 280, 281.
Agorakritos 335, 336, 342.
Agrippa 331.
Agyagbögre 192; — csésze 183, 191; — csikó 184; csupor 183; — czifrázó 183; — edény 91, 183, 192, 245, 246, 253, 421, 427; — gyöngy 90; — kanál 183; — kancsó 183, 191, 192; — pohár 183; — urna 261.
Akadémiai archeologiai bizottság 283, 284.
Akropolis 98, 307.
Albert főherczeg 197.
Albertfalva 216.
Alberti 216
Aldunai határvédelem 331.
Alexandriai Szent Katalin 210; — Heron 299; — művészet 340.
Alessandro Abondio 198.
Alkamenes 333—359; — művészete 292; — tanulmányok 97—114.
Alsó-Dörgicséről származó síremlék 8.
Alsó-Dacia 91.
Alsó-fejérmegyei múzeum-társulat 284
Alsó-Mœsia 91, 332.
Alsó-Pannonia 318.
Alsó-Szend 261.
Almás 216
Almássy István 164.
Alpestesi templom 161
Altmann 97, 99, 102.
Amasia 347.
Ambrus Lajosné 66.
Amelung 281; — Die Basis des Praxiteles 113; — Die Skulpturen des vatik. Museums 356; — Führer durch die Antiken in Florenz 112.
III. Amenemhat 170.
Amerika 289.
Amerikai archæologiai intézet Athenében 289; — középiskolák 301.
Amorgos 301.
Amphora 348.
Amulettek 177.
Ancyra 229, 331.
Anderson 281.
Andrássy Aladár gróf 275; — Antal 201; — család 201; — Dénes gróf 193, 198, — Gyula gróf 275; — Manó gróf 275; — Tivadar gróf 276.
Andreas balistarius 271.
Andreoli Ferencz 275.
Andromeda 127
Andros sziget 309.
Anjou-ház czimere 390.
Anjoukori fejedelmek 157.
Anonymus 417.
Ant. Rovini 276.
Antaios-Herakles 334.
Antenor-féle szobor 307.
Antigone 302, 310.
Antik emlékek 1—16; keramika 294; — müvészet 290.
Antike Gemmen 338.
Antikythera 293, 299.
Antilibanon 234.
III. Antiochus 229
Antiquités du Bosphore 237.
Antonescu 120.
Antoninus császár 212; — Pius 92, 171, 184, 222; — Pius korabeli bronzérem 251.
Antonio 198; — Orso 391.
Antonius Bassus 233; — Russus 228.
Anytos 309.
Apafi Mihály 394.
Apamea 229.
Apamene 229.
Apatin 216, 281.
Aphaia—templom 309, 312.
Aphrodite 100, 101, 309, 338; — szobor készítése 336.
Aphrodysia 347.
Apollo 98; — szentély Ptoonhegyen 309
Apollon Sauroktonos 275.
Apoxyomenos 279, 280, 281, 292, 350.
Appolodoros 291.
Apulum 116
Apulumi dombormüves táblácska 5.
Aquilejai lovasemlék 10, 12, — tábla 120.
Aquincum 171, 214, 215, 318.
Aquincumi terra sigillata edények és római nyomok Kolozsmegyében 181, — thrák vallásbeli emlék 1.
Arany boglár 36, 236; — bulla 434; — csat 94; — csésze 434, — cső 237; — ékszer 96, 159, 239; — fibula 434; — fülönfüggő és csüngő a düsseldorfi múzeumban 428; — gomb 237; — gyöngy 183; — gyűrű 236, 434; — karika 434; — karperecz 434; — lánca 434; — lánczszem 183; — lelet 94, 183, 234—240; — lemez 183, 235; — nyakperecz 434; — övrészlet 434, — pityke 238; — pléh 238; — szíjvég 94; — tekercs 238; — torques 94
Aranylemezü álarczok 297.
Aranyosmaróthi Erdődy kastély 277.
Aranyozott csat 255, 286; — csüngő 37; — díszlemez 402; — kehely 45—46, 54; — korona 158; — pohár 47—48, szög 24.
Aranyszegélyü bunda 94.
Arábia 298.
Arch. intézet Bécsben 5.

Archæologia istápolása Görögországban 289.; — tanítása 301.
Archæologiai ásatások módszerei 298; — congressus Athenében 289—313; — nemzetközi könyvészet 302.
Archæologische Studien, irta Chr. Blinkenberg (ism. Hpl) 173—175.
Arcosolium 444.
Ardeltos magaslat 305.
Ardrássy Manó gróf 50.
Areopagos és Pnyx közötti völgybe irányuló vízvezetés 305
Ares 346.
Aresnek másolatai 348.
Arezzói edények 64
Argivische Bronze 333.
Argos 102, 310, 311
Argosi ásatások 290, 309
Argyesi templom 94.
Aristogeiton 99, 348.
Aristokles 280
Aristonoë 309.
Aristoteles 140.
Arkádia 293.
Arkesilas 341.
Arnett József 276
Arnold Konrád 273
Aromitopulos A. S. 293.
Arruntinus 231.
Arsinoeion 171.
Artemis 107, 108, 109, 357.
Asklepios 103, 293, 309; — -szentélyekben lelt föliratok 299.
Aszód 216.
Aspelin 237.
Asztaldísz a XV. századból a Cluny-múzeumban 142
Athena-fej a Louvre gyűjteményében 105; — feje az egykori Disney-gyűjteményből 111; — Hephaistia 103, 105, 106, 110; — -kép eredete 299; — küzdelme a gigasok ellen 307; — Lemnia 112, 336; — Parthenosnak szentelt templom 289; — -szobor a chercheli múzeumban 106; szobra a firenzei Uffiziben 112; — -templom az Akropolison 293.
Athene éghajlata 300; — városának középés újkori helyneveinek származása 300
Athenében a Lykaion táján fölásott hippodromos 298; tartott első nemzetközi archæologiai congressus 289—313
Athenei franczia iskola 301; — keresztény emlékek 301; nemzeti múzeum 294; — Propyleion 307; — stadiumban talált domborműves tábla 293
Atrium 444.
II. Attalos pergamoni fejedelem 306.
Attika mykenei korbeli községei 300.
Attikai építészet és szobrászat 305; — művészet kezdetei 307.
Attila pajzsa és buzogánya 393. — pipája és koppantója 394.
Augsburg 194.
Augustus 171, 331
Aurelia Agrippina 232; — Causa 233; — Marcia 232; — Rufiana 226.
Aurelianus 93
Aurelius Antoninus 212, 233. — Fortunatus 229; — Rufinus 226; Silvanus 230.
Ausztria 197, 203, 213.
Avar sírlelet 69.
Avarkori kengyel 20; övpánt 29; — sírmelléklet 17. sírok 16—33.
Axeto 231
Azara-herma 280.
Ács 216.
Ákos 432.
Ákosi templom 434
Álarczok 297.
Áldozati állatok 3; — domborművek 307; — tábla 15.
Álmos herczeg 435.
Árpádházi királyok korabeli leletek 33—44.
Árpádkori lelet 419; — templom 420.
Asatás: Aeginai 309; — Argosi 290, 309; — Ásotthalmi 182—186; — budakeszi 191—192; — chersoni 300; — delosi 309; — dodonai 289; — egyeki 182—186; — ephesosi 292; — epidaurosi 309; — gátéri 360—384; Gurniában 295; — győri 16—33; — knossosi 297; — Kos szigetén 298; — krétai 290; — kun-kisszállási 360—384; — Larissában 294; — Lykosurában 309; — mantineai 309; — Medinet Ghorauban 299; — Megalapolisi 294; mike-budaházi 69; — monostorszegi 241 249; — mykenei 308; — nagyhegyi 36; — nicomediai 289; — olbiai 300; — olympiai 289; — orchomenosi 308; — ó-bébai 255—257; — Ó-Korinthosban 290; — öcsödi 35, 42; — pergámoni 97; — Phæstosban 297; — polgárdi 310; — puszta-rábolyi 182—186; — rhamnusi 309; — sáphalmi 40; szeghalmi 66—70; — szegvári határdombon 40; — szentesvidéki 39; — szentes-kunszentmártoni úton 34; — Thessaliában 294; — tökei 37—38; — triadai 312; Tyrinsban 297—308; — Vajszkai 62; — Vasilikiben 295; — vattinai 90.
Ásotthalom 182—186.
Ásotthalmi aranylelet 159, 183.

B

Baar Mihály 274.
Babelon E. 299.
Babes 95.
Bacchus szentélye 305.
Bacsa 216
Badacson 434.
Badacsony 160
Badacsonyi lelet 96
Bagos 432
Bagyary Simon Szent László nagyváradi lovasszobra 211, 213.
Baja Bálint 161; — István 161; — József 161.
Bajcs 216.
Baky Endre dr. 42.
Balanos N. athenei építész 292.
Balassa 282.
Balaton 96, 160.
Balázs Béla 283; Béla: Tibold-Daróczi Bérczúti őstelep 407—415.
Baldwin G. 294
Balics Lajos 188.
Balkán-félsziget 1.
Balkány 66
Balla 432.
Balog Flóris Ágost 268.
Balogh E. 269.
Balotadomb 433.
Balta 40, 67, 182, 243.
Bambergi templom 130.
Bampesti 93
Banka 267.
Baracco-gyűjtemény 292.
Baracea 226.
Baranya 424.
Baranyamegye 60, 189; — megyei régiséggyűjtemény 89; vár 216.
Barátföld 216.
Barberini Apollo 107, 359. — Hera 342.
Barczaság 93
Barczikai lelet 448
Barkaszói lelet 425
Barlabas arcufed 271.
Barokk ornamentumok 55.

Barra 221.
Basaharcz 216.
Basiner, varsói tanár 293.
Batta 215, 224.
Battaszék 216.
Batthyaneum 6.
Bau- und Kunstdenkmäler 76.
Baumeister 340.
Baumhib Bálint 165.
Bayer Mátyás 274.
Bazin Ernest 299
Bábsütő minta 1746-ból a kassai múzeumban 45.
Bács-Bodrog 259; — megye 62, 66; — vármegyei Történelmi Társulat 242, 420.
Bácska 259
Bácsmadarasi tumulusok 420—423.
Bálint-halom 66.
Bálványos-halom 66.
Bán 216.
Bánffy Erzsébet gr. 55.
Bánostor 216.
Bányaváros 95.
Bárd 66, 94, 262.
Bártfa középkori műemlékei 88.
Bártfai poharak 88.
Báthori várkert 435; — Zsigmond 435.
Báthory István 198, 435; — templom Gyulafejérvárott 5.
Bátmonostor 216.
Bátor Opos 393.
Báziás 333.
Beck Fülöp 439.
Beheim Bernát 439
Belgrád 2; — emlék 2, 3; — múzeum 2, 5, 13, 15.
Bella Lajos 284, 286; — Lajos: Római feliratos kőről 418—419; — Lajos: Az őskor mészbetétes diszítésű agyagművessége, irta Wosinsky Mór (ism.) 436—438.
Bellosowitz 251.
Beneventei ifjúi bronzfej 351.
Benndorf Otto und Niemann Georg: Das Monument vom Adamklissi 92.
Bercsenyi Imre 268.
Beregmegye 424.
Beregszászi lelet 425.
Berettyó 66.
Berezán szigetén fölásott temető 300
Berg János 273.
Berhidai templom 163.
Berki János 222, 223, 228, 232.
Berlini anthropologiai társulat 295.
Berliner Museum für Völkerkunde 86.
Berlini táblácska 124.
Bernátfalvi Bernát Zsigmond 57.
Berzeviczei epitaphium 431
Berzsényi Imre 267.
Besnyő 216.
Bessenyői lelet 94.
Bethlen-család 71; — Gábor 72, 163; — István 163; — Kata gróf 394.
Bethlenfalvi Thurzó-féle kastély 84.
Bezdán 189.
Bezold 315, 442.
Bécs 199, 200, 210
Bécsi cs. k. múzeum 11; — császári arch. intézet évkönyve 5; — császári fegyvergyüjtemény 394; — Gesellschaft zur Erhaltung und Conservirung jüdischer Kunstdenkmäler 178; — műtörténeti múzeum 157; — üvegpaszta 122.
Bécsujhely 197, 206.
Bécsujhelyi oltár 198, 199, 201, 203, 208; — Szent-György haja 134
Békásmegyer 216
Békefy 159
Békésmegyeri múzeum 236.
Béla, I. 419; — II. 43; — III. 79; — IV. 435; — király kardja 394.
Béldi Pál pálczája 394.
Bélye 216.
Bélyegű cserépedények 318—330.
Bérczúti őstelep 407—415.
Bikfő 424.
Bikity 66.
Bilisiczi és ujabb leletekről 251, 257.
Billeg 216.
Bischofshofen 326.
Bissing 297.
Bisztra-Temes 218.
Bithynia 229.
Bivolovi 93.
Blanchère: Musées et collections archeologiques de l'Algire et de la Tunisie 106
Blass 299, 300.
Blau Lajos: Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler (ismertetés) 177, 178.
Blinkenberg: Arch. Studien (ism. Hpl.) 173—175.
Bobenhausen Henrik 198.
Bobik Moses 162.
Bocskay-család 71
Bode 132.
Bodzai szoros 94
Boehm Dániel 439
Bœotia 294, 309.
Bogaremare 115
Boglár 35, 36, 37, 133, 236.
Bogner András 271; — Mihály 271; — Miklós 271.
Bogojeva 62, 217.
Boiribista 331.
Boldogfalvai templom 161.
Bolgárországi dombormű 9, 10.
Boliac Cæsar 91.
Boncz Ödön 447.
Bonfinius 142.
Borbála királyné 270.
Borbátvizi templom 161.
Borbolya 418.
Borchardt L. Die ägyptische Pflanzensäule 169
Bordone 127.
Bordeauxi egyetem kiadványai 291.
Borghese villa 107; — torzó 109
Borghesi Ares 346.
Bori község 417.
Borkehely 176.
Bormann A. 92.
Boroncasa 93.
Borostyángyöngyök 421, 422.
Borostyánkő 184.
Boroszlóban őrzött Szent Dorottya herma 157.
Borsód vármegye őstörténelme 283
Borsód-Miskolczi Közművelődési és Muzeum-Egyesület 409; — múzeum 448.
Borsova 424.
Bosanquet 289
Bossirer 203.
Bosznia 250.
Bostaurus 246.
Botticelli 333.
Boyol, amerikai nő 295
Bótrágyi lelet 59.
Bögre 20, 25, 26, 90, 183, 184, 192
Böheim F. K. 200, 202, 205.
Böhm János 276; — Lénárd 218
Bökényi lelet 44.
Bölcske 215, 216.
Bölcskei sarmata sírmező 87.
Bölényszarv 68.
Börzsönyi Arnold: Győri sírmező a régibb középkorból 16, 33; — Régi Magyar emlékek a győri múzeumban 186—188
Brandeisi Giskra János 71.

Brandenburg György 285.
Brassai Honterus-gymnasium 159.
Brassóban őrzött iskolai korona 158.
Brád 435.
Breughel Péter 209.
Bréd 433.
British Múzeum 338, 352.
Brizio 340.
Bronzbiga 310.
Bronz buzogány 428; — csat: 18, 23, 24, 26, 29, 30, 187, 363, 364, 366, 370, 373, 375, 376, 378, 379; — csengetyű 383; — csiptető 367; — csüngő 363, 364, 366; — dárda 94; — dénár 192; — dísz 363, 364, 365, 366, 373; — érem 192; — fibula 184, 191, 250, 383, 403; — függő 20, 25, 28, 29, 30, 185, 371, 372, 376, 377, 383, 384; — füles véső 424; — fülönfüggő 402. 403, 404, 405, 406; — gomb 375; — gyűrű 60, 259; — hajtű 258; — halántékgyűrű 41, 42, 366; — huzal 20, 26, 32, 250, — kalapács 424; — kancsó 394; — kard 93, 94, 191; — kardpenge 90; — karika 20, 22, 26, 30, 39, 43, 60, 366, 367, 371, 372, 376, 377, 383, 384, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 424, 427; — karperecz 34, 39, 41, 42, 43, 60, 90, 94, 160, 161, 185, 189, 252, 259, 366, 382, 425, 427; — kengyel 94; — késpenge 59, 424; — lánczszem 19, 402—406; — lándzsa 94; — lándzsacsúcs 425; — lelet 59, 62, 93, 94, 189, 191, 192, 424—428; — lemez 18, 26, 29, 368, 384, — lécz 370; — mozsár 50; — nyakperecz 257, 434; — nyelvtartó 18, 24; — nyíl 185; — övkapocs 187; — pálcza 24; — pánt 365; — pántlapocska 364; — pénz 21, 29, 30, 192; — pityke 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 35, 36, 37, 38, 39, 185, 186, 368, 369; — rozetta 25; — röglepény 426; rúd 160; — sarkantyú 43; — sarló 59, 61, 94; — szeg 24, 25, 29, 368; — szekercze 93, 424, — szijvég 18, 25, 27, 31, 35, 36, 363, 364, 367, 369, 371, 373, 374, 376, 377, 379, 381; — szobor 158; — szúrófegyver 90; — táblácska 2; — tárgy 23, 363, 364, 419, — tokosvéső 59, 62, 424—428; — tőr 96; — tőrpenge 90; — tű 94, 239, 252, 253; — üst 87; — véső 62, 90, 94, 96; — zabla 94.
Bronzino 209.
Bronzkori leletek 59, 62; — lelőhelyek 432—433; — őstelep a Füzesvölgyben 90.
Bronztokos véső 90.
Bruckmann-féle táblák 297.
Bruckner Dezső 222; — Frigyes 222; — Mihály 185.
Bruckenthal-múzeum 4
Brunn: Geschichte der griechischen Künstler 340, — Griechische Götterideale 338, 354; — Bruckmann: Denkmäler 100, 107, 280, 333.
Brunócz 416.
Buchmann Alajos 90.
Bucsecsalj 93.
Budai ötvösök 158.
Budakaláz 216.
Budakeszi sírleletek 191—192.
Budapest 3, 217; — régiségei 1.
Budapesti embertani és őstörténeti kongreszszus 237; — tudományegyetem 289.
Budavári Nagy-Boldogasszony egyház 435.
Bukarest 2, 91.
Bukaresti bronztáblácska 2, 3; — fémtábla 121; — n. múzeum 91—95; — múzeum kőtáblácskája 120; — ólomtábla 122.
Bulle H 302.
Bunda 94
Bunyitay Vincze 434.
Bura 219, 221.
Burger Zsigmond 254.
Burghausen 232.
Burgstalli lelet 284.
Butculescu-i lelet 91.
Buvulari góth lelet 94.
Buzogány 428.
Bürgezd 432.
Bütykös edény 185.
Byzancz 131.
Byzanczi fejedelmek ikonographiája 300; — műtörténeti 300; — műveltség 300.
Byzanti korról szóló tudomány 291.
Byzantinos G. 294.

C

Cæcilia Metella 171.
Calcedon-kő 123.
Callatis 92.
Callot 431.
Calpurnia Procula 227.
Calpurnius Donysius 227; — Philetus 227.
Camburogle D. 301.
Camesina Albert 202, 204, 205.
Causa 234.
Capadox 229.
Capella leprosorum 80
Capitolium 212.
Capitoliumi Athena 359, — istenség 120.
Capsarius 233.
Capuai Bertalan 386.
Caracalla 171.
Cardinum kagyló 256.
Cardinum tuberculatum 257.
Carnuntum 215, 318.
Carsium 92
Castoriana 192.
Castrum Clus 135.
Catologue sommaire des sculptures antiques 347.
Celei 93.
Celestin V. 13.
Cella cimiterialis 444.
Cerbera 275.
Ceres 107, 342
Cerigo 309.
Certia 433.
Cervus capreolus 247, 244.
Cetate 114.
Cetecuje-váracska nevü előörsi állomás a gerebenczi várcsoport előtt 330—333.
Chæronea 294.
Chalkis 310.
Chantemesse dr. 299.
Chariták 98, 355, 356.
Chelles-i fejsze 440
Cherchel-féle torzó 106, 107, 108, 109, 110.
Chersoni ásatások 300.
Chevra Kaddisa 229.
Chipiez 169.
Choarene 229
Choisy A. 441.
Christliche Basilika 444.
Ciborum 130.
Cicero 102, 354
Cichorius 172.
Ciril ötvös 163.
Cius 92.
Clarac 359.
Classikai archæologia 290
Claudia Apamea 229; — Herennia 233.
Cleodolinda 127, 316.
Clerc M. 293.
Codex II Ulászlótól 300
Cogolinceano-i lelet 91.
Collection Somrée 280
Colleoni Bertalan 212.
Collignon M 290; — A Louvreben őrzött

athenei lekytos festménye 291; — Histoire de la sculpture grécque 357.
Colonia malvensis 91; — Romula 93.
Colosseum 171.
Columbella 257.
Commodus 222, 224.
Comnenok könyvtára 300.
Conbogus 234.
Congressus Athenében 289—313.
Constanca 91.
Constans 234.
Constantia 92
Constantinus 92, 171, 172, 234.
Constantius 93; — junior 434.
II. Constantius 30, 31.
Conze Alexander 301; — Attische Grabreliefs 357, 358; — Beiträge 346; — Hermes Propylaios 97, 102.
Cornelius Felix Plotianus 225.
Corpus inscriptionum græcarum 299; — Inscriptionum Latinorum 215; — Nummorum Hungariæ 419.
Corsica 247.
Corvin Mátyás vértezete 394.
Crassus 170.
Crostarosa 443
Csallány Gábor: Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban 33—44.
Csaroda 59.
Csatt 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 94, 187, 259, 285, 286, 363, 364, 365, 366, 370, 373, 375, 376, 377, 378, 379, 403, 407.
Csákány 85, 428
Csáktornyán talált lőportartó 395, 396.
Csány 434.
Csányi Károly 447, 448
Császka György 182.
Csejte 267.
Csengeri János 301.
Csengetyü 383.
Cserépdarabok 19.
Cserépedény 189, 318—330, 421, 423, 424
Cserépeszközök 244.
Cseréptárgy 419.
Csernavoda 59.
Cserni Béla 5, 6, 117.
Csésze 183. 189, 433, 434.
Csév 216.
Csikózabla 40.
Csillámmal kevert feketés agyagú cserépedények 318—330.
Csillámpalás kőbalta 67.
Csiptető 367.
Csiszolt kőbalta 67; — kőeszközök 243.
Csobánka 216.
Csoma József 164, 261.
Csongrád 360; — megye 161, 419.
Csont ár 67, 68, 244; — henger 30, 31, 183; hulladék 67; — lemez 19, 22, 25, 30; — szerszám 67, 68, 93, 184, 188, 244; — tárgy 90, 182, 241—249; — tű 67, 68; — zabla 69.
Csonttárgyak a tiszafüredi múzeumban 168.
Csontvázsír 414—415.
Cső 237.
Csuklyós övdísz 29.
Csulóstengelyü zabla 69
Csunyi lelet 17.
Csurog 217
Csupor 68, 183, 184, 185, 412.
Csúcsíves stílus 50.
Csüngő 37, 363, 364, 366.
Csüngő dísz 191.
Csütörtökhelyi templom 82.
Cucuteni 93.
Curator alæ primæ Thracum 231.
Curtius Ernst 289, 340.
Cyclostoma elegans 242.
Czakó Elemér 125—137, 448.
Czakói lelet 85.
Czigányzabla 20.
Czikói lelet 17; — sír 22.
Czilli 202.
Czímerpajzs 195.
Cziráky Gyula: Régiségleletekről Bácsbodrogmegyében 62—66.
Czobor Béla 157, 182, 284
Czobor-Szalay: Magyarország történeti emlékei 159.
Czófalva 94

D

Dacia 218, 219; — malvensis 91; — története 331.
Dahsúri melldísz 170.
Dalmatia 331.
Damberghis A. 300.
Damaskusi zsinagóga 175.
Damophon müvei 104, 309.
Danielisz Károly 38.
Daremberg-Saglio Dictionnaire 124.
Darnay Kálmán 20, 189, 414; — Kálmán: Badacsonyi lelet 96; — Kálmán: Sümeg és vidékének őskora 161; — Kálmán: szeghalmi ásatásról 66—70.
Daróczi kéthajós templom 82.
Dawkins 357.
Dákók 333.
Dárda 94, 216
De Morgan 169.
Debreczen 427.
Decs 216.
Degenfeld Lajosné 360.
Dehio 442.
Dehio-Bezold: Die kirchliche Baukunst des Abendlandes 444.
Delphi 279, 290; — romjai 312.
Delphii ének 302; — múzeum 312
Demeter istennő 306, 338.
Demetrios 104.
Demuth Bálint 273.
Deákmonostori basilika 269.
Denck Tóbiás 272.
Denta vidék 90.
Der Goldfund von Vettersfelde 238.
Dermis és Kitylos kettős szobra 309.
Deszkamennyezetes templomok 81.
Despoina szentélye 309.
Dessewffy Ilona 360.
Deszpotszentiván 217.
Detrekő-Váralja 320.
Dettai lelet 90.
Deutschmeister Miksa 203
Délmagyarország római régiségleletei 219.
Déloroszország 237; — emlékei 300.
Délszláv ékszerek 91.
Déltiroli márványkő 411.
Diadumenos 352.
Didymai Apollo -templom 298, 313; — ülő szobrok 309.
Diner Dénes József 276.
Dinimi 294.
Dino 391
Diocletianus császár palotája 310.
Diogenes Lærtios 354.
Dionysos 309.
Dioskurok cultusa 1; — tiszteletére állított dombormü Görögországból 11, — vallása 123.
Dió-halom 66
Dipylon előtti sírok 306.
Disney-féle Athene-szobor 110; — gyűjtemény 104.
Divald Kornél 227; — Kornél: Szepes vármegye művészeti emlékei. I. rész: építészeti emlékek (ism. Éber László) 76—85.

Díszes bronzcsákány Sziléziában 86.
Díszgomb 189.
Díszruha 94.
Doboka megye 432.
Dobrates istennek szentelt áldozati tábla 15.
Dobreta 93.
Dobrudzsa 91.
Dodona 310.
Dodonai ásatás 289.
Domaszewsky Alfred: Die Dislocation des römischen Heeres 332.
Dombormű a bécsujhelyi Szt.-György-templomban 201; — Provodiéből 120.
Domborműves emlék: dioskurok tiszteletére 11; — dunapentelei 10, 12; — eszéki 13; — görögföldi 5; — gyulafehérvári 5, 6; — nagyszebeni Bruckenthal-múzeumban 4, 7; — provadiei 9, 11, 12; — Sabáczról a belgrádi múzeumban 13; — segesvári múzeumban 10, 12. — várhelyi 4; — viminatiumi 2, 3.
Donja Dolina 250.
Dorog 216.
Dorozsma 254
Dorpater Programm 100.
Dór vándorlás 296.
Dörpfeld W 289, 298, 306, 310; — W.: az ősi görögségben divó temetkezésről 291.
Dragatsis J. 294, 302.
Drágfi-czímer 435.
Dráva 215, 247.
Drezdai Artemis-szobor 107; — gypsmásolatok 345
Drugeth család 71.
Dublini múzeum 302.
Duczév 269
Duczó 269.
Ducybród 269
Dudás Gyula: bácsmegyei halmok 281.
Duhn 311
Duna 215, 247, 326, 424.
Dunaadony 215.
Dunaalmás 216.
Dunabogdány 215.
Dunaföldvár 216
Dunakeszi 216.
Dunapentele 215
Dunapentelei emlék 10, 12, — feliratos emlékek 222—234; — tábla 120.
Dunaszekcső 216.
Dunaszentmiklós 216.
Dunaszentpál 216.
Dunavecse 216.
Dunavidéki antik emlékek 1—16.
Dunántúl 186
Dunántuli cserepek 318
Duplaj 220
Durazzoi János 388.
Dürer 208, 210.
Düsseldorfi múzeum 428.
Dyer L. oxfordi tanár 293.
Dyonisius arcufex 271.

E

Edény 22, 23, 25, 30, 64, 67, 68, 90, 91, 94, 183, 184, 185, 189, 192, 245, 246, 259, 260, 261, 414, 423, 427, 433.
Edénytöredék 19, 28, 30, 67, 183.
Eger 184.
Egyek 182.
Egyetem: Athenében 290; — bordeauxi 291; — budapesti 289; — oxfordi 290.
Egyházi edények 94; — emlékek 416—418; — ikonographia 155; — kehely 130, — klenodium 167, — tálak 94.
Egyházművészeti Lapok 268.
Egyptomban talált aranylemezű álarczok 297.
Egyptomi szobrászat 297.
Ehem György 274
Eiréne 109.
Ekel 216
Elektra és Aphrodite közötti hasonlóság 341.
Elektra-Orestes-csoport 341.
Eleusis romjai 306.
Eleusisi női szobor 107; — torzó 107.
Elgin-márványok gipszmásolatai 307.
Előimádkozó asztal 176.
Első nemzetközi archæologiai congresszus Athenében 289—313.
Elszász 202, 286.
Emlékek: Alsó-Dörgicséről 8; — Amorgosban 301; — apulumi 5; — aquilejai 10, 12, 120; — aquincumi thrák vallásbeli 1, 4; — athenei 331; — belgrádi 2, 3; — bukaresti 121, 122; — byzanci 276; — calmai 121; — carnuntumi 120; — Dioskurok tiszteletére 11; — dunapentelei 10, 12, 120, 121, 224—234; — dunavidéki 1—16; — eszéki 13; — etruszk 124; — győri 16—33, 186 188; — gyulafehérvári 5, 6; — iglói csizmadia czéhé 181; — kolosvári 10, 119; — középkori keresztény 301; — krétai 308; — Marosportusról 116 124; — mitroviczai 121; — mykenei 302; — nagyszebeni 4, 7; — pannoniai 10; — pöstyéni egyházi 226—270, 416 418; — Provadieből 9, 11, 12, 120; — Sabáczi 122; — Sabaziós-féle 174; — segesvári 10, 12, 120; — szentesi múzeumban 33—44; — thrákiai Philippiben 331; — tordai 3, 120; — troppaui 282; — tüskepusztai 121, — Várhelyi 4; — viminatiumi 2, 3, 122; — zágrábi 121; — Zrinyieknek tulajdonított 393—402; — zsidóókori 181.
Endre, I. 37; III. király 416.
Eöttvös Illés 54
Eperjes 72
Epidauros 113, 299, 311.
Epidaurosi szinház 303.
Epigraphiai és numismatikai előadások az athenéi congressuson 299.
Ephesos 290.
Ephesosi ásatás 292
Epona 16.
Eranos Vindobonensis 105, 338.
Ercsi 215, 216
Erd 216.
Erdély 1.
Erdélyi Múzeum 183.
Erdődi lelet 189.
Erdődy György 268; — János 269; — József 268; — Kastély 277.
Erdy 224.
Erechteion 292.
Ereklyetartó 154.
Eretria 310.
Eritria 300.
Erman A.: Aegypten und ägyptisches Leben im Altertum 169.
Ernő főherczeg 197.
Ernst Lajos 401.
Eros 280.
Erzsébet-templom 163.
Esquilinusi Venus 341.
Essenwein 153.
Esslingeni Mária-templom 317.
Eszék 2.
Eszéki múzeum 12—13.
Esztergom 215
Esztergomi templom 79.
Esztery György 165.
Etepusztai lelet 433.
Etruszk emlékek 124; — kérdés 290; — Minerva 124.

Eubuleus feje 309.
II. Eumenes, pergamoni király 345.
Euphranor 280, 350.
Euphrat 229.
Euphronios 334, 348.
Euridike 354.
Europa 289.
Európa ős népessége 440.
Euthymides 334.
Evans A. I. 295, 312.
Eyth Max 440.
Ezüst boglár 35; — csat 285, 286; — csésze 433; — díszitések 21; — érem 184; — fibula 433; — függő 368; — gyűrű 91; — kancsó 394; — karika 368; — karperecz 422: — kehely 45—46; — korona 158; — korong 150; — láncz 433; — lemez 21, 22, 153, 368, 375, 402, 405; — pajzs 282; — pohár 47, 48, 166; — szíj 20; — szíjvég 20, 32, 368, 378; — tányér 167; — tárgyak 20, 419; — torques 433.
Ezüstözött bronztárgyak 23; — pityke 187.
Éber László 89, 278, 283, 447; — László: A magyar viselet történeti fejlődése, irta dr. Szendrei János (ism.) 429—432; — László: Harmadik Miksa főherczeg oltára a Magyar Nemzeti Múzeumban 193—211; — László: Keresztény templomépítés az ókorban, irta Récsey Viktor (ism.) 441—446; — László: Sodronyzománczos emlékek Felső Magyarországról 181; — László: Szepes vármegye művészeti emlékei. Első rész: építészeti emlékek, irta Divald Kornél (ism.) 76—85.
Édes-halom 66.
Ékszer 17, 67, 91, 96, 130, 133.
Ékszerláda 57.
Építészeti faragványok 91.
Érgirolti halom 433.
Érhatvani lelet 433.
Érkávás 433.
Érkörös 433.
Érmek: árpádkori dénár 38; — réz 30; — római bronz 192, 251; — római ezüst 184; — Szt.-László dénár 40.
Érsekujvár 216.
Észak-Olaszország 424.

F

F.-Gyarmat 66.
Fadd 216.
Fadrusz 277.
Faföldfúró 91.
Fagan-féle fej 350.
Faleroni Venus 347.
Fali lámpa 176.
Famankó 67.
Farczádi 167.
Farkas J. 222.
Farkasmező 432.
Farmakovszky P. W. 300.
Farnell: Some Museums of Northern Europe 346
Farnesei Athéne 344; — Herakles 280.
Fatemplom Tribaon 77; Jurgdon 78.
Fay Mihály 164.
Fayum 299
Fazék 23, 30, 90, 244, 245, 246, 414.
Fábiánsebestyén község 41.
Fátyolkendő 168.
Fedeles kupa 48, 51; — pohár 144, 145.
Fegyvernek 239.
Fegyverneki Mihály 186.
Fehértemplom 219
Fejérmegye története irta Károly János (ism. e—r)
Fejérpataky L.: Kálmán király oklevelei 270.
Fejérvári korona 157.
Fejérváry Károly 276.
Fejsze 94, 243, 252, 440.
Feliratos harangok 161—163, — hermatörzs 97; — kehely 45—46; — kőemlékek Görögországból, a bécsi cs. k. múzeumban 11; — Dunapenteléről 222—234; — kupa 49, 52; — tál 53; — római sírkő 192, 225—234.
Felső-Germania 332.
Felsőmagyarországi renaissance 83; — sodronyzománczos művek 46.
Felső-Mérai La Tène-kori vasleletről 262—266.
Felső-Pannónia 318.
Felső-Steierország 327.
Felső-Szend 261.
Felsőszopor 433.
Felsővadászi Rákóczy-család czímere 49.
Feltámadó Krisztus 51.
Fenéki sírmező 31.
Fenőkő 244, 191.
I. Ferdinánd 165.
Ferencz-csatorna 242.
Feszület 44.
Fetzer János Ferencz: Szilágy vármegye monographiája (ism.) 432—436.
Félegyház 360
Fémbogyó 20.
Fémgomb 26
Fémgyöngyök 17, 26.
Fémkarika 26.
Fémtábla 121.
Fémtechnika 50.
Fémtükör 236.
Fibula 184, 191, 250, 252, 265, 383, 403, 433, 434.
Filatori-gát 229.
Filippo Lippi 333
Finály Gábor 89, 181, 283, 447; — Gábor: A római birodalmi limes fölkutatásáról 213—217; — Gábor: Aquincumi terro sigillata edények és római nyomok Kolozsmegyében 181; — Gábor: Tropæum Trajani. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte der Kaiserzeit (ismertetés) 170—173; — Henrik 433
Fioraventi 140.
Firenzei liliom 154; — ökölvivók 348; — szobor 111.
Fischer Simon 282.
Flasch András 273
Flavius Ano 232.
Flinders Petrie 298; — Petrie: Egyptian decorative art 169.
Florencz 391.
Fogantyú 22, 29.
Fokos 17, 183.
Follajtár József: Pöstyén egyházi emlékei 266—270
Fonyódi urnasírról 160—161.
Forgách-család 71; — Imre 399; — István gróf 72—74; — Simon 268.
Forrer R. 70.
Forster Gyula 181, 283, 447; — Gyula: III. Béla magyar emlékezete 157.
Fortuna temploma 341.
Földtani Közlöny 247.
Fövény 318.
Fraknói vár 145; — Vilmos: Mária nápolyi királyné, magyar királyleány síremléke Nápolyban 385—393; — Mátyás király levelei 138.
Franck őrnagy 202.
Francziák delosi ásatásai 309.
Frankfurti zsinagóga 175.
Frauberger 175, 176, 177, 178.
Fresca giovinezza 112
ifj. Fiev Imre: A kiskőszegi bronzlelet 189—191; — Imre: Kiskőszegi és mátészalkai leletekről 257—260; — Két kiskőszegi cserépedényről 423—424.

Freysleben Márton 272.
Friauli kereszt 154.
Fridel György 274.
Fridmanni kastély 84.
III. Frigyes császár 200.
Fronteeis Agrippa 332.
Frothingam A. L. 292, 300, 302.
Fruska Gora 249.
Fugger család 139.
Fuló Miklós 164.
Fundgruben des Orients 416.
Furtwängler 100, 101, 113, 170, 172, 276, 280, 281, 292, 297, 298; — Antike Gemmen 103, 338; — Beschreibung der Glyptothek 99, 348; — Der Goldfund von Vettersfelde 238; — Meisterwerke 336; — Museum der Gypsabgüsse in München 103; — Statuenkopien im Altertum 345, 350; Zu den Tempeln der Akropolis 97.
Führer für Sammler und Liebhaber (ism. Kemény Lajos) 438—439.
Füles bögre 184
Fülönfüggő 17, 20, 25, 26, 28, 29, 30, 185, 368, 371, 372, 374, 375, 382, 383.
II. Fülöp 197.
Fürdő nők 210.
Füredi lánczszemek 183.
Fürjes 114.
Fürst Móricz 439.
Füstköpeny 71.
Füszertartó 176.
Fűtőedény 183.
Füzesvölgyi bronzkori őstelep 90.
Füzitő 215.

G

Gabii Nagy Sándor szobor 281.
Gajtasol 219.
Gallardo 391.
Gallerie Mollien 347.
Galleria Lapidaria 111.
Ganymedes 293.
Gardner P. 103, 110, 290, 302, 357.
Gatta Melata 212.
Gauckler Paul: Musée de Cherchel Paris 100.
Gaul Károly 278.
Gálya alakú asztaldísz a XV. századból a Cluny-múzeumból 142; — alakú asztaldísz a XVI. századból, a Jeidels-féle gyűjteményből 143.
Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból 360—384, 402—407.
Gegus István 185.
Geometriai izlésű keramika kora 296.
Georgiadis A. 300
Georgius Kirschner 95.
Gerbert 204
Gerebencz 218, 219, 221.
Gerebenczi várcsoport 330.
Gerecze Péter 89, 181. 215, 283, 447; — Péter: Pécsi egyetem és az ottan legujabban fölásott római alapfalak 81.
Gerl Károly 439.
Germanius Valens 225.
Gerndorf Godhart 273.
Gertringen Hiller 312.
Geschichte des Kronstädter Gymnasiums 159.
Gesellschaft für jüdische Volkskunde, Hamburg 178; — zur Erhaltung u. Conservirung jüdischer Kunstdenkmäler Bécsben 178.
Gettmann Rezső 90, 91.
Géresi Kálmán 138.
Ghymesi Forgách István gróf 72.
Giorgione 127.
Giotto 137.
Giovanni Pisano 391.
Giskra János 71.
Giulio Clovio 439.
Gizella királyné 179.
Gleinau 85.
Glienecke-féle Athene-szobor 110.
Glienecke-fej 104.
Glück Frigyes 448.
Glyptothek 281.
Gohl Ödön 181, 283.
Gomb 189, 190, 191, 192, 237, 375, 406, 422.
Gomba 216.
Gombos 216.
Gombosi lelet 62.
Gorondi lelet 425.
Goroszló 435.
Goruje liveda 115.
Gospodinszirti Tiberius-táblák 331.
Gótstílű kandalló 71.
Göllniczbányai templom 81.
Gömböcs 28.
Gönyő 215.
Görgény vára lakatja 394.
Görög emlékek korhatározása 297; — írás fejlődési története 299; — hermatörzs 97; — feliratos kő 11; — öltözet 294.
Görögföldi dombormű 5; — múzeumok főigazgatója 289.
Görögország 173; — őskora 290.
Görögországból származó Dioskurok tiszteletére állított dombormű 11.
Görögországi középkori helynevek összegyűjtése 304.
Görög-római sarkophagok 344.
Görgői templom 82.
Görres-társaság 442.
Grad-Cetate nevü földvár 218—221.
Graesse 438.
Grafitos edények 318—330.
Grancspetróczi templom 84.
Gras Gáspár 203.
Gratianus 93, 434.
Grácz 200.
Gráczi Ferdinánd 199.
Gránátalma-alakú ezüstdísz 176.
Greff János 272.
Grempler 85
Grisar 443; — Hartman: Rom beim Ausgang der antiken Welt 444.
Gróh István 447, 448; — István: Rákosi és tótlaki templomok középkori falképei 181.
Grün Mórné 184.
Gubitza Kálmán ásatásáról az «Opoljenik» ősemberi telepen Monostorszeg határában 241 249.
Guesz János 439.
Guillermus 417,
Gurnia 295, 312.
Günter Zakariás 165.
Gyalus László 447.
Gyarmati Sándor 39.
Gyászkorona 157.
Gyerekek szülésére vonatkozó népies mondák 294.
Gyertyatartó 176.
Gyíkot ölő Apollo 293.
Gyöngy 17, 20, 23, 26, 28, 29, 31, 40. 43, 90, 183, 186, 192, 366, 367, 371, 375, 402—407, 421, 422.
Gyöngyözött övpánt 22.
Györgyikéz 66.
Győr 216.
Győri herma 158; — múzeum 186—188, 239; sirmező a régibb középkorból 16—33.
Győrsziget 216.
Győr vármegye 187.
Gyulafejérvár 2.
Gyulafejérvari Báthori-templom 5; — Hirlap 284; — múzeum 5, 6; — őskori aranylánczszem 183.

Gyümölcsénes 434.
Gyűrű 26, 60, 91, 183, 236, 238, 258.
Gyűrűpánt 26, 30, 31.

H

Habsburgház 195.
Habsburgok 281.
Hadad 433.
Hadad-Győrtelek 434.
Hadanich Endre 247.
Hadrianus 171, 223.
Hael 316.
Hagara Győző 426.
Hagia Iréne temploma 301; — Sophia temploma 301.
Haghia Triada 295.
Hafnerzell 326.
Hajdumegye 184.
Hajdú-Szoboszló 239.
Hajgyűrű 33.
Hajógyársziget 215.
Hajtű 185, 258
Halántékgyűrű 32, 33, 41, 42, 43, 366.
Halaváts Gyula 89, 181, 182, 218, 219, 283, 447; — Gyula: Magyar Harangföliratokról 161—163.
Halcsigolyák 247.
Hallstatt 237.
Hallstatti korabeli lelet 250, 251; — korszak 189.
Halottas korona 155—157.
Haltestű triton 307.
Hamburg 152, 153.
Hamburgi Gesellschaft für jüdische Volkskunde 178.
Hamer János 272.
Hammer-Purgstall József 416.
Hampel József 181, 222, 237, 277; — József: A bronzkor emlékei Magyarhonban 183; — József: A régibb középkor emlékei Magyarhonban 20, 22, 27, 31; — József: Aquincumi thrák vallásbeli emlékről 1; — József: Az első nemzetközi archæologiai congressus Athenében 289—313; — József: Honfoglaláskori emlékek 43; — József: Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken 1—16. — József: Lovas istenségeknek szentelt emlék Marosportusról 116—124; — József: Rejtélyes bélyegű cserépedények 318—322; — József: Schlesiens Vorzeil in Bild und Schrift. (Ism.) 85—88.
Hann Sebestyén 439.
Hanpolter A: Rejtélyes bélyegű cserépedények 322—330.
Hans von Aachen 211.
Haraszti 216; — templom 78.
Harangfeliratok 161—163.
Harczias Frigyes 156.
Harmadik Miksa főherczeg oltára a Magyar Nemzeti Múzeumban 193—211.
Harmodios 100, 348.
Harnischter Dániel 439.
Harry J. E.: az amerikai középiskolákról 301.
Harvard-egyetem 301.
Hassarlik 92.
Hassel W. 153.
Hatvan 216, 412.
Haus und Halle, Studien zur Geschichte des antiken Wohnhauses und der Basilika 444.
Hauser: Neuattische Reliefs 356.
Háromfejű typhon 307.
Háromszék 93.
Hársfából faragott bábsütő-minta 58.
Heber Jakab-féle téglavető 90.
Heberdey R. 298, 313; — R.: az osztrákok ephesosi ásatásának vezetője 292.
Heberle 152, 153.
Heermans 289.
Heinrich Gáspár 46.
Heinz József 211.
Hekate 355.
Hekler Antal 447; — Antal: Alkamenes (Phidias tanítványa) 333—359; — Antal: Alkamenes tanulmányok 97—114; — Antal: Lysippe. Par Maxime Collignon (ism.) 278—281
Helbig 340.
Helena 12, 16.
Helios 16, 175.
Hellenistikus korbeli házak polychromiája 300.
Hellénföld átkutatása 289.
Hengertöredék 426.
Henrik, VII. német császár 391.
Hermeso 234.
Henry Havard: Histoire de L'orfévrerie Française 174.
Hensil ambroster 270.
Henszlmann Imre 76, 80, 163, 180.
Hephaistos 100; — szobra 354.
Hera 119, 357; — Barbarini 100; — szentélye 341.
Hera-fő 309.
Heraion 313.
Herakles 280, 307, 347.
Herakleioni (candiai) múzeum 308.
Herculanumi tánczosnők 333.
Herennius Pudens 229.
Herepei 239.
Hermatörzs 97.
Hermann I. 222, 224, 227, 231.
Hermes 98—114, 353, 175, 280; — Propylaios 98—119, 292; — szobor Andros szigetéről 309
Hernád 261.
Hernstein Gergely 163.
Herodotos 296.
Herodes Atticus Odeonja 303.
Herrgott 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206.
Hertel Jakab 139.
Herzog R. 293, 298, 313.
Hetény 216.
Hettner 111.
Hédervár 216.
Hieropatrai félsziget 295.
Hiller von Gärtringen 298.
Himódi avarkorbeli sírlelet 284.
Hintze 158.
Hoernes: Die Urgeschichte der bildenden Künste 93, 240.
Hoffller 7.
Hohen-Rappoltstein 72.
Hohenlohe-Waldenburg Klodvig herczeg 126.
Holleaux 290.
Holtzinger 443.
Homeros 297; — és a mykenei kor emlékei közötti összefüggés 302.
Homolle Th. 279, 291, 298, 303, 312.
Homoród-Almási templom 163.
Honfoglaláskori kengyelpár 70; — leletek 33—44; — sarkanytyúk 187.
Honfoglaló lovassírok 70.
Honterus gymnasium 159.
Hope-féle Athéna 344.
Horatius 331.
Horgony súlyok 294.
Horváth Antal 89.
Hosdáti templom 161.
Howil Miklós 271
Hozlukvölgyi kőkori telep 90.
Hódság 217.
Hóra lázadás 166.
Hórák 337.
Höckerichti lelet a berlini Museum für Völkerkundeban 86.

Hradsin 136.
Hradszky József 182.
Hufnagel 125, 128, 212.
Hun-avarkori lelet 40.
Hunt-Pázmán Amadé 269; — István 269; — Pongrácz 269.
Hunyadmegye 161.
Huszka József 181, 182, 447.
Huszt 282.
Húsvéti kenyér 177.
Hüvely 20, 22, 28.
Hydria idomú agyagedények 322.
Hypolitos 174.

I

Iglinczi bronzlelet 59, 60.
Iglitza 92.
Igló 51, 271.
Iglói csizmadiaczéh emlékei 181; — templom 80, 81.
Ijártó Borbála 163; — Miklós 163.
Iktinos temploma 293.
Ikva 287.
Ilanlik 92.
Ilisos 305.
Imaköpeny 177.
Imhoof—Blummer: Griechische Münzen 347.
Inn 326.
Innsbruck 180, 194, 203, 204.
Intaglio 275.
Irtercisa 222, 224.
Ipolyi: Deákmonostori basilika 269.
Irmatanya 408.
Irmos István 163.
Isaktsa 92.
Isis istennő 170.
Iskolai korona 158.
Ismertetések: Aegyptische Einlagen in Gold und Silber, irta Marc Rosenberg (ism. Mahler Ede) 169—170; Archæologische Studien, irta Chr. Blinkenberg (ism Hpl) 173—175; — Az iparművészet könyve, szerkeszti Ráth György (ism Szendrei János) 275—278; — Fejérmegye törtenete, írta Károly János (ism. —e—r.) 178—180; — Führer für Sammler u. Liebhaber (ism. Kemény Lajos) 438—439; — Katalog der Ausstellung von alt-österreichischen Goldschmiedearbeiten (ismert. K. L.) 282; — Krause E: Die Werkthätigkeit d. Vorzeit (ism. Márton Lajos) 439—441; — Lysippe, írta Maxime Collignon (ism. Heckler) 278—281; — Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler (ism. Blau Lajos) 175—178; — Récsey Viktor: Keresztény templomépítés az ókorban (ism. Éber László) 441—446; — Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift (ism. Hpl.) 85—88; — Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése (ism. Éber László) 429—432; — Szepesvármegye művészeti emlékei, I. rész. építészeti emlékek, írta Divald Kornél (ism. Éber László) 76—85; — Szilágy vármegye monographiája (ismert. Fetzer János Ferencz) 432—436; — Tropæum Trajani. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte der Kaiserzeit (ism. Finály Gábor) 170, 173; — Wosinsky Mór: Az őskor mészbetétes diszítésü agyagművessége (ism. Bella Lajos) 436—438.
Istenanyja Athenében használatos melléknevei 301.
Istenségek dunavidéki antik emlékeken 1—16.
Istenségeknek szentelt emlék Marosportusról 116—124.
Istria 331.
Istrus 92.
István király 435; — platner 273; — V. 385.
Ithaka leírása 311.
Itea 311.
Iváncsa 216.
Ivóbögre 185.
Izbistye 90.
Izlásboljetini Tiberius-táblák 331.
Izsa 216.

J

Jaáki templom 78.
Jaáz község 433.
Jacobsen 99: — kopenhágai gyűjteménye 342.
Jacusch platner 273.
Jaennicke Friedrich 438.
Jain 218.
Jakab bogner 271.
Jalabert R. P. 299.
Jamniki templom 84.
Jamot 103; — Monuments grecs 104.
Jankovich Miklós 139, 282.
Jassy 93.
Jazygok 332.
János a sassal 54; — apostol 207; — bognár 270; — deák 141; — György szász választófejedelem 274; — platner 273; — Zsigmond király 212.
Jány 66.
Járai 167.
Járek 217.
Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegye 239.
Jászberényi kürt 393.
Jegyzetek Szent György-szobrokról 314—318.
Jeidels-féle gyűjtemény 143.
Jelvényes zsidó emlékek 181.
Jerney Zoltán 253—255.
Jeruzsálem 207.
Jézus 195.
Jézus-társaság 201.
Jobacchoi testülete 305.
Johan de Johani 139.
Johannes Paul 152, 153. — Wolf 95.
Jouguet P. 299.
Journal of Hellenic Studies 100, 336.
József Ágost kir. herczeg 55.
Jörgensen C. 292.
Juhász László-féle baranyamegyei régiségyűjtemény 89.
Julia császárné 275.
Julius Celsus Ptolemæanus 292; — Jeidels 144. — Rufus 418.
Juncker testvérek 286.
Jupiter 119.
Jurgdi fatemplom 78.
Justus Gyula 185.
Juventianus 192.

K

K.-Ladány 66.
Kabir legenda 11, 12.
Kabirok vallása 1, 12, 123.
Kada Elek: Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból 360—384, 402—407.
Kairestratos 309.
Kairó 303.
Kaiser Franz Josef-Museum in Troppau 282.
Kalakiö Hirsova 92.
Kalapács 370. 424.
Kalkmann: Die Proportionen in der griechischen Kunst 340.

Kallimachos 356, 359.
Kallirrhoë 305.
Kalpruck Lőrincz 272.
Kamares 295.
Kamburogles D. 300.
Kammer 203.
Kammerer Ernő 447.
Kanál 183.
Kancsó 165, 183, 189, 192, 276.
Kandalló 70.
Kandia 312.
Kandra Kabos 447.
Kantárszíj 187.
Kapitoliumi Athena 342.
Kapocs 22, 27, 30, 183, 250, 251, 371.
Kápolnahegyi telep 91.
Kaposvölgy 85.
Karabély 94
Karamsin: Geschichte des russischen Reiches 138.
Karanasib 92.
Karapanos M. 289, 303; — gyűjtése 310.
Karas 116, 218, 219. 220, 221, 231.
Karavukova 62, 217.
Kard 17, 20. 67, 93, 94, 191, 252, 255, 262, 421.
Kardcsiszár 165.
Kardfogantyú 22.
Kardkötő szíj 20.
Kardpenge 90, 266.
Kardtok 262, 264.
Karika 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 30, 39, 43, 60, 183, 184, 259, 264, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 372, 376. 377, 378, 382, 383, 384, 402—407, 413, 424, 434.
Karolidis P. 301.
Karperecz 34, 39, 41, 42, 43, 60, 90, 160, 161 185, 189, 252, 253, 259, 265, 366, 382, 422, 425, 427, 434.
Kasseli Apolló 347, 351.
Kassa 261, 271, 274.
Kassai fegyvergyártók 270—274; — Gergely 163; — középkori dom 284; — múzeum 45, 261, 276; — műtörténeti adatok 163—165; — tűgyárt. k 282; — Zsófia 163.
Katalog der Ausstellung von Alt-Österreichischen Goldschmiedearbeiten (ism.) 282.
Katherina Mária 277.
Kavics 411.
Kavvadias P. 298, 299, — a görögföldi múzeumok és ásatások főigazgatója 289; — epidaurusi ásatásai 309.
Kácsi patak 407.
Kálmán király 270.
Kárász Leo: Kolozsvári Márton és György 125—132; — Leo: Szent László nagyváradi lovasszobra 211—213; — Leo: Úti jegyzetek Szentgyörgy-szobrokról 314—318.
Károly, I. nápolyi király 385; — IV. 131, 135, 315; — János: Fejérmegye története (ism. e-r.) 178—180; — -Róbert 385.
Károlyi Tibor gróf 182.
Kárpit 176
Kázmér lengyel király 138.
Kecskeméti ev ref. egyház fedeles kapúja és úrasztali tála 51.
Keczer András 163.
Kehely 45, 46, 54, 94, 130, 176, 282.
Kekulé 340; — Die Reliefs an der Balustrade der Athena Nike 356; — Gewandstatue 345; — Über den stehenden Diskobol im Museum des Vatikans 351.
Kelainai 229
Keleti művészet befolyása a középkori európai művészetre 301; — régiségtudomány 290.
Kelpin Joachim 273.
Kelta vas vágókés 91.
Kemény János 435; — Lajos 447; — Lajos: Führer für Sammler und Liebhaber (ism.) 438—439; — Lajos: Kassai fegyvergyártókról 270—274; — Lajos: Kigyósi csata 285—286; — Lajos: Mária királyné arczképe Königsbergben 285; — Lajos: Műtörténeti adatok Kassáról 163—165.
Kendefi Gábor 161.
Kendefy Pál sarkantyúja 394.
Kenderes halom 42.
Kengyel 19, 20, 43, 67, 70, 94, 186, 252.
Kephalos 346.
Keramaikos 357.
Kereszt 130, 154.
Keresztes idomú bélyegek 318—330; — Jenő 186.
Keresztelő János 208.
Keresztény templomépítés az ókorban, irta Récsey Viktor (ism. Éber László) 441—446.
Kerékagy 189.
Kerékpár 91.
Kertes Aphrodite 343, 358.
Keszthelyi kosaras fülönfüggő 17; — sírmező 31.
Keuchreæ 301.
Kémeri ref. egyház 434.
Kép Mátyás király oroszországi követségéből 137—146.
Kés 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 42, 91, 242, 264, 366, 370, 371, 372, 378, 384.
Késpenge 59, 402, 403—407, 423.
Két főúri ajándék a Nemzeti Múzeumban 193—211; — kiskőszegi cserépedényről 423—424.
Kétfülü csupor 68.
Kéthajós csúcsíves templomok 82.
Késmárk 51.
Késmárki Szent Kereszt-templom 81; — Thököli várkastély 84.
Kibotos 229.
Kigyótér 288.
Kigyósbara 420
Kigyósi csata 285—286.
Kiliti lelet 186.
Kimakowicz M. 4, 9.
Királyföldi kanna 165.
Kirsch J. P: Die christlichen Cultusgebäude im Alterthum 442.
Kis-Kún-Dorozsmai lelet 253—255.
Kis-Zombor 255.
Kisapostag 216.
Kisderzsida 433.
Kishegy 424
Kisigmánd 215.
Kiskőszeg 216.
Kiskőszegi bronzlelet 189—191; — cserépedényekről 423—424.
Kistapolcsány 55.
Kiss Ferencz 252.
Kiszács 288.
Kitidi templom 162.
Kitylos és Dermis kettős szobra 309.
Klagenfurti rézlemez 121.
Klarissa-apáczák 386.
Klein W. 352, 353; — W.: Geschichte der griechischen Kunst 353; — W.: Praxiteles 338; — Zöllnig 85.
Kleiner S. 197.
Kliment 138, 141.
Klisszák 224.
Klopffleisch 436.
Klosz Kristoph 439
Knidos romjai 313.
Knidosi Aphrodite 339; — Venus 359
Knoll Farkas 271.
Knossos földerítése 295.
Knossosi ásatások 297.
Kobani leletek 300.
Koch Antal 247, 409.
Kod Bunara 62.

Kolbin Joachim 273.
Kollár Gergely 247, 248.
Kolosvár 10.
Kolosvári György 211, 314, — korong 119; — Márton 211, 314; — Márton és György 125—137; — Ötvösök 134.
Kolozsmegye 432.
Kolozsvár neve 135.
Kolozsvári Kis József 166; — Márton és György művészete 448; — Mátyás 164.
Komárom 216.
Konstantin előtti kor templom-temetői 445.
Konstantinápolyi byzanti intézet 299; — orosz-byzanczi intézet 300.
Konyhahulladék 67, 241, 246—247.
Kopenhágai Sabazios emlék Blinkenberg «Arch. Stud.» szerint 174.
Korakal 93.
Korhány 66.
Korinthos 310.
Korinthosi csatorna 311.
Koronalámpa 176.
Korong 14, 15, 18, 91, 118, 119, 121, 150.
Korongos végű bronzcsákány 85.
Kororistyei lelet 90.
Korsó 25, 91, 94, 134, 287, 426.
Kos sziget 191, 293; — szigetén folytatott ásatások 298.
Kovadarab 413.
Kovakő 182.
Kovaszilánk 411.
Kovács György 185; Mihály 271
Kovácshalom 66.
Kovella 313.
Kölked 216.
Köln 152, 153.
Kömlőd 215.
Kööd 435.
Körmöcz 272.
Körtvélyes 216.
Kövér Béla: Sodronyzománczos korona a nürnbergi múzeumban 146—159.
Községi népiskolai könyvtár Verseczen 91.
Közép-Szolnok vm. 432.
Középkori falképek a rákosi és tótlaki templomokban 181; — ötvösség 46; — sodronyzománczos korona Nürnbergben 149.
Kő balta 67, 182, 243; — eszköz 67, 173, 182, 184; — kés 242; — korong 91; — pad 71; — tábla 3, 10; tárgy 90, 189, 241 249; véső 242.
Ködomb 66
Kőkori telep a Hozlukvölgyben 90. — temető 437.
Kőkorszaki bögre 184; — lelőhelyek 432
Königsbergi arczkép 285.
Kőszobrászat 130.
Kőtörési lelet 419.
Kraszna 432; — vármegye 432
Kraszna-Mihályfalva 432.
Krasznahorka 201.
Krasznahorkai vár 73.
Krasznai templom 434.
Krassószörénymegyei hegység 333.
Krateros 281.
Kraus: Real-Encyclopädie der christl. Alterthümer 444.
Krause E.: Die Werkthätigkeit der Vorzeit (ism. Márton Lajos 439—441; — Eduard 85.
Krausz Sámuel: Ókori jelvényes zsidó emlékek 181.
Kreml 139.
Kresilas 112, 339.
Kreuzenstein 326.
Kreuzpaterek 417.
Kréta-sziget 312.
Krétai Athena szobor 104; — ásatások 290; — mykenei és homerosi paloták egymáshoz való viszonya 296; — őskor emlékei 308; — sírládok 297.
Krétából származó Athena-fej a Louvre-gyüjteményben 105.
Krighi templom 78.
Krisztus 208.
Kubica 268.
Kubin 93, 219
Kubitschek M. 15.
Kugler Alajos 284, 321.
Kulcs 30
Kun-kisszállási temető a régibb középkorból 360—384.
Kulobai királynő 239.
Kuncz Mosch de Nyissa 271.
Kunsthistorische Studien 444.
Kupa 48, 49, 51.
Kupferschidt György 163.
Kupolya-sírok 308.
Kurd 424
Kurdi lelet 85.
Kuriczin Fedor 138.
Kurmiotis K. 298.
Kurtzweil Kristóf 274.
Kusalyi kolostor 434.
Kuts János 66.
Kutyamál 6.
Kuzsinszky Bálint 11; — Bálint: A római birodalmi limes fölkutatásáról Pannoniában 213—217.
Kún László 417.
Kúnszentmárton 34, 43.
Kúnszentmiklós 216.
Kúnvári Fülöp 89, 181, 183, 447.
Kürmester Péter 439.
Küstendze 92.
Kybele 12.

L

La civilisation primitive en Italie 296.
La Tène 237; — jellegü vassarló 94; — korabeli lelet 250—251; — kori vaslelet 262—266.
Laczháza 216.
Ladislaus Roskovani 55.
Lambakis G 301.
Lambros Sp 290, 300.
Landsdowne-féle szobor 280
Lang Pál 165.
Lange 443.
Lantidomú pityke 29.
Largiana 433
Larissa 294.
Laskafalu 216.
Latinovics Geza 66, 423; — Pál 420
Lazarus de Novacivitate 271.
Lábatlan 216.
Lánez 26, 183, 402, 433, 434.
Lánczszemek 19, 402—406.
Lándza 94, 184 185, 260, 263, 284, 425.
Laszló király 392.
László platner 273
Le basiliche cristiane 444.
Le gallerie nazionali italiane 127.
Le Zeus d'Olympe 335.
Leányfalu 215, 216.
Lébény-Szt-Miklósi sírlelet 186, 187.
Lédára 113
Lederata-Tibiscum 218.
Legio I. Italica 332; — IV. Flavia 332; — V. Macedonica 332; — VII. Claudia 332.
Lehel-kürt 277, 393.
Lehota 269.
Lehóczky Tivadar: Uj bronzkori leletekről 59—62; — Tivadar: Ujabban előkerült bronzkori leletek 424—428.
Leibiczi templom 82.
Lele 433, 434.

Lelet avarkori 17, 18, 20, — ákosi 432; — árpádkori 33—44; — ásotthalmi 159, 182, 183, 186; — badacsonyi 96, 434; — bagosi 432; — ballai 432; — barczikai 448; — barkaszói 425; — bácsbodrogmegyei 62—66; — bácsmadarasi 420—423; — beregszászi 425; — bessenyői 93; — bikistyei 66; — bilisicsi 251—257; — borbolyai 418; bótrágyi 59; — bö kenyi 44; — bronzkori 59—62, 85 424—428; — budakeszi 191—192; — bürgezdi 432; — burgstalli 284; — butculescui 91; — buvulári 94; — chersonesosi 300; — cogolinceanoi 91; — csányi 434; — csúnyi 17; — czakói 85; — czikói 17, 22; — dahšuri 170; — Detrekő-Váralján 320; — dettai 90; — egyeki 182, 186; — erdődi 189; — etepusztai 433; — erősdi 93; — érgirolti 433; — érhatvani 432; — érkávási 433; — érkörösi 433; — farkasmezői 432; — fábiánsebestyéni 41; — fenéki 31; — fonyódi 160—161; — fövényi 319; — füzesvölgyi 90; — garmondi 425; — gátéri 360—384, 402—407; — gleinaui 85; — gombosi 62; — gyomai 234—240; — gyümölcsénesi 434; — hadadi 433; — hadad-győrteleki 434; — hinódi 284; — honfoglaláskori 33—44; — hozlukvölgyi 90; — töckerichti 86; — hun-avarkori 40; — iglinczi 59—60; — kaposvölgyi 85; — keszthelyi 17, 31; — kiliti 186; — kisderzsidai 433; — kis-kőszegi 189—191, 257—260; — kiskun-dorozsmai 253 255; — kabani 300; — komoristyai 90; — kőtörési 419; — krasznai 432; — kraszna-mihályfalvai 432; — kurdi 85; — lelei 433, 434; — lébény-szt-miklósi 186, 187; — magosligeti 426 427; — magyarcsaholi 432; — magyarkeczeli 432; magyarnagyoroszlói 433; — marosportusi 118; — marosujvári 94; — márkaszéki 433; mátészalkai 257—260; — mocsolyai 432; mojgrádi 432; — mikebudaházi 69; — mindszenti 43; — mosnai 94; — mosonmegyei 17; — nádasdi 434; — nagymonújfalui 433; — nagyszalotnai 319; — nagyszenki 284; — nagy-szt-miklósi 134; — náprádi 433; — népvándorláskori 420; — nemesvölgyi 17; — oláhhorváti 433; — oláhkeczeli 433; — oláhnádasdi 433; — ó-bébai 255—257; — öcsödi 35, 42; — ördögkúti 433; — őskori 86; — papasaglui 91; — pergamoni 97; — pécsi 60 62, — peési 433; — pilini 35, 93; — pilisi 94; — pozsonyi 322; — pusztarábolyi 182, 186; — pusztatóti 18; — regölyi 17; — románbogsáni 90; — romlotti 432; — rosenthali 85; — Sámsoni 432, 433; — somályi 433; — somlyói 434; — somlyógyőrteleki 434; — somlyóújlaki 432; — sinajai 93; — soproni 322; — szeghalmi 66—70, 181; — szelevényi 38; — Szent András határából 43; — szentes-kúnszentmártoni útról 34; — szentesnagyhegyi szőlőben 36; — szentesi-szegvári határdombon 40; — szentesvidéki 39; — szerbkeresztúri 245; — szeéri 432; — szécsényi 187—188; — szilli 284, — szilágyi 434; — szilágycsehi 432; — szilágynagyfalusi 433; — szilágysomlyói 433; — szilvágyi 434; — sziráki 27; — szolyvai 425, — tasnádi 432; — tasnádszántói 433; — tevelyi 68; — tibold-daróczi 402—415; tiszaszentimrei 189; — tolcsvai 238; — tordosi 93; — tőkei 37—38; — ungi 426; vattinai 90; — velem-szent-vidi 250—251; — véneki 187; — vérvölgyi 433; — vulkapordányi 284; — zalamihályfalvai 240; — zilahi 432.
Lemez 13, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 29, 30, 121, 152, 153, 183, 235, 368, 375, 384, 402—406.
Lemnia 333, 351.
Lempertz H. 153.
Lenaion 305.
Lengyel díszruha 94.
Lengyel-orosz viselet 430.
Lengyeli őstelep 68; — telep 437.
Lentulus 332.
Leo albus Szepeshelyen 78.
Leochares 293.
Leonardo 333.
Leopold császár 394.
Lernæi hydra 307.
Leslie Jakab gróf 72.
Leszih Andor: A barczikai lelet 448.
Leukas 311.
Leustach 319.
Liba-halom 37, 42.
Lichtenstein S. báró 268.
Licinus 172.
Ligurio 333.
Likavai vár 73.
Limnai 305
Lind K. 88, 200.
Lipcsey József 181, 283, 447, 448.
Lipovicza 216.
I. Lipót 72
Lipót főherczeg 203.
Lippai halom 234.
Lippay János 163, 439.
Liptómegye 163.
Liptó-szent-mártoni templom 163.
Lisabona 185.
Lissauer 294.
Littmann Adalbert 163.
Livornói zsinagóga 175.
Lockczán J. 408, 409.
Loeper R. 299, 313.
Loeschke 338.
Loewy: Untersuchungen zur griech. Künstlergeschichte 337.
Lombornamentum 53.
Londoni Elgin-márványok gipszmásolatai 307.
Losonczy Anna 72; — László 72.
Louvre 105, 280, 338; — antik szobrai 347.
Louvreban őrzött athenei lekytos festménye 291
Louvrei Theseus-tányér 348
Lovagló-zabla 69.
Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken 1—16; — istenségeknek szentelt emlék Marosportusról 116—124; — sírok 33, 70, — szentek 1.
Lovas-emlék a gyulafejérvári múzeumban 5, 6, — a nagyszebeni b. Bruckenthal-múzeumban 4; — Provadieból Bulgáriában 9.
Lovas-sír 420
Lozsádi templom 162.
Lónyay Elemér gróf 59.
Lószerszám 185
Lószerszámdísz 184.
Löschke 100, 281; — Zur Datierung des Hermes des Alkamenes 97
Lőcse 51, 282.
Lőcsei sodronyzománczos kehely 45 46; — Szent Jakab -templom 80.
Lőportartó 395; — Ernst Lajos gyűjteményéből 401.
Lőrincz bogner 271.
Lublói vár 73, 83
Lubova 269.
Lubó 269
Lukács az ökörről 54
Lukianos 102, 337, 339.
Luna 16, 119, 175, 218.
Luna-mellkép 5.
Luthmer F.: Der Schatz des Freiherrn Karl von Rothschild 144.
Lutrov Luka 62.

Lydiaiak 299.
Lyka Károly 277.
Lykaion 298.
Lykios 353.
Lykosurában folytatott ásatás 309.
Lysippe: Par Maxime Collignon (ism. Hekler Antal) 271—281.
Lysippos 334.
Lysipposi művészet 350.

M

M. kir. közoktatásügyi ministerium 289.
M. Servilius Fabianus Maximus 92.
Macedoniai kabir legenda 11.
Machaon heros feje 293.
Madaras 288; — díszű lemezek 152.
Magdolna 207.
Magosligeti lelet 426—427.
Magura-hegy 433.
Magyar díszruha 94; — emlékek a győri múzeumban 186—188; — emlékek a szentesi múzeumban 33—44; — harang feliratok 161—163, — királyleány síremléke Nápolyban 385—393; — Nemzeti Múzeum 8, 13, 50, 69, 96, 130, 137, 144, 145, 165, 166, 173, 183, 189, 193—211, 222, 275, 276, 277, 278, 282, 283, 286, 289, 412, 424, 431; — műkincsek 45—58; — Tud. Akadémia 429; — viselet 429—432; — viselet történeti fejlődése, irta Szendrei János (ism. Éber László) 429—432; — viseletek története 284.
Magyar Egyed órája 394.
Magyar-Nagygoroszló 433.
Magyarcsahol 432.
Magyaregregy 433.
Magyarkeczel 432.
Magyarország czímere az I. Matyás-féle üvegserlegen 87; — vármegyéi és városai 76.
Magyarországi rejtélyes bélyegü edénycserepek 319—325.
Mogyoróshalom 43.
Magyaróvár 215.
Mahaffy J. 299.
Mahler Ede: Budakeszi sírleletek 191—192; — Ede: Marc Rosenberg, Aegyptische Einlage in Gold und Silber (ismertetés) 169—170; — Ede: Újabb római feliratos emlékek Dunapenteléről 222—234.
Makay János 163.
Makár-hegy 60, 427.
Malmburg W. 300.
Mamutfog 185.
Mangalia 92.
Mantinea 355.
Mantineiai ásatások 309.
Mantuai Apolló 334.
Marc Rosenberg: Aegyptische Einlage in Gold und Silber (ismerteti Mahler Ede) 169—170.
Marcus Aurelius Malcihia 232; — Aurelius: Marcellinus 232.
Margherita 310.
Margitsziget 157.
Margitszigeti korona 158.
Markotsan Klára 161.
Marmaria 312.
Marosi Arnold 89.
Marosportus 6.
Marosportusi korong 118.
Marosportusról való lovas istenségeknek szentelt emlék 116—124.
Marosujvári lelet 94.
Marquardt, Röm. Staatsverwaltung 231.
Mars 347; — Ulter 171.
Marsyas 98.
Martell Károly 388.
Maruchi H. 293.
Maspero G. 297, 303; — G.: Archeologia egyptienne 169.
Masner Karl 85.
Massiliai dombormüvek jelentősége 293.
Matala 312.
Matejkó 143.
Matheázi templom 82.
Matheovics 259.
Materialien zur österreichischen Kunstgeschichte 210.
Matty 254.
Maximianus 93.
Mayer Erzsébet 268.
Mácz Ákos 66.
Mádi ev. ref. templom ötvösművei 46—50. — fedeles kupa 48.
Mágori-halom 66.
Málnás 66.
Mária 195, 206; — királynő 212; — királynő arczképe Königsbergben 285; — megkoronázása 80; — napolyi királyleány síremleke Nápolyban 385—393; — szobor 267, — Terézia 201, 431.
Márk az oroszlánnal 54.
Márkaszék 433.
Márki Sándor: Kolozsvár neve 135, — Sándor: Mária, Magyarország királynéja 136.
Márkusfalvi templom 81; — vár 83.
Márkus-krónika 180.
Márton Lajos 283, 447; — Lajos: Die Werkthätigkeit der Vorzeit, von E. Krause (ism.) 439—441; — Lajos: Párhuzam Magyarország és a Kaukázus őskori kulturája között 181; — Skytha aranylelet gyomai halomsírból 234—240.
Mártonhely 431.
Máte sorrentoi érsek 386.
Máté az angyallal 54.
Mátételke 259.
Mátra Verebélyi 268.
Mátyás király 417, 431.
I. Mátyás-féle üvegserleg 87; — király: hollós czímere 88.
Mátyás-féle olasz renaissance 83; — főherczeg 125; — király 137, 142, 143, 144, 146, 180; — király könyvtára 300; — király oroszországi követsége 147—146.
Medinet Ghoranban megejtett ásatások 299.
Mednyánszky Alajos báró 268, 269, 416; — Dénes. A pöstyeni egyházi emlékekről 416—418.
Megalapolis 294.
Megalithicus emlékek 440.
Mehemed Sokolovits 395.
Melos szigetén létező keresztelő kápolna 301.
Memmingen 273.
Menander Apistos 299.
Menhárdi templom 82; — templom belseje 83.
Menidi 308.
Mentzel János 271, 272.
Menzel Adolf 431.
Mergentheim 198.
Merklas 80.
Merovigli 312.
Mesene 229.
Messius 228.
Meszesi apátság 435.
Meszics csatorna 90.
Metaxa A. 298.
Metzi múzeum 171.
Meunier 278.
Meyer I. A. 326.
Mező-Nyarád 407.
Mezőberény 40.
Mezuza 177.
Mérey 282.
Mérföldmutató 223.

Michelangelo 209, 333. — Dávidja 352.
Michaelis: Ancient marbles 340.
Michler Oszkor 90.
Michon E. 347.
Mihalik József 284; — József: A Felső-Mérai La Téne-kori vasleletről 261—266; — József: régi magyar műkincsek 45—58.
Mihály arkangyal 208; — vajda 435.
Mike-budaházi avar sírlelet 69.
Mikonos 312.
Miklós arcufex 270; — köcherer 270; — platner 273
Miksa császár 180
I. Miksa császár 200.
II. Miksa császár 197, 198, 199, 210.
III. Miksa bécsujhelyi oltárának középső képe 199; — főherczeg síremlékének fele 204, 205; — főherceg oltára 283.
Milani L. A. 297.
Milánó 194.
Milesz Béla: a Tiszafüredi múzeum 182—186.
Miles legionis II. adiutricis strator officii 232.
Milleker Bódog 219; — Bódog: A verseczi városi múzeum gyarapodása 89—91; — Bódog: Délmagyarország régiségleletei 244, 245.
Millet G. 301.
Miloi Venus 103, 348.
Miloje Vossits 2, 13, 14.
Mindszenti család 282; — lelet 43; — templom 78.
Minerva 119.
Minoriták temploma Lőcsén 80.
Minos 348
Minos-féle kor. 295.
Mircse voda 94.
Miske Kálmán: Velem-Szt-Vidi lelet 250—251.
Miskolcz 261.
Miskolczy-féle naplójegyzék 125.
Mistriotis G. 303.
Mithros vallás 1.
Mitroviczai tábla 121.
Mitsopulos C. 294.
Mittheilungen der k. k. Centralcommission 156; — des österr. arch. epigr. Seminars 353; — zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler (ism. Blau Lajos) 175—178
Mocsolya 432.
Modenai Zonares-codex 300.
Modern hellenek 289.
Moesia 332.
Moirák 337.
Mojgrad 432.
Molnár Béla 42; — Farkas Ferencz 41.
Mommsen Theodor 332.
Monják Andrásné 222.
Monaki Miklós 163.
Monor 216.
Monostor 216.
Monostorszegi ásatás 241—249.
Montelius Oskar 296.
Monumenta Vaticana Hungariae 268.
Monumentum-Ancyranum 331.
Morzsolókő 90, 182.
Mosnai sarló 94.
Mosonmegyei lelet 17.
Mosonmegyei történelmi és régészeti egylet 96.
Moszkva 140
Motesiczky Pál 269.
Mölki kolostor 393.
Möller István 447.
Much M. 437.
Munkács 57.
Municipium Tropaeum Trajani 92.
Murány 394.
Murray: The sculptures of Parthenon 357, 358.
Museo Chiaramonti 99, 111, 356.
Museo Nazionale Romában 281.
Múzeumok: Athenei 294, 307, 308; — belgrádi 2, 5, 13, 15; — berlini 86, 344; — bécsi cs. k. 11; bécsi műtörténeti 157; — békésmegyei 236; — borsod-miskolczi 448; — British 338, 352; Bruckenthali 4, 7; — bukaresti 91—95, 120; — candiai 308; — chercheli 106; — cluny-i 142, 144; — delphii 312; — dublini 302; — düsseldorfi 428; — erdélyi 183; — eszéki 12; — görögföldi 289; — győri 186—188, 239; — gyulafejérvári 5, 6; — kassai 45, 261, 276; — kolozsvári 433; — Louvre 105, 280, 281, 338; — Magyar Nemzeti 8, 13, 50, 69, 96, 130, 137, 144, 145, 165, 166, 173, 183, 189, 193—211, 222, 275, 276, 277, 278, 282, 283, 286, 289, 412, 416, 424, 331; — metzi 171; — müncheni 314; — nagyenyedi 394; — nagyszebeni 4; — nürnbergi 146, 314; — pécsi városi 89; — poprádi 50; — regensburgi 322; — római nazional 281; — salzburgi 322, 327—330; — segesvári 10; — szegszárdi 284, 321; — szentesi 33—44; — szepsi-szt-györgyi 94, — székesfehérvári 318; — sziléziai 85; — tegeai 293; — temesvári 284; — tiszafüredi 159, 168, 182—186; — troppaui 282; — verseczi városi 89—91, 284; — veszprémi 284; — zürichi 189
Múzeumok és könyvtárak országos szövetsége 91.
Múzsák dombja 306.
Müller Gáspár 241; — Handbuch der Archaeologie 340; — Ottfried 289.
München 314, 322.
Müncheni glyptothek 99, 348; — olajbeöntő athléta 353.
Münz- u. Antiken-Cabinett in Wien 276.
Műemlékek Országos Bizottsága 76, 431.
Műkincsek 45—58.
Műtörténeti adatok Kassáról 163—165; — adatok Kassa város multjából 447.
Művészeti emlékek Szepesvármegyéből 76—85.
Mykene 170, 290.
Mykene előtti maradványok 300.
Mykenei ásatások 308.
Mykenei civilisatio 296.
Mykenei kor palotája 294.
Myrleia 229
Myrina 310.
Myrinai terakotta jelentősége 353.
Myron 103, 349, 352, 353.
Myroni Asklepios 347; — Marsyas 353
Myskovszky Viktor 76, 88; — Viktor: A szalánczi várromról és vízfogójáról 70—75.

N

Nagler, Neues algemeines Künstler Lexicon 203.
Nagy Géza 181, 283; — Géza 429, 447, — István 94, — Károly 130; — Konstantin 442; — Lajos 131, 135; — Mária 162; — Sándor arczképe 293; — Sándor szobra 280; — Rábé-i templom 161
Nagybittsei vár 181.
Nagyczenki lelet 284
Nagyeőri kastély 84.
Nagy-Enyed 94.
Nagyenyedi múzeum 394.
Nagyhegy 34
Nagymon 433.
Nagymonújfalu 433.
Nagymuzsályi lelet 424—425.
Nagy-Szalatna 319.
Nagyszeben 2
Nagyszebeni b. Bruckenthal-muzeum 4, 7
Nagyszentmiklósi korsó 134

Nagyvárad 125, 135, 136, 315.
Nagyváradi lovasszobor 211—213.
Nápolyi ereklyetartó 154.
Napragi püspök 158.
Naukydes 351.
Nauplia 311.
Naxos sziget 295.
Naxosi Nikandre áldozati ajándéka 309.
Nádasd 434.
Nápolyi László magyar ellenkirály 386; — Santa Maria Donna Regina-templom 385; — síremlék 385—393.
Náprád 433.
Nedeczi vár 83.
Negris Ph. 300.
Neiperger-féle téglavető 287.
Neisse 282.
Nemes Mihály 429.
Nemes-Nagy: Magyarviseletek története 238.
Nemesvölgyi lelet 17.
Nemzetközi archæologiai congressus Athenében 289—313.
Neolithkor 440.
Neolithkori konyhahulladék 67; — őstelep 90.
Nera torkolata 331.
Nerikos 311.
Nero 332.
Nerva-féle bronzpénz 21.
Nesiotos 100.
Neszmély 215.
Neuattische Reliefs 356.
Neuberger Dániel 439.
Nevdorf 271.
Négyesi Kálmán 42.
Német lovagrend 203.
Német Sztamora 90.
Németalföld 197.
Németboly 216.
Némethy Lajos 268
Németújvár 269.
Németország 213.
Népiskolai könyvtár Verseczen 91.
Népvándorláskorabeli zablák 69, 70
Népvándorláskori lovas-sír 420
Nicolai G. 197.
Nicolaus Schalutin 95.
Nicolaus de Sator 271
Nicomedia 310.
Nicomediai ásatás 289
Niemann Georg 92.
Niederburgi vár 72.
Nietschner Nándor 423.
Nike-szobrok 309.
Nike-templom 308.
Nikeratos műve 309;
Nikias 356.
Ninive 394.
Nividonus 92.
Noricum 331.
Női ékszerek 17.
Női szobor Eleusisban 108.
Numidia 171.
Nürnberg 194, 314
Nürnbergben őrzött középkori korona 149.
Nyakék 238, 434.
Nyaktorques 17, 32, 33, 94, 257, 259, 433.
Nyáry Albert 283, 447; — Albert: Az iglói csizmadiaczéh emlékei 181; — Albert: Heraldika vezérfonala 286; — Jenő 93, 283, 447.
Nyereg 133.
Nyergesújfalu 215.
Nyék 287
Nyirsid 433.
Nyitravölgy 266.
Nyitramegye 270.
Nyíl 184, 185
Nyílcsúcs 17, 19, 21, 22, 30, 32, 67, 68, 186, 187, 370.
Nyílvessző 68, 94.
Nymphák dombja 306.
Nyugat-Magyarország 154.
Nyuly Mihály 222.

O

Obsidian 40, 182; — lándzsahegy 184
Odescalchi-féle kő 123.
Odyssea 173, 311.
Oikonomos 344.
Okruglik 62.
Oktateuch codex 300.
Olajbeöntő athléta 353
Olasz mozaikkép 193.
Olaszország.
Oláh Lajos 234.
Oláh-Horvát 433.
Oláhkeczel 433.
Oláhnádasd 433.
Oláhország 213.
Olbiai ásatások 300.
Olló 264.
Olmütz 282.
Olt folyó 91.
Oltina 93.
Olympia 311.
Olympiában és Delphiben létezett kincsesházakról 293.
Olympiai ásatások 289; — szobordísz 101; — Zeus-templom 292, 357.
Olympieion 305.
Omora 90.
Opálgyöngy 31.
Opoj bán 430.
Opoljenik, ősemberi telep 241—249.
Oprean Remus 91.
Orbán Balázs 76.
Orchomenos 295.
Orchomenosi ásatások 308.
Oresac 218, 219, 221, 330.
Oresaci «Sidova» nevü földvár 114—116.
Orestes 341.
Orlókövek 242.
Ormos Zsigmond 116, 218, 221.
Orontes 229, 234.
Orosz Endre 242.
Oroszvár 215.
Oroszország emlékei 300.
Orpheus 354.
Orsó 23, 26, 28, 29, 30, 183, 184, 189, 367, 371.
Orsókarika 183.
Országos Levéltár 267; — muz. főfelügyelőség 43; — Régészeti és Embertani Társulat 89, 181—182, 283, 447—448.
Osvény 66.
Osztrák-magyar monarkhia irásban és képben 76, 203, 286.
Osztró 270.
Otto van Veen 209.
Overbeck: Geschichte der griechischen Plastik 340, 353; — Schriftquellen 105, 335, 337.
Ovilius Tertulus 92.
Ovis musimon 247; — Ovis taurus 246.
Oxfordi egyetem 290.
Ó-Becse 217.
Ó-Bébai lelet 255.
Ó-Buda 229, 321.
Óbrettei templom 162.
Ó-gyalla 216.
Ó-kanizsa 217.
Ó-keresztény építészet 441
Ó-Korinthos 290.
Ó-Szőny 215, 217.
Ócsa 216
Ócsény 216.
Ócskay család 270.

Ófalvi templom 82.
Ókori jelvényes zsidó emlékek 181 ; — vallás 1.
Ólomgomb 422
Ólomkorong 14, 121 ; — viminatiumi sírból a belgrádi múzeumban 15.
Ólomlemez 13, 121.
Ólomtáblácska 13, 121, 122.
Ólomtárgy 30.
Ónodi ev. ref. templom 50.
Óváry Lipót: A nápolyi magyar történelmi műemlékek 390.
Ocsödi ásatás 42 ; — lelet 35.
Öntőminta 91.
Ördögkút 433.
Öreghegy 222, 224, 244.
Öv 22.
Övdísz 23, 24, 29.
Övkapocs 30, 187.
Övpánt 18, 19, 23, 24, 29.
Őrlőkő 182, 411, 413.
Ős és népvándorláskori leletek 181.
Ősi görögségben dívó temetkezés 291.
Ősgörögök vallása 297.
Őskori agyagtárgyak 184 ; — aranyékszer 239 ; — bronz madáralakok 447 ; — bronztokos véső 90 : — csontszerszámok a tiszafüredi múzeumban 188 ; — csonttárgyak 184 ; — csonttárgyak a tiszafüredi múzeumban 168 ; — halmok 66 ; — konyhahulladék 67 ; — kőszerszámok 173 ; — kőtárgyak 181 ; — mészbetétes diszítésű agyagművesség 436—438 ; — népek keramikája 322 ; — régiségtudomány 290 ; — rézcsákányok Sziléziában 86 ; — terracotta fejecske Dettáról a verseczi múzeumban 90.
Ősmagyar sírok 32.
Őstelepek 433.
Őzagancs 68.

P

Padua 212.
Paionios 101, 292.
Pajor Lajos 43.
Pajzs 282.
Paks 216.
Palaeolithkor eszközei 440.
Palaeontologiai ásatások 294.
Palai kastro 312.
Palánka 218, 219.
Pallavicini 419.
Paludina vivipara 242.
Panathenei ünnepélyes fölvonulás ábrázolása 293
Pankala Péter 274.
Pankali Vid 274.
Pannon-törzsek 331.
Pannonia 215, 217, 420.
Pannoniai emlékek 10 ; — gyártmányok 318 ; — typusu bronzfibula 191.
Pantikapaion 300.
Pantikapaioni nyakék 238.
Paolo de Ragusa 439.
Papasaglu-i lelet 91.
Papavasiliu G. 302.
Papok hegye 66.
Papyrusok 299.
Parabuty 217.
Paris Boi dene 210.
Paros 101.
Parthenon 292, 298, 307 ; — homlok, szalagja 357, 358 ; szobordíszei 335.
Partium általános története 432.
Passon 326.
Passuth Ödön 283, 447.
Pasteiner Gyula 443 ; — Gyula : A művészetek története 444.
Patahalom 161.
Patkóalakú bronztárgy 364.
Patrona Hungariae 55.
Pauler Gyula : Magyar Nemzet története szent Istvánig 266.
Pausanias 98, 101, 102, 292, 356.
Pauszner György 273.
Pálcza 24.
Pálffy-család 71.
Pálinkás János 189.
Pánt 19, 26, 30, 31, 364, 365.
Párhuzam Magyarország és a Kaukázus őskori kulturája között 181.
Pecsétlő 91.
Peéri halom 433.
Peledia 92
Peles 93.
Penge 260.
Pennsl Marx 273.
Percsórai major 419.
Perecseni aranytekercs 238.
Pereg 216.
Peregrinyi János 283.
Perenger Johann Joseph 162.
Perényi 165.
Pergamios 98
Pergamon 292, 313.
Pergamoni ásatások 97 ; — herma 98, 336, 353 ; — Hermes 98—114 ; — könyvtár 345.
Perger Studien zur Geschichte der k. k Gemäldegallerie im Belvedere in Wien 210.
Perikles 306, 356 ; — századának dicsősége 334.
Peristylium 444.
Perrot 169 ; — Le Zeus d'Olympe 335.
Perseus 127.
Perugino 333.
Perzsa fegyverek 94.
Perzsák 306.
Petersen 338, 355.
Petit A. Albert 301.
Petri Mór : Szilágy vármegye monographiája 432—436.
Petrie Fl. 298.
Petrovoszello 217.
Péchy 407.
Pécs 427.
Pécsi bronzlelet 60—62 ; — egyetem és az ottan legújabban fölásott római alapfalak 181 ; — Városi Múzeum 89.
Péderi egyház 164.
Pénzes zacskó 57.
Péter platner 273.
Pétervári Eremitage 344.
Pfeifer-féle kert 287.
Phaleroni Hera 342.
Phaestos 297.
Pharsalos 279.
Phidias 99, 102, 103, 104, 105, 292, 333, 334, 348, 356 ; — és Alkamenes közötti különbségek 344
Phidiasi iskola művészi szelleme 357.
Phigaliai Apolló templom 291.
Philios D. 306 ; — D. : az eleusisi ásatások vezetője 292.
Phoenikiai szarkofág 101.
Phokea 293.
Phrygia 174
Phrygiai sapka 3, 7, 14.
Phylokopi 312.
Picetra 93
Pilin 93.
Pilini lelet 35.
Piliscsaba 216, 217.
Pilismarót 215.
Pilisszántó 216.
Pilisi lelet 94.
Pinacotheca 197.
Pisai Campo Santo 131, 391.
Pisano 137
Piski 93
Piskót alakú dísz 365, 373.

Pityke 21 22, 23, 24, 25, 27, 29, 35, 36, 37, 38, 39, 183, 185, 186, 187, 238, 368, 369.
VI. Pius pápa 351.
Pirnicza 217.
Platon 105.
Plautius Silvanus 332.
Pléhgömb 20.
Plinius 98, 104, 332 ; — meséi 342.
Plotianus 225.
Plunkett G. T. 302.
Podolini templom 81.
Pogány György 94 ; — magyar lovas-sírok 33 38.
Pohár 20, 23, 26, 27, 28, 144, 145, 166, 183.
Polgárdi ezüst tripos 310.
Polios-templom 305.
Politis Dr. 299.
Polygmotos újításai 334.
Polykleitos 212, 280, 292, 309, 333, 334.
Polykletosi művészet 351.
Pomáz 216.
Pompeji 171, 172.
Pompilos nevű hal 12, 123.
Pontus Euxinus 92.
Poprádi múzeum bronz-mozsara 50 ; templom 82.
Popu János 162.
Porczellánkorsók 91.
Poroszló község 184.
Porta Marzia 171 ; — Meszesina 435.
Portugália 197.
Poschaw Bertalan 274.
Pottier katalogusa 355 ; — et Reinach : Les terres cuites de Myrina 338.
Potula 90.
Pozsareváczi ólomkorong 121.
Pozsony 151, 216.
Pozsonyi lelet 324
Póka Gábor 400 ; István 400.
Pósta Béla 266.
Pöstyén egyházi emlékei 266—270.
Pöstyéni egyházi emlékek 416—418.
Praxiteles 275, 281, 309, 334 ; — fátylas Aphroditéje 340 ; — -féle Satyr 293.
Praxitelesi Hermes 353.
Prága 210, 314
Prágai Altneuschule 175. — Szent-György szobor 125, 126, 131.
Préselt szijveg 18.
Pridik E. 300.
Prigleviczaszentiván 216
Princetoni egyetem 301.
Prokne-csoport 345.
Promontor 215
Propontis 229.
Protestáns ötvös 155.
Provadieból származó thrák lovasemlék 9, 11, 12, 120.
I. Prusias 229.
Pruth 94
Prytaneion 306
Ptolemaeusok korából származó papyrusok 299.
Ptoon-hegy 308.
Publius Aelius Firmus 223.
Puchner György 435.
Pulszky Ferencz 276 ; — Ferencz : Magyarország Archæologiája 266 — Radisics-féle ötvösségi remekek 158.
Purimtészta 177.
Puska 399, 400.
Puszta Ráboly 182, 184.
Pusztatóti bronzcsat 18.
Pyrgos 311.
Pythagoras 354.

Q

Quarczit kőbalta 67.
Quintilianus 352.

R

Radacanesti 93.
Radet G. 291, 299.
Radisich Jenő 88.
Rados C. 299.
Radul Petru voda 94.
Radvánszky Béla 277.
Rajka 216.
Rajna 215.
Rakovicz 416
Rakovitza Copaceni 92, 93.
Ramnus 337.
Ramnusi ásatás 309 ; — Nemesis 359
Rapolter József 191, 192.
Rappolsteini herczegi család czímere 286
Rassova 92.
Rauris 326.
Ravaisson F 347 ; — F. : La Venus de Milo 348.
Rács 70.
Ráczalmás 216.
Ráczgörcsöny 216.
Ráczmilitics 217.
Rácztöttös 216.
Ráfael 127, 208, 209, 333.
Rákoscsaba 216.
Rákosdi templom 162.
Rákosi és tollaki templomok középkori falképei 181.
Rakospalota 216.
Rákóczy család 71 ; — család czímere 49 ; — ereklyekiállítás 46 ; — Lászlóné szül. gr. Bánffy Erzsébet halotti képe 1663-ból 55 ; — Zsigmond 72.
I. Rákóczy György 49.
Ráth György 447 ; — György : Az iparművészet könyve (ism. dr. Szendrei János) 275—278 ; — István 275.
Rátothi-Gyulaffy család czímere 435.
Real-Encyclopädie der christl. Alterthümer 444.
Recavi 93.
Recka 93.
Recueil d' antiquités de la Scythie 238.
Rediadis P 300.
Regensburgi muzeum 322.
Regölyi lelet 17.
Reihold : Griechische Vasenmalerei 344.
Reinach Théodore 280, 281, 303, 353 ; — Th. : La Venus genetrix 338.
Reinecke 237, 239, 240.
Reinhart Henrik 203.
Reisch 103, 105, 338.
Reizner János 255.
Rejtélyes belyegű cserépedények 318—330.
Remetehegy 94.
Remnik 93.
Renaissance építészet 82 ; — műízlés elemei 50 ; ornamentumok 47.
Reő-halom 66.
Ressmann 131.
Ressmann-féle gyüjtemény 134.
Revue des Etudes Anciennes 291.
Récsey Viktor : Keresztény templomépítés az ókorban (ism. Éber László) 441—446 ; — Viktor és Kirsch J P. műveinek összehasonlítása 442—446 ; — Viktor : Szent László királyunk leányának Konstantinápolyban levő bazilikája 181.
Réday Géza 91.
Régi emlékek helyreállítása 298 ; — magyar műkincsek 45—58. — magyar emlékek a győri múzeumban 186 188 ; — magyar emlékek a szentesi múzeumban 33—44.
Régibb középkor emlékei 20, 22, 31 ; — középkori sírmező 16—33 ; — középkori temető 360—384. — középkorból való temető 402—407

Régiségek tisztítása és megóvása 299.
Régiségletek Bácsbodrog megyében 62—66.
Réthy László 181, 283, 419, 447.
Rézcsákány 85, 428; — érem 30; — hajtű 185; henger 184; — lándzsa 185; — lemez 121; — karika 184; — korona 156; — pénz 31, 32.
Rézkori lelőhelyek 432
Rhenusparti római sírkő 172.
Richter J. P. 442; — J. P.: Der Ursprung der abendländischen Kirchengebäude 444.
Riegl Alois emlékezete 447.
Robert Karl 293, 311; — Karl: Votivgemälde eines Apobaten 350
Rodin 278.
Roediger Lajos: A bácsmadarasi tumulusokról 420—423.
Rom beim Ausgang der antiken Welt 444.
Románbogsáni kincs 90.
Romlott 432.
Romoczi templom 162.
Roscher: mythologisches Lexikon 338.
Rosenheim 326.
Rosenthali lelet 85.
Roskovani Ladislaus 55.
Rospigliosi szobor 111, 112, 113.
Rostovtsew M. 300.
Rothschild Anselm 88
Rozetta 18, 25.
Rozsnyói püspökség 201
Róbert, nápolyi király 388.
Rókus-domb 60.
Római alapelvek 181; — bronzdénárok 192; — bronzbögre 310; — bronzérem 184; — bronzpénz 30; — cseréptöredék 30; — elbocsátólevél 93; — emlékek 91—95; — ezüstérem 184; — épület-alapfalak 90; — feliratos kő 418—419; — feliratos sírkő 192, 225—234; — korsó 25, 287; — kulcs 30; — mérföldmutató 92, 93, 222; — régiségek 286, 287; rézpénz 21, 31; — sírkő 172; — téglatöredék 28; — birodalmi kincs fölkutatásáról Pannoniában 213—217; — korbeli sírok és sarkophagok 300.
Rómaiak és dákok első védelmi vonala az Aldunánál 181.
Rómer Flóris 138, 213, 288, 318, 394
Rómer-Desjardin 223.
Römisches Museum für Philologie 332
Rubens 127, 197.
II. Rudolf császár 72, 197, 198, 210.
Rudolf főherczeg 125
Ruhadísz 185
Ruhakapocs 250, 251.
Rupkovszky 88.
Rusco 223.
Russanesci 93.
Russopulos O. 299
Rzepinski S. 302.

S

S-alakú halántékgyűrű 32.
Sabazios 174; — emlék Blinkenberg «Arch. Stud.» szerint 174
Sabaczról származó domborműves ólomtáblacska a belgrádi múzeumban 13.
Sabáczi ólomtábla 122.
Sabouroff 280.
Salm Gyula 268.
Salvisberg Paul: Die deutsche Kriegs-Architektur 72.
Salzach 326.
Salzburg 322.
Samaria 234.
Samos sziget 313.
Samosata 234.
Samosi építész 305.
Samosi Theodorus 342
Samothrakei Arsinoeion 171
San-Giovanni-di-Carbonaro 392.
San Lorenzo Maggiore templom 391
San Martino hegy 392.
Sanctus Georgius 127.
Santa-Chiara 392.
Santa-Maria-Donna-Regino templom Nápolyban 385.
Santa Maria la Blanca 176.
Santorin 312.
Sarabit-el-Khadem 298.
Sardinia 247.
Sarkantyú 43, 187.
Sarló 59, 61, 94, 252.
Sarmata sírmező Bölcskén 87.
Sauer Sebestyén 165; — Das sog. Theseion und sein plastischer Schmuck 110.
Savignoni S. 297.
Sámson 432
Sándor-család pohara 394.
Sárgafém korona 153, 154.
Sárgaréz korona 158.
Sáp-halom 40.
Sárisáp 215
Sáros-Patak 57.
Scarbantia 287.
Schenckel Konrád 272.
Scherdinger György 271.
Schindler János 272.
Schirger Orbán 271, 272.
Schlager: Materialien zur österreichischen Kunstgeschichte 210.
Schlawe 87
Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift (ism. Hpl.) 85—88
Schliemann Henrik 290, 308.
Schmarsow: Grundbegriffe der Kunstwissenschaft 441.
Schmid Márton 274.
Schmidt Waldemar 297.
Schneider Michael 162.
Schneyder János 273.
Schönherr D. 203.
Schrader H. 293.
Schwab Kristóf 271, 272.
Schwarz Kristóf 208, 210.
Schwatz 203.
Schweizerisches Landesmuseum 277.
Schwendy Lázár 272.
Sebes Körös 66.
Seger Hans 85.
Segesvári muzeum 10; — tábla 12, 120
Seleucos Nikator 229.
Selmeczbánya 182.
Semayer Vilibald 408, 415.
Sepauer Mihály 273.
Septimius Severus 92.
Serail-könyvtár 300.
Serpentin Kőbalta 67; — ék 90.
Sesklo 294.
Seure G. 301
Seybold Veit von Menningen 273
Sidova nevű földvár 114—116.
Signorelli 333
Sikárló kövek 182.
Sikyoni iskola 280.
Silanion 280.
Silius 331.
Silvanus Domesticus 433.
Simkó Márton 274.
Simon János 276.
Sinaja 93.
Sisak 262, 395.
Sisaktöredék 262.
Sisyphos szobra 280.
Six 100.
IV. Sixtus pápa 180.
Síremlék Alsó-Dörgicséről 8; — Nápolyban 385—393

Sírlelet: avarkori 17, 18, 69, 284; — bácsmadarasi 420—423; — budakeszi 191—192; — czikói 17, 22; — fenéki 31; — fonyódi 160—161; — gátéri 360—384, 402—407; — gyomai 234—240; — himódi 284; — keszthelyi 17, 31; — lébeny-szt.-miklósi 186, 187; — mikebudaházi 69; — mindszenti 43; — népvándorláskori 320; — öcsödi 35, 42; — pilini 35; — szelevényi 38; — Szent András határából 43; — Szentes-kúnszentmártoni útról 34; — Szentes nagyhegyi szőlőben 36, 39; — Szentesi szegvári határdombon 40; — Szentesvidéki 39; — szolyvai 425; — tibold-daróczi 407—415; — tőkei 37—38.
Sírmező a régibb középkorból 16—33.
Skalanova 313.
Skebelew S. 300.
Skias A 300.
Skopas 111, 280, 334.
Skopas-féle tegeai templom 309.
Skorpil H. 9.
Skovgaard, kopenhágai művész 292.
Skuphos Th 294.
Skytha aranylelet gyomai halomsírból 234—240; — Skytha tőr 237; — Skythai Kurgán 239; — Skythák sírjai 87.
Smidt György 273.
Smidtan Mihály 271
Smith Cecil 299.
Smyrna 294.
Smyrnai érem 15.
Sodronyzománcz 152, 153, 154.
Sodronyzománczos emlékek Felsőmagyarországról 181; — kehely 45—46, 94; — korona Nürnbergben 149; lemez 152.
Sokrates 98.
Sokrates-féle Chariták 356.
Sol 16, 119, 175; — tisztelete 1.
Solymár 216.
Somály 433.
Somberek 216.
Somlyó 434
Somlyó-Győrtelek 434.
Somlyóujlak 432.
Somogy 160.
Somogyvár 88
Somogyvári lelet 319.
Somogyvármegye 186.
Soód 420.
Sophia 2.
Sophokles Antigone czímű drámája 302.
Sopron 322
Sopron megye 187, 418.
Soproni múzeum 287.
Soproni régészeti társaság 284
Sostratos 280.
Sotirides G. 294.
Sotiriadis G 300.
Sóstó nevű halom 66.
Sőter Ágost dr. 96.
Spatha 308.
Spanyolország 199.
Spiridion Lambros 290, 300.
Spitzer Mór 321.
Spranger Bertalan 211.
St.-Blasien 196.
Stadion 305.
Stais V. 293, 297.
Statilius Julius 92.
Statuenkopien im Altertum 345.
Stájerország 202.
Stefano della Bella 431.
Stein György 90; Nándor 90.
Steindorff G.: Das Kunstgewerbe im Altertum 169
Steinstoch Joseph 163.
Stenczel bogner 271.
Stephanos Cl. 295.
Stern E. 300.
Stibor 138
Stoa Hadriani 292, 306.
Stomfa Mászt 216.
Strassburgi dom 286.
Strigilis 292.
Strzygowski 442; — Orient oder Rom 444.
Strzygowsky J. 300.
Strzygowsky J.: a középkori hellén művészetről 301.
Stuart-gallér 244.
Sturdza 94.
Suetonius 331.
Supka Géza 447.
Sur János 273.
Suvák Márton 242.
Sümeghi Darnay-Múzeum régi kályhafiókjai s a szeghalmi ős és népvándorláskori leletek 181.
Süttő 216; — halom 66.
Svos S. 303.
Sylvester mester 272.
Syria 229
Szabadka 216.
Szalagidomú ornamentum 50.
Szalánczi várrom és vízfogója 70—75.
Szalánczy család 71.
Szalkszentmárton 216.
Szamárhegy 423.
Szamosközy István 211, 212.
Szapáry Péter gr. 275.
Szarv 68.
Szarvasagancs 67, 68, 182, 427.
Száraztóvölgy 408.
Száva 247.
Szerbiából származó ólomtáblácska 13.
Szedres árok 287
Szeér 432.
Szeg 22, 24, 25, 29, 368.
Szeged 253.
Szegfej 22.
Szeghalmi ásatás 66—70.
Szeghalmi Gyula 70
Szeghalmi ős- és népvándorláskori leletek 181.
Szegzárd 216
Szegzárdi múzeum 284, 321.
Szegvári határdomb 40.
Szekercze 93, 94, 183.
Szelevény 38.
Szendrei János 284; — János: A magyar viselet történeti fejlődése (ism. Éber László) 429—432; — János: A Zrinyieknek tulajdonított emlékek 393—402; János: Hadtörténelmi emlékek 145; — János: Országos Régészeti és Embertani Társulat 86, 181—182, 447—448; — János: Ráth György: Az iparművészet könyve (ism.) 275—278; — János: Régi kép Mátyás király oroszországi követségéről 137—146; — János: Sümeghi Darnay-múzeum régi kályhafiókjai s a szeghalmi ős és népvándorláskori leletek 181.
Szenger Ede 182, 370.
Szent András melletti ásatás 43; — Domokos-egyház 392; — Dorottya: herma 158; — György: 194, 198, 210, 430, 431; — kápolna: 80; — kép: 127; — legendája: 126, 316; — lovagrend: 200; — szobra: 126—137, 314—318; — templom: 200; — Ildefonso 197; — Imre 125; — István: 37, 125, 179; — István: templom 202; — Jakab: templom 80, 203, 204, 205; — Kereszt: templom Kézsmárkon 81; — Klára-templom 392; — László: 40, 125, 139, 213; — László: herma 158; — legendája 431; — László. királyunk leányának Konstantinápolyban levő bazilikája 181; — László: lovas szobra 135, 136; — László: Nagyváradi lovasszobra 211—213; — Margit 435; — Orsolya: 144; — Péter apátság 324; — Rókus: 257.

Szentendre 215.
Szentendrei castrum 214
Szentes-kúnszentmártoni műút 34
Szentes-nagyhegyi sírlelet 36, 39
Szentesvidéki lelet 39.
Szentesi muzeum 33—44.
Szentesi szegvári határdomb 40.
Szentháromság 197.
Szentpétervári orosz császári akadémia 146.
Szepesbélai templom 82.
Szepsi-Szentgyörgyi székely múzeum 94.
Szepesi székesegyház 78; — székesegyház szentélye 79; — vár 73, 83.
Szepeshely 78
Szepesolaszi templom 81.
Szepesség 78, 271.
Szepesség egyházművészete 277.
Szepesszombati templom 82.
Szepesvármegye művészeti emlékei 76—85.
Szepesvármegyei Történelmi Társulat 76.
Szepesvármegyei várak 83.
Szerbkeresztúri lelet 245.
Szerdahely 269.
Szerednye 59.
Szeret 94.
Széchenyi Imre gróf 88.
Széchény 268.
Széchényi lelet 187, 188.
Széchi-czimer 435.
Széchy Károly 401
Széchyek leltára 393.
Székesegyház a Szepességben 78.
Székesfejérvár 178.
Székesfejérvári sirok 157.
Széll Gyula 41.
Szigligethy Jakab 163.
Szigyártó Mihály 54
Szihalom 407.
Szijlemez 22.
Szijvég 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 94, 363, 364, 367, 368, 369, 371, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 381.
Szikszai Lajos 435.
Szilassy János 439
Szilágy vármegye monographiája (ism. Fetzer János Ferencz) 432—436.
Szilágycseh 432.
Szilágyi Erzsébet 394.
Szilágyi Ferencz 435.
Szilágynagyfalusi tumulusok 433.
Szilágysomlyó 432.
Szilágysomlyói róm. kath. egyház 434.
Szilárd István 187.
Sziléziai muzeum 85.
Szilli lelet 284
Szilvágy 434.
Szinyei kehely 54.
Sziráki sírmező 27.
Szitányi 215, 232.
Szlaveni 93.
Szláv sirok 33.
Szluga Imre 419.
Szob 216.
Szobor 158.
Szobrászati faragványok 91.
Szolyvai lelet 425.
Szövőszék 67.
Szőlőfürtforma hólyagos fedeles pohár a XVII. századból a M. N. Muzeumban 145.
Szőnyi László 448.
Sztehló Ottó 187, 283, 447.
Szuma Dzsadzia 171.
Szumrák Pál 89, 283, 447.
Szúrófegyver 90.
Szürőedény 183.
Szűz Mária 208.
Szyria görög és latin föliratai 299.
Syvota-öböl 311.

T

T alakú bronzfibula 191, 192.
Tabula Pentingeriana 218.
Tahitótfalu 215.
Talpaspohár 46, 47.
Talpcsöves edény 67, 68.
Tamás arcufex 271.
Tanagra 309.
Tarenti Fülöp 388
Tarnócz 57.
Tartler Johann 103.
Tasnád 432.
Tasnádszántói lelet 433.
Tata 216.
Tatárdomb 407.
Tatárok pusztítása 79
Tál 30, 90, 94, 183, 185.
Tányér 167.
Tápéi templom 161.
Táth 216
Tegeai muzeum 293; — templom 309.
Teknővölgy 407, 408,
Teleki Eszther 166; — József gróf 138.
Telekles 342.
Teleky Julianna 167.
Telemachos 311.
Telesterion 307.
Temesváralja 333.
Temesváraljai Grad-Cetate nevű földvár 218—221.
Temesvári muzeum 284.
Templom: Aeginai 297; — alpestesi 161; — Aphaia 312; — ákosi 434; — árgyesi 94; — Athena 289; — Báthory-féle Gyulafejérvárott 5; — berhidai 163; — boldogfalvi 161; — borbátvizi 161; — budavári 434; — csütörtökhelyi 82; — daróczi 82; — deákmonostori 269; — didymai 298, 313; — esolingeni 317; — esztergomi 79; — Fortuna 341; — gölnitzbányai 81; — görgői 82; — gráncs-petróczi 84; — hadadi 435; — Hagia Iréne 301; — Hagia Sophia 301; — haraszti 78; — hosdáti 161; — iglói 80, 81; — Iktinos 293; — jaáki 78; — jamniki 84; — jurgdi 78; — Kassai Erzsébet 163; — kecskeméti ev. ref. 51; — kémeri 434; — kézsmárki 81; — kitidi 162; — krasznai 434; — krighi 78; — kusolyi 434; — leibiczi 82; — liptó-szt.-mártoni 163; — lozsádi 162; — lőcsei minoriták-féle 80; — lőcsei Szt-Jakab 80; — mádi ev. ref 47; — matheázi 82; — márkusfalvi 81; — menhárdi 82; — mindszenti 78; — nagyfalusi 435; — nagyrábei 161; — Nike 308; — ófalvi 82; — óbrettei 162; — olympiai 298, 313; — ónodi 50; — Phigaliai 291; — podolini 81; — Polias 305; — poprádi 81; — pöstyéni 266, 269, 416—418; — rákosi 181; — rákosdi 162; — romoszi 162; — San Lorenzo Maggiore 391; — Santa Maria Donna Regina 385; — strassburgi 286; — Szent Domokos 392; — Szent Klára 392; — szepesbélai 82; szepesi 78; — szepesolaszi 81; — szepesszombati 82; — szilágysomlyói 434; — tasnádi 435; — tápei 161; — tegeai 309; — tordosi 162; — toroczkó-szentgyörgyi 165; — tótlaki 181; — tribsi 77; — tyrusi 445; — vajdahunyadi 162; — zilahi 435; — zsegrai 82; — zsujtai 164.
Templomépítés az ókorban 441—446.
Templomhalom 66.
Terentius 229.
Terítő 168, 176.
Terra mater 12, 16; — sigillata cserépdarab 31; — sigillata edények 181;
Terracotta emlék 2; — fejecske Dettáról a verseczi muzeumban 90.

Teutsch Gyula 93.
Tevelyi lelet.
Téglatöredék 28.
Téglás Gábor 447; — Gábor: A bukareszti nemzeti muzeum 91—95; — Gábor: A Cetecujevárocska nevű előörcsi állomás a gerebenczi várcsoport előtt 330—333; — Gábor: a rómaiak és dákok első védelmi vonala az Aldunánál 181; — István: A toroczkószentgyörgyi ev. ref. egyház szent edényeiről és ékes himzéseiről 165—168; — Gábor: Az oresaci «Sidova» nevű földvár 114—116; — Gábor: Temesváraljai Grad-Cetate nevű földvár 218—221.
Tétény 216.
Thaly Kálmán 181, 447.
Themis szobra 309.
Theodoridas herma 103.
Theodosius 301.
Thera (Santorin) sziget 298
Theseus-tányér 334.
Thessaliai ásatások 294.
Thiersch F. 359.
Theveste 171.
Thomas Brieff 273; — képíró 165
Thorikos 308
Thorotzkay család 165; — család czimere: 166; — Pál 167; — Zsigmond 166, 167.
Thornwaldsen 278.
Thököly család 71.
Thökölyi István 72. — várkastély 84.
Thrák-kabir vallás 12; — lovas emlék a nagyszebeni b. Bruckenthal-muzeumban 4; — lovast ábrázoló dombormü a gyulafejérvári muzeumban 5, 6; — lovas-emlék Provadieból Bulgáriában 9; — törzsisten tisztelete 1; — vallásbeli emlék 1, 4; — vallásbeli emlék Aquincumból 4.
Thrákia 294.
Thrákiai Philippi 301.
Thrákok lázadása 331.
Thrasybulos 336.
Thum Ede 395.
Thurzó 165; — család 268; — Ferencz 399; — kastély 1564-ből 84.
Tiberius 275; — hadiútja 332; — táblák 331.
Tibiscum 218
Tibold-Daróczi Bérczúti őstelep 407—415
Tienes János 272
Tigani 313.
Tigris 229
Tiho 433.
Timokrates 293.
Tino da Siena 391.
Tintoretto 209, 210
Tiodi Dionysos 350.
Tirol 198, 202
Tiroli Ferdinánd főherczeg 397
Tirolisi Szent György 317.
Tischler Ottó 251
Tisza 247.
Tiszafüredi Ásotthalom 159, 182; — muzeum 168, 182—186.
Tiszaszentimrei lelet 189.
Tiszuczky Károly 222, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 233, 234
Titel 217.
Titus Avius 433.
Tizián 336.
Tocilescu György 91, 92, 313; — György: Fouilles et recherches argéologiques en Roumanie 93.
Tohr Antal 91.
Tokod 215.
Tokos véső 59, 62, 424, 425, 426, 427, 428
Tolcsvai lelet 238.
Toledói zsinagóga 175.
Tolman H. C. 302
Tolna 424. — -Mözs 216.
Tomi 92.
Torda 66.
Tordai kőtábla 3, 120.
Tordos 93.
Tordosi minta 245.
Tordosi templom 162.
Torma Károly 218, 219, 433; — Zsófia 93
Toroczkószentgyörgyi ev. ref. egyház szen edényeiről hímzéseiről 165—168.
Torontálmegye 244.
Tournay 316.
Tórakötő 176.
Tóraszekrény 176.
Tóretekercs 176.
Tóth Dezső 186.
Tököli Susanna 164.
Tömörd 216.
Tömörkény István: Bilisicsi és egyéb ujabb leletekről 251—257; — István: Ujabb kőtörési leletekről 419—420.
Tömösi hágó 93.
Török Aurél 89, 255; — Aurél: Az emberiség legrégibb kőeszközei 181; — István 222.
Törött hermatörzs 97.
Törökövek 182, 249.
Tőkei lelet 37—38.
Tőr 96, 237.
Törpenge 90
Traianus császár 92, 218, 170—173.
Trajanus Dacius 92
Transaquincum 216.
Trebete 270.
Trencséni vár 73.
Triadai ásatás 312.
Tribsi fatemplom 77
Tripolis 171.
Triton 113
Trocsmis 92.
Trompetta Carpatiloru 91
Tropaeum Trajani 92, 93; — Trajani. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte der Kaiserzeit irta: Franz Studniczka (ism. Fináli Gábor) 170—173.
Troppau 282.
Troppaui kehely 282.
Trója 290, 313.
Truhelka: Der vorgeschichtliche Pfahlbau bei Donja Dolina 250—251.
Tsakyroglu M. 294.
Tsulai Sára 162
Tulca 92.
Tumbász István dr. 64.
Tungad 292.
Turnu Severin 93
Tükör 236
Tüskepusztai táblácska 121
Tű 183, 239, 252, 253.
Tűzi aczél 21
Tűzcsiholó 370.
Tűzkö 19, 21, 22, 67.
Tűzpad 248, 249, 411, 412.
Tyrins 297, 311.
Tyrinsi ásatások 308.
Tyrusi basilika 445.
Truntas, athenei tudós 294.

U.

Udvarhelymegye 163.
Uffizi 281.
Uj bronzkori leletek 59—62.
Uj-Palánka 218.
Uj-Szőny 216.
Ujabb adalékok az Aldunazuhatagok sziklafelirataihoz 331.
Ujabb kőtörési leletekről 419—420.

Ujabb római feliratos emlékek Dunapenteléről 222—234.
Ujabban előkerült bronzkori leletek 424 428
Ujlaky család 270.
Ulpia Anima 228; — Firmana 226; — Ingenna 231; — Sensuta 231.
Ulpius Januarius 228; — Optatus 231.
Ulrichs 281, 353.
Ungi lelet 426.
Ungmegye 57, 75.
Ungnád Ádám 268.
Unio batavus 247.
Unio pictorum 247.
Urkunden és Regesten aus dem kk. Statthalterei Archiv in Innsbruck 203.
Urna 201.
Urnasír 160—161, 410, 414.
Urnafészek 90.
Uspenszky Th. 300.
Urasztali tál 51—53.
Uti jegyzetek Szentgyörgy szobrokról 314—318.
Üst 87.
Üvegfestésü czímer 399.
Üveggyöngy 17, 20.
Üvegpaszta 122.

V

Vadas 216.
Vadlúd 247.
Vajdahunyadi templom 162.
Vajdovszky János 76.
Vajszka 62, 281.
Valens 93. 434
Valens császár 192.
Valentiniani torzó 354
I. Valentinianus 31, 93.
Valentianus császár 192.
Valeria Verecunda 232.
Valerius Maximus 102, 354.
Valkenborch 209
Valten Khugelschit von Nessen 271
Vaphio 308.
Varga-féle szőlő 160.
Vas balta 40, 427; — csat 18, 19, 21, 22, 23, 25, 28, 30, 31, 32, 365, 370, 377, 378, 403, 404, 405 406, 407; — csődarab 422; — fibula 265; fogantyú 29; — hüvely 20, 22; — kalapács 370; — kapocs 371; — kard 67, 94, 255, 262, 421; kardpenge 266; — kardtok 264; — karika 19, 20, 21, 23, 24, 26, 264, 367, 370, 371, 372, 377, 378, 382, 383, 402, 403, 404, 405, 406, 407; — karperecz 265; kengyel 19, 20, 43; — keret 19; — kés 29, 32, 42, 91, 264, 366, 370, 371, 372, 377, 378, 382, 383, 402; — késpenge 403, 404, 405, 406, 407; - kolomp 370; — láncz 26; — lánczszem 402; — lándzsa 260, 263, 264; — lelet 261—266; — lemez 19, 20, 264, 406; — nyílcsúcs 20, 30, 32, 370; — olló 264; - pont 19; — rács 70; — sarkantyú 43; — sarló 94; — szíjvég 19, 20; — tárgyak 21, 22; — tűzcsiholó 370. — zabla 19, 20, 69, 264
Vasensammlung in München 344.
Vasiliki 295.
III. Vasziljevics Iván 431.
Vati 313.
Vatikáni Ceres 107, 342; — Hephaistos 354; — Museo Chiaramonti 111; — pihenő Diszkoszvető 336.
Vatilie Lupu 94.
Vattina 89
Vattinai ásatás 90; - őstelep 91
Vácz 216.
Vágóköz 249
Vágujhely 269.
Vágvölgy 266.
Várdomb 216
Várhelyről származó thrák lovas emlék a nagyszebeni b Bruckenthalmuzeumban 4.
Várhelyről származó thrák lovas emlék a gyulafejérvári muzeumban 6.
Váris 287.
Vármező 433.
Városi muzeum és nyilvános könyvtár Verseczen 91.
Vártelek 435.
Vásárhelyi Géza 89, 181, 448.
Velem-Szent-Vidi lelet 250—251.
Velemszentvidi bronzfibula 250.
Velencze 212.
Velenczei pohár 87.
Velletri 112.
Venczel főherczeg 197.
Venus de Milos 348.
Venus Genetrix 338, 340, 341
Verdun 430.
Verecchio 130
Verestemplom 218.
Vernirchartin 277.
Verocchio 333.
Verőcze 216.
Versecz 219.
Verseczi füzesvölgyi bronzkori őstelep 90
Verseczi hozlukvölgyi kőkori telep 90.
Verseczi muzeumban őrzött őskori terracotta fejecske 90.
Verseczi népiskolai könyvtár 91.
Verseczi városi muzeum gyarapodása 89—91.
Vespasianus 332.
Veszprémmegye 163
Veszprémi muzeum 284.
Vének község 187.
Vérvölgy 433.
Vésett aljú zománcz 45.
Véső 62, 90, 94, 96, 242, 424, 425, 426, 427, 428
Vésztő 66.
Via Appián 351.
Vianen Pál 55.
Victorius Conatius 233.
Vida Márton 274
Vidakovics Balázs 423.
Vigh Gyula 420.
Vigói öböl 299
Villa Albina 354.
Villa Medici 99
Viminatium 14.
Viminatiumi emlék a belgrádi muzeumban 2—3.
Viminatiumi ólomtábla 122.
Viminatiumi sírból való ólomkorong 15
Virginale leggiadria 112.
Virt 216.
Visegrád 215.
Visitatio Batthyaniania 270.
Vitéz Viktor 261.
Vitfalú 431.
Vízfogó a szalánczi várban 74.
Vjestnik 7
Vogtarenthi vár 326.
Vonner János 272.
Vorgeschichtliche Fischereigeräthe 440
Vörösmart 216.
Vörösrézhenger 184
Vörösvár 216.
Vulka 284
Vulkapordányi lelet 284
Vulkán hágó 93.

W

Waczinger Tamás 272
Wagner rétmester 64.
Wagner Frigyes 273
Wagner János 274.
Walcher Alfred 326.

Waldstein Ch. 281, 292, 336, 341; — Essays on the art of Phidias 358.
Waldstein-féle argosi ásatások 309.
Wallbaum-féle oltár 193.
Waron Dániel 439.
Wartha Vincze 278, 437.
Wedener Mihály 271.
Wellesz Gyula: a nagybittsei várról 181.
Wels 327.
Weltall und Menschheit 439.
Werbőczy István 394.
Westmacott-féle athléta 352.
Wesnitzer Dávid 162.
Wiczay Mihály gróf 275.
Wiegand Th. 298, 313.
Wieseler 340.
Wilczek gróf gyüjteménye 326.
Wilhelm A. 290, 299.
Wilke 240.
Willamovitz 98.
Willaume le feure 316.
Winckelmann 338.
Winter 103; — Zu den Skulpturen von Epidauros 113.
Winter: Zum Hermes des Alkamenes 97.
Wissowa: De Veneris simulacris 340.
Wittschen János 274.
Wittenberg Tivadar 90.
Woernicke 101.
Wolfgang mester 272.
Wolters W. 302, 338.
Woltmann-Woermann, Geschichte der Malerei 210.
Wosinsky Mór: Az őskor mészbetétes díszítésű agyagmüvessége (ism. Bella Lajos) 436—438; — Mór: Tolna vármegye története 68.
Wrvaczoraya 164.

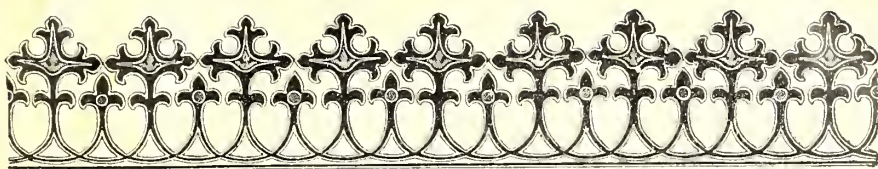
X

Xenokrates 350

Z

Zabla 19, 20, 67, 69, 70, 94, 184, 186, 187, 264, 420.
Zablaszár 69
Zalamihályfalva 240.
Zádor 216.
Zágrábbi korong 121.
Zágrábi régészeti társulat 7.
Zápolya kápolnája 78, 82.
Zechenter Antoni 163.
Zechy Györgyné 163.
Zeggin Pál 439
Zeitschrift des Aachener Geschichtsverein 133.
Zeitschrift für Ethnologie 291.
Zeleméri család 420.
Zeliz 216.
Zemplénmegye 75.
Zenghelis C. 295.
Zengma 229.
Zens 175, 343.
Zensfej 103.
Zeus templom 101.
Ziegler nevü ötvös 158.
Zilah 432
Zilahi templom 434.
Zimány 161.
Zolnay Béla 40.
Zománczos kehely 45, 94.
Zonares-codex 300.
Zólyomi Dávid 163.
Zólyomi Máté 163.
Zrinyi Ilona 277; — Ilona czimere 399; — Ilona ékszerládája 57; — Miklós 277; — Miklós ezüst kancsója 394; — Miklós szigetvári hős puskája 399, 400; — Miklós szigetvári hős sisakja 395, 397; — Miklós szigetvári hős szablyája 397, 398.
Zrinyieknek tulajdonitott emlékek 393—402.
Zudar János 135.
Zulich Róbert 276.
Zúzókövek 182, 249.
Zürichi muzeum 189
Zwieckl János 165.
Zsablya 217.
Zschille 70.
Zsegrai templom 82.
Zsenai bronzkés a M. N. muzeumban 173.
Zsidó emlékek 181.
Zsidó katakombák 176.
Zsidovár 114.
Zsigmond császár 156.
Zsigmond király 286.
Zsigmond svéd herczeg 198.
Zsigmondháza 126.
Zsolnay 278.
Zsolnay család 89.
Zsujtai templom 164.
Zsuppa 218

M. E.



EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LOVAS ISTENSÉGEK DUNAVIDÉKI ANTIK EMLÉKEKEN.*

Két évvel ezelőtt ismertettem hatvannál több ókori emléket a középső és alsó Duna vidékeiről, melynek közös jellemvonása, hogy lovas szentekre vonatkozik. Ezekben a szentekben és a velök együtt ábrázolt jelenetekben rejtélyes módon keverődik össze több ókori vallás, a thrák törzsisten tisztelete, a kabirvallás és a dioskurok cultusa, még a Sol tisztelete is belejátszik, sőt leltünk a jelvények közt olyanokat is, a minőkre a Mithras vallás emlékein szoktunk reáakadni. A fölsorolt emlékek közt vannak olyanok, melyek szorosabban függnek össze egymással; egy ily csoportot volt alkalmam részletesebben tárgyalni, mikor egy «aquincumi thrák vallásbeli emlékről» értekeztem.** A többi emlék még nem igen nyújtott módot arra, hogy ily szabatosan csoportosítsuk és bizonyos helyhez és időszakhoz fűzzük. Nyilván nem bírtunk még elég analog emléket összegyűjteni. Ez emlékek előfordulásának a határai is szélesebb körre terjed; előfordultak a Duna közép és alsó vidékén, Erdélyben és a Balkán félsziget keleti részén, egészen az ægæi tenger széléig és sokféleségüknek az oka talán onnan is eredhet, mert nem úgy mint az aquincumi táblácska és közelebbi hasonmásai, mintegy hivatalos hatáskörben keletkeztek, de mint magánemberek áldozati ajándékai vagy mint a magánipar készítményei több szabadságot tanusítanak az egyéni fölfogás érvényesülése tekintetében.

Azért még nem tartjuk megérkezettnek az időpontot arra, hogy az egész emlékkört kimerítő végleges magyarázatra törekedhessünk; örvendenünk kell, hogyha egyik-másik ábrázolás iránt valamivel szabatos értelmezésre jutunk. Főtörekvésünk még mindig csak az lehet, hogy mennél több emléket gyűjtsünk össze és hogy ez sikerüljön, kérjük szaktársaink állandó szives közreműködését. Ha ezúttal első közleményünket egyik-másik tekintetben máris kibővíthetjük a tárgy iránt ér-

* Második sorozat 68–75. számú emlékek. Az első közleményt lásd Arch. Ért. 1903 305—365.

** Budapest régiségei 1904. VIII. kötet. 1—47.

deklődő szaktársaknak köszönhetjük. Bukarestből ugyan nem kaptunk még választ kérésünkre, pedig az ott őrzött emlékek még hiányzó ábrái fontosaknak látszanak; ellenben kaptunk új adatokat *Eszékről*, *Nagy-Szebenből* és *Sophiából*, *Belgrádból* és *Gyulafejérvárról* és e helyekről érkezett több tanulságos fénykép, mely alkalmat nyújt arra, hogy az előbbi közleményben csak röviden említett némely domborművekkel újból foglalkozzunk.

Második áttekintésünket egy *belgrádi* emlékkel kezdjük, mely a régi Viminatiumból származik.* Első közleményünkben a 15. szám alatt szóltunk róla.



Viminatiumi emlék a belgrádi múzeumban (15. sz.)

Az emlék anyagánál fogva, mert terracottából való, az öszszes emlékek közt jóformán magára áll. Külső formája házikó homlokát példázza (ædicula) két oldalsó, csavart tövű oszloppal és rajta háromszögű homlokmezővel. Ez a külső forma legközelebb hozza a kis emléket egy bukaresti bronztáblácskához (lajstromunkban 10. sz.), melyhez abban a tekintetben is hasonlít, hogy az orommezőben ugyancsak a két sarok felől a közepére törekvő kigyó tekerődzik. Ormos idoma miatt ugyancsak megközelíti egy más bukaresti tábla (u. o. 41. sz.), a hol azonban csupán az oldalsó léczek emlékeztetnek a viminatiumi tábla

* Az idecsatolt ábrához szolgáló fényképek dr. Miloje M. Vassits úrnak köszönjük.

oszlopaira. Más formai hasonlatosság az is, hogy mindkét táblán több térre oszlik a fölület; a bukaresti táblán három mezőre, a viminatiumin kettőre. E külső hasonlatosságok mellett mindkét táblán ismétlődik néhány jelvény és a lovas alatt fekvő emberi alak.

A belgrádi emlék a főmezőben ábrázolt jelenetnél fogva legszorosabban a Budapesten őrzött tordai kőtábla (u. o. 16. sz.) domborművéhez fűződik. Mindkét táblán közepett van a jobbra nyargaló lovas, a ki fölemelt jobbjában lándsát tart; a ló lábai alatt ember terül el. A lovastól balra két ifjú áll, közös erővel fognak vízszintesen fekvő rúdfélét, melynek jobbik vége tompa szögben fölfelé hajlik. A durvább tordai táblán ezt a tárgyat csak nagyoltan faragta ki a művész, emitt gondosabban mintázta. A felhajló vége meggörbült és rajta szögben hajló kampós nyújtvány van, mely nyilván arra szolgál, hogy kézzel fogják, így tehát még legvalóbbszinű, hogy a két ifjú egy ekének a rudját tartja, a mit a tordai tábla tökéletlen ábrázolása után alig sejthetünk. A viminatiumi táblácskán a tábla felső jobb fele kicsorbult; lehet, hogy itt is három nő csoportosult mint a tordai táblán, kettőnek még meglátszik a lábfeje. A tordai táblán az alsó mezőben csupán két jelenet maradt meg, mindkettő itt is megvan: az alacsonyan ülő, csucsos sapkájú ifjú és mellette a háromlábú asztal és megvan egy második ifjú, a ki oltárnál állva áldoz. Végül a legfelső mezőben ismétlődik a közepett álló edény felé tekerődző két kigyó. A viminatiumi tábla tehát a tordaival van legszorosabb kapcsolatban, tökéletesebb a formai kivitele s gazdagabb ábrázolásokban és jelvényekben, csupán a két felső mezőbeli mellkép (a nap és a hold) hiányzik rajta.

Azokra a jelenetekre és jelvényekre, melyek az alsó mezőben a viminatiumi táblán még észlelhetők, részben más domborműves táblákon találunk analogiákat. Az alsó mezőben balról kezdve legfölül jobbra ugró kutya látszik, alatta kakas és ezalatt ugyancsak jobbra irányuló kos, melyet az egyik ifjú mint áldozati állatot az oltár felé látszik vonszolni. Említettük, hogy ez az ifjú oltár mellett áll, az oltáron fölcsapnak a lángok (?) és az ifjú valamit a lángok közé helyez. Az oltár mellett valami talapzatféle látszik, melyen nagyöblű hydria áll; egy nő a hydria felé fordultan csészét emel az edény fölé. A csészével egy magasságban és tőle balra talán két apró kratér és azok mellett patera látszik, a nő fejétől jobbra ugyanabban a magasságban alighanem még két kis kratér sorakozik. Az alacsony helyen ülő phrygiai sapkájú ifjú mind a két kezét kinyújtja maga elé, előtte ferdén fekszik egy határozatlan tárgy, mely keskeny amphorához (?) hasonlít. A tordai domborművön nyilván ugyanezt a rejtélyes tárgyat tartja az ülő ifjú fölemelt kezeiben. A viminatiumi táblán az ifjú felső teste magasságában, mintegy lebegő helyzetben háromlábú asztal foglalja ei a mező felső jobbik

sarkát, a rajta fekvő állatfej alighanem kosfej; az asztalka egyik lábának a vége az ifjú kezét érinti és azért azt is lehetne képzelni, hogy az ifjú az asztalkát fölemelte; azonban a tordai dombormű is azt mutatja, hogy a háromlábú asztalnak önálló szerepe van.

Ez a szertartásos asztal, a hydria, a paterák, kratérek csakúgy mint a kutya, a kakas és a kos ismert symbolumok, melyeket rokon emlékeken hol egyenként, hol különböző együttességben és más meg más sorrendben megtalálunk*



Várhelyről származó thrák lovas emlék (68. szám) a nagyszebeni b. Bruckenthal-múzeumban. cca 1/3 nagys.

Kimakowicz M. úr a nagyszebeni b. bruckenthali múzeum igazgatójának köszönjük, hogy a következő emléket bemutathatjuk. Mint 68. számút (lásd a mellékelt ábrát) csatoljuk a közzétett sorozathoz. *Várhelyen* lelték és onnan szerezte 1896-ban a b. Bruckenthal muzeum. Kimakowicz szerint anyaga durva mészkő; idoma négyszögű, magassága 21 cm., szélessége 18 cm. Jobbra fordult száguldó lovas magasra emeli a jobbját, melyben lándsát tart; lándsáját lefelé irányítja, a ló első lábai alatt két oly idom mutatkozik, melyet állatoknak lehetne tekinteni. A lovas előtt férfi (?) áll, mellette keskeny oltár (?), mögötte a felső párkányig nyúló fa; a ló

* V. ö. a mit e jelvényekről más helyütt mondtunk «Thrák vallásbeli emlék Aquincumból» 43—47. l.

mögött egy kis keskeny emberi alak áll, a ki talán a ló farkát fogja. A tábla balfelőli alsó csucsán csorbás.

Ez a tábla egy apulumi domborműves táblácskával látszik legközelebbi rokonságban lenni, melyet lajstromunkban (7. sz. alatt) hiányosan ismertettünk. Képe és szabatosabb leírása megjelent a bécsi császz. arch. intézet évkönyvében.* Most dr. Cserni Béla szivességéből mi is közölhetjük a képét (7. sz. a tulsó oldalon).



Thrák lovast ábrázoló dombormű a gyulafejérvári múzeumban (8. szám).

Ugyancsak dr. Cserni Béla úr szivességéből bemutathatunk egy domborműves táblát, melyről első sorozatunkban 8. szám alatt röviden megemlékeztünk; A thrák lovas kutyájával nyúlra vadászik, előtte az oltárka. Dr. Cserni Béla úr szerint anyaga szürkés, finom szemcséjű márvány, felül 22 cm., alul 23·5 cm. széles, magassága 31·5 cm., vastagsága 3·5 cm. Találták régebbi időben a gyulafejérvári várban a volt Báthori-templom udvarán.

A gyulafejérvári múzeumban őrzik egy kis domborműves táblácska töredékét, melyet 69. szám alatt csatolunk sorozatunkhoz. Ábráját itt közöljük fénykép után, melyet dr. Cserni Béla úrnak köszönünk. A táblácska négyszögű volt. Felső szélén a lécz mutatja, hogy itt birjuk a végét; úgy sejtjük, hogy jobb felől is csupán a párkány következett. A thrák hős felső teste maradt meg a fölemelt jobbikkal, melyben póznás fegyvert tart, és megmaradt a ló feje s a gyeplő. A lovas fején dús a hajzat, szakálla nincs. A ló feje fölötti sajátszerű idomot alig értenők meg, ha nem ismernők más emlékekről; nyilván félhold hajlásából kiemelkedő Luna-mellkép akar lenni. A thrák lovasnak ez az ábrázolása megközelíti a belgrádi múzeumban őrzött görögföldi domborművet.** Dr. Cserni Béla szives közlése szerint az apulumi domborművet találták



Thrák lovas-emlék csonka darabja a gyulafejérvári múzeumban (69. sz.)

* Jahreshefte 1900. III. k. 102. l.

** Képei lásd Arch. Ért. 1903 320. lapján 14. sz. alatt.

1901-ben a «Kutyamál» nevű szőlők alatt lévő szántón; felső szélén szélessége 27 cm., alul 13 cm., magassága a lovas alakon át mérve 14 cm.


Thrák lovas-emlék csonka töredéke a gyulafejérvári múzeumban (70. szám).

A gyulafehérvári múzeumban őriznek egy csonka töredéket (70. sz.), mely nyilván dombor-műves áldozati emlékből maradt meg. Megvan a jobbra álló ló törzse, fej és lábak nélkül és megvan a lovas teste, de hiányzik a feje s jobb karja, melyből csupán fölhajlásának a motivuma látszik a torsón. Szokás szerint czombig érő rövid öltöny van a hősön, még a kerek fibula is meglátszik jobbik vállán, lábafeje is letört. A ló idomai után itélve nyugalmas helyzetben volt, tehát legfölebb vele volt a kutyája, de nem élénk vadászaton van ábrázolva a hős. A töredék fényképét dr. Cserni Béla úr szivességének köszönöm; az ő közléséből tudjuk, hogy a mű szép fehér már-


Várhelyről származó thrák lovas-emlék a gyulafejérvári múzeumban (7. szám.)

ványból való, erősen kidomborodó; a lóból megvan egy 18 cm. hosszú darab, a lovas meglévő darabja 17·5 cm. A XIX. század harminczas éveiben került Marosportusról a Batthyaneumba és onnan 1901-ben mint letét mostani helyére.

Mind a három esetben a lóháton vadászó ifjú typusában van elöt-

tünk a thrák törzshős; semmi sem mutatja, hogy a ki a három emléket faragta, másra gondolt volna, mint a thrák istenségre, még phrygiai sapka sincs a fején. Számos ehhez hasonló emléket ismertettek az írók a Balkán országokból és Hoffiller az ő tanulságos értekezésében * szépen kifejtette, hogy a művészeti forma, melyet ez emlékeken a thrák lovas fölvett, honnan származik: követi a görög világbeli síremlékek egyik fajtáját, melyben az elhunyt családtag, rendesen a családapa, lóháton



Dombormüves emlék a nagyszebeni b. Bruckenthal múzeumban; cca $^1/_5$ nagys. (71. szám.)

jelentkezik, a lova előtt s mögötte családjának két-három tagja veszi körül, oltár jelzi, hogy az elhunyt herossá változott, ott van gyakran a fa s a rajta tekerődző kigyó. Ebből a typikus képből megmaradtak a hős, az őt tisztelő halandók és az oltár, csupán a legyőzött ellenség helyébe lépett a vadászó isten kutyája és a vad.

Egy *Nagy-Szebenben* őrzött nagy emléken (71. sz.) az ellenséget

* Megjelent horvát nyelven a zágrábi rég. társ. folyóiratában Vjestnik 1902. 192—209.

legyőző hős még egyszerű typusában jelenik meg. Sajnálni való, hogy az emlék nincs meg teljesen csupán egyik táblája maradt fönn és az is csonka. Bal szélén oszlop (?) szegélyezte az egymás fölött három mezőre osztott tért; alsó befejezését nem bírjuk. Az emlék mai magassága 91 cm., szélessége 38 cm. A jobbra száguldó lovas a legfelső mezőben szerepel, feje födetlen, testén rövid körülövezett zubbony van és válláról hátracsüng a chlamys, magasra emelt lándsájával a ló által félig letepert ellenséget készül leszúrni. Nagyon fontos volna a dombormű helyes értelmének megállapítása végett tudni, hogy hasonló lovas volt-e szemben a baloldalival és a két lovas között állott-e női alak. A második mezőben szántóvető két jobbra haladó tinóval szánt, jobbja rajta van az eke rúdján, balja talán az ostort fogja, a tinók fölött egy más, megfelelő lapon két kis lécz jelzi a talapot, melyen kicsike ember jobbra lép, kezeinek mozdulata nem világos; talán vetni készül a gazda. A mező jobbik felső sarkából valamely határozatlan csonka alak látszik, túlterjedt a hiányzó részre, még talán leginkább fa koronájából lefelé hajló kigyó fejének tünhetik (?). A legalsó mezőben háromlábú asztal mellett balra férfi, jobbra nő áll és közösen (?) valamit az oltár fölé emelnek, a nő baljában is van valami.

Ez emlék csonka volta miatt bajos eldönteni vajjon síremlékkel állunk-e szemben vagy áldozati emlékkel? Mert ha az oszlop fölötti téren az elhunytak mellképei voltak ábrázolva, akkor képzelhető, hogy alul is még következhetett a fölirat számára szolgáló lap. A n. muzeumban van egy Alsó-Dörgicséről származó síremlék,* mely ezt a lehetőséget illusztrálja. Fölül van az elhunyt és családja, vagy az elhunytak, kiknek az emlékére a követ állították; ezután következik egy mező, melyben az ellenségét legázoló lovas szerepel. Az oltár mellett áldozó két alakot, mely Nagy-Szebenben a harmadik mezőben foglal helyet, a lovas mellé szorították, úgy hogy egyik balra, másik jobbra áll tőle. Ezúttal tehát e két jelenet a síremléken úgy tekintendő, mint az elhunyt egyénre vonatkozó ábrázolás, egyik a harczi bátorságát jellemzi, a másik az elhunyt és dicsőített hősnek bemutatott áldozat. Ez az áldozat számos esetben ismétlődik pannoniai síremlékeken legtöbbször a ruházat által kelta bennszülöttekül jellemzett egyének sírtábláin és nyilvánvaló, hogy mind a két jelenet a görög lovas sírokból átszármazott motivum, melyhez a rómaiak még a mellképeket csatolták.

A nagyszebeni kő középső jelenetét, a szántás-vetést is úgy lehetne fölfogni, mint az elhunyt életrajzához tartozó jellemző ábrát; e szerint a vitéz harczos elbocsájtása után, mint gazda telepedett volna le és művelte a földet. Egyelőre tehát tartózkodással vettük föl ezt az em-

* Ábrája megjelent Budapest Régiségei IV. kötete 39. lapján

léket a lovas szentek vallási emlékei közé. Lehet azonban, hogy ez az emlék csak abban tér el a symbolumokkal túlzsúfolt apróbb emlékektől, hogy itt, több lévén a tér, egyes symbolumokat p. o. a gazdaságra vonatkozó sarlók (41. sz.) vagy ekerúd (15. és 16. sz.) és eke (60. és 65. sz. helyett magát a szántás folyamatát lehetett ábrázolni, a hogy a most hiányzó jelenetekben is jelvények helyét epizódok ábrázolása foglalhatta el. Ezek után tanácsosnak tartom az emlékkő egykori rendeltetése iránti véleményt függőben tartani, míg valahol jobb karban levő analogiája kerül elé. A képet Kimakovicz ig. úr szives közbenjárásának köszönjük.

Skorpil H. tanár, a thrák lovas emlékeknek Bulgáriában szorgalmas gyűjtője, egy bulgáriai származású, *Provadieben* lelt dombormű fény-



Thrák lovas-emlék Provadieből Bulgáriában (72. szám)

képével örvendeztetett meg, melyet sorozatunkban, mint 72. számú emléket mutathatok be. Az emlék márványból való áttört munka, mely csonka ugyan, de képzeletben elég bizton kiegészíthető. Léczszerű közös talapzaton ábrázolva volt két egymás felé forduló lovas. A megmaradt baloldali lovas szakállas fején phrygiai hegyes sapka, testét alig térdig érő rövid chiton borítja, jobb vállán korongos fibula ül, hátul chiton nyoma maradt meg. Lova gyeplője a melle tájáig ér, úgy képzelhette a szobrász, hogy baljával fogta, jobbja letört, de a ruha mutatja, hogy fölemelte. Lába feje, lovának három lábszára és farka letört, de megmaradt az első és a hátsó láb patája, mindkettő rajta áll a földön fekvő ifjún, az első az ifjú feje hátán, a hátsó az ifjú lábán; az ifjún rövid chiton van, kezét arcza alá tartja úgy, hogy az állát és arczát érinti.

Az ifjú altestén oroszlánsörényű kis négylábú guggol. A túlsó oldalú csoportból csupán a földön kiterült ifjú maradt meg és rajta fején és lábán a ló patája van meg. Az ifjú kezét ugyancsak arcza alá lapítja úgy hogy arcza egészen rajta szorul. A két lovas között közepett háromlábú asztal áll, rajta sütemény és amphora, mely mögött női alak csonka fejjel és karokkal emelkedik; karjai fölfelé irányultak és valószinű, hogy a nő valami tárgyat tartott saját feje fölött.

Mindez alakok ugyan domborúan emelkednek ki, de csak a talapzaton folytatólagos a hátsó fal, följebb a lónak lábai között a háttér áttörött és az alakok felső körvonalaikon túl is szabadon állanak.

A jobb oldali lovas egykori ottléte bizonyosra vehető, de ép oly biztos, hogy ott a ló alatt oroszlánnak semmi nyoma; a két fekvő ifjú közötti talajt sziklásnak jellemezte a művész. A fénykép után nem itélhetjük meg volt-e ott még valami ábrázolva.

A bolgárországi domborműhöz pannoniai emlékeink közül az egyik *dunapentelei* (26. szám) látszik legközelebb állani és pedig ez emlék felső, szintén áttört része. Itt is két lovas áll egymással szemben. Mindkét ló embert teper. A baloldali ló alatt kis négylábú kutyának (?) előrésze van kinagyoltan ábrázolva. A két lovas közt ott áll a háromlábú asztal és fölötte női alaknak maradt meg egy töredéke; igaz, hogy az asztalon ezúttal nem sütemény és amphora, de hal fekszik.

Más analogiát mutat a *segesvári* muzeum kőtáblácskája (18. szám). A táblácska főterén a baloldali lovas alatt az oroszlán még határozottabban fölismerhető, mint a provadiei domborművön, továbbá teljesen meglévén a középső női alak, látjuk, hogy feje fölé emelt kezeivel valami laposan elnyúló tárgyat fog. A lovak alatt elterülő két ifjú alakjának az ábrázolása is annyiban szabatosabb, hogy a baloldali ifjú balján fekszik és emeli a fejét, míg a jobboldali hátán fekszik és ennélfogva az egyiket élőnek, a másikat holtnak képzelhette a dombormű készítője.

Végül annyiban is fontos ez az analogia, mert meglévén teljesen mind a két lovas, látjuk, hogy csak a baloldali emeli döfésre a lándsáját, míg a jobboldali ezt nem teszi, hanem jobbjával talán függélyesen fogja. A jelenet abban tér el a provadieitól, hogy az asztalon más fekszik, mint ott. Csatlakozik a csoporthoz egy csonka tábla *Kolosvártt* (24. sz.), mely azonban azt az eltérést mutatja, hogy a középső női alak nem emeli magasra karjait és hogyha a durva faragványt jól értelmezzük, a jobboldali lovas bal kezében tartja az egyenesen lefelé szegzett lándsát. Ugyancsak e sorozathoz tartozik egy *aquilejai* csonka töredék (25. sz.). Ha jól értelmezzük a durva ábrát, akkor a jobboldali ló alatti ifjú fölemeli a fejét és a középső asztalon hal fekszik.

Mind a négy idézett táblácskán, a dunapentelei, segesvári, kolos-

vári és aquilejai emléken, a főmezőben ábrázolt jelenethez tőle elkülönített mezőkön más jelenetek is járulnak, melyeket figyelmen kívül hagytunk, mert a provadiei dombormű alkalmából legfontosabbnak tartjuk azt a mozzanatot, hogy azon csupán ez a jelenet, függetlenül minden egyéb hozzáadástól külön szerepel és azért föl kell tennünk, hogy a rejtélyes vallásban ennek a jelenetnek van a legnagyobb fontossága. Ha önállóan állították föl, akkor nyilvánvaló, hogy magára állva is kellett a thrák vallás körében kellő értelemmel bírnia. Ezt azonban az ókori irodalom hiányos följegyzéseinél fogva, melyek a thrákok vallásáról fönmaradtak, szabatosan megállapítanunk alig lehet; csupán sejthetjük, hogy a csoport különböző elemei hogy kerültek együvé.



Dioskurok tiszteletére állított dombormű Görögországból, őrzik a bécsi cs. k. múzeumban.

Az egyik lovas, a ki élő embert készül agyondöfni, nyilván az elhunyt görög harczos mintájára alakított thrák nemzeti heros. Itt a nemzeti heros már lovasított kabirrá változott, tanuság reá a szemben lévő társa és a társának a lova alatt elterülő holt ifjú, a ki a macedoniai kabir legenda szerint alighanem a harmadik kabirtárs emlékét őrzi meg. A dioskur typusnak is van nyoma; egyrészt a csoportosításban, másrészt a két lovas közé állított női alakban.

Hogy ezt a kapcsolatot szembetünővé tegyük, közöljük egy Bécsben őrzött dioskur emlék ábráját, melyet dr. Kuzsinszky Bálint úrnak köszönünk. A fölirat nem enged kétséget az emlék értelme iránt: Hermaios Diogenes Orestes fia a dioskuroknak ajánlotta. A csoportosítás typikus, számos más esetben is előfordul, mindig egymással szemben áll a két lovas és közepett mindig fátyolos női alak áll. Ez a közföl-

fogás szerint a dioskurok nővére, Helena. Lehet, hogy ez a nő is a dioskurok csoportjából került a thrák lovasok közé; ekkor értelme más lehet és néha kisebb-nagyobb valószinűséggel meg bírjuk állapítani.

Oly esetekben, a mikor a lovasok alatt határozottan dioskurok értendők, a minek a csillagos s hasonló mellékletekből eldönthető, régi értelme talán megmaradt; máskor azonban, mikor gazdaságra vonatkozó vagy chtonikus jelvények járulnak az ábrázolt csoporthoz, talán a föld istennőjét, terra matert képzelték benne.*

A provadiei emlék asszonyát valószinűleg sem Helenának, sem terra maternek nem nevezhetjük, inkább talán Kybelének. Látjuk ugyanis, hogy az emlék a thrák vallást oly átmeneti ponton mutatja, mikor a két lovasban a thrák heros tisztelete és a kabir legenda egybeolvadt. A kabir vallásban mint női istenség Kybele vitte a főszerepet és midőn ott van az ő hű állatja az oroszlán a lovas alatt és átveszi a thrák hős rendes kisérőjének a kutyának a szerepét, akkor önkénytelenül azt kell hinnünk, hogy a kabirokkal a Kybele tisztelete is származott át a kis-ázsiai rokonoktól a szárazföldi thrák törzsökhöz.

Végül az istennő előtti háromlábú asztalról és a rajta ábrázolt tárgyakról kell még megemlékeznünk. Az asztal az istenségnek fölajánlott áldozati ajándék bemutatására szolgál, a sütemény és amphora a száraz és nedves áldozatot, az ételt és italt képviseli, a mely minden istenséget, sőt római felfogás szerint minden elhunytat, mint hőssé vált lényt megillet. Abból, mit a kabirvallás szertartásairól tudunk, ez asztalon más, határozottabb jellegü áldozati ajándékokat várnánk, halat, kosfőt vagy vadkanfőt. A dunapentelei táblácskán (26. sz.) hal fekszik az asztalon, a segesvári táblán ugyan nem lehet az ajándékot határozottan fölismerni, de talán vadkanfőre kell gondolnunk, az aquilejai táblán (25. sz. szintén hal van az asztalon. A macedoniai kabirmondából ismerjük a Pompilos nevű halat és a kabir vallás szertartásairól tudjuk, hogy fontos szerepe van benne a véres kosáldozatnak, melyet talán vadkannal lehetett helyettesíteni. A provadiei emléken sem hal, sem kos- vagy vadkanfej nem jelzi a sajátos kabir-cultust, a miből talán azt szabad következtetni, hogy ez emléken a thrák-kabir vallásnak nem épen macedoniai alakja érvényesült, vagy, hogy különböző időszakokban és különböző törzsöknél más-más módon érvényesült a thrák-kabir vallás. Az a változata, mely a provadiei emléken mutatkozott, közel járhatott a Dunavidéki phásisához, mert mint láttuk, a mi emlékeink közt több példány akadt, mely csak kevéssé tért el tőle.

Az eszéki múzeumban a 402. leltári szám alatt őriznek egy Eszéken

* V. ö. Budapest régiségei VIII. köt. 33. és k. l

lelt négyszögű domborműves ólomlemezkét, melyet Celestin V. tanár úr, az eszéki múzeum őre, volt szives tanulmányozásra átengedni. A kis emléket 73. sz. alatt csatoljuk a lovas emlékek sorozatához. A tábla nem lapos, de homlokoldala irányában kihasal, nem is egészen szabályos négyszögidomú, bal szélén hossza 9·3 cm., jobb szélén pedig 9 cm., szélessége 7·5 cm. Fölülete részben rongálódott, de azért még elég jól lehet a domborműveket fölismerni és ennek alapján megállapítható, hogy teljesen összevág a sorozatban 46. sz. alatt ismertetett szerbországi származású domborműves ólomtáblácskával.



Domborműves ólomtáblácska Sabaczról a belgrádi múzeumban 1/1 nagys. (74. szám)

Ezeknek a négyszögű ólomtáblák csoportja még egy Sabacban (Szerbiában) lelt példánynyal gyarapodott, melynek fényképét dr. Miloje Vassits úr szivességének köszönöm. A lemezke teljesen egybevág egy más táblácskával, melyet a n. múzeum bir Szerbiából.* A mostani ugyan több helyütt sérült, mégis egyik-másik alakjának élesebbek a körvonalai, azért czélszerűnek látszott a rajzát ide iktatni. A rajta ábrázolt jelenetek értelmezése tekintetében most is ott vagyunk, a hol voltunk, mikor más hat egyforma domborműves táblácskáról értekeztem.** A sabaci táblácskát 74. számmal soroljuk emlékeink sorába.

* Képét lásd Arch. Ért. 1903 347. lapján.

** Lásd Arch. Ért. 1903 346—348. és Budapest Régiségei VIII. köt. 25. s köv. ll.

Ugyancsak dr. Miloje Vassits úrnak köszönöm egy ólomkorong fényképét; a korongot a belgrádi múzeum számára vették meg a múlt évben, állítólag sírban találták a régi Viminatium helyén. Átmérője 7·6 cm., több helyütt repedés van rajta és széle a jobbik alsó hajláson kicsorbult, de a mennyiben a durva munka megengedi lapos dombor-művei felismerhetők. Alakja és ábrázolásainál fogva csatlakozik az emlékek azon csoportjához, melyet első sorozatunkban 59—63 számokkal jelöltünk, de e csoporton belül több tekintetben eltérő változatot képvisel. Szélét kötéltag köríti, párhuzamosan álló vízszintes léczek egy nagyobb középső mezőre és három kisebb mezőre osztják a felületét. A legfelső szelvényt két párhuzamos lécz közberakott ferdén és párhuzamosan álló vonalkákkal különíti el az alatta elterülő legnagyobb tértől. A szelvényt a kerettől a vízszintes létraszerű léczes szallagra bocsájtott két függélyes lécz ismét három térre tagozza. Közepett emelt szárnyú sas, mellette mindkét oldalt egy-egy kigyó emelkedik hullámvonalas hajlásban a sas feje felé. A balfelőli elkeretelt térben a fénysugaras Sol mellrészét látuk, a jobboldaliban a félholdból emelkedő Luna mellképét.

A középső legnagyobb mezőt, az alatta vonuló keskeny tértől ismét ily létraszerű léczes sávval határolták el, de a sávot nem vitték harántosan végig, a rajz itt hibás, a sáv a jobboldali szélkeretből kiindulva a közepe felé keskenyül és további folytatásában a bal keret felé csupán vékony lécz idomát ölti.

A tér közepén női alak áll szemközt körülövezett ruhában, a tökéletlen rajzból csak a lecsüngő bal kart ismerjük föl határozottan, a jobbik karját szintén lefelé irányuló vékonyabb egyenes vonal jelzi, úgy látszik, hogy mindkét oldalt a lovak szája felé irányuló idomok alatt a nő alkarjait kell képzelnünk. A két kar közti térről a rajta elterülő rozsdaette folt miatt alig mondhatni biztosat, abban sem vagyunk biztosak, hogy a folt alatt szokás szerint háromlábú asztalt képzelt-e a készítő, vagy mást; mert a zavaros rajz fölül két rövidebb vízszintes léczvonalat mutat, továbbá két ferdén álló párhuzamos léczet vezet a talpig, melyek közül az alsó vastagabb, a jobbik vékonyabb és a kettő között egy rövidebb vonalas lécz ellentétes ferdeséggel áll közepett.

A nő mellett egymással szemben álló lovasok fején phrygiai csúcsos sipka, a baloldali lovas szakállas, a jobboldali talán nem az, mind a ketten rövid, czombig érő zubbonyba van öltözve és szállongó chlamysuk hátra csüng, egyik kezükkel a gyeplőt fogják, másik kezükben zászlót tartanak, melynek végén sárkányidom van. A lovak egyik első lába rajta áll egy-egy kicsi oltáron, a másik három láb rajta áll egy-egy alig fölismerhető kiterített emberi alakon. A mennyiken köztük különbség tehető, úgy tünik, mintha a jobbik alak hasán feküdnék és arczát kezére borítaná, míg a másik alak oldalt vagy hátán kiterítve volna

ábrázolva. A középső nő feje mellett két oly idom látszik, melyet talán csillagnak kell vélni, a bal lovas lovának a farka vége táján valami állatfejet példázó idomot képzelünk. Mindkét lónak a fején csücskös búb ül.

A főmező alatt keskeny sávú tér következik, a legalsó tértől ismét oly létraforma kettős lécz különíti el, a minőt a legfelső mező alatt látunk.

A sávban három egymástól elkülönített tárgycsoport foglal helyet. Balra egymás mellett három karika sorakozik. A közepett álló tárgyról első tekintetre azt hihetnők, hogy háromlábú asztal, de nem szokták az asztalokat ily széleseknek ábrázolni, és a mit az asztallábaknak tekintünk lehet más is; basonlókép egyelőre le kell mondanunk arról, hogy



Ólomkorong viminatiumi sírból a belgrádi múzeumban 1/1 nagys. (75. szám)

a harmadik tárgycsoport vízszintes függélyes és ferdén álló léczvonalainak az értelmét megállapítsuk, a korong kicsorbulása is nehezíti e helyütt az okoskodást.

Az alsó szelvényben balra négylábú állatot szemlélünk, mely jobbra és ferdén lefelé irányul. Közvetlenül mellette az ólomlap fölülete erősen elegyült, a rozsdafolt alsó szélén talán fatörzs alsó vége maradt meg, a folt felső határán talán a fa koronája terült el. Azontúl alighanem sziklatömbön ülő emberi alak van ábrázolva, a mellette levő tárgyak magyarázatáról egyelőre le kell mondani. (75. szám).

Végül a Dobrates istennek szentelt áldozati táblára vonatkozólag 12. sz.) dr. Kubitschek M.-nek köszönhető az a megjegyzés, hogy a lovas előtti rejtélyesen kinagyolt tárgy thymiaterion vagy égő oltár, a milyen máskor is p. o. smyrnai érmeken a kabir előtt szerepel.

Befejezésül röviden összefoglaljuk a domborműveinken szereplő lovas alakok főbb változatait:

1. Az elhunytat mint lovas hőst tisztelik, előtte az oltár, alatta a leterített ellenség.

2. A thrák lovas hős, mint vadász, kutyája kiséretében.

3. A thrák isten a lovasított kabirral azonosul, alatta leterített ember.

4. Két lovas, egyik oroszlánnal vagy kutyával; néha egyik alatt ember; néha mindkettő alatt ember, de egyik él, a másik nem. Ebben a változatban a thrák isten, az elhunyt hős és a lovasított kabir képzete egyesül.

5. A két lovas, kutya és oroszlán nélkül, nincs ember alattuk — a dioskurok.

6. A dioskurok és lovas kabirok azonosúlnak, mindkét isteni körből való mellékletek jelzik az egybeolvadásnak ezt a stádiumát.

A két lovas közt női istenség van, az utóbbi három esetben lehet Helena, Terra Mater vagy Epona. A fölsorolt eshetőségek számát Helios, Sol, Luna és egyéb alakok és jelvények hozzájárulása gyarapítja.

Budapest, 1905 február 8-ikán. *Hampel József.*

GYŐRI SÍRMEZŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.*

Csinos és változatos emlékeivel nevezetessé vált győri sírmezőnkön tovább folytattam a régi fölásott helyek környékén a kutatást, összesen 146 sírt tárva föl a közel múltban, a melyek közől 141 a temető nyugati feléből származik, tehát a tavaly ismertetett *A.* csoportunknak képezi észak és kelet felé közvetlen folytatását, öt pedig a temető észak-keleti tájáról való; ezek meg a *B.* csoporthoz tartoznak. A temetőnek eme különböző, egymástól elég távol álló helyeiről, sírokból nyert emlékeink, főleg a férfiak övét diszítő ékszercsoportok a rendszeres soros temetkezés mellett különböző korbeliek; ebből érthető tárgyunknak ama nagy változatossága, a melyet rajtuk észlelünk; mert az izlés és divat ebben az időben ha nem is oly gyorsan, mint napjainkban, de időnkint szintén változáson ment át, mint a leletek tanusítják s eszerint a tárgyak kivitele és diszítése is módosult. Eme változó ízlés, divat tanulmányozására temetőnknek gazdag és szegény sírmellékletei nagyon alkalmasak, annyival inkább, mert nem egy-kettő, hanem sok adat áll rendelkezésünkre. A sok szegény sír mellett jelen

* Vsd ö. A. É. 1902. 12—24 és 128—143. ll.

alkalommal is van módunk olyan gazdag sírmellékleteket bemutatni, a melyek csinos kivitelük és szép mustrázatuknál fogva e korszak kiváló műipari termékei közé tartoznak; sőt került fölszínre nem egy tárgy, melyek egészen új mustrázatot tüntetnek föl.

A női ékszerek között leggyakrabban előjövő s apró fémgyöngyökkel és rovátkos karikákkal diszített üveggyöngyös fülönfüggőink a régiekkel meglehetős egyformaságot árulnak el s bizonyos helyi jelleget öltenek, a melyekkel a csunyi és nemesvölgyi, mosonymegyei leletek mutatnak rokonságot, az ország többi részeiben: Regölyön, Czikón stb. talált példányok többnyire eltérnek a mi fülönfüggőinktől, nem is említve a keszthelyi kosaras fülönfüggőket, a milyen egy sem került elő temetőnkből, még olyan sem, a milyen távolabbról mutatna velök némi rokonságot.

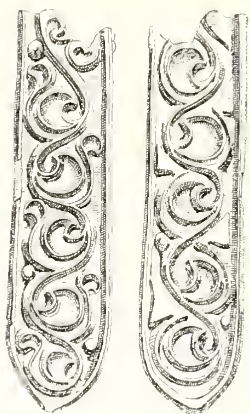
A harczi szerek között s nyílcsúcsok nem fordultak újabban elő oly nagy számmal, mint régebben; a talált fokos és kard, főleg ez utóbbi teljesen megegyezik régebbi példányunkkal s olyan jellegzetes tárgyakkal együtt leltem, a melyekből kora, avarkori származása teljesen kiviláglik. Így az egyik sírmelléklet megvilágítja a másikat, ez aztán a harmadik rokon csoportot és így tovább; ebbeli munkálkodásunkban nagy segítségünkre szolgál a temető helyrajza is, a melyre kezdettől fogva különös súlyt fektettem, hogy az egymásra következő sírok rajza pontos legyen. Így válnak aztán érdekes emlékeink nemcsak a korszak anyagkészletének nagyfokú gyarapítóivá, hanem egyúttal világító mécsessé is, a melylyel bevilágíthatjuk e homályos kort és emlékeink hovátartozását tisztázhatjuk.

Meg kell még emlékeznem, mielőtt tárgyaink leírására áttérnék, a temetkezési forrásról is, a melyet újabban tapasztaltam.

Már tavaly *B.* emlékcsoportunknak ismertetése alkalmával fölemlítettem, hogy a temető észak-keleti táján kétféle temetkezési szokás divott; a síroknak nagyobb része a rendes észak-déli irányban, kisebb, nagyon csekély része kelet-nyugati, vagy ehhez igen közel eső állásban feküdt; ilyen két-két eset előfordúlt a temető déli felében is mindig párosával, női és férfisír egymás mellett. A mi itt ritkaság volt, az a temetőnek északi felén, annak nyugati oldalán a szélén egészen rendszeressé vált, közöttük a síroknak észak-déli fekvése ritkább volt, mint amaz. Ezen kétféle irányban fekvő sírokból méltán következtethetünk két különböző népre, mindegyik nép saját szokásaként helyezve el halottait, annyival inkább, mert ezt a sírok különböző mellékletei is megerősítik. Egyik csoportban határozott avarkori mellékletek fordulnak elő, olyanok, mint a temető déli oldalán, a másikban pedig a sírok nagy szegénysége mellett is nyaktorques és halántékgyűrűs két olyan tárgy került elő, a melyek származásukra teljes világot vetnek.

Találtunk később még más tárgyakat is, de ezek ismertetése a jövőre marad.

B. *csoport folytatólagos emlékei.* Tavaly az Arch. Ért. februáriusi számában eljutottam sírmezőnk 469. sírjának ismertetéséhez, következik tehát most folytatólag a 470. férfisír, benne az ágyékon bronzcsat, az egész egy darabból van öntve, nyelvtartó kerete kerülék idomú, külső keretszára középen a nyelv tartására két kiálló bordával határolt barázdával; nyelve vasból volt és megsemmisült; teste ötszögű, czímerpaizsalakú, fölülete síma, rajta két szeg. Szakasztott mása a pusztatóti (LV. 9.) és igazi avarkori leletekben (Arch. Ért. 1900. 108. l. 7. ábra) fordult elő; ezekből következtethetjük, hogy tárgyunk szintén az avar uralom idejéből származik. Tartalmasabb volt a 471. férfisír, a melyben az ágyék táján több különféle tárgy volt: rozetták 3 drb, egy nagy és 3 drb kisebb szíjvég, 1 drb övpánt, vascsat és több bronzlemez-töredék, a melyekből lehet következtetni, hogy rozetta és kisebb szíjvég több volt a jelzettnél a sírban. Ezek nagyon törékeny lemezből állanak, a trágyás föld nagyon megtámadta őket. A nagy bronz-szíjvég sem ép, hüvelytokja teljesen s még valami a többi részből is hiányzik. A fönmaradt darabnak alakját és mindkét lapjának csinos mustrázatát a 471. sír ábrája mutatja. A hű rajzból nagyon jól láthatjuk, hogy a tömör, öntött bronzból készült szíjvégnek oldalai középen behajlanak, szabad vége pedig hegyes szöget alkot. Az ép és kiálló kerettel határolt mezőnek mindkét lapját ötször hajló inda ékíti, mely mindegyik hajlással egy-egy félholdidomú levelet és indát bocsát ki, mely utóbbi szintén levélben végződik; ez utóbbiaknak alakja azonban mindkét felén más és más; egyik felén félholdalakot, a másikon pedig rövid háromszögformát ölt. Az indák elágazásánál, néha másutt, apró gömböcsök, bimbómaradványok észlelhetők.


471. sír $^{2}/_{3}$ n.

A kisebb szíjvégek két vékony lemezből állanak, egy alsó sima egyenes és egy fölső párkányos lemezből; utóbbi diszített s háromszor hajló indát ábrázol, mely végén két kacsos ágra oszlik; ilyent bocsát ki oldalt is kettőt, melyek betöltik a völgyelést. Alarjuk, oldalaik egyenesek, hüvelytokjának széle szintén egyenes, szabad vége pedig félkörben végződik. A dísz préselt munka.

Vékony bronzlemezből készültek a kerek rozetták is, melyeknek széle függélyesen aláhajló párkányt alkot, éle pedig a mező fölé kiemelkedik és gyöngyösen rovált; a mezőn közepén barázdával határolt félgömbdísz, s aztán körös borda látható, mely kifelé egy irámban

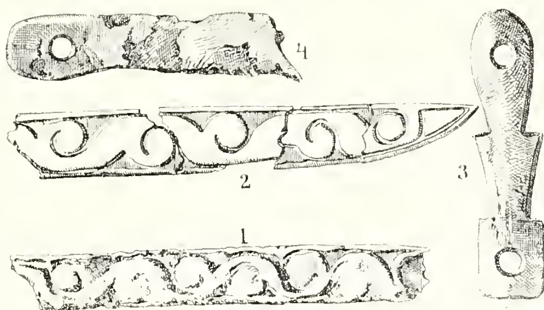
hajló s majdnem a keretig érő leveleket bocsát ki, a levelek alakja majdnem kört alkot. Préselt munka. A keret mellett a mezőn, két ellentétes helyen, egy-egy szeg látható. Új alak.

Az övpánt piskótaalakú, közepe korongot formál, benne szeggel, két oldalszára végei felé kiszélesedik s félkörben végződik, rajtok a sima kerettel határolt két mezőn harántos félkörös kiemelkedések pikkelyek módjára fedik részben egymást. Öntött munka. Vascsot, törött, nagyon hiányos, valószinüleg négyszögalakú volt.

A 472. sírban ugyanazon mélységben két csontváz, melléklet egyik mellett sem volt, úgy szintén nem volt a 473—474. sírokban sem.

A. *csoport emlékeinek folytatása.* Kezdjük a keleti oldalon fekvő sírokkal, délről észak felé haladva.

A 475. gyermek-sír üres, a 476. éltesebb női sírban pusztán csak orsó volt, dísz nincs rajta. Üresek voltak a következő 477—478. gyermek-sírok is. A 479. sírban kés és edénytöredék, a 480-ban semmi, a 481. férfisírban korcsolyaidomú, faragott csontlemezek tarka és szerszámoknak vélt tárgyak fordultak elő kisebb-nagyobb töredékben: egyik épebb darabunk abban tér el régibb példányainktól, hogy egyik oldalán, tompább végéhez közel, nem egy, hanem két oldalbevágása van. A 482. sír földúlt volt, benne sok állati égett csont, cserépdarab és az ágyék táján törött vascsat hevert. Szintén földúlt a 483. sír is, benne vaspántot találtam csupán. Bolygatták a következő, 205 cm. mélyen fekvő 484. sírt a nélkül, hogy mindent elvittek volna belőle; így találtam benne, a sír töltött földjében, 1 méter mélyen, kengyelt és zablát, lent a tetem mellett, még pedig a koponya körül, takácsszerszámnak nevezett csonttöredékeket, az ágyék táján ismét csontlemezeket, de ezek diszítve vannak; vaspántot, csatot és vaskarikát; balczombja fölső végénél ismét vaskarikát, vasszíjvéget és sok vaslemez-töredéket, vaskeret-részeket, ólomdarabot, tűzkövet, s alakulag görbített bronzlánczszemet és a fej fölött két nyílcsúcsok; egyik között, egynek meg csak a tüskéje maradt meg. A csontlemezek között akadt díszített is két darab, mustrázatuk az 1. és 2. ábra tanusága szerint föl-alá hajló leveles indából áll, s a levelek majdnem körös alakot öltenek. A 3. számú rajz alatt föltüntetett tárgy a 495. sírhoz tartozik; a 4. számú keskeny, hosszú csontlemez-töredék vége felé kerek lyukkal. A nyílcsúcsok háromszárnyúak;



484. sír $^2/_3$ n.

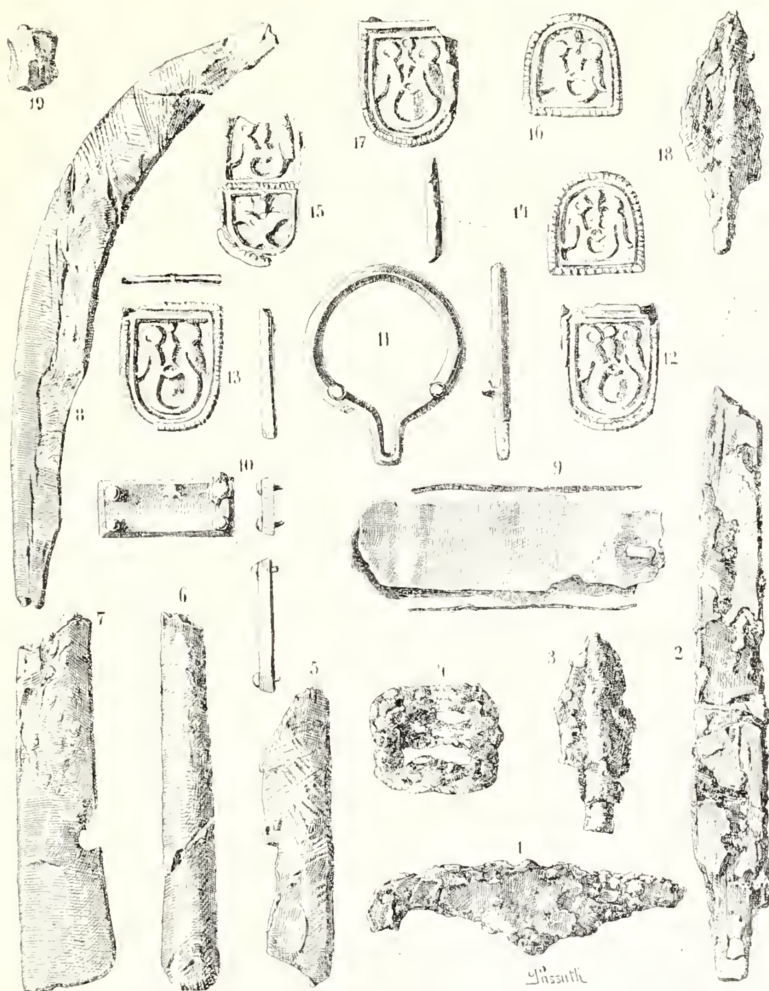
a csatok hossznégyszögalakúak, s az oldalszárak középen kissé behajlanak; a vasszíjvégnek oldalai egyenesek, hüvelyktokja kétlemezű s széle egyenes, másik szabad vége ellenben félkörös alakot ölt; dísz nincs rajta. A rendes vaskarikán kívül volt egy másik karika a balczomb fölső végénél, melynek körös, hengeres száráról alul félkörben végződő vaslemezek csüngtek alá. Ez, valamint a sok vashüvely-törmelék a mellett látszik bizonyítani, hogy a tetem mellett nagyobb kés vagy kard lehetett és ezt akkor emelték ki, mikor a hüvely teljeesen megrozsdásodva, dirib-darabra törött a sír földúlásakor.

A csontlemezek s a kengyel eléggé megvilágítják e tárgyak korát. A kengyel egészen köralakú, határozott avarkori, oldalszárai némileg négyszögalakúak, letompított élekkel, hosszabb használata alatt némileg megkopott talpa lemezes, kívül erősen kiálló gerinczczel ellátva; füle hossznégyszögű, erősen kiálló oldalkarimával, nyilása alúl van rajta és négyszögalakú; nyaka hirtelen összeszűkül és átmetszete kerülékalakot mutat s ott, hol az oldalszárakba megy át, kívül a szögletben kiálló bordával van díszítve. Hasonló Darnay K. gyűjteményében van, rajza Hampel J., A régibb középkor emlékei Magyarhonban II. k., 183. lapján látható.

A zabla két, középen körös karikákban forgó, négyszögletű vaspálczatagból áll, melyeknek külső vége szintén karikában végződik. Egyszerű czigányzabla.

Ezek után ismét szegény vagy földúlt sírok következtek. Így földúlt s üres volt a 485. sír, benne hatalmas termetű ember csontvázával. A 486. gyermek-sír üres. A 487. női sírban ritka szépségű üveggyöngyök voltak; ezek többnyire orsóalakúak, ritkábban gömbölyüek, színük szép fehér (tejüvegszínű), zöld és barna, s vagy egyszínűek, vagy mint a barna gömbölyűek kénsárga dudorokkal tarkázottak; a barnák átlátszatlanok, a többiek áttetszők; továbbá volt a sírban lapos, kerek orsó és hengeres bronzhuzalból készült kerek fülönfüggő, rajta belül üres fémbogyóval; törött s a pléhgömb is levált róla a huzalról. A 488. gyermeksírban a lábak előtt durva külsejű pohár hevert, a 489. földúlt, a 490. női sírban orsó és két szem üveggyöngy volt, a 491. ismét földúlt, a 492. ép sírban nagy bögre hevert a váz feje fölött. A következő 493. gyermek-sírnak nem volt melléklete. Teljesen sértetlen, érdekes és változatos tartalmú volt a 494. férfisír, benne 179 cm. mélyen előkelő avarkori vitéz feküdt, kit kardjával együtt temettek el a földbe. A medencze körül 13 drb ezüsttárgy hevert; ezek közül 7 a szíjat díszítette, 5 pedig szíjvég volt; a legnagyobb szíjvég valamivel alább foglalt helyet a balczomb mellett és szintén ezüstből való. Ezen az oldalon volt a kard, valamint a bronzkarika is s így ez, valamint a nagy szíjvég kardkötő-szíjhoz tartozik. Az ágyékon és részben

mellette hevertek még a következő mellékletek: vascsat, bronzpityke, kés, aczél, vaskarika, 3 drb nyílcsúcs, ismeretlen rendeletű vastárgy, tűzkő és 1 drb Nerva-féle bronzpénz; a vállon vascsat, törött; a lábaknál takácsszerszámoknak tartott korcsolyaidomú csontlemezek. A Nerva-féle bronzpénznek kormeghatározási szempontból nem



494. sír $^1/_2$ n.

tulajdonítok itt semmi jelentőséget, annyival inkább nem, mert itt a közel fekvő sírokban római pénz egyáltalán nem fordúlt elő, s a gazdagabb sírokban mindenütt avarkori tárgyak voltak, így az 58. és 252. sírban mindegyikben.

A sírban lelt tárgyaknak alakját és mustrázatát a 494. sír ábrája mutatja, megjegyezve, hogy a vékony ezüstlemezeken a diszítések mind préseltek. 1. Tűz előállítására szolgáló aczél hasonlít a 120. sírban

talált példányunkhoz; 2. kés, fával burkolt vashüvelylyel; 3. háromszárnyú vasnyílcsúcs, hiányos tüskével; 4. vascsat, négyszögalakú 5. ismeretlen rendeltetésű vastárgy, a kard fogantyúja mellett feküdt, talán az ellenzőnek egyik fél-töredéke; 6. keskeny csontlemez, egyik fele lapos, a másik domború; 7—8. korcsolyaidomú csontlemez tompább végéhez közel a belső oldalán félkörös bevágódással; 9. nagy szíjvég, törött áll két sima lemezből és ezeket összekötő oldalpántból, benne fabélés, oldalélei egyenesek, valamint hüvelytokjának külső széle is, másik vége azonban félkört alkot; a hüvelyen szeg látható; 10. elég vastag téglalapidomú tömör bronzpityke, lejtősen menő oldallapokkal és rajta 4 szeggel; 11. bronzkarika, szára részben hengeres, részben négyszögletű kiugró fülecskével és 2 dudorral ellátva, hasonló a fenéki sírmezőn fordúlt elő. (Hampel J., A régibb középkor emlékei 1. kt. LXXXIII. l. 9.); 12., 13. és 17. szíjvégek, állanak egy alsó sima és három oldalon párkányos felső lemezből, rajtok a gyöngyös és sima léczkerettel határolt mezőn a czikói 549. sírból már ismert mustra, két madáralak egymással szembenéz, farkuk félköralakban egymásba olvad, közben pedig a kiálló kerülékalak úgy látszik, hogy összeérő lábaikat jelzi, a melylyel valami virágfélét tartanak: a virág fölső végénél szegfej van, kerek nyílás, a szeg helye látható. Hasonló nagyságú 5 drb volt a sírban; 14. és 16. szíjra való lemezek, talán az övet díszítették, köröskörül aláhajló párkányos lemezzel és a mezőn ugyanazon mustrával, mint az előbbieken; szélük köröskörül gyöngyözött; alsó lemezük nincs; úgy látszik, hogy az valami romlandó anyagból állott. Szintén 5 drb volt a sírban; 15. gyöngysorozattal két mezőre osztott ezüst lemez aláhajló s gyöngyözött párkányzattal; a sima léczkerettel határolt mezők egyikén a már ismert mustra ismétlődik, a másikon pedig kétlevelű virág, liliomdísz látható. A sírban 2 drb volt; 18. háromszárnyú nyílcsúcs; 19. tűzkő.

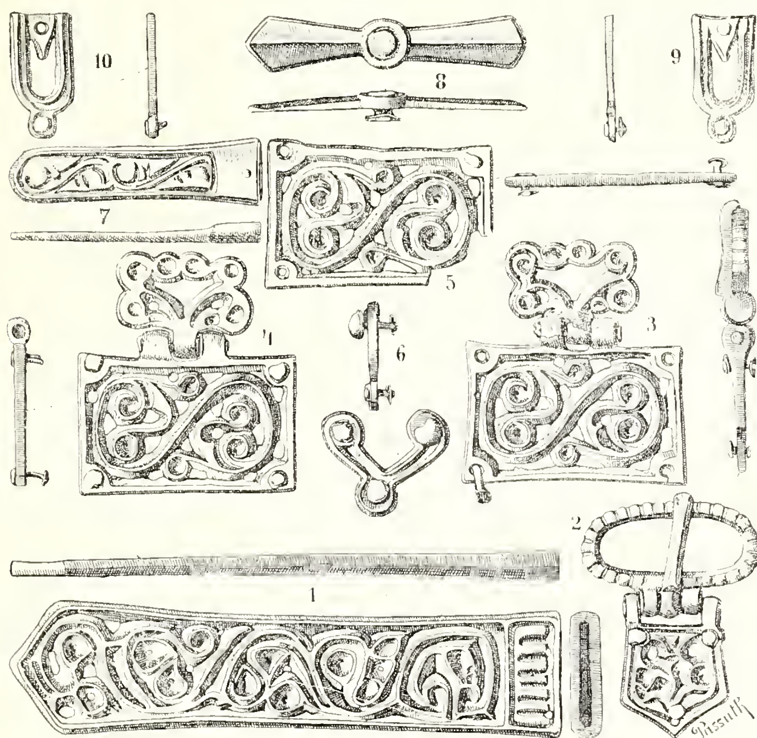
A rajzok között föl nem tüntetett kardunk egyélű s egyenes, szakasztott mása a 72. sírban rajzban közölt példányunknak; teljesen ép; hossza 85 cm., ebből a nyélre esik 11 cm., legnagyobb szélessége 2·9 cm. Tokja fával burkolt vashüvely volt.

A 495. férfi sírnak legérdekesebb tárgya a sajátszerű alakú csontlemez, melynek rajza a 484. sír 3. száma alatt látható. E kapocsféle tárgynak egyik vége félkörös, a másik négyszögalakú, mindegyiken kerek nyílás, közép része pedig mindkét oldalon a szélén háromszögalakúlag kiszélesedik; az ágyék tájáról való; itt találtam még két vascsatot, mindenik kezében 1—1 nyílcsúcsot és jobb keze mellett még kést is; az egyik csatnak oldalai középen behajlók.

A következő sírok ismét szegények voltak, bennök edény * vagy

* Edény a szegény sírokban néha párosával is volt; fölemlítésre tehát szintén fölösleges, a gazdagabbaknál néha hiányzott

még orsó, néha üveggyöngy, kés és vascsat volt. Így üres volt a 496., 497-ben törött vaskarika és kés, 498. női sírban orsó, vaskarika és néhány üveggyöngy (4 drb), 499. gyermek-sírban pohár, dísz nélkül, 500. gyermek-sírban csipkés szélű pohár, 501. női sírban kénsárga, könynyen elporló és barna nyék üveggyöngyök, orsó és vaskarika, mindkettő az ágyék tájáról. 502—503. gyermek-sírok üresek. 504-ben csak kés. Nagyon mély (192 cm.) sír volt az 505. férfi sír, de a csontok egy rakáson hevertek melléklet nélkül.



506. sír $^1/_2$ n.

Nagyon csinos ezüstözött bronztárgyakat tartalmazott az 506. férfi sír a medencze körül; itt feküdt 6 drb övdísz, közőlük 4 drb csuklyós. A csuklyós övdíszek úgy voltak elhelyezve a medenczén, hogy kettő alatta, kettő meg fölötte feküdt, közöttük az egyszerű övdísz; bronzcsat, övpánt, 8 drb kétféle alakú pityke, vaskarika; jobb keze mellett kés és 3 drb kisebb szíjvég, bal kezénél nagy szíjvég; lába feje mellett fazék, elég durva mű, egyik oldalán 7 sor, fokozatosan rövidülő hullámdíszszel.

A sírban talált tárgyak ábráinak magyarázata:

1. Nagy szíjvég, hosszoldalai középen behajlanak és végei felé fokozatosan szélesbülnek, hüvelytokjának széle egyenes, másik szabad

vége ellenben tompa szöget alkot; a tárgy széle, mint sima párkánylécz emelkedik ki a mező fölé és bekereteli a diszítéseket: a hossztengely irányában álló pálczatagokat, melyek a tok hüvelyén és az ötször föl-aláhajló indát, mely a mezőn látható; az inda aztán minden völgyelésbe egy-egy oldalágat bocsát ki, melyek többnyire három (trifolium), végén két levélben végződnek. Hasonló dísz van a szíjvég másik felében is; a hüvelytokon két szeg látható.

2. Bronzcsat, külön darabból álló nyelvtartója kerülékidomú és harántrovátkolt; nyelve bronzból való; teste ötszögalakú, rajta növényinda, mely kerek levélkékben végző oldalágakat bocsát ki.

3—4. Csuklyós övdíszek, téglalapalakúak egyenes oldalélekkel és sarkán egy-egy szeggel, az áttört mezőn S-alakú inda, melynek mindkét vége három-három ágra oszlik s mindegyik új kisebb-nagyobb görbület után kerek levélalakban (?) végződik. A levél itt is, mint a többinél, mértani alakba, körbe megy át. Az övdíszek kisebbik tagja áttört s ezt elül és oldalt körded levélben végződő, kétfelé ágazó indák körítik; egyiken (4. alatt) a körded alakot csak csekély bemélyedés jelzi s még abban is eltér a másiktól, hogy egyik oldalindája, a bal, egyszerű és nem kettős, mint a másiknál.

5. Övdísz csuklyó nélkül, diszítése azonos az előbbiekkel és sarkain egy-egy szeggel.

6. Vastagabb bronzpálczából készített, V-alaku pityke, fölül barázdával és körös végein egy-egy szeggel. A rajz elől és oldalt tünteti föl a tárgyat, így a többieket is. Három darab volt a sírban.

7. Szíjvég, kisebb fajta, hüvelytokja sima, többi része, a sima oldaléllel határolt mező egyik fele fél pálmettákban végződő indával diszített, a mely aztán még egy-egy fél pálmettát bocsát ki a hajlásnál a megfelelő völgyelésekbe; a pálmetták széle levagdalt. Három drb volt a sírban.

8. Övpánt, közepe korongot formál, benne nagy körösfejű szeg, oldalszárai végei felé kiszélesednek és hegyes csúcsban végződnek; fölületükön a két lejtős oldallap gerinczet alkot középen.

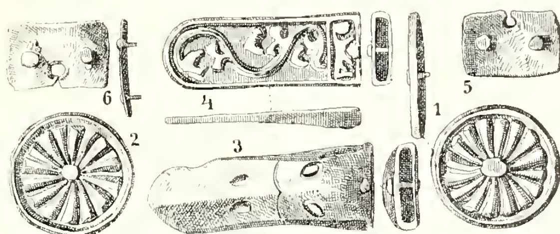
9—10. Bronzpityke, barázdával díszítve, 5 drb volt a mellékletek között.

A sírban lelt kés egyenes és egyélű, hossza 23·5 cm.; vaskarika hengeres szárú és törött.

Érdekes mellékleteket találtam a következő, 507. férfi sírban; különösen kiemeltem közöttük azt a szíjvéget, a mely kacsafejet ábrázol még pedig hű alakításban. Ez unicum a maga nemében ebben a korban, s hogy készítője is nagyra becsülte, abból a tényből eléggé kitűnik, hogy mintázója szépen megaranyozta (tűzes aranyozás).

Ezen kacsafejet tünteti föl a rajz 3. ábrája; a cső egyik oldal-

széle kissé megkopott, látszik, hogy régi tulajdonosa sokáig használta, különben elég lapos, a kacsa csőréhez teljesen hasonló, meg van rajta a két orrnyílás, csőr tövét jelző két ferde sáv, melyek fölött aztán a domború fej következik, rajta két ferdén alkalmazott kerülékidomú barázdával, a szemekkel. Anyaga bronz; öntött; csak egy példány volt belőle a sírban.



507. sír $^{3}/_{4}$ n.

A másik szíjvég (4.) ezüstözött bronz, rajta a barázdával kerített hüvelytoknak fölső felén zavaros mustra, talán kétfelé ágazó s levélben végződő inda; a mezőn egy-egy virágban végződő inda, mely oldalt is hajt egy virágot ki; alsó fele sima. Egy példány a sírban. Ezen virágos inda már többször fordult elő hasonló alakú és nagyságú szíjvégeinken a temetőnek különböző, egymástól sokszor távol álló sírjaiban, néha faragott csontokkal egyetemben; így a 36. és 156. sírban csontlemezekkel, a 165., 188., 270. és 315. sírokban a nélkül, találkozunk még vele a mostani sírmellékletek között s későbben is. Ezekből eléggé kitűnik, hogy ez nagyon kedvelt forma volt, az egész korszakon át divatban maradt.

5—6. Téglalapidomú lemezes bronzpitykék, egyik hosszoldalukon félkörös bevágódással és rajtuk két szeggel. Három drb volt a sírban az ágyék táján.

1—2. Bronzrozetták, gyengén kiemelkedő keretük sima, középen fejes szeggel, ez és a keret között a kör sugarai szerint haladó bordák, a melyek külső végei felé fokozatosan vastagodnak. Öt darab volt a sírban.

A sírban lelt és le nem rajzolt vascsat négyszögalakú, a kés egyélű és háta vége felé fokozatosan éle felé hajlik, a pengének hossza 17 cm., nyele törött, csak 3·5 cm. van meg belőle. A sírban a lábak előtt két edény feküdt; egy durva törött bögre és egy korongon készült, széles talpú és öblös hasú korsó, mely utóbbi arról nevezetes, hogy hasának fölső tája, fülével ellentétes oldala, erősen kiugró csatornás csővel van ellátva s így emlékeztet néhány római korsónkra, melyek szintén oldalt álló csatornás csővel vannak fölszerelve. A korsó sárgaszínű, új alak, másutt még nem fordúlt elő.

Az 508—509. üres sírok után a következő 510. női sírban a koponyának halántékain egy-egy nagyon csinos fülönfüggőket találtam bronzból, a melyek mint az egyik-

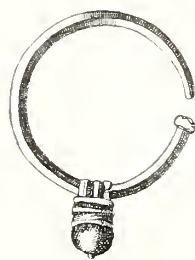

510. sír $^{3}/_{4}$ n.

nek rajza mutatja, kerülékalakúak és gyöngyösen rovátkolt fémkarikákkal, gömbölyű és négyhasábú kék üveggyöngyökkel és kisebb-nagyobb fémgömböcsökkel vannak diszítve ; így üveggyöngyök vannak a négyélű szár legfölső hajlásán kívül és a csüngő alján, fémgyöngy a szár legalsó hajlásán belül és alatta, meg az üveggyöngyök érintkezési helyein, rovátkos fémkarikák meg a szár alsó végén és vele ellentétes oldalon; a csinos ékszerek tüzben aranyozottak. Szokatlan jelenség, hogy a sírban sem üveggyöngyök, sem edény nem fordultak elő.

A következő sírok a fölásott terület északi tájáról valók s így a régebben fölásott és félbeszakított 270—360. síroknak képezik közvetetlen folytatását észak felé. Itt kezdetben a régi szélességben, később csak a temető nyugati szélén haladtunk előre.

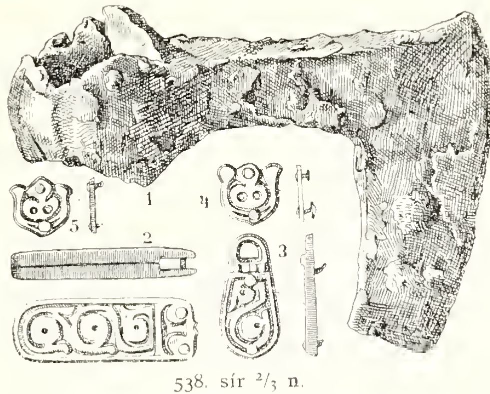
511. sír üres, 512—513. sírokban a sír töltött földjében egy-egy ép koponya és egy-egy teljes csontváz feküdt, minden melléklet nélkül. Az 514. fiatal férfi sírban a medencze táján vaskarika, mellette két szemből összetett vasláncz hevert, a láncz egyik szemének két oldalszára középen össze van nyomva, két végén pedig körös hurkot alkot. Az 515—516. sírok földúltak; az 517.-ben az ágyékon vascsatot, vállán vaskarikát és kezében kést találtam. Nagyon szegény tartalmú volt az 518. női sír is, benne csupán egy fülönfüggőt leltem, a mely összes díszítéseivel, mint az ábra mutatja, egy darabból van öntve; ilyen diszítések, még pedig kisebb-nagyobb fémgyöngyök előfordúlnak rajta a szár legfölső hajlásán kívül, alsó hajlásán kívül-belül, gyűrűs vastagodás a szár alsó hajlásának végén és vele ellentétes oldalon. A sírban lelt kést a rozsda egészen megette. Az 519. sír ismét földúlt volt, a következő 520. női sírnak melléklete állott 7 drb orsóidomú, kénsárga vagy fehér anyaggal csavarosan sávozott és egyszinű zöld, korállvörös és barna üveggyöngyből, lapos kerek orsóból, bronzcsatból és nagy, durva külsejű bögréből, az 521-é csipkés szélű, különben esetlen pohárból, az 522-é bronzkarikából, az ágyék mellől és késből. A következő két (523—524.) csecsemő-sírban 2 drb üveggyöngyös fülönfüggő volt s mint az ábra mutatja, bronzhuzalból készült szára négyélű, alsó szára végén gyűrűpánt, csüngőjén a kék gömbölyű üveggyöngy fölött bronzlemezből álló henger van, a mely kétszer barázdált. Az 526—533. terjedő, részben földúlt sírokban nem volt semmi említésre méltó tárgy. Az 534. tetem koporsóban feküdt, a fából egy rész, kis darab fönnmaradt; benne bronzhuzalból készült gyűrűt, törött ácskapcsokat és 15 drb dinnyemagidomú vagy gömbölyű üveggyöngyöt találtam; színük barna, fekete, néha vörössel sávozott és zöld. Vaskarika és makk-


518. sír 3/4 n.


525. sír 3/4 n.

forma tárgy volt az 535. sírban, hasonló példány előfordúlt a sziráki sírmező 17. sírjában is, mely a mi törött példányunkkal teljesen megegyezik. (Rajza Hampel J., A régibb középkor emlékei, II. k. 392. l. 4. sz.)

536. női sírban lapos kerek orsó, szürkeszínű agyagból és négy szem dinnyemagidomú üveggyöngy; ezek át nem látszók, barnák és feketék; 537. gyermek-sírban csak pohár volt; 538. sírnak töltött földjében két tetem: 60 cm. mélyen kis gyermek, 140 cm. mélységben erős férfi-csontváz; utóbbinak ágyéka táján két nősténykapocs és 7 drb pityke, a medencze alsó részén bronzszíjvég, a test mellé helyezett balkezében fokos, jobb keze a mellre helyezve. A sírban lelt tárgyakat tünteti föl rajzunk, még pedig az 1. ábra a fokost, melynek pengéje V-alakot mutat, fölső oldalélei csak a csúcs felé görbülnek erősebben fölfelé, különben egyenesen futnak s majdnem párhuzamosan haladnak az alsókkal, a penge alsó oldaléle kissé ferdén fut; éle ívelt; nyilása tojásdalakú és külső oldalperemei hegyes csúcsban futnak ki mindkét oldalon, foka nagyon kicsiny és domború. Elég jó föntartású, csak a perem széle és foka sérült meg kis mértékben. 2. Szíjvég bronzból, kettős lemezből; hüvelytokja két-két levelű indát tüntet föl, a melyek közől a fölső levelek keskenyek és egymással középen összeolvadnak, az alsók pedig nagyobbak és kördedalakot öltenek, rajtok a bevágást a szeg jelöli, köztük téglalapidomú áttörés; a többi részen, a sima oldalléczczel bekeretelt mezőn háromszor föl-alá hajló és két levélben végződő inda látható, mely oldalt is bocsát ki egy nagy körded és egy keskeny levélkét; a nagy levelek közepén kerek nyilás. Hasonló dísz van a másik lemezén is. 3. Nőstény kapocs, keskenyebb végén félköralakú nyilás, alatta a keretléczen több bevágás, emlékeztet ez a csuklyós tagoknak összekapcsolási módjára; a tárgy többi részén, a sima oldaléllel bekeretelt mezőn S-alakú inda, mely két-két levélben végződik; a tárgyon két szeg látható. Két drb volt a sírban. 4—5. Bronzpitykék, paizsalakúak, rajtuk a kereten egy-egy leveles inda, melyek alúl kétfelé ágazva, egymással összeolvadnak; a tőlük bekeretelt mezőn nagyon módosult virágdísz szemlélhető, a melynek két levele egészen körös mértani figurába megy át, rajtok egy-egy kerek áttöréssel s a tárgy fölső és alsó kerete mellett középen egy-egy szeggel.

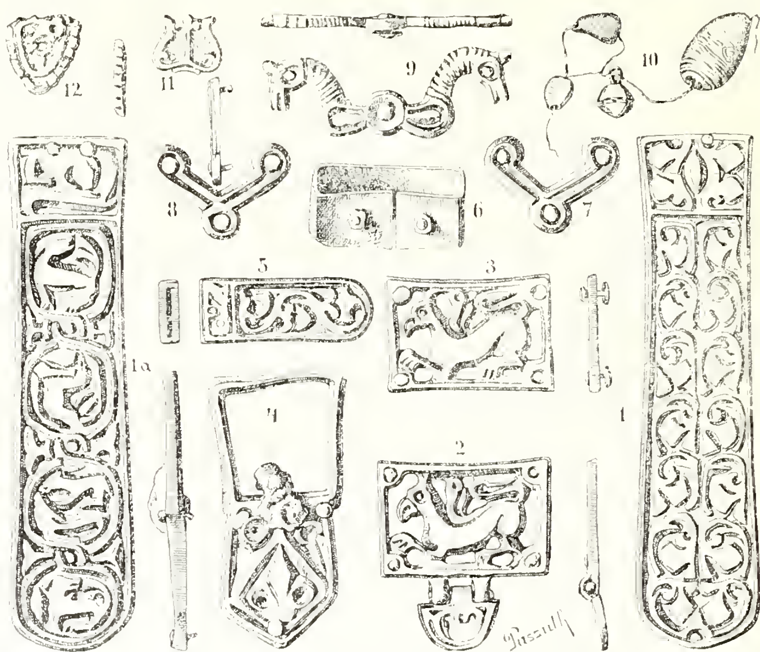


538. sír 2/3 n.

Az 539. női sírban korongon készült s körös barazdákkal díszített

poharakat, egyszerű bronzfülönfüggőt, néhány üveggyöngyöt és medenczéjén párkányos római tégla-töredéket találtam, 540-ben ágyéka mellett orsót és cseréptöredéket, 541. gyermek-sírban csak poharat; dísz nincs rajta. Az 542. földúlt sírban csak törött vascsatot és kést hagytak a kincskeresők hátra. 533—544. csecsemő-sírok üresek.

545. kettős sír, férfi és női tetem feküdt közvetlen egymás mellett benne, érdekes mellékleteket tartalmazva, mint azt a tárgyak ábrái mutatják. Ilyen mindjárt a nagy szíjvég (1. és 1. a.), a rajz a tárgynak mindkét lapját mutatja különböző mustráival: egyik felén a hüvely-



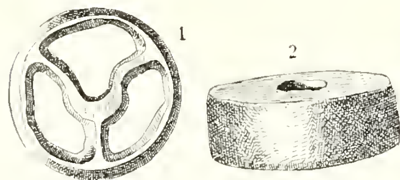
545. sír $^{2}/_{3}$ n.

tokon ketté vált inda van, a melyből jobbra és balra osztott levelek ágaznak ki; a mezőn párosával félkörben hajlott s hármas levélben végződő indák úgy sorakoznak egymásután hétszer, hogy fölváltva majd befelé, majd kifelé hajolnak leveleikkel. Másik felén a hüvelytokon síma párkányos keretben állatküzdelem látható elég kezdetleges kivitelben, s így nem jól ismerhető föl, hogy vajjon medve vagy másféle ragadozó állat-e földre lapult állat hátán; a mezőn szintén párkányos oldalkeretben két ellentétesen futó bordadísz négy nagyobb kört és egymással való találkozásnál hurkot alkotva kisebb köröket képez; ez utóbbiban gömböcs, a nagy körökben: két végén fejével visszatekintő, kettős farkú állat, a másodikban a hüvelytokon ismertetett epizód ismétlődik, a harmadikban a mustra teljesen érthetetlen rajzot mutat, ilyenek a nagy körök között levők is. 2—3. Csuklyós és egyszerű, áttört

övdísz, szárnyas griffel diszítve, a szárny kétsugarú, az első hurokat alkot végén; a csuklyó kisebbik tagja áttört és hiányos; ilyen csak egy darab volt a sírban, a többi 3 drb csuklyó nélkül. 4. Egy darabból öntött bronzcsat, kerete hossznégyszögletű, tönkrement vasnyelvvel, teste ötszöget formál, rajta deltoididomú bordás keretben kétlevelű virágdísz, liliomféle és három szeg; a levelek alakja itt is körforma, bennük mély gödörrel. Ilyen diszítésű csatunk már előfordult sírmezőnkön, annak 155. sírjában griffek és őzek küzdelmével mustrázott nagy szíjvéggel egyetemben. 5. Kisebb szíjvég, a sírban két példány, egyik fele síma, másik felének diszítése teljesen megegyezik az 507-ik sírban talált példányéval, itt is egy-egy virágban végződő inda látható, oldalán is egy virággal. 6. Bronzpénzt, rajta egyik oldalán két bronzlemezkével pántolt szeg; a nagy szíjvéghez tartozott. 7—8. Bronzpitykék, hasonlók az 506. sírnak mellékletei között láthatók. Két darab volt a sírban. Érdekes új alak a 9. számú övpánt, alsó része szokott formájú, piskótaalakú, középen koronggal, benne fejes szeggel, oldalszárai keretesek, bennök pálczadísz; hasonló mustrát láthatunk 252-ik avarkori sírunk övpántján s így tárgyunk azzal rokonságot tüntet föl; legérdekesebb része azonban két, lófejet és nyakat mintázó tagja, melyek a szárak két vége tájáról, annak fölső oldalából hajolnak ferdén ki. Az ábrázolás elég kezdetleges; a szájat mély bevágás, a szemet mély gödörből kiemelkedő félgömb, a fület egyszerű dudor jelképezi a homlokon; a nyakon előjövő harántos párhuzamos barázdák az oldalt csüngő cserényt jelzik. 10. Üveggyöngyök, barna és fekete szinűek, át nem látszók, közöttük látható a pitykeforma fémgyöngy, mely két lánczszemmel van fölszerelve; a nyakat diszítette az üveggyöngyökkel együtt. 11. Lantidomú bronzpityke, lemezének középtengelyén inda látható, mely fönt hármas levélben végződik, alúl pedig a keret szélén kétfelé ágazik s miután szárából egy kis oldalhajtást kibocsátott befelé, fél pálmettával záródik. Csinos darab, hasonlót találtunk megelőzőleg a 362. sírban; 2 drb volt a mellékletek között. 12. Lemezes bronzpityke, széle párkányos és harántosan rovátkolt; benseje áttört, zavaros mustrával, 5 drb volt a sírban. A csontváz lábainál talált ácskapcsok jelzik, hogy a tetem fakoporsóban feküdt.

Az 546. sírban vasfogantyúval és több abrincscsal ellátott s farészleteiben teljesen megsemmisült vedret találtam, melynek két átellenes oldalán is volt egy-egy négyszögalakú fogantyúja vasból, mint a talált s kétszer derékszögben megtört fülek (fogantyú) bizonyítják. 547. földúlt sírban kés, az 548. női sírban lapos kerek orsó, fülönfüggő négyélű bronzhuzalból, minden külső dísz nélkül és 7 szem üveggyöngy; közöttük egy zöld, nagy és hengeres, hosszában barázdált fölületű, a többi kisebb és fekete, dinnyemagalakú.

Az 549. sír tartalma: négyszögletű nyílcsúcs volt a tetem kezében, ágyéka tájáról való a bronzcsat-keret, római tollas kulcs, tollán két bevágással, nyele rövid, végén nagyobb karika, bronzból való; vaskés. Egyszerű csipkés szélű pohár volt az 550. sírban; szegény volt az 551. sír is (ábrákkal), benne lapos kerek orsó (2), bronzkarika (1), benne a keretig érő három küllő olyan állásban, hogy Y betű formához hasonlít, faragott csontlemez; mind az ágyék tájáról való. Az 552. női sír melléklete csinos fülönfüggő volt bronzból, a melynek szára hengeres és kerülékalakot formál, alsó végén gyűrűpánttal, legfölső szárán kifelé belül üres fémbogyóból alkotott gyöngy, rajta rovátkos karika, legalsó hajlásán csüngő, mely három rovátkos karikából és hathasábú kék üveggyöngyből áll. 553—558. sírok üresek, egyik földúlt sírban a csontok között lólapoczka fordult elő római cseréptöredékkel. 559. gyermeksír tartalma: törött s lyukas ólomtárgy, egyik végén kétszer barázdált csonthenger (nyél) és kerülékidomú kis csésze, durva kézi mű. 560. földúlt s üres volt, a következőben is csak kés volt.

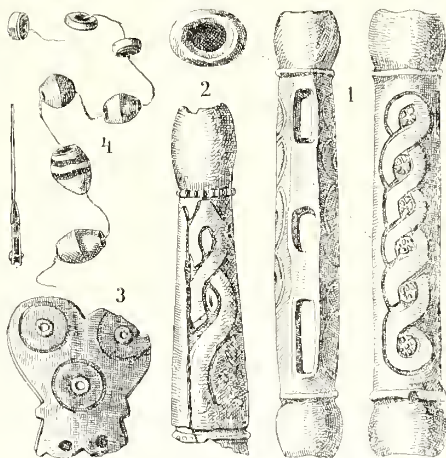


551. sír $^2/_3$ n.

562. kettős sír, anya és gyermeke egymás mellett, benne kisebb vascsat, üveggyöngyös fülönfüggő, mely gyöngyén kívül összes diszítéseivel együtt egy darabból van öntve, úgy mint az 519. sírban talált példány; római kopott bronzpénz, valószinüleg II. Constantius-féle. 563—569. földúlt vagy üres sírok, bennök talált holmikból legfölebb az egymást keresztező hullámokkal diszített fazék és tál érdemelnek említést; előbbi az 568. rendes sírban, a tál az 567. földúltban fordult elő, benne tojáshéj-töredék és állatcsontok. A tál egyszerű, durva kézi munka, minden külső dísz nélkül.

A következő sírok mind a temető nyugati oldaláról, egészen a széléből valók, a hol 3—4 sír szélességben haladtunk délről észak felé; itt a homokos talajon ugyanis könnyebb volt ásni a nyári nagy szárazságban, mint beljebb a vastag agyagrétegben. Innen való az 570. női sír, melyben a rendesen fekvő tetem ágyéka táján vascsat és 2 drb csonthenger, mellette kés, orsó és szíjvég, nyakán rézérem és üveggyöngyök, bal térdén csatféle és tű, lába mellett cserépdarabok feküdtek. Ezek, mint az ábrák mutatják, elég csinos mustrázatúak, a szíjvég külső alakja meg épen szokatlan jelenség, hasonló temetőnkben még eddig nem fordult elő. 1. Övkapocs, nagyon csinos mustrázatú csonthenger, két vége gyengén ívelt gömbformát alkot, alattuk egy-egy gyűrűpánttal, köztük levő részeknek két oldala 8-as idomú szalagfonadéknak rajzával diszített, másik két oldalán pedig három nyilás látható; a középső kerülékidomú, a többi hosszúkás négyszögalakú·

A másik csonthenger (2.) valamiféle tárgynak nyele lehetett s egészen a másik mellett feküdt közvetlenül; alakja némileg eltér az előbbitől; egyik vége ennek is ívelt tojásdad alakot ölt, alatta gyöngyözött gyűrűpánttal, de a többi része felé fokozatosan vastagodik, végén két barázda között kiemelkedő körös bordával ellátva; a többi része két ellentétes oldala szintén 8-as idomú szalagfonadékkal van diszítve; de a köztük levő körök rendesen nem barázdáltak, hanem símák vagy néha hosszúkás bemélyedéssel diszítettek. 3. Szíjvég bronzlemezből, hüvelytokja két lemezű, széle ívelt, rajta két kerek nyilás, a többi része, teste vége felé kiszélesedik és két nagy karélyban végződik, köztük oldalt háromszögű kis kiugrás látható; diszítése áll kisebb-nagyobb központi kerek barázdákból és kerek nyilásból; ilyen három van rajta, kettő a karélyokban s egy a tárgy közepén. Hasonló szíjvég még eddig egyedül a fenéki és keszthelyi sírmezőn fordult elő, rajza (Hampel J., A régibb középkor emlékei stb. I. köt. LXXXVI. 9. és 9. b. és C. 4.) az idézett számok alatt látható. 4. Üveggyöngyök, vannak köztük orsóidomúak és kerek laposok, egyszinűek és sávozottan tarkák, szinük zöld, szürke barna, fekete és kék, pl. a kerek lapos példányok kék szinűek; ezek áttetszők, a többiek át nem látszók.



570. sír ²/₃ n.

A rajzban föl nem tüntetett tárgyak közől kiválik a bronztű, mely előfordulási helye, alakja és nagysága után ruhaösszefoglalására szolgálhatott; szárának egyik végén előforduló nyílása kerülékalakú, erősen kigörbülő oldalkerettel, vége törött; 11·4 cm. hosszú szára hengeres és tompa végű. A pénz nagyon kopott és lyukas, a FEL. TEMP RERATIO-ból következtetve valószínűleg II. Constantius-féle rézpénz. A vascsatok és kés töröttek. Nagyon kicsiny terra sigillata cserépdarab szintén a tetem mellett feküdt.

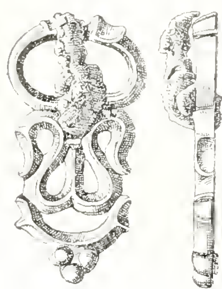
Az 571. sír üres, 572. egy darab opál üveggyöngy és 2 darab rézpénz: II. Constantius- és I. Valentinianus-féle. 573—574. gyermeksírok üresek. 575. földúlt. Erre 5—6 méter távolságban * sír nem mutatkozott; aztán a vegyes temetkezés következett; egy része (túlnyomólag) kelet-nyugati, kisebb része a síroknak a régi szokásos irányban

* Itt mint a későbbi asatas kiderítette, nem szakadt meg a sírok összefüggése, hanem csak kissé összeszűkült.

feküdt. Az előbbi szokást követőknek sírjai nagyon szegények voltak, még edény vagy valamiféle vastárgy sem volt bennük a fölásott 30 sír közöl csak kettőben: az 593. gyermek-sírban volt a nyakon bronzhuzalokból egymás köré csavart torques és a 608-ban halántékgyűrű, a milyenek az ősmagyar sírokban szoktak előfordulni; a többi mind üres volt, bár mind teljes rendben feküdt az ép sírban, tehát senki sem dúlta föl őket. Ellenben az észak-déli irányban fekvők közől nagyon kevés volt az ép sír, mint az eredmény mutatja s így nem találtunk rendesen mást bennük, mint törött ezüstlemezeket, vastöredéket, néha nyílcsúcsokat vagy néha olyant is, a mit épen bent felejtettek. Így a kelet-nyugati irányban fekvők között az 576—587. sírok üresek, valamint a mellettök levő négy (588—591.) észak-déli fekvésű is. 592. észak-déli irányú sírnak tartalma: nagy ezüst szíjvég, áll két síma, egyenes oldalú s félkörben végződő s oldalpánttal összekötött fémlemezből; hüvelytokjának szabad széle egyenes; benne fabélés. Négy drb. háromszárnyú nyílcsúcs, fenőkő hommokkőből és vaskés.

Kelet-nyugati fekvésű az 593. gyermek-sír, benne három hengeres bronzhuzalból egymás köré csavart nyaktorques végein kampóval és hurkot alkotó fülecskével ellátva, hasonló az ősmagyar sírokban szokott előfordulni.

A következő két sír (594—595.) hasonlóan kelet-nyugati fekvésű és mellékletük nem volt semmi. Az 596. sírban két egymást keresztező tetem feküdt különböző mélységben; a fölső k-ny. irányú, és üres, az alsó észak-déli helyzetű, a tetem mellett 2 drb római rézpénz (Constantius Gallus-féle), szalagfonadékkal díszített csonthenger, nagy négyszögletű vascsat, fémbogyóval diszített fülönfüggő bronzból és 5 drb orsóidomú, szürke, zöld és kék üveggyöngy. 597. sírban vascsat, törött, 598. sírban semmi, 599-ben a koponya tetején ívesen visszagörbített ezüstlemez félkörös véggel és karélyosan tagozott oldalékkel, a két végén szeg látható; a vállnál vascsat, törött és kopott, teljesen olvashatatlan, átlyukasztott római rézpénz. E három utóbbi sír észak-déli irányú volt a következő öt sír (600—604.) kelet-nyugati; üresek. 605. é-d., üres; 606. (é-d.) földúlt, 607. sír (k-ny,) üres. 608. sírban ismét két egymást keresztező tetem feküdt különböző mélységben; a felső kelet-nyugati irányú és ép volt, benne a halánték táján 1 darab halántékgyűrű S-alakúlag görbített véggel; az alsó tetem egy méterrel mélyebben feküdt és földúlt volt; egykori gazdag, mellékletét hátrahagyott törött ezüstlemez és azon szép bronzcsat bizonyítja, a melyet itt rajzban is bemutathatok. Az egész egy darabból áll; kerete kerülékidomú, elül középen, a hová a csat


608. sír 3/4 n.

nyelve lapul, mély barázdával és ezt két oldalról határoló ívelt bordadíszből; nyelve vasból való; teste áttört, rajta a középtengely irányában álló inda alúl kétfelé ágazik, a két ág aztán ívesen hajlik föl a keretig s aztán vissza kifelé és kecses görbület után a vége hozzátapad az oldalszárhoz, alúl félkörösen hajló és végei felé kívül ívesen görbített borda zárja be az egészet, alján három gömböcsdíszszel. Avarkori a következő hét sír (609—615.) keletnyugati irányban feküdt és üres.

Börzsönyi Arnold.

RÉGI MAGYAR EMLÉKEK A SZENTESI MÚZEUMBAN.

Miként a legtöbb múzeumban, úgy a szentesiben is a honfoglaláskori és az «Árpádházi * királyok korabeli» leletek — a többi, sokkal korábbi kori leletekhez viszonyítva — a leggyengébben vannak képviselve.

Hogy épen a bennünket magyarokat legjobban érdeklő, mondhatni nem is olyan régen letünt kor emlékei oly gyérek, az abban találja magyarázatát, hogy az ősmagyarok, különösen a szorosabban vett honfoglaló magyarok, nem csoportosan, ú. n. sorosan temetkeztek, természetes tehát, hogy feltalálásuk legtöbbször a véletlentől függ.

Már sokkal több a későbbi, az ú. n. árpádházi királyok korabeli lelet, mert már akkor — mint állandóan egy helyen lakó keresztényeknél — gyakoribb a rendszeres, soros temetkezés, bár szerintem, még itt is inkább csak az egyes családok külön-külön való temetkezését vélem felismerni. E későbbi, csoportos temetkezésnél ritkábbak az egész lóval való együtt eltemetett csontvázak, mert itt legtöbbször csak a ló feje és a négy patája fordul elő, és még az előbbieknél sok tárgy található, addig az utóbbiaknál — legtöbbször csak a vas-zablák és vasbaltán kívül — alig van valami és ezek is egészen más jelleg űek.

E későbbi kori — nem lovas sírokban — már jóval több tárgy található, de ezek már nem azt az Ázsiából magukkal hozott ősi typust képviselik, ezek már az azelőtt itt lakott népek, különösen a szlávokéival vegyültek, ilyen a nyakperecz, valamint a halánték, vagy hajgyűrűk, milyenek a szlávoknál már használatban voltak, még a korábbi honfoglaláskori lovas-sirok mellékleteit s az azokon levő díszítési motivumokat nem találták.

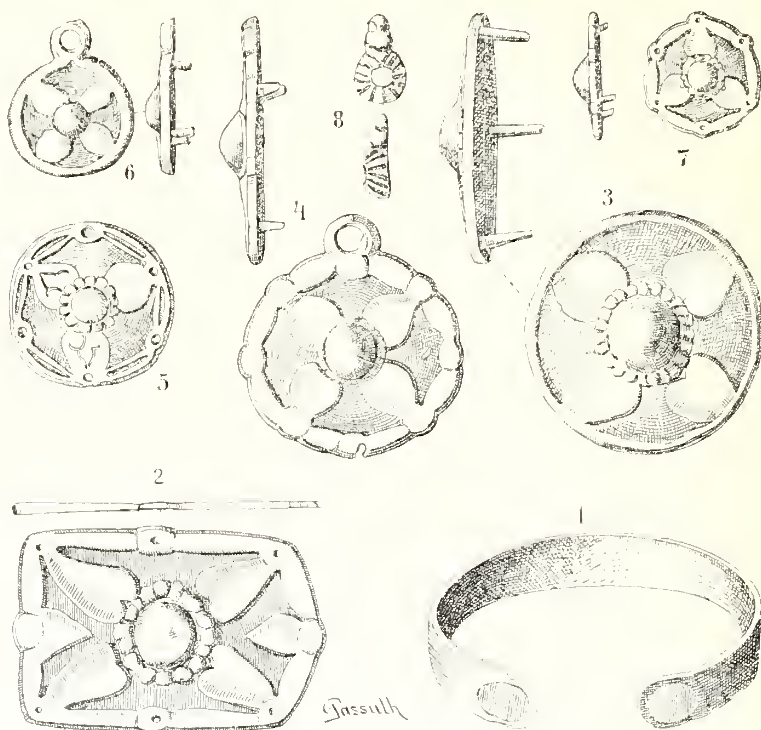
A szentesi múzeum abban a szerencsés helyzetben van, hogy e korú leletei között, nehány új alakot és több díszítési változatot tud felmutatni. E körülmény inditott arra, hogy a szentesi múzeum eddig még nem ismertetett ősmagyar leleteit leírjam és azok némelyikét képekben is bemutassam.

A leleteket négy csoportba osztva ismertetem, és pedig: I. Pogány magyar lovas-sirok; II. Pogány magyar nem lovas, női sírok; III. Árpádházi kirá-

* Szerintem helyesebb az e korbeli leleteket «Árpádházi királyok korabelinek», mint «Arpád-korinak» nevezni, mert Árpádkori alatt épen csak az Árpád idejéből származó leleteket és nem az Árpádházi királyok korabeli leleteket lehet érteni.

yok korabeli lovas sírok és IV. Árpádházi királyok korabeli nem lovas sírok czímek alatt.

I. Pogány magyar lovas-sírok. 1899-ben jutottam az első,* honfoglaláskori lelethez, a melyet a szentes—kúnszentmártoni műút készítésekor, homokásás közben egy kis domb fenekében találtak a munkások. Az itt talált leletek több egyén birtokába jutottak, a kiktől részint ajándékként, részint pénzen szereztem meg, állítólag az egész leletet, mely 17 darabból és a következőkből áll: 1. Egy darab 65 mm. átm. nyiltvégü karperecz (I. 1.), 11 mm. széles, 1·5 mm. vastag ezüstölt bronzlemezből; kissé keskenyedő gömbölyű végein

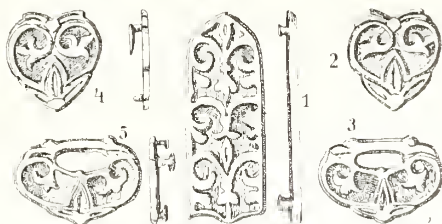


I. Sírlelet s szentes-kunszentmártoni útról ²/₃ n.

tojásdad alakú díszités nyomaival, hihetőleg a karperecz végeit mint kígyófejet akarja ábrázolni. E díszítése által különbözik a hasonló alakú karpereczektől. 2. Egy darab szíjvég (I. 2.) hossznégyszög idomú, egyik keskeny oldalán azonban ívelt záródású. Eltekintve az alaki változástól, díszítése ugyanaz, a mi a 3. alatti kerek bogláré, azzal a különbséggel, hogy itt, az András kereszt alakjában, a szíjvég keskeny oldalán elhelyezett levelek között, hegyével befelé hajolva egy-egy szívalakú levél van. A keretet végig festi domború szegély s ebben az oldalak középső, valamint a szegletekben levő kiemelkedő

* Szentesen tudtommal egy honfoglaláskori leletre 1888-ban a nagyhegyi szőlőben homokásáskor akadtak (Arch. Ért. 1888. 35. sz. a.), a mely ott tévesen naphegyi név alatt került a nemzeti múzeumba.

kerekded dudorban — a két keskeny oldalon középen levőket kivéve — egy-egy lyuk van. Hátsó részének négy szegletében egy-egy szeg. A szíjvég hossza 65, szélessége 43 mm. A törtelitől abban különbözik, hogy ennél a hosszoldalon levő kerek dudorban nincs lyuk. 3. Egy darab 49 mm. átmérőjű kerek pajzsalakú boglár (I. 3.) rossz ezüstből, domború részének közepén 14 mm. szélességben és 4 mm. magasan kiálló tompa kerek dudor körül gyöngykör. Közvetlen a gyöngykör mellől egészen a domborúan körűlfutó peremig terjedően a közismert négylevelű rózsa, melynek a levelei a perem felé csúcsosodnak, mely csúcsokból — a boglár hátsó lapján — egy-egy 12 cm. hosszú szeg nyúlik ki, a miknek hosszúságából azt a nézetet merítem, hogy az nem bőrszíjba, de vastagabb tárgyba, inkább pajzsba lehetett erősítve, a hol az mint dudor szolgált. A hozzá legjobban hasonló törtelitől sima kerete által különbözik. 4. Négy darab 47 mm. átmérőjű kerekded alakú boglár (I. 4.) díszítése a szívalakú négyleveles rózsa és középen dudor; szegélydíszítését felváltva nyolcz kidomborodó vonal és nyolcz kidomborodó karika alkotja, melynek egyikéből emelkedik ki az átlyukasztott fül, míg hátsó részén, a négy levél csúcsával szemközt egy-egy 6 mm. szeg nyúlik ki. A törtelitől kerekded alakja, kerete és a középső dudor körüli gyöngykör hiánya által különbözik. 5. Hat darab 26 mm. átm. kerek kis boglár (I. 6.) rózsa és dudor mint fentinél, kerete azonban sima. Hátulján a levelek között — kivévén a fül mellett levőket — egy-egy szeg; egyik boglárnál a szegek eredeti helyökről más, a többiekkel egyező helyekre vannak áttéve. 6. Egy darab 32 mm. átm. erősen kidomborodó, kerek pityke (I. 5.) a dudor körül futó gyöngysor és háromlevelű rózsával, melynek két levelén három levél- vagy virágdíszités nyomai látható. Kerete felváltva, hat kettős vonalból és hat kerek tagból áll, mely utóbbiakban mélyedés van. Hátul a három levél hegyével szemben egy-egy szeg. 7. Egy darab, 24 mm. átm. kerek pityke (I. 7.) hasonló díszítéssel mint fenti, azonban kerete nem kettős vonalból áll. A mándokitól a szegély díszitése által különbözik. 8. Két darab pityke (I. 8.) vagy csüngő, a kerek rész közepén 5—6 mm. átm. lyukkal, melyen át a megerősítésre szolgáló s végén csomóra kötött szíj lehetett áthúzva. A koponyát harántos vonalak ékítik, míg a fél koponyaalakból kiálló nyulvány madárcsőréhez hasonló. Ez alak eddig sehol sem fordult elő. Fent felsorolt leletek helyén a további kutatás eredmény nélkül járt.

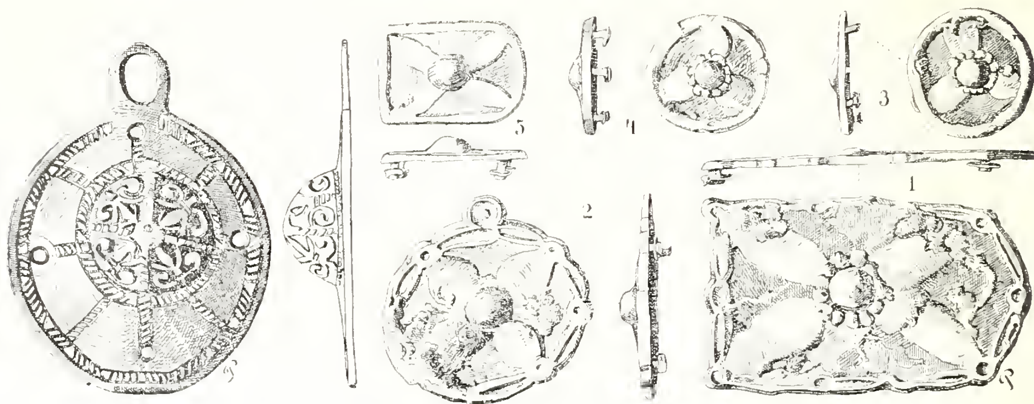


II. Öcsödi lelet ²/₃ n.

Egy másik honfoglaláskori leletet *Öcsödről* szereztem és pedig az egyik részt még 1902-ben, a másikat csak 1904-ben tudtam megszerezni. A lelet a következő tárgyakból áll:

1. Egy darab 42 mm. hosszú, 16 mm. széles tömör bronz szíjvég (II. 1.) a hossztengely irányában egymás felett hat idom sorakozik. A középső három idom száras liliomot mutat, míg az ezekből kihajló három idom palmett alakú. Pereme lehajlott; hátsó lapján 3 szeg. Hasonló a pilinihez, azonban azon csak négy idom van. 2. Tíz darab szívalakú bronzpityke (II. 2. 4.), melynek csúcsán

ellentétes állásban hármas mandolaalakú levél helyezkedik el, úgy hogy a középső levele a pityke közép tengelyébe esik; a hármas levélből két oldalt hosszú indán — a mely a kerethez simul — befelé hajló hármas palmett van. Hátul két-két szeg van. Nyolcz drb lánczczal, két drb meghajlított szeggel volt a szíjhoz megerősítve. 3. Három darab, hasonló díszítésű de laposabb és áttört pityke (II. 3. 5.) hátul három szeggel. Ilyen alakú áttört pityke eddig még nem fordult elő. Egy harmadik lovas-sírleletet, melyet úgy tudom a *nagyhegyi* szőlőben találtak, az 1903. évben kaptak a szentesi főgimnáziumtól átadott régiségekkel. E lelet legbecsesebb darabja egy egészen új alakú aranyozott boglár. (III.) A tojásdad alakú és 56 mm. hosszú és 51 mm. széles tömör lemez a hosszirányának $^{1}/_{3}$ részében egy 21 mm. átm. és 10 mm. magas kerek kúp emelkedik ki, míg a lemeznek abból a széléből, a melyhez a kúp közelebb van, egy 14 mm. s alakban áttört fül emelkedik ki, míg az ezzel szemközti vég kissé lecsonkított. Úgy a perem, mint a kúp körül 2 mm. távolságú kettős vonaldísz húzódik, úgyszintén ilyen kettős vonalok ágazódnak el a kúptól a perem körül futó kettős vonaldísz belső széléig és pedig négy, a mely egészen a kúptól indul ki a hossz és szélességi átmérők irányában és a melyek végződésénél egy-egy kerek lyuk van; és négy, mely csak a kúp körüli kettős vonaldísz külső vonalától indul az előbbiek között és ezzel a két kettős kör közötti rész szabályos nyolcz részre, míg a kúp körüli kettős szalag négy részre van általa elosztva. A szalagokat dűlt vonalak díszítik, még pedig felváltva: a külső szalagban 5—6 vonal balra utána 5—6 jobbra dűlve. A kúp körüli négy részre osztott szalag mindegyik részében változik a vonal fekvésének iránya. A kúp tetején egy kis négyszög van, a melynek négy sarkából egy-egy 2 mm. szalag húzódik le a kúp aljáig, a mi által a kúpon négy egyenlő mező származott, melyek mindegyikében egy a hossztengely irányába nyuló szár közepén kétoldalt, felfelé kunkorodó inda, a végén pedig három levél. Ez alakot eddig sehol nem találták. 2. Egy darab 67 mm. hosszú 40 mm. széles hossznégyszögű szíjvég (III. 1.) bronzból, egyik végén ívelt záródású s négy szirmú domború virágdíszszel a mezőben, peremét hurkokkal váltakozó gyűrűk képezik, hátulján négy, lemezes szeg. E szíjvég szokatlan nagysága által



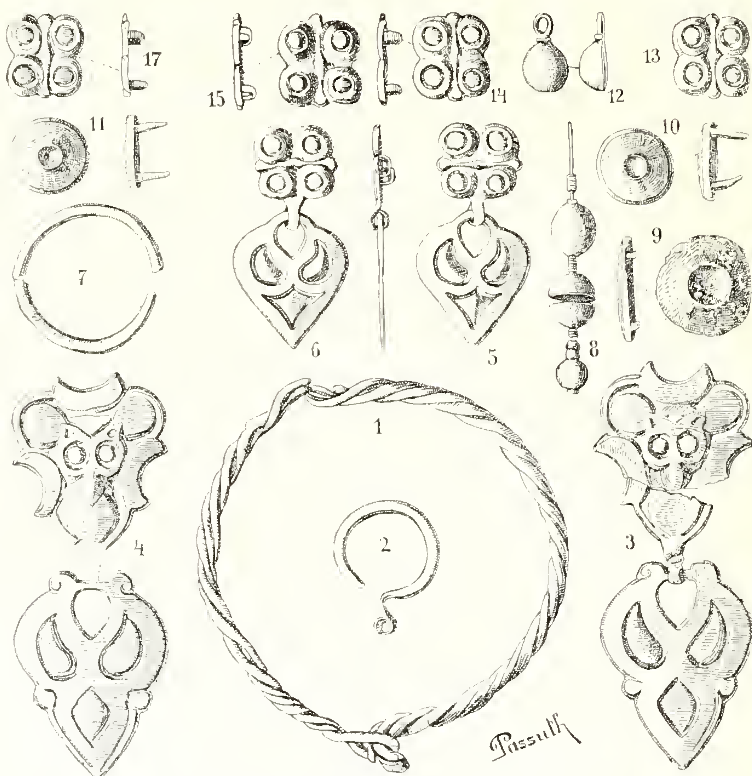
III. A Szentes nagyhegyi szőlőkből $^{2}/_{3}$ n.

különbözik az eddigiektől. 3. Egy drb 50 mm. hosszú, 20 mm. széles, hossznégyszögü kis szíjvég (III. 5.), díszítése a szokásos, pereme azonban sima. 4. Két darab 44 mm. átm. kerekded alakú füles boglár (III. 2.), a közepén a négy szirmú virággal; peremét hurokkal váltakozó gyűrűk képezik, alján a levelek csúcsának irányában egy-egy szeg. 4. Hat darab, 26 mm. átm. kerek boglár (III. 3. 4.) három szirmú virággal és sima keretén, a szirmok közti részen egy-egy kerek mélyedés. 1902-ben *tőkei* határban az ú. n. Liba-halomról a tulajdonosa a mélyebb fekvésű helyekre földet hordatott, a mely alkalommal a halom tetején, mintegy egy méternyi mélységben lovas csontvázra és mellette tárgyakra akadtak az ott dolgozó emberek, a mely tárgyakon megosztozkodtak. Értesülvén a leletről, azonnal odautaztam, s a mennyire lehetett utána jártam, hogy az egész leletet megszerezzem, a mi állítólag az edény kivételével, mely összetörött, sikerült is. A helyszinére érve azonban már arról győződtem meg, hogy már nemcsak a lovas csontvázát, melynek csontjai valóban ott feküdtek, de még vagy két csontvázat ástak ki, a mi némi kételyt támaszbennem az iránt, hogy a lovas csontváznak tulajdonított leletek közé nem keveredett-e egy-két tárgy a másik csontváztól, mert én a leletekhez adott denártöredéket, a gömbös tűt és a halántékgyűrűket inkább a másik csontváznál lelt két karpereczhez vélem tartozónak, mint a melyeket már a denár töredékből itélve vagy Szt. István vagy I. Endre korabelinek tartom; de ha csakugyan a lovashoz tartoznak, akkor e leletet átmenetinek tartom, mert azon a helyen általam folytatott ásatás alkalmával felszinre került nem lovas mellőli leletek már az árpádházi királyok korabeli időből származnak, melyeket majd alább fogom ismertetni.

1. A 35 mm. hosszátméretű aranyozott ezüstből készült boglár (IV. 3. 4.) úgy felső, mint alsó részének külső alakja nagyban szívidomhoz hasonlít. A boglár felső részének közepét egy füles bagoly főhöz hasonlító idom díszíti; a feje fölött és a fejtől kétoldalt szarvával kifelé hajló félholddal; a bagoly füle mellett, a holdak közötti ürt, egy nagy, tojásdad alakú idom tölti be, míg alól, mintegy a bagoly csőréből csüngő egy szív van csúcsával lefelé, a mely egyúttal a boglár szívalakjának is a csúcsa, melyből kettőnél egy-egy fül van (egyik letörött) az alsó csüngő részére; alul, a felső tag megerősítésére három fül szolgál. A harmadik boglárnál, mely nem csüngős, a szív csúcsán lyuk van.

A két darab 40 mm. hosszátmérőjű csüngő dísz szívidomú, melynek keretét inda képezi, míg a közepét hármas levél díszíti. Az alsó, teljesen egyezik a tolna-szántói csüngő alsó részével. 2. Öt drb két részből álló kisebb aranyozott csüngő (IV. 5. 6.) felső része négy kör által képezett négyzet, hossztengelyében vonallal; hosszabb oldalán, a szélén, a két kör között fül nyúlik ki, az alsó csüngő befogadására, míg hátul két fül van a szíjhoz való megerősítéshez, melynek egyikében S alakban egy kapocs van, a mely a megerősítésnek egy új módját tünteti fel. Az alsó csüngő szívalakú, a fentebbi csüngőhöz hasonló háromlevelű díszítéssel. 3. Tizenkét darab négyzetalakú pityke (IV. 13—17.) mint az előbbi kis csüngős boglár felső része. 4. Egy darab 21 mm. átm. kerek pityke (IV. 9.) középen kerek mélyedéssel, hátul, közel a peremhez egy szeggel. 5. Három darab 15 mm. átm. hasonló alakú pityke (IV.

10—11.) hátul két 10 mm. hosszú szeggel. 6. Egy darab 65 mm. átm. hármas sodrony karperecz (IV. 1.) egyik végén fül, a másikon a beakasztásra szolgáló kampó van. Egy darab sima kisebb halántékgyűrű (IV. 7.). Egy darab kisebb halántékgyűrű, lapított végén S alakú visszahajlással (IV. 2.). Egy darab félgömb alakú füles csüngő dísz (IV. 12.). Egy darab gombos dísztű (IV. 8.) a valószínüleg hosszabb vékony bronztű végén egy kis gömb, a gömb után, egy kis



IV. Sírlelet Tőkéről az u. n. Libahalomról.

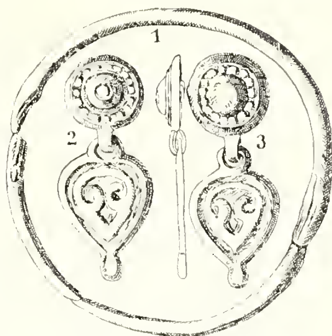
darabon és még két helyen, a tű igen vékony sodronynyal van körülcsavarva a tűn levő, két részből álló gömb megrögzítésére. Két darab ezüstlemez és egy darab árpádházi korabeli, talán Szt. István denár darabja, képezték még a leletet, míg az állítólag ott talált kis fekete edény eltörött.

II. Honfoglaláskori női sirok. Szelevényről 1900-ban Danielisz Károly ottani földbirtokos szentesi lakos ajándékaként egy sírlelet került a szentesi múzeumba, a mely a következőkből áll. 1. Tizennégy darab két tagból álló csüngős bronzpityke (V. 1—2.) néhol az aranyozás nyomaival. A felső tag 14 mm. átm. kerek dudor közepén mélyedéssel; hátul a középtengely irányában a peremen, két függőleges füllel, egy harmadik fül, a két előbbi fül között szintén a peremen, de vízszintes irányban, melyben az alsó csüngő lóg. A szív alakú csüngő közepén,

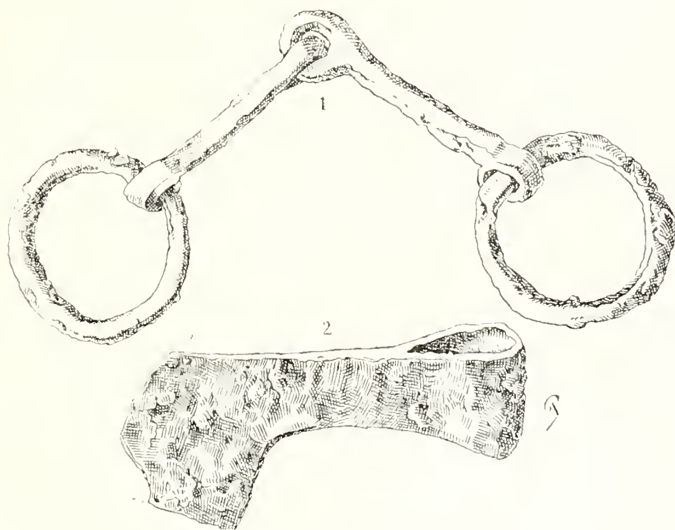


V. Szelevényi lelet $^{2}/_{3}$ n.

pontozott keret között, egy kisebb szivalak van. 2. Tizennégy darab 14 mm. átm. kerek pityke, közepén mélyedéssel, hátul két füllel. 3. Egy darab 63 mm. átm. nyilt végű, 4 mm. kerek bronzból való síma karperecz, vékonyodó végekkel; két darab 23 mm. átm. bronz karika, gyűrű? két darab, egy nagyobb és egy kisebb gömbös csüngő dísz, utóbbi gömbjének felső részén bevágások. Egy darab 13 mm. széles bronz lemezkapocs, melynek két széle felkunkorított. Hat darab különféle szinű és alakú gyöngy, szines szalag és dudorokkal. 1903-ban a szentesi kir. állami főgimnáziumtól átvett régiségek között van két honfoglaláskori sírból származó lelet egy része, mely a következőkből áll: *Első lelet.* Egy darab 58 mm. átm. 4 mm. kerek bronzból készült s vége felé vékonyodó karperecz (VII. 1.) és egy másik karperecz töredéke. Három darab két tagból álló csüngős pityke (II. 2—3.) felső része 17 mm. átm. kerek dudor, e körül pontozott díszítés; a szívalakú csüngő csúcsán egy kis nyúlványnyal, a középső részén mélyített szalagtól körülvéve



VI. Szentesvidéki lelet 2/3 n.



VII. Szentes nagyhegyi lovas-sírból 1/2 n.

ismét egy szívalak, abban lantalak. Két darab 17 mm. átm. kerek pityke olyan, mint előbbi csüngő felső tagja; egy darab ezüstös szinű gyöngy fél darabja. *Második lelet.* Két darab 14 mm. átm. kerek pityke, közepén mélyedéssel; egy ugyanolyan alakú, de füle van a csüngő részére. Négy darab szívalakú csüngő; közepén egy mély szalaggal körülvett szív.

III. Árpádházi királyok korabeli lovas-sirok. Szentesen az ú. n. «Nagyhegy»-en levő Gyarmati Sándor-féle szőlőben 1899-ben ástam fel egy lovas-

sírt, a melyben alig egy méter mélységben lábbal délkeletnek feküdt egy rossz állapotban levő 160 cm. körüli hosszúságú férfi csontváz, a ló foga és négy patája, a férfi bal kezénél. E sír mellékletei: egy vasbalta (VII. 2.), a mely a jobb felkar mellett feküdt; egy ú. n. csikózabla (VII. 1.), valamint farostos vaslemezek szegecsekkel. A zabla a ló szájában volt, míg a lemezek a ló fején voltak.

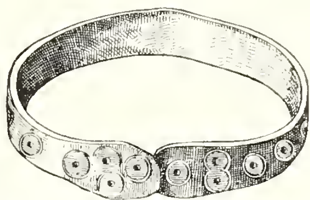
1904. évben, a sírtól északkeleti irányban 3 méter távolságban, hasonló mélységben és fekvéssel egy másik lovas csontvázra akadtam, melynek mellékletei: egy csikó zabla, egy vascsat és három szem gyöngy, kettő hengeralakú fehér üveggyöngy egyikén három kis dudor, a harmadik pedig gránát. A zabla a csontváz balkezénél feküdt és mind a kettő a lófején nyugodott. A csat az övnél, a gyöngyök pedig a férfi nyakánál voltak. A régibb középkorban, de különösen az I—III. századi sirokban található nyolczszegletű gránátgyöngy jelenlétéből azt következtetem, hogy a vitéz azt mint amulettet hordhatta magával.

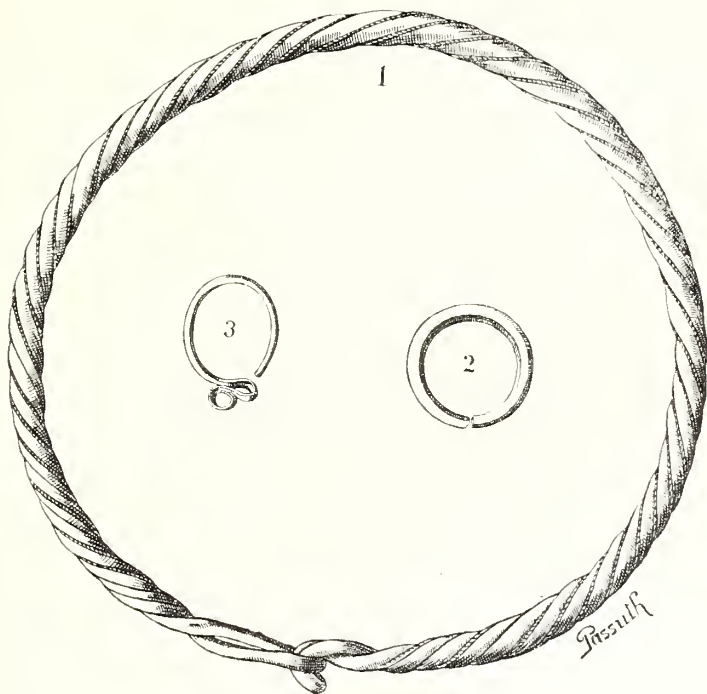
IV. Árpádházi királyok korabeli női sirok. 1898-ban értesültem arról, hogy a *szentesi szegvári* határdombon a «Sáp»-halmon kincskeresők engedélylyel ásnak. A helyszinére mentem, hogy az ásatás alkalmával esetleg felszinre kerülő leleteket — a mi ő előttük úgy is értéktelen lett volna, de nekem kincs — megmentsem. Az ásatás a halom déli, Szegvár felőli részén folyt, a hol alig egy-két ásónyomnyi mélységben rendszertelenül és sok fejnélküli, egymáson fekvő mintegy száz csontvázra akadtak az emberek, a melyeket a hagyomány a török háborúk alatt elesettekének tart. Biztattam, hogy csak ássanak lejebb, a mit készséggel tettek, mert ők úgy is a «pinczét» akarják megtalálni. Az alsóbb rétegben ott is csak egy darabon fordultak elő rendszeresen fekvő csontvázak, melyek mellett a következő tárgyak feküdtek: Tíz darab különféle nagyságú, egyik végén S alakú halántékgyűrű bronzból; egy darab 54 mm. átm. 2 mm. kerek bronzból készült karperecz, nyilt végeinek egyike lapított; egy darab kékszínű üvegpaszta dísz. Ugyancsak 1898-ban Aradi Kálmán rendőrfőkapitány úr közbenjárásomra a szentesi múzeumnak adományozta a rendőrségre beszolgáltatott következő leletet: egy darab 59 mm. átm. hatszegletű, vastag, végei felé vékonyodó karperecz, egy darab négyszegletű, két darab sima és egy darab egyik végén S alakra hajlított halántékgyűrű.

Egy 1900-ban tett hivatalos utazásom folytatását gátló körülmény a *mezőberényi* gátőrháznál való maradásra kényszeritett, mely alkalmat felhasználtam a Körös part megvizsgálására, a midőn is ott egy darab obsidiant és egy darab emberi csontot találtam, a mi arra indított, hogy ott egy kisebb ásatást eszközöljek. Az eredmény több csontváz és tárgy volt, de a leletek — hármat kivéve — hun-avarkori, míg a másik három árpádházi királyok korabeli volt. *Első sír.* Egy darab bronz halántékgyűrű, egyik végén o alakú viszszahajlítással, mely lapítva sincsen; 114 darab, összetett kettős, hármas, négyes szinezett és berakott gyöngyök, a csontváz nyakáról. A második és harmadik sírban a szokott alakú két-két halántékgyűrű volt.

E helyen, későbbi kubikolásnál a munkások egy szép leletre akadtak, a melyek között egy Szt. László denár és 2 darab csengő is van. Ezek Zolnay

Béla békési szakaszmérnök úrhoz kerültek. 1899-ben útépítéshez szükséges homokot *Fábiánsebestyén* község határából a Molnár Farkas Ferencz földjéről vittek, a hol ásás közben két csontvázra, azok mellett tárgyakra akadtak az ott dolgozó emberek. E tárgyakból Széll Gyula utibiztos úr megmentett két darabot s azokat múzeumunknak adományozta. Az egyik egy darab 10 mm. széles bronzlemezből készült, 52 mm. átm. nyilt végű karperecz (VIII.) végei kígyófej formára lapítva, köröskörül karika díszítéssel; egy darab erős vaskés 80 mm. darabja. E helyen az ásatást folytatni még 11 sírra akartam. *1-ső sír.* Egy darab bronz halántékgyűrű, lapított végén egyszerű körülkerekítéssel. *2-ik sír.* Egy 128 mm. átm. négy szál 3 mm. kerek bronzból sodrott nyakperecz (IX. 1.), melynek hajlásaiba, vékony reczés sodronyszál van illesztve. A torques végein, a négy szálból kinyuló két sodrony egyike hurokra, a má-

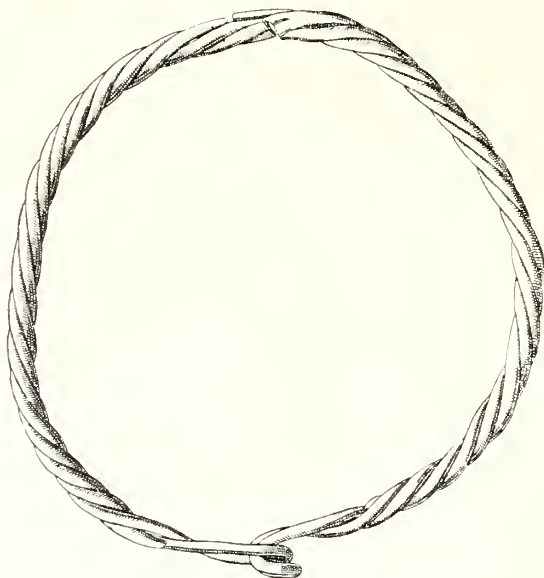

VIII. Fábiánsebestyéni lelet 2/3 n.



IX. Fábiánsebestyéni lelet 1/2 n.

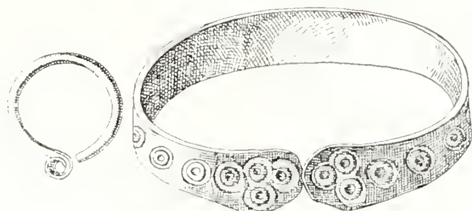
sika kampóra van alakítva. Egy darab az ismert alakú halántékgyűrű (IX. 3) és egy darab 20 mm. átm. két oldalán lapított nyilt végű karika (IX. 2.), mely a nyakpereczre volt fűzve. *3-ik sír.* Egy darab 130 mm. átm. 3 mm. kerek bronzból sodort nyakperecz (X.) végein fül és kampóval; közepén egykorú töréssel és a bélhúrrali bekötés nyomaival. Két darab 58 mm. átm. négyoldalú bronzból készült nyilt végű karperecz keskenyedő végekkel. *4-ik sír.* Egy da-

rab 62 mm. átm. 11 mm. lemezből készült, lapított, nyilt végű karperecz (XI. 1.) diszítése az egész karpereczen végig futó, egy-egy karika es a karika közepén mélyedés; két darab halántékgyűrű (XI. 2.) egyikének a vége csak egyszerűen karikára visszahajlított, a másika S alakúra. *5-ik sir.* Egy darab halántékgyűrű, végén S alakú felhajtással és egy darab I. Endre korabeli denár. *6-ik sir.* Két



X. Fábiánsebestyéni lelet 1/2 n.

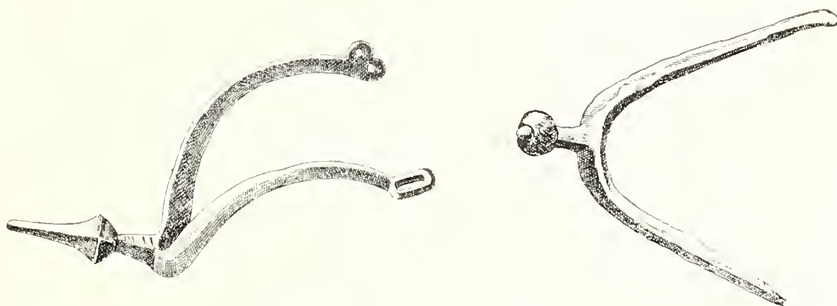
darab a szokásos alakú halántékgyűrű. *7-ik sírban.* Egy darab halántékgyűrű. Négy sírban semmi tárgy nem volt. Később e helyről még két darab halántékgyűrűt kaptunk ajándékba Négyesi Kálmán tanító úr szívességéből. 1901-ben Öcsödön a Kenderes halom közelében kőkori telepet ásattam, a mely alkalommal a halom tulajdonosa a halom tetején általa kiásott két csontváz mellékletét képező két darab nagyobb és egy darab kisebb halántékgyűrűt ajándékozott a múzeumnak. Ugyancsak a kenderes halom melletti Dr. Baky Endre orvos szőlőjében, forgatáskor egy csontvázra és mellette két darab halántékgyűrűre akadtak, melyeket Molnár Béla úr a szentesi múzeumnak juttatott. Az I-ső csoport végén leírt lovas csontváz lelő helyén a Liba halmon folytatva az ásatást, a hol öt sírleletre akadtam. *1. sir.* Két darab igen vastag bronzból való halántékgyűrű. *2-ik sir.* Egy darab 17 mm. átm. nyilt végű sima bronzkarika. *3-ik sir.* Két darab hosszúkás ezüstlemez és egy darab vaskés töredéke. *4-ik sir.* Egy darab ezüst



XI Fábiánsebestyéni lelet 2/3 n.

denár, talán II. Béláé? *5-ik sir.* Egy darab elypsisalakú, nyilt végü bronz karperecz; egy darab belül sima, kívül domború, nyilt végű gyűrű; egy darab nyilt végű, kis bronzkarika; egy darab hossznégyszögalakú ezüst lemezdísz, közepén hossznégyszögű nyilással, szögleteiben egy-egy 8 mm. hosszú szeggel; tizenegy darab hengeralakú vörös alapszínű gyön gyök, legtöbbjén cseppentett szines károm dudorral. Ugyane helyről, a lovas csontváz feltalálásakor a munkások által feltárt két sir egyikéből való a két darab 60 és 62 mm. átm. sima, kerek bronzból való, végei felé vékonyodó karperecz, melyek a földtulajdonos ajándékaként jutottak birtokomba, illetve a múzeumba. Kúnszentmártonból Pajor Lajos úr ajándékozott több sírleletet a szentesi múzemnak, mely öt halántékgyűrűből és karikákból, és pedig két darab egyik 25, másik 28 mm. átm. négyszegletű bronzból való halántékgyűrű, egyik vége mindegyiknél lapitott és S alakra hajlított; a másik vége, az egyiknél szögletesen csúcsba végződik, a másik pedig az eredeti vastagságban, tompán. Egy darab kisebb, sima, kerek bronzú halántékgyűrű; egy darab 15 mm. átmérőjű kis karika, kissé lapított kerek bronzból; egy darab nagyobb, nyilt végű bronzkarika.

1903-ban az országos muz. főfelügyelőség közbenjárására a nm. vallás- és közoktatásügyi Minister úr, a szentesi múzeumnak adományozta a főgimnázium régiségeit. Ezek között volt több honfoglaláskori és árpádházi királyok korabeli lelet is, melyeknek egyik részét már fentebb az I. csoport alatt ismertettem, a másik részét pedig a következőkben ismertetem :



XII—XIII. Szentesi lelet 1/2 n.

Egy darab négy bronzszálból sodrott nyakperecz töredéke. Lelhelye : *Mindszent ;* továbbá különböző szentesi lelhelyről hat darab halántékgyűrű a szokásos alakkal; egy darab halántékgyűrű, végén csak egyszeri felhajtással és egy darab bronzkarika.

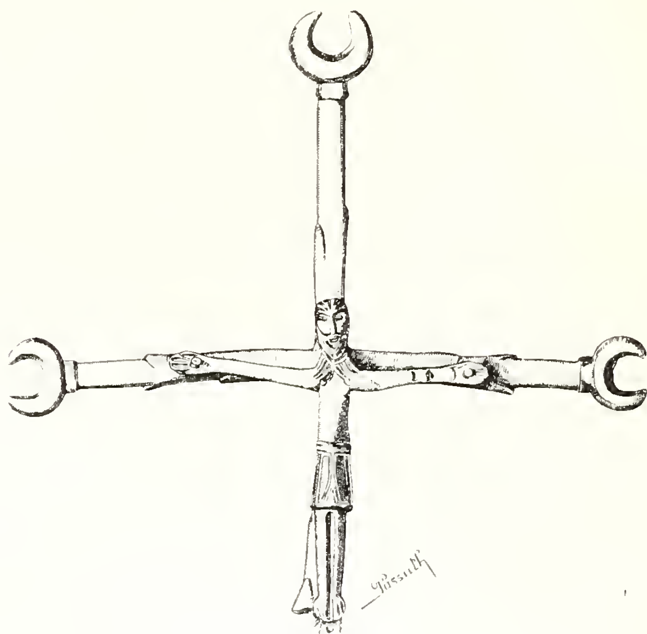
A Szent-András határából a Mogyoróshalom melletti felásott lovas-sir mellékleteit, melyek egy kétélű vaskard, két darab kengyelves, zabla, nyilcsúcs, karperecz és gyűrűből állanak, már az Archæologiai Értesítőben 1898-ban rajzokban is ismertettem, de egy része közölve van a Hampel József «Honfoglaláskori emlékek» műben s így itt azokat újólag leírni feleslegesnek tartom.

A felsorolt honfoglaláskori és árpádházi királyok korabeli sírleleteken kívül, nem sírból van Szentesről három darab árpádkori gömbösfejű sarkantyú : egyike bronzból (XII. 1.) és kettő vasból (XIII), továbbá hét darab edény

alakú kályhacserép és a mit legelőször kellett volna említenem, egy feszület, melyet *Bökényben*, a Körös árjának apadása után halászok találtak. Az aranyozott, vörös rézből készült kereszt (XIV.) szárai legalyazott fát ábrázolnak, végein félholddal. A felső szár hossza a félhold nélkül — melynek magassága 18 mm., 72 mm. hosszú; az oldalszárak hossza: a balé 65, a jobbé 67 mm., a holdak nélkül; alsó szára, mely a Krisztus lábát a kereszthez fogó szeg helyén el van törve, 65 mm. hosszú, a melynek folytatása valószínűleg talapzatba lehetett erősítve. A keresztre feszített, tömör, aranyozott rézből ábrázolt Krisztus kifeszített karokkal, egymás mellé helyezett lábakkal, a két tenyerén átütött, és a talp alatt szeggel volt megerősítve; fején nyilt korona látszik s lágyéktakarója a térdig ér.

Szentes, 1905 január hó.

Csallány Gábor.



XIV Bökényi lelet $^1/_2$ n.



Bábsütő minta 1746-ból a kassai múzeumban.

RÉGI MAGYAR MŰKINCSEK.

1. A lőcsei sodronyzomanczos kehely (1. ábra). Anyaga aranyozott ezüst. Talpa hatkarélyú, kissé kifelé szökő peremmel, a melyen e külön-külön álló betüduczokkal bevert eme fölirat olvasható:

HENRICI AMATA CASPARIS CONIVNX PL IQ
LIBERI LEVCOVIEHSIS COMMODO ECCLESIE
DANT POCVLVM AO CIƆ IƆCXXXVII DIE SEPVLT
MARIT PETPARENT · XXI · XBR ·

A talp fölötti áttört párta hullámvonalban haladó indán olyan leveleket és stilizált virágokat mutat, a melyeknek jellege már határozottan a renaissance felé hajlik.

Hat szárczikkelyének felülete síma, alsó gyűrűje alatt pedig architektonikusan tagozott lapos párkány foglal helyet. A fölötte lévő hatoldalú gyűrűnek három lapján négyszirmú virág s a szirmok hónaljából kibúvó négy hegyes csészelevél van ábrázolva olykép, hogy a virág mustráját maga a fémalapképezi, a körülötte fekvő s négyszögbe zárt tér pedig ki van vájva és sötét zománczczal kitöltve, tehát: *vésett aljú zománcz.* Magának a virágnak középső része, a virágszék, vörösre van zománczozva.

A gyűrű többi három lapján az egyes négyszögű mezőcskék alapját képezi a fémlap, a virágok ellenben mélyítve vannak s a szirmok vörösre, a czészelevélkék pedig zöldre zománczozvák.

A czikkesen osztott gomb hat osztályú, mindegyik közepén egy-egy tokosan foglalt vörös gránátszemmel. A rotulusok epervirág-formájú szirmai valamikor kékre voltak zománczozva



1. A lőcsei sodronyzománczos kehely cca 1/2 n

s hogy a fémalapon a zománcz jobban fogjon, a kehely mestere felhasználta azt a megszokott fogást, hogy az alapba valamelyes éles eszközzel sűrű bevágásokat eszközölt.

A felső gyűrű hátlapján vésett aljú zománczműben egy-egy virágmotivum van előállítva. Az elsőn tulipán alakú virág ül leveles, hosszú száron, a melyből ezeken kívül egy szőlőkacs idomú kacskaringó hajt ki. Itt a zománcz, a négyszögü keret mélyített vonalaiban is, zöld színű. A másodiknál ívben hajló leveles száron egy körtét látunk az elsőéhez hasonló zöld zománczczal előállítva. A száron itt is megjelenik a szőlőkacs idomú kacskaringó. A gyűrű harmadik lapján levéllel és kacskaringóval diszített száron hat kerek sziromból álló virág van ábrázolva, közepén hasonló virágszékkel. A szár, a levelek s a kacskaringó zöldre, a virág pedig téglavörösre zománczozvák. A következő három gyűrűlap mezőinek diszítményei sorjában megegyeznek a három első mezőjével.

A harangidomú cuppa kosarának alsó része sodronyzománczczal diszített, olykép, hogy abban két mustra egymással váltakozva három-háromszor fordúl elő. A szinek: piros, fehér, smaragdzöld, sötétzöld és májbarna. A smaragdzöld mezők között előfordúl olyan is, mely áttetsző s jellemző, hogy a smaragdzöld zománczczal diszített ornamentumokba apró aranycsillag van erősítve olykép, hogy az ötvös a fémből kivágott kis csillagszemet a megolvasztott zománcz még teljesen ki nem hült anyagába benyomta.

A kosár peremén áttört öntött friez halad körben. Ennek mustrái levelek között fölfelé álló szőlőfürt alakú motivumokat tüntetnek föl.

A kehely alapja 14·4, szája 9·8, magassága 22·3 cm., származásának ideje pedig a 15. század második fele.

Talpába vert feliratának értelmét ekkép magyarázom: *Henrik (vagy Heinrich) Gáspárnak szeretett felesége és ő gyermekei* (ha t. i. a PL IQ betük EIQ betüknek vehetők s ennek alapján a szó EIVSQVE-nek volna magyarázható) *adják a lőcsei egyház javára e poharat 1637-ben, férje és szülőjük temetési napján, deczember 21-én.*

Lőcse XVII. századbeli okmányokban gazdag levéltárából könnyen kideríthető volna, ki és mi volt ez a *Henrik* (Henrich) Gáspár s e nyomon talán a kehelynek tüzetesebb történetéhez is el lehetne jutnunk. Annyi tény, hogy a kehelynek zománczszínei a Hampel által felállított osztályozás alapján a *felső-magyarországi* sodronyzománczos művek csoportjába utalják e művészi szép ötvösművet, melynek szűkebb hazája talán éppen maga Lőcse városa, s a melynek leírásával középkori ötvösségünk egy eleddig ismeretlen alkotását lehetett alkalmam szakirodalmunkban bemutatni.

2. A mádi ev. ref. templom ötvösművei. A Kassán 1903-ban rendezett Rákóczi-ereklyekiállításra Mád község ev. ref. lelkésze e sorok irójának a helyszinen tett tapasztalatai s felkérése folytán több ötvösművet, himzést s egyéb műipari terméket küldött be. Ezek sorából izléses kivitelénél és ritkaságánál fogva kivált egy *talpaspohár*, melynek képét mellékelve a 2. szám alatti ábrában adjuk.

Az ezüstből készült, öntött, vert és vésett művű aranyozott pohár alapja

7·5, szája 10, magassága 19 cm. Három lábát ugyanannyi plasztikusan öntött oroszlánalak képezi, melyek guggoló helyzetben egy-egy architektonikusan tagozott hatszögű talapzatra helyezvék. Szájukban kis nyilás látható, melyekben valamikor karikát tarthattak. E három alak között s ezekkel váltakozva három gömböcske (az egyik ma már hiányzik) foglal helyet, minélfogva a pohár teste hat lábacskára támaszkodik.

A lábak fölött a pohár öblének alsó részét szélesebb, gazdagon tagozott, czifrázott és hatszögbe tört párta fogja körül koszorú gyanánt, hogy a pohár öble s a lábacskák közötti átmenet közvetíttessék s így a pohár megállhatása is biztosítva legyen.



2. A mádi ev. ref. templom talpas pohara cca $^1/_2$ nagys.

E párta vízszintes tagozatának legalsó peremén aprószemű áttört liliomlevél-sorral van beszegve ; a fölötte fekvő szalagon renaissance stilű akantusz-levelek, az e fölött elhúzodó szalagon pedig renaissance ornamentumok vannak kiverve ponczolt alapon.

E két tag fölött egy mélyebb horony futja körül a pártát, mindegyik mezejében egy-egy, összesen tehát hat ezüstlemezből kinyirt s fehéren hagyott virágidomú boglárkával, melyeknek közepén egy-egy tokosan foglalt vörös gránátszem ül. A koszorút legfelül végül a cuppa felületéhez szorosan hozzásimuló, akantuszlevelekből alakított párta szegi be.

A koszorú függőleges tagozását a hatszög élein lefutó s plasztikusan öntött sárkányalakok képezik, akként, hogy az egyes sárkányok fejjel lefelé vannak fordúlva, felfelé irányzott s csigavonalban összekunkorodó farkaikat pedig egy-egy, a koszorú korongában ülő apró, mezitelen gyermekalak tartja.

A sárkányok fejei a gömbidomú lábacskákon nyugszanak s itt ez alakok egészen épek, míg az oroszlánokat ábrázoló lábak fölé helyezett sárkányok fejei hiányzanak, a miből az lesz nyilvánvaló, hogy a pohárnak eredetileg hat golyóalakú lába volt, az oroszlánok ellenben csak utólagos pótlások. Hogy ezeket a pohár talpán elhelyezhessék, minden második golyóval a sárkány fejét is letörték.

A fölfelé szélesedő hengeridom felső harmada táján szőlőfürt alakú díszekből s párosával álló szárnyalt levelekből alakított, áttört párta övezi gyűrű gyanánt, legfelső pereme alatt pedig apron fogazott liliomlevelekből alkotott áttört sor futja körül. Ez, az alatta lévő gyűrű s a talp koszorúja aranyozott, a pohár többi része fehéren hagyott ezüst.

Poharunk jelenlegi alakjában a ritkább ötvösművek sorába helyezhető két okból. Először, mert kevés olyan XVI. századi talpas poharat ismerünk, mely minden részében teljes volna, mivel a legtöbb példányról a talpat övező koszorú hiányozni szokott; másodszor, mert poharunkon két művészi stílusnak, a csúcsívesnek és a renaissancenak a küzdelmét észlelhetjük, olykép azonban, hogy a küzdelemből a renaissance izlés került ki győzedelmesen. Csúcsíves izlésű a pohár peremének fríze s a talp koszorújának legalsó pártája, a csúcsíves izlés maradványai a sárkányalakok is, melyeknek megjelenését, részint hasonló formában, részint kiterített sárkánybőrök alakjában néhány XV. századbeli magyar ötvösműről ismerjük is,* ellenben a renaissance érvényesülését látjuk a talp koszorújának akantuszleveleiben, a boglárokban s a cuppa áttört gyűrűjének motivumaiban, minélfogva a szép pohár keletkezésének korát abba az időpontba kell helyeznünk, a midőn a magyar ötvösművességben is a régebbi tradicziók helyébe már a renaissance izlés motivumai lépnek, a nélkül azonban, hogy az új irány a régi tradicziókat teljesen legyőzni képes volna. Az ötvösség terén nálunk ez az időpont a XV. század legvégére, s a XVI. század legelejére esik, a mivel poharunk készítésének kora is meg van határozva.



3. A mádi fedeles kupa cca 1/3 nagys.

A mádi ev. ref. templom egy másik ötvösműve, egy XVII. századbeli *fedeles kupa* (3. ábra), már nemcsak technikai, de históriai szempontból is kiváló mértékben igényelheti figyelmünket.

Az ezüstből készült s aranyozott kupa teste egy 18 cm. átmérővel biró oly köralakú talpra van állítva, melynek peremét gyöngéden bekanyarított körivek hat czikkelyre osztják. E talpon épül fel a kupa testének alsó része, mely egy domborúan kiemelkedő tagot, a fölött pedig egy függőlegesen emelkedő

* A sárkányok és a hozzájuk hasonló szörnyalakok a román műízlés korában lépnek fel a fémtechnikában. Egyházi rendeltetésű gyertyatartókra alkalmazva helyzetük mindig olyan, hogy a lángtól elfutni látszanak. Szimbolikus jelentőségük tehát: a gonosz szellem menekül a jó szellem, az égi világosság elől. *M. J.*

s olyatén gyűrűt ábrázol, mely az imént említett taggal együtt függőleges irányban a hatos arányú ívek behajló pontjainál korongszerűen bemélyített vonalakkal vannak egyes elkülönített mezőkre felosztva.

A talp domború tagjának mezőiben az antik ökörszem-sorhoz hasonló motivumot, a fölötte fekvő gyűrűn pedig renaissance szalagdíszt vert ki a mester czápázott alapon. Ahol a kupa öble a talpnak imént említett tagjával érintkezik, ott egy fémből laposra vert, csipkézett szélű gyűrű szökik ki az edény testéből s formájában szorosan ragaszkodván az edény alakjához, hat körszelvényből alakított csillagidomot ölt.

A kupának e gyűrű fölött emelkedő függőleges s mindvégig egyenlő szélességben maradó teste, a talp beosztásának arányaihoz képest, szintén hatczikkelyű. Ezekből három czápázott alapon felső végükön egy-egy szárnyas angyalfejjel ékesített gazdagon trébelt növény- és szalagdíszt tüntet föl, a többi három czikk nélkülözi e díszeket, ezek helyett azonban valamennyinek felülete czápázva van. Kivételt képez ezek sorában az egyik czikkely, melynek felső része simára lett hagyva a czélból, hogy abba a czímert s a donátorra vonatkozó feliratot be lehessen vésni.

A czímer egymásba helyezett kettős pajzsot képez ; a külsőben Erdély czímeralakjait: a sast, a hét várat, ezek fölött pedig a napot és a holdat tünteti elő, a belső a felsővadászi Rákóczy-család czímerét ábrázolja. A paizson zárt herczegi korona nyugszik, a czímert pedig e fölirat környezi:

GEOR · RAKO · D: G: PRIN: TRAN · PÆR ·
REG · HVN: D · E: SIC · COMES

mely felirat a kupa donátorára, *I. Rákóczy György* erdélyi fejedelemre vonatkozik.

A kupa egyéb föliratai a következők. A czímer fölött:

BIBITE: EX: HOC:
OMNES: MATTH ·
XXVI \/ XXVII ·

A czímer alatt:

NON VOL
ENTIS: NEQVE: C
VRENTIS: SED:
MISERENTIS: E
ST: DEI: ROM: IX ·

A kupa felső pereme alatt:

HOC: POCVLVM: EST: NOWM: TESTAMENTVM:
IN: SANGVINE: MEO: QVI: PRO: VOBIS:
EFFVNDITVR: LVCÆ XXII:

Végre az öböl alsó peremén:

POCVLVM: BENEDICTIONIS: CVI: BENEDICINVS:
NONNE · COMVNIO: SANGVINIS · CHRISTI: EST:
I: COR: X: \/ · 16 K

A kupa nemesen hajló fülét plasztikusan öntött női test diszíti, hatczikkelyű fedelének szélét a talp fölött látott csipkés szélű gyűrű határolja, magukat a czikkelyeket pedig vert szalagidomú ornamentumok boritják.

Nyitó-peczke töve alján a kupa csuklójának rózsája ma már nincsen meg, de hogy a fedelet a füllel összekössék, ez utóbbin lyukat fúrtak s ebbe és a rózsa tengelyének üres hüvelyébe durva vasdrótot fűztek. A kupa alapja 18, szája 13, magassága 28·5 cm. A kupának tökéletes hasonmását, ugyancsak I. Rákóczi György fejedelem adományából, az ónodi ev. ref. templom birta, a honnét az évek előtt vétel utján néhai Andrássy Manó gróf gyűjteményébe került. Sajnos, ezt az ereklyeszámba menő ötvösművet is utolérte az a szomorú végzet, melynek oly számos műkincsünk osztályrészese: a külföldre vándorolt s most, a hazai művészettörténet érzékeny veszteségére, valamelyik német Krőzusnak a gyűjteményét gazdagítja, a helyett, hogy méltó helyén, a M. Nemzeti Múzeumban volna.



4. A poprádi múzeum bronzmozsara

3. A poprádi múzeum bronzmozsara (4. ábra) szintén abban a korszakban keletkezett, a midőn hazánkban a fémtechnika terén a renaissance műízlés elemei a csúcsíves stilus motivumaival küzdelmet folytattak.

A művészi gonddal és ízléssel[1] készült mozsár alakja a közepe felé szűkülő, talpa és szája felé pedig szélesedő hengert, vagyis a megszokott formát mutatja ugyan, diszítése azonban olyan sajátságos s minden sablontól merőben eltérő, hogy a mozsarat valósággal magára állónak kell tekintenünk a maga nemében.

Az architektonikus tagozású talp kerületének kiugró párkányára hat csúcsíves izlésű domború lombozatot alkalmazott a mozsár mestere olykép, hogy ezek három példánya oszlopalakú talapzatra helyezett gombidomú edényből látszik kinőni, a többi három példány ellenben szemben álló dombor-művű oroszlánarczból hajt ki. E hat lombcsokor szabadon áll a mozsár talppárkányán s csak közepe táján és felső részén van egy-egy fémpeczekkel, mely az egész mozsárral úgy van egyszerre kiöntve, a mozsár testéhez erősítve.

A mozsár tulajdonképeni öblének legalsó részén, közepén és felső pereme alatt egy-egy kettős fonadékdiszt ábrázoló domború gyűrűidom halad körben, miáltal a mozsár testének vízszintes tagozásában három osztály keletkezik. A legalsóban a talp párkányzatán megjelenő lombokhoz hasonló leveleket alkalmazott a mozsár készítője, úgy, hogy a levélcsomók alsó végét egy-egy

gömbbe szúrta, csúcsára pedig egy szembenéző gyermekfejet helyezett. E díszeket a szabadon álló párkánydíszek közé rakta a mester olykép, hogy ezek amazokkal váltakozva jelennek meg szorosan a mozsár testéből kinövő domborművek alakjában.

Sajátságos a mozsár középső rónájának diszítése is, a melyre a mester egymással váltakozva három éremnek s három növénylevélnek a domborművű képét helyezte. Az egyik érem a sírjából feltámadó Krisztust ábrázolja a katonákkal, a többi, részben rosszúl sikerült öntésü, vagy elmosódott, lekopott emlékérmeket tüntet elő czímerekkel. Minden érem fölött ezenkívül egy-egy szembenéző domború gyermekfej foglal helyet a fül felső részének magasságában, közvetlenül a zsinórdíszt mutató harmadik gyűrűtag alatt. A mozsár kiugró s peremének csaknem függőlegesen haladó oldallapját végül fekvő nyolczas alakú szemekből s ezek közeibe helyezet lefelé csüngő cseppalakokból álló párta ékesíti, mely az első pillanatra liliomvirág alakú levelekből alakítottnak látszik ugyan, tüzetesebb szemléletre azonban kiderül, hogy ettő messze áll.

A mozsár füle vastagabb zsinegből font s többszörösen összecsavart köteléket ábrázol. Ennek, a mozsár öblén fellépő gyűrűknek, az érmeknek s a középső mező leveleinek természethű megjelenése annyira nyilvánvaló, hogy semmi kétség sem foroghat fenn az iránt, hogy a mozsarat készítő mester e motivumokat természeti példányokban alkalmazta a minta oldalára s úgy nyomta be azokat a negativ minta falába, mely bizonyára viaszból lehetett. Különösen feltűnik ez a műfogás a levéldíszeknél, a melyeknek előállítására a mester a fűzfának és a reketytye-fűznek már kiszáradt s olyan leveleit használta föl, melyeknek lapján a szövettestet az idő elmállasztotta s így azokon csupán a levél eredete maradt meg, a mi a mozsár fémtestén is kétségen kívül megállapitható a maga részletekig menő szabatosságú lenyomatában. A mozsár fülének és vízszintesen futó gyűrűinek az előállításához is természetes fonadékot, még pedig két-, illetve három fajta vastagságú zsineget, a domborművű medaillonokhoz pedig valóságos érmeket használt fel a mester. Mindezeknek hű, legnagyobbrészt tiszta lenyomatából s magának az egész tárgynak a szerkezetéből azt a tanulságot meríthetjük, hogy a mozsár mestere az ilyetén fogások iránt sok érzéket tanúsított, technikai készség dolgában pedig nagy ügyességgel birt.

Bizonyára nem csalódunk, ha a mozsár készítőjét valamely felvidéki városunk, talán Igló, Lőcse, vagy Kézsmárk harangöntőinek sorában keressük, a készítés idejét pedig a XVI. század első harmadába helyezzük.

4. A kecskeméti ev. ref. egyház fedeles kupája és úrasztali-tála. E két ötvösművet kiállításainkról ismerjük már ugyan, a szakirodalomban azonban egyik sem lett még tüzetesen tárgyalva, holott méltó velök behatóbban foglalkozni, mert mindkettő a XVII. századi magyar ötvösségnek egy-egy remek darabja s e mellett megőrizték számunkra a készítő ötvös nevét is.

A hengeralakú, részben aranyozott kupa talpát (5. ábra) többszörösen hornyolt gyűrű képezi; ilyen gyűrű halad a kupa testének közepén, szájának és fedelének szélén is, a kupa testén pedig, a gyűrűk alatt és fölött, művészi

izléssel s nagy technikai készültséggel bevésett liliomlevelű orokkal diszített levél- és szalagmustra vonul körben. Ezek között, párosával egymás mellé állítva, négy levélkoszorú által bekerített medaillon van bevésve, sorjában eme bibliai feliratokkal:

Áld mög Ur Isten azokat kik ezzel az te Neved tiztossegere elnek Es atkozd mög azokat kik el szakaztiak az te tiztossegödtül ez Sz: Edent.

Pettri CI Non sumus nos redemti argento ex auro sed per Sāgvinem Jesu Christi fili Dei.

Matt. 18 Ubi eni sunt duo vel tres congregati in nomine meo ibi in medio sum.

Joan: 6. Ego sum panis ille vite qui venit ad me nō esurit et qui credit in me non siciet unquam.



5. A kecskeméti ev. ref. egyház fedeles kupája cca 1/3 nagys

A nemesen hajló fül paizsidomú lapocskában végződik, a melybe a kupa készítésének éve s a mester neve van bevésve, a mint következik: A: D: *1642 Elias Aurifer*, a fül két oldalán pedig:

SANGVIS IESV CHRISTI PVRIFICAT NOS | AB OMNI PECCATO · IOANI I ·

A fedél nyitó-csapját plasztikusan öntött herma, csúcsdíszét pedig egy arczokat feltüntető függélyes szalagú lábakon álló gömbidomú díszedény. A lábacskákra s a díszedény öble alá alkalmazott apró szemecskékbe egy-egy reczésélű sodronyból alakított karika van akasztva csüngő-dísz gyanánt.

A kupa alapja 14, szája 9·8, magassága 32·5 cm.

A 32 cm. átmérővel biró, aranyozott ezüstből vert *úrasztali-tál*, (6. ábra) mint már emlitettem, szintén elsőrendű alkotás a maga nemében. Peremét kettős körben remekül vésett stilizált lombornamentum szegi be olyformán, hogy ez az ornamentum négy cartouche-szerű medaillonnal van megszakítva, melyekben sorjában e felirások bevésvék:

IESVS CHRISTVS SALVATOR MVNDI ·

A lombornamentum alatt, ugyancsak kettős körben, e felírás foglal helyet:

ADVENIENS · AVTEM · CHRISTVS · PONTIFEX · FVTO-
RORVM BONORVM · PER PROPRIVM SANoVINEM
INCRSSVS EST SEMEL IN SACRARIVM · ETERNAM ·
REDEMTIONEM NACTVS et 10: W: 14: WNICA ENIM
OBLATIONE CONSECRAVIT IN PERPETWM ·
EOS · QVI · SANCTIFICANTVR 8 HEBR: 9: V: 11: et 12:



6. A kecskeméti ev. ref. egyház urasztali tálja cca 3/4 nagys.

A tányér szélesebb peremébe négy levélkoszorú által bekerített mező van bevésve. Az elsőben felhők közül kelyhet kinyujtó angyalalak van ábrázolva, a többi háromban a következő feliratok bevésvék:

IOH: I: V: 7. SANGVIS IESV
CHRISTI FILI DEI

PVRGAT NOS AB OMNI
PECCATO

Apo 19. V: 9: BEATI CVI
VOCATI SVT AD CÆNAM
AGNI.

A tányér széles peremébe van beütve az edényt készítő ötvös mesterjegye, a mi paizsalakú merőbe foglalt TI betükből áll.

A négy medaillont ismét egy kettős körbe foglalt s hullámvonalas indán levelekkel, szekfű-, tulipán- és négyszirmú epervirágokkal megrakott bevésett

ornamentum követi, egyetlen köralakú medaillonjában A. Do. 1647 felirattal, a mi a tányér készítésének évére vonatkozik. Végre a tányér legbenső s bemélyített mezejét levélkoszorúval övezett kerek lap alkotja, e felirással:

IN HONO-
REM ORBIS NTRIVs 9
DoMINI · PATRIS et FILII
ET SPIRITVS STI · PARAT9
ARGENTE9 HIC ORBIS et SACris
VSIB9 ECCLESIÆ REFORMATÆ
KECSKEMETHIENSIS DI-
CATVS · AB · MICHAELE
Sÿgyarto et Elia Eöttvös
KECSKEMETIEN
SIBVS.

Miután e feliratból megértettük, hogy a tányért a kecskeméti ev. ref. ekklézsiának *Szigyártó Mihály* és *Eöttvös Illés* ajánlották föl s most a föntebb leírt fedeles kupánál meggyőződtünk, hogy annak mestere Eöttvös Illés, s mert végre a fedeles kupának s a tányérnak technikai kivitele s művészi stiljének szembeszökő hasonlósága kétségtelenné teszi, hogy a két ötvösmű egy és ugyanazon mester kezemunkája: kézenfekvő dolog, hogy a tányért is *Eöttvös Illés* kecskeméti mester készítette, minélfogva az imént bemutatott bélyeg nem is lehet más, mint Eöttvös Illésnek a *mesterjegye*, melyben az I betü *Illést* jelent, a T betűben pedig ötvösünknek családi neve rejtőzik.



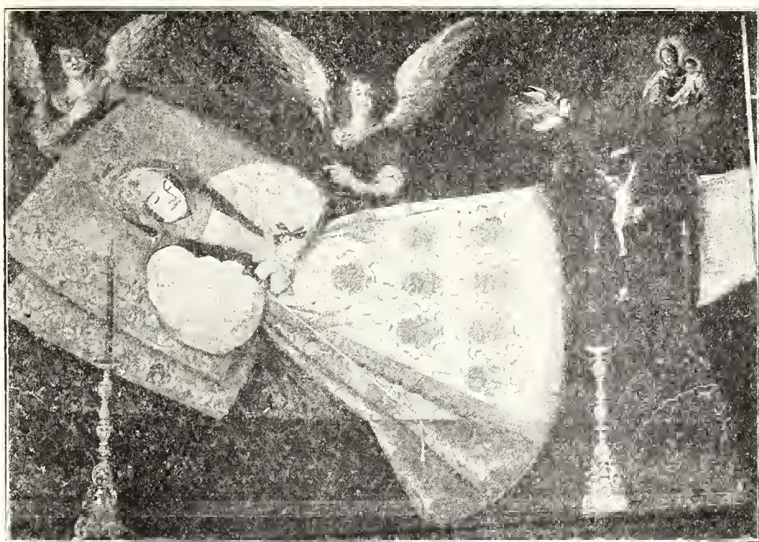
7. Szinyei kehely cca 1/2 nagys.

Oly pompás mű e két egyházi szerelvény, hogy azoknak mestere a szó legigazibb értelmében nagy dicsőségére válik a XVII. századi magyar ötvösségnek. Ezért s az ügy érdeméért méltó volna tehát ötvösünk családi nevének a kiderítése, a mire fel is hivjuk kecskeméti szaktársaink szives figyelmét.

5. A szinyei kehely (7. ábra) szintén a kassai Rákóczi-ereklyekiállítás révén került felszínre. Aranyozott ezüstből készült s alapja 14, cuppája 9, magassága 22·5 cm. mérettel bir. A hatkarélyú talp domborulatán a négy evangelistának relief mellképe van ábrázolva: *Máté* az angyallal, *Márk* az oroszlánnal, *Lukács* az ökörrel és *János* a sassal. Valamennyi apostol kezében irótollat tart, előttük

pedig könyv fekszik. János és Máté közt ezenkívül a *Patrona Hungariæ* domborművű ülő alakja látható, karján a kis Jézussal, ki jobbjátáldásra emeli, baljában pedig a keresztes világgömböt tartja. Végül Márk és Lukács között az *Üdvözitő* profilban álló mellképe van domborműben alkalmazva.

E hat reliefkép egyenkint külön-külön álló ezüstlapon van kiöntve, a kehelyre applikálva, nagy ügyességgel s gondosan cizelálva, úgy, hogy ezek a különben is conventionális és már hanyatlást mutató barokkstilű kehelynek valóban művészi becsű s szép elemeit képezik.



8. Rákóczy Lászlóné szül. gr. Bánffy Erzsébet halotti képe 1663-ból.

A körteidomú öntött nodus domború barokk ornamentumokkal, a cuppának részben áttört kosara pedig vert műben két angyalfőt, két gyümölcsfesztont s Vianen Pál németalföldi mester modorára emlékeztető czikornyákat tüntet elő.

A hehely donátorát és a készítés évét a talp peremébe apró pontocskákkal bevert LADISLAVS ROSKOVANI 1640 fölirat őrizte a provenientiára nézve pedig a talp szélébe ütött s *ellipszisalakú mezőben* kettős keresztet ábrázoló hitelesítő jegy, mely *Lőcse* városáé, vet világosságot.

A mesterjegy vagy CP vagy (a második betű felső része elmosódott lévén) CI betükből áll s a hitelesítő jegy mellé van ütve. Bármiként legyen is, a lőcsei városi archivumból könnyű szerrel volna konstatálható, kit rejtenek e betük s ez esetben egy XVII. századbeli érdemes lőcsei ötvösmesternek a nevével válnék gazdagabbá művészettörténetünk.

6. A Rákóczy Lászlóné szül. nagymihályi gróf Bánffy Erzsébetnek halotti képét ábrázoló olajfestményt (8. ábra) József Ágost kir. herczeg kistapolcsányi kastélyából volt szives a kassai Rákóczi-ereklyekiállítás számára átengedni.

A képnek történeti érdekü fejtegetését itt mellőzve, erre vonatkozólag itt ez alkalommal csupán annak egykorú magyar feliratát adjuk, mely a következő:

GROFF BANFY | ŐERZÉBETH DE NAGY | Mihaly, Groff Rakoczy | Laszló Uram ő Nagysaga kedves hazastarsa, | Súllyos betegsegenek béke- | séges tűrése után az keresztyē | Romai Anya Szentegyháznak | szokása Szerint ez Világbul való | boldog kimulásra rendelt Szēt | Sacramentomok altal, az halál- | hoz kiszülvén, Csendesen Iste- | nesen, halála oráiáig buzgó és | aitatos imadsági kozet, tellyes | Iteni szeretettel és Reminsé- | gel mindeneknek lelki epü- | letekre mult ki ez árnyék | világbul 1663 Eletének 33. die 12. Augus:

Nyugodgyek békivel az Vrban.

Az élte virágjában elhunyt szép asszonyt virágos keleti szőnyeggel letakart ravatalon ábrázolta a művész. A ravatal két hosszanti oldalához két-két, láb felől pedig egy égő gyertyát helyezett remekművű tartókban, melyekből a két mellső — a kép optikai törvényei értelmében — látható lévén, feltünik, hogy ezeket, melyeknek valóságos mintái bizonyára a Rákóczy László kincstárából kerültek az elhúnyt úrnő ravatalához, mily minutiózus hűséggel és pontossággal reprodukálta a kép festője.

Rákóczy László elhunyt hitvese (a férj maga 1664. május 17-én esett el Várad ostrománál) a magyar főrangú hölgyek XVII. századi viseletében van ábrázolva. Fejét himzett sávval ékített fátyol, karjait bőujjú, a kézcsuklók fölött egy-egy keskeny szalaggal csokrosan átkötött ingváll takarja, nyaka körül csipkével beszegett derékfűzőjének hosszában nyitott s betéttel diszített elejét pedig két oldalt ezüstkapcsokba fűzött szalagok tartják össze. Aranybrokáttal átszőtt hosszú, fehér s virágos selyemszoknyájára elül ugyanazon mustrájú s szövetű kötény fedi, melynek széleit, éppen úgy, mint a szoknya alját, csillagidomú mintát előtüntető aranycsipke szegélyezi, lábaira pedig himzett papucs van húzva. Az elhunyt úrnő feje alatt két vánkost látunk. Mindkettő áthuzatának széle hullámvonalas indákon s ezekből kihajló kacskaringókon leveleket és stilizált virágokat előtüntető gazdag himzéssel van borítva abban a magyaros jellegű kivitelben, a mely XVII. századi hazai himzéseinkre annyira jellemző. Mindkét párnának motivumai ugyanazok s feltünő, hogy ezekben a tisztán s túlsúlyban lévő ornamentális elemeken kívül, figurális ábrázolást is látunk: a rómaiak diadalszekerére emtékeztető díszkocsit, a mely elé egy teve van fogva. A kocsiban női alak ül s a tevét haladásra ösztökéli.

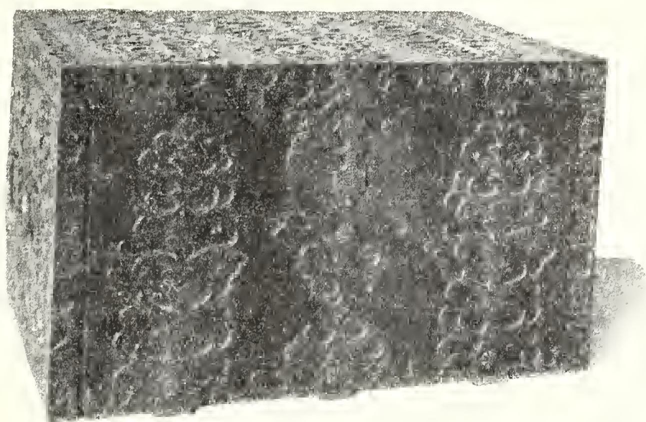
A kép bal sarkában a háttér felől két szárnyas angyalalak a félrehuzott kárpitot tartja, egy más kisebb angyal pedig az elhúnytnak lelkét szimbolizáló fehér halotti lepelbe burkolt nőalakot emelve röpül a gyermek Jézust ölében tartó szűzanya felé.

A kétségen kívül magyar festő által készített kép művészi kvalitásaival

az ismeretes régi magyar ravatalképek s hasonló pikturák sorozatából magasan kiemelkedvén, nemcsak a régi magyar festészetnek, de az ábrázolás minutiózus részleteinél fogva művészettörténeti, elsősorban pedig kosztümtani szempontból is egy felette becses és érdekes emlékét képezi.

7. *Zrinyi Ilona ékszerládája* (9. ábra) nemcsak ama műtárgyak sorába tartozik, a melyeket tulajdonosaik hozzájuk fűződő személyi viszonyainál fogva történeti ereklyékké avatott az idő, hanem olyatén objektum, mely a régi magyar főúri háztartás és házberendezés érdekes kérdéséhez is újabb adalékot szolgáltat s élő szóval dokumentálja régi főuraink gyakorlati felfogásával párosult kifejlett, magasfokú esztétikai érzését is.

A fényezett diófából készült négyszögű láda valamennyi oldalát vastag sárgaréz-lemezből alakított s többszörösen szárnyalt, lombos tagozású ornamen-



9. Zrinyi Ilona ékszeres ládája.

tumokat előtüntető pántok borítják. A mellső és felső lap pántjai alsó, illetve hátsó végükön sarkokon fordulnak, a két oldalsó lap közepén pedig egy-egy fül van alkalmazva. A mellső lap paizsidomú lemezének nyilásába a fedő lap sarkon járó pontjának záró-peczke illeszkedvén be s ez, az alatta lévő reczés felületű kerek gombnak fölfelé való nyomása által helyéből kimozdulván, lehetővé teszi a fedőlap felnyitását s ezzel a mellső lap lefelé való fordítását, miáltal a szekrénynek fiókokra s osztályokra osztott belsejébe juthatni.

A hagyomány azt tartja, hogy e szekrény Zrinyi Ilonáé volt, a ki egy ízben Munkácsról Sáros-Patakra való utaztában sztropkói várnagyának, bernáthfalú Bernát Zsigmondnak, Ungmegyében Tarnóczon lévő kúriáján hált meg s a hol a szekrényt a fejedelemasszony udvari emberei ottfelejtették. Nincs módunkban e hagyomány hitelességét ellenőriznünk, de nincs is okunk abban kételkedni s legyen bármint a dolog, tény az, hogy ez ékszerláda a XVII. századi bútorok egy oly előkelő darabját képezi, hogy annak e néhány sornyi ismertetése nem lehet közömbös szakirodalmunk előtt.

Egy *pénzes-zacskó* az előző pontban tárgyalt ékszerszekrényben talál-

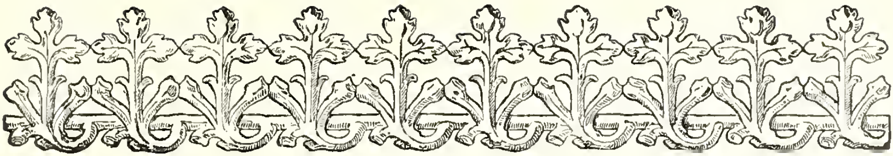
tatván s így a traditió szerint egykor szintén *Zrinyi Ilona* tulajdonát képezvén, szintén a történelmi ereklyék sorába iktatható. E mellett az a magyarországi régi műhimzésnek egy érdekes darabját is képezi. Szarvasbőrből varrt s a záró-zsinór számára felső szélén nyilásokkal áttört testét hosszában négy függőlegesen haladó, ezüstfonálból kötött csipkesáv ugyanannyi s olyan mezőre osztja, melyeknek mindegyikében egy alulról fölfelé haladó erőteljesebb növényszárat, ezeken pedig leveleket, bimbókat, bogyókat és virágokat látunk sokszinű selyemszállal gazdagon kihimezve, a magyarországi XVII. századi himzések szokott és jellemző modorában. A zacskó, melynek még pereme alatt s vége fölött is egy-egy hasonló művezetű csipkesáv halad körül, tallérok tartására szolgáló erszény volt s hozzá hasonló darab hazánkban eleddig még ismeretlen lévén, bizvást állithatjuk, hogy az egyetlen példány a maga nemében.

8. A hársfából faragott bábsütő-minta, melynek képét czikkünk fejlécze gyanánt adjuk, a beléje vésett évszám szerint 1746-ból származik. Hossza 48, szélessége 8·5 cm. s lapjának mindkét oldalán bevésett ornamentumokkal diszített. Az egyik lap felső szélét, friz gyanánt, szarvalakú kacskaringókból álló sor szegi be, ez alatt, gyöngysorból és kötélszerűen csavart díszből határolt mezőben hosszú futó szarvast, hullámos száron tulipánalakú virágokat, szőlőfürtöt s bimbókkal s levelekkel megrakott száron egy rózsavirágot látunk mélyen bevésve, hogy a tárgy rendeltetésének megfeleljen.

A ducz másik oldalán madarakkal váltakozó szárnyas levélidomú keskeny friz alatt négyszögű csillagidomokból álló geometriai mustra van előállítva, melyet végül alul fogazott sorból alakitott sáv szeg be.

A bábsütő-minta valószinűleg felső-magyarországi eredetű s jelenleg a kassai múzeum tulajdona.

Mihalik József.



LEVELEZÉS.

I. LEHÓCZKY TIVADAR: UJ BRONZKORI LELETEKRŐL.

I. Bótrágyi lelet. Beregmegye délnyugoti rónaságán a tiszaháti járásban a Csaroda (Csernavoda) folyónál fekszik e népes magyar helység, hol a gróf Lónyay Elemér ottani nagybirtokos tagján szántás közben a munkások egy bronzleletre akadtak, melynek tárgyait, mint értesültem, szétszedték és részben elrongálva széthurczolták; később néhány tokos véső és késpenge és sarlótöredék jutott a munkácsi főgimnázium tárába, mig tíz darabot, tudniillik két tokosvésőt, két késpengét és egy kis sarlótöredéket nekem is sikerült gyűjteményembe szerezni a nélkül, hogy tudakozódásom daczára a lelhely és körülményei felől bővebb értesítést nyerhettem volna. A hozzám került bronzművek következők: 1. Egy 100 gramm sulyu, felcsucsosodott s kerülékes száju, 9 cm. hosszu, lapos oldalu füles *tokos véső*, mely sima, 2½ cm. széles, a közepén 2 cm. vastagságú s száján 3—4 cm. átmérőjű; színe szürkészöld, helyenkint patinája elütögetett s megrongáltatott; füle is megcsonkíttatott. 2. Társa egészen hasonló az előbbihez, füle ennek is el van törve és sötétebb zöld szinű patinája helyenkint levakartatott. 3. Egy 7 cm. hosszú, 2 cm. széles *késpenge*-töredék, melynek egyik oldalán két vonal közt egy 3 cm. széles csatorna van; felső végén egy 1 cm. magas czövek kiáll, mely a fanyélbe szolgált; alsó vége hiányzik. Vastagsága fent 5 mm. 4. Hasonló késpengének ugyanoly töredéke 8 mm. magas csövekkel, a nyélbe való megerősitésre. 5. *Egész késpenge*, mely csinos, félkörű s szubtilis idomú; hossza 10 cm., szélessége a 7 mm. magas czöveknél 2 cm., a közepén 1½ cm. s a végén 8 mm. Egyik lapja sima, a másik oldalán egy 8 mm. széles csatorna vonul végig, mely most zöld patinával megtelt. 6. Egy a fentebbihez hasonló görbe késpenge, csonka véggel, 9 cm. hosszú s a közepén 1 cm. széles. 7. Egy ugyanoly alakú 7 cm. hosszú csapos végű késpengének töredéke, rá vastagon ragadt kékes zöld rozsdával. 8. Egy 6 cm. hosszú és 1—1½ cm. széles késpengének töredéke, melynek egyik lapján fél cmnyi széles csatorna vonul át. 9. Egy görbe, erősen hajlított késpengének 7½ cm. hosszú és 2 cm. széles felső töredéke, világos zöldszínű szironynyal. 10. Egy *sarlónak* 3½ cm. hosszú és 3 cm. széles töredéke, mely egyik oldalán sima, a másikon három kiálló barázdával ékitett. Szine zöldes. Hasonlók azok a tárgyak, melyek a főgimnáziumba kerültek s úgy látszik, elrejtett oly letétből erednek, minők e megyében már sok helyen napfényre jöttek.

II. Iglinczi bronzlelet. Ung megyének keleti szélén *Szerednye* tájékán, hegyes-völgyes vidékén fekszik *Iglincz* nevű igénytelen rutén helység, melynek

lejtős dülőjén szántás közben 1903. évben az eke egy csomó régi bronzkori tárgyakat vetett ki, melyeket szintén egykor az itteni akkori vadonságban elveszthetett valaki s csupán most nehány évezred elmultával hozott ismét napfényre a véletlen. E letétből egy ottani izraelita földbirtokostól 26 darab különféle kisebb-nagyobb sima és reczés karpereczet és két, sodronyból készült tekercses gyűrűt vettem gyűjteményem részére, míg a többi, mint értesültem, nyomtalanul elkallódott. A birtokomba került tárgyak következők: 1. Egy 11 cm. átméretű, sima, hengeres idomú karperecz nyilt végekkel, súlya 100 gram, sötétzöld szironya fényes. 2. Hasonló 11½ cm. átméretű karika, sima, gyönyörű zománczalakú zöld szironynyal, hengere kissé lapított, súlya 80 gram. 3. Ugyanolyan, fényes zománczszerű patinával, súlya 75 gram. 4. 7½ cm. átméretű karperecz, hengeres fogú kerete a közepén egy cm. vastagot így nyilt végei felé keskenyedik; külseje két helyen 1¾ cmnyi reczés sávokkal ékített; szironya sötétzöld. Súlya 75 gramm. 5. Szintén 7½ cm. átméretű, közepén 5 mm. vastagságú, nyilt végű s kivül egészen reczés karperecz, zöld patinával, súlya 50 gramm. Ehhez teljesen hasonló a 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13. és 14-dik, csakhogy ezek a keret közepén két mm. vastagúak és súlyuk 75 gramm. 15. Egy 11 cm. átméretű sima karika, hegyes nyilt végekkel, hengeres sodronya a közepén 8 mm. vastagságú, színe sötétzöld. 16. Ugyanolyan 10½ cm átméretű. 17. Szintén olyan fényes sötét zöld szironynyal. 18. Reczés karperecz, 7½ cm. átméretű, sötétzöld patinával. 19., 20., 21., 22., 23. Hasonlók a 18-dikhoz. 24. Sima karperecz, 8 cm. átméretű, közepén a hengeres keret 8 mm. vastagságú. 25. 7½ cm. átméretű karperecz, melynek külseje hat csoportra osztott reczés sávokkal ékített; a 26-dik is olyan, de külseje 8—9—10 és 11 vonallal van 8 csoportba osztott sávval diszítve. E szerint a különböző reczés sávokat egyszerű diszítésnél egyéb jelentőségűnek tekinteni nem lehet 27. Egy két csavarú *ujjgyűrű* 5 mm. vastagságú hengeres sodronyból, belső átmérete 2 cmnyi; szironya igen fényes zománczszerű zöldszinű; súlya 45 gramm. 28. *Ugyanoly gyűrű*, csakhogy ennek az egyik sodronyvége lapított és csigaszerűen behajlított.

III. Pécsi bronzlelet. Baranyamegyei *Pécs* város északnyugoti lejtőjén a Makár hegy alatt, az úgynevezett Rókus-dombon az állam 1903-ban gyermekmenhelynek való terjedelmes épületet emeltetvén, ez alkalommal a földben sok bronzkori tárgyak kerültek napfényre, melyekből 16 darab kisebb-nagyobb sarlót szereztem gyűjteményem számára. Ezekből 10 darab teljesen volt ép, a többi töredezett, leginkább alsó hegyes végök hiányzott. Úgylátszik, hogy a sarlók még használva sem voltak, de feltűnő, hogy kettő sem volt egyforma, alakra, idomra és terjedelemre mind külömböző s e szerint valamennyi külön mintában öntetett. Szerkezetük arra mutat, hogy lapos fogantyújoknál fogva a jobb kézben való használatra voltak készítve, e külső oldaluk vonalakkal diszítve volt, míg az ellenkező, illetve hátlapjuk síma; mindeniknél a fogantyú 6 cm. hosszú és 2½—3 cm. széles, tudniillik addig, hol egy kisebb-nagyobb butyok kiáll a penge kezdeténél s e szerint e sarlókat külön nyélre nem alkalmazták. Díszítésök különböző lévén, azokat az egyes darabnál részletezendem; de a pengék sem egyenlőek, mert nemcsak hogy némelyike feltünően hosszú és kes-

keny s vége jatagán szerűen kihajlik, másoknál ismét a penge majdnem derékszögben kinyúlik a nyelénél, míg némelyik félkörű és feltünően széles lapú. Súlyuk 120—200 gramm közt váltakozik. Valamennyinél patinája almazöldes, szennyes. Hátuk kisebb-nagyobb peremmel ellátott. Egyenkénti leirásuk következő: 1. Egy 20 cm. hosszú, közepén 3 cm. széles pengéjű sarló, jatagán szerű kihajlással; 6 cm. hosszú és 2—3 cm. széles fogantyúja bemélyített s egy vonal szolgál a közepén díszül, míg a nyelén kettős húzódik végig. Súlya 200 gramm. 2. Ugyanoly hosszú és alakú sarló, síma, csupán a nyelének két széle s közepe bevágott vonalakkal ékített. A penge közepén a hátán egy $2^{1}/_{2}$ cm. hosszú és fél cm. magas bütyök áll ki öntése maradékául; súlya 150 gramm. 3. Hasonló sarló, csakhogy a vége jatagánszerűleg erősen kiáll, s így különös alakot nyer; a pengéje közepén s a fogantyú lapján egy vonal emelkedik ki, míg a fogantyú szélein kiütögetett petytyekkel ékített perem van. Súlya 150 gramm. 4. Egy $19^{1}/_{2}$ cm. hosszú, hasonló alakú 3 cm. széles pengéjű sarló; peremes pengéjét s fogantyúját kiálló vonal ékíti, mely beütögetett petytyekkel diszített, valamint 5 cm. hosszú és 2—3 cm. széles fogantyúja is. Súlya 150 gramm. 5. Hasonló jatagán-alakú sarló, pengéje a közepén 3 cm. széles, 17 cm. hosszú, s két vonallal diszített; míg az 5 cm. hosszú és a bütyöknél 2, alól $2^{1}/_{2}$ cm. széles bemélyített nyele sima. Súlya szintén 150 gramm. 6. Derékszögben hajlított pengéjű sarló, mely 20 cm. hosszú s közepén 3 cm. széles; háta majd 1 cm. vastagságú s alatta egy kiálló vonal húzódik végig, míg a 6 cm. hosszú és 3 cm. széles nyéllapuak közepén egy vonal és két szélén beütögetett petytyekkel ékített perem vonul. Súlya 200 gramm. 7. Hasonló alakú síma sarló, csupán 6 cm. hosszú és $2^{1}/_{2}$ cm. széles fogantyúja hármas kiálló vonallal ékített. Ennek is a penge hátán van öntésből eredő $1^{1}/_{2}$ cmnyire kiálló dudora. E sarló hátsó lapja sötétkék szinű szironynyal bevont. Súlya 175 gramm. 8. Erősen derékszögüleg hajlított pengéjű sarló; hossza 17 cm., közepén 3 cm. széles, sima; $6^{1}/_{2}$ cm. hosszú és $2^{1}/_{2}$ cm. széles fogantyúlapja hármas kiálló vonallal ékített. Súlya 175 gramm. 9. Hasonló alakú, de csonka végű sarló, pengéje 15 cm. hosszú és 3 cm. széles s négy vonallal ékített, úgy a nyele is. Súlya 180 gramm. 10. Félkörű sarló, 16 cm. átméretű; pengéje peremes és sima, $3^{1}/_{2}$ cm. széles; nyele, mely a pengével egy félkört képez, hármas kiálló vonallal díszített, melyek apró bevágásokkal ékítvék. Súlya 200 gramm. 11. Csonka sarlónak alsó fogantyús része; töredékes pengéje 12 cm. hosszú és 4 cm. széles fogantyúja 6 cm. hosszú és $2^{1}/_{2}$ cm. széles s közepén erősen bemélyített úgy, hogy e mélyedés a pengén is végig húzódik, két pereme pedig bevágott apró petytyekkel ékített. Súlya 175 gramm. 12. Csonka pengéjű sarló; 10 cm. hosszú pengéje $3^{1}/_{4}$ cm. széles és két vonallal ékített, peremes nyele 6 cm. hosszú és 2 cm. széles, sima. Súlya 100 gramm. 13. Hasonló csonka sarló, pengéje 9 cm. hosszú és $3^{1}/_{2}$ cm. széles, közepén kettős vonallal ékített, míg $7^{1}/_{2}$ cm. hosszú s peremmel ellátott nyele közepén egy vonal emelkedik ki, mely valamint a peremek reczések. Súlya 90 gramm. 14. Ugyanoly csonka sarló; hármas vonallal ékített és $3^{1}/_{4}$ cm. széles pengéje 9 cm. hosszú; $5^{1}/_{2}$ cm. hosszú nyele hármas peremmel ellátott, melyek bevágott petytyekkel ékítvék. A szokásos bütyke $1^{1}/_{2}$ cmnyire kiáll a nyéllapnál. Súlya 100 gramm. 15. Csonkapengéjű sarló; pengéje 13 cm.

hosszú és 4 cm. széles, peremén kívül kettős vonallal ékített, mig a 6 cm. hosszú és 3 cm. széles nyele négyes vonallal diszített. Súlya 140 gramm. 16. Szintén csonkapengéjű sarló, mely 7½ cm. hosszú és 2½ cm. széles, sima; *csipkés végű* lapos nyele 5½ cm. hosszú és 2¼ cm. széles s hármas kiálló peremmel ékített. Súlya 100 gramm. 17. Ugyanonnan került elő egy füles tokos véső is, mely kerülékes alakú és 12½ cm. hosszú; peremes szája 4 cm. átméretű s tokja két oldalán 6 cm. hosszú és 1½ cm. széles hegyesen végződő sima két-két mélyedéses sávval ékített. Füle 2 cm. hosszú és 8 mmnyire kiálló; félkörű pengéje alul élben végződik és 4½ cm. széles. Súlya 350 gramm s patinája zöldes. 18. Nemrég *Pécsről* szintén gyűjteményembe került még egy szép sarló és egy töredékes bronzvéső; a sarló jatagángörbületű pengéje 16 cm. hosszú s a közepén 4 cm. széles, melynek csatornaszerű mélyedését fél cm. széles háta fedi; nyéllapja 6½ cm. hosszú, 2½ cm. széles, csipkeszerüen kivágott s mélyített; nyelén egy kis lyuk van és egy kis 1 cmnyi csap kiáll. Színe világoszöld és szép patinával bir. Súlya 180 gramm. 19. A csonka *bronz vésőnek* alsó vége hiányzik; hossza most 6 cm., kerülékes, laposos vastagságú 2½ cm, szája, melyet jól kidomborodó 11 mmnyi perem környez, 2—2½ cm. átméretű; két oldalát körlapok s e felett s alatta egy-egy vékony kiálló vonal ékíti; kiálló füle 1½ cmnyi. Szine világoszöld. Súlya 80 gramm.

Lehóczky Tivadar.

II. CZIRÁKY GYULA: RÉGISÉGLELETEKRŐL BÁCS-BODROGMEGYÉBEN. *Gomboson* (Bogojeva) a kőkori telepeken, a harangidomú edények által jellegzett első telepen több közös sírra bukkantunk. 4—5 csontváz feküdt egyben, mind összehúzott lábakkal. A körte alakú edények és szalagdísz által jellegzett negyedik telepünkről 168 drb kő-, agyag- és csonttárgyat szállítottam be megyei muzeumunkba. Van köztük 2 agyagból készült emberi láb, 1 csigahéj-gömb, hasonló a lengyelihez s több ismeretlen agyag tárgy. A talpcsöves edény itt gyakori, az I. telepen ismeretlen; itt még nem találtunk kovácsolt réztűt, mint az elsőn. Feltünő, hogy egy cserépen a szalagdísz tekercs alakban fut körül. A templomtéren keresztül ásott nagy árokban csontokkal tele töltött urnát, a községháza udvarán pedig — úgy látszik — soros temetőt találtunk, melynek átkutatását a jövőre kellett hagynunk.

Vajszkán halmokat ástunk föl. A Karavukova és Gombos-felé vezető úton indultunk a hely szinére. Elhagytuk a Bácsba forduló országutat, el a tőle éjszakra eső két dülő-útat is; a harmadiknál, mely *Lutrov Luka* szállásától mintegy 150 m-nyire van a község felé, befordultunk a *Kod Bunara* nevű dülőbe, melynek déli sarkát *Okruglik*-nak (kör) nevezik. Itt a szántóföldön egymás mellett sűrűen sorakozó halmocskák oly benyomást gyakoroltak reám, hogy az első pillanatra minden habozás nélkül ki mertem mondani: az lehetetlen, hogy ezek természetes földalakulások legyenek.

Nemcsak egy, hanem több csoport halmocska is van itt. Egyik helyen 28, a másikon 21, a harmadikon ott, ahol a 80—85 m. magas kiemelkedés egy vízszintes, sima területbe megy át, ismét több van. Így, mivel már sokat elszántottak, itt is legalább száz halommal van dolgunk. Sorok is észrevehetők

elhelyezésökben s e sorok ÉD. irányát követik némi görbüléssel. Az egyes halmocskák átm. 11—15 m. között váltakozik. A 13 számué 13, a 15-é 13, a 24-é 15—30, a 28-é 11 m. Szavahihető kortanuk szerint egyik-másik évtizedekkel ezelőtt még nagyon magas volt. Mai magasságuk 0.70—1·20 m. Mintha zsemlyék lennének egymáshoz közel állítva, úgy tünnek fel. Minden egyes halmocska közepén 120—150 cm. mélységben egy-egy csontváznak dirib-darabjait találtuk a legnagyobb összevisszaságban, úgy, hogy egy drb koponyát az árok egyik falában leltünk, a másodikat a másikból szedtük ki. Egyik fog itt volt, a másik amott. A kulcscsontnál s ujjpereczeknél nagyobb darabot nem sokat találtunk s ha a szárcsontokból itt-ott maradt is, azok is mintha úgy lettek volna összetördelve. Mi volt itt? Először a nem teljes elégetésre gondoltam, mert néhol tűznyomot láttam. Egészen megfehéredett csontocskákat is szedtem ki, melyeket — úgy véltem — megégettek. Igen, de mért nem látszik akkor a füstnek, az égetésnek nyoma a nagyobbakon? Ezeknek jobban magukon kellene viselnie az égés nyomait. Milyen volt a gödör alakja, ha volt? Ezt sem tudtuk megállapítani, mert néhol a halom széle felé is találtunk kevert földet ott, a hol érintetlen humusznak kellett volna lennie. Azt megállapíthattam, hogy a gödör a földszintől 50—60 cm-nél lejebb nem ment. Feljegyzem az egyes sírok mellékleteit, hogy az olvasó lássa, miként haladtunk lassan előre. 1. halom. Csontok a legnagyobb összevisszaságban, darabokban. A koponyából semmi sem került elő. (Megjegyzem, hogy egy árkot húztunk minden halmon keresztűl előbb KNy., utóbb ÉD. irányban.) Sok a forgócsont. Csiga, köpüs vaslándzsa-hegy, 3 cserép darab. 2. Két alsó lábszárcsont, sok apró darab. 3. Csontok darabokban. 4. A koponya 4—5 felé törve, csiszolt cserepű, részben összeállítható kis csésze a halom oldalában. Fogak. 5. Koponyadarabok, fényes cserép. 6. Ugyanaz, fogak. Első utunk nem sok eredményt mutathatott fel, de annyit már megtudtunk, hogy halmaink a vas használatánál nem régibbek. Másodszor leküldtem három munkásomat, kunyhót készítettek a sirok között s két hétig dolgoztak. Kötelességök az volt, hogy árkokat húzzanak a halmocskákon át, de mihelyt csontot vagy más réginek látszó tárgyat találnak, azonnal hagyják abba s menjenek máshova dolgozni. A többi munkát azután ketten végeztük rendes emberemmel.

7. Itt már ráakadtunk a sírgödörre. Rendes hossznégyszög alakú volt az, olyan, a milyeneket ma is ásnak. Iránya DÉ., délen volt a fej, éjszakon a láb. Egyik alsó lábszárát épségben találtuk, a másiknak végei le voltak töredezve, de mindkettő utcunque a rendes helyen feküdt. A medencze helyén egy drb felső lábszárcsont hevert, mellette egy darab koponyacsont, 2 csukló, a balkéz helyén két szárcsont, jobbról semmi; a nyak tájékán kis medenczecsont, egy felső szár vége. A lábfejek helyén 3—4 cm hosszú csontok. Most már nem gondoltam égetésre, láttam, hogy a sír fel volt dulva.

8. A csontok dirib-darab voltát s elszórtságát most nem említem meg tovább, mert ez minden sírnál előfordúlt. A második ásónyomban egy darabokra törött szürke edényt, lejebb egy vas darabot s a gödör alján antik bronz fibula töredékét találtuk. Tűje és alsó része letörött. 9. Kezdetben a gödröt nem találtuk, lejebb előtünt, de oldalán itt-ott oldalai kigörbültek, az egyenes

oldalon kívül is előjött néhol a kevert föld. Az irány rendes. Melléklete egy vas csat tojásdad karikája s kis vasdarab. 10. Embereim már nem is keresik az irányt, egyenesen a gödörre ásnak, mivel ismerik irányát. A csontok között egy darab vas s a mai köcsög széléhez hasonló cserép volt, a mi a sírrablásnak jele. 11. Egy szép munkájú csésze (2. ábra) került innen elő, melynek darabjait összeragasztottam. Díszítése a fenekén és az oldalán van s egymás mellé rakott szélesebb és keskenyebb körszalagokból áll, melyeknek szélei kiállók. 12. Most már látom, hogy mi csak azt szedegetjük össze, a mit a sírrablók, mint értéktelent elhánytak, vagy a mit meg nem találtak. 13. Csigák. 14. Semmi. A gödör alakja itt nem vehető ki. 15. Semmi. 16. Egy elgörbített rossz ezüst sodronyos karperecz a melléklete. 17. 18. Semmi. 19. Vörös, római fajta cserepek. Finom ókori munka. 20. Gyöngyök. Egy fekete opák üveg, felületének közepén kék betét hullámvonal alakjában futja körül. A tengely mindkét végénél laposra nyomták a gyöngyöt. Találtunk ugyanitt 6—8 szem részint 4 oldalú hasáb, részint hengeralakú üveggyöngyöket, melyek hossztengelyök irányában vannak átfúrva. Egy-kettőt az ásó széttörött. 21. Fekete cserép. 22—31. Semmi. 32. Czipóhoz hasonló olyan barna opák üveggyöngy, mely lyukjának egyik végénél laposra van nyomva. Három köralakú sárga sávbetét van oldalán s e köröket egymásba kapaszkodó, illetve egymást átszelő nagyobb hullámvonalak veszik körül. A barna test felső részén központi köröket karczoltak be egymás mellé. 33. Még egy halmocskánk volt szabad, a többit részint szőlővel, részint máskép tették hozzáférhetlenné. Ezt az egyet megnézni még egyszer leküldtem emberemet. Megásta és fél bögrét talált benne. Ennek a bögrének alakja római. S daczára annak, hogy külseje oly tetszetős, belseje azt árulja el, hogy barbár munka. Nem is korongon készült s anyagja sem olyan, a milyet egy antik edénytől várnánk.

Melyik időben emelték a temetkezési halmokat? Ha több tárgyunk nem volna a 33. sír bögréjénél, el tudnánk igazodni, annál könnyebb lesz, ha a többi tárgyat is szemügyre vesszük. A fibula római időre emlékeztet,* ugyanezt juttatja eszünkbe a 33. sír bögréje s egy vörös darabokban talált edényke, mely az *arezzói edényekkel egyezik meg* anyagra nézve. A korong nélkül készült munka, a többi durva cserép barbár izlés kinyomata. Vegyük ezekhez azt, hogy a b. sz. alatt bemutatott négyszögű oszlopalakú gyöngy, mely hossztengelye irányában van keresztűl fúrva, *Hampel* Rég. Középkor, II. 145. l. a. szerint sarmata temetőkben fordult elő s talán nem tévedünk, ha e halomsírokat a sarmata pázyg népnek tulajdonítjuk, a mely épen akkor élte itt barbár életét, mikor a Duna által elválasztott tulsó részen a római élet virágzott.

A vajszkai halomsírokat kutattuk dr. Tumbász Istvánnal olyformán, hogy ő végezte a nehezebb részt: az engedélykérést stb., én az élvezetesebbet: a bontást. Igen nagy segítségére volt dr. Tumbásznak Wagner rétmester úr. Mikor első, nem a legsikeresebb próbaásatásunkat a halmoknál befejeztük, én

* Analogiája az Arch. Ért. 1899 évf. 44. lapján a 17. sz. alatt van. Ennél csak a gömbök hiányoznak.

elkocsiztam haza; tisztelt munkatársaim keveselték a dicsőséget s mivel tudták, hogy a halomsíroktól nem messze egy másik régi temető is van, elmentek oda a munkásokkal. Ott van e temető, hol a vajszka-gombosi útat, Vajszkától K.-re, a legelső emelkedés keresztülmetszi. Tumbász szerkesztő téglatörmelékek s csontok között legelőször egy árpádkori feszületet talált e helyen. A karok egyenes állása, a fél korona, a lábzsámoly, az esetlen tagozás: az árpádházi feszületek jellegző sajátságai mind meg vannak rajta. Két lába egymástól részben el van különítve s nem a vonalak adják meg alakjukat, mint ezt az Arch. Ért. XIII. 96. lapján láthatni egy feszületen. Ennél sokkal szebb a mi példányunk. Szakálla ponczczal egymás mellé vert vesszőcskéből áll, ugyanezzel van ékítve a hajzatot helyettesítő főkötő széle s a félkorona is. A csipőtől térdig érő lágyéktakaró kék zománczczal van ékítve. A jobb szemüregben még ma is meg van a szemgolyót ábrázoló kis üveggömb. Itt, hol a feszületet találták, ástak egy próbaárkot s 12 drb hengerded, négyszögű és sokszögűre csiszolt üveggyöngyöt találtak 4 drb S-ben végződő függő társaságában egy sírban. Én is szemmel tartottam ezt a helyet s hacsak kevés szabad időnk maradt is a halmoknál, húztunk egy árkot itt is. Első alkalommal 5 csontvázra akadtunk. Iránya mindegyiknek NyK. volt. A téli és nyári napnyugatot mindig meg lehetett egymástól különböztetni a csontvázak állásán. Ezen árokból az említettekhez hasonló függők, egy vas nyílhegy s sok cserép került elő. Egy 14—15 évesnek látszó csontváz körül téglákat találtunk. Minden darabot a helyén hagytunk, kitisztítottuk a sírt s lefényképeztük. A fej körül volt rakva téglákkal, baloldalon lenyúltak a darabok egészen a lábfejig, de a jobb oldalon hiányoztak. A krunglii temető sírjai jutnak eszünkbe ennek láttára (Arch. Ért. 1897. évf. 137. l.), hol a felső testet rakták körül (nem téglákkal) kövekkel. Úgy tünik fel az ember előtt, mintha nagy becsben tartották volna a téglát. Honnan szerezték? — nem tudom, egyikén-másikán habarcs nyoma volt látható. Koporsónak itt nincs nyoma. Más alkalommal magam nem mehetvén el, ügyes emberemet küldtem le s szigorúan meghagytam neki — a mit már máskor is szivére kötöttem, — hogy jól nézze meg, mi honnan kerül elő. Sok csontvázat talált. A téglát föllelte más sírokban is. Egyiknek — úgy mondja — csak feje körül s alatta volt a tégla. Ez a tégla az ismeretes vékony, a mainál nagyobb méretű, vöröses középkori tégla. Egy sírban a koponya egymásra rakott téglák között feküdt. Némelyik sírban 2 csontváz volt egymás fölött s a felső mellett már koporsószegeket találtak. Az alsó nyaka tájáról 15 drb gyöngyöt szedett ki, olyat, milyent dr. Tumbász talált. Csak két szem új volt ezek között: két fekete üveggömb, melyek mindegyikén 3 nagy sárga petty van. A pettyek oly nagyok, hogy a gyöngyök gömb alakját elrontják. A többi különböző szinű: fehér, világos és sötét lila, zöld üveg; a négyszögű oszlop alakút ezüst szinű réteg takarja. Ugyaninnen a két homlok tájáról 2 nagy s 4 kisebb S-ben végződő függő s hajgyűrű került elő. Koponyája alól 2 drb vékony vasat, hajtűt vettek ki, melyek egyikének tetején, másikának valamivel lejebb van némi gombszerű vastagodása. Több sírból csak függőt és hajgyűrűt szedtek ki, melyek csaknem mind ezüstből készültek. Egy darab vaspatkót, egy kulcsot s sok cserepet hoztak még innen. A hullámdíszű cse-

repeken kívül előjött itt cső alakú, 3—4 lyukkal ellátott agyagtárgy. A karavukovai s gombosi honfoglaláskori temetőn kívül itt is megtaláltuk. Sajátságos a keskeny talpú, hengeralakú pohár is, melynek belsején az ujjak párhuzamos benyomódásai mind megvannak.

Bikityen Latinovics Géza úr szíves meghivására jelentem meg 1903 őszén. Két temetőt vizsgáltunk meg ez alkalommal. Az egyik egy kisebbszerű templom vagy kápolna föld alatti romjai körül terül el a községtől keletre, az utolsó háztól nem messze. Koporsószegeket, csontokat s a maiaknál vékonyabb téglákat találtunk. 2—400 éves temető lehet. A másik régibbnek látszik. Ott van, a hol a bikityi állomás szemaforjától keletre az első emelkedést keresztül vágja a vasútvonal. Rendkívül sok csont van itt. Egyik sír a másikat éri, azért némelyek háborús idők temetkezését vélték feltalálhatni e temetőben. Pedig nem az. Ott, hol a sír érintetlen, rendes irányában fekszik minden csontváz. Az irány NyK. Itt is megkülönböztethető a nyári és téli napnyugot. Mellékletet abszolute semmit sem találtunk, pedig jelenlétemben legalább 30 sírt kibontottunk. *Kuts János* esperes úr pedig, folytatván a munkát, szintén legalább annyi sírt átkutatott. Az egyedüli, mit itt fontos mellékletnek kell tartanunk, a téglák előfordulása a sírban. Úgy voltak azok itt is elhelyezve, mint a vajszkai árpádkori temetőben. Erre s a sírok irányára támaszkodva mondom ki azon nézetemet, hogy itt is árpádkori temetővel van dolgunk. *Cziráky Gyula.*

III. DARNAY KÁLMÁN: SZEGHALMI ÁSATÁSRÓL. A szeghalmi járás nagyon érdekes őskori terület. Szeghalmot két órányi távolságban körülvevő 21 neolith-kori konyhahulladék-halom fényes tanuságot tesz a Sebes-Kőrös mentén volt őskori pezsgő életről. A Sebes-Kőrös Szeghalom felé nyúló ága, a Berettyó-csatorna, melynek irányában fekszik balról Kovás- vagy Kovácshalom és a Sóstó, Torda, Málnás nevezetű halmok. Távolabb esik a nagy területen fekvő Templom-halom és a hármas Papok hegye. Ugyan e csatornától jobbra F.-Gyarmat irányában Bárda, Korhány, Jány, Süttő, Kődomb, Osvény, Balkány és Bálint nevezetű őskori halmok terülnek el.

A Sebes-Kőrös K.-Ladány felé folyó ága mentén balról csak egy őskori halmot ismerünk, az úgynevezett Nagy-halmot, míg jobbról Dió, Györgyikéz, Édes és Reő nevű halmok láthatók.

Végül a Sebes-Körös harmadik, a Vésztő felé kanyaruló ága mentén mindkét oldalról egy-egy őskori halom van, a Mágori és Bálványos halom. Néhány évvel ezelőtt Szeghalmon keresztül utazva feltüntek az érdekes halmok, de azokkal, a nagy távolság miatt, nem foglalkozhattam. A mult évben Mácz Ákos gyomai gyógyszerész ajánlkozott, hogy kisérletképen özv. Ambrus Lajosné területén levő Kovás-halmon költségemen próbaásatást eszközöl. Ezen ásatás eredménye az itt bemutatandó sorozat.

A Kovás-halom egykor vízárokkal lehetett körülvéve, melyhez a vizet a Sebes-Kőrös szolgáltathatta, melynek nyomai ma is láthatók. A pár holdnyi területen fekvő halom csak egy kis része lett felkutatva. Az előkerült 33 drb csiszolt kő- és csonteszköz, talpcsöves és egyéb őskori edény, agancs csont-

leletek, a neolith-kori konyhahulladék-halmok szokott leleteitől különös eltérést nem mutatnak.

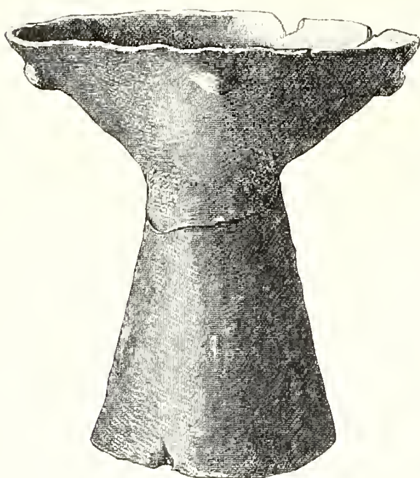
Mégis a kisérletképen eszközölt ásatást érdekessé tette azon körülmény, hogy az őskori konyhahulladék-halomba honfoglaló őseink beletemetkeztek.

A halom magaslatán hosszában húzott 2 méter széles kisérleti árok a halom közepe táján, $^1/_2$ méter mélységben csontváz-sírokra talált, melyek egymástól $1^1/_2$ méternyi távolságban voltak elhelyezve. Az első csontváz állóhelyzetben volt arczczal délfelé fordulva, minden melléklet nélkül, a csontrészek a vizenyős talajban érintéskor széthullottak. Érdekesebb volt a másik sír, mely fekvő helyzetben, fejjel szintén délfelé volt elhelyezve, kezei mellén összetéve, jobbról mellette egyenes vaskard feküdt, markolatgomb nélkül, egyenes keresztvassal. A kard kiemeléskor apró darabokra hullott, hossza meghaladta a 75 cm.-t. Keresztvasának hossza 15 cm. volt. A csontváz lábánál jobbra-balra egy-egy kengyel és faragott csont-oldalszárakkal ellátott zabla feküdt. Szokatlan volt a 3-ik csontváz-sír, mely hason feküdt, a fej jobbfelé fordítva, jobb oldalán a karja alatt mankóval.* A mankó fából készült botrésze korhadt volt és érintéskor szétmállott, de nyoma teljesen meglátszott a földrétegben. A félholdalakban hajló, szarvasagancsból készült hónalj támasztója a mankónak épen került felszinre. A csontváz-síroktól pár méternyi távolságban, mészrétegben két lócsontvázra találtak a munkások, minden melléklet nélkül. A 2 méternyi széles árok ugyanilyen mélységig tovább lett mélyítve, míg minden eredmény nélkül el nem érte a kemény vad talajt. A középároktól jobbra-balra 3—3 méternyi távolságban hasonló széles árok huzatott, mely $^1/_2$ méternyi mélységben már őskori tüzelőhely nyomaira akadt, hamuval kevert nagymennyiségű edénytöredékkel. A talaj mélyítés közben rétegenként lett átkutatva, melyből 2 darab talpcsöves edény, egy kis kétfüles bögre, szűrőedénytöredékek, egy papucsalaku edényrészlet. 6 darab agancs- és csonthulladék, 2 darab szövőszék és hálónehezék. 1 drb csonttű, 3 drb csont-ár és nyílhegy, az állatbőrök kidolgozásához alkalmas 3 darab csont simítóeszköz került elő. A sorozatot 13 darab csiszolt kőeszköz zárja be, melynek legkiválóbb darabja 5·2 cm. hosszú, 1 cm. széles, fehéreres zöldesfekete quarczitból készült miniatur kőbalta, mely inkább amulette vagy csüngő ékszernek lehetett szánva, mint használati eszköznek, erre mutat annak tetszetős anyaga és gondos, finom kidolgozása. 7 darab élesre csiszolt kőbalta is volt a sorozatban $4^1/_2$ cm. hosszúságtól 11 cméterig, melyek között egy serpentin-, egy csillámpalából készült, négy durvább törésű zöldesszürke kőből, míg a hetedik finoman kidolgozva sárgásszürke színt mutat. A többi négy csiszolt, de hiányos kőeszköz. Említésre méltó, hogy a kőeszköz-sorozatban egyetlen nyéllyukas kőeszközzel sem találkoztam, mely körülmény azon feltevés mellett szól, hogy a konyhahulladék-halom a neolith-kor régibb szakából való. Itt említem meg az egyik rétegben lelt tűzkőtömböt, melynek egyik oldala magán hordja a tűznél való szilánkolás nyomait.

A 7 darab csontszerszám közül egy példánynyal van képviselve az állat-

* Vagyis inkább agancsból készült őskori balta. *A szerk.*

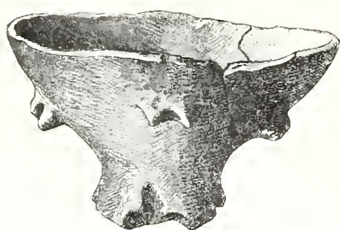
bőrök kilyukasztására szolgáló csont-ár, úgyszintén az átlyukasztott csonttű, melylyel az állatbőr összerovatott. A másik két közel hasonló hegyes, vájadékos csonteszközt nyílhegynek tartom, melyeknek vájadékos részébe könynyen beerősíthető volt a nyílhegy meghosszabbítására szolgáló nyílvessző. Hasonló nyílhegyeket, tűket és árakat ismerünk a lengyeli őstelepről.* Másik három csonteszköz az elejtett állatbőrök kidolgozására használtatott, mind a három vájadékos és éllel biró eszköz. Ha egy kis összehasonlítást teszünk a régi timár és cserző-varga eszközökkel, megfejthetjük ezen vájadékos éles csonteszközök rendeltetését, melyek kétségtelenül azon czélt szolgáltak, hogy az állatbőrökről a lefejtés után rajta maradt húsrétegeket, melyek rövid idő alatt erjedésnek indultak, eltávolítsák. A csonteszköz vájadéka, a középső ujjnak szánt hely, hogy akként legyen átmarkolható az éles csonteszköz, hogy az ujjak a munkát ne akadályozzák. A három csonteszköz hosszúsága 7 és 15 cm. Szélességük pedig 2½—5 cm. között váltakozik.


1. ábra ⅓ nagys.

A konyhahulladékként szereplő maradványok között van szarvas és őzagancs és egyéb állati csontok között bölényszarv töredéke is, melyeken azonban sem lyukfúrás, sem csiszolás nem észlelhető.

Az őskori agyagművesség emlékeiből említésre méltó, bár darabokban kiásott, de teljesen összeállítható két darab talpcsöves edény.

A nagyobbik (1-ső ábra) csonka kúpalakú hengerre helyezett tányéralak, melynek egész magassága 18½ cm. A tányér átmérője 15½ cm. A talpcsöves edény füstön szárított sárgásszínű agyagból készült és egyedüli diszítése a tányér külső felének négy oldalán elhelyezett bütykök képezik. Teljes hasonló edényt ismerünk a teveli (Tolnamegye) lelhelyről.**


2. ábra ⅓ nagys.

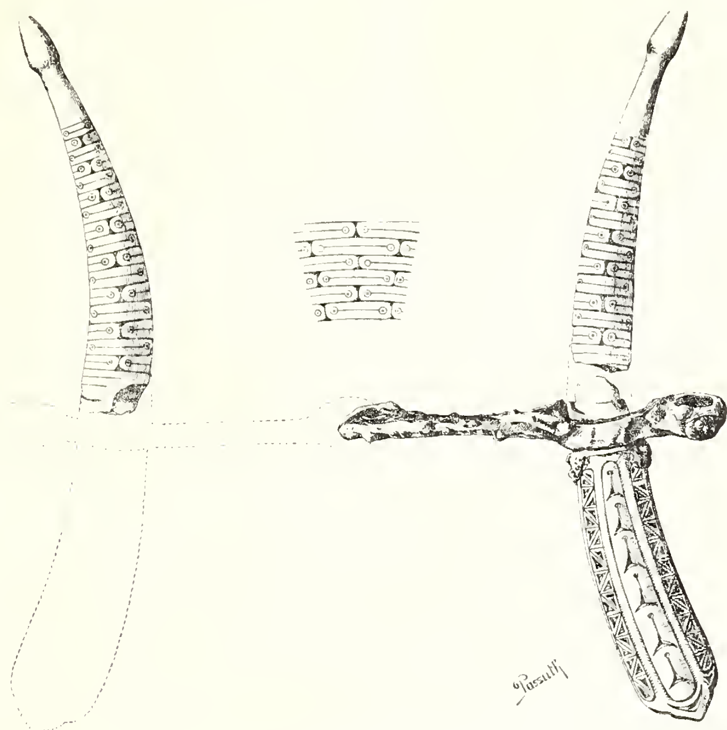
A rajzban 2-ik ábra alatt bemutatott talpas edény nem valószínű, hogy az elsőhöz hasonló magas talpazattal lett volna ellátva, mert a talpazat egy részén nem látszik a törés. Magassága 7, átmérője 13 cm. A tányérrész külső felén 4 helyen az előbbitől eltérőleg kettős bütyök van elhelyezve.

A nagymennyiségű edénytöredékből még épen volt megmenthető egy kis 10½ cm. magas, minden diszítést nélkülöző kétfülü csupor. Hasonló kis-

* Wosinsky: Tolna vármegye története I. köt. XVIII. t.
** Wosinsky: Tolna vármegye története I. köt. XXV. tábla.

igényű, az agyagműves sorozatát bezáró hasábalakú nehezék és körgyűrűalaku szürkés agyagból készült háló suly.

Az őskori konyhahulladék-halmokba temetkezett honfoglaló őseink sírmellékleteinek legkiválóbb darabja a 3-ik ábrán bemutatott díszes lovaglózabla. A lovaglózabla alkotása megfejti annak rendeltetését olyképen, hogy úgy mint minden csuklóstengelyű zabla, ez is keményebb szájú ló megfékezésére szolgált. E zabla csont és vas összetételéből készült olyképen, hogy a tengelyrész, mely a fékezést közvetlen végzi, ellenállóbb anyagból, vasból, míg az oldalszárak csontból készültek. A zabla becsét a vésett diszítésű csont oldalszárak emelik, melynek mindegyike egy-egy darab csont-

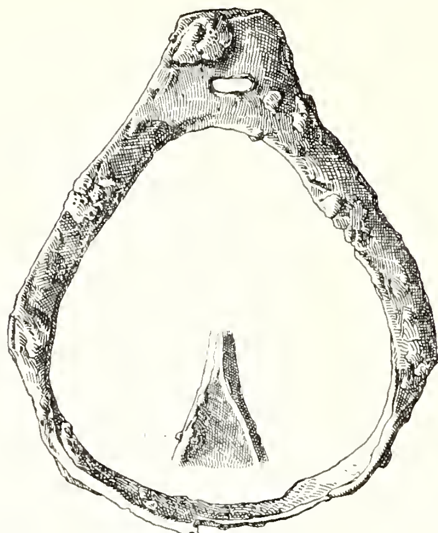


3. ábra ²/₅ nagys.

ból, valószínűleg állatagyarból akként van faragva, hogy a tengelygyűrűből kinyuló kisebb tag 6-szögű hasáb felerészét képezi, míg a nagyobbik rész végei felé vékonyuló és gombban végződő rudalak. A fél 6-szöges hasáb középső mezejét hat egymás fölé rakott gombban végződő mélyített háromszöges véset diszíti. Míg a két oldalmezőn egymásra fektetett mélyített háromszögek látszanak. A zablaszár rudszerű folytatásának diszítését egymással szemben álló kör- és vonaldiszítésű, kerítettszélű téglaalakok képezik. Az oldalszárak hossza 25 cm. A féltengely átmérő 12 cm., mely méretek megfelelnek egy nagyobb termetű ló, esetleg ménló alkotásának.

Csont oldalszárakkal ellátott zablák, a népvándorláskori zabláink szokott typusa, hasonló alkotású zabla a Mike-budaházi avar sírlelettel került gyűjte-

ményembe, ismerek teljesen hasonlót a magy. nemzeti múzeum gyűjteményében is. Külföldi analogiákra nem igen támaszkodhatunk, mégis legközelebb jár e zablához Zschille és R. Forrer által bemutatott és általuk Kr. u. V—VII. századbelinek vallott népvándorláskori zabla,* melynek azonban csont oldalszárai egyszerűbbek és korban pár századdal meg is előzik e zablát, melynek honfoglalás volta mellett bizonyít az azzal egy sírban lelt jellemzetes kengyelpár is.



4. ábra 2/5 nagys.

Sajnálatos, hogy az ásatásból szakszerű felügyelet híján nem kerülhetett ki épebben ezen érdekes zabla.

A vele együtt lelt kengyelpár (4. ábra) a honfoglaló lovassírok szokott mellékleteinek rendes alakját mutatja. Lapított oldalszárakba befektetett téglaalakú szíjlukkal, bordás körszeletalakú talpvassal. Méretei 14×18 cm. Hasonló honfoglaláskori kengyelpár gyakori jelenségei hazai leleteinknek, gyűjteményem is egész sorozatot bir a zala-szántói, csitényi, hegymagasi stb. honfoglaláskori lovassírokból. Az ásatás folyamán több kisebb igényű zabla és kardpengerész került még felszinre.

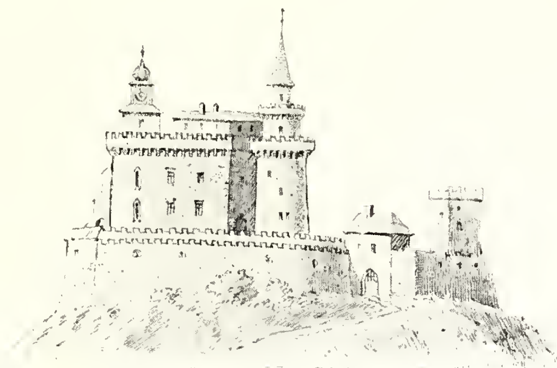
Az elmult év nyarán érintkezésbe léptem Szeghalmi Gyula ottani szaktárssal, az összes halmok szakszerű, rendszeres felásatása tárgyában, az ügy azonban sajnálatosan hajótörést szenvedett azon körülménynél fogva, hogy a naponkinti kocsifuvarok a nagy távolságban levő halmokhoz majdnem annyiba kerültek volna, mint az ásatás költsége, de reménylem, hogy e folyó évben módot találok Szeghalmi szaktársunk segítségével a több évi turnusra beosztott ásatás megkezdésére.

Sümeg, 1905 január. *szentmártoni Darnay Kálmán.*

IV. MYSKOVSZKY VIKTOR: A SZALÁNCZI VÁRROMRÓL ÉS VIZFOGÓJÁRÓL. Az Abauj megye keleti határszélén fekvő és egy meredek — kúp alakú — hegy tetején álló *szalánczi várrom* — nemcsak történeti, de különösen műrégészeti s építészeti tekintetben — hazánk nevezetesebb várai közé sorozandó. A vár hosszúkás alaprajzának fekvése észak-déli irányú ; a törésekkel ellátott körfallal megerősített keleti oldalán állott egykor — a mint azt a vár 1640-dik évből származó (1 idom) rajzán is láthatni — a *kapu tornya*, zuhanó vasrácscsal védett, csúcsíves kapujával, — mely felett mint rendesen — az őr szobája volt. A belső vár még külön körfallal volt kelet felé megerősítve ; a főépület déli részén volt még a csúcsíves *kettős várkápolna* az alatta

* Zschille és R. Forrer. Die Pferdetrense VIII. tábla 9. ábra.

lévő sírbolttal elhelyezve; a kápolna gót ablakai díszes — s még a XIV-dik századra utaló — mérművekkel, valamint a régi boltozatának még most is látható gerinczei és a falból kiszökő gyám kövei levéldiszítményekkel vannak ellátva. A *belső vár épület* (palas) termeinek és egyes helyiségeinek a beosztása még most is észrevehető, bár a belső falak nagyobbrészt már romban hevernek, s csak a főépület keleti s részben déli főfala áll még. A várépület északi részét képezi a köralakú alaprajzzal bíró *donjon* tornya, mely három — boltozott — emeletével és felső részén — a falból merészen kiugró — gyámköveken nyugvó karzatával még legjobban van fentartva.*



1. ábra. A szalánczi vár 1640-ben.

A gyámköveken nyugvó felső karzat, rovátkáival, eredetileg az egész várépület körül futott. A donjon legfelsőbb emeletén egy díszes gót stilű *kandalló* alsó része még meg van, az úgynevezett *füstköpenye* azonban már hiányzik. Csinosak a kőpadkákkal ellátott mély ablakfülkék, melyekből megragadó szép kilátás nyílik a vidékre. A falakon pedig — az Aba, Drugeth, Pálffy, Bethlen, Forgách, Szalánczy, Rákóczy, Ungnad, Bocskay és Thököly-családok — újabb időben festett, czímerei díszlenek.**

A vár északi végén — fokbástya mellett a vár konyhája — sütőkemenczéjével még jó állapotban létezik.

Ezen fokbástya és a donjon közt létezik a vár *vizfogója* (cisternája), melynek tölcsérje is még meg van. Hagyomány szerint e várat még a XIII-dik század közepén — a tatárjárás után az Aba nemzetség épitette volna, bár az e korszaknak megfelelő román stilű részletek a várromon nem találhatók. A XIV-dik században a Drugethek bírták e várat és e századból eredhetnek a csúcsíves stilű részletek. Későbben a XV. század folyamán 1441-ben brandeisi Giskra János huszita vezér ostromolta és bevette a várat, mely

* Ily karzatok a váraknál gyakran fedve vannak, ebben az esetben a lőrések a folyosó falában vannak alkalmazva, mint például a prenzlaui várban. Lásd D. R. Dohme: «Geschichte der deutschen Baukunst».

** Ezen czímerek ismertetését lásd Archæologiai Értesítő 1878-dik — régi folyamának — XII. kötetének IX. füzetében közölt leírásomban.

alkalommal az egész vár leégett. 1490-ben Losonczy László tárnokmester alatt e vár megújíttatott. 1589-ben Losonczy Anna, Ungnad özvegye férjhez menvén ghymesi gróf Forgách Istvánhoz, ki Losonczy Anna elhalálozása után 1601-dik évben II. Rudolf által jutott e vár birtokába; későbben Bethlen Gábor, Rákóczy Zsigmond, majd Thökölyi István tulajdona lett, míg végre az 1679-dik évben gróf Leslie Jakab, I. Lipót vezére elfoglalta s lerombolttatta e várat, mely ezen idő óta romban hever.

Több tekintetben érdekes a várnagy számára 1643-dik évben kiállított azon *utasítás* (Instructio Castellani Szalánczíensis de Anno 1643), melynek eredetije a Forgách-család levéltárában még mai napig is őriztetik. Miután ezen korból származó ily utasítások felette ritkák, azonkívül azok műtörténeti tekintetben is érdekesek és fontosak és a vár épületének védelmére, fentartására és hadi felszerelésére is vonatkoznak, azt hiszem helyén leend azok érdekesebb részeinek közlése is.

«A várat tűztől nagy szorgalmatossággal megoltalmazza, az kéményeket tisztán tartsa, a vár kapuit bezárassa és a várat feje fönnállásának vesztesége alatt senkinek meg ne nyissa. Éjjel a Darabantok czirkálására vigyázzon, ha a alakon híven és ébren vannak-e? A várbeli kutat tele tartsa vízzel. A várban levő Löwő szerszámokat az Udvarbiróval megtsináltassa, tisztán és mindenkor készen tartsa, hogy a szükségnek idején meg ne fogyatkozunk az Vár oltalmazásában. Az Vár épületében ha mi fogyatkozás, romladozás vagy Sindelybe szükség vólna, arról idején az Udvarbirót requiráljon, sollicitálja és hozza helyre a Várnak épületét, az külső kerítését és zsindellel befedeztesse. A felső kőfolyósóra (sic), mikor szükségét látja bő Deszkát hasogasson. A porkoláb a hidat, kapukat és egyébbeket a Molnárokkal tsináltassa, hasonlóképen jó tsatornákat tartson, hogy az esső víz valami kárt ne tegyen. A várbeli folyósokra, ha igen szépen megdeszkázák, zölddel festett Orczokat (?) tsináltasson, hogy ha ily mester a Jószágban nem találtattnék, Cassán vagy Eperjesen az Esztergályosokkal meg tsináltassa. Az *kápolna Chorusát* hasonlóképen az ajtón a pléheket, ha sarokvas nem vólna, Eperjesen vagy Cassán az Sokadalomkor vegyen. Hogy a várat élés nélkül ne hagyja, hanem mindenkor gabona, liszt, Soó és Szalonna bőven legyen.

Mindeneknek eleötte kivántatik felette igen, hogy (a várnagy) hitét és maga tisztének hivatalyát szeme eleött viselvén, ezen igyekezzék, hogy Reversalisának minden részében meg felelvén, mint jámbor, hűséges szolgához illík, úgy visellje magát és az Várnak visellje szorgalmatos gondgyát.»

Előre bocsátva a vár leírását és rövid történetét, áttérek most jelen közleményem tulajdonképeni tárgyára a *vár vízfogójának (Cisternájának)* ismertetésére; mely vízfogó kút nem csak építészeti szerkezeténél, alakjánál, de jól fentartott állapotánál fogva is; — a maga nemében — hazánkban alighanem mint unicum tekintendő, s ez oknál fogva ismertetésre méltó, sőt ily cisternák még a külföldi váraknál is ritkák.*

* Ily cisternák a Niederburgi és Hohen-Rappoltsteini váraknál előfordulnak, az utóbbi várban csak a cisterua boltozott földalatti része meg van vezető csatornáival, a tölcsére azonban hiányzik. Lásd: Dr. Paul Salvisberg: «*Die deutsche Kriegs-Architectur*».

A régi váraknál természetesen soha sem hiányzott a kút vagy vízfogó (cisterna) ; friss forrásvízzel ellátott kutak, a rendesen magas hegyek csúcsán álló, többnyire kősziklás talajon épült váraknál igen ritkák valának.

A kősziklába vágott — rendesen a hegy aljáig a talajvíz szintéig érő — mély kutak vize *felvonó készülékkel* (Göppelwerk) lovak vagy öszvérek segítségével — mint egykor a krasznahorkai várban — huzatott fel lánczon függő vedrekkel, miután akkoriban szivattyúk még nem voltak ismeresek. Gyakran azonban azon eset állott be, hogy kivált száraz nyár alkalmával a talajvíz mélyen sülyedvén a kút vize kiapadt, ily esetben az eső és hóvíz felfogására *vízfogók* vagy *víztartók* (Cisternák) épülnek, melyekbe az esővíz — a cisterna felett alkalmazott tölcséren — mint a szalánczi vízfogónál — közvetlenül, vagy pedig a várépület tetőzetéről összefolyó és csatornákon vezetett esővíz gyűjtetett.

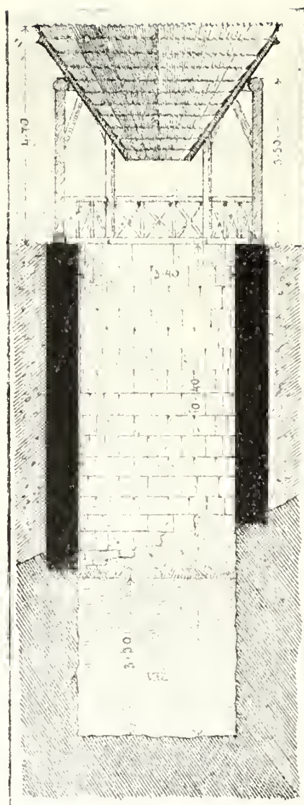
Sok várnál voltak tehát a rendes kutakon kívül vízfogók is. Az oly váraknál pedig, melyeknél a hogy tetemes magassága miatt igen mély kutakat kellett volna ásni ; vagy pedig abban az esetben is, midőn a várhegy lábánál nem voltak források vagy folyó patakok — mint a szalánczi várnál — ily körülmények közt a várban csak vízfogó épült.

A kősziklába vágott mély kutak találhatók nálunk még a krasznahorkai, szepesi, likavai, trencséni és lublói váraknál, mely kutak mélysége lenyúlt egészen a hegy alján folyó patak vízszintéig. Innét eredhetett különösen a nép közt elterjedt azon vélemény és monda, hogy egy ilyen kútba dobott kacsa a hegy alján folyó patakban ismét előbukkant.

Lássuk most közelebbről a szalánczi vár cisternájának a szerkezetét. Ezen vízfogó cisterna kút a vár donjonjától északra, a vár konyháját magában foglaló északi fokbástya mellett létezik. A részint felső törmelékes földben, részint pedig a kősziklába mélyített kút alaprajza köralakú (3 idom), a kút hengerének átmérője 3·40 m., a falazat vastagsága pedig 0·5 m., s míg a 10·40 m. mély kút alsó része közvetlenül a kősziklába van vájva, addig a földes felső talajban lévő része mintegy 6 m. mélységben faragott koczka kövekből gondosan épült. A cisternában még jelenleg is létező víz 3·30 m. mély. A kút-akna felett — hat faragatlan faoszlopon nyugszik a *vízfogó tölcsér*, (4. idom), mely kívülről bedeszkázott, belülről pedig, — hogy az esővíz jobban lefolyjon — bezsindelyezett gerendákból van építve, s a tölcsér felülről tekintve egy csúcsával lefelé fordított tizenkét oldalú üres csonka gúlához (pyramis) hasonlít. (5. idom.) Az oszlopközök — biztonság szempontjából — mintegy 0·9 m. magas léczkorláttal vannak ellátva (6. idom). A tölcsér alsó nyilásának (szája) átmérője 1·20 m., felső mérete pedig 5·50 m. Ezen tölcsér tehát — rendeltetéséhez képest, tulajdonképen *vízfogónak*, a cisterna kút aknája pedig *víztartónak* tekintendő. Minthogy pedig a vár lakatlan várrom, a cisterna vize jelenleg természetesen már nem használtatik, mindazonáltal a víz még most is hideg és kristály tiszta, olyannyira, hogy a kút feneke tisztán látható.



3. ábra. A szalánczi vár víztartójának alaprajza. Myskovszky Viktor rajza.



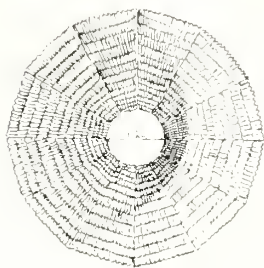
4. ábra. A szalánczi vár vízfogója.

A cisterna vizének felhúzására szolgáló készülék jelenleg már nem létezik, mely eredetileg bizonyosan egy hengerkeréken alkalmazott lánczon függő vederből állott. Hogy pedig ezen cisternába nem csak az eső és hóvíz, de vezető csatornákon a vár épületének tetőzeteiről folyó víz is gyűjtetett, azt tudjuk azon — fentebb említett — utasításból mely 1643-dik évben a várnagy számára iratott; nevezetesen annak 2-dik pontja így hangzik: az ott fönn való *csatornás kutat*, ha valami híja vólna, megtsináltasson és igen szépen minden Esztendőben megtisztítassa, a jó víz megmaradandó legyen benne, ha pedig a *faragott kő* (sic) leszakadt, annak helyette mást tsináltasson; nem árt ha Esztendőben valami kevés soót is vett beléje, s *hogy a viz jól befolyjon a tsatornákat megtisztítassa.*

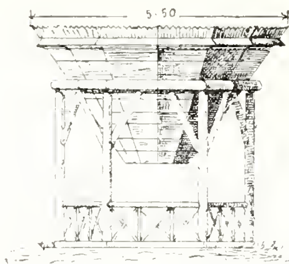
Ezen kitételből világos, hogy a cisternába a közvetlenül a tölcséren befolyó eső vagy hóvizen kívül, az esővíz a háztetőkről levezető csatornákon is gyűjtetett.

Erre vonatkozik az «utasitás» 7-dik pontja is. A várbeli kutat mindenkor tele tartsa vizzel, szokás szerint soót vetvén beléje, s hogy a víz el ne veszszen a tsatornákat és árkokat mindenkor tisztán tartsa, ha pedig rút és eféle büdös víz volna benne, azt kimerítvén új vizet helyeztessen beléje.

Mindenesetre feltünő, hogy a cisterna tölcséres fa felépítménye, a várnak az 1679-dik évben történt elpusztítása óta még mindig oly jó állapotban van fentartva, s így ez által fogalmat nyújt a régi tölcséres cisternák szerkezetéről és alakjáról.



5. ábra. A szalánczi vár vízfogójának felső nézete.



6. ábra. A szalánczi vár vízfogójának homlokzata.

Myskovszky Viktor rajzai.

A tölcsér zsindelyezése, valamint az oszlopok és karfák már meglehetősen korhadtak ugyan, de gróf Forgách István, a vár mostani ura s birtokosa, nemcsak a vár donjonjának de ezen a külföldön is párját ritkító tölcséres cisterna fentartásáról is gondoskodik, s így a műemlék iránt kegyelettel viseltető várur nemcsak a várat látogató közönség, de a hazai régészeti tudomány mívelőinek a hláláját és elismerését méltán kiérdemli.

A többnyire már romokban heverő váraink régi képei felette ritkák lévén, így még sejtelmünk sem lehet a régi váraink — a nemzeti építészeti tevékenység e nevezetes alkotásainak — egykori kinézéséről és alakjáról.

Hogy pedig ezen régi várépítményeink nem csak festői, de daczos bástyatornyaikkal s hatalmas méreteikkel, monumentális kinézésűek is valának, erre nézve bizonyságúl szolgál a szalánczi várnak 1640-dik évből származó és a donjon földszinti helyiségében jelenleg is őrzött ARX SZALÁNCZ 1640. feliratú eredeti képe, melynek másolata az 1. idom alatt szemlélhető.

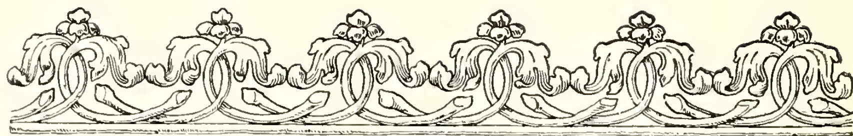
Ezen a rajzon — mely a vár keleti oldalát ábrázolja — látható még a rovátkos kettős körfala a főkapú tornyával, mely utóbbinak jelenleg csak az alapfalai észlelhetők még itt-ott. Mily szép s változatos silhouettben daczosan emelkedik a vár főépülete. gyámköveken nyugvó karzatával és hegyes toronysisakban végződő donjonjával, továbbá a főépület déli részén lévő kettős várkápolna gót ablakaival, valamint a kápolna felett épült és egy órával ellátott tornyával ?! végre a vár északi fokbástyája, rovátkos felső párkányzatával festőileg fejezi be a vár képét. Mindezen — lőrésekkel ellátott — várfalak és bástyatornyok védelmi tekintetben szükségesek is valának.

A várrom mostani állapotát pedig a 2-dik ábrában szemlélhetni; mily érdekes ezen két rajz összehasonlítása! mert míg az előbbi rajz a vár egykori kinézését mutatja, addig az utóbbi rajzon a várrom tetemes más hiányokat mutat; így hiányzik mindenekelőtt a főbejárás kaputornya, a körfal nagyobb részével, valamint a várépületet a donjonnal összekötő falrésze; úgy hogy ezen — alighanem puskapor által szétrombolt — rés által a donjon jelenleg a vár főépületétől mintegy különváltnak látszik. Hiányzik már a donjon második (felső) rovátkos erkélye által szegélyzett mintegy harmadik emelete sisakjával, valamint a várkápolna felett épült tornya is, mely utóbbinak a falromja még látszik. Ezen a rajzon észrevehető az északi fokbástya szomszédságában álló cisterna, oszlopokon nyugvó tölcsérével. E várrom legjobban fentartott része a donjon tornya, melynek felső karzatáról megragadó szép kilátás nyilik Zemplén és Ungh megye festői hegyeire.

Kassa, 1904 november havában. *Myskovszky Viktor.*



2 ábra. A szalánczi várrom 1900-ban. Myskovszky Viktor rajza szerint



IRODALOM.

SZEPESVÁRMEGYE MŰVÉSZETI EMLÉKEI. A Műemlékek Országos Bizottsága támogatásával kiadja a Szepesvármegyei Történelmi Társulat, szerkeszti *dr Vajdovszky János.* Első rész: építészeti emlékek, írta *Divald Kornél.* Tizenkét mellékleten s a szövegben nyolczvanhat képpel. Budapest, a Stephaneum r. t. nyomása, 1905. 4. r. 87. lap. Bolti ára 8 korona.

Felső-Magyarország művészettörténeti irodalmunkban kezdettől fogva nagy szerepet játszik. Ennek okát részint az ott fönnmaradt emlékek nagy számában és jelentőségében, részint személyes körülményekben találjuk. Különösen Henszlmann és Myskovszky úttörő munkássága daczára azonban mind mai napig hijjával vagyunk olyan publicatióknak, a melyek hazánk északi részének művészeti emlékeit akár együttesen, akár megyénként rendszeres összefüggésben, kimerítően ismertetnék.

A szepesvármegyei történelmi társulat vállalkozott arra, hogy ezt a hézagot legalább részben betöltse. Ismeretes, jeles kiadványainak sorozatát, most a megye művészeti emlékeinek az ismertetésével gyarapítja.

Ez az örvendetes vállalkozás, épen azért, mert olyan új, arra indít, hogy első sorban azt vizsgáljuk, milyen elv uralkodott a három kötetre tervezett munka most megjelent első kötetének a szerkesztésében. Valamely terület, kisebb vagy nagyobb, földrajzi, politikai vagy művészettörténeti szempontból kiválasztott geographiai egység művészeti emlékeinek az irodalmi földolgozása kétféleképen lehetséges. Vagy az emlékek helye, a topographiai szempont a döntő, vagy azok időrendi egymásutánja, a chronologiai szempont. A külföldi, kivált német és franczia, legujabban olasz speciális monographiákkal Henszlmann kétkötetes, rövid és nagyon is hiányos munkáját kivéve mi még semmit sem állíthatunk szembe. A művészeti emlékeket nálunk szokatlan figyelemre méltatta Orbán Balázs a «Székelyföld leírásában», míg épen ez a szempont megyei monographiáink irói túlnyomó részének nagyon is alárendeltnek tünt föl. A «Magyarország vármegyéi és városai» czímű nagy, gazdagon illusztrált vállalat eddig megjelent köteteiben is szánalmas szerepet játszanak a művészet emlékei, holott azok rövid ismertetésére kitünő lett volna az alkalom. Az «Osztrák-magyar monarchia irásban és képben» magyarországi köteteiben országunk egyes részei emlékeinek összefoglaló ismertetését kaptuk. A maga nemében mai napig ez a fő forrás, a melyből annyian merítünk, a hazai művészet történetének valóságos foglalatja, monographia a monographiában.

A szepesvármegyei publicatiónak már beosztása is elárulja, hogy nem a német «Bau- und Kunstdenkmäler» mintájára készül. Az építészet, szobrászat

és festészet és végre a művészi ipar emlékei külön-külön kötetbe kerülnek. Nem lehet tehát az egyes helyeken található összes emlékek együttes fölsorolásáról szó, hanem a művészet egyes ágaiba vágó alkotások bemutatásáról, történeti összefoglalásban. E tekintetben az új mű lényegileg az «Osztrák-magyar monarchia» után indul.

Ezúttal megállapíthatjuk azt is, mi az ilyen művészeti monographiák speciális rendeltetése, értéke, a földolgozás egyik vagy másik módja szerint. Az emlékeknek irásban és képben való bemutatása megyénkint, járásonkint, városonkint és községenkint nagyjából megfelel a czéljának, ha teljes és hű. A fő dolog a szabatos leirás és jó kép. A művészettörténeti méltatás többnyire háttérbe szorul. Az ilyen munka, a melynek becse főleg megbizhatóságától függ, önmegtagadást ró szerzőjére, nem élvezetes olvasmány, hanem hasznos anyaggyűjtemény. Az emlékeknek chronologiai sorrendben való sorakoztatása viszont a történeti fejlődés behatóbb ismeretét tételezi föl, nem tarkán, a véletlen hatása alatt keletkezett conglomeratum leirását adja, hanem az emlékek keletkezésének valóságos történetét. Ide sorozhatjuk azt is, ha a szerző egyes művészi formák képviselőit sorolja föl. Kétségtelen, hogy ez az előbbinél kecsegtetőbb, de nehezebb vállalkozás és magasabb szempontból való megitélés alá esik.

Tárgyalása módjánál fogva Divald könyve is erre tart igényt.

A Szepesség régi művészetének sajátságos jelleménél fogva érdeklődésünk java részét nem az ottani épitészeti emlékek kötik le, hanem a szobrászat, festészet és művészi ipar alkotásai. A kicsiny, provincialis viszonyok között ritkán nyilt alkalom nagyobbszerű épitkezésre és a kivitel is sokszor az akarat mögött maradt. A megyének nem egy, épitészeti szempontból vajmi jelentéktelen kis temploma bővelkedik érdekes fafaragványokban, festményekben, egyházi szerelvényekben. Monumentalis hatásra csak elvétve törekedhettek, de mindig szerették a díszes, csinos, finom kivitelű műveket. A «Szepes vármegye művészeti emlékei» első köteténél változatosabb, általánosabb érdekű lesz a többi, már tárgyánál fogva is. A szerkesztő és szerző módszerét egyelőre csak amabban kutathatjuk.

A Szepesség épitészetének általános jellemzését, az őskori maradványok említését foglalja magában az első fejezet, továbbá a fönmaradt fatemplomok ismertetését. A népies művészet conservativ tulajdonságából kiindulva, Divald sajátságos következtetéshez jut. A szepességi fatemplomokat az átmeneti stilus korára vezeti vissza. «Ekkor keletkezhetett a tribsi (1. ábra) és jurgdi



1. ábra. A tribsi fatemplom.
(Lásd Szepesvármegye művészeti emlékei I. köt. 6. lap.)



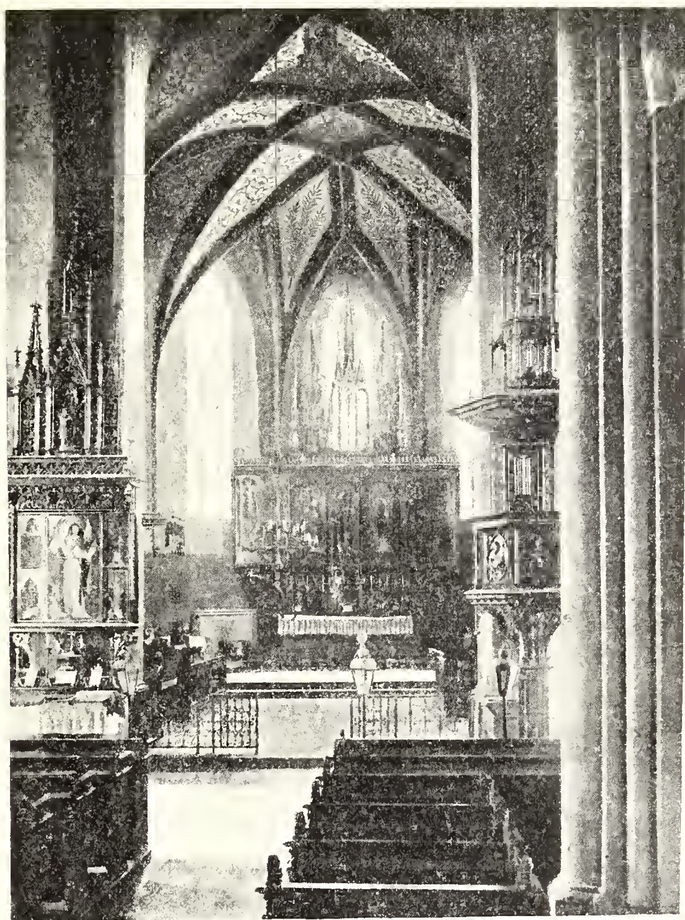
2. ábra. A «leo albus» Szepeshelyen.
(Lásd Szepesmegye művészeti emlékei I. k. 11. lap.)

fatemplomok mintája, valamint a krighi templom tornyának mintaképe is.» (6. l.) Ez érdekes, de otromba, igazán népies módon összetákolt épületeknek sem elrendezése, sem fölépítése nem igazolja azt a föltevést. A krighi templom galambdúczszerű fatornyát alig lehet a «kőépítészeti stillel» kapcsolatba hozni, míg viszont a mindszenti templom kőtornyának lejtős falai valóban egykori fatorony mintájára készülhettek. A népies művészet régi szokásait akkor is megtartotta, ha új anyaghoz jutott, de az építészet fejlettebb formáinak a hatását a faépítészetre a Fölvidék más vidékein * inkább fölfedezhetjük, mint a Szepesség e formátlan alkotmányain. Alighanem helytelenül magyarázza Divald az érdekes haraszti templom keletkezését is. Nem a toronyhoz falazták hozzá a fülkéket, hiszen akkor a torony alját át kellett volna törni, hanem az eredetileg centralis elrendezésű, négy fülkés épület közepe fölé emelték a tornyot. Nem állhatnak meg tehát a templomhoz fűzött chronologiai következtetések sem.

A II. fejezetet javarészben a szepesi székesegyház ismertetésének szenteli a szerző. A templom csakugyan fontos szerepet játszik a Szepesség építészetének a történetében, mert itt az egyetlen, a mely későbbi átalakítások ellenére is némely részében félreismerhetlenül tünteti föl a román művészet jellegét. Divald részletesen leirja régibb s újabb részeit, fölsorolja a benne levő régi oltárokat, sirköveket és egyéb művészeti emlékeket és — a mennyire a fönnmaradt adatok és maga az épület megengedik — előadja történetét. Fejtegetéseinek mintegy kiindulási pontja a székesegyház közelében levő szobrászati emlék, egy kőből faragott, román művészetű oroszlán, a mely jelenleg a kanonokok utczájában áll. (2. ábra.) Ezt az erratikus tömbként ott álló *leo albust* Divald azokkal az állatalakokkal hasonlítja össze, a melyek a lombard-román stil díszkapuin kétfelől ezek egy-egy oszlopát tartják hátukon, avagy a kapú két oldalán szerepelnek, mint jelképes diszítések, még pedig fülkében, mint Jaákon, vagy szabadon» és azt hiszi, «hogy e kőoroszlán valamikor a szepesi székesegyház déli kapuját diszitette, a mely még a XV. században a Zápolya-kápolna épitésekor enyészett el.» (12. l.) A Jaákra való hivatkozás nem találó. Több joggal említhette volna meg azt az oroszlánt, a mely az esztergomi székesegyház egykori porta speciosájának a díszéből fönnmaradt, és a mely — bár tökéletesebb művészetű — méreteire és eredeti rendeltetésére nézve csakugyan megfelel a szepeshelyinek. Ez valóban fontos emlék, de Divald nem ismerte

* Oszt.-Magy. Monarchia, Magyarország, V. 110. l.

föl kellőképen jelentőségét. «A XII. század vége felé, midőn az ide települt szászok már elszaporodtak, a régi templom helyén kéttornyú s háromhajós román basilika épült, olyan, mint Esztergomban. Ezt a templomot a tatárok pusztítása után 1250 körül megujították.» * Ezt épen a *leo albus* tökéletesen igazolja, az egyetlen részlet, a mely kétségkívül a III. Béla idejében épült templomból való és a mely arról is tanuskodik, hogy a XII. század végén az



3. ábra. A szepesi székesegyház szentélye.
(Lásd Szepesvármegye művészeti emlékei I. k. 14. lap).

első, kezdetleges épület helyén emelt, még korai román művészetű prépostsági templomnak nagyszerű, az esztergomiéhoz hasonló fő kapúja volt.

A tatárjárás utáni időben, részben újabb telepitések révén, a Szepességben a városi polgárság mind jobban megszilárdult, a városi élettel kapcsolatos intézmények kifejlődtek. Nagy számmal keletkeznek azok a csúcsíves stilusú templomok, a melyek a polgárság törekvéseit olyan tökéletesen árulják el, és a

* Osztr.-Magy. Monarchia, i. h. 56. l.

melyek a Szepesség építészetének legjellemzőbb emlékei (3. ábra). Divald nagyon részletesen foglalkozik a lőcsei Szent Jakab templommal, a mely bizonyára a legnevezetesebb ez épületek közül, apróra leírja részleteit, megbeszéli chronologiájának kérdéseit. Természetesen reátér arra a problemára is, a mely a templom korábbi ismertetőit annyit foglalkoztatta. A lőcsei templom pilléreinek sajátságos, felemás alkotára vonatkozólag új magyarázatot ad. «Minthogy a lőcsei templom főhajója az iglóinál jóval szélesebb, az előbbinek mestere alighanem attól tartott, hogy a hasábalakú pilléreknek megfelelő nehéz boltozat oldalnyomását a mellékhajók s ezek támasztó pillérei nem birják ki s azért a már meglevő pillérekre az eredetileg tervezetteknél könnyebb szerkezetű boltozatokat rakatott. Ez utóbbiakat könnyűségüknél fogva magasabbra is emelhette, miáltal a főhajó s ezzel az egész templom térhatása fokozódott. (24. köv. l.) Ez a magyarázat technikai okoknál fogva teljesen fonák. A boltozatnak magasabbra való emelésével az épitő mester épen ellenkező hatást ért volna el és azt sem hihetjük, hogy kénye-kedve szerint válogathatott nehéz vagy könnyű boltozat között. Nem biztonság kedvéért emelték építés közben magasabbra a középhajót, hanem a fokozott magasság æsthetikai hatásának a kedvéért, még azon az áron is, hogy a templom ez által eredeti csarnoktemplom jellegét elvesztette. Nem tartom szerencsésnek Divaldnak azt a föltevését sem, hogy a templom *Capella leprosorum* néven ismert mai sekrestyéje a lőcseiek első XIII. századbeli templomának szentélye volt. Nyilván az az eperjesi példa vezette félre, a melyre hivatkozik. Divalddal szemben bizvást elfogadhatjuk azt a régibb véleményt, hogy a lőcsei templom északi oldalhajójához épített ez a rész későbbi toldalék, csak úgy, mint a Szent György kápolna.

Az æsthetikai értékelés tulzásával találkozunk ott, a hol a szerző a sekrestye piscinájának a szépségét vitatja «a szépen megfésült és kicsiszolt formák kedvelői» ellen. Már Henszlmann is pártfogásába vette ezt a rosszul componált, aránytalan és durva kivitelű művet Merklas itéletével szemben. Az ilyen tektonikus alkotások sikere a helyes szerkezettől, az arányok szépségétől, a formák finomságától függ. A világítás véletlen pillanata talán «mesés fény- és árnyjátékot» varázsol a fényképező gép lemezére, de csak elfogultság láthat a kontár elnagyolásban művészi szándékot.

A lőcsei Szent Jakab templom ismertetéséhez csatlakozik a minoriták egykori templomának és kolostorának leírása.

A IV. fejezet élén általánosabb fejtegetéseket találunk a Szepesség középkori épitőmestereiről, a bazilikáról és csarnoktemplomról. Divald lőcsei kőfaragó vagy épitő iskolát tételez föl a csúcsíves épités korában. Bizonyos, hogy az épitészet emlékei kevés változatosságot tüntetnek föl. Az iglói plebánia-templom főleg azért érdekes, mert megmutatja, milyen lett volna a lőcsei Szent Jakab templom belseje, ha épités közben nem térnek el az eredeti tervtől. A templom déli kapuzata (4. ábra) a szerzőt a fönn említett lőcsei piscinára emlékezteti. A Szepességen szokatlanul gazdag mű, de erősen provincialis izű. A tympanon domborműve, a mely Mária megkoronázását ábrázolja, esetlen durvaságával elüt a gondosan faragott diszítményektől és szinte román jellegű. A sze-

pesolaszi plébániatemplomot, eredetileg nyilván bazilikaszerűnek tervezték, csakhogy nem voltak képesek a középhajót elég magasra emelni és így keletkezett az a forma, a hol az oldalhajók alacsonyabbak a középhajónál, külön tetővel vannak ellátva, de az ellentét mégsem eléggé határozott és a gádorfalak ablakok nélkül szükölködnek. Ezt a templomot azért mégsem sorolhatjuk a csarnoktemplomok csoportjába. A középhajó arányain nagyon is meglátszik, hogy az eredeti tervtől kénytelen-kelletlen tértek el. Egyéb XV. századi templomok: a göllniczbányai, a kézsmárki Szent Kereszt templom, a mely-

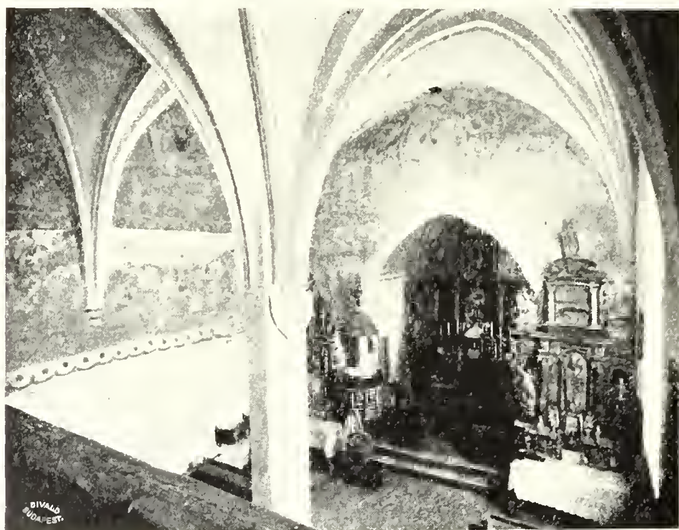


4. ábra. Az iglói templom déli kapuja.
(Lásd Szepesvármegye művészeti emlékei I. k. 38. l.)

nek 1498-ban készült szép déli kapúját és annak (jelenleg vastag mészréteggel borított) szoborműveit Divald ok nélkül becsmérli, a podolini és márkusfalvi egyhajós templomok.

A könyv legérdekesebb részei közé tartozik az V. fejezet, a mely a Szepesség kisebb, csúcsíves művészetű, részben csak igen kevéssé ismert templomainak hosszú sorozatát tárgyalja. Az első helyet a deszkamennyezetes templomok foglalják el, a melyeknek ez az eleme még az ősi faépítészettel függ össze. Deszkamennyezetes templomok: a jekelfalvi, malduri, vibornyai, mátyásfalvi, alsóláposi templomok. Midőn a csúcsíves építés korában a deszkameny-

nyezetet boltozattal cserélték ki, sajátságos forma keletkezett, az eredetileg egyhajós templomok belsejének két hajóra való fölosztása, a mely avval a technikai szükségességgel függ össze, hogy a boltozatot pillérekkel támogassák. Úgy látszik azonban, hogy a belső elrendezésnek ez a formája, a mely érdekes, de architektonikus szempontból épen nem tökéletes megoldás, új templomok építésénél is érvényesült. A hosszanti hajónak két részre való fölosztása élénkebb térhatást eredményez és így alkalmazhatták ott is, a hol nem érték be az egy hajó egyszerűségével, három hajó építésére pedig nem volt mód. A kéthajós csúcsíves templomok falusi typusa gyanánt Divald a zsegrait (5. ábra), városi typusa gyanánt a felkait mutatja be. Ilyenek még: a poprádi, szepesszombati, matheázi, leibiczi, menhárdi (6. ábra), szepesbélai, ó-falvi templomok, a me-



5. ábra. A zsegrai templom belseje.
(Lásd Szepesvármegye művészeti emlékei I. k. 53. l.)

lyek a szóban levő forma nagy elterjedéséről tanúskodnak, míg sok más hasonló templomot a barokk építés korában átalakítottak. A daróczi kéthajós templom, a mely hajdan a kereszteseké volt, ablakkereteinek szép, csúcsíves stílusú faragványaival tünik ki. Csak egy hajóból áll a nagyőri és görgői templom. E fejezet végén a csütörtökhelyi templom és Zápolya kápolnájának, a régi szepességi építészet egyik gyöngyének a leírását találjuk.

«Renaissance építészet» a fő czíme az utolsó fejezetnek. Ennek elején a szerző általános történeti fejtegetést ad. A középkor és renaissance művészi gyakorlatát hasonlítja össze. Következtetései helyenkint tévesek. «Ez (a művészi egyéniség érvényesülése) az oka annak, hogy míg a középkorban, különösen az egyazon czélra szolgáló épületek szinte úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egy tojás a másikhoz, addig a renaissance alkotásai sorában rendkívül nagy a változatosság.» (64. l.) Ez a mondat kellőképen elárulja a fölfogás helytelenségét. Az sem felel meg a történeti fejlődés menetének, hogy Divald

a renaissancenak első nyomait, a melyekkel a Szepességben találkozunk, a Mátyás-féle olasz renaissanceval kapcsolja össze, holott a felső-magyarországi renaissance művek — mind az építészet, mind a szobrászat és művészi ipar terén — egészen más forrásokra vezethetők vissza, többnyire észak felé vezető



6. ábra. A menhárdi templom belseje.
(Lásd Szepesvármegye művészeti emlékei I. k. 56. l.)

utak nyomán. Erről tanúskodik az az 1530-ból való, renaissance stilusú ajtókeret, a mely e művészet legrégibb építészeti részlete gyanánt maradt fönn Lőcsén, továbbá Kézsmárknak az ottani városházon látható faragott czímere, a mely 1542-ben készülhetett. A lőcsei városház és a szepesvármegyei várak, nevezetesen a szepesi, lublói, nedeczi és márkusfalvi várak, illetőleg várromok

ismertetése után a szerző áttér azoknak az építészeti emlékeknek a fölsorolására és leírására, a melyeket renaissance stilusúaknak nevez. Időrendben sorolja föl a bethlenfalvi Thurzó-féle kastélyt (1564) (7. ábra), a nagyeőri kastélyt, a kézsmárki Thököli várkastélyt, a fridmanni kastélyt, a hasonló modorban diszített városi lakóházakat Lőcsén, Szepesváralján és Szepes-Szombatban, a kézsmárki, nagyeőri, podolini, menhárdi harangtornyokat, a fridmanni, jamniki, görgői, grancspetróczi templomok tornyait. Ezeknek az épületeknek nagy részét Divald Felső-Magyarország többi hasonló emlékével kapcsolatban már régebben ismertette.* Ez alkalommal csak azt hangsúlyozzuk, hogy az ormos pártákkal és sgraffitókkal való diszítés, a mely a szóban levő épületeknek igazán változatos,



7. ábra. A bethenfalvi Thurzó-kastély 1564-ből.
(Lásd Szepesvármegye művészeti emlékei I. k. 74. l.)

kedves járuléka, építészeti szempontból nem nagy jelentőségű és egymagában nem elég ahhoz, hogy «felső-magyarországi renaissance építészetről» beszélhessünk. Valójában helyi jelentőségű «építészeti sajátosság»,** a mely az alapjául szolgáló renaissance mintáktól hely és idő dolgában ugyancsak távol esett.

Felső-Magyarország művészeti emlékeinek fáradhatatlan buzgalmú kutatója ez új könyvével ismét sok tekintetben gyarapította ismereteinket. A teljesen elfelejtett építészeti művek egész sorát vezette be irodalmunkba. A könyv nagyrészt kitűnő reproductiói részint kiadatlan műveket mutatnak be, részint olyanokat, a melyeket eddig csak többé-kevésbbé fogyatékos képekből ismer-

* A felsőmagyarországi renaissance építészet. Budapest, Pátria 1900. V, ö. Arch. Ért. u. f. 420. köv. ll.

** Osztr.-Magy. Monarchia, i. h. 164. l.

tünk. Nagy köszönet illeti ezért mind a szerzőt, mind a kiadó társulatot, a mely a műnek díszes alakban való megjelenését lehetségessé tette.

Mégis az a kétség merül föl, nem lett volna-e czélszerűbb, ha a szerkesztő a jelen ismertetés kezdetén említett két földolgozási mód másikával indította volna meg e vállalatot, a mely művészettörténeti irodalmunkban olyan örvendetes jelenség. A szerző nagy tárgyismereténél fogva megkaptuk volna a Szepesség építészeti emlékeinek teljes repertoriumát — ha ugyan ez esetben a szobrászati, festészeti és iparművészeti emlékek külön kötetekbe kerültek volna — hű képekkel, pontos leirásokkal, topographiai, nem chronologiai rendben és a phantastikus föltevések, ingatag alapon álló elméleti fejtegetések rovására kimerítőbb, pontosabb és megbizhatóbb lett volna a leíró rész. Nem lett volna történeti mű, hanem a művészettörténeti tanulmányok megbizható forrása. Igaz, hogy ez a szerző részéről önmegtagadással jár.

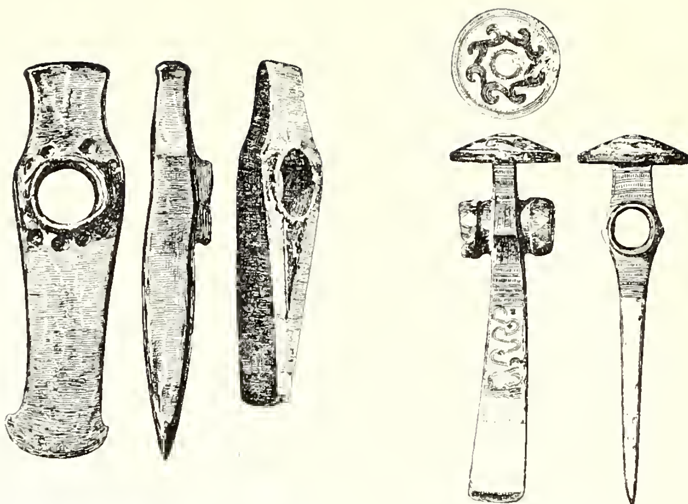
Dr. Éber László.

SCHLESIENS VORZEIT IN BILD UND SCHRIFT. Neue Folge IV. Band: Jahrbuch des schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Alterthümer IV. Bd. herausgegeben von Karl Masner und Hans Seger Breslau 1904. 4. r. 210. l. hat képes melléklettel és számos ábrával a szövegben. A sziléziai muzeum díszes kiadványai átalános tudományos értékükön kívül hazai kutatóinkra különös érdekkel birnak, mert Szilézia mint szomszédos vidék az őskorban épúgy mint a történeti időkben hazánkkal érintkezésben volt és azért nem egy emlék, melyre a szép kötetben akadunk, hazai olvasóink figyelmét is érdemli. A legősibb érintkezések korából való néhány rézcsákány, melyet Seger (51. l.) helyesen magyar typusú csákányok gyanánt mutat be (1. ábra), mert nálunk nagy számmal találtattak, míg Sziléziában csak elvétve akadnak. Ugyancsak magyarhoni idom gyanánt mutat be szerző (52.) egy vonalas ékítményekkel gazdagon díszített korongos végü bronzcsákányt Gleinauból (2. ábra). Ilyenfajta csákányt Sziléziából egészben hármat ismernek, a három közül egy, a rosenthali, annak idején a Bronzkor emlékei III. kötetében a 251. táblán volt közzétéve, mert alighanem úgy mint a másik két díszes harczi csákány a magyar bronzkori regióból került a Kárpátokon túli vidékre. Egy délvidéki sodronyos és bronzpléhből való hengerded cista, melyet Klein Zöllnigben találtak és melyet dr. Grempler ismertet (40. l.) azért érdekelhet bennünket közelebbről, mert rokon cistákat találtak hazánkban is Kurdon (lásd Bronzkor eml. 104—106. tábla); csupán a fülek dolgában van eltérés a két változat között.

A régibb középkorból való a höckerichti lelet (3. ábra). A leletet már 1831 óta őrzik Berlinben és a sírlelet népvándorláskori gránátos ékszereivel együtt találtak egy bronzüstöt. Nálunk is régóta ismerjük, mert a N. Múzeum egész hasonló üstöt bir Czakóról* és utóbb még egyet szerzett Kaposvölgyről** (Tolna m.). Hogyha a höckerichti üst, a hogy most Eduard Krause az eredeti

* Rómer ismertette Arch. Ért. 1870 II. 290—292 Ugyanarról lásd Skythiai emlékek Magyarországon Arch. Ért. 1893. 396.

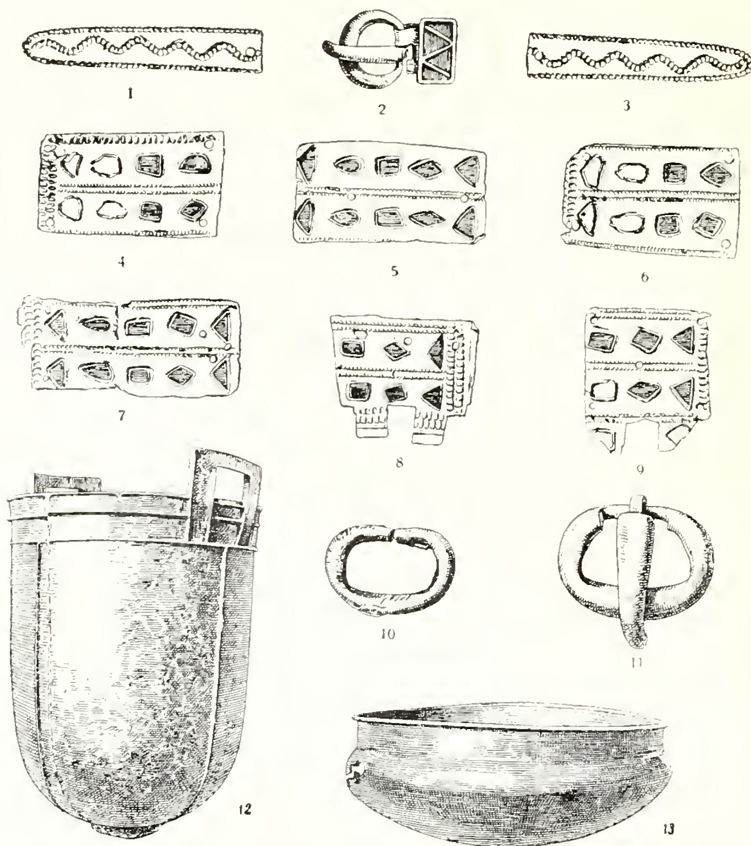
** Képét lásd Arch. Ért. 1893. 399.



1. Őskori rézcsákányok Sziléziában $^1/_4$ nagys.

2. Díszes bronzcsákány Sziléziában $^1/_4$ nagys.

(Lásd Schlesiens Vorzeit etc. IV. k. 51. és 52. l.)

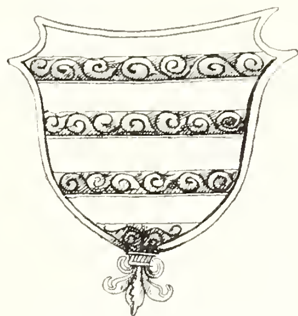


3. A höckerichti lelet a berlini Museum für Völkerkundeban.
1–9. sz. arany $^2/_3$ nagys.; 10—11. aranyozott vas $^2/_3$ nagys.; 12. bronz $^1/_9$ nagys.
13. bronz $^1/_6$ nagys.
(Lásd Schlesiens Vorzeit etc. IV. k. 47. l.)

följegyzések alapján mondja, csakugyan ugyanegy sírból való, a most rajzban is közölt régibb középkori ékszerekkel, akkor ez nyomós érv volna a mellett, hogy ez az üstforma is egykorú a vele járó tárgyakkal. Azonban nem látjuk még most sem bebizonyítottnak, hogy a höckerichti lelet tárgyai szorosan ugyanegy szempont alá eső sirleletnek tekintendők, azonkívül tudtunkkal ez volna az első eset, hogy ez üstforma ily késői korbeli tárgyakkal együtt jelentkezett volna. Alakja oly szoros rokonságban van a skythák sirjaiból előkerült kisebb bronzüstökkel, hogy csak nehezen tudnánk e formának oly késői korban, milyen a Kr. u. V—VI. század, helyet juttatni ; végül fölfogásunk mellett idézhető az a tény, hogy az eddig hazánkban fölásott sok ezer régibb középkorbeli sirleletben soha sem fordult elő oly régiség, mely ez üstökkel legtávolabbi rokonságban állana.

Máskép áll a dolog egy bronzpléhből trébelt lapos üsttel, melyet a hökkerichti tárgyakkal együtt leltek. Most erről először kapunk ábrát (47. l. 13. sz.) Alsó része laposan kidomborodik, felső nyilása felé fala szabályos hengeridomot ölt és kihajló karimával végződik. Nem épen ilyen idomú, de lényegében igen hasonló, bár jóval nagyobb bronzüstöt találtak 1883-ban, kettőt hazánkban is egy régibb középkorbeli ú. n. sarmata sirmezőben Bölcskén (Vesd ö. A régibb középkor emlékei I. k. 81. tábla) és így ennek a boroszlói évkönyvben közölt höckerichti ékszerekkel való összetartozása ellen nincs kifogásunk.

Még közelebbről érdekelhet bennünket a boroszlói muzeum mult évi fölötte becses szerzeménye, egy díszes velenczei pohár, melyet mivel rajta Magyarország czímere is megvan, hazai érdekű emléknek tekinthetünk és azért a nevezett boroszlói folyóirattal egyetértésben jól sikerült szines képét is közöljük, ugyanazt, mely a boroszlói évkönyvnek is ékessége. A boroszlói muzeum első igazgatója a 84—87. lapokon előleges ismertetést ad a pohárról. XV. századi velenczei munkának tartja és mivel egyik oldalán a magyar pólyás czímer (4. ábra) a másikon a cseh oroszlános czímer ékíti I. Mátyásénak itéli. A pohár régi sziléziai család birtokában volt és azért lehetséges, hogy Mátyás király valamely sziléziai alattvalójának adta ajándékba hű szolgálatai fejében. A közlő idézi Schlawe boroszlói heraldikus megjegyzéseit a két czímerről. A cseh oroszlán szerinte ósdias formájú, mely az egykorú német alakítástól elüt, azonban ez eltérés magyarázatául az olasz heraldika ismert conservativ hajlamaira utal. A magyar czímer pólyáinál a vörös háttér nincs színezve, míg az ezüstpólyákon még «dömöczkölést» is mutatnak. Ezt a hibát a távoli országban dolgozó műiparos tudatlanságából származtatja, de nem lát benne okot arra, hogy a pohár régi voltát kétségbe vonja.

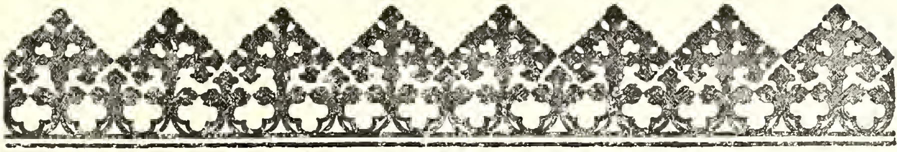

4. Magyarország czimere az I. Mátyás-féle üvegserlegen.
(Lásd Schlesiens Vorzeit etc. IV. k. 87. l.)

Föltünő, hogy Mátyás király elhagyja ezúttal saját családi czímerét, ugy véljük, hogy az nem igen hiányozhatott, hogyha a király megrendelésére készült a pohár ; legvalószínűbbnek látszik, hogy a hollós czímer a pohár föde-

lét diszítette, mely az ily formájú poharaknak kiegészítő tartozéka volt. Szerző egyébként utal arra, hogy okmányokon és sziléziai érmeken többször hiányzik I. Mátyás király hollós czímere, azonban az oroszlános és pólyás czímer nem szokott elmaradni. Egyébként hazai heraldikusaink figyelmébe ajánljuk e kérdést és itt csupán még csak három más velenczei szines pohárra utalunk, mely e poharat alak és diszítés dolgában megközelíti. Ilyen a bártfai poharak sora Bártfa városa czímerével, mely rég megérdemelte volna a szines repropuctiót. Ezeken rajta van Bártfa városának a czímere. Ezek a poharak némileg karcsúbbak, mint a Mátyás pohara, míg ennek a magassága 22·5 cm. és nyilásán átmérője 14 cm., addig a bártfai poharak megfelelő méretei Rupkovszky szerint * 28 cm. és 12 cm. Más hasonló poharat, mely néhány évvel ezelőtt Somogyvártt került elé és gr. Széchenyi Imre tulajdonában van, tett közzé Radisich Jenő ** fénynyomatú ábra kiséretében (a 42. táblán). Végül Myskovszky Viktor idéz egy olyan poharat, melynek ábráját K. Lind a bécsi műemlék bizottság 1873. évi XVIII. kötetének 302. lapján tette közzé és mely b. Rothschild Anselm gyűjteményét ékítette.

Ezt a sorozatot a külföldön, különösen olasz földön őrzött sok hasonló pohárral lehet megtoldani, de bizonyára egy sem oly fontos reánk nézve, mint a boroszlói pohár, melynek magánkézből való megmentése az adott viszonyok között a boroszlói muzeum elismerésre méltó érdeme. *Hpl.*

* Lásd Bártfa középkori műemlékei 89. l. — egy ily pohár kicsi rajzát l. a 11. képes lapon.
** Magyarország történeti emlékei az ezredéves orsz. kiállításon 208. l.



MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT deczember hó 27-én, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta utolsó rendes havi ülését.

Jelen voltak: báró Forster Gyula elnöklete alatt dr. Éber László, dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Szumrák Pál és Vásárhelyi Géza ig.-vál. tagok és husz más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *dr. Török Aurél* értekezett az emberiség legrégibb kőeszközeiről, számos emléket mutatva be az anthropologiai múzeum gyűjteményeiből.

Elnök előadónak a társulat meleg köszönetét tolmácsolva, miután a jegyzőkönyv hitelesítésére Vásárhelyi Géza és Kunvári Fülöp igazgató-választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A PÉCSI VÁROSI MÚZEUM 1904-ik évi november 27-ikén a megszokott ünnepélyességekkel nyilt meg. Már megnyitása pillanatában tele volt rakva az a bérházbeli hét szoba, mely ideiglenesen czéljaira szolgál és azért az intéző tényezők komoly szándéka, hogy kulturpalotában terjedelmes hajlékot szerezzenek számára. A múzeum alapjául az állam által megvett Juhász László-féle baranyamegyei régiséggyűjtemény szolgált, melyhez a Zsolnay-család, Horváth Antal és mások járultak ajándékokkal. A múzeum Marosi Arnold czist. r. főgymnasiumi tanár vezetése alatt áll. *J. y.*

A VERSECZI VÁROSI MÚZEUM GYARAPODÁSA 1904-ben, fennállásának tizenegyedik évében: 591 érem, 734 régiség, 152 régi irat, kép, tervrajz stb. és 175 többnyire kisebb verseczi nyomtatvány, tehát összesen 1653 darab. Az év végén a gyűjtemények állománya 19,763 db volt. A régészeti szakkönyvtár 38 művel 45 kötetben gyarapodott. A múzeum 35 vasárnapon szabad bemenet mellett nyitva volt a közönség számára; a látogatók száma volt 1206. Október 30-án, midőn a múzeumok és könyvtárak orsz. szövetsége folytatólagos közgyűlését Verseczen tartotta, a múzeum régiségtárgyaiból négy helyiségben külön kiállítást rendezett, mely nov. 2-án a helybeliek számára megtekinthető volt. Ezt 624 személy látogatta.

Tanulmányozás és szerzés czéljából az őr 21 kirándulást tett, mindig eredménynyel kutatván és gyűjtvén. Legtöbbet szolgáltatott az elmúlt esztendőben és a közeli Vattina, a honnan 315 tárgyat szereztünk. A verseczi határ-

ban a Meszics-csatorna mentén lévő neolithkori őstelephez ötször rándult az őr. Az eredmény 2 kő- és 104 agyagdolog. Az utóbbiak közül megemlítendők a festett és szalagdíszes cserepek. Vattinán 7-szer fordult meg az őr. Junius- és augusztusban ásatás rendeztetett. Ezen hallstattkori telep tavaly is gazdagon jutalmazta a kutató fáradozásait. Tíz szállítmányban vettünk át 14 bronz-, 26 kő-, 16 agancs-, 4 csont- és 242 agyagdolgot, összesen tehát 302 egykorú tárgyat. Ezeken kívül kaptunk még 13 más korból származó régiséget. Érdekes volt a junius havi ásatás eredménye: a felső-utcza közepén kiemeltünk egy urna-«fészket», mely állott 2 urna-, 1 fazékalakú edény-, 2 tál- és ugyanannyi füles bögréből. Detta is háladatos volt. Itt van a Buchmann Alajos-féle téglavetőn egy a vattinaihoz hasonló telep, mely ötször meglátogattatott. Az eredmény 18 kő-, 1 csont- és 148 agyagtárgy volt, melyek egykoruak. Ezeken kívül szereztünk még 48 tárgyat a római és népvándorlás korából. Érdekes egy kicsi emberi terracotta-szobor feje, melynek ábráját három oldalról közöljük.



Őskori terracotta fejecske Dettáról a verseczi múzeumban ½ nagys.

A Német-Sztamora határának nyugati részében feltünt őskori nyomokat megvizsgáltuk aug. 11-én és okt. 20-án. Az utóbbi alkalommal próbaásatást is rendezvén. Az Izbistyén, a Heber Jakab-féle téglavetőn, már régóta ismeretes vaskori telepről julius 30-án hoztunk be 38 kő és agyagdolgot. Végre Omoron julius 1-én a Berzáva folyó jobb partján római épületalapfalakat konstatáltunk és ezzel sikerült a Denta vidékén már régóta keresett Potula római helység helyfekvését is megállapítani.

A megszerzett őskori leletek közül megemlítjük a következőket: Tompára lecsiszolt élű, nehézkes serpentin-ék a verseczi német szénaraktár melletti szőlőkből. Ajándékozta: Stein Nándor. — Vastag cserepek és 1 morzsolókő a verseczi hozlukvölgyi kőkori telepről. Ajándékozta: Stein György. — Két spirálvonaldíszes agyaggyöngy a verseczi füzesvölgyi bronzkori őstelepről. Ajándékozta: Stein Nándor. — Őskori bronztokos véső füllel. Hossza 0·133 m. Találták Komoristyén. Wittenberg Tivadar ajándéka. — Bronz karperecz vonaldiszszel a románbogsáni «kincs»-ből. Ajándékozta Michler Oszkár. — Bronz kardpengének tőfelőli töredéke. A penge «hullámvonalas» alakú. Lelhelye: Versecz vidéke. Adta: Gettmann Rezső. — Bronz tőrpenge, 3 dbra törve.

Hossza 0·19 m. A tövén vonaldísz és aklák. Lelhelye: Versecz vidéke. Gettmann Rezső ajándéka. — Bronz szúrófegyver, csonka. Lelhelye: Temes-Paulis. Ajándékozta: Réday Géza. — Kelta vas vágókés, lenyesett agancshegy és kis kőkorong. Lelhelye: a verseczi Kápolnahegy északi lejtőjén volt vaskori telep. Adta: Tohr Antal. A többi szerzemény az újabb korból származik. Vannak köztük: néhány XVII. századbeli agyagedény; ezüstgyűrűk; régi délszláv ékszerek; XVIII. századbeli pecsétlők; porczellánkorsók; harangtöredék; öntőminta, óndolgok készítésére; a szőlővenyige ültetésénél használatban volt fa-, földfúró; 35 éves kerékpár stb.

Az elmult esztendő történetében fontos mozzanat a múzeumok és könyvtárak orsz. szövetségének folytatólagos közgyűlése, mely okt. 30-án Verseczen tartatott. Ezuttal az őr megismertette a vendégeket a «vattinai őstelep»-pel és az onnan származó dús leletekkel.

Ugyanekkor helyszini szemle is folyt egy külön épület szerzése ügyében, melyben a múzeum és a könyvtár elhelyezendő volna. Ennek kapcsán október 30-án kimondta az iskolaszék, hogy a városi múzeumot és a közs. népiskolai könyvtárt, melynek jelenlegi állománya 14,209 kötet, egyesiti. Az uj intézetnek a neve: «Városi múzeum és nyilvános könyvtár».

Versecz, 1905 január 26-án. *Milleker Bódog.*

A BUKURESTI N. MÚZEUM ezelőtt negyedszázaddal, a méltán nagyhirű pietroszai arany kincsen s néhány prehisztorikus tárgyon kívül őskori emlékekben s főleg római leletekben vajmi szegény vala. Boliac Cæsár, a szerkesztésében megjelent *Trompetta Carpatiloru* hasábjain közzétett lelkesítő felhivásaival és közleményeivel nagy lendületet adott ugyan az archæologiai gyűjtéseknek s egyebek, mint *Cogolinceano, Papasaglu, Butculescu* számottevő leletekkel bővíték a romániai Alföld adattárát; de a múzeum nagyobb arányu gazdagodása *Tocilescu György* egyetemi tanár működésétől s a *Dobrudzsának* Romániához csatolása óta 1879-től számítható.

A Dobrudzsa első præfectusa: *Opreau Remus* szinte meglepő érdeklődéssel karolta fel a múzeum érdekeit s a török temetőkben, falusi lakások körül szétszórt feliratos és faragványos köveket porprio motu Cüstendzsébe, az időközben tengeri fürdőként is emlegetett Constancaba, a præfecturára hordatá. Igaz, hogy ez a hivatalos burgolhodas a lelőhelyek figyelmen kívül hagyásával történt. Tocilescu 1879—81-ben két izben is beutazván a kerületet egyszerre valami 150 db feliratot, szobrászati, építészeti faragványt, reliefet és sarcophagot szállíthatott Bukurestbe, úgy hogy az addig számításba is alig jöhető lapidarium a Balkán vidék elsőrangú gyűjteményévé emelkedett és sok becses hadtörténelmi-, topographiai- és művelődéstörténelmi adattal világosítá meg Alsó-Moesia múltját, helyhatósági szervezetét, hadi viszontagságait. Topographiai felfedezései különösen nagybecsűek s ránk nézve ez a múzeum annyival fontosabb, mert az Olt mentén, a mi déli határhavasainkon kivül le a Dunáig terjed Alsó-Daciának, illetőleg a hármas felosztás szerinti *Dacia malvensisnek* nem csupán a régóta keresett állomásait és székhelyét *Colonia malvensist.*

Nem lesz tehát érdektelen, ha az utóbbi évek alatt rohamosan megnöve-

kedett és épen hazai viszonyainkra a sok utbaigazítással szolgálható múzeumnak különösen régiségi osztályáról szerzett tapasztalatomat közzéteszem.

Az eredetileg a tud. egyetem nagy földszinti termére megnyitott múzeum Tociles úr ásatásai következtében annyival gyarapodott, hogy külön épületet igényel s daczára annak, hogy a falakat, folyosókat bizony a szemlélhetőség rovására ugyancsak kihasználták épen az adamklissii Tropæun *Trajani*nak a daciai-occupatio szempontjából ránk is becses tanulmány-anyagot képező hatalmas dombormüvek az egyetem parkjába szorultak ki.

A bukuresti múzeum tarthatatlan helyzetéért tehát a kormányt illeti a felelősség, mely még mindig vonakodik, az emlékek által Európa minden részéből oda vonzott tudósok kifakadásai daczára, megérdemelt és a tanulmányozást is lehetségesítő helyiséghez juttatni ezt a sok értékes leletet. Most igaz, hogy szuronyos katonaőrök kirendelésével tanusítják a múzeum becsét s a felett érzett nemzeti büszkeségüket; de különösen a gazdag lapidarium nyugod tanulmányozására alkalmat nem találhat ott a szakember. A feliratok egy része befalazva, más része összezsufoltan szorong a folyosókon s a szűk termekbe csak a becsesebb szobrászati művek és mellékletek kerülhettek.* Így aztán az eligazodás és szemlélet nem könnyű feladat s maga Tocilescu, a ki már egész könyvtárt írt össze ásatási eredményeiről, s a német, olasz, franczia, angol philologusok kongresszusán elismerést aratott, télviz idején nem képes kedvencz köveivel foglalkozni.

A múzeum egyik termében állította össze Tocilescu annak az érdekes márványemléknek töredékeit, melyet 12 táblából illesztettek vala össze s melyet egy külön emlékkápolnában állíttatott volt fel Trajanus a daciai háború legvitézebb áldozatainak emlékezetére. Alkalmam vala a kőzetrészletek és a párkánydísz összetartozóságából is meggyőződni az összeállítás helyességéről. Igy semmi kétség az olvasás helyessége felől nem lehet.

A másik sokat vitatott felirásos emléke a Municipium Tropæum Traianinak magáról a hatalmas diadalemlékről származó oltár. Ott látni a traianenses tropæenses által 115/6-ban állított emléktáblát a Kalakiö Hirsovaból (*Carsium*), Hassarlik (*Cius*), Mangalia (Calliatis), Iglitza (Troesmis), Isaktsa (Novidonus), Kasapkiöi és Karanasib (*Istrus*), Küstendze vagy Constantia (Tomi), alsó moesiai állomások számos (köztük több görög) feliratával.

Különös érdeküek a mérföldmutatók a Dunamenti útvonalról Rassova, Ilanlik (Constantinus alatt 313—315), *Pelediaból* Tulca mellett (Septimius Severus idejéből 200-ból Ovilius Tertulus leg. pr. pr. idejében). A Pontus Euxinus mellől *Kassapkioi*ból három és u. n. (Antoniuus Pius birából 159 Statilius Julius aug. pr. pr.) és 162-ből M. Servilius Fabianus Maximus leg. aug. pr. pr. s egy harmadik Traianus Dacius korából. Kuesztendzséből, Aurelia-

* Lásd a többi között Archæologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich. Inschriften aus Rumänien III. 40. Inschriften aus der Dobrudzsa VI. 1., VIII. 1. 248., XI. 14. XIV. 10. Inschriften aus Rakovitza Copaceni XVII. 224., 224. Neue Inschriften aus Rumänien XVII. 81., XIX. 213. Különösen pedig nagy munkájuk: «Das Monument von Adamklissi. Tropæum Trajani unter Mitwirkung von Otto Benndorf und Georg Niemann Wien 1895. Majd Gr. G. Tocilescu Leipzig 1896. S. und A. Bormann in den Verhandlungen der Philologen Versammlung zu Köln 191—200.

nus, Valentinianus, Valens és Gratianus, valamint Constantius és *Maximianus* mérföldmutatói érdekelhetik főleg a tőlünk oda látogatót.

És a mi déli Daciánk a feliratokban idáig oly hiányos és szegény, *Dacia* malvensis legbecsesebb documentumait is ez a múzeum birja. *Celeiből* különösen érdekes egy végrendelet töredéke.* Bambestiből a mi Piskinktől a *Vulkan* hágóra vivő út tahirhelyéről egy érdekes emlék, hogy 201-ben a vár elavult falai javitás alá kerültek. Drobetaból (Turnu-Severin) az Olt melléki Picetrából, a colonia *Romula* helyen álló *Reckaból* és *Szlaveniből*, Recaviba, Rakovitza Copaceniből, Bivolavi, Boroncasa (Remnik alatt) *Radacanesti*, *Russanesci* Afumatri Korakalból egy sereg olyan feliratot gyűjtött össze Tocilescu fáradhatatlan kitartása, melyek a mi közelebbi tanulmányozásunknak is tárgyául kinálkoznak.**

A feliratok mellett számos fém, csonteszköz, fazekas készítmény, üvegnemű bélyeges tégla hirdeti a római élet lüktetését a romániai Alföldről s főleg az *Al-Dunától* és a *Dobrudcsából*. Különösen ki kell emelnem a múzeum két katonai elbocsátólevelét. Mindkettő Traianus idejéből. Az egyik 99 augusztus 14-ről *Oltiná*ból, a másik 114-ból Tropæum Traianiaból, Adamklissiből 114-ből.

Præhistoricus leletekben kevésbé gazdag a bukuresti múzeum. Ennek a szaknak alig is akad művelője itt, miután *Tocilescut* teljesen elfoglalja az ásatásaival napfényre hozott adatkészlet. A különböző lelőhelyről összehordott kőszerszámok (fejszék, szilánkok, vésők, simítók, buzogányok) alakja alig tér el a miéinktől. A legérdekesebb lelőhely Jassy közelebről *Cucuteni* Moldovában, hol szőlőtelepítés közben a nálunk Tordos, (Torma Zsófia ásatásából) *Kubin* Velem Szt. Vidről, *Pilin*ből báró Nyáry Jenő leleteiről ismeretes állatalakok (disznó, ló, kutya) mellett azon agyagbálványokat találtak, melyeket Hoernes mutatott be «Die Urgeschichte der bildenden Kunste», czímű munkájában. A Tordoson az Al-Dunánál Kubin, Vattinánál és *Teutsch Gyula* brassói szaktársunk *erősdi* (Olt melléki) a *Barczaság* északi szélén ismeretessé lett festett edények hasonmásai feltünő nagy számban mutatkoznak Cucuteninél, melyet mindenesetre érdemes lesz Dacia szempontjából is megvizsgálni. A *bronzkor* emlékei nem nagy számúak ; de reánk nézve annyiban tanulságosak, mivel a meglevők *épen útjelzőül szolgálnak Dacia* felől a *Duna* torkolata felé. A *Barczaságról* Romániába vezető tömösi hágónak már határunkon kívűl eső területén az utóbbi évtized alatt villákat kezdtek építeni s ilyen munkálat közben nagyobb bronzleletre bukkantak. Kiváló darabjai ezen leletnek két torques és egy tömör markolatos *bronzkard*, az egész múzeum legszebb ilynemű darabja. Valamivel alább a királyi pár kedvencz bucsecsalji, illetőleg pelesi nyaralójánál a román előkelőségek pompaszeretetével alig pár évtized alatt elévarázsolt.

Sinaja nyaralótelepről 25 darab csinos bronzszekercze, a bronzkor legfejlettebb typusából a minőket Háromszékről *Bessenyő* szolgáltatott a sepsi-

* Tocilescu Fouilles et. recherches argéologiques en Roumanie 1900. p. 188.
** U. o. p. 138.

szentgyörgyi székely múzeumnak, s a minőt *aranyból* öntve találtak 1840-ben a szintén Romániába vezető bodzai szoros bejáró kapuja előtt *Czófalva* Barátos között. Bronznemüben kevésbé gazdag a múzeum s *Mosnából* látni még pár sarlót, melyek közé már egy vas is vegyül.

A legtekintélyesebb bronzleletet *Sturdza* hg. vásárolta Erdélyből, a Maros-Ujvár közelében, néhai Pogány György hunyadmegyei főispán *La podu* (hid) nevű földterületén 1887 augusztus 27-én szántás közben felmerült s hozzávetőleg 8—10 m.-mázsára becsülhető nagy bronzkincsből. Az így *Bukurestbe* került részletben legtöbb az öntő rög és a tokos véső, valami 30-ig menő, azután a sarlóféle több nyélváltozatban, karpereczek, pár véső-, tű-, ártöredék stb. Az érintetlen példányokat szép patina vonja be, mint a nagyenyedi budapesti és gyulafehérvári múzeumba jutott többi példányt is, csakhogy sokat lesuroltak az *arany* után gyanakvó kincskeresők.

Az Erdélyből átszármazott tárgyak közül megemlítést érdemelnek még a Nagy-Enyed közelében *Remete* hegyi községből, a vasutról is látható *Pilis* mészszikla rejtekeiből kikerült lándzsa, nyíl és hajító-dárda-féleségek gazdag és tanulságos csoportja. Az egészet megérdemelné lefényképeztetnünk.

A romaniai leletek közt vannak sajátos nyílcsúcsok, látható egy hosszú keresztval-markolatú bessenyő kun (?) kard, több kengyel, zabla, középkori és újabb jelegű, továbbá török persa fegyver a XIV. századból, karabélyok, fegyverek különböző lelőhelyekről, nem annyira fejlődési sorrendben, mint inkább hadi jelvény és emlék jellegeivel két nagy táblán kiállítva.

A népvándorláskor büszkén mutogatott remekét: a pietrosai kincset, mióta rablást kisérleltek meg ellene, hosszú és complikált mechanismussal nyitó-csukodó aczélszekrényben őrzik, nyitás idején is katonaőrt állítnak közelébe a ciceronekul szolgáló egyetemi hallgatók mellett. Még egy figyelemre méltó góth leletet tartalmaz, több sporadikus tárgy mellett a mi keleti Kárpátjaink közeléből ez a múzeum a moldovai *Bivulari*tól a Szeret s a Pruth közti vidékének a mi tölgyesi szorosunkra irányuló külterületéről. Ebből egy gránátokkal ékített aranyszíjjvég, 4 arany torquestöredék, 3 german jellegű aranycsatt, 3 db különböző alakú harczi szekercze, csatabárd és fejsze, egy nagy vashalhorog, egy rövid vaskard La Tène jellegű vassarló, hajító dárda, nyíl-félék, mely utóbbiak a Nagy-Enyed melletti Remetéről odakerült alakoknak hasonmásai.

Kiválóan gazdag még egyházi régiségekben a múzeum s Tocilescu György épen most fáradozik az idetartozó ciril feliratok megfejtésével és publicatiójával. Az *argyesi* hires templom falfestményeinek másolatai, a régi fejedelmeket és környezetüket feltüntető képek kortantanilag és historiailag is becsesek. A mi Mátyásunk kortársa, a putnai zárdában pihenő *Nagy István, (Stefann Cel mare)* földig érő aranyszegélyű zöld bundában, Alexandra Lapusnean, Vatilie Lupu, Mircse voda Radul Petru voda stb. a XV—XVI. század történelmi alakjai szemlélhetők s környezetüket nem egyszer magyar, lengyel férfi és női díszruha ékíti. Az egyházi edények, kelyhek, tálak, tányérok, kannák, kupák közt sodrony-zománczos kehely is látható ciril felirattal, de nagyszebeni mesterre utaló kiállításban.

A síremlékek között több erdélyi szász családbelit ismerünk fel. Hic iacet prudens ac circumspectus vir Nicolaus Schalutin a XVII. századból. A modovan *Bányaváros* szász patriciusaiból GREGORJ ◇ KRSCHNER ◇ A ◇ D ◇ 1◇5◇7◇2 Georgius Kirschner A D 1570. Majd Johannes Wolf de Banya obiti in Domino A 1651.

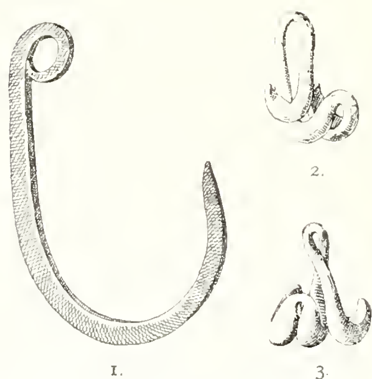
Kiválóan tanulságos csoportozata a múzeumnak a régi zeneeszközök népies féleségeiből: mint lant, koboz, síp, duda, tárogató, kürtből álló gyűjtemény. A tárogatóink egyik módosulata a Pán sípjára emlékeztető ősi fuvóhangszerrel Bukurest specialítása s Tocilescu és Babes tanárok előzékenységéből a szintén messzi időkre visszautaló nemzeti eledelekkel az Ivannovits-féle restaurátióban én is élvezhetém.

A múzeum országos jellegű s az utóbbi időkig a dobrudzsai ásatásokra tetemesebb segélyt élvezett, a minek nyilvánvaló hasznát mutatják a gazdag szerzemények. A mostani közoktatási miniszter takarékossági szigorosítását a múzeumi dotatio is megérzi. Értesülésem szerint ugyanis az eddigi 10 ezer frank ásatási és múzeumi segély ötödére szállott. Igaz, hogy *Romania* katonai erőt ad *Tocilescunak* az ásatási munkálatokra, a mi nagyon sokat könnyit és pótol, s már a pontos megbizható ellenőrizés és munka szempontjából is ajánlatos példa főleg nálunk, hol az utászcsapatok sokszor önmaguk készítette sáncz és vármodelleken kénytelenek gyakorlataikat végezni. De a bukuresti múzeum egyúttal az egész királyságra kiterjedő ásatásokat is végzi; a mellett az archæologiai seminarium és tanárképezde czéljait szolgálja és mint ilyen főleg könyvtári szükségleteivel alig nyerhet megfelelő kielégítést a szűkös dotatióból. Tocilescu felfedezéseivel annyi dicsőséget szerzett a román tudományosságnak, hogy törekvéseinek nem korlátozását, de nagyobb arányú támogatását érdemli. *Téglás Gábor.*

KÜLÖNFÉLÉK.

† Dr. SŐTÉR ÁGOST, a mosonmegyei történelmi és régészeti egylet elnöke, husz éven túl fáradhatlan munkatársunk, folyó 1905. évi január 2-án hosszas szenvedés után 68 éves korában jobblétre szenderült. Emlékét becses közleményei és az általa alapított magyaróvári gazdag múzeum fogják megőrizni. Nyugodjék békén!

BADACSONYI LELET: A Balaton zalai partján levő 400 méteres vulkanikus bazaltkúp a legrégibb őskorban lakott terület volt, erről tanuskodnak a szőlőmunkálatok alkalmával gyakran előforduló kő- és bronzleletek. Egész sorozat őskori tárgy került Badacsonyból gyűjteményembe, közöttük egy díszes bronztőr, 2 szép szárnyas véső. Újabban földmunkálatok alkalmával a munkások bronzhorogra fűzve 2 darab őskori arany ékszert leltek, melyeket szintén sikerült gyűjteményem számára megszerezni.



Badacsonyi lelet 3/4 nagys.

A rajzban is bemutatott (1. ábra) bronzhorog lapított bronzrúdból készült, egyik vége karikában, másik horogalakra hajlik. Hossza hajlásáig 5 cm. A horoggal együtt lelt két aranyékszer gyűrűszerű arany karikájának végei vastagodva háromszoros kigyós csavarodást mutat. A két aranyékszer (2. és 3. ábra) sulya 22 gramm. A karika része az ékszernek megfelel a kisujj vastagságának, így nincs kizárva azon feltevés, hogy mint gyűrűékszer szerepelhetett, mégis több valószínűség szól a mellett, a mennyiben a két ékszer összekapcsolható, hogy valamely öltönyrész vagy bőröv összekapcsolására szolgált egykor. Hasonló kigyós alkotásu aranyékszert ismerek a magy. nemz. múzeum gyűjteményében* is azzal az eltéréssel, hogy az nélkülözi a gyűrűszerű aranykarikát, sulyban is könnyebb és inkább lánczszem alakját mutatja.

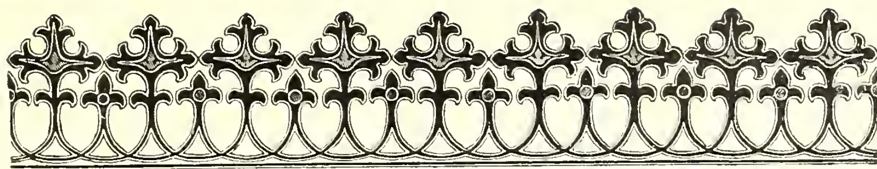
Sümeg, 1905 január. *szentmártoni Darnay Kálmán.*

* Hampel: A bronzkor emlékei Magyarországban. I. rész. XLVIII. tábla 5-ik ábra



I. MÁTYÁS KIRÁLY VELENCZEI ÜVEGSERLEGE A BOROSZLÓI MÚZEUMBAN; term. nagys.

(Lásd Schlesiens Vorzeit etc. IV. k. II. tábl.).



EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ALKAMENES TANULMÁNYOK.*

(Két fénynyomatu képmelléklettel.)

I.

Az a herma, mely a mult évi pergamoni ásatások alkalmával napfényre került, nem illeszkedhetik be azon leletek büszke sorába, melyek művészi értékükkel és kiválóságukkal örvendő és elismerő csodálatot keltenek széles körökben s hàmarosan népszerű emlékévé lesznek a letünt görög világ nagyszerű művészetének ; tudományos értéke és fontossága mégis igen nagy, mert a görög művészettörténet egy régen vitatott, kuszált, homályos kérdésére új fényt derít s úgy hiszszük az ő révén ez a kérdés megérett arra, hogy végleges, kielégítő megoldását megkiséreljük.

A pergamoni ásatásoknál 1904. november 6-án a 10. számú raktárban ** egy alul törött, föliráso s hermatörzsre akadtak, később azután megtalálták hozzá a fejet s a szakáll darabjait. Az összeillesztés, mivel lényeges alkotó rész nem hiányzott, teljes sikerrel járt. Altmann valószínű föltevése szerint a herma magasabb helyen állott s a beomlás alkalmával alázuhanva a romok alá került. A fej méretei meghaladják az életnagyságot.

A hermatörzs homloklapján ez a fölírás olvasható:

Εἰδήσεις Ἀλκαμένεος
περικαλλὲς ἄγαλμα
Ἑρμᾶν τὸν πρὸ πυλῶν
εἵσατο Περγάμιος

alul pedig :

Γνῶθι σαυτόν

* Irodalom: *W. Altmann:* Die Einzelfunde. Marmorwerke (aus Pergamon) (Mitt des Athen. Instit. Band XXIX Zweites Heft S. 179 — *Winter:* Zum Hermes des Alkamenes (ugyanott S. 208.) — *Conze:* Hermes Propylaios (Sitzber. der berl. Ak. 1904. III. S. 69.) — *Löschke:* Zur Datierung des Hermes des Alkamenes. (Jahrb des arch. Instit. 1904. Bd. XIX. Erstes Heft. S. 22.) — *Furtwängler:* Zu den Tempeln der Akropolis. (Zu früheren Abhandlungen. II Sep. Abdruck aus den Sitzber. der kgl. bayr. Ak. 1904. Heft III. S. 378.)

** Az ásatások térképét l. Athén. Mitt. Bd. XXIX Zweites Heft. Taf. VII

Ha a fej fölirás nélkül maradt volna ránk, akkor is abból, hogy egy határozott archaikus mű, melynek máris számos példányát ismerjük, másolatban ott állott a műkedvelő pergamoni királyok városában, csaknem biztonsággal következtethetnők, hogy valamennyi mögött egy nagyhírű eredeti műalkotás rejlik. A fölirás mindent megmond. A herma, mely az ásatásoknál előkerült, nyilván a Pausanias említette nagyhírű Hermes Propylaios, melyet Alkamenes készített és Pergamios másolt. Erről a Pergamiosról a nevénél többet alig tudunk s veszteségünk nem lényeges, ha Willamowitz létezését egyáltalában kétségbe vonja, s a nevet a 3. században divatozó signum-ként magyarázza. De a derék másoló nem is érdekel bennünket. Sokkal fontosabb a szobor művészettörténeti helyének és értékének a megállapítása.

A fölírás világosan tudtunkra adja, hogy Alkamenes Hermes Propylaiosának másolatával van dolgunk. A προ πυλῶν körülírást προπύλαιος helyett bizonyára a versmérték kivánta meg. Azok a sorok, melyekben Pausanias a Hermes Propylaiost említi, a szakférfiaknak sok fejtörést okoztak. I. 22. 8 κατὰ δὲ τὴν ἔσοδον αὐτην ἤδη τήν ἐς ἀκρόπολιν Ἑρμῆν ὃν Προπύλαιον ὀνομάζουσι καὶ Χάριτας Σωκράτης ποιῆσαι τὸν Σωφρονίσκου λέγουσιν. Sokáig nem sikerült a Hermest és a Charitákat egymástól elválasztani. Általában úgy akarták értelmezni a szöveget, hogy mindkét műnek Sokrates volt az alkotója s a legkülönbözőbb föltevésekkel próbálták igazolni Hermes és a Chariták ezen együttes ábrázolását. Benndorf szüntette meg finom, elemző tudással ezt a félreértést s kimutatta, hogy a Hermes Propylaios egészen különálló mű.*

Pausanias vándorlásai közben az Akropolis előcsarnokának a bejáratánál két művet nevez meg: Sokrates Charitáit és a Hermes Propylaiost. Az elsőnél, nyilván az előkelő névrokonság varázsa alatt megemlíti a művészt, a kiről csupán igen szórványos hireink vannak és a kinek igen csekély a jelentősége. A Hermes Propylaios alkotóját azonban elhallgatja, mert itt nem nyilt volna alkalma, hogy műveltségével dicsekedjék, a mi pedig különösen az első könyvön keresztül művében mindenütt a vezető szempont. Ha kedvelt λόγος-ait közbeszőheti, akkor pazarul bánik a szavakkal, de fukar és hallgatag, ha pusztán művészi emlék elé kerül. A hogy a Hermes mesterét nem említi, úgy a híres Marsyas és Apollo csoport alkotóját sem nevezi meg s Plinius nélkül csak tapogatódzásra volnánk utalva.

A pergamoni herma a konstantinápolyi ottomán muzeumba került. Ezenkívül még számos hasonló példány van belőle Európa különböző múzeumaiban szétszórva. Egyike a legjobbaknak az, melyet a mün-

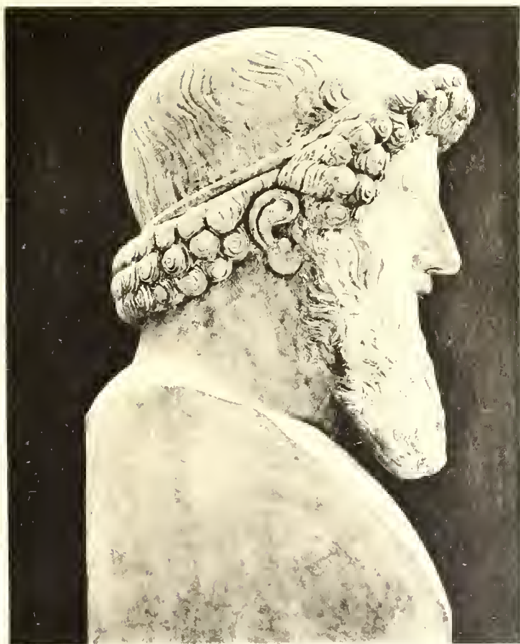
* Die Chariten des Sokrates (Arch. Zeitung XXVII S. 55.)

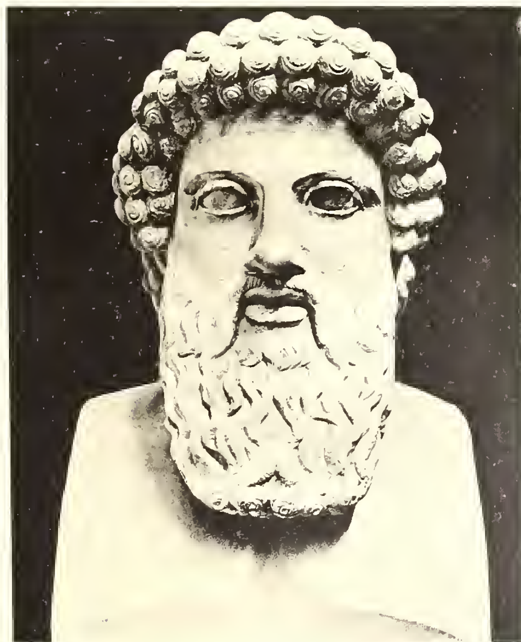




AZ ALKAMENES-FÉLE HERMES PROPYLAIOS MÁSOLATA PERGAMOSBAN.

(Mitth. d. kais. deutschen arch. Instituts 1904. XXIX. köt. XIX. és XX. táblája szerint.)





AZ ALKAMENES-FÉLE HERMES PROPYLAIOS MÁSOLATA A MÜNCHENI GLYPTOTHÉKÁBAN.

(Fényképi fölvétel után.)

cheni Glypthothek őriz.* Sokkal gondosabb munka, mint a konstantinápolyi s az eredeti jellegét valószínűleg hívebben őrizte meg.** Rómában a Villa Mediciben és a Museo Chiaramontiban, továbbá Jacobsen kopenhágai gyűjteményében ugyancsak van egy-egy példány; csakhogy ezek nem oly jelentősek. Altmann a Medici példányról a következőket jegyzi meg: «A másoló az arányokban ragaszkodott az eredetihez, de a részletekben saját tetszése szerint dolgozott. Így elveszett, a mi a fejen a legjobb, a phidiasi jellem». Az első mondattal egyetértünk. A másodikat azonban csak elfogultság sugallhatta. Phidiasi jellege a fejnek nem is volt soha: ezt csak Altmann képzelte.

A fej a szakállas Hermest ábrázolja. Ez már nem az a hegyesszakállú Isten, a Hermes σπηνοφώγων, a kit oly gyakran látunk a VI. század archaikus vázáin. A telt, gazdag szakáll csaknem négyszögletes és továbbfejlődése annak a szakállalaknak, melyet a madridi Aristogeiton-fejen láthatunk. Az egész arcz összbenyomása erősen archaikus és stilizált. A homlokot három sorban göndör-karikás, archaikus hajfürtök fonják körűl, s valami magasztos, komoly ünnepiességet adnak az egész arcznak. A homlok magas és ívelt. A szemöldök vonala alig tér el a vízszintestől s éles szög alatt fut az orrtő vonalába. A szemgödör partja igen meredek; a szemek tágra nyiltak. A szemhéjak rendkívül húsosak, vastagok s a felső messze kiszökik az alsó szemhéj vonalán túl. Az arcz mintázásában gyengédség és életteljesség van. A fül alakja nagy; nyers természethűségre való törekvésről tesz tanuságot. A fülczimpa széles és húsos, de nem oly hosszan lelógó, nem oly aránytalan, mint a hogy az egykorú vázákon látható. Az egész arczon életerős, nyers üdeség, frisseség árad el. Csinynek, tetszetősségnek, keresettségnek semmi nyoma. Az arczon hagyott ráspolyvonások (a müncheni példányon) s a felső szemhéj erős kiugrása mutatják, hogy a másolat jóval később keletkezett, mint az eredeti. A haj központi sugárrendszer- elrendezéssel laposan fekszik a fejen. Több élet van a szakállban, a hol a szálak hol egymásra fekszenek, hol eltolják egymást. Az egész szakáll egyetlen tömeg, de telve van mozgalmassággal. Alul a hajszálak ujra karikásan meggöndörödnek, csigákba fonódnak és érdekes, hogy ezek a göndör hajcsigák itt egészen másként hatnak, mint pl. az æginai szobrokon. Ott valami kedves, vonzó, tetszetős vonást adnak az arczkifejezésnek, itt ellenben csak erősítik a szigorú, hideg, ünnepi hangulatot. A fényképeken ez a benyomás talán nem annyira érezhető, de magával a szoborral szemben első pillanatban majdnem elidegenítő.

Ez a stilisztikai elemzés kétségtelenné teszi, hogy az eredeti szo-

* E példány mellékelt, első fényképét a müncheni egyetem nagyhírű tanára, Furtwängler szivességének köszönöm, a kinek e helyütt is hálás köszönetet mondok. *Dr. Hekler.*

** *Furtwängler:* Beschreibung der Glyptothek No 200.

bormű az V. század első évtizedeiben keletkezett. Azt is megállapíthatjuk, hogy az alkotó művész nem volt valami nagyratörő, hatalmas egyéniség, a kinek szűk volt a kor kerete; úttörő munkával, nagy ujításokkal nem vitte előbbre a művészetet. Lépése inkább félénk; erősebb benne a hagyományhoz való ragaszkodás, mint az előretörekvés. A Hermes fej nem valami elsőrangú művészi alkotás. Általános kedveltsége és elterjedtsége okát nem is jeles művészi volta, hanem inkább az ábrázolás tárgya magyarázza meg.

Minő viszonyban áll az elemeztük szobormű azokkal az alkotásokkal, melyeket általában az Alkamenes nevével össze szoktunk kapcsolni? Az Aphrodite ἐν κήποις,[1] a Hera Barberini,[2] a berlini fej, a Hephaistos, melyeket e híres művészi név hallatára rendesen magunk elé képzeltünk, — más művészi világ gyermekei. A mi Hermesünket jócska időközre terjedő fejlődés választja el tőlük. Az eltérések oly szembeszökők és első pillantásra is oly meggyőzők, hogy szinte fölöslegessé tesznek minden részletesebb elemzést.

Ha a fölirás mégis kétségtelenül Alkamenest említi a Hermes-mellkép szerzőjének, úgy nem marad más hátra, mint két hasonló nevű művészt fölvennünk. S ilyenformán pusztán a műemlékek szemlélete utján ugyanarra az eredményre jutottunk, melyet néhány kutató már évekkel ezelőtt sejtett, de a mely kellő bizonyíték hijján csupán föltevés maradt. Furtwängler[3] már 1878-ban, nyomában Six[4] és Löschke[5] szintén két Alkamenes létezését tételezték föl. Six be sem érte a puszta sejtéssel, és megkisérelte a fenmaradt emlékek kiosztását a két művész között. Ezt az elméleti kisérletet azonban inkább a merészen szállingózó képzelet játékának, nyaktörő archeologiai ugrásoknak kell tekintenünk, mintsem komoly kutatás megbízható, valószínű eredményeinek. A szerző nagyon sokat fogott és keveset markolt. — Furtwängler és Löschke ujabban ismét a két Alkamenes-féle fölfogás híveivé szegődtek, de részletesebb, behatóbb vizsgálódással nézetüket még nem indokolták.

Hogy közelebb férkőzhessünk az idősebb Alkameneshez s egész irányát, művészetét jobban megérthessük, nehány alkotást kell keresnünk műemlékeink között, melyek a Hermessel rokonságot mutatnak. Meglepő egyezéseket tüntet föl a pergamoni Hermes azzal a fejjel, mely egy phœnikiai szárkofág tetejéről származik[6] s erősen emlékeztet a Harmodios fejére. Ennek a szobornak az alkotója, mint a neve is mutatja (Nésiotes) a szigetekről származott: valószínűleg parosi volt.

[1] Brunn-Bruckmann: Denkmäler No 473, Gaz. Arch. 1887 Pl. 30,
[2] Brunn-Bruckmann: No. 492.
[3] Athen. Mitt. 1878 S. 194.
[4] Journal of Hellenic Studies X. 1889. p. 113.
[5] Dorpater Programm 1887.
[6] Glypthotek Ny Carlsberge Pl. V. és VI. V. ö.: Furtwängler: Meisterwerke S. 737.

A phoenikiai szárkofágok anyaga is parosi művészekre utal. S Furtwängler valószínű föltevése szerint az olympiai Zeus-templom ormain is parosi kőfaragók dolgoztak.* Woernicke véleményét,** melyben oly élesen kiemeli az ormok mesterének kifejezett, határozott egyéniségét, legalább is túlzottnak kell tartanunk. — A pergamoni Hermes és az olympiai oromdísz összehasonlítására a Pausanias révén fenmaradt hagyomány is fölhív, mely szerint a keleti oromdísz Alkamenes műve. Igaz ugyan, hogy Pausanias hireit, mióta a Paionios-féle hagyomány tévedésnek bizonyult, erős kétkedéssel és bizalmatlansággal fogadjuk, de vétkes elhamarkodással nem vethetjük el, mikor épen egy új lelet okot szolgáltat reá, hogy megbízhatóságukat ujra vizsgálat alá vegyük. A tudományos kutatás eddig a Paionios-féle hagyománynyal együtt az Alkamenes-hagyománynak is nyakát szegte. S ezzel eltünt az a tátongó, kiengesztelhetetlen mélység, mely az Aphrodite ἐν κήποις s az olympiai szobrok között áthidalhatatlan daczossággal zavarta a világosság felé törekvő kutatókat. De a nagyobb világosság nem mindig nagyobb igazság.

Az olympiai szobordíszeket mi nem tekintjük egyetlen hatalmas művészi egyéniség alkotásának. Az iskola és az idő egysége az, a mit ezekkel a művekkel szemben biztosra vehetünk. Az az iskola volt ez, mely a kor nagyszerű festésére támaszkodva hangulatot vitt be a szobrászatba s a test puhább mintázásával új, nagy fejlődés útjait egyengette. Ezek az újítások ennek a kornak, ennek az iskolának a szülöttei, nem pedig egy rendkívüli művészi elme teremtései. Az iskolás munka íze tényleg folyton kisért, mikor az olympiai múzeumban az eredeti művet tanulmányozzuk. A kentaurok szakállalkotása meglepő hasonlatosságot árul el a mi Hermesünk szakállával. Ugyanaz a szálakra bomló, eleven, megtorlódó és egymásra fekvő hajtömeg itt is, — ott is. S ezzel alapot nyer a föltevés, hogy az idősebb Alkamenes szintén dolgozott az olympiai Zeus-templom ormain, talán mint a legtehetségesebb képfaragók egyike, a kik Parosból Olympiába költöztek. Valószínűleg Lemnosban született, mint a hagyomány tört szárnyán felénk hozta. Később Parosban telepedett meg, tagja, sőt talán vezetője lett az ottani művészi iskolának s Olympiában már jelentős része volt a Zeus-templomon végzett díszítő munkálatokban. A tervezés, a kompozicziό tőle származhatott, a kivitelben ellenben már társaié volt a főszerep.

S ha mindezek alapján az idősebb Alkamenest, a kinek tevékenysége az ötödik század első évtizedeire terjed (485—455), mint művészt jellemezni akarnók, úgy azt mondhatnók: Egész jelentősége és minden alkotása csak annak az iskolának a körében érthető meg, a melyből

* Arch. Studien dem H. Brunn dargebracht. Furtwängler: Zu den olymp. Skulpturen.
** Woernicke: Olympische Beiträge (Jahrb. des arch. Inst. 1897. S. 169.)

származott s a melylyel összeforrott. Annak az iskolának a gazdag hagyománya és ihletett szelleme adja meg ennek a művészi életnek a fényét. Mint a parosi iskola legjelentősebb képviselője: híven tükrözi vissza korát és a kört, melyből kiemelkedett. A környezetnek és korának minden szinét magába szívta, de az ő művészetének magaslatáról új látókör, új szinek nem tárulnak a szem elé. Abban a komoly, nyugalmas hangulatban, mely a mi Hermesünkben megnyilatkozik, joggal sejthetnők az argosi művészet befolyását, melynek a hatása Athénben bizonyára ezt a művészt is érintette.[1]

Forrásaink hiányos, szegényes hirei közül ezek után most már könnyebben választhatjuk ki azokat, melyek az idősebb Alkamenesre vonatkoznak. Bizonynyal ő az, a kit Pausanias Phidias kortársának nevez s a másodrangú művészek közé sorol.[2] De teljesen hibás és téves volna a dicsérő, elismerő, rajongó szavakat, melyekkel Lukianos, Cicero és Valerius Maximus[3] egy hasonló nevű művész alkotásainak adóznak, erre az Alkamesre vonatkoztatni. Ha ezt a megkülönböztetést megteszszük, akkor Pliniust is megértjük, mikor egyszer æmulus Phidiæ-ről, azután pedig discipulus Phidiæ-ről beszél s könnyen elvethetjük a homályosság ellen annyiszor használt tudományos mentőövet, az író hibás nyelvhasználatát. Hogy a források szavai alatt nem egy színű vér folyik, azt régen érezték a kutatók, de saját ismereteink szegényes voltát akarván palástolni, az egyszerűség kedvéért az egyik szint lassankint egészen ki akarták oltani. Csak a véletlen szerencsének köszönhetjük, hogy egy új lelet, ezt az elnémított, második művészi életet ujra napfényre hozta.

Altmann, a ki a leletről legelőször beszámolt, beéri a szobor puszta leírásával s a másolatok felsorolásával. Az Alkamenes-kérdést nem bolygatja. Conzet illeti az érdem, hogy a Hermesben először ismerte föl a Hermes Propylaiost. Azt hiszi, hogy ezzel a szoborművel biztos támaszt szereztünk, melynek segítségével az emlékek közül nehányat bízvást visszavezethetünk a mesterre, a kit Phidiashoz oly közel látunk. Nem érzi szükségét annak, hogy a két Alkamenes-föltevéshez nyuljon. De a kérdésre, hogy miként hozható összhangba a Hermes azzal a bájos modorral, melyről az Aphrodite ἐν κῆποις tanuskodik, — adós marad. Öszszeveti a Hermes-fej hatását a phidiasi Zeus fejével, a mint az az elisi pénzeken reánk maradt. És nem érzi, hogy milyen bizonytalanná válik lábai alatt a talaj ezzel az összehasonlítással! Ez az összevetés vesze-

[1] Egyébként is tudjuk, hogy a párosi művészetre az argosi iskola nagy befolyást gyakorolt. V. ö. Furtwängler: Eine argivische Bronze (50. Berl. Winckelmann Progr.) S. 151.

[2] Paus. V. 10. 8. V. ö. Tzetz Chil. VIII. 340. ὁ Ἀλκαμένες χαλκουργός ἦν γένει νεσιώτης καὶ τῷ Φειδία σύγχρονος καὶ τούτῳ ἀντερίσας δε ὅν καὶ εκίνδύνευσε μικρὸυ θανεῖν Φειδίας.

[3] Lucianus: Imagg. 6. — Cicero: De deorum Natura I. 30. — Val. Max. VIII. 11. ext. 3.

delmes, több benne a képzelet, mint a való, hiszen a Zeus-fej arczéle csupa sérülés! És mégsem mondhatjuk találónak ezt az analogiát. Csupán erős képzelet és sok jóakarat emelheti föl a mi Hermes-fejünket arra a magaslatra, a honnan a phidiasi Zeus méltóságos jósága mindenekre alátekint.* Winter is csatlakozik ehhez a véleményhez, de az Alkamenes-kérdést is behatóbban vizsgálja. Szerinte az Athena Hephaisteia mestere, a kiben Reisch Alkamenest gyanította,** bízvást a Hermesnek is lehetett alkotója. Ez ellen azonban a két szoborművi összehasonlítása alapján — a styluskritika nevében tiltakoznunk kell. Eltekintve attól, hogy az Athena Hephaistiát nem is kivánjuk Alkamenes művei közé sorozni, — hisz a két szobormű között két egész művészi világ fekszik minden ellentétével, — a Hermes-fejhez sokkal jobban illik az olympiai ormok szobrainak kemény ránczverődéssel aláomló ruhája, mint a Hephaistia lágyan testhez simuló, áttört redőhullámai.

Ezekkel a nézetekkel szemben Löschke helyes érzékkel két Alkamenes nevű művészt vesz föl. Csakhogy egész tanulmánya és okoskodása a várkapu korának hibás és ezért nem megnyugtató megállapítására támaszkodik.

És ha most, vizsgálódásaink végére érve azt vesszük észre, hogy csak egy régi, finom sejtelem nyert általuk biztosabb támaszt, úgy ez csak ujabb bizonyiték gyanánt járul belső meggyőződésünkhöz, melyet a sokszerű, zavaros törekvések között ujra meg ujra ismételnünk kell: hogy tudományunk igazi czélja nem abban áll, hogy vakítón új és meglepő eredményekre vadászszunk képzeletünk gyors kopóival, hanem hogy becsületes törekvéssel igyekezzünk megteremteni irott forrásaink és műemlékeink között az oly melegen óhajtott, megnyugtató összhangot. Ebben a vágyban pezseg tudományunk legerősebb varázsa, melylyel egyéniségünket vonzza.

* Hogy a Myron és Phidas köreiben keletkezett Hermes-fejek mennyivel fejlődöttebb művészetről tanuskodnak, annak szép példája a chatsworthi herma, (Furtwängler: Ancient sculptures at Chatsworth house Pl. VIII., J. of H. S XXI. 1901), mely világos összefüggést mutat a British múzeumi Asklepios-fejjel. (Meisterwerke Fig. 58.) Mennyivel nemesebb vonások, minő magasztos, megtisztult felfogás! Hová tünik mellettük a mi elfogódott, szegényes Hermesünk?! (V. ö. továbbá a pergamoni Hermest a gyönyörű Zeus-fejjel, mely phidiasi vonásokat őriz meg számunkra egy gemmán. L. Furtwängler: Antike Gemmen, Taf, XXXIX, 31.) Mint a Hermes-herma-fejlődés végpontját összehasonlítás végett csak megemlítjük az u. n. szakállas Theodoridas-hermát, melyet a milói Venusszal együtt találtak a franczia kutatók.

** Österr. Jahreshefte 1898 I. d. Taf. III. és Amelung: Katalog zum Vatikan Taf. 37. No. 63. — Mi azt hisszük, hogy mikor Reisch az Athena Hephaistiát tartja egyedül valószínűséggel Alkamenes művének, akkor a művész bájos modorát, melyet a finom érzékű Lucianus oly lelkesedve magasztal — teljesen félreértette. — Csodálatos, hogy ez az egyetlen tévedés hány komoly, különben megbízható szemű kutatót csalt azóta lépre! V. ö. E. Gardner czikkét (Journ. of hell. Studies XIX. A head in the Disney Collection) és Jamot tanulmányát a Louvre-i Athenáról. (Monuments grecs II.) Ezzel szemben Furtwängler: Meisterwerke S. 527. — L. továbbá: Museum der Gypsabgüsse in München No 861—863.

II.

A ki Alkameneshez, Phidias e kiváló és kedvelt, nagyhírű tanítványához közel akar férkőzni, alkotó erejéről s művészetének hatásáról fogalmat akar szerezni, annak, mint a járatlan vadon vándorának, előbb el kell távolítania a torlaszokat és akadályokat, melyeket néhány túlbuzgó kutató irányt vesztett munkája utjában emelt. Forrásaink és műemlékeink szegénységét, ismereteink hézagosságát az archeologia terén valamennyien fájdalmasan érezzük s közös törekvésünk, hogy e hiányosságot lehetőleg pótoljuk. De ezt a komoly és nemes czélt aligha szolgálják méltón azok, a kik irodalmi emlékeik is hiányos megfigyeléseik törmellékeit képzeletük vakolatával összetapasztják s ilyenformán próbálnak hidat verni egy letünt művészi világ partjai felé.

Hogy ez a megbizhatatlan, bizonytalan módszer mennyire divatos hajlandóság a mai kutatóknál és minő végzetes tévedésekre, zavarokra vezethet, annak jellemzetes példáival találkozunk, mikor gondos figyelemmel végigszemléljük azon művek sorát, melyeket Alkamenes nevével hoztak kapcsolatba és köztük meglepetve oly alkotást is látunk, melyet nemcsak a művészszel, de még az ő századával sem tudunk összeegyeztetni.

A görök művészet történetének nemcsak nagy alakjai vannak, a kik, mint Damophon, századról-századra hánykolódva, bolygó szellem gyanánt még ma sem találtak végleges nyugvóhelyet, — de jelentős és jellemzetes emlékei is léteznek, melyek hazátlanul ide-oda vándoroltak, vagy idegen tető alá kerültek. Néha valóban leküzdhetetlen nehézségek okozták a habozó bizonytalanságot, máskor azonban maguk a kutatók idéztek föl beláthatatlan bonyodalmakat, bár a megoldás szálai világosan a fölszinen uszkáltak.

Alkameneshez vezető utunkon, három tévesen elhelyezett műemlékre akadunk. Egyik a krétai Athena-szobor (Louvre) (1. ábra), a másik az ú. n. Glienecke- (vár Postdam mellett) fej, a harmadik az angol Disney-féle gyűjteményből származó Athena fej.

Jamot a krétai Athena szoborról szóló tanulmányában* okoskodása szálait egy vékonyka irodalmi tűfokon próbálja keresztülvezetni, de mint a végére érve maga is bevallja, sikertelenül. Plinius szavaira támaszkodik,** a ki Demetriosról megemlíti, hogy «.... fecit et Minervam, quae myctica apellatur...» Miután a *myctica* szónak nem vagyunk képesek értelmet adni, merész és kétélű fordulattal egyszerűen *mystica*-nak olvassa s az így módosított szöveget a szelenczére s a belőle ki-

* Monuments grecs II. — A krétai Athéna jó fényképét l. A. G. phot. Art grec. : Minerva tenant une ciste. 1832.

** N. H. XXXIV., 76.

kandikáló Erechtheus-kigyóra vonatkoztatja,[1] melyet az istennő bal kezében tartva a mellére szorít. De stilisztikai alapon mégsem meri fönntartani ezt a kapcsolatot, mert az alopekei mester, az első igazi ἀνθρωποποιὸς[2] keresetlen, egyszerű, természetutánzó[3] modorához a krétai Athena távol mondára támaszkodó, eszményi felfogás felé hajló alakja mégsem talál. Jamot is érzi föltevése tarthatatlanságát s fölhagyva az irodalmi emlékekkel való játékkal szerényen beéri azzal, hogy a szobor keletkezési ideje gyanánt az ötödik század utolsó évtizedeit jelöli meg.



1. ábra. Krétából származó Athenafej a Louvre gyüjteményben.
(Jahreshefte des österr. Arch. Institut, 1898. 55. l. Fig 32 után).

Reisch dr. több ízben nehéz fáradozás árán terjedelmes kisérletezésekkel próbált magának fogalmat alkotni az Athena szoborról, mely az atheni Hephaistos-templomban állott.[4] Pausanias[5] csak azt jegyzi meg erről az Athénáról, hogy τὸ δὲ ἄγαλμα ὁρῶν τῆς Ἀθηνᾶς γλαυκοὺς ἔχον τοὺς ὀφθαλμούς... Bizony soványka kis fényszálacska ez az utalás és semmit sem kezdhetünk vele. Reisch azonban bátran nekiugrat a képzelődés sövényének s kijelenti, hogy a γλαυκοὶ ὀφθαλμόι «világos, bágyadtan ezüstös fényű, fehéresszürke vagy kékesszürke szem.» S hová nem kóborolt, micsoda kétes tájakra merészkedett, hogy ezt a szép jelzőcsokrot megköthesse! A magyarázat során Platon egy jelentéktelenül odavetett színmeghatározása is előkerül.

További fejtegetéseihez alapul két fölirás-töredéket vesz,[6] melyeket kényelmes könnyedséggel az Athena Hephaistiára vonatkoztat. És most kezdődik az igazi pókháló-okoskodás! A fölirás leveleket és virágokat (ἄνθεμον, πετάλα) említ, melyekre a paizs támaszkodott.[7] És ez

[1] Az ion monda szerint, Hephaistos Athenát szerelmével üldözte s ennek az üldöző szerelemnek titokzatos gyümölcse volt: Erechtheus.

[2] Overbeck: Schriftquellen 902. (Lukianos).

[3] Quintilianus: Instit. orat. XII. 10., 9. — Overbeck: 903.: ... fuit similitudinis, quam pulchritudinis amantior.

[4] Österr. Ihftr. 1898. I. — Továbbá: Eranos Vindobonensis. S. 1.

[5] I. 14., 6.

[6] C. I. A. I. 318—319.

[7] μισθός τοῖς ἐργασαμένοις τὸ ἄνθεμον ὑπὸ τὴν ἀσπίδα καὶ τῶν πετάλων τῶν ὕστερον προσμισθωθέντων.

Reisch számára elég jellemzetes és biztos alap, hogy a fönmaradt Athena-szobrok között az Athena Hephaistia másolatai után kutasson. Meg is találja a levél és virág motivumát a Cherchel-féle torzón (2. ábra),* melynek talapzatán levelek és virágok közül kigyó üti föl fejét. Ez a torzó pedig vonásról-vonásra megegyezik a krétai Athéna ruhaalkotásával, ránczverődésével. A két szobor tehát egy és ugyanazon eredetire megyen vissza s így valószinűség gyanánt gyökerezik meg a föltevés, hogy a krétai Athena-szobor feje azt a typust őrzi meg számunkra, melylyel a Cherchel-féle torzót ki kell egészítenünk. Miután az V. század utolsó évtizedeiben, az Athena Hephaistia keletkezési idején Athénben más nevesebb művész nem dolgozott, csak Alkamenes, Reisch minden habozás nélkül ennek a művésznek tulajdonítja a Hephaisteium Athenaszobrát, melyről ilyenformán a Cherchel-féle torzó és a krétai Athena segítségével fogalmat alkothatunk magunknak. Ez a meglepő és merész fölfedezés elfogulttá teszi, szeme megbizhatatlanná válik és a stylus dolgában való minden aggodalom nélkül odaillőnek találja a két szobrot Phidias köreibe, az ötödik század utolsó évtizedeibe.



2. ábra. Athena szobor a chercheli múzeumban.
(Gauckler: Musée de Cherchel XV. tábla, 1. sz. után).

Hogy fejtegetéseinek első fele az irodalmi hagyományoknak és emlékeknek micsoda keskeny kis lélekvesztőjén himbálózik s eredményeiben mennyire híján van minden komoly értéknek, ennek bizonyítására nem is kell sok szót vesztegetnünk. Vajon megbizható utmutató és egyetlen jelenség-e a levél és virág motivuma az Athena-szobrok talapzatán? Bizonyára nem. Emlékeink között több példájával találkozunk.

De nem akarjuk Reisch föltevését azokon a pontokon támadni, a hol talán ő maga is a leggyengébbnek érzi s áttérünk stilisztikai itéletének vizsgálatára, a hol szilárdabb talajon mozoghatott, a segédeszközök bőven állottak rendelkezésére s a hol a tévedés komolylyá és súlyossá válik. Vajon olyan kétségtelen, mint Reisch hiszi, hogy a

* Paul Gauckler: Muséc de Cherchel Paris 1895. Pl. XIV. 1. (Blanchére: Musées et collections archeologiques de l'Algire et de la Tunisie IV.) — V. ö. Öst. Jfte. 1898. I. Fig. 33.

Cherchel-féle torzó az ötödik század utolsó évtizedeinek terméke? Nem emelik-e föl összes stilisztikai sajátosságai tiltó szavukat ez ellen a föltevés ellen?

Hogy érvelésünk ellenőrizhető, biztos alapot nyerjen, összehasonlítás czéljából kiszemelünk a negyedik század első feléből s az ötödik század második feléből egy-egy jellemző alkotást. A negyedik századból a gyönyörü dresdai Artemis-szobornak [1] (3. ábra) azt a példányát választjuk, mely tévesen kiegészítve, idegen, rá nem illő fejjel a Borghese villában látható. [2] Ruházata: a peplos s a rávetett diploidion rokon a Cherchel-féle torzóéval s a másoló munkája a ránczverődésben sokkal gondosabb, mint a drezdai szobron, így hát az összehasonlításra alkalmasabb. Az ötödik század második fele művészetének egyik legnagyszerübb és legjellemzetesebb emléke: az eleusisi torzó, [3] (4. ábra), mely Phidias köreihez igen közel esik s ép ezért czélunknak a legjobban megfelel.


3. ábra. A drezdai Artemis.
(Furtwängler: Masterpieces of greek Sculpture 139 Fig. után).

Mindazokon a szobrokon, melyeket ellenmondás nélkül Phidias köreibe utalhatunk: az eleusisi torzón, az u. n. barberini Apollón,[4] a vatikáni Ceresen,[5] a capitoliumi Artemisen [6] a ruhaalkotás és ránczverődés egész rendszerében erősen uralkodik a stilizálás. A peplos nehéz redői széleshátú, kemény, szigorúan merev és párhuzamosan merőleges sávokban futnak alá. A pihenő láb idomai

[1] Furtwängler: Masterpieces Fig. 139.

[2] Arnt-Bruckmann: Einzelverkauf 133. — Ugyanennek a torzónak még három Isis-Tyche átdolgozását ismerem: az egyik a müncheni Glyptothekben (Nr. 227, Brunn-Bruckmann Nr. 123), a másik a Louvreban van, a harmadik pedig a Somzée-gyüjteményben volt látható. (Furtwängler: Collection Somzée Pl. XVII. A becses gyűjtemény nem régen árverésre került s a műemlékei szerteszóródtak.)

[3] Brunn-Bruckmann: Denkmäler No. 536.

[4] Fw. Mpces. Fig. 34. — Fw.: Beschreibung der Glyptothek No. 211

[5] Mpieces Fig. 35.

[6] U. o. Fig. 36.

szinte nedvesen verődnek át a ruha szövetén; alul bokában pedig tetszetős ivhullámrojtok vezetnek át a komoly, egyszerű, méltóságos, merőleges redővonalak rendszerébe. Ezek a karikaránczok a bokában nem a természet, hanem a művészet alkotásai. Nem a valóság megfigyelése, de a művész gondosan kényes izlése teremtette őket.



4. ábra. Női szobor Eleusisban. (Brunn-Bruckman 536 után).

Ezzel szemben a Cherchel torzó más felfogás előhirnöke s a ránczalkotás módjában a természet erősebb megfigyelésének, a valóság térfoglalásának jelzője. A peplos redőiben nem uralkodik immár a szigorún merev, párhuzamos merőlegesség. A redők vonalaiban élet és változatosság lüktet. Szabadabban mozognak, eltolódnak, megtorlódnak s

ezzel a fárasztó párhuzamosság elvének hajója léket kapott. A természet ránczainak mozgalmasabb vonalvezetése veszi át a szerepet. Az a széles, léczszerű redő, mely a pihenő térdről szélesen aláhull, szintén a természet finomabb megfigyelésével függ össze. Ebben a ruhaalkotásban már bimbózik az a nemes, előkelő, bájos, nagy vonalú gazdagság, melyet azután a dresdai Artemisen pompás praxitelesi virággá fejlődve csodálunk.

De nemcsak a peplos ránczverődésre, hanem a diploidion-on keresztben átvetett keskeny aegis motivuma is közelebb hozza a Cherchel-torzót a dresdai Artemishez, melyen egész hasonlólag fut át a mellen



5. ábra. A drezdai Artemis feje.
(Furtwängler: Masterpieces of greek Sculpture Fig. 140.)

a tegezszalag. Ennek a motivumnak a nyomán mindkét szobron természetesen nyugtalan hullámokat vet a puha köpeny: a bal hónalj táján a redők sűrűn megtorlódnak, a középen pedig háromszögű öbölbe mélyednek. Csakhogy a dresdai szobor (a borghese-torzó) a Cherchel-torzó egyszerű, szegényes sejtéseit egy nagy művészi tehetség egész varázsával fejleszti tovább.

Ez a stilisztikai elemzés meggyőzhetett arról, hogy a Cherchel-torzó a phidiasi-körökben idegen és csak a negyedik században érezheti magát otthonosan. Időrendben oda való az Eiréne * és az Artemis közé, a negyedik század második negyedébe, de semmiképen sem fogad-

* V. ö. Beschr. der Glypth. No. 219.

hatjuk el Reisch nézetét, mely szerint Alkamenes Athena Hephaistiájának másolata volna. A kutató egész okoskodása a képzelet szövőszékén készült s oly stilisztikai tévedéssel szegte azt be, melyet másként nem tudunk megérteni, mint hogy a gyakran félrevezető, megbizhatatlan emlékezeti összehasonlítás alapján kapcsolta össze Alkamenessel s az ötödik századdal a Cherchel-torzót.

Ezeken az ingoványos tájakon Reischnak nem egy követője akadt. Sauer [1] kalandos módszerével még tovább fűzte a tévedések sorát. Megkisérelte az egész Athena és Hephaistos-csoport visszaállítását a Cherchel-torzó és a vatikani Hephaistos-fej alapján, de nagyon csalódott, ha abban a reményben tette le a tollat, hogy az ő archæologiai szellemidézéssel határos rekonstrukcziójának hivője is akad. A csoport, a mint Sauer képzeli: művészettörténeti és stilisztikai lehetetlenség.[2] Kárbaveszett és meddő marad mindig az olyan törekvés, mely többet akar nyujtani, mint a mit megbizható eszközökkel elérhetünk. Az ilyen kalandos, merész kisérleteket senki sem fogja a tudomány nyereségének tartani. Lennart Kjellberg czikke,[3] melyben a stockholmi Athena-fejet ajánlja a Cherchel-torzó kiegészítéséül, csak tetézi a félreértéseket. Hisz ez a fejtypus is nyilván a negyedik századra vall! — A világosságra vágyók szeme előtt teljes zavarossággal elborul a látóhatár, mikor E. A. Gardner tanulmányában [4] a krétai Athena-fejet a Disney-féle Athena fejtypus [5] egy szép képviselőjének tekinti. Mint a typus távolabbi rokonát megemlíti a Glienecke-féle fejet. Mindhárom mögött Alkamenes művészi egyéniségét látja s ezzel Reisch föltevését ugyancsak kikanyarította. Ime, a legegyszerűbb tényeket, a legvilágosabb összefüggéseket minő gordiusi csomóvá bogozhatja össze a kutatók túlságos buzgalma!

A ki csak néhány pillanatra egymás mellé állította a három fej gypszmását,[6] nem kételkedhetik többé, hogy a Disney-féle fej (6. ábra) s a krétai Athena nem tartoznak össze. Ellenben igenis világos, hogy a Glienecke-fej és a Disney-fej vonásról-vonásra megegyeznek.[7] Az arcz méretei pontosan egyezők. A mi csekély eltérés van a szem és haj

[1] Bruno Sauer: Das sog. Theseion und sein plastischer Schmuck S. 238—252.

[2] Furtwängler szintén elveti Sauer képzeleti játékát s egy berlini gemma (Antike Gemmen I. Taf. 44, 84, II. S. 217, III. S. 346. Anm. 2) alapján gondolja a csoportot visszaállíthatónak. A Hephaistos alakja itt nagyjából megegyezik a casseli torzóval (Meisterwerke S. 129)' az Athena alakja pedig — ha Furtwängller föltevése találó — éles czáfolata a Reisch-Sauer-féle hypothezisnek. — V. ö. Furtwängler: Zwei griechische Originalstatuen in Kopenhagen, S. 293, Anm. 1. (Sitzungsbericht der kön. bayrischen Akademie, 1899. Band II, Heft II.)

[3] Röm. Mitt. 1899. Taf. VI.

[4] Journal of hell. Studies XIX. S. 1—12.

[5] U. o. Pl. I.

[6] Kgl. Museum für Abgüsse in München No 861—863.

[7] A Disney-féle fejen a haj hátulsó csomója, körülbelül a fültőtől kezdve s az orr kiegészítés műve. Az összehasonlításnál ezeket a részeket tehát ki kell rekeszteni.

mintázásában: az a másolók rovására esik. A Glienecke fejen a szem mélyebben és puhábban fekszik a szemgödörben, mintázásában nincs annyi éles vonal s az alsó szemhéj húspárnája nem oly duzzadt, mint a Disney-fejen. A haj mintázása a Disney-fejen gondosabb, kicsinyesebb: a mi ott nagyvonalú, puha tömeg, azt itt a másoló lelkiismeretesen szálakra bontotta. Egyébként ugyanazok a fiatalos vonások, ugyanaz a mély szenvedelmű, vágyakozó, nyugtalan, sóvár tekintet, ugyanaz a tágra nyilt ajak mind a két arczon.




6. ábra *a) b)* Athena feje az egykori Disney gyüjteményből.
(The Journal of hellenic studies 1899. I. tábla után).

Ez a puszta leirás már magában messze elvezet Alkamenes világától, az ötödik századtól. Inkább Skopas korára gondolunk, a ki először vitte be a benső, lelkettükröző vonásokat az arczba. A torzót is ösmerjük, melyhez ezek a fejek tartoznak. Hettner már 1844-ben helyes érzékkel felösmerte, hogy a firenzei és a rospigliosi torzó, a Glienecke-fej és a firenzei Athena-fej tulajdonkép egy kiváló műalkotást őriznek meg számunkra több másolatban.* Azóta Firenzében az

* A torzó egy példánya: a vatikáni Galleria Lapidariában. A fej egy példánya a vatikani Museo Chiaramontiban. L. Amelung: Die Skulpturen des vatikanischen Museums Taf. 22. és Taf. 73. No 45. és 536. — Hettner czikkét l.: Monumenti 1844. — Hettner kiegészítésének rajzán a talapzat, a rospigliosi és firenzei példány kombinácziója. A mint a rajzban látható, nem létezik. — A torzó rospigliosi fényképét l.: Arndt-Bruckmann E. V. 111.

Athena-fejet ráillesztették a torzóra s ma a szemlélő friss gyönyörűséggel élvezheti a negyedik század művészetének * ezt a közvetlen, eredeti felfogású, ritka szép alkotását. (7. ábra.)

Az a «fresca giovinezza» és «virginale leggiadria», melyet Hettner említ, nagyjából helyes alaphangot csendít meg, ha a szobrot hatásában jellemezni akarjuk. A serdülő szűz leányos szépsége és mély szenvedelme, az isteni gyermek fiatalos büszkesége és önbizó, tüzes harczikedve testesült itt meg egy rendkívüli művészi tehetség ihletes, szerencsés órájában. A serdülő Athéna áll előttünk fiatalos bájaival, öntudatra kelő lelke tervezgetéseivel, álmaival... Fejét büszkén hátraszegi és kissé oldalra hajtja. Sűrű hajfürtjei két oldalt gazdagon gyűrűznek elő a sisak alól. Köpenye férfiasan, hanyag nagyszerűséggel van a vállára vetve. Jobbjával lándzsájára támaszkodik. Egészen más felfogás nyilatkozik meg ebben az alkotásban, mint a mit a Phidias idejéből ismeretes Athena-szobrokon látunk. Az Athena Lemnia a barátságos, a Parthenos a diadalmas, a Velletri (Kresilas) a békés istennő, a ki erejét vészes küzdelmekben már próbára tette, a ki lándzsáját megáztatta a gigaszok vérével, s hatalmát rettegik az emberek. A mi Athenánk még semmit sem tett. Mögötte nincsen semmi, a mire visszagondolhat: minden csak előtte. Révedező lelke: csupa büszke terv, csupa önérzet; szíve: csupa szenvedelem, vágy és reménység.



7. ábra. Athena szobra a firenzai Uffiziben (Furtwängler: Masterpieces of greek Sculpture Fig. 130 után).

Ez a felfogás valami egészen új, egyetlen s a rospigliosi példány

* Amelung: Führer durch die Antiken in Florenz 77. (142). S. 53. és Furtw.: Masterpieces Fig. 130.

talapzatán levő triton [1] révén belső valószinűséget nyer a föltevés, melylyel Furtwängler ezt az Athenát Skopasra vezeti vissza.[2] Tudjuk, hogy az alalkomenai-i Athena-szentély közelében volt egy Triton nevű patak, melynek partján, a bœotiai monda szerint, Athena született és nevelkedett. (τριτογενεία) [3] Ez a hagyomány teszi érthetővé, hogy Athena egyszerre mint fiatal leány jelenik meg a művészetben. Skopas, forrásaink tanusága szerint az Alalkomenai szomszédságában levő Thebe számára egy ismenei márvány-Apollot készített. Igen valószínü, hogy Skopas, ezt a legendát véve alapul, Thebében vagy magában Alalkomenaiban megteremtette ezt az egészen új Athena-typust. Az alkotás még a fönmaradt másolatban is annyira friss és közvetlen hatású, hogy Skopas szenvedélyes lelkét, heves, nagy teremtő szellemét méltón képviseli.

Végleges eredménynek azonban ezt a szellemesen fölépített és nagy valószinűséggel megindokolt hypothezist sem tarthatjuk. A fej, a ruhaalkotás rendkívül erősen emlékeztet az Epidaurosban talált Lédára,[4] melyet ma már a kutatók egyértelműleg Timotheos művének tartanak.[5] Ezzel a művészszel is kell számolnunk, ha Athena-szobrunkat valamely mester nevével akarjuk ellátni. Annyi azonban kétségtelen és biztos eredmény, hogy ez az Athena a negyedik század dereka táján Skopas körében keletkezett. A közelebbi meghatározástól, addig, a míg új, szerencsés leletek biztosabb irányt nem mutatnak, inkább tartózkodunk, semhogy a kétes lehetőségek számát szaporítsuk. A Disney-fej és a Glienecke-fej a firenzei Athena-fej testvérpéldányai.

S ha ezek után fölvetjük a kérdést, hogy a kuszált föltevések és merész törekvések eredményeiből mi marad meg Alkamenes számára, a feleletünk igen rövid: semmi. De megdöntésükkel eltünt utunkból a sok torlasz, akadály s most már majd könnyebben juthatunk el Alkamenes vonzó, érdekes művészi egyéniségéhez.

München, 1905 február havában. *Hekler Antal dr.*

[1] A rispigliosi torzó talapzatán az isteni leány mellett jobbról a triton, balról pedig fatörzsön a bagoly, a szent madár. — A firenzei torzón a triton hiányzik s a bagoly a földön jelenik meg.

[2] Fw.: Meisterwerke S. 541.

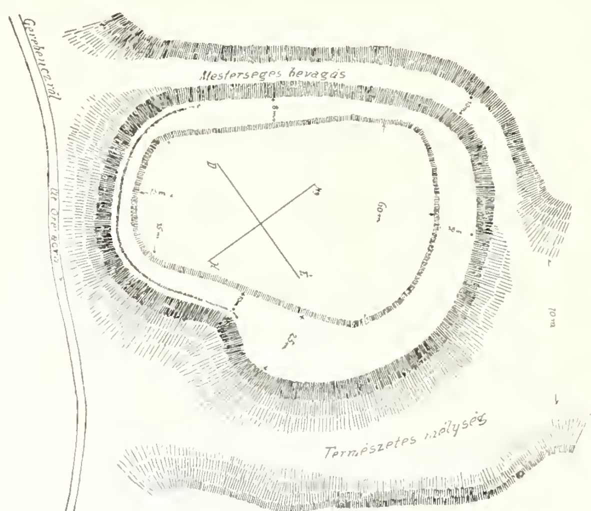
[3] Paus. IX. 33., 7.

[4] Vatikán. — Több példánya ismeretes. Egy nehány héttel ezelőtt a müncheni Glyptothekba került.

[5] Winter: Zu den Skulpturen von Epidauros. (Ath. Mitt. 1897. S. 157. mit Taf. VI. — Amelung: Die Basis des Praxiteles S. 70—71. Úgy tudom e nézethez csatlakozott ujabban Furtwängler is.

AZ ORESACI «SIDOVA» NEVŰ FÖLDVÁR.

A gerebenczi várcsoportról leereszkedve* az alatt elvonuló út észak felé mindenütt a homokhegyek lábánál egyenesen *Oresacra* vezet. Mindjárt a kezdetén egymásután két gémes kutat hagyunk el s a másodiktól előre tekintve már észrevehetjük az előtérbe nyomuló homokpadok egyikéből kimetszett *Sidova* nevű vár sánczolatát. Azonban kissé odább ismét eltűnik szemeink elől, mert daczára annak, hogy a homokhegyek magasabb sorozata a *Fűrjes* (Zagorja) felé kanyarodó járási út vonalán északnyugatra fordulnak, még min-



1. ábra. Az oresáczi «Sidova» nevű földvár.

dig 30—40 méter magasságú hegynyúlványok hatolnak ki az útig s oly meredek párkányzatot képeznek Oresacig, hogy a *Sidovát* csak akkor vehetjük ismét észre, a mikor közvetlenül alatta haladunk el s akkor is csak a meredek oldal sánczbarázdája s a déli levésett oldalból látható részlet árulja el hollétét. Erről azonban alig juthatunk fel a *Sidová*-ra s azért kényelmesebb a helységig rászánnunk még az egy kilométernyi utat. Különben is munkásokat csak a faluból kaphatunk s így felkészülve s a várról közszájon forgó néphagyományokat kitudakolva, a helységből nyugatra fordulunk a homokhegységről aláléjtő fensík szélén egy kilométer a falutól a *Sidova* határrészen egyszerre magunk előtt látjuk a *Sidova* nevű várat, vagyis a *Zsidóvárt*, melyet azért mégsem a zsidók, hanem az óriások művének tartanak. Újabb időben az oláhság révén *Cetate*-nak is nevezik, a mi egyszerűen várat jelent. (1. ábra.)

Északról azt a széles völgyet használták fel, mely a homokmagaslatokról aláereszkedőleg a nyugati sarkot is körülfogja. Ez a völgy még alapjában is

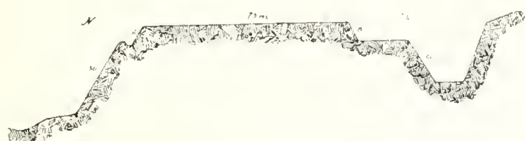
* Lásd Arch. Ért. 1904. 397—404. l.

70 cm. szélességű s ebből elébb délre, majd nyugatra haladólag állták meg a teljesen elkülönítő sánczot. Kelet felől meredeken végződvén a vár helyéül kiválasztott hegyfok, az átalakítás igen gazdaságosan vala kieszelve, a mint az alaprajz is feltűnteti.

Maga a várfok a környezetből csak észak-kelet felé válik ki élesen, de nem annyira feltűnő uralkodó pont, mint a gerebenczi *Nagy vár* vala. Ennek daczára 118 m. magasságával a keletre elterülő *Goruje liveda* berkes rét 79 méterjével szemben 39 m. magassági különbséget képvisel s így épen a támadási oldal ellen kellően fedezve volt.

A körülárkolt nyugati és déli oldalak a legszabályosabbak; míg a természetes völgyelés által fedezett éjszaki oldal a hegyalakulás és erosionalis idomítás következtében szabálytalanabb.

Az északon és keleten 35 méternyi meredekségű oldalfalak felső negyedére nem sánczot, hanem valóságos vivőlépcsőzetet vontak körül 8—10, 18—25 méter szélességben. Legszélesebb ez a párkányzat az északi (25), a nyugati (18), kelet felé egyszerű védő sáncz képezi a folytatást. Ezen a széles lépcsőzeten



2. ábra. Az oresáczi Sidova kelet-nyugoti átmetszete.



3. ábra. Az oresáczi Sidova dél-éjszaki átmetszete.

tehát nagyobb őrség is mozoghatott s e czélból czölöpsor védhette úgy ott, mint fenn a szintén körsáncz vagy fal nélkül álló vár udvarán a személyzetet.

A várudvar a keletre keskenyülő hegyfokon szabálytalan hossznégyszög, melynek keleti keskenyebb homlokzata alig fél olyan szélességű (35 m.), mint a nyugati, mely 60 méterig terjed.

Hosszúsága 75 méter s így a szélesség középszeresével 7640 □ méter térfogatot mutatván fel, elég tekintélyes haderőt fogadhatott be, főleg ha figyelembe veszszük a vár védelmével szintén használt vivó terrase kiterjedtséget is.

Bejáróját a nyugati völgyület felé birta s amarra nyugatra termékeny legelőt és termő földeket kinált a lankásan emelkedő fennsík, melyen alig fél kilométernyire a római sáncz is elvonul. Ezen a fennsíkon dél felé a Bogaremare nevű 174 m. homokmagaslatra s onnan a *Dumacia* felé a hegyéleken épen a gerebenczi várakhoz kerülhetünk át, úgy hogy ellenségeskedések idején nem a mai útvonal által képviselt irányban, hanem ezeken a magaslatokon keresztül történhetett a két szomszédos vár személyzetének érintkezése és összeköttetése.

A kelet-nyugati átmetszeten látjuk, hogy az oresac-gerebenczi járási útból megmászhatatlan 30 m. meredekség fogad a védősánczig (2. ábra). Abból 1·5 m. széles sánczkorona, 1 m. lejtés következik az 1 m. széles sánczba. Most 8 m. emelkedünk a várfokig. A 75 m. gyepes várudvaron átjutva 8 m. lejtünk a 18 m. szélességű nyugati sánczra, melyről 20 m. meredek szolgál a 10 méter szélességben megásott védősánczhoz, mely észak felé a természetes völgycsatornába vezet.

A dél-északi átmenet a középtájon a következő: a 10 m. széles sánczból 20 m. emelkedés a 8 m. szélességű sánczlépcsőre, melyről 8 m. emelkedés vezet a vár udvarára. Ez a középtájon 55 m., nyugatra 75 méterig szélesül, keleten 35 méterig keskenyedik. A várudvaron átjutva 8 m. lejtünk a 10 m. széles sánczfokig s abból 25 m. lejtő ereszkedik a lent is 70 méter széles átmetszett völgycsatornába (3. ábra).

Az oresaci *Sidova* tehát a felsoroltak szerint a legszebben alakított hazai sánczvárak egyike. Szerencsére a szőlőmívelés még nem terjesztette ki idáig romboló munkáját s mind ez ideig legelőül szolgálván, csupán a kincskeresők beavatkozását sínyli.

Úgy alakja, mint beosztása elárulja, hogy hátvédjét nyugat felé találta s védelmi irányzata ép úgy kelet felé szolgált, mint a gerebenczi várcsoportozaté. Emezekre nézve oldalvédet képezett, amennyiben a Karas átgázolásával a túloldaliak igen veszedelmesen meglephetik vala a gerebenczi várak őrségét.

A kincsásók gödreiben s a sánczok falain sok durva cserepet találni, de világért sem akkora bőségben, hogy igazolhatnám Ormos Zsigmond vélekedését, ki szerint itt edénykészítő-telep létezhetett. Római téglát épenséggel nem észleltem s az összes leletek barbár kéz művei s legkivált rosszul égetett, még rosszabbul iszapolt durva cserépművekből telnek ki.

A Sidova környékén a homokhegyek felől elészivárgó vízerek gazdag források alakjában kerülnek felszínre. A hagyomány szerint egyszer annyira túláradtak ezek a források, hogy víz alá került az egész vidék. A falusiak kétségbeesetten hordták a földet s minden használható anyagot. Mind hiába, a vízár csak nem apadt. Végre a falu véneinek tanácsára szalonnát dobáltak a felbuzgó forrásokba s ime az áradásnak egyszerre vége szakadt.

Téglás Gábor.

LOVAS ISTENSÉGEKNEK SZENTELT EMLÉK MAROSPORTUSRÓL.

A régi Apulum vidéke a lovas istenségek vallásának fontos góczpontja lehetett, mert azokhoz a lovas emlékekhez, melyeket Apulumról első sorozatunkban fölemlíthettünk,* legutóbb ismét néhány pél-

* Arch. Ért. 1903, 305—365.

dány járult* és most ugyancsak e daciai főváros területéről közölhetünk egy fontos emléket. Miként a minapiakat, ezt is dr. Cserni Béla úrnak, az apulumi múzeum érdemes vezetőjének köszöni a tudomány és az itt rajzban közölt domborműves korong úgy épségével, valamint domborműves ábrázolásainál fogva különösebben érdemli figyelmünket, azért nem is vártuk be emlékeink sorának további gyarapodását, hanem mint sorozatunk 76. emlékét azonnal mutatjuk be szaktársainknak.



Lovas isteneket ábrázoló dombormű Maros-Portusról (Apulum tája). 3/4 nagys.

Az emlék, mely a mint dr. Cserni Béla úrtól tudjuk, szürkés márványszerű kőből készült, gazdasági munkálatoknál került elé 1902-ben Maros-Portuson; dr. Cserni Béla úr készített róla gipszmásolatot és ez az óvatosság annál indokoltabb volt, mert az emlék magánbirtokban van. Horganyedzésünk az igen sikerült gipszmásolatot adja vissza 2/3 nagyságban.

* Második sorozat Arch. Ért. 1905, 1—16.

A ki az eddig közzétett rokon emlékeket figyelmére érdemesítette, tapasztalhatta, hogy az összes emléksorozatban azok a példányok készültek legkevesebb gonddal, melyek mészkőből vagy márványból valók és körded formát mutatnak. Ilyent eddig tizet közöltünk (30—39. sz.). Legjobb volt köztük egy kolosvári korongidomú (30. sz.) és egy ószőnyi tojásdadidomú példány. (31. sz.) Azok a maros-portusi korong legközvetlenebb rokonai, de ez nagyobb is, meg több tanulságos jelenetet tartalmaz és általa az egész sor több tekintetben nyer világítást.

A korong széles léczkerettel szegélyzett felső lapját harántosan és párhuzamosan futó két vízszintes egyenes lécztag három mezőre osztja. A mezők különböző nagyságuak; a legfontosabb nyilván a középső, ennek a magassága 7·5 cm., azután következik nagyságban és fontosságban az alsó mező, mely mintegy 7·4 cm. magas, legalacsonyabb a felső szelvény 3·5 cm. magassággal.

A középső mezőben látjuk az egymással szemben álló két lovast. A két lovas nem egészen egyforma, mindkettőnek az arcza ugyan szakállos, alsó és felső öltönyük is megegyezik, de a jobboldali férfi fején hegyes phrygiai sapka van, míg a baloldali lovas födetlen fejünek látszik. Mindegyik fölemeli a mifelénk eső karját, de lándsát egyik sem fog. Hogy a jobboldali lovas fölemelt karja végén látható idomnak mi az értelme, azt még nem birtuk megállapítani.

A lovak fején és nyakán taréjszerűen fölfáll a sörényük; sem gyeplő, sem egyéb szíj nincs rajtuk. Mindegyik ló lábai alatt emberi alaknak tekinthető, kevéssé szabatosan tagozott idom fekszik a földön; a baloldali ember arczára látszik lapulni, a jobboldali talán hátán hever és fölemeli kezét s térdét. A két lovas lengő chlamysa fölött egy-egy emberi mellkép tölti ki a tért; a baloldali női fő lehet, talán félholddal a nyaka tövén (Luna), a jobboldalinak sugarakkal (?) szegélyzett feje van. (Sol.) A mező közepén szemközt áll egy női alak ujjas öltönyben, mely melle alatt körülövezett és földig ér; kezeit a lovak szája alá nyujtja, nyilván eteti őket. A nő előtt háromlábu asztal áll és rajta külön keskeny talapzatra rakott hal fekszik.

Az alsó szelvényen egy három alakú jelenet foglalja el a tér közepét. Szemben áll egy meztelen ifjú szétterjesztett lábakkal, kinek két szétterjesztett karját mindkét oldalról egy-egy hegyes sapkájú szakállas, zubbonyba és chlamysba öltöztetett ember mindkét kezével fogja. A középső jelenettől balra női alak áll, jobbra fordul, arcza felé emeli kezét, testét rövidebb felső és földig érő alsó öltöny borítja. A nő mögött közvetlenül üres a mező, de bal csücskében függélyesen elmetszett körded oldalu idom van, melyet alig tekinthetünk egyébnek, mint a terep jelzésére szolgáló sziklának. A csoporttól jobbra két állat egymás fölött van elhelyezve. Egyik tinónak látszik, az balra fordul és

a körlécz miatt csupán mintegy első fele fért el e téren; fölötte futó kutya (?) fordul jobbra a keret felé.

A felső szelvény közepén hosszúfürtű férfi mellkép áll szemközt, alig lehetne biztosan tudni, hogy ez Jupiter kiván lenni, ha nem volna fölötte az ő symboluma, a sas. Bajosabb a mellképtől jobbra-balra fölemelkedő sajátszerű idomok iránt eligazodni. Még legvalóbbszinűnek látszik, hogy igen hosszúra nyuló csuklyába bujtatott emberi fejeket ábrázolnak. E középső csoporttól balra egy háromlábú asztal mögött női alak szemközt áll, az asztalon hal fekszik és mellette hegyes sapkájú alak ül és az asztal táblája felé valamit, talán poharat emel. A középső csoporttól jobbra egy balra lépő hegyes sapkájú (?) ember balra fordultan valamit mindkét kezével fog a bal hóna alatt, talán állati czombot hord. Végül a szelvény mindegyik sarkában a léczen egy-egy női (?) mellkép áll, egyik valószinűleg Hera, a másik Minerva, Jupiterrel együtt a capitoliumi háromság.

A középső mező jelenete majdnem teljességében ugyanolyan, mint a kolosvári korongon (30. sz.), csupán másutt áll a Sol és Luna, és más a jobboldali lovas balkezének az elhelyezése; talán a lovak alatt elterülő emberek is másképp helyezkednek el. Az ottani ábrázolás fölött ezuttal az az előnyünk, hogy a középső nő egész alakja világosan mutatkozik és két kezének a gestusa is, a hogy a két lovat eteti, kétségtelen; végül az iránt sem lehet kételyünk, hogy hal fekszik a nő előtti oltáron. Valamennyi korong vagy körded kőlemez (30—39. sz.) kevesebb szabatossággal, sőt többször alig fölismerhetőleg bár lényegileg megegyezően ismétli ezt a fő jelenetet, melyet ezuttal valami gondosabb rajzban kaptunk. A tiz kis táblácska alsó szelvényében ábrázolt jelenetek és idomok közül egyik-másikra szintén némi világosság származik a maros-portusi szabatosabb faragású domborművekből. A középső három alak, kik közül a két szélső a középsőn erőszakoskodik, nyilván ugyanaz, a kiről nem szólhattunk elég határozottan, mikor a kolosvári korong (30. sz.) szelvényének a középső csoportját kellett ismertetni.* Ott is nyilván küzdelem folyik, csakhogy durvább lévén a munka, a három küzdő csak elnagyoltan van ábrázolva. Előttök az előtéren ugyanaz a négylábú fordul jobbra, mint az, melyet a maros-portusi korong alsó szelvényének a jobbik csücskében láttunk. Hogy ez az állat kutya-e vagy kos — azt most sem merjük eldönteni. A kolosvári korongon a szelvény legszélén jobbra ábrázolt réteges idom alighanem ugyancsak sziklát jelent, mint itt a szelvény bal sarkában álló idom.

A négylábú állat (kutya?) még más három körded tábla szelvényén ismétlődik (31—33. sz.). A háromalakú csoport ez esetekben két-

* Arch. Ért. 1903, 333. lap.

alakuvá zsugorodott össze (31—39. sz.), de mindkét esetben a küzdelem világosan fölismerhető.

A többi kőtábla domborműveire is vet a maros-portusi korong világosságot. Rokon vele a segesvári tábla (18. sz.) főjelenete abban, hogy a lovasok fején phrygiai sapka van és hogy a lovak alatt a baloldali ember hasán, a másik oldalbeli pedig hátán fekszik; e tábla alsó mezejében ugyancsak ismétlődik a hármasalakú csoport, mely azonban oly hiányosan van kifaragva, hogy nem könnyű reáismerni.[1] A segesvári tábla felső szelvényén is nagyon határozatlan a durván kifaragott öt idom, de talán szabad bennök már most a három capitoliumi istenséget és a Jupiter mellképét szegélyző két csuklyás-fejet sejteni.

Hogyha a bukaresti múzeum kőtáblácskájáról (19. sz.) közölt Antonescu-féle rajzban[2] meg lehet bizni, akkor az ott ábrázolt lovasok hegyesre nyuló csuklyája tanulságos lehet az ép érintett két fejre a maros-portusi korong felső szelvényén.

Egy temesmegyei kőtáblácska (20. sz.) durván kinagyolt domborképein alsó mezejének középen a hármasalakú csoportban talán a társukra törő két férfi csoportját gyaníthatjuk. Egy carnuntumi táblán (22. sz.) a lovakat etető középső mezőbeli nő gestusa világosabb, mint a mi korongunkon; ugyanis kis négyszögű ládácskákban nyujtja a lovaknak a tápot. Más hasonlatosság a két emlék között az, hogy megvan a capitoliumi hármság mindkettőn. A tordai táblán (24. sz.) a felső mezőben ismétlődik a hegyes csúcsú csuklyába burkolt szakállas fej. Az aquilejai tábla (25. sz.) alsó mezejében ugyancsak a maros-portusi felső szelvény három jelenete ismétlődik oly módon, hogy amott nem lehetett reáismerni.[3] Legszélén az ifjú viszi az állati czombot (?), mellette alacsony helyen ül egy ifjú és fölemelt kezében tart valamit, odább pedig a háromlábu asztal mellett, melyen hal fekszik, áll a nő. A dunapentelei tábla (26. sz.) főjelenete[4] meglehetősen összevág a mi korongunk főjelenetével, csupán abban látszik eltérni, hogy a bal lovas lova alatt a homlokára terített ember fölött oroszlán (?) van. Más hasonlatosságot mutat a dunapentelei mű alsó mezejének középső csoportja, mely ismét a két szembeálló férfit ábrázolja, a mint közösen megtámadják a közbenső társukat. A főjelenet eltérésekkel ismétlődik a provadiei (bulgáriai) domborművön,[5] ott is szerepel a két lovas és köztük a nő az előtte álló háromlábú asztallal és a lovak lábai alatt heverő emberi alakokkal. De a nő nem eteti a lovakat s az előtte álló asztа-

[1] Vesd ö. Arch. Ért. 1903. 324. l.
[2] Arch. Ért. 1903, 325. l.
[3] Vesd ö. a leírást Arch. Ért. 1903, 330. l.
[4] Vesd ö. Arch. Ért. 1903, 331.
[5] 71. sz. Arch. Ért. 1905, 9. l.

lon nem hal fekszik, továbbá a baloldali lovas lovának teste alatt kis oroszlán guggol a letepert emberen.

Végül a fémtáblácskák, az ólomkorongok és a metszett kövek ábrázolásaihoz való viszonyt is kell tekintetbe vennünk.

A klagenfurti rézlemezen (40. sz.) megvan a három főalak és a bal lovas alatt a fekvő ember, és megvan Luna és Sol, de részleteiben eltér az ábrázolás; az asztal és a hal az alsó mezőbe jutott.[1] A bukaresti fémtáblán (41. sz.) is megvan a három főalak, phrygiai sapka van a lovasok fején és a középső nő kezeit a lovak szája alá nyujtja, a baloldali lovas alatt letepert ember fekszik. Sol sugárkoronás feje és Lunának a holdja van a háttérben és az oromban ismétlődnek, mint mellképek. Az állatok közül a legalsó sávban jobbra fordul a baloldalon a kutya (?) és a sáv másik végén balra fordul a tinó (?

A dunapentelei ólomtáblácskán és legközelebbi analogiáin (43—45. sz.)[2] a második sorban szerepel az álló nő s a két lovas, a lovasok fején phrygiai sapka, csak a jobboldali lovas alatt van letepert ember, a másik alatt hal fekszik; a nő és a lovasoknak más a gestusuk. A háromlábú asztal a rajta fekvő hallal a legalsó sor balsarkába jutott. Egy szerbiai ólomtáblácskán és vele járó közelebbi analogiákon (46—50. sz.), ugyancsak ezekre szorítkozik a hasonlatosság,[3] és ugyanezt mondhatni a tüskepusztai (51. sz.), valamint a mitroviczai táblácskáról s szorosabb analogiáiról (52—55. sz.).[4] A calmai lemezen és a vele jóformán azonos ólomtáblácskákon (56—58. sz.)[5] a hármas csoport nagyon primitiv ábrázolásokban szerepel, a lovak alatt a letepert emberek is megvannak, Luna és Sol a felső sorba jutottak, a háromlábú asztal a legalsóba, a hal az oromba.

Az ólomkorongok még zavarosabb compositióiban valamivel több oly mozzanat van, mely a maros-portusi korong ábrázolásaira emlékeztet. Az aquincumi korongon (59. sz.) a két lovas megvan s a közepett álló nőnek is legalább nyoma látszik; megvan a lovak alatt a két letepert alak, ott van a felső sorban Sol és Luna, mint erősen kiemelt alakok, ugyancsak megvan a háromlábú asztal és tőle távol a korong másik szélén a bal és végül a legalsó téren a kutya (?). A zágrábi korongon (60. sz.) a hármas csoport és alattuk a két letepert alak megvan; a nő a lovakat eteti, a sörényük ép oly tüskésen fölállt, mint a maros-portusi korongon; megvan Sol és Luna mellképe, Sol mögött ott van a háromlábú asztal. A pozsareváczi ólomkorongon[6] (61. sz.)

[1] Arch. Ért. 1903, 340. l.
[2] Arch. Ért. 1903, 341, 343—346. l.
[3] Arch. Ért. 1903, 346—348. l.
[4] Arch. Ért. 1903, 348—352. l.
[5] Arch. Ért. 1903, 352—354. l.
[6] Arch. Ért. 1903, 356. l.

megvan a hármas alak és a két letepert ember, a felső sorban egymással szembe néz Sol és Luna mellképe, Luna mögött föltünik a háromlábú asztal, a hal a legalsó mezőbe jutott egy oroszlán alá és a kutya (?) az alsó mező jobbik végén balra áll. A bukaresti ólomkorong compositiója (62. sz.)[1] szorosabban közelíti meg a maros-portusit. Itt ugyanis bár kúszáltan és darabosan, de megvan a hármas főcsoport; igaz, hogy a nő teste elmetszett torsó, de ez nyilván azért történt, mert alatta áll a háromlábú asztal és rajta fekszik a hal. A lovak lábai alatt a letepert emberi alakok is megvannak; igaz, hogy az egyik kosfejű ember formáját ölti. Megvan Sol és Luna, a négylábú állat, mely ezuttal nem kutya, a legalsó térbe jutott.

Egy körded csonka ólomlemezen (63. sz.) igen nagy arányban van a középső női alak, a háromlábú asztal és rajta a hal ábrázolva; ott van a nő válla mellett jobbra Sol, balra Luna; a két lovas közül csak a balsó maradt meg, az is összehuzódik, hogy a szűk térbe beleférjen és e lovas alatt a letepert ember is megvan valamelyes kezdetleges ábrázolásban.[2]

Az ólomtáblák és korongok sora újabban Sabáczról és Viminatiumból gyarapodott egy-egy példánynyal. Az előbbit 71. sz. alatt ismertettem;[3] ez ugyanazon tekintet alá esik, mint a szerbiai lemez és rokonai,[4] nevezetesebb új mozzanat megfigyelésére nem nyujtott alkalmat. Ellenben a viminatiumi ólomkorong[5] többszörösen mutat közelebbi rokonságot a maros-portusi domborművekkel. A középső hármas csoport női alakja előtt megvan a háromláb és rajta alighanem a halat kell föltételezni; a nő valószinüleg ugyancsak eteti a lovakat, mindkét ló alatt fekszik egy-egy letepert ember, megvan Sol és Luna is, ha mindjárt más helyre kerültek, a felső szelvénybe és közben ugyanazon szelvény közepén a Jupiter-féle sas emeli szárnyait. Az alsó szelvény ábráinak kúszált volta nem engedi bizton megállapítani, vajjon a balsarokból jobbra forduló négylábú kutya (?) akar-e lenni és szabad-e a szelvény másik felében látható vonalas domborulatokban a három ifjú csoportjának valamelyes megcsonkítótt ábrázolását föltételezni.

Végül még a bécsi üvegpaszta (65. sz.)[6] és a két metszett kő (66—67. sz.)[7] ábrázolásaival való kapcsolatot kell megállapítani. A bécsi kő legfelső mezejében az istennő (ezuttal ülve) eteti a két lovat. Ezuttal csupán egy ember fekszik alul, a két lovas sárkánylobogót tart.

[1] Arch. Ért. 1903, 357—358. l.
[2] Arch. Ért. 1903, 358—359. l.
[3] Arch. Ért. 1905, 13. l.
[4] Arch. Ért. 1903, 346—348. l.
[5] Arch. Ért. 1905, 14—15. l.
[6] Arch. Ért. 1903, 360—361. l.
[7] Arch. Ért. 1903, 361—362. l.

A háromlábú asztal a második mező közepén áll, a hal külön ugyane mező jobbik terében. Az Odescalchi-féle kövön (16. sz.) az istennő eteti a két lovat, mindegyik ló alatt ember fekszik, a lovasok fején phrygiai sapka. Egy calcedonkövön (67. sz.) a középső alak ugyancsak eteti a két lovát, a lovak alatt egy-egy letepert ember fekszik, fölül Sol és Luna mellképe áll egymással szemben és közepett ezuttal röpül a sas, legalul egy balra álló négylábú állat talán megfelel a marosportusi korongon szereplő kutyának (?).

Az emlékek egész során így végig menve azt tapasztalhattuk, hogy a hármas csoport: a nő a feléje nyargaló két lovassal a közös kapocs valamennyi említett dombormű között. De ezek a lovasok s a nő sem mindig egyformák és azért az értelmezés a helyzet és jellemzés különböző volta, valamint a kisérő jelenségekhez képest változó lehet. A két ló alatti letepert egyén, és még inkább a háromlábú asztalon fekvő hal nyilvánvalóan arra az értelmezésre vezet, mely alapot nyer a kabir-legenda macedoniai változatában. A hal az abban a legendában szereplő Pompilos. A letepert egyének ugyan nem hozhatók époly szoros kapcsolatba a macedoniai legendával, de a hal oda utalván, nyilván kellett annak oly valami versiójának lenni, mely e két letepert emberi alakot magyarázza. Mi ezt a versiót nem ismerjük. E két alak magatartásában is láttunk változatosságot; gyakran az egyik még él, a másik már hanyatt fekszik, máskor mindkét alak látszik halottnak, sőt vannak esetek, mikor nem két letepert ember van, de csak egy, és van oly változat, mikor az egyik embert a Pompilos helyettesíti. Irodalmi traditiók hiánya és a sokféle eltérés miatt az állandó értelmet, vagy ha a fölfogás idők és helyek szerint változott, az eltérő ábrázolások változó magyarázatát megadni még nem birjuk.

Csupán azt sejthetjük, hogy a két lovas olykor már a dioskurok jelentését vehette föl, a nélkül, hogy megszünt volna a kabir legenda érvénye; csillagok ugyan még nincsenek a háttérben, de ott van a nap s a hold és a felső mezőben megjelenik a capitoliumi istenek háromsága, a mely ugyancsak a dioskurok római legendájában szokott szerepelni. Nem tudjuk okát adni, hogy miért áll a hosszú csücskü csuklyába rejtett két kabir-fej (?) Jupiter mellképe mellett, a hogy az abban a mezőben ténykedő három alak által végzett szertartásról sem tudjuk, hogy mely vallásból való, a kabirok vagy a dióskurokéból. Láttuk, hogy e szertartásokat máskor is ábrázolják (15., 16. és 25. sz.) és a cselekmények a viminatiumi táblácskán (15. sz.) olykép végződnek, hogy a kos is beléjátszik, a kos-áldozat pedig a sárgafémű s az ólomtáblácskákon való állandó előfordulása (40. sz. 43—63. sz.) világosan arra utal, hogy a kabir-dioskur cultus rendes intézményei közé tartozik. A kabir-legendának azt a jelenetét, mikor a két idősebb kabir öccsét

megöli, dunakörnyéki emléken először látjuk oly világosan, mint itt az alsó szelvény közepén. Etruszk emlékekről, különösen fémtükrök fölületébe vésett rajzokból már rég ismertük ezt a viaskodást.* Ott is, úgy mint a macedoniai legenda szerint, egészben csak három kabirról van mindég szó. Az etruszk képekben némelykor a testvérgyilkosságot megelőző jelenetet is látjuk, azt, mikor a fiatal kabir nemző részét, melytől megfosztották, cistába rejtik. Vajjon szabad-e a maros-portusi emlék alsó mezejében a középső kabir szétterpesztett szárai közötti idomokat úgy magyarázni, hogy itt is jelezni kivánják, hogy az extirpatio már megtörtént? Az etruszk képen a cistába rejtést istennő végzi, vajjon a marosportusi táblán a küzdő csoporttól balra álló női alak nem-e annak az etruszk Minervának a reminiscentiája?!

A macedoniai legenda szerint hegyes sziklás tájon esik meg a testvérgyilkosság. Nem a tájt kivánja-e jelezni a balra álló meredekfalu szikla, melyet a legenda szerint az öcscsük holttestére hengerítenek a kabirok?!

Talán ugyancsak a hely szinét kivánja jelezni a nyugodtan heverésző tinó, bár van eset, mikor az áldozati állatok között szerepel, mint a berlini táblácskán (17. sz.). Végül a kutyának (?) már csak azért sem lehet egészen alárendelt szerepet tulajdonítani, mert sokszor mint láttuk, oly helyütt van, a hol kénytelenek vagyunk róla föltenni, hogy vagy a thrák lovas hagyományában, vagy a kabirok, avagy a dioskurok legendájában jutott neki különösebb jelentősége, miről még nem lehet kellő tudomásunk.

Látni való, hogy még oly tisztán kifaragott és kellő épségű dombormű is, minő a maros-portusi, a sok világosság daczára, mely belőle tökéletlenebb emlékekre árad, sok kételynek enged helyet. Ime most is csak úgy vagyunk e rejtélyes emlékek értelmével, hogy bővebb fölvilágosítást csak úgy remélhetünk, hogyha emlékeink sorát még tetemesen sikerül gyarapítani. Kérjük azért ismételten a múzeumok tisztelt vezetőit és szaktársainkat általában, értesítsenek az előttük netalán ismert rokon emlékekről és járuljanak hozzá, hogy az ókori vallások történetének egy homályos szakaszát lassan-lassan világosságra derítsük.

Budapest, n. múzeum 1905 február 26.

Hampel József.

* Vesd ö. Daremberg-Saglio Dictionnaire: Cabir czikkben.

KOLOSVÁRI MÁRTON ÉS GYÖRGY.

Két híres tizennegyedik századi mesterünk végre megkapja azt a méltánylást hazai műtörténetünkben, melyre igényt tarthat. Terjedelmes monographiát szentel nekik Czakó Elemér, kitől az imént jelent meg mintegy mutatványul egy érdekes füzet.* Fölötte örvendetes, hogy szélesebb alapon, terjedelmes készültséggel, meleg szeretettel és apróra menő gondossággal karolja föl az érdemes themát arra hivatott író és mélyebb mederbe készül tanulmányainkat terelni, mint a hogy eddig történt.

A két jeles mester népszerűségét századunkban bizonyára az a kedvező tény is fogja fokozni, hogy az a művük — a prágai Szent György — mely szerencsésen túlélte az utóbbi öt századot, másolatban Budapesten most három helyen is megvan, a mi a kutatóknak nagyon megkönnyíti a munkájukat.**

A két kolosvári mester 1373-ban készítette ezt a szobrot. Megelőzte más három szobruk, a három szent király (Szent László, István, és Imre) álló érczszobra Nagyváradon, mely 1370-ben készült és jóval a prágai lovasszobor után, 1390-ben állították föl a művészek ugyancsak Nagyváradon Szent László lovasszobrát. Az 1370-ik évi három szoborról csupán a Miskolczy-féle naplójegyzetből van tudomásunk, a Szent László lovas szobrát is ő írta le pár szóval, apró rajzot is birunk róla, nagy volt a hire az országban, de sem a szűkszavú ismertetés, sem a kicsi vázlat nem nyujthat fogalmat a stilusáról. Elpusztult mind a négy nagyváradi mű a XVII. század folyamában. Alighanem beolvasztották, átdolgozták ágyúkká, mint annyi más régi érczszobrot. Ezt a sorsot kikerülték volna, hogyha a művészetkedvelő Rudolf császárhoz kerültek volna Prágába, mikor ez Mátyás főherczegtől 1598-ban elkérte. A Hufnagel-féle parányi rajzot, jóllehet bárddal ábrázolja Szent Lászlót, nem tartjuk elég megbízhatónak és arra alkalmasnak, hogy valamelyes fogalmat adjon az eredetiről. A rajzoló nyilván a maga korának ízlése szerint modernizálta, köntösben koronával a fején, nem fegyveresen ábrázolta, mint a hogy középkori ötvösművekről és falfestményekről ismerjük a szentet. A magyar aranyokon szereplő Szent Lászlóról sem hihető, hogy vésnökük a váradi álló szentet vette volna mintául. Jóval korábban — pár évtizeddel előbb keletkezett ez a typus, mielőtt a kolosváriak álló szentjüket megalkották és a három apró ezüst szobrocska is, mely a három szent királyt az aacheni czímeres ékszerek csúcsíves fül-

* Kolozsvári Márton és György XIV. századi szobrászok, írta Czakó Elemér 1904. 8. r. 35. l.

** Gipszmásolata megvan a n. múzeumban és az orsz. iparműv. múzeumban, bronzutánzatát pedig a budai halászbástyához vezető lépcsőn állították föl.

kéiben képviseli, majdnem egy évtizeddel korábban készült, mint a nagyváradi szobrok. Miskolczy leirása, melyet igaznak tartunk, nem is illik az Aachenben őrzött clenodiumok szobrocskáira. Igy tehát a négy szoborról egykori országos népszerűsége daczára, melyről az idézett műben gonddal összegyűjtött irodalmi adatok tanuskodnak, le kell mondanunk. Határozatlanul fénylenek művészetünk multjában, mint sok más letünt remekünk. — Voltak ugyan, de még képzelmünkkel sem birjuk kivenni, hogy milyenek voltak.

Ellenben a prágai csoport túlélte a századok viharait és bár egyik-másik tekintetben kárt szenvedett, mostani mivoltában is teljes érvényű tanuság a két kolosvári mester képességéről.

Czakó szeretettel ecseteli a szobor százados viszontagságait. Munkájának ez a szakasza nagyon tanulságos. Érdekes adat a mi korunkból, hogy a mikor végre a további bajoktól megakarták menteni és a prágai székesegyházba kivánták helyezni, akadt kardinális-érsek, a ki szabadkozott e lovasszobornak a templomba vitele ellen! Mily keveset tudhat ez a kardinális Szent György nagy szerepéről a középkori egyházi ájtatosságában, arról az időről, midőn a világon szerte Szent György-egyházak keletkeztek, mikor a keresztény lovagok seregei az ő védelme alatt szövetkeztek és ezer számra keletkeztek képei és szobrai templomokban és köztereken.

A szent nem ül mindig lóháton, néha gyalog lép a sárkány elé, vagy reá rakja a lábát fejére, de sokszor paripán ül és így lőn a lovagok védnökévé (equitum patronus).

A lovagias szent még nem foglalta el az irodalomban azt a helyet, a melyre méltó, csak most gyűjtik nagyobb terjedelemben a reá vonatkozó irott és emlékszerű adatokat. A többi közt Hohenlohe Waldenburg Klodvig herczeg Zsigmondházán (Trencsén m.) készül évtizedek óta ily monographiára. Világos, hogy csupán a rokon emlékek történeti lánczolatában lehet majd a prágai szobor érdeme iránt egész tárgyilagosan tájékozódni. Mert fontos kérdes, hogy mennyiben követték a kolosvári mesterek a közfelfogást és miben módosították azt egyéni képességük szerint.

Úgy látszik, hogy a Szent György-legenda, mely a régibb középkor századaiban indult meg, már a román kor festészetében és szobrászatában nyert bizonyos ikonographiai megállapodást. Hogyha a legendát megfestették vagy dombormüben ábrázolták, több személynek jutott benne szereplése és több jelenetben adták elé a történetet. Azonban többször a festészetben is megtörtént, a szabad szobrászatban pedig mindig beállott az a rövidítés, mely az egész legenda főcselekményére szorította az előadást.

A főcselekmény a sárkány legyőzetése; a szent ikonographiájában

ez volt a szokott jelenet, melyben a hivők szeme elé léptették. Erre a jelenetre a középkor kész mintát kapott az antik világtól, a mikor Perseus és Andromeda voltak Sanctus Georgius és Cleodolinda elődjei.

A jelenet küzdelmet ábrázolván, sohasem nélkülözhetett bizonyos drámaiságot. Alighanem épen ennek a drámai mozzanatnak köszönhető, hogy az újkor igen jeles művészei Rafael, Giorgione, Bordone, Rubens és sokan mások is szerették Szent György hőstettét ábrázolni.

A festészet Cleodolindát jóformán sohasem mellőzte, ellenben a szobrászat, kivált mikor szabad szobrokat létesített, igen gyakran. Könynyű az okát eltalálni. Majdnem leküzdhetlen nehézségekkel járt volna a nőt beléilleszteni a szabadon álló csoportba. A közfelfogás szempontjából nem is volt a nőre szükség, mert a nélkül is ösmerték a cselekményt és tudták okát. Az előadás érthetőségének a szempontjából tehát a nő ottléte vagy ott nem léte jóformán közömbös.

A cselekvény élénksége a szerint volt erősebb vagy bágyadtabb, a mint a humanistikus fölfogás vagy az egyházi szempont volt előnyben. Az egész középkoron át ez utóbbi tekintetre vetettek legtöbb súlyt. A lovag szent volt, nem egyszerűen a bátor legény merész erejével rendelkezett, de mint az isten különös oltalma alatt álló harczos ment neki a sárkánynak és azért könynyedén küzdötte le. Herczeg Hohenlohe arra utal, hogy a küzdelem ábrázolása a régibb középkorban is, addig és ott élénkebb, a meddig s a hol az antik Perseus-motivum utóhatása megvolt. A román és csúcsíves kor ikonographiájában a cselekvény már azért is vált modorosabbá, mert a művészek a természet megfigyelésében nem voltak annyira, hogy erős mozdulatokat a valósághoz híven tudtak volna ábrázolni. Csak a mikor az anatomiai ismeretek gyarapodtak és az emberi mozgást is tudták jól megfigyelni, tehát az újkorban, érhette a Szent György csoport drámaisága az ő tetőpontját. Ekkor már az emberies felfogás érvényesül, mely szerint a küzdelem a hősre is jár koczkázattal és jelentékeny megerőltetéssel. A ki példát akar látni arra, milyen egy modern művész fölfogása e drámai harczról, nézze meg Giorgionenek a római nemzeti képtárban őrzött Szent György-képét.* A sárkány itt a bátor ifjú méltó ellenfele, nem is könnyű a győzelme, megfeszíti teste minden izmát, lábai s karjai egyaránt közreműködnek abban, hogy a halálos döfés mennél hevesebb legyen, melylyel hosszú lándsáját a sárkány torkába mélyíti és nemcsak a két ellenfél tör a leghevesebb mozdulatban egymás ellen, hanem megriad a ló is, fejét félelmében elfordítja a szörnytől és erősen ágaskodik.

Ilyen és hasonló igazán modern és valóban drámai compositióhoz kell mérnünk a prágai csoportot, hogy megérezzük, mily messze áll az

* Le gallerie nazionali italiane 1902. V. köt. 356. lap melletti rézlapú fénynyomat.

az erős küzdelemmel járó heves mozgástól. Itt a sárkány lehajtott szárnynyal mozdulatlanul áll a sziklás talajon, még lábát sem emeli, csupán a farka tekerődzik a ló egyik szára körül és hegyes csúcsú szája érinti a hős lába végét. Ebben az ellenfélben nincs harczi erő és a művészek azt sem mutatják, hogy az állat talán előbb védekezett és csak azután lett egy erős támadás áldozata. Nem úgy van; ellenkezőleg azt mutatják, hogy elég volt a szent ifjúnak a hosszú póznás dárdát egy kézzel könnyen emelve, a sárkány torkába döfni. Világos, hogy a művészek a korukban uralkodó fölfogást követték, az Isten különös oltalma alatt álló szentet látták Szent Györgyben, a ki ezúttal az Isten oltalmával csodát művel. Nem fokozná a csoda hatását az ifjú hevesebb megerőltetése, ellenkezőleg annál nagyobb a csoda, ha az ifjú könnyű szerrel bir a nagytömegű szörnyetegen diadalmaskodni és fokozza a csoda hatását az is, ha az ifjú nem erős, törzsökös legény, de gyönge csípőjű, finom lovag, a milyennek ők ábrázolták.

A prágai compositio megitélésében tehát legyünk tisztában azzal, hogy benne nem erős drámaiságra törekedtek a művészek, de teljesen összhangban saját koruk naiv hitű fölfogásával alkották meg a szentjüket.

És a mint tőlük a hős erőlködését nem kivánhatjuk és beérhetjük a ló mozdulatainak az élénkségével, úgy még kevésbbé lehet tőlük azt várni, hogy az ifjú lelki élete a helyzettel összhangzatos módon nyilvánuljon. Némelyek az ifjú arczán mutatkozó mély redőkben vélték a helyzet komoly voltának a kifejezését észlelhetni. De miért lássunk a redőkben komoly megerőltetést, mikor az nem is volna összhangban az ő actiojának a lanyhaságával!

A harczosnak még nem szabad a mozgása, mozgása meg van kötve, úgy a hogy az antik művészet archaikus korában sem látunk még szabad mozgást; meg volt kötve a hieratikus fölfogás által és megköté a művészt a saját járatlansága. Talán szabad a Hufnagel kis vázlatára is utalni, mely Szent Lászlót teljes nyugalomban ábrázolja. Vajjon nem ábrázolták volna-e heves mozdulatban ezt a lovagias nemzeti szentet, kinek legendájában ugyancsak egy hajadon megmentése egyik fő mozzanat, ha nem kötötte volna meg kezüket az a kettős békó?!

A művészi megkötöttség más tekintetben is észlelhető. A ki figyelmesen nézi a csoportot, csakhamar azt fogja tapasztalni, hogy csupán az egyik hosszoldaláról kapni kielégítő képet. A csoport háttért kiván, olyat, mely arra inti a nézőt, hogy csupán onnan tekintse, a hol minden együtt van a mi legfontosabb, a lovas előrésze, a ló feje s a sárkány. Ezt az egyoldalúságot indokolhatta a csoport eredeti helye, egy falfülke vagy egyéb zárt tér, miről most nincs tudomásunk. De lehet e domború műhöz közeljáró hatásnak más oka is: az, hogy a müvészek

még nem ismerték 1373-ban szabad fölállításra szánt csoport követelményeit.

Hajlandó vagyok ezt a lehetőséget föltételezni, mert több mindenféle ezen a csoporton mutatja, hogy az ő mesterei más művészeti foglalkozás köréből léptek a nagy szobrászat föladatai elé és alighanem ez a compositió is kész rajz után készült. Nem állítom, hogy apjuk készítette nekik a rajzot; elég tudnunk, hogy apjuk festő volt és nyilván tőlük kapták első művészi nevelesüket. Utóbb a hajlamuk az ötvösség körébe vezethette őket.

Úgy a képírásban, valamint az ötvösségben való jártasságuk nyomta reá e szobrászati csoportjukra a bélyeget. A festőminta az egyoldalú szemléletre való rendeltetésben érvényesül és a tájfestésben. Középkori és még modern képekben is Szent György cselekvényének tája sziklás vidék, a hol sziklaodukba rejtőzhetik a szárnyas hüllő és a prédául ott időző királyleány magános helyzete még meghatóbbnak tünik. Szobrászok is tekintettel vannak néha a sziklás talajra, de a szobrászat szokása szerint nagyon kicsi jelzéssel, röviden utalnak reá. A hogy itt a tájt jellemzik, az nem szobrász ihletéből származó ábrázolás, azt festő rajzolta ötvösművesek számára. Nem is érték be a sziklahasábok egyenkénti föltüntetésével, de a köztük lakozó kígyókkal és gyíkokkal is benépesítették, sőt bokrokat és virágokat is raktak a talajra, olyanokat, a milyenekkel a középkor festői szerették tájképeiket megtölteni és a milyeneket csupán ötvös szeretett végtelen türelmet igénylő babramunkájával mintázni.

Ki ne látná első tekintetre, hogy itt ötvösök és festők munkája előtt állunk, nem oly szobrászoké előtt, kik akár mint kőfaragók, akár mint harangöntők kezdték pályafutásukat. Sőt bátran mondhatjuk, nemcsak a sziklás talaj árulja el az ötvösstilust, de ennek a csoportnak minden porczikája, úgy az arányok és vonalak s a mintázás módja mint a díszítés és különösen a részleteknek legaprólékosabb kidolgozása vall ötvösmunkásokra. Az arányok és vonalak nem olyanok, a milyeneket a nagy szobrászatban megszoktunk. A mű a természetes nagysághoz közel áll, de mégis miniatureszerű hatással van, nélkülözi a nagyszerűség benyomását, talán azért, mert az ifjú oly karcsú, talán azért is, mert mozdulata oly mérsékelt, de bizonyosan azért, mert a művészeknek a nagy vonalak iránt és a vonalak összefűzése iránt kevesebb érzékük volt, mint szokott lenni igazi szobrászoknak. Ezer apró vonal, ezer domborulat és árnyéklat nyugtalanná teszi a fölületet és jóformán a ló nagy tömegességét is ellensúlyozza a belémélyített sok apró kör, melylyel nyilván a ló szinét kivánták jelezni, festői hatásra törekedvén, a mikor igazi szobrász a nagy vonalak és arányokra minden melléktekintet mellőzésével központosította volna figyelmet.

Ne gondolja senki, hogy a XIV. században nem létezett ez a plasztikus érzés. Megvolt a kőszobrászatban ép úgy, mint a hogy kimutathatjuk a gyérebben fönmaradt bronzműveken. Viszont hogyha ötvösből lesz valaki szobrász, még egy Verecchionál is, megmarad valami az ő ötvösgyakorlatából. A milyen zord és erős az ő hőse, a milyen hatalmasak az arányai és vonalai, a «Colleoni»-n is meglátszik, hogy ötvös csinálta és ha nem állana oly magas talapzaton, úgy, hogy a sok diszítő részlet majdnem elmosódik, ezek bizonyára ott is zavarnák az erős plasztikus hatást. Mennyivel inkább ellenkezik a nagy plasztikával a mi csoportunknak a természetes nagyságon innen maradó, kisebb méretű és bizonyára kezdettől fogva is közelebbi szempontra tervezett három élő alakján és a terület alakitásában a sok részlet. A hogy végigjár szemünk a vértezeten, minden pikkely és lemez a legnagyobb gonddal külön-külön van tagozva, úgy hogy alig birunk attól a benyomástól szabadulni, hogy bábra raktak valóságos lovagi fegyverzetet és így vettek róla mintát természet után. Még aprólékosabb a sárkány minden részletének a mintázása és mily miniaturekép a terep, melyről már szó volt!

Az ötvösstilus tehát már a compositióban szembetünő. A technikai eljárások különfélesége, az öntések különböző nemei, az üres és tömöröntés, a forrasztás, a trébelés, ponczozás, a finom csiszolás és vésés, az aranyozás, mind érvényesül a csoporton, a mi azonban annál kevésbbé meglepő, mert a középkorban az ötvösségi és bronzművességi technikák a legszorosabb kapcsolatban voltak, sőt igen gyakran együtt művelték ugyanabban a műhelyben.

E technikai ügyességek már az Árpádok korában honosak voltak nálunk, még inkább virágzottak a magas középkorban, miről számos fönmaradt egyházi szer, kehely, kereszt, feszület, ciborum és sok ékszer tanuskodik a n. múzeumban, úgy mint egyebütt. Technikai tekintetben a Kolosvári testvéreknek alig kellett valamit föltalálniok. Az ő működésükben nem a technika volt az újszerű elem; nagy érdemök az volt, hogy az életnagyságot megközelítő arányokban mertek és tudtak szobrokat késziteni.

Igaz, hogy ebben a tekintetben sem szabad odáig menni, hogy ők bronzszobraikkal, különösen lovasszobraikkal olyasmit műveltek, a mire a régiek óta senki sem volt képes. Ez a benyomás csak azért támadhat, mert a középkori bronzszobrászat megmaradt emlékeit még senki sem állította össze. Itt-ott azonban maradtak lovasszobrok bronzból és azok tanuskodhatnak azok mellett, melyek elvesztek, vagy a melyek hamarosan nem jutnak emlékezetünkbe.

A XI—XIII. századokból megmaradt Nagy Károly cca $^{1}/_{8}$ nagyságú lovasszobra és a bambergi dómban a mintegy $^{4}/_{5}$ nagyságú ú. n.

Szent István lovas szobra. Nagyarányú bronzgriffet őriznek a pisai Campo Santóban és a Ressman-féle gyűjteményből került a Bargellóba egy mintegy 1/8 nagyságú lovasszobor, mely fölfegyverzett vitézt ábrázolt a XIII. század végéről, valószínűleg franczia műhelyből származó bronzmű.

E példákat nem a mi művészeink érdemeinek a kisebbítése miatt hoztuk föl. Semmi kétség, hogy a nyugoton egy szabadon álló lovasszobor emelése mindig művészesemény számba ment; Byzanczban kevésbbé, mert ott soha se szakadtak meg annyira az ókori ügyességek szálai, mint nyugaton.

Nincs semmi adatunk a testvérpár életének a folyamatáról, nem tudjuk, hogy vándoroltak-e idegenben tanulmányok czéljából; a lehetőség nincs kizárva. De ha csupán az ország jobbfajta műhelyeiben is megfordultak, akkor is láthattak egyet-mást, a min tehetségüket fejleszthették. Láthattak oly lovas aquamanilékat, a milyen a n. múzeumban őrzött XII. századi vadászó lovas a büngösdi pusztáról. Máskor is szerettek a rézművesek a víztartó korsóknak ló vagy lovasformát adni. Ezek ugyan kicsi arányokban és kevés művészi ihlettel készültek, de mégis próbára tették a rézművesek szemét, meg kellett figyelniök a ló s az ember arányait, többször egyik-másik jeleskedett is ily föladatokban, a hogy a bargellói bronzlovast elismerésre méltó kisérletnek kell tekintenünk.

Hogyha már most szem előtt tartjuk, hogy a középkorban a legszorosabb traditio létezett az egyes műhelyekben és az egymást követő nemzedékek közt, mely lehetővé tette, hogy minden mester a korábbiak vállain emelkedhetett, megérthetjük azt is, hogy egy adott történeti pillanatban, mondjuk az ötvösség általános virágzása közepette, a mikor a fejedelem is, valamint püspökök és egyéb nagy urak a megszokottnál nagyobb föladatokat tűznek a művészek elé, ezek közt akadnak mesterek, a kik az ősöktől átöröklött képességeket a maguk tehetségével merészebb alkotásokra értékesítik. Ehhez az ő szereplésükhez Nagy Lajos, IV. Károly s a nagyratörő váradi püspökök is kellettek. Ezek nélkül a testvérpár működése lehetetlen lett volna. Viszont ha ez előzmények megvannak, akkor semmiféle rejtélyes csodaszerűség nincs az ő szereplésükben. Tehát ne a messze távolban, mint a rejtélyes karsti forrásoknak keressük a prágai szobornak az előzményeit, de a közeli környezetben és a kor kedvező előföltételeiben, akkor bizonyára nem fogjuk ezt a szobrot oly jelenségnek nézni, mely magára álló csoda.

Ne is mondjuk csodaműnek, mert szépen beleillik a saját korába. Úgy is mint compositio, és úgy is mint technikai munka a legkedvesebb középkori alkotások közé tartozik, melyeket a csúcsíves ízlés reánk hagyott; megvan benne a kor áhitata, naiv bája, de egyúttal a meg-

kötöttség, melyet még nem érintett a renaissance mesterek erős természetessége.*

Czakónak több becses megfigyelést köszönünk, a milyen csak az eredeti mű gondos megvizsgálása mellett volt lehetséges. Ilyen a szobor öntése után a levegő távozására szolgáló néhány szelelő nyilás nyomát észlelte. Más érdekes észleletre nyujthat alkalmat a haj sajátszerű alakítása. A hajat sodronyszálakból alakították, melyek az arcz körül hengerded tekercsek formáját öltik; a koponyán mint hullámzó sodronyszalagok egymáshoz való forrasztás révén adják ki a fej domborulatát és hátul hosszúfürtű kontyokban csüngnek alá. Föltünő, hogy az ifjú nyakig vértezetben van, a fején pedig hiányzik a sisak. A középkor rendes ikonographiája kivánta így az ifjú harczos ábrázolását; számtalan esetben megfigyelhető a fej födetlen volta; alig van példa arra, hogy sisak borítja. E föltünő ténynek még nem birták megállapítani az igazi okát.

Más tény, hogy a középkorban a szent sokszor nélkülözi a feje körül a körfényt, ennek sem birjuk okát adni.

Nem lehet bizton tudni, hogy a prágai szentnek volt-e szent fénye vagy sem. Lehet hogy volt és hogy levették, mikor kút díszítésére alkalmazták. Ha volt, akkor a szent fény rajta állhatott azon a vastag sodronykörön, mely most a homlokkörüli hajtekercsekben végig vonul. A mellett hogy a szent fénykör odaerősítésére szolgálhatott más technikai oka is lehetett, talán a tekercseket kivánták e gyűrű révén odaerősíteni az arczhoz. Ilyféle czélja lehetett; de ki van zárva, hogy a sisakot pótolta volna és a födetlen koponyát ellenséges kardcsapások ellen védte volna.

A szobor keresztes paizsa elveszett. Nem kell nagy paizsot képzelnünk, de kicsit, mely legfölebb a felső kart borította. A balkaron ült, alighanem megvan a forrasztás helye a bal kar pikkelyei közt. Nem tudjuk, hogy az egész szobor aranyozott volt-e úgy mint a paizs. Az aranyozás bizonyára jól illett volna ötvösstilusához. Föltevésünket leginkább a nagyváradi három királyszobor támogathatja, mely szemtanu állítása szerint szintén meg volt aranyozva. Fafaragó vagy kőszobrász nem gondol ilyesmire, csupán ötvös vagy rézműves borítja aranynyal az egész fölületet, megszokta a csillogást kisebb méretű remekeiről és nagyobbarányú szobrait is ugyanoly szemmel nézi.

* Helyénvalónak látjuk, hogy itt ismételjük Bode szavait (Gesch. d. deutschen Plastik, Berlin, 1887. S. 90.) «Nach dem, was Böhmen sonst an Bildwerken dieser Epoche bietet, möchte man kaum zweifeln, dass die Verfertiger dieses sehr ausgezeichneten Werkes nicht in Böhmen geborene Künstler waren . . . Dass Schnaase hier schon einen Naturalismus sieht . . . ist mir nicht recht verständlich . . . Der Werth und der besondere Reiz des Prager Standbildes, welches nur in halber Lebensgrösse wiedergegeben ist, liegt vielmehr gerade in der stilistischen Behandlung, in der heraldischen Auffassung von Ross und Reiter und in einer dementsprechenden ausserordentlichen Durchbildung aller Details, welche uns die Künstler unter den Goldschmieden der Zeit vermuthen lässt».

Így mindig ujból meg ujból arra a tapasztalásra jutunk, hogy két kolosvári mesterünk tulajdonkép ötvös volt és azért nem értjük a föltétlen visszautasítást, melyre egyik alkalmi föltevésünk talált, hogy Márton és György ötvösökre bízta volt Lajos király az aacheni templomnak szánt czímeres ékszerdíszek készítését a hatvanas évek elején. Megengedjük, hogy akkor még fiataloknak kellett lenniök, mikor ez ékszereket készíthették, de ki tanuskodik róla, hogy György mester volt a Szent György élő modellje és hogy ő 1374-ben csak husz éves gyönge legény volt?! Nem tudjuk, magyar volt-e vagy szász, de ha az ifjú szász volt, akkor még inkább érthető, hogy miért van az aacheni czímerképeken német nyelvű fölirat.

Más helyütt vitattuk,* hogy az aacheni ékszerek oly ötvösöktől erednek, a kik a szűkebb erdélyi ötvösiskolában még századok mulva is nyomot hagytak. E körben tehát csakugyan úttörő szerepük lehetett, melynek a nagy szobrászat terén nem látjuk folytatását.

Hogyha az aacheni czímereket környező ötvösműveket tekintjük, lehetetlen nem látnunk bizonyos analogiákat, melyek azokat és a szent György szobrot úgy összekötik, a mennyiben egyáltalában önálló létezésre szánt szoborművek és egyházi szertartásos könyv táblájára rakott díszítő ékszerek közt hasonlatosság lehet. Itt is, ott is a főalakot számos aprólékossággal rakják körül. A nagy szobornál, mely a szabadban lefolyó jelenetet ábrázol, architectonikus dísznek természetesen nem lehetett helye, de miként az architectura a középső nagy czímerkép körül csupán keretül szolgált és alkalmat adott szentek, phantastikus ördögöcskék és alul sárkányok elhelyezésére, melyek majdnem túltengő változatossággal kisérik a középső képet, úgy a Szent Györgynél is ugyanazt a majdnem túlzott aprólékos részletezést tapasztaljuk. Itt is, ott is nem szobrászfölfogás uralkodik, de ötvösé és ebben van a fő hasonlatosság a két mű stilusában. A mi pedig a technikai eljárásokat illeti, vésés, matricz, à cire perdue öntés, trébelés, forrasztás mindkét helyütt érvényesül. Az ékítések, boglárok, melyek a szent pánczélját, a nyerget és takaróját borítják, mind közvetlenül az ötvösségből átvett idomokat mutatnak, a hogy a talapzaton mutatkozó levélformák egyebütt a geometrikus idomok is az ötvösműhely állandó készletéhez tartoztak. Ily díszítmények mellett a középkori ötvös alkalmazott építészeti tagokat is, ormokat, fülkéket, pilléreket, falszallagokat; ez annál kevésbbé meglepő, mert középkori kelyheket, urmutatókat, ereklyetartókat építészeti tagozás nélkül el se lehetett képzelni. Ily szoros kapcsolat az építészeti formák és az ötvösművek compositiója között megvolt a csúcsíves kor egész körében, Fran-

* Ötvösművek Nagy Lajos korából és az erdélyi ötvösiskola. Arch. Ért 1888. VIII. 199. l. és Die Metallwerke der ungarischen Kapelle im Aachener Münsterschatze Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins 1892. évi XIV. kötetében.

cziaországtól kezdve a stilus végső határáig. Nem is ebben láthattuk az aacheni czímeres művek különös erdélyi voltát; hanem abban, a mi nem az építészetből eredt, az építészethez csatolt szobrocskákban, a hajlított vonalakban, s a sodronymű kedvelésében.

Végül abban, hogy a czímerre helyezett három magyar szent sorában épen Szent Lászlóé a főhely, és az ép említett német nyelvű mondatszalagban is lelhettünk okokat arra, hogy erdélyi góczpontban, tehát p. o. Kolosvártt működő ötvösöktől származtassuk az aacheni remekműveket.

Mindezek daczára csupán föltevés értékével birhat a vélemény, hogy a prágai szobor és az aacheni ékszerek ugyanazon műhelyből valók; de a föltevés stilistikus alapon nem utasítható vissza és nem állítható, hogy az aacheni ékszerek egész bizonyossággal zárhatók ki a kolosváriak művészetéből.

A viselet szempontjából is sok érdekes kérdésre van alkalom. Hajlandók lehetnénk a fürtösen lecsüngő hajat magyaros sajátszerűségnek tekinteni, hogyha nem tapasztalnók, hogy Szent Györgynek legtöbbször bő kontyokban csüng le a haja. Hasonló p. o. a bécsújhelyi Szent György haja a XV. századból. Ezúttal gyalogos a szent, fején tekercses diadema és haja hosszú fürtökben ömlik alá.* Szent György fegyverzete híven adja vissza az egykorulag divó fegyverzetet. Ez a pánczélos és pikkelyes vértezet a XIV. században általánosan divott, a magyar középosztály nem használta, csupán a főurak, a kik már akkor is mindenben követték az európai divatot. A Szent György vértezetét valamivel fejletlenebb formában mutatja egy kis lovas vitéz szobrocskája, mely a Ressmann-féle gyűjteményből a firenzei Bargellóba került. Ez, mint fönn érintettük, a XIII. század végéről vagy a XIV. század elejéről való franczia munka.**

A nyeregnek az idoma is az általánosan dívó. Eredeti példányok abból az időből csak igen gyéren vannak. A XV. századból már több példány maradt. Az alföldi nyereg idoma más, megszokott mintáját a n. múzeumban egy szabadszállási példány képviseli. A ló fajtájáról csak lóspecialista mondhatna biztosat. Ez a ló alig lehetett a magyar alföldi paripa őse; inkább vaskosabb nyugoti fajtájúnak néznők, mely a nehézvértes lovagot könnyen birta. A ló farkát csomóba kötötték. A XIV. században ez már régi divat volt. Az egyik nagyszentmiklósi korsón is ilyen a ló farka, sőt a keleten még korábban is dívott ez a szokás. Vajjon Európában a középkorban általánosan terjedt-e el, avagy csak nálunk volt-e divatos, az még eldöntendő kérdés. A lószerszám jellemző darabja, a zabla úri lovaknál általában használatos formát mu-

* Képét lásd Mitth. d. k. k. Centralcom. XVIII. köt. 1873. 307. l.

** Le gallerie naz. ital. 1902. V. köt. VII. tábla.

tat; a zabla idoma az idők folyamában változott és a változásokkal a hazai fegyverkovácsok is lépést tartottak. A könnyű keskeny szíjazás a rajta végig futó boglárokkal magyar ízlésre vall és jóformán változatlanul szállott át korunkra.

A szent balkarján a kis paizsocska 1710-ben még megvolt. Rajta volt a szerzők neve és származási helye «A. D. 1373 hoc opus Imaginis S. Georgij per Martinum et Georgium de Clussenberch conflatum est», Márki Sándor legutóbb érdekes kis értekezést tett közzé Kolosvár régi neveiről.* Ebből megtanuljuk, hogy a «Castrum Clus» elnevezés megelőzi a magyaros Coloswár stb. nevet, mely azonban 1366-ban, tehát a szászok otthonossága idején, már használatossá vált. Kérdés, szabad-e abból a tényből, hogy a latin föliratban 1373-ban még a német Clussenberch név szerepel, a két művész nemzetiségére következtetést vonni?! Inkább használható a fölirat szövege arra, hogy belőle érvet merítsünk abban a kétségünkben, mely a szobor öntésének a helye dolgában fönnáll.

Egyik nézet szerint a szobor Váradon készült és mint Nagy Lajos ajándéka került volna Prágába. Alig hihető, hogy ez így volt, mert nem lehetne megérteni, mikép hallgatta volna el mint donator a király ezt a rendkívüli tettét és tettének indokát. Nem valószínű, hogy elmulasztotta volna e tényt szokott részletességgel a szent szoborra alkalmazott föliratos táblán előadni. Pedig fölirat nincs és még a traditio is mélyen hallgat ily dedicatióról, valamint általában a szobornak Nagy Lajossal való összefüggéséről. Ily fölirat s a traditio hiánya mint pusztán negativ bizonyíték talán nem nyomna erősen a latba, ha a művészek sem raktak volna művükre föliratot vagy ha e föliratról nem volna tudomásunk. Akkor azt hihetnők, hogy mind a két fölirat elpusztult, a királyi ajándékról megemlékező fényesebb fölirat, melyet a legdíszesebb hely illetett meg és a művészek szerényebb névjelzése a paizson. De hogy épen csak ez utóbbi maradt volna fönn, a másik pedig nyom nélkül tünt volna el, ez furcsa véletlen volna, melyet alig szabad föltételezni.

Valószínűbbnek véljük, hogy maga IV. Károly hivatta az udvarához a két művészt, kinek hire három év alatt, a három váradi szobruk fölállítása óta (1370 óta) eljuthatott ő hozzá is. A föltevés, hogy a két művész ment Prágába és nem a kész művük, még abban az esetben is legvalóbbszínű, ha Nagy Lajos ajándékozta volna a szobrot IV. Károly királynak. Annál inkább kivánta a művészetkedvelő cseh király a művészek munkájának a folyamatát saját szemével látni, hogy ha az ő rendeletéből készült a szobor. Ily esetben könnyen értjük, hogy a művészek szerényen a magasságban álló paizsra vésték barát betűkkel,

* Kolozsvár neve, írta Márki Sándor. Budapest. 1904. 8-r. 23. l. V. ö. ismertetését Téglás Gábortól. Századok. 1895. 176–177. l.

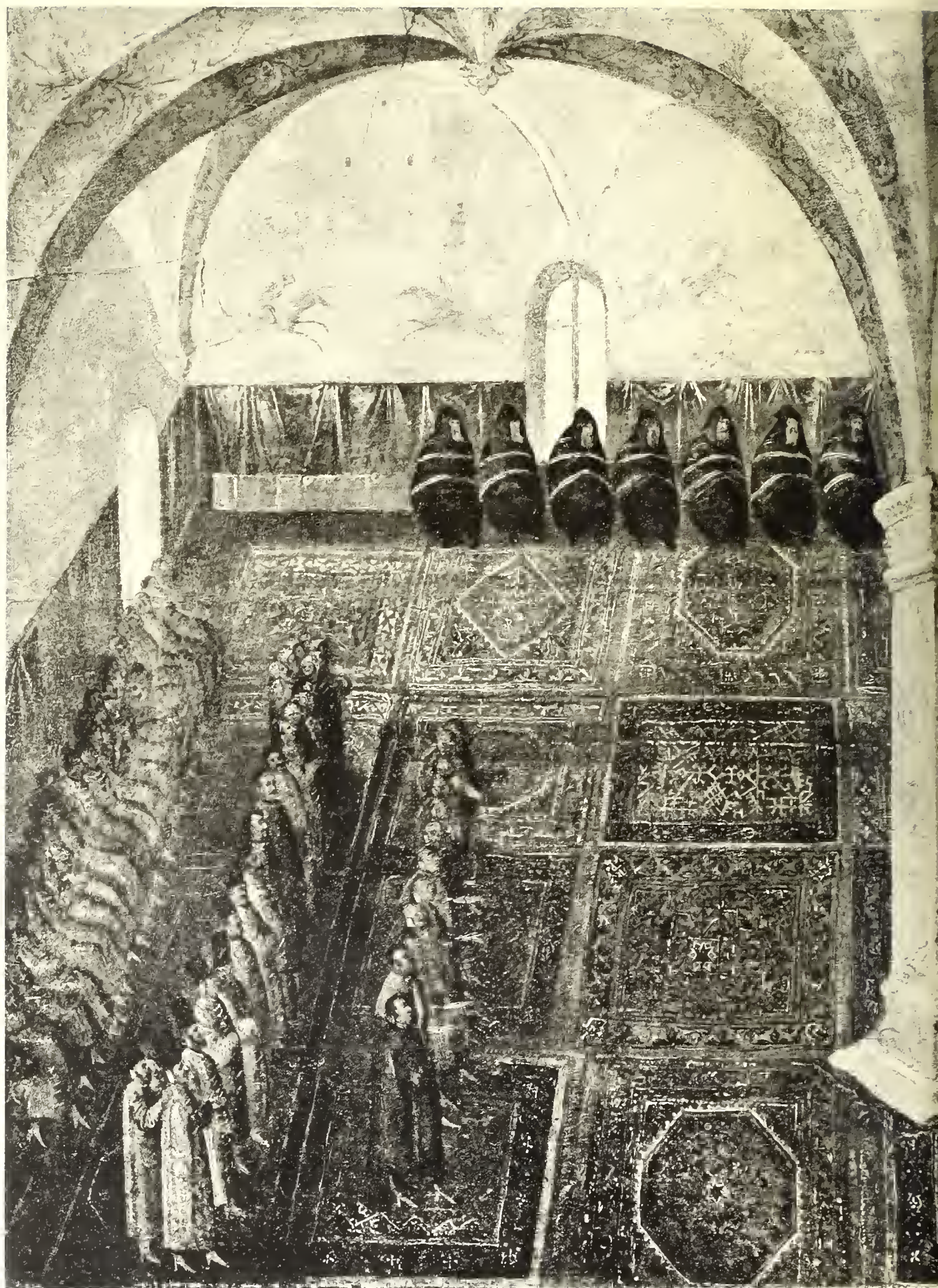
mintegy ornamentalis keret gyanánt a fénylő kereszt körül az ő nevüket és származási helyüket. Ennek a helynek Prágában akkoriban bizonyosan még csak németes formáját ismerték, a hogy ott valószínűleg a mai napon hatszáz évvel utóbb sem ismerik Kolosvár magyar nevét.

Föltevésünk ellen, hogy a cseh király rendeletére készült a csoport, az ő későbbi viszontagságai sem hozhatók föl ellenérvül. Lehet ugyan, hogy a prágaiaknak később útjukban volt a szobor, melyet már a hussiták csonkították meg, de tudjuk, hogy legelőbb oda állították, a hová szánva lehetett, a Hradsinon létező Szent György templom elé. Tehát nem mondhatni, hogy a csoport alkalmas elhelyezése iránti tétovázás kezdettől fogva forgott fönn; az csak utóbb állott be. Czakó e viszontagságokat élénken és érdekesen ecsetelte. Valósággal csodaszámba mehet ezek után, hogy ma egyáltalában még értekezhetünk a prágai szoborról.

A mellett, hogy a két testvérművész Váradon dolgozta az ő Prágába szánt szobrát, csábító érvül kinálkozik az általuk később Nagyvárad számára készült Szent László lovas szobra. «Hátha ez a Szent György lelkesítette a váradiakat arra, hogy Szent Lászlót, a délczeg nemzeti lovas szentet is ily módon fölállítják?!» Ez lényegében véve helyes okoskodás. Bizonyára azért kapta Márton és György a megrendelést Szent László lovas szobrára, mert megrendelőjük Zudar János 1385 (?) óta váradi püspök is hallott az ő Szent Györgyükről. A sokat utazott egyházi főpap alighanem Prágát is megjárta, vagy ha ott nem látta, szemébe tünhetett gipszmintája Váradon vagy Kolozsvártt. Sőt talán nem is látta sem az eredetit, sem a mintát; elég volt tudnia, hogy a mesterek épen a Szent Györgyükkel tettek szert világhírre, a miért alig kerülhette ki őket a püspök, hogyha váradi székestemplomának háromszázados fönnállását kivánta méltó módon a templom szentjének szánt lovasszoborral megülni, mint a hogy Márki Sándor mondja.* Az új Szent László-szobor más mint lovasszobor alig is lehetett. Legalább oda a székestemplom elé a művészek nem állíthattak még egy gyalogos Szent Lászlót, de azt igenis megtehették, hogy ceteris paribus az ő szent Györgyüket megismételhették. Ily lovasszobornak már tudtak illő helyet juttatni; a templom bejárata előtt, arczczal a templom felé, a templom előtt álló három gyalogszoborral szemben helyezték el.

Érdekesen ecseteli Czakó, hogy a Szent László-szobor mily nagy népszerűségre tett szert magyar népünknél, mennyire felelt meg annak a képzetnek, mely az emberekben e lovagias szentről élt. Sajnos, hogy az egykori szobor már csak e visszhangban él, de a prágai szent kezesség reá, hogy a művészeknek meg volt adva, hogy saját koruknak lehető tökéletességgel tudtak megfelelni.

* Mária, Magyarország királynéja. M. Tört. Életrajzok, I, 132.



Mátyás király követsége III Vasziljevics Iv



orosz nagyfejedelem előtt 1488-ban,

Az ő Szent Györgyüket teljesen a XIV. század szellemében concipiálták és azt csakis e kor szinvonaláról birjuk megérteni, méltányolni és élvezni. A középkori lélek az ő naivságával és megkötöttséggel lép elénk a Szent Györgyben, nem a modern hajnalpír első fakadását hirdeti. Nem is azért magasztaljuk, mert a szobrászat egy nagy fejlődésének a kezdőpontját látjuk benne, hanem mert az nekünk hazai ötvöseinknek nagy tette és dicsősége, mely az ötvösség sajátos lényegével és a középkor szellemével hat reánk.

Ily méltánylás természetesen más helyet juttat derék ötvöseinknek a műtörténetben. Nem a Pisanók és nem Giotto mellé állítjuk, arra ők nem is áhitoztak, ők is bizonyára beérték azzal az öntudattal és dicsőséggel, hogy a XIV. század legjelesebb ötvösei közé sorolták.

Budapest, 1905 február 28. *Kárász Leó.*

RÉGI KÉP MÁTYÁS KIRÁLY OROSZORSZÁGI KÖVETSÉGÉRŐL.

(Fénynyomatu képmelléklettel.)

Évtizedeken keresztül függött a M. N. Múzeumban egy kisebb méretű, fára festett régi olajfestmény, mely innen a könyvtár metszet gyűjteményével együtt, a magyar történeti képcsarnok felállításakor az országos képtárba s onnan mostanában a szépművészeti múzeumba került.

Szakférfiaink nem részesítették ezt a képet méltó figyelemben. Egy részük azon a véleményen volt ugyan, hogy talán Mátyás király orosz követségét ábrázolja, mások azonban sokkal későbbi eredetűnek s a képen ábrázolt viseletet félre ismerve, lengyel történeti tárgyúnak mondották.

A magyar viselet történeti fejlődését nyomozva s az e tárgyra vonatkozó emlékeket gyüjtve ezt a képet is beható vizsgálat alá vettem s a történelmi adatokat is egybegyűjtve arra a meggyőződésre jutottam, hogy a szóban forgó kép csakugyan I. Mátyás király követségét ábrázolja, a mint azt III. Iván Vasziljevics orosz nagyfejedelem 1488-ban a moszkvai Kreml tróntermében a legnagyobb ünnepélyességgel fogadja. S így ezen, mint művészi alkotás is jelentős kép, egyike legbecsesebb történelmi emlékeinknek.*

A magyarság érintkezése az oroszokkal, míg egyrészről megelőzi a honfoglalás korát, másrészt kisebb-nagyobb megszakításokkal azóta folyton tart.

* *Szerző.* A magyar viselet történeti fejlődése. 1905. II. Tábláján színnyomatban kiadva.

Az élénkebb diplomatiai összeköttetést velük Mátyás indította meg, akkor, midőn Kázmér lengyel király elleni háborúja alkalmából szövetségüket kereste. E czélból 1488-ban kedvencz emberét János deákot (az orosz okmányokban Iván) küldte Kliment nevű másik meghatalmazottjával együtt Moszkvába. Ez a János deák azonos azzal, a kiről Mátyás egy 1485-ben kelt levelében, mint udvari irnokáról emlékezik.*

Az orosz nagyfejedelem viszont előbb Kuriczin Fedort, utóbb pedig Stibort küldte követekül Mátyáshoz.

Iván deákot pedig nagy tisztességgel fogadta, leültette és sajátkezűleg kinálta meg egy kupa borral. Julius 29-ikén bocsájtotta őt vissza urához, az orosz egykorú okmányok szerint a Kázmérra vonatkozókon kivül a következőket üzenvén: Kérnéd meg részünkről a mi testvérünket Mátyás királyt, mutatná meg hozzánk való barátságát, és küldene nékünk ágyúöntő mestereket, a kik értenének ágyúkat önteni és *a kik értenék az ágyúkból való tüzelést és a városok megszállását*. És küldene hozzánk olyan mestereket, a kik értenek az érczmunkához, *az arany- és ezüstművességhez* és a kik értsék az érczet elválasztani a földtől, mert az én földemben arany és ezüst ércz ugyan van, de nem tudják azt elválasztani a földtől. Azután küldjön nekünk *ezüstműveseket, a kik tudjanak jó ezüst edényeket*, végre pedig kőmíves építőket, a kik értenek templomokat és palotákat építeni és városokat csinálni. És a mire a mi testvérünknek Mátyás királynak minálunk szüksége lesz a mi földünkön, mi sem fogjuk azt megvonni a mi testvérünktől».

Stibor követi utasításában benne van: «Ezután át kell adni a czoboly fejedelmi ajándékot és így kell szólani: A mi urunk a nagyfejedelem azt üzeni, hogy ezen csekély ajándékot szivesen vedd, mely szót sem érdemel. Ezen fekete czobolynak körmöcskéi aranynyal vannak kiverve és gyöngyökkel ékítve, mindenik lábán 20 darab novgorodi gyöngy, és a gyöngyök nem valami kicsinyek, hanem ugyan szépek és tiszta vizűek. Ez a nagyfejedelemtől a magyar királyhoz az első fejedelmi ajándék».**

E diplomatiai összeköttetés további sorsáról eddigelé okmányok nem ismeretesek, de hogy az előzmények után az ép oly gavallér, mint eszes diplomata Mátyás nem hagyta annyiban a dolgot, sem viszonzatlanul az ajándékot és teljesítetlenül a czár kivánságait, az kétségtelen.

És erre két archæologiai adatunk is van. Az egyik az a közisme-

* *Fraknói Vilmos.* Mátyás király levelei. II. k. 1895. 289. l.

** *Karamsin.* Geschichte des russischen Reiches, Riga. 1824. VI. Band. 136. és 147. l. *A moszkvai császári főlevéltár* okmánytára V. k. 141. l. *Pámjatniki diplomaticseszkich.* Pétervár, 1851. I. 159. l. *Géresi Kálmán* czikke. *Századok.* 1879. évf. 239. l., továbbá ugyancsak neki Moszkvából 1874 márczius 21-én *Rómer Flórishoz* intézett levele a *Műemlékek országos bizottsága* levéltárában. Rómer hagyaték. *Teleki József gróf.* Hunyadiak kora. 5. k. Pest. 1856. 459. l.

retű tény, hogy Oroszország e korbeli aranyai magyar typusra verettek, hátlapjukon magyarországi Szent László király alakjával, — tehát a Mátyás által küldött magyar pénzverők által,* s a másik most tárgyalt képünk, mely azt ábrázolja, miként jelennek meg a czár előtt a Mátyás által küldött művészek, építészek, arany és ezüstmíves ötvösök, tűzmesterek és hadi mérnökök.

Képünk hossza 64 cm., magassága 43·5 cm. Az augsburgi *Fugger*-család hagyatékából került *Hertel Jakab* birtokába s ettől vette meg Jankovich Miklós, kinek jegyzékében 106. szám alatt már «Orosz követség» czímen van bevezetve.** Mesterét nem ismerjük, mert a képen sehol semmi aláírás, vagy signatura nem található. A kép hátára régieskedő irással, tintával vastagon ennyi van fölirva *Johan de Johani 1459*. Teljesen értelmetlen és megbízhatatlan feljegyzés. A név valószínűleg az első követre, János deákra vonatkozik, de az évszám légből kapott. Legfeljebb annyiban lehet érdekes, hogy a feljegyző úgy látszik a kép festését is János deáknak tulajdonította, a mi elvégre nem lehetetlen. Mint látni fogjuk, a képen a részletek oly aprólékos gonddal vannak megfestve, hogy kétségtelen, miszerint a festőnek a helyszinén vázlatokat kellett késziteni. Képünk azonban nem az esemény idejében, hanem a XVI-ik század első felében készült. Erre vallanak összes technikai sajátosságai. A művész, a ki minden valószínűség szerint a magyar követség tagja volt, — mint ifjú vázlatot készíthetett a czári fogadtatásról s később visszatérve Oroszországból, hosszú évek mulva festhette meg a képet.

Képünk a moszkvai Kreml tróntermét ábrázolja, mely az átmeneti csúcsíves építészet egyik érdekes alkotása. A csúcsíves boltozat ívei középen egy négyszögletű pilléren nyugosznak, melynek kapitelje emberi arczokat ábrázoló domborműveivel még románkori. A két mellék dongaboltozat ívei lecsüngő keresztrózsákban végződnek. A terem főfala öt félköríves ablak által van megszakítva. A boltívek s a középső pillér is részben már renaissance virág ornamentikával van szinesen kifestve, a félköríves falmezőkön pedig csatajelenetet, tornát, és diadalmenetet ábrázoló freskók láthatók, határozottan renaissance modorban festve.

A terem berendezése a falak mentén körül futó s vörös szövettel bevont padokból s a jobb oldali két ablak között simmetricusan elhelyezett trónból áll. Az egész terem fala köröskörül, embermagasságban vörös szövet drapériával diszített. A terem talaja a trón közelében két lépcsővel magasabb. Maga a trón hátul zárt, négy oszlopos, menyezetes alkotmány, melynek karosszékébe három lépcsőn lehet följutni. A trón

* *Érdy János* értekezése. Akad. Értesitő. 1844. IV. k. 87. l

** *Dr. Peregriny János.* A magyar történeti képcsarnok lajstroma. Budapest, 1894. 21. l.

lábainál két faragott, aranyozott oroszlán s két griff látható, a melyek a pallost és az országalmát tartják. A menyezet építészeti kiképzése még csúcsíves, de faragott és aranyozott, díszítményei már renaissance motivumúak, a mi megfelel a XV-ik század második fele műgyakorlatának. A homlokzat íven Krisztust látjuk a keresztfán, Mária és Szent János kiséretében, két oldalt a párkányokon aranyozott egyszarvúak ágaskodnak s a csúcsíves tetőzet közepén az orosz állami czímer, a kétfejű stilizált sas látható. A trón hátfalán négyszegletű keretben szent kép van felfüggesztve. Úgy a trón alkotásában, mint a terem freskóiban az olasz renaissance művészeinek kezére ismerünk.

Vasziljevics Iván nagyfejedelem még mielőtt Mátyással érintkezésbe lépett volna, már előbb olasz művészeket és építészeket hívott Moszkvába, a kikkel a Kremlt kiépítette és diszítette. Igy a bolognai *Aristoteles* és a firenzei *Fioraventi* építették ott a szép Uszpenszkij székesegyházat.

Az egész trónterem padozata különböző motivumú, vörös alapszinű, négyszögletű perzsa szőnyegekkel van borítva.

A magyarságnak az oroszokkal való sok százados érintkezése mind a két nemzet művelődésében nyomokat hagyott. Ezek a nyomok, illetőleg a rokonság a két nemzet régi viseletében is kétségtelenül kimutathatók. Érdekes bizonyítékul kinálkozik erre nézve épen itt tárgyalt képünk, melyen a középkori magyar és orosz viseletet egymás mellett szemlélhetjük.

Az orosz nagyfejedelem a trónszékben ül, arcza a renaissance divatjának megfelelően bajusz és szakálltalan. Aranynyal és gyöngyökkel hímzett sötét meggyszinű bársonyból készült bő ujjú, bő s csaknem a földig érő hosszú ruhát visel, mely széles és drágakövekkel kirakott arany hímzéssel van szegve és hasonló széles, lehajtott aranygallérral bir. Fején keresztes, arany korona, jobb kezében kormánypálcza. Közvetlen a trón mögött áll egy vörösruhás kamarás, a ki felemelt jobbjában fehér kis kendőt tart, úgy látszik jelt ad a követség szónokának, hogy beszédét megkezdheti. A trón alján jobb oldalt egy barna zekés és magas, hengerded, prém kucsmás főtisztviselő az állami nagy pallost tartja két kézben. A trón előtt, egymással szemben két-két fehérruhás testőr áll, vállra vetett, kurta nyelű, aranynyal kivert, hatalmas bárdokkal fegyverkezve. Fejükön hengeralakú, magas, lapos tetejű kucsma. Öltözetük fülig érő felálló, magas gallérú, derékba szabott, térdig érő s aranyzsinórral díszített felső öltöny és hosszúszárú, rendkívül magassarkú, hegyes orrú, világossárga bőrből készült csizma. A tróntól jóval távolabb, balra, de annak lépcsői alatt, szintén trónszerű, de nem baldachinos székben ül a metropolita, ugyanolyan díszes bársonyöltönyben, mint a fejedelem. Egyik kezében aranyozott püspöki pálczát tart, nya-

kában piros zománczú kereszt, fején csuklyaszerű föveg, melynek tetején aranyozott kereszt van. Tőle balra hosszú, zöld kaftános, fedetlen fejű férfi, arany tálon szenteltvízhintőt és az eskükeresztet tartja. Jobbra a fal mellett elfutó kereveten négy orosz főméltóság ül, közülök egy magas prém kucsmában. Előttük ugyancsak két orosz úr áll, fején arany himzésű kis sapkával, vagy renaissance módra aranyhálóval. Az egyik balkezében irástekercset tart. Ezek minden bizonynyal a Mátyáshoz küldendő orosz követek lesznek. Az orosz uraknak öltözete mind egyforma, fülig érő, magas, felálló gallérú, csaknem bokáig érő, hosszú, sárga, perzsa motivumú aranybrokát virágú felső ruha, mely elől egészen aljáig sűrűn el van látva zsinóros gombokkal. Csizmájuk sárga szattyán.

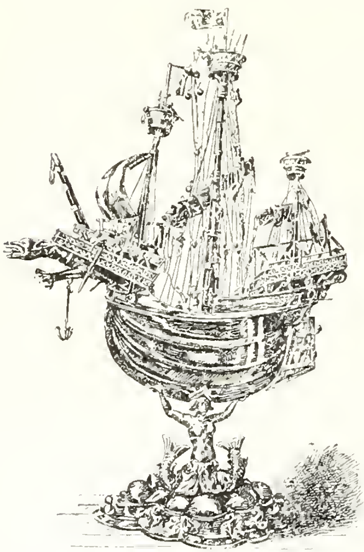
A metropolita közelében hét fekete csuklyás és csikos fekete kendőkbe burkolt szerzetes ül. Úgy ezek, mint a metropolita nagy szakállt viselnek.

A trónnal szemben, a terem alsó részében van elhelyezve és felállítva a magyar követség. Középen egy vörös szövettel bevont pamlag áll, mely előtt az egyik követ és a szónok állanak. A követ szürke selyem dolmányt s erre panyokára vetett, hosszú sípújjú, nagy négyszögletű, hermelin gallérú mentét visel. Jobb kezében magasra emelve tartja Mátyás királynak, a nagyfejedelem részére küldött nagy, négyszögletű fehér borítékba zárt, piros négyszögletű pecsétes levelét. A szónok ugyanolyan öltözetet visel, de mentéje sötétkék, aranybrokát virágos szövetből készült és sötétsárga nagy prémgallérja van. Ezektől jobbra, egy külön, számára rendelt magas, fekete támlájú széken ül keresztben és nem a trón felé fordulva az első követ, vagyis az egész követség vezetője. Nagyon valószínű, hogy a két követ ezúttal is *János deák* és *Kliment.* Az első követ öltözete csaknem bokáig érő virágos aranybrokát és elől aranyzsinóros gombolójú dolmány, sötétkék szűk nadrág és sárga szattyánból készült hegyes orrú, magassarkú deli sarú. Magas felálló gallérú s hosszú, hátralógó sípujjú, panyokára vetett sötétkék bársonymentéje, sárgásbarna nyusztprémmel szegett és bélelt. Fehér és fekete nagy strucztollakkal diszített kucsmáját bal kezében tartja.

A szónoktól balra egy csoportban tizenhárom magyar úr áll, szintén a trónnal szemben s így háttal felénk. Ezek öltözete egészen a fülekig érő, magas, felálló gallérú, zöld dolmány s panyókára vetett, térdig érő, hosszú sípujjú, négyszögletű nagy szűrgallérú, alul középen felhasított piros és zöld mente, sötétkék szűk nadrág és sárga deli sarú.

A szónoki pamlag háta mögött négy tagja áll a követség ajándékvivőinek, kik közül három arany, vagy aranyozott, vertmívű fedeles serleget és egy aranyozott gályaalakú díszedényt tart a kezében, a negyedik, bizonyára tűzmester, egy a várostromoknál az időtájt haszná-

latba vett hires, új találmányú robbanó, vagy tüzes koszorút tart jobb kezében magasra. Ezek öltözete az urakéhoz hasonló, csakhogy valamennyien piros felöltőt viselnek, gallér nélkül, részint könyökbe vágott ujjakkal, részint egészen ujjatlanul, kiöltve. A követség vezetőjével egy vonalban és szintén keresztben állva, két sorban, szintén négy-négy ajándékvivő áll. Mindannyian aranyozott ötvösműveket, fedeles serlegeket, halhólyagdíszű kupákat és aranylánczokat tartanak kezükben. Ezeknél látjuk, hogy a mentét fent a nyaknál aranyozott csatt tartja össze. A magyar ajándékvivő csapat háta mögött négy sorban, magas prém kucsmás s fentebb leirt sárga ruházatú orosz urak állanak sorfalat. A hátulállók kezeiket az előttük állónak vállain tartják.



Gálya alakú asztaldísz a XV-ik századból, a Cluny múzeumból.

A terem baloldalán, ezeken kívül még 12 magyar alakot látunk egy sorban állani hasonló öltözetben, a kik fehér kócsagtoll forgós kucsmáikat kezükben tartják.

A magyar követség tagjai valamennyien hajadonfővel állanak s fejük kopaszra van borotválva. Közöttük azonban a főbbeknek elől üstökük van hagyva.

A terem falai körül elhúzódó padokon mindenütt orosz urak ülnek egyforma s a fentebb már leírt viseletben.

Érdekes, hogy sem az orosz urak, sem a magyar követség tagjai fegyvert nem viselnek.

A kormeghatározó bizonyítékokat már most sorra véve, első sorban a képünkön látható viselet jön tekintetbe. A viselet fejlődésében szoros, századonkénti határt vonni nem lehet. A XV-ik század közepén kezdődő viselet használata, különösen a férfi viseleté benyúlik egészen a XVI-ik század közepéig is.

Az orosz nagyfejedelem és a metropolita öltözete még bizanczi formák szerint készült, az orosz testőrség és főurak aranybrokát öltözete pedig tiszta perzsa viselet, melynek divatja nemcsak III. Iván uralkodása idején (1462—1505), de csaknem az egész XVI-ik századon át is divatban volt Oroszországban.

A magyar követség tagjainak viselete a XV-ik század utolsó évtizedeiben s a XVI-ik század első tizedeiben szokásban volt öltözetet mutatja. Elég ha e részben csak a fraknói kincstárban levő s Mátyás királynak tulajdonított dolmányra, Bonfinius német kiadásának képeire

s a Miksa diadalmenetében látható magyar vitézek öltözeteire vagy a borotvált fej és üstök viseletre hivatkozunk.

Mindjárt itt tartozunk annak bizonyításával is, hogy miért nem lehet a képünkön látható küldöttség lengyel nemzetségű. Tudjuk, hogy ezt a nézetet csupán a viseletre alapították.

Lengyelország ősi viselete orosz-tatár befolyás alatt fejlődött és így a legrégibb időkben sok volt a hasonlósága a magyaréval. A XIV-ik században azonban olasz s a XV-ik században német divat hódítja meg Lengyelországot, mint azt *Matejkó* kutatásai beigazolták.* A XVI-ik század közepén Zsigmond János király huszárjai elevenítik fel először ujból a magyar viseletet s Báthori István teszi azt a XVI-ik század nyolczvanas éveiben, az erdélyi viselet oda plántálásával anynyira magyarrá, hogy azontúl több mint két századig igazán alig van valami különbség a két nemzet viselete között.



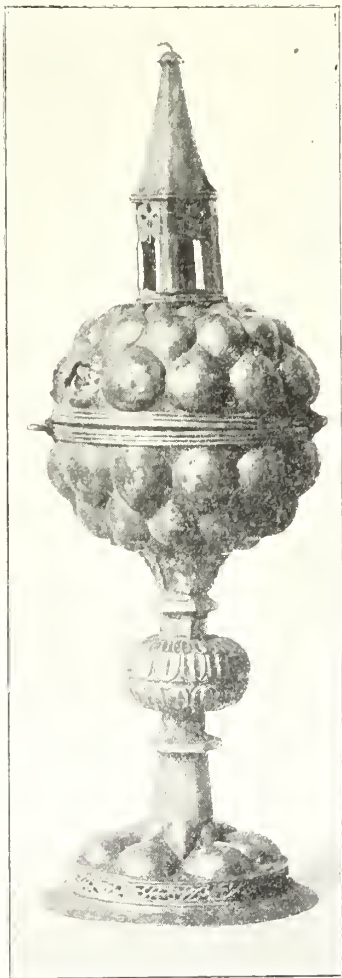
Gálya alakú asztaldísz a XVI-ik századból, a Jeidels-féle gyüjteményből.

Úgy hogy akkor, a midőn az a viselet, mely képünkön látható, — egyáltalán divatban volt, — Lengyelországban nem a magyar viselet szerint öltözködtek, tehát az Orosz czárhoz küldött esetleges vagy netaláni követségüket sem öltöztethették magyar ruhába. De különben hiszen ott vannak maguk a hiteles orosz államokmányok, a melyek kétségtelenné teszik, hogy azon időben, a melyből képünk származhatik, a magyar király követségei járták Moszkvát.

Ugyancsak a hivatkoztam orosz okmányokból látjuk, hogy milyennek kellett lenni Mátyás viszonzó követségének, sőt azt is, hogy mily ajándékokat kellett neki küldenie, mert hiszen őt e tekintetben első sorban az orosz czár kifejezett óhajának kellett kötnie.

* *Jana Matejka.* Objasmema dziesieciu tablie Ubiorow w polsce. W. Krakowie. 1879.

Képünkön az ajándék ötvösművek között egy gályaalakú asztaldíszt, négy halhólyagos díszü fedeles serleget, négy más renaissance formájú szintén fedeles serleget és két nyaklánczot látunk.



Halhólyagos diszű ostyatartó a XVI-ik század elejéről a M. N Múzeumban.

A gályaalakú dísztárgy eredetileg vallásos eredetű volt, a mennyiben Péter hajóját ábrázolta s szentek ereklyéinek tartására szolgált. Ilyen az a gályát ábrázoló középkori ötvösmívű ereklyetartó, mely a reimsi székesegyházban Szent Orsolya ereklyéit tartalmazza.[1] Ilyen a Cluny-múzeum gályája, mely V. Károly császár tulajdona volt, továbbá egy másik szép példány a XVI-ik század elejéről a Jeidels-féle frankfurti gyüjteményben.[2] Különösen ez utóbbi nagyon hasonlít a képünkön láthatóhoz.

A halhólyagosművű ötvösmunkák virágkora a XV. század.[3] Ezekből fejlődik ki később a szőlőfürtforma fedeles poharak divatja is. Ilyen művekben már Nemzeti Múzeumunk is szép példányokat bir. Összehasonlításul bemutatunk egy ostyatartót onnan, mely a XVI-ik század elején készült és egy fedeles poharat a XVII-ik század elejéről.

A sok művészi kivitelű ötvösmű küldésével Mátyás király bizonyára azt akarta megmutatni, hogy ez a művészet mily magas fokon áll az ő országában s másrészt az azokat vivők bizonyára maguk a készítő mesterek, a kiket a nagyfejedelem kívánságának megfelelően az ő rendelkezésére és szolgálatára küldött. Arra a fekete koszorúforma tárgyra nézve, melyet a szélső ajándékvivő tart magasra, sokáig kétségben voltunk.

Ha meggondoljuk azonban, hogy III. Iván czár Mátyástól lövő- és tűzmestereket is kért, hogy a képen látható tárgy teljesen hasonlít egy tüzi koszorúhoz, a melyet épen ezidőtájt találtak fel, igazoltnak

[1] *Henry Havard.* Histoire de L'orfévrerie Française. Paris. 1896. Folio 316. és 318. l. és XXIII. Tábla.

[2] *Erzeignisse* der Silberschmiede Kunst im Besitze der Herrn Julius und Karl *Jeidels* in Frankfurt am Main. 1883. I. Serie, II. és II. Serie. XIII. Tábla.

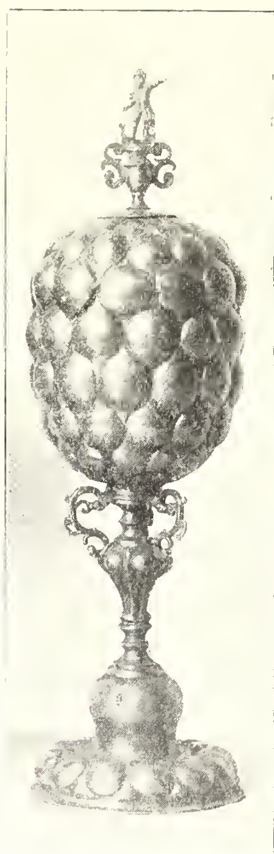
[3] *F. Luthmer.* Der Schatz des Freiherrn Karl von Rotschild. Frankfurt a. M. 1883. 47. Tábla.

találjuk azt a föltevést, hogy az a tűzmester, a ki ezek készítéséhez és kezeléséhez ért, annak egy példányát a királyi ajándékok között szintén bemutatja.

Az 1896-iki ezredéves országos kiállításon a fraknói várból volt kiállítva két darab ilyen a XVI-ik századból származó tüzi koszorú. Összehasonlításul itt közöljük az egyiknek rajzát.*

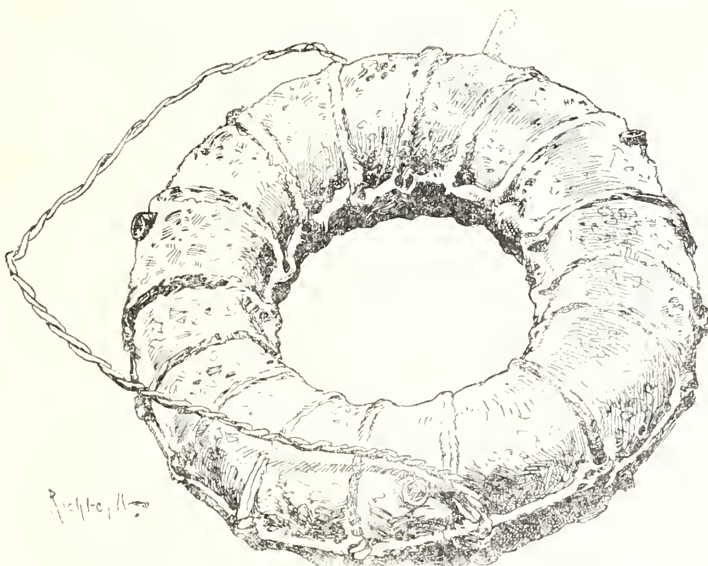
Végül korhatározó bizonyíték maga képünk technikája. Az a bámulatos műfigyelem, mely oly kis arányú képen a 2—3 cm. nagyságú alakok öltözetének minden legkisebb részletét egy hoszszasan exponált fotographiai felvétel hűségével visszaadja. A menték aranybrokát szövetének virágmotivumai, a padozatot fedő szőnyegek perzsa mintái oly hajszálnyi pontossággal vannak megfestve, hogy szövési mintául szolgálhatnak. A terem pillérjének talapzatán az apró csorbulások ép oly pontosan vissza vannak adva, mint az alig egy cm. nagyságú ötvösművű serlegek minden jellemző vonásai.

Ez a codexek miniatűrjeinek befolyása alatt álló középkori festőiskola hatása, mely mint



Szőllőfürt forma hólyagos fedeles pohár a XVII-ik századból a M. N. Múzeumban.

* *Szerző.* Hadtörténelmi emlékek. 1896. 898 lap.



Tüzi koszorú a XVI-ik századból, a Fraknói várból.

tudjuk még a XVI-dik század első felének művészeit is erősen befolyásolta.

A szentpétervári orosz császári akadémia archæologiai bizottságához kérdést intéztünk, hogy képünket, vagy annak valamely másolatát, esetleg hasonló tárgyú képet nem ösmernek-e az orosz szakférfiak. A válasz tagadó volt. Ellenben puszta leirásunk után annyira felköltötte az ottani szakkörök érdeklődését, hogy képünket azonnal elkérték a Szentpétervárott a czár védnöksége alatt most rendezett történelmi kiállításra.

Mindezek után kétségtelen, hogy képünk a helyszinén eszközölt eredeti vázlatok után készült közel egykorú ábrázolása I. Mátyás király 1488. késő őszén Moszkvában járt magyar követsége, III. Iván Vasziljevics orosz nagyfejedelem által történt ünnepélyes és fényes fogadtatásának, s így bizonyítéka a magyar állam középkori hatalmának és századokkal ezelőtt való magas műveltségének.

Mindezek folytán most már képünknek helyet kérünk legbecsesebb történelmi emlékeink sorában.

Dr. Szendrei János.

SODRONYZOMÁNCZOS KORONA A NÜRNBERGI GERMÁN MÚZEUMBAN.

(Szines képmelléklettel.)

Mikor legutóbb 1901 október 11-ikén a nürnbergi germán múzeumban időztem, a múzeum templomi helyiségében kiállított ékszerek között egy csonka korona vonta magára figyelmemet. A borus őszi nap kétes világításában csupán határozatlan sejtelmem támadt, hogy ez a korona magyar kutatóra közelebbi érdekkel bírhat és csak akkor, midőn az intézet előzékeny igazgatója Betzold szobájában nézhettem az érdekes emléket, győződtem meg róla, hogy sejtelmem nem tévesztett meg, tényleg sodronyzománczczal ékített magyar érdekű ötvösmű volt előttem.

Betzold igazgató úr szives közbenjárásának köszönöm, hogy az ide csatolt szines mellékleten és az *A)* és *B)*-vel jelzett ábrákban bemutathatom a koronát.*

A) ábránk a fönmaradt darab külső oldalát tünteti föl kiterített helyzetben.

Sárga fémből készült kicsi korong kezdi meg a tagok sorát balról. A korongot léczszegély köríti és ebbe a keretbe ezüstlemezt fektettek, mely a tért borítja. A lemezkén kivéstek négy csipkézett levelű virágidomot és a közbeeső behajló szögök mindegyikéből egyenes szár

* A tollrajzok némely részekben a valóságnál teljesebbnek mutatják a koronát, leirásunk az eredeti állapotot követi.



RÉSZLET A NÜRNBERGI SODRONYZOMÁNCZOS KORONÁBÓL.

végén háromlevelű virágocska ül. A virág körüli téren sötét zománczfoltok mutatják, hogy a virágok hátterét valamikor vésett aljú zománcz borította. A virág közepén a kettős lemezen átjáró száron ötszirmú virágkehely emelkedik ki; a szár hátsó végét szorító gyűrű állítja meg.

Úgy látszik, hogy a kis korong eredetileg nem ott szerepelt, a hol most van, tanuság reá, hogy az egyik oldalán a szomszédos lemez csuklós csövei közé rakott csuklója nem illeszkedik ebbe a térbe szabatosan és a három csövecskében álló elgörbített szög sem az eredeti szög, mely e helyütt valamikor, mint csuklószög a korona két tagját egybefűzte. A korong ellenkező oldalán megvannak még a másik oldalon állott lemezhez való csatlakozásra szolgáló csuklócsövek. A kis korong valamikor a korona hátulján állhatott. Vele együtt, úgy képzeljük 9—10 tagból állhatott a korona, így kerülete mintegy 56—57 cm.-re terjedhetett, a mi megfelel egy középnagyságú koponya felső kerületének. A korona liliomos lemezeiből mindössze öt maradt meg. Mindannyi sárga fémből való és mint az ily nyilt koronáknál szokásos, lemezes pántokból és az élükre állított pántok felső széléről emelkedő heraldikus liliomból alakulnak. Az öt liliomos pánt lényegében egyforma volt, csupán a díszítés szempontjából eltérők, úgy hogy kétféle díszítés váltakozott és a mostani föntartásuk nem egyforma.

Az alsó lemezt középső kör három térre tagolja; a kört mindig léczkeret foglalja be, e befoglalt teret valószinűleg mindig ezüstlemez borította, mely kétféle módon lehetett díszítve. Egyik fajtája alighanem úgy volt díszítve, mint az előbb leírt korong, a másik fajtáját pedig sodronyzománcz ékítette. Biztosan ezt nem lehet állítani, mert némely helyütt a bekeretelt tér most csupasz, más helyütt pedig az öt körben egyformán ismétlődő üvegköves ékítmény, melyet átjáró szöggel a lemezre erősítettek, oly szorosan áll az alapon, hogy az eredeti állapot alatta nem észlelhető. Az első tagon a korongbeli rozetta ismétlődött és ezúttal a rozettát környező sötét zománczból valamivel több maradt fön.

A szintelen üvegkövek idoma megközelíti a nyolczszöget, foglalványuk magas falú nyolczszögű rekesz, melyből négy kampó nyúlik a kő fölé, hogy bizton megállítsa. A rekesz alját csipkézett pléhkarima szegélyzi; az egész foglalvány sárga fémből való.

A középső kör mellett elterülő léczkeretű két mezőt az első és ötödik tagon sodrott ezüsthuzallal szegélyzett ezüstlemez borítja. Két-két elválasztott mezőben ugyanaz a sodronyos zománczú csokordísz ellentétes állásban ismétlődik. Aquarell után készült szines mellékletünk a compositióról meglehetős hű fogalmat nyújt.* A csokor hármas

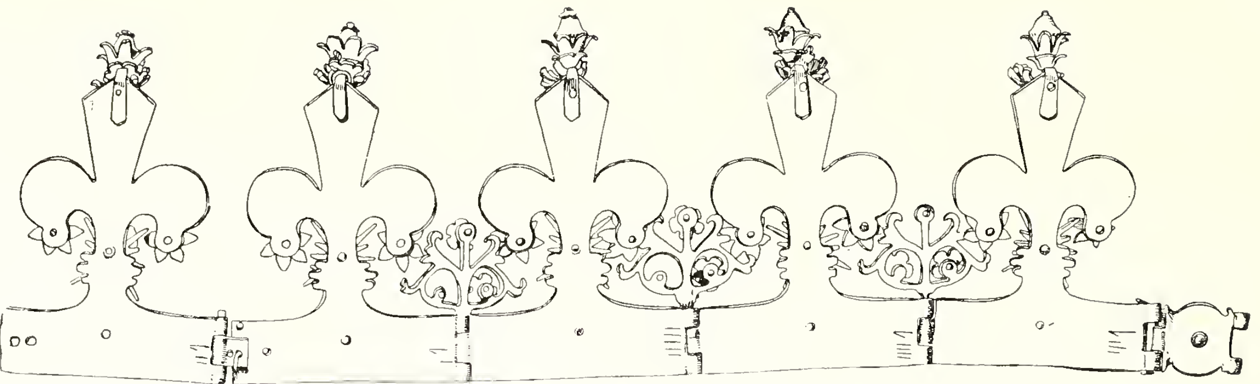
* A színes kép a harmadik és negyedik tagot kivánja feltüntetni. A liliom tövéről elmaradt a sugaraktól körülvett női mellkép, hasonlókép elmaradt mindegyik liliom oldalán levelének a vége, melyen rajta ült a hatszirmu virág (v. ö. a hátlapról vett rajzot B).

sodronyszára a korong melletti csúcsból emelkedik harántosan a mező közepe felé és két oldalsó szára hol három, hol négy vagy ötszirmú virággal végződik; a szirmok tojásdad idomúak és a csücskös végüköt kis gömböcsös végű szög erősítette az alaphoz. E virágok sodronykeretű szirmait fehér átlátszatlan zománcz borítja. A harmadik három kördedidomú szirommal végződik, melyeket vörös zománcz borít. A hol a harmadik szár a másik kettőből elhajlik, körded sodronygyűrűcske ül, melyet vörös zománcz borít; odább, a hol a két hosszabb szár egymástól elválik, egy második sodronygyűrűcske van, melyet ugyancsak vörös zománcz tölt meg. A két főszár elhajlási szögéből három indaszár áll ki, a középső hengerded tekercscsel, a másik kettő gömböcscsel végződik. Mindegyik főszár virágját bekeríti és hajlásából egy-egy körtekercs végű rövid indát bocsájt kifelé. A sodronycsokor hátterét felső felében sötétkék zománcz, alsó felében zöld zománcz borítja.

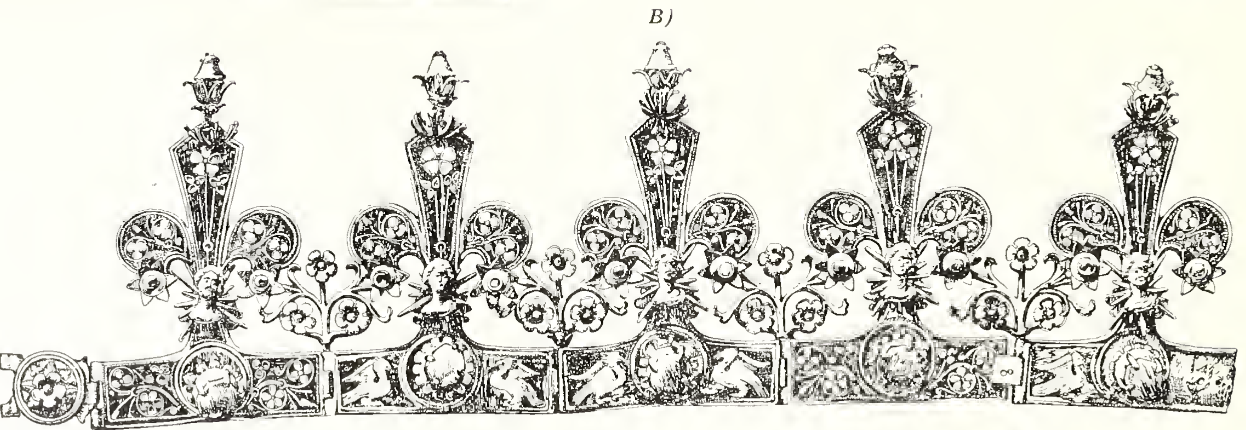
A vízszintes lemezből kiemelkedő liliom középső, függélyesen álló tagjának a töve jobbra-balra csipkézett taréjszerű díszszel ékes, a lemez szélei egyenesek és a fölfelé szélesbülő tér három csúcscsal végződik. A mezőt léczkeret szegélyzi és ezt beléhelyezett ezüstlemezzel borították, melyet sodrott ezüstszál határol. Ezüstszál vonul tengelye irányában, mely mintegy félmagasságban vörös zománczczal borított sodronyköröcskére talál. Innen a szélesedő mező széthajlását követve hegyes szöggel két egyenes ezüstszál indul ki, mely három csúcsos levelű sodronyszirommal végződik; mindegyik szirom mezejét zöld zománcz borítja. Közepett a tengely irányában vonul a harmadik ezüstszál és ennek végén a másik két virág fölé emelkedve áll egy ötszirmú virág; szirmai szívidomúak és ezüstszállal szegélyezett fölületüket fehér zománcz borítja, melynek közepén egy kis ezüstgömböcs áll ki. A sodronyos virágoktól fönmaradt tért sötétkék zománcz takarja.

A liliom két oldalsó kiágazását ugyancsak léczkeretbe foglalt ezüstlemezzel borították, ezt sodrott ezüstfonállal szegélyezték körül és a mező alsó hegyes szögéből kiinduló sodronyzománczú csokorral díszítették. Két ferdén állított szárból három szirmú virág fakad, a szirmok fehér zománczúak, a szárnak a virágot befoglaló körhajlásából inda válik ki, mely tekercscsel végződik. A hol a két szár egymástól elhajlik gyűrűcske ül, melyet piros zománcz borít; odább a két szár között nyiló csúcsos szögből három indaszár indul ki, a két oldalsó gömböcscsel végződik, a középső hengerded tekercscsel. A háttért a két virágszár közt zöld zománcz borítja, azontúl sötétkék zománcz.

Valamennyi virágnál a szirmok tövén a virág központját ezüstgömböcs jelzi. A zöld zománcz mindig világos és áttetsző, a vörös zománcz téglaszínű, a fehér zománcz mindig kissé kidomborodik. Valamennyi liliomon a sodronyzománczos ékítés egyforma volt. A mező



B)



A)

Középkori sodronyzománczos korona Nürnbergben *A)* elölről, *B)* hátulról tekintve $^1/_2$ nagys.

sodronykerete a második liliom bal szélén fölül letört, alsó szélén lazán fekszik, ezeken a helyeken és mindenütt ott, a hol a liliom kerete az alsó talapból kiindul, jól meglátszik, hogy a keret sodronyát külön reá forrasztották az ezüstlemezre. Több helyütt az ötszirmú fehér virágok zománcza kicsorbult és helyenként a háttérről lepattogzott a kék és zöld zománcz. A liliom két oldalsó ágának alsó csücskén sárgarézből öntött hat szirmú virág ül, melynek közepére virágfészek helyett gömbös tagot raktak és melynek külső felületén körszerű mélyedésben mindig más anyagú gömböcs ül. Az első liliomnál balra az anyag zöld kő, jobbra kék türkisz; a második liliomnál balra fényes fehér üveg, jobbra kék türkisz; a harmadiknál átlátszó zöld üveg és türkisz, a negyediknél két zöld üveg, az ötödiknél végre szürkés üveg és zöld üveg. A liliom tövére elől sugaraktól körülvett kis női mellképet tettek; a nyak alján meglátszik az alsó és felső öltöny eleje, az arcz szemközt áll és kissé jobbra tekint, haja szabályos hullámok formájában szegélyzi homlokát.

A liliom középső ágának legcsúcsán ülő virágdíszítés az első liliomon hiányosan maradt meg, csupán a negyedik és ötödik liliom fölötti virág van meg teljesen. Ez a sajátszerűen stilizált virág két alkatrészből alakul. Egyik maga a virág. A lemez hátuljára erősített előrehajló szár hatszirmú kelyhet hord, melynek mélyre menő szögben egymástól különváló levelei kecses hajlású végei kifelé nyilnak, a kehelyben le és fölfelé kúpos idomú bimbó ül, a bimbó fölületét vonalakkal érdessé tették, ez nyilván a zománczozás kedvéért történt. A negyedik liliom bimbaján most is egy kis darab átlátszatlan sötét zománcz ül, a többi bimbóról lehámlott. A harmadik, negyedik és ötödik bimbó legcsúcsát kis csipkézett szegélyzű kalapocska borítja. Két ábránk (1—2.) oldalnézetben mutatja az alsó lemezt a belőle kiemelkedő liliommal és reá erősített virággal meg a levelekkel. Egyiken (1.) rajta van a női mellkép, a másikon (2.) nincs.

A virág második alkatrésze a levél. Ez öt ujjú és minden ujja ismét háromágú, az ujjak széjjelállva előre hajlanak, úgy hogy a szemközti nézetben mintegy félkörben csoportosulnak a fölöttük emelkedő virág szára körül. A levél szárát a liliom lemezéhez úgy erősítették, hogy a szögecs átmegyen a lemezen és a virág hátsó léczét is megtartja.

Míg a liliom idom az ő zománczos díszítésével felső alsó plastikus virágaival és a reáerősített sugaras mellképpel ötször egyformán ismétlődik, az alsó lemez kétféle változatot mutat. Az első változattal megismerkedtünk; ez a megmentett tagokon csupán csak még egyszer ismétlődik. A második változatból van három példány. Közepett a léczkeretű körben sodronynyal bekeretelt ezüst korongocska ült. Ezen a központ körül futó és négy körbe hajló sodronyos inda minden kör-

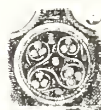
ben három sodronyköröcskével végződik, azonkívül két kör külsejéből tekercsvégű indahajtás ágazik ki; egyik kiugró indahajtás hengerded tekercsű. (3. ábra.)

A második, harmadik és ötödik tag lemezén az üvegkőtől borított középtértől jobbra balra eső mezőt léczkeretű ezüst lemezke borította, mindegyiken egy-egy guggoló madarat véstek ki, mely a középső kör felé fordul. Nyilván sast vagy keselyűt képzelt a művész. Arra mutat az erősen hajlított csőr, az erős szárnytoll, a sűrű erős farktoll, a tollas taréjú fej és erős nyak, valamint a felső lábszár tollas volta és erős körme. A két madár rajza nem egyforma és a többi lemez madarai is csak nagyjából hasonlók. Mindegyikét szabadkézzel, nem szolgailag rajzolta és véste a művész. A mennyiben a madaraktól fönmaradt téren megvan az érdes fölületet borító zománcz, annak szine sötétkék.


1. ábra

A korona tagjait összetartó csuklós szögek közül csupán három maradt meg. Az sem egészen ép, mindegyiken van valami hiba és így csupán mind a három meglevő példány egybevetése ad eredeti állapotukról hű képet. A csuklós szög a lemez szélén túl, egyenes állásban, mint virágszár folytatódik, melynek felső végén ötszirmú virág ül. A szárból vizszintesen kétfelé nyúló ág ugyanoly ötszirmú virággal végződik és fölötte hegyes szögben fölfelé nyúló két oldalsó szár háromágú levéllé alakul át, melynek egyik ága fölfelé hajlik, míg az alsó ág lefelé hajolván, beléfut az ötszirmú virágtól borított virágszárba, de mielőtt vele egyesülne még egy elhajló oldalhajtást bocsájt kifelé. A középső ágacska egyik oldalon mint rövid hajtás szabadon áll, a másikon csupán a felső ág tövén, mint csipkézett kibővítés érvényesül. A csuklószög ezen felső bokrétája dombormű, melynek csak külső oldala van mintázva, hátsó oldala lapos és síma. A három csuklószög jelenlegi állapota a következő.* A második és harmadik tagot összekötő szög bokrétájából hiányzik a felső virág, az alsó két virág vasszöggel van az alapjára erősítve, a mi nyilván a javításkor történt, mert a szögecsek úgy mint a szög is, máskor sárgarézből valók. A harmadik és negyedik tagot összekötő szögről még régi időben törhetett le a felső bokrétás rész és ügyetlenül forrasztották az alsó részéhez; megvan a felső és alsó balfelőli virág, a jobboldali hiányzik. A negyedik és ötödik tagot egybekapcsoló szög bokrétáján a virágok ezüst szögecscsel voltak az alapra erősítve; itt is hiányzik az alsó balfelőli virág. A bokréta középső szárának a hátulján római számjelzést látunk VI = római hatost. Ez nyil-


2. ábra.


3. ábra.

* Az A. ábránkon a rajzoló (saját képzelme szerint) épségben rajzolta a bokrétákat, sőt egygyel többet rajzolt, mint kellett volna; B. ábránk valamivel hívebb.

ván a csuklószögnek a sorrendben szánt helyét jelzi. Ezt a föltevést igazolja az a tapasztalás, hogy a korona dísztagjainak az alsó lemezeit hátul jobboldali végükön szintén jelezték harántosan fektetett római számjelekkel és az említett csuklós szög a hatodik számú lemez mellett van, ez tehát megmaradt eredeti helyzetében.

A többi szögről nem lehet ezt oly biztossággal állítani, mert nincs a hátulján számjelzés és nem is kötnek össze oly lemezeket, melyek eredetileg összétartoztak.

B) ábránk mutatja a korona hátsó oldalát; * ott a lemezek számai a következő sorrendben következnek VII, VI, IIII, VIIII, VIII. Hogyha a jelzés sorrendjében tennők össze a lemezeket, akkor a rajtuk észlelt kétféle motivum szerint váltakoznának a lemezek. Páros számmal voltak jelezve a sodronyzománczos lemezek, páratlannal pedig a madaras díszűek. Mikor a korona széthullása után a régi tagokat ismét egybefűzték, nem voltak ügyelettel e jelzésekre. Akkor bokrétás szög sem volt már elég. Így történt, hogy a korongot az első taggal vasszöggel kapcsolták össze és a két végső tagot is csupán egy harántosan odaszögezett kis lemezkével illesztették együvé. A rongált állapot legtöbb nyomát az utolsó tagon látjuk, hol az egyik madaras lemez teljesen kárba veszett és két kis lyuk azt mutatja, hogy erről a lemezről letörvén a csuklós hengerkék, a szomszédos lemezzel e két utólag átfurt lyuk révén kötötték egybe. A madaras lemez lehullásának mégis az a haszna, hogy előtünt a lemez homlokoldalán a római VII szám, ugyanaz, a mi hátulján van.

Ez aprólékos vizsgálat után nem lehet állítanunk, hogy ép állapotú emlékkel van dolgunk, azonban igenis kaptuk belőle azt a megnyugvást, hogy nem a XIX. században készült utánzással van dolgunk, hanem régi munkával, melynek azonban három időponton való változását kell megkülönböztetni. Első állapotában a zománczos liliomkorona nélkülözte a kis sugaras mellképeket és a lemezek közepén a kör fölületét borító nagy üvegköves virágokat. Ezekkel talán azért gyarapították, mivel a sodronyzománcz már hiányos volt, vagy csupán azért, mert a korona nem látszott a későbbi időkben elég pompásnak. Ebben az állapotában sokáig megmaradhatott, míg sűrű használatban több darabja megcsonkult, más darabja elveszett és az egész már nem látszott egyébre érdemesnek, mint arra, hogy a megmaradt részek valamelyes jó-rossz összeillesztése után régiséggyűjtő holmiját gyarapítsa. Csupán ettől az időponttól kezdve ismerjük elég bizton a korona sorsát. A gyűjtő ugyanis, a ki utoljára bírta, Hamburgban élt, Johannes Paul volt a neve. Az ő gyűjteményét Heberle régiségkereskedő árverezte el 1882-ben Kölnben. Az

* Rajzolónk a fényképen nem vette észre a VI-os lemez melletti szög bokrétájának a hátán a VI-os jelzést.

árverezési lajstrom* méltányolja a koronát. XIII. századinak mondja és azt tartja, hogy az olasz csúcsíves stylusnak jellemző terméke. A nürnbergi germán múzeum ez árverésen megszerezte az érdekes tárgyat. Mikor utóbb a múzeum boldogult igazgatója Essenwein a törzslajstrom számára megszerkesztette a korona leírását,** akkor helyesen kiemelte, hogy a legnagyobb érdekét az adja, hogy sodronyos zománczczal van ékítve, melyről ő Budapesten a n. múzeumban való jártában szerzett hírt.

Miként a szöveg alatt idézett Essenwein-féle leirásból kitünik, a híres műértő is észrevette, hogy ez a munka nem egységes jelleggel jutott az utókorra, hanem az idők folyamában változásokat szenvedett. Ő ugyanis úgy képzeli, hogy a zománczos lemezek egyik sora a XIV. századból való. Nyilván a sasos lemezeket gondolja, melyekről láttuk, hogy a sárgarézfoglalványaik páratlan számmal voltak jelölve és nyilván úgy képzeli, hogy a liliomos korona sárgaréz alapja is ebből az időből származik. Ellenben a sodronyzománczos ezüstlemezkékről azt tartja, hogy a XV. vagy a XVI. században csatolták hozzá és hogy ugyanakkor rakták a liliomos alapra a (plasztikus) díszítés némely alkatrészeit; valószinű, hogy ő is a mellképekre gondolt.

A korona készítési kora dolgában sem a kölni lajstrommal, sem Essenwein törzskönyvi leírásával nem lehetünk egy nézeten. A lajstrom nagyon is réginek vélte a koronát; Essenwein közelebb hozta korunkhoz, de ő is még korai időpontra teszi, mikor azt véli, hogy túlnyomó része a XIV. századból való. Ellenben elfogadjuk az ő álláspontját, mikor a korona egyik részének a származását a XV., illetőleg a XVI. századra helyezi. Azt tartjuk, hogy a korona zománczos ezüstlemezei a XV. században készültek, a sárgafémből való korona nem sokkal később követhette a zománczos részek korát és lehet, hogy velük egykorúak a pántok közepét ékítő üvegkövek, azonban később, alighanem a XVI. század folyamatán kerültek reá a sugaras női mellképek.

A részletes vizsgálat, melynek az előbbiekben a korona minden

* Catalogue des objets d'art et de haute curiosité composant la magnifique collection de M. Johannes Paul à Hambourg veut publique à Cologne etc. le 16 octobre 1882. sous la direction de Mr. I. M. Heberle (H. Lempertz' Söhne) Cologne 1882. Impr. de Wilh. Hassel qn A 90. lapon 629. szám alatt. Cinq fleurons avec leur baude, d'une couronne: Forme de fleur de lis, termises par des palmettes surmontées d'un bouton; à la naissance buste de femme et deux rosettes rehaussées de turquoises, la baude avec des cabochons, le tout en émail Gothique italien. XIII. siècle Pièce intéressante. Long 33 cent

** A germ. Múzeumban K. G. 645. szám alatt őrzik. Essenweim irta a czéduláját Kirchliche Geräthe etc. 5 Glieder einer Krone von Messing mit emaillirten Silberplättchen belegt und Steinen besetzt. Jedes Glied hat die Gestalt einer Lilie. Ein Theil der Emailplättchen gehört dem 14. Jahrhundert an welcher Zeit auch die Gesamtform entspricht, ein Theil ist jenes Email zwischen Filigranfäden das die ungarische gothischen Arbeiten des 15—16. Jahrhundert charakterisirt, derselben Zeit scheint auch ein Theil des weiteren Aufputzes an zu gehören N. (629.) der Sammlung Paul in Hamburg auf der Auction (Cöln 1882. erworben um M. . . . . (A czédulán egyéb jelzések 4199. és K. 2384.

alkatrészét alávetettük, meggyőzhetett bennünket arról, hogy elvessük azt a föltevést, mintha a sárgafémből való korona nem készült volna a zománczos lemezek számára. Világos, hogy a sárga fém alap úgy a pántoké, mint a liliomé az ő léczkeretével közvetlenül és szorosan a zománczos lemezek befogadása czéljából kapta az alakját és mindenki látja, hogy a sárga fémű korona ilyen díszítés nélkül nem is bírna létjogosultsággal. A szorosabb vizsgálat azt is kétségtelenné teszi, hogy a liliomok legcsúcsán ülő bogyós virágok és ujjas levelek, a liliomok oldalágain ülő köves virágok, valamint a csuklószögök bokrétái a sárga fémű koronával egykorúak. Nemcsak az anyaguk egyezik meg, hanem a technikai kivitel és a mintázás dolgában is megvan köztük a legteljesebb öszhang. Hozzájárul az egyik csokor hátlapján lévő számjelzés, melyről már föntebb mondtuk, hogy a pántlemeznek a számjelzésével, melynek csuklójában ül, teljesen egyforma. A liliom tövén két oldalt észlelt taréjidomhoz is közel jár a szögök bokrétáján az egyik ág taréjos formája; erre a megfigyelésre alkalmas a korona hátlapjáról közölt B. képünk.

A korhatározásra a liliom formája látszik legalkalmasabb támpontul szolgálni. Ez a forma, különösen a középső tag alakítása az ő egyenes széleivel és felső szögös befejezésével nagyon jellemzőnek tünik. Jellemző, mert a legismertebb középkori liliom, a firenzei ezt a formát követi, azonban korhatározásra annál kevésbé alkalmas, mert a firenzei pénzek szakadatlan sora tanuság reá, hogy ez a forma a XIV. századtól kezdve négy századon át alig változott.

A sodronyzománcz formái és szinei után biztosabban indulhatunk. Ezek igazolhatják leginkább a mi korhatározásunkat. A virágok szirmai körded, tojásdad vagy szívidomot mutatnak, az oldalhajtások hol gömböcscsel, hol hengertekercscsel végződnek; hozzájárul, hogy a tér formájához mérten, hol egyenes, hol hullámvonalban fejlődik a bokréta tengelye, ez csupa oly jelenség, melyet majd egyenként, majd összevéve a korábbi, a XV. századi sodronyzománczos emlékeken észlelhetők.* A szinek szorítkoznak a téglapiros, fehér, világoszöld és sötétkék szinekre, melyekről szintén tudjuk, hogy a hazai sodronyzománcz korábbi szakaszában szerepelnek és az ú. n. meleg színskálát képviselik. Az utóbbi évtizedekben folytatott kutatások révén tudjuk, hogy a sodronyzománcz legvalószinűbben Velenczében keletkezett és onnan legelőbb az ország nyugoti góczpontjaiba jutott el. Egyik ily góczpont Budavára, a másik alighanem Pozsony, melyre szintén nagy valószinűséggel utalhatunk; a nürnbergi koronáról tehát azt tartjuk, hogy Nyugat-Magyarországban a XV. század folyamatán keletkezett.

* A friauli kereszten, a nápolyi ereklyetartón, a harczias Frigyes kardján, a Dorottya hermán.

A két toldásról, a lemez közepén álló üvegkőről és a sugaraktól környezett női mellképről leginkább azért képzeljük hogy későbbi toldások, mert borítják a zománczos alapot, csupán egy helyütt, a negyedik lemezen csupasz a tér, melyre a csipkézett szegélyű és kampós rekeszbe foglalt követ helyezték. De épen ez az eset látszik leginkább e kövek későbbi felrakásáról tanuskodni. A zománcz e lemezeken az idők folyamában sokat szenvedett, részben ki is hullott. A VI jelzésű tagon szenvedhetett a zománcz legtöbbet, mert ez alighanem a koronának egyik végső tagja. Itt ugyanis az egyik szélén nincs hengerded csukló, csupán síma lécz, ellenben meglátszik a hátán a kapcsoló lemez helye, melynek most már csupán csonka töredéke van meg. Tehát valószinűleg a zománcz kihullása tehette indokolttá a korona utóbbi javításánál a jelzett toldalékok oda tételét. Inkább ily módon borították a hibákat, mint hogy magát a zománczot kipótolták, mert ez a pótlás és javítás talán már abban a korban történt, mikor a sodronyzománcz idejét multa, bár a kövek foglalatában még a középkor óta divó módot követték. Tudjuk, hogy nálunk a sodronyzománcz gyakorlata a XVI. század közepe táján muló félben volt.

A liliom tövére illesztett női mellképről legbajosabb számot adni. Az egész koronán ez az az alkatrész, melynek leginkább van modern jellege, annyira, hogy némely kutató hajlandó volt miatta az egész korona régi voltát kétségbe vonni. Pedig a közelebbi megfontolás ezt a mellképet sem képes a XVIII. századon innen eső kor fölfogásából megmagyarázni. Az első tekintet is mutatja, hogy nem a megszokott egyházi ikonographia köréből vett alakkal van dolgunk. Azok a sugarak, melyekre a fiatal női mellképet helyezték, nem alkotnak szent fényt, a velök díszített nőt nem is képzelték szent nőnek. Még sem tehetjük föl, hogy a sajátszerűen elhelyezett sugarak teljesen közömbös díszítés gyanánt tétettek oda. Volt valami értelmük, de nem olyan, mely az egyházi ikonographián alapul. Még legerősebb az a valószinűség, hogy a classicismus hatásától sugallott fölfogással van dolgunk. A XVI. századi művészet szerette antik példák módjára a személyesítéseket. Személyesítette a polgári foglalkozásokat, az erényeket és szenvedélyeket, a tudományt és művészetet, de nem szent alakok révén történt a személyesítés mint a középkorban, hanem szép nők, fiatal emberek és gyerekek segítségével. Ebbe a fölfogási körbe beléilleszthető ez a fiatal kecses női mellkép, mely az adott esetben talán a tudományt képviseli és azzal, hogy a művész minden irányban lövellő sugarakkal veszi körül a nőt, még inkább teszi szemlélhetővé szándékát, hogy a világosságot terjesztő tudományt kívánta jelképezni. Ez oly conceptio volna, mely ellentétben a régi egyházias fölfogással, igazában a reformatio talaján termett symbolum gyanánt XVI. vagy XVII. századi protestans ötvösre

vallana, a ki természetesen nem maga gondolta ki, de ezt a symbolumot közkézen forgó képeskönyvből vagy más ábráról másolhatta, vagy épen a megbízók szándéka szerint, esetleg a korona sajátos újszerű rendeltetése értelmében tette oda.

Ezt a magyarázatot most eleve, csupán mint föltevést állítjuk ide, lehet hogy közvetlenül a korona egykori rendeltetésével is hozhatjuk öszhangba. Nem közömbös az a kérdés, hogy mi lehetett hajdan e korona rendeltetése? E kérdés föltevésénél természetesen nem arról van szó, hogy a korona más czélra is szolgálhatott volna, mint arra, hogy ékítményes symbolum gyanánt a fejre tétessék, nem hihető, hogy pusztán votivkorona volt. A mióta liliomos homlokszalagot az antik korban a fej ékítésére használtak, a liliomos diadema vagy korona mintegy kétezer éves multat élt át. Azonban e hosszú időszakon keresztül sok mindenféle speciális rendeltetésre készültek koronák. Használták az Úristen és a szentek fején, fölvették fejedelmek, főrendüek és nemesek és minden egyes esetben, ha liliomos koronával állunk szemben, fölmerülhet ily különleges rendeltetés kérdése.

A nürnbergi koronáról az lehetne első gondolatunk, hogy fejedelem számára készült. A sodronyzománczos technikát elég előkelő ötvösműveletnek tartották arra, hogy vele díszes egyházi szereket, kelyheket, hermákat, kereszteket díszítsenek. Használatát igen előkelő világi czélra tanusítja Zsigmond császár és király rendeletéből a harczias Frigyes számára készült fejedelmi kard hüvelyének sodronyzománczos disze;* úgy szintén annak a serlegnek a sodronyzománczos ékítése, melylyel a traditio szerint Mátyás király a bécsújhelyieket megajándékozta.** A korona fejedelmi rendeltetése mellett szólhatna a lemezeket díszítő két egymással szembehelyezett sas is; sas ugyanis az antik világ óta a legfőbb hatalmat jelző szárnyas volt. Még sem képzelhetjük, hogy ez a korona mostani állapotában fejedelem számára készült volna; mert arra nem elég díszes. Nem tarthattak volna elég előkelő ékszernek az olyant, mely nem készült nemes fémből és nélkülözött nemesebb drágaköveket. Messze vinne e fölfogást történeti adatokkal indokolni; elég arra hivatkozni, a mit régi hazai leltárak összeírásaiból tudunk. A mi nem volt arany, ezüst vagy nemes ékkő s hasonló, az csupán alárendelt fontossággal bírt. Épenséggel nem képzelhető, hogy fejedelem más anyagú koronát tett volna a fejére, mint arany vagy ezüstből valót. Csupán egyféle kivételt ismerünk. Azt tapasztaljuk, hogy *elhunyt* fejedelmek fejére rakott korona tekintetében nem volt a régiek fölfogás oly kényes; talán azért, mert ily esetben csupán rövid ideig látható symbolumról volt szó, melyet úgyis az enyészetnek kellett általadni. És még ebben az eset-

* Utoljára megjelent Arch. Ért. 1894. XIV. k. 317.

** Lind: Mittheilungen der k. k. Central-Commission, 1873. XVIII. Band, 159.

ben is nem értéktelen sárgarézből való koronát raktak az elhunyt fejére, hanem arany helyett ezüst koronát, nyilván takarékosság szempontjából és talán, mert az ezüst inkább illett a gyászhoz, mint az arany; az egyháznak ez volt mindig a fölfogása és mai nap is az.

Középkori emlékeink között két koronára hivatkozhatunk, mely ezt a véleményt indokolja. Két gyászkoronát találtak 1849-ben a székesfejérvári fejedelmi sirokban.[1] Oly egyszerűek és esetlenek e koronák, annyira nélkülöznek minden díszt, hogy méltán azt hihetjük, hogy az elhunyt fejedelmek halála után úgyszólván néhány óra alatt hamarkodva készítették; de ezek is ezüstből valók. Sárgarézből való koronát talán ily sietség mellett sem helyeztek volna a fejedelmek homlokára.

Más korona, melyet e székesfejérvári koronák kapcsán tárgyaltak[2] a budapesti Margitszigeten, templom omladékából került elé. Régente azt tartották, hogy boldog Margit koronája volt. Ezt a fölfogást utóbb elejtették. Czobor meglehetős bőven tárgyalja, de nem vehető ki az értekezéséből, mit tart a korona egykori rendeltetéséről, azt hiszi-e, hogy élő ember számára készült, avagy ereklyés herma fejéről való? Ez utóbbi föltevés valóbbszinű, mert a korona kerülete nem látszik elég nagynak arra, hogy felnőtt ember koponyáját körítse. A korona aranyozott fémből való és drágakövek gazdag változatossága borítja a pánt, a virágok s a liliomok felületét. Czobor ezt a koronát XIII. századinak véli, a mi valószinű, bár nem lehetetlen, hogy valamivel későbbi; mert lényegben összevág a formája és a kapcsoló szögek bokrétája a mi koronánkkal.

A bécsi műtörténeti múzeumban a nagyváradi vár területén lelt sirokból való liliomos koronát őriznek,[3] mely ugyancsak aranyozott ezüstből való és drágakövek sorával ékes, országalmát is leltek vele, valamely Anjoukori fejedelmünké lehetett. Az adott viszonyok indokolják, hogy ezt sírkoronának tartjuk, mely azonban már az élő korában készült és vele került a sírba; mert ki van zárva a föltevés, hogy a haláleset alkalmából külön halottas korona gyanánt rögtönözték volna, mint a fejérvári koronákat.

Mindezen példákból arra az indokolt föltevésre jutunk, hogy a nürnbergi korona mostani állapotában sem élő, sem holt fejedelem számára nem készült és kellett, hogy másnemű rendeltetése lett legyen; legfölebb talán a zománczos és figurális lemezkék ékíthettek valamikor fejedelmi koronát, de az egészen ezüstből lehetett.

[1] Dr. Forster Gyula «III. Béla magyar emlékezete» czímű művében 1900, 202. és kk. ll. Czobor Béla magyarázatával.

[2] Utoljára megjelent ugyanott 221. lap. Czobor Béla magyarázatával.

[3] U. o. 225. lap ugyancsak Czobor Béla magyarázatával.

A többi lehetőség köréből még csak kettővel kivánunk ezúttal foglalkozni. A korona készülhetett valamely herma számára vagy ülhetett egykor valamely szent szobrának a fején. Köztudomású, hogy az egyházi ikonographia szerint dicskorona illette meg mindazokat a martyrokat, kik a vallásért kínt szenvedtek és halálba mentek. Azért gyakran akadunk képeken, szobrokon és hermákon szentek fején koronára. A példák végtelen sokaságából csupán két hermára hivatkozunk. Egyikét budai ötvösök remekművének tartják, értjük a Boroszlóban őrzött Szent Dorottya hermát,* melynek fejét sodronyos zománczú liliomos korona ékíti. A korona aranyozott ezüstből való, mint maga a herma. A másik hermát Győrött őrzik s az az Ipolyi Arnold óta ismeretes Szent László herma. Ez is ezüstből való és mellét sodronyos zománcz borítja, a herma a XV. század első évtizedeiből való, tehát egykorú a boroszlói hermával. Az 1600. évi helyreállításkor Napragi püspök a fejen lévő liliomkoronát megújíttatta és a testet borító zománczot is jól rosszul helyreállíttatta; anyaga szintén aranyozott ezüst.**

Hogyha a margitszigeti koronának is az volt a rendeltetése, hogy szent szobor vagy ereklyetartó herma fejét ékítse, akkor három példa bátoríthat abban a föltevésben, hogy a nürnbergi koronának is eredetileg ugyanaz volt a rendeltetése. Azonban ebben az esetben is a korona nemtelen fémű anyaga szól ellene a föltevésnek, mert ismerünk ugyan fából vagy kőből készült szobrokat és hermákat, melyeknél a korona is fából vagy kőből van kifaragva, de szentek ereklyéit őrző fémhermát, mely nem nemes fémből készült volna, nem bírok analogiául idézni. Igy tehát legfölebb bronzszoborra gondolhatnánk, melynek fejét ez a sárgafémű korona ékíthette és bár ebben az esetben a természetes nagyságot megközelítő XV. századi bronzszobrot kellene hozzá képzeli, ebben sem volna lehetetlenség, kivált hazánkban, a hol már a XIV. század második felében öntöttek bronzszobrokat.

Azonban még egy magyarázat lehetséges, az, hogy ez a korona egy úgynevezett iskolai vagy deák korona maradványa. Brassóban az ottani múzeumban három iskolai koronát láttam; az ezeréves kiállításon is szerepeltek. Kettő közülök sárgarézből való, egy pedig aranyozott ezüstből. Ez utóbbi a legrégibb közülök, készítette egy Ziegler nevű ötvös a XVII. század végén. Nyilvánvaló, hogy vele régibb mintát követett, mert a háromkaréjú ágak a régibb liliomformákra emlékeztetnek és a reájuk helyezett kék zománczú alaptól körülvett körkörös vörös zománczú virágok is emlékeztetnek a sodronyzománcz korára; az

* Szines képét lásd Arch. Ért. 1902. 193. lap előtt, ugyanott a herma műtörténeti méltatása Hintzétől 193—201.

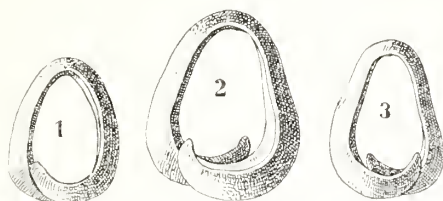
** A hermát többször tették közre, legjobb képe megjelent a Pulszky-Radisics féle ötvösségi remekekben.

ágak alsó szárain zöld zománcz, a pántos lemezen kék zománcz a háttér, rajta üvegkövek ülnek és fölirat vonul rajta végig.*

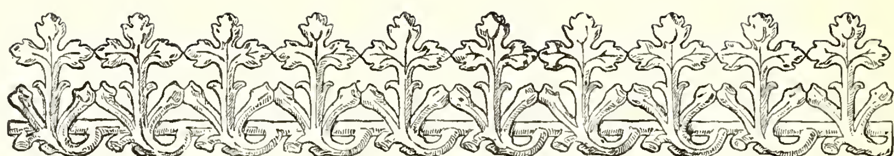
Ez a korona nem olyan, a milyent a XVII. század végén dolgozó ötvöstől várnánk, hogyha szabadon követte volna kora ízlését. Szembetünő, hogy régibb minta után indult, melyet azonban egyszerűsített. A deák király koronázásának szokása jóval régibb, mint ez a legrégibb fönmaradt korona, föl kell tehát tételeznünk, hogy régibb koronák előzték meg a Ziglerét, de azok vagy tönkrementek vagy elkallódtak. Nincs lehetetlenség, hogy Nürnbergben egy ily félig tönkrement deákkorona maradt fönn, mely maga talán egyházi használatból származott és a reformatio idejében a templomból kidobott valamely szent szoborról vagy hermáról való. A sodronyzománczos ezüst részek őriznék meg annak a szent czélra készült első korona emlékét. Mikor iskolai korona kellett, akkor az aranyozott ezüst korona java részét beolvasztották és az ezüst alapot helyettesítették sárgarézből. Az idők folyamában a deákok kezén a korona megrongálódhatott, akkor megjavították, ilyen alkalommal tehették reá a fényt terjesztő tudomány symbolumát. Ilyennek képzelem magamnak a nürnbergi korona egykori sorsát.

Kövér Béla.

* A koronák a brassói gymnasiumban voltak használatban és szó van róluk a «Geschichte des Kronstädter Gymnasium's»-ban. Újabban Békefy foglalkozott az iskolai koronázás szokásával. Czobor-Szalay: Magyarország történeti emlékei czímű müben II. Rész. «Békefy az oktatásügy állapota (1526–1687)» 333. s k. l. Honterus Brassóban lerakta az oktatás és nevelésügy alapjait a «Constitutio scholæ Coronensis»-ben ... «Az iskolaügy egy részét tisztán az ifjúság kezeibe tette le. Az ifjúság évenként kétszer — a tavaszi és őszi napéj egyenlőség idején — közgyűlést tartott a gyakorló helyen és újra választotta a magistratust a régi tisztviselők leköszönése után. A királyt (rex) az összes tanulók, a többieket meg a decuriók választották. Ezeket az összes ifjúságból választották ki, a királyt meg a legfelső osztályból. A király a kalap fölött koronát viselhetett. A brassai Honterus-gymnasiumnak még ma is van három ily koronája. Ezek egyikét mutatja a 407. számú ábra. Ez a korona aranyozott ezüstből van. Kivülről zománcz borítja és felirat futja körül. Belülről a «királyok» neve és hivataloskodásuk ideje olvasható. A legrégibb kelet 1699-ből, a legújabb 1774-ből való. A rex vasár- és ünnepnap jelen van a templomban és a két censor között ül ...» A 335. lapon 407. ábra alatt közli a brassai diákkorona képét.

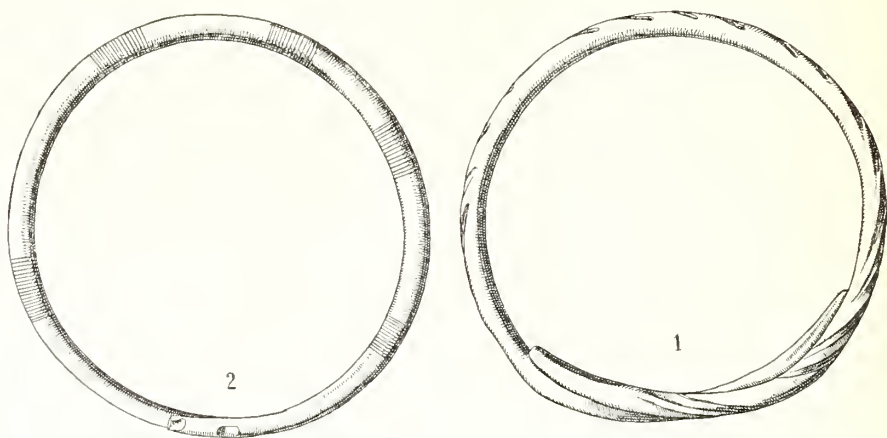


Őskori aranyékszerek a tiszafüredi Ásotthalomból. 1/1 n.
A tiszafüredi múzeumban (lásd a 183. lapot).



LEVELEZÉS.

I. DARNAY KÁLMÁN: FONYÓDI URNASÍRRÓL. Fonyódon, szemben Badacsonynyal, a Balaton somogyi partján szőlőforgatás alkalmával a munkások a Varga-féle területen egy érdekes és gazdag urnasírra akadtak. Ottani összeköttetéseim révén az egész sírlelet, az apró darabokra zúzott urna kivételével, múzeumomba került. Az urnasír, nem kevesebb mint 40 darab gyönyörű fényes zöld oxydátióval borított bronzkarpereczet tartalmazott.



A bronzkarpereczek zöme síma, gömbölyű bronzrúdból van alakítva részben egymással közel szemben álló, részben egymásra hajló végekkel ellátva. A karpereczek rúdjainak vastagsága azok átméretük szerint 5 és 7 miliméter között váltakozik. Míg a karpereczek átméretei, a felkarszár és a lábszár vastagulása szerint 95 és 135 mm. között váltakozik.

Az alakítás szempontjából a karpereczek 3 csoportra oszthatók. Egy példányban van képviselve csavaros végekkel ellátott bronzkarperecz (1. ábra), mely a kapereczsorozat legérdekesebb darabja és egymásra hajló végekkel bír. Átmérője 115 mm., vastagsága 7 mm. Súlya 115 gramm. 3 példányon 5—5 csoportban elhelyezett, vésett vonaldísz látszik (2. ábra), melyek szintén egymásra hajló végekkel vannak ellátva. Átmérőjük 110 mm., vastagságuk 7 mm. A karpereczsorozat átméretei következőképen oszlanak meg 4 darab 95 mm., 20 darab 105 mm., 14 darab 110 mm., és 2 darab 135 mm.

A negyven darab bronzkarperecz közül 36 fényes síma felületű, minden díszítést nélkülözve.

A karpereczek négy csoportba osztva önként megmagyarázzák, hogy azokkal a bronzkor ősasszonya miképen ékítette fel testét. Kétségtelenül az egész lelet egy asszony ékszersorozata volt és 10—10 darabot a jobb és bal felkarszáron hordott és 10—10 darabot a jobb és bal alsó lábszáron. A felkarszáron hordott karpereczsorozat alsó és felső karikája sodrott vagy díszített volt, míg a lábszáron hordott karikák símák. A 2 példányban levő legnagyobb 135 mm. átméretű bronzkarperecz az alsó lábszárkarperecz sorozatainak felső karikáit képezte. A karikák átmérete után itélve egy erősebb termetű nő ékszersorozata lehetett.

Hasonló bronzkarpereczek Somogymegye Patahalom zimányi határából kerültek gyűjteményembe,* melyek azonban vékonyabb bronzsodronyból vannak alakítva. E sírlelet a bronzkor végső szakának emlékeihez sorozandó.

Sümeg, 1905 január. *Szentmártoni Darnay Kálmán.*

II. HALAVÁCS GYULA: MAGYAR HARANG FÖLIRATOKRÓL.

A hazában megtett utazásaim közben, mint olyan, a kit érdekel mind az, a mi Magyarország történetére vonatkozik, ha olyan helyre vetődtem, a hol van valamelyes ilyen, azt megnéztem. Sőt ujabban nem resteltem fölmászni a toronyba: lemásolandó a harangok föliratát. Csak nehány adat az, a mit ekkép megszereztem, mindennek daczára nem halasztom tovább a publikálását azon reményben, hogy ezzel is szolgálatot teszek az ügynek. A harang föliratok rendszerint domború betükkel vannak alkalmazva, ép azért ezt a tényt az alábbiakban külön nem említem föl, csak azt, ha a fölirat betüit belevésték, s így azok homoruak. *Bihar megye, Nagy-Rábé* ev. ref. templomának tornyában két harang lóg. A nagyobbik harang felső részén növénydíszítésű szallagon: A NRABEI REFORMATA SZ EKKESIA MAGA KOTSEGEN ONTETTE 1794 (így!) a fölirat betüi domboruak, ez: NRABEI azonban be van vésve. — A kisebb harang felső részén növénydíszítésű szallagok között AZ NAGY RABI REFORMATA SZ ECCLESIA MAGA KOLTSEGEVEL ÖNTETE ANO 1764. *Csongrád megye, Tápé.* A róm. kath. templom tornyában négy harang lóg. Ezek közűl az egyik kissebb harangon felül: MICH GOSS WIELAND IN WAGLEN 1779, alsó peremén: ECCLESIAE TAPENSIS. *Hunyad megye, Alpestes.* Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg A nagyobbik XIX. századbeli, a kisebb harang felső részén két lécz között: ALPESTESI MAGYAR ECCLESIA ONTTE ANN 1713. *Boldogfalva.* A románstilű toronyban két harang lóg. A nagyobb harang felső részén két növénymotivumu szalag között: GLORIA IN EXCLSIS DEO · IO: SKADT ME FVSIT ANNO D: 1656. A kisebb harang felső részén két növénymotivumu szalag között. KENDEFI: GABOR: ANNO: 1729. *Borbátviz.* Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang felső részén két sorban három lécz között: :IDOSB: ÉS: IF: BAJA: ISTVÁN: ES: BALINT: EMLEKEZETEKRE: 1774 :TSINALTATTA: MARKOTSAN KLARA: ES FIA BAJA JOZSEF. A kisebbik harangon nincs fölirat. — *Hosdát.* Az ev. ref.

* Darnay Sümeg és videkének őskora: Arch. Közl. XXII. köt 20. oldal.

templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang felső részén két lécz között: UJRA ÖNTOTTETTE A HOSDATI N REFOR: EKLESIA · 1788. A kisebb harang felső részén két lécz között: AZ ○ HOSDATI ○ REFOR ○ EKLEZIA ○ ANNO ○ 1772. *Kitid.* Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang felső részén három sorban: : 1774 : NEHAI · BOBIK : MOSES : ES : HAZASTARSA : NAGY MARIA : MOSTS : PEDIG : ATOB ÃTTYAFIAK : KOZON SEGESEN : RENOVALTATAK : KITID. A kisebb harang XIX. századbeli. *Lozsád.* Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harangon két sorban három lécz között: GLORIA DEO IN EXCELSIS PAX BONA EVOLVNTIS HOMINIBVS IN ETERNIS 1703 LOSADI ECCLESIA CSINALTATA S N NEVINEK DICSIRETERE AMEN. A kisebb harang felső részén: LASADI N: R: EKLA ONTETTE 1759. *Óbrette.* Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobbik harang 1813-ból való. A kisebb harangon felül: IOHANN IOSEPH PERENGER GOSS MICH IN WIENNA 1749, testén feszület, két oldalán ANNO 1749 IN ✝ NOMINE DEI, alsó peremén: ⊙ SARA TSULAI FIERI VOLUIT PRO ÆCCLESIA O-BERETYE REFORMATA. *Rákosd.* Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang felső részén két lécz között: ME FVDIT · ECCLESIA : RAKOSDIENSIS · IN · COttU · HUNIAD · AO 1745. A kisebb harang felső részén két sorban három lécz között: REN RAKOSDI REF ECCLESIA ANNO 1737 TEMP CUR LAZARI FARKAS HARCYRIGAUG. *Romosz.* Az ágost. ev. (szász) templom tornyában két harang lóg. A nagyobb 1809-ből való. A kisebb harang felső részén: GLORIA · IN · EXCELSIS · DEO : REFUSA · SUM · A · 1795. *Tordos.* Az ev. ref. templomhoz tartozó haranglábon két harang lóg. A nagyobb 1868-ból való. A kisebb harang felső részén, két lécz között: DAVIT WESNITZER IN WIEN GOS MICH MDCXXXIV (1634) e harang 1865 előtt a szászvárosi ev. ref. templom tornyában volt. — *Vajda-Hunyad.* Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang 1645-ből valónak ujra való öntése, 1873. A kisebb harangon három sorban négy lécz között: · IN HONOREM IEHOVA F: F: MESACM : NICOLAUS ZOLIOMI DE ALBESCELS D: D: REG: TRAN: PRIN : INTIMVS CONSILAR : AC COMITA HVNYAD SURR : CO MESAC PERPETUUS AN 1659 REMOV: VERO ME ECCLES : REFOR VAIDA HUNIAD : AN : 1754 SEP. A gör. kath. templom tornyában négy harang lóg. A legnagyobb harang felső részén két lécz között: D · N · IESU CHRISTI · TEMBORE ALB · BALACCZY · ARCH · NICOL · PAP IN HONOREM S · S · SALUATORIS, a harang testén koronás Mária a kisdeddel, fejénél BATRINA RACZON ○ GEOR (fej) MARKOCZANI, alsó peremén két lécz között: IOHANN MICHAEL SCHNEIDER ○ KAY ○ STUCKGIESER IN ○ CASCHAU ○ HAT MICH GEGOSSEN ○ ANNO: 1693. A középső harang felső részén, két sorban három lécz között: ✠ REFVSA ○ PRO ✠ SANCTVS : DEVS : S : FORTIS · IMORTALIS : MISER : NOBIS : SVB GVARD : R · P · CAESARII · CALT ✠ CONTU · V · HUNYAD : B · V · M · INCAEOS · ASUMPTE : 1795, ezt a harangot 1893-ban a helybeli ferenczrendi zárdától vette a gör. kath. egyház részére Popu János esperes, ki még ma is papja az egyháznak. A kisebb harang 1841-ből

való, a legkisebben pedig nincs fölirat. — *Liptó megye*, *Liptó-Szt.-Márton*. (Martincsek) góthstilű róm. kath. templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang felső részén növénymotivumu szallagok között gotizáló domború betükkel: **in onore sanctae mariae**, alsó peremén: REFUSA PER ADALBERTUM LITTMANN NEOSOLII 1842. A kissebb harangon két vonal között: ✠ VERBVM DOMINI MANET IN ETERNVM A: D: 1.5.9 ✠ (így!)
4 ∴

Veszprém megye, *Berhida*. Góthstilű róm. kath. temploma tornyában két harang lóg. A nagyobbik harangon felül, a korona alatt domború betükkel: IOSEPH STEINSTOCH GOS MICH IN OFEN, alsó peremén bevésve: A PEREMARTONI HELV. CONFES=L=EKLESIA HARANGJA UJONNAN ÖNTETETT MDCCLIII ESZTENDÖBEN. A kisebb harangon felül domború betükkel: GOSS MICH ANTONI ZECHENTER IN OFEN 1762 — *Udvarhely megye*, *Homoród-Almás*. Az unitárius templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang felső részén két sorban három lécz között: GLORIAM UNIUS VERI ET HONOREM FILIIEIUS IESU CHRISTI SUMTIBVS PROPRIIS ECCLESIA UNITARIA HOMOROD ALMASIANA FUSA PER IOHANNEM TARTLER ANNO 1770. A kisebb harang felső részén, két sorban három lécz között: ⋆ AZ EGY IGAZ ISTENNEK DISOSEGERE ÉS AZ IESUS KRISTOSNAK TISZTESEGERE ⋆ ONTETETTE AZ H·ALMASI UNITARIA ECCLESIA KOLTSEGEVEL IN ANNO DOMINI 1782.

Halavács Gyula.

III. KEMÉNY LAJOS: MŰTÖRTÉNETI ADATOK KASSÁRÓL. Kassa városa 1474-ik évi jegyzőkönyve szerint *Ciril* eperjesi ötvös «feria tertia ante Martini» tilalmat tett a kassai Ijártó Miklós nejére, Borbálára 4 frt erejéig valószínűen a megrendelt ötvösmű miatt, melyért a mesternek adósa maradt. Az 1492-ik évben a kassai sz. Erzsébet-templom számára készített kehelyről van a jegyzőkönyvben szó. Lwnyczer Jakab, mészárosmester neje végrendeletében ugyanis meghagyta, hogy hátrahagyott ezüstjéből férje a nevezett egyház részére kelyhet készíttessen s ez évben Pwdleyner Achacius, az egyház karmestere Irmes István főbíró előtt elismerte, hogy azt kézhez vette. A mester munkájáért 14 frtot kapott, amint az a jegyzőkönyvből kitűnik: «dedisset expedivissetque (t. i. a férj) nodos aliquot argenteos cum aliis rebus argenteriis additis ad calicem fiendum, qui perfectus pro florenis XIII. comparatus est» sat. Actum 3 feria post Egidii.

Jakab «de Szegligeth» kassai ötvösmester 1531-ben nyert polgárjogot s s jótállója Tamás képíró.

Herstein Gergely ötvös 1555-ben a fő- és malom- (ma Kossuth Lajos-) utcza éjszaki sarkán fekvő házat bírja; Kassai ötvös Gergely 1572-ben az ezzel szemben fekvőt, a fő- és forgács-utcza éjszaki sarkán, melyben 1813-ban nagynevű tudósunk, Henszlmann Imre született. Kassai Gergely, neje Zsófia, Lippay János ötvös leánya révén bírta a házat. Zólyomi ötvös Máté 1577-ben emlittetik. Makay ötvös János 1651-ben egy zálogos szőlőt bírt.*

* Kassa város levéltára 7994. sz.

A kassai ötvösöket első sorban maga a város tanácsa foglalkoztatta, kivált Bethlen Gábor fejedelemsége alatt, amiről a városi jegyzőkönyvek szólanak így 1623. május hó 29-én elhatározzák, hogy Bethlen István lakodalmára «mintegy másfélszáz forint érő pohárt csináltassunk, igen szépet». Ugyanez év június hó 2-án: «Gubernator uramnak lakodalmára mintegy másfélszáz forint érő szép pohárt, melyet Lőcsén szerezzen meg Georg Kupferschidt uram». A megismételt tanácsi határozat arra vall, hogy Kassán nem tudták hirtelenében előteremteni az ajándékot.

1625. június hó 30-án a fejedelem részére «Suæ Serenitati unum poculum deauratum, quod continet 6 marcas et 5 lotones.» 1624. október hó 31-én elhatározták: «Az szőlőgerezd szabású pohárt küldjük ajándékon» Bethlen István leánya, Zólyomi Dávid jegyesének lakodalmára.

«Monaki Miklós uram leánya lakodalmára vegyenek» — az 1626. évi április hó 28-án kell jegyzőkönyv szerint — «mint egy avagy másféle gira nyomó ezüst poharat.»

1627-ben Zechy Györgyné asszonyom ő nagysága lakodalmára hívta meg a városi tanácsot. «Honorarii loco egy 2 avagy 2½ gira ezüst pohárt adjanak».

1629. februárius hó 8-án: «Keczer András uram leánya menyegzőjére csináltassanak 1½ gira pohárt.»

A környékbeli patrónusok rendesen kassai ötvösökkel készíttetik az úrasztali szent edényeket. A péderi református egyház részére Fuló Miklós abaújvármegyei alispán 1624-ben ezüst kelyhet és tányért ajánlott fel, a mint a rajtuk levő körirat tanúsítja. Mindkettőn ott látjuk a város hitelesítő jelét, a liliomot, s az 1609—1637. évek közt működő ötvös-mester, Kolozsvári Egri Mátyás monogrammját, az M. E. betűt.

A fái ecalesiának néhai Fáy Mihály özvegye 1641-ben ajándékozott egy ezüst kelyhet, a kupán levő körirat szerint: Ezt Az Pohart Csinaltatta Az Nehai Fay Mihaly Uram Meghagyatott ⋆ Özvegye Tököli Susanna Wrvaczorayahoz: Fay: Ecclesiának: Istennek Tisztességére: És Örök Emlekezetnek Okáértı 641; EsztendőbN.

A talp alsó peremén: Fay Mihali ⋆⋆ Tököli Zwzanna: 1641. Ugyanitt a Kassai liliom és az ötvös bélyege: KL. A kehely magassága 18 cm; a kupa szájának átmérője 8½ cm., magának a kupának magassága 10 cm. Háromfülű vázát ábrázoló, öntött stilusa aranyozott. A pohár jelenleg Csoma József devecseri földbirtokos úr tulajdona.

A zsujtai (Abauj várm.) templom kincsei közt szintén van egy kassai származású kehely, mely valaha, mint felirata elmondja, a mislyei református egyházé volt. Almássy István Kassa város főbírája (1628—1630.) végrendeletében több ezüst poharat hagyományozott a város hasznára. A poharakra 1625-ben nyert czímerét vésette. Közöljük a czímeres levél egykorú fordításának czímerleíró részét: «— ezt a fegyveres avagy nemes czímert, úgymint vitézi kitett avagy kimutatott mennyei színű paizst, a melynek végét egy zöld hegyecske foglalja, a melyen az az egész aranyos oroszlány, felemelvén a két első lábát, egyenesen állván és a kettős farkát felemelvén, a száját nyitva tartván és a nyelvét kivetvén, a hátulsó ballábát ragadozásra kinyújtván, a jobbik lá-

bával pedig körmei között mezitelen szablyát tartván, járulóhoz hasonló, a paizsnak jobb része felé indultatott, kitetszik. A paizs környről és felől pediglen imitt fehér és vörös, amott ismét kék és sárga peremek kin levén és a sisakot szépen ékesítvén, találtatnak sat.»[1] A leírt czímer nyomán talán sikerülni fog a kelyheket felfedezni.

A divatos ékszerekről szól az 1556. évi városi jegyzőkönyv: «— und Krummes hefftel von silber, wie iczt die Edellent auf iren Kleyderen tragen».

Az 1628-ik év márczius hó 16-án Zwiekl János pecsétmetsző polgárjogot nyert, lefizetvén 3 frtot. «Proausit literas natalitias sub sigillo civitatis Wolffspergh in Charintia».

A goldtschlœrekről szól Tamás képíró 1533-ik évbeli tilalma. «Thomas moler tut ayn vorboth auf geschlagen gold bay dem goldtschlœr, des meister Hannes von Eperies von wegen geldtscholdt».

I. Ferdinánd király alatt engedélyével vagy anélkül széltében vertek pénzt. 1530-ban Eztery György a Perényiek terebesi várnagya Kassára küldi próbára a vert pénzt. «Misi quasdam monetas per monetarios domini mei generosissimi cusas, ut probari faciat, quot lotones tenent».[2] A következő évben Sauer Sebestyén, szomolnoki kamaragróf, mivel a király urának, Thurzónak jogot adott a pénzverésre, szintén Kassára küld «etliche denari», hogy kiáltassák ki.[3]

Günter Zakariás penzverő 1850-ben polgárjogot nyert Kassán; jótállói Baumhib Bálint, Kardcsiszár éé Lang Pál asztalos, akik 32 márka ezüst erejéig lekötik érte magukat, amig nemzetséglevelét fel nem mutatja. Ez a következő év május hó 18-án megtörtént.

1608-ban bizonyos Lisabonát értek rajta a hamis pénzverésen.[4]

Kassa, 1904 deczember hó 8-án. *Kemény Lajos.*

IV. TÉGLÁS ISTVÁN: A TOROCZKÓSZENTGYÖRGYI EV. REF. EGYHÁZ SZENT EDÉNYEIRŐL ÉS ÉKES HIMZÉSEIRŐL. Toroczkószentgyörgy község szegény kis ev. ref. egyházának egy régi faládájában régi skofiumos hímzések mellett nehány szent edény hirdeti a Thorotzkay-család ev. ref. vallású grófi ágának egyháza iránti ragaszkodását és bőkezűségét. Legnevezetesebb egy a szokásos módon felfelé keskenyedő henger alakú s kivül aranyozott ezüst kanna, mely alól 13, felül 9 cm. széles s magassága 17 cm., súlya pedig 532 gr. A budapesti N. Múzeum tulajdonában Királyföldi kanna név alatt egy ehez úgy méretei mint kiválóan diszítésére nézve hasonló ezüst kanna látható. A kanna oldalait tömötten borítja renaissance stylű domború diszítés, melyen itt is épen úgy mint a Nemzeti Múzeum tulajdonában lévő kannán, a növényi ornamentumba átmenő szárnyas angyalok s a gyümölcsökkel rakott díszedények domború alakjai tünnek fel. A kanna füle itt is egy lombbá átváltozó emberi alak. Nagyon valószínűnek tartom, hogy ezt a két kannát ugyanegy ötvösmester készítette, avagy két készítője egy közös

[1] Kassa v. titkos lvt. Almássy Nr. 25.
[2] Kassa v. lt. 1498/97.
[3] 1547/4. sz. U. o.
[4] Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1897. évf. 81. l.

iskolának volt tanítványa. A kanna födelének belsejében egy később odaerősített érmen a következő felirat olvasható: «*A torotzkó sz. györgyi refor. ekklesianak ajándékozta grof Teleki Eszther 1758 esztend.*» Ez az évszám nem vonatkozhatik a kanna készíttetésének idejére, mert ez a kanna mintegy 100 évvel idősebb eredetű igen szép munka.

Szintén a budapesti múzeumban láttam párját egy magasságának közép részén karcsubbá keskenyedő henger alakú ezüst pohárnak. Ez a pohár 133 mm. magas s 122 gr. súlyú; átmérője a talpánál 62, a tetején 79, és karcsúbb részén 42 mm. A poharat ékesítő renaissance stilü diszítés nagy részben aranyozva van. Felső részén a stilizált lombok között őzet űző kutya látható. A pohárra vésett felirat a következő: «*A Th. sz. györgyi év. ref. ecla. sz. vacsorához való pohara a betegek és elaggott öregek számára.*»

Diszítésének és alakjának csinosságával kiválóan magára vonja a figyelmet egy a felső szélén és belső részében aranyozott 722 gr. sulyú igen szép ezüst kehely, melynek a tükör előtt felvett fényképét azért mutatom be, mert az minden leírásnál ékesebben tünteti fel e szent edény nemes alakját s diszítésének szépségét. Szabályos kör alakú talpa felfelé lépcsőzetesen keskenyedve harang alakba megy át. Talpának két kidomborodó körét levéldiszítés borítja. A kehely fogójául szolgáló gomb a szokásos idomtól elütő s tulajdonképen nem is egy, hanem két gombból áll. A nagyobb gombot a kehelytalpról emelkedő s bemélyített barázdákkal tagolt lemezek támogatják, felső részére pedig kecsesen simul a szőlőlevél- és gerezdekből alakított dísz. A kisebb gomb diszitése a kehely talpán körbefutó diszítéshez hasonlít. A kehely kosarát ékesen hajló finom indáju stilizált lombok és azok között egyik oldalon a Thorotzkay-család czímere, más oldalon az inda két külön kanyarodását összefogó s alsó részében lombdíszbe átváltozó emberi alak, ékesíti s ezen diszítés felső szélét ritmikusan lombokból füzött szalagszerű ornament határolja. A kehely talpán a következő felirat olvasható: «*Grof Torotzkai Pál s grof Teleki Juliana ajándékozták a T. sz. györgyi reformata eclesianak egybekelések első esztendejében 1796. Kolozsvarott delimalta s tsinalta ötves Kolozsvári Kis Jozseff.*»*

Érdekes egy 348 gr. sulyú s csak 20 cm. átmérőjü kis ezüst tányér, melynek csekély bemélyedésü közepén a Thorotzkay-czímer látható s a czímer körül és a tányér szélén a következő felirat van bevésve: «*Emlékezzél meg uram arról a mi 1784-ben 11-dik novembris esett rajtunk. Tekints reánk és vedd el a mi gyalázatunkat. Jerem: Siral. V. 1. A torotzkószentgyörgyi refor. eklesiaban az ur asztalára tsináltatta grof Torotzkai Sigmond 1787-dik esztendőben.*» A felirat első szakaszának bevégződésénél lomb van bevésve s más diszítés e tányéron nincs, de érdedes a felirat, mely a Hóra-lázadás itteni pusztításaira vonatkozik. Ugyanis ez a gróf Thorotzkay Zsigmond a XVIII. század második felében egy Járai nevű árva és szegény fiut neveltetett, kiből az ő befolyása révén később toroczkószentgyörgyi ev. ref. kántor-tanító lett, de a kit részeges és kicsapongó élete miatt ezen állásából csakhamar elcsap-

* Kiss József mester uram aligha nem úgy értette, hogy «delinealta». *A szerk.*

tak. Ez a járai a Hora-lázadás idejében a havasokból a magyarok által lakott vidékekre dulva, gyilkolva és rabolva aláözönlő oláhok egyik csoportját Toroczkó Szentgyörgyre vezette és miután ott ő a kastélyok s az egyházak rejtékhelyeit jól ismerte, az oláhok az ő kalauzolása mellett rabolták ki a birtokosokat és a templomokat. Járai az ő jótevőit sem kimélte s a gr. Thorotzkay-családot is kirabolta. Az ev. református egyház kincseit magához vette s nem elégedett meg azzal, hogy Farczádi nevü ev. ref. lelkészt felkonczoltatta, hanem a templom belsejét is törte-zúzta és rongálta, de miközben ő boszúja kielégítéséről a templom belsejében dühöngött, nem vette észre, hogy Toroczkó város felől egy magyar sereg érkezett. Igy Járai a klenodiumok egy részével a magyarok kezébe került. Ez 1784. évi november 11-én történt és ezen szomorú eseményre vonatkozik a gr. Thorotzkay Zsigmond által pár évvel később adományozott ezüst-tányér felirata.


A toroczkó-szentgyörgyi ev. ref. egyház kelyhe 1796-ból.

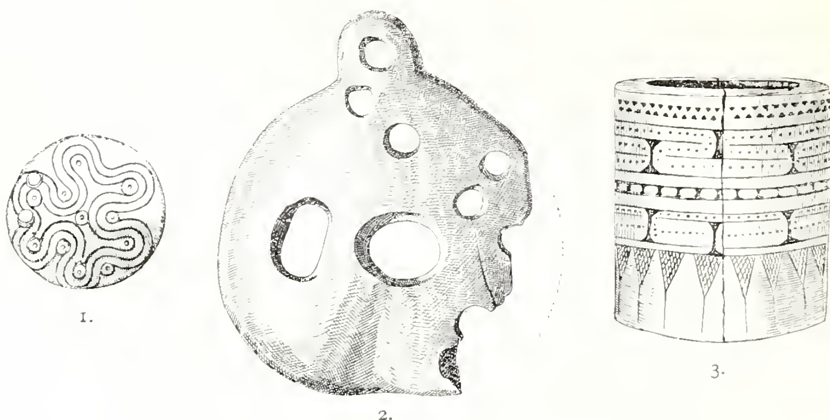
Hogy később 1848-ban, de kiválóan 1849. évi julius 30-ikán, midőn az oláhok Toroczkószentgyörgyöt ismét feldulták, kirabolták és felégették, az ev. ref. egyház klenodiumai a rablás martalékául nem estek, csak annak köszönhető, hogy az egyház gondnoka azokat azon zavaros időben a régi faládával együtt elásta s évek során át elásva tartotta.

A klenodiumok között van még egy nagyobb féle (226 mm. magas s 1010 gr. nehéz), de egyszerűbb ezüst kanna, melynek oldalát a gr. Thorotzkay és a' gr. Teleky czímer födelének felső részét szőlőlevelek és gerezdek diszítik s füle is stilizált lombot ábrázol. A czímert körítő vésett szalagon olvasható felirat szerint: «*Tsináltatta Groff Thorotzkai Pál és Groff Teleky Julianna 1823-ban.*» Megemlítésre érdemes még egy felül kissé kiszélesedő s belső részében aranyozott csinos ezüst kehely, (385 gr. sulyú) melynek kupáját kidomborodó szőlőgerezdek és levelekből szalagszerűen körbemenő diszítés övedzi s talpán a renaissance stilű lombok közül itt-ott öt-öt bogyó, a nodus-on pedig három-három bogyó buvik elő. Felirat vagy évszám ezen szép kelyhen nincsen.

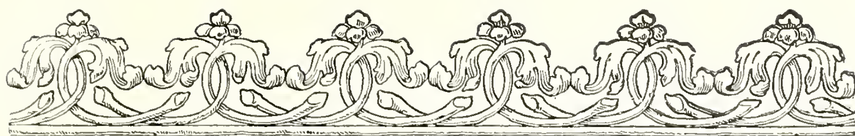
A toroczkószentgyörgyi egyház rejtékfiókkal is ellátott régi ládájában szép urasztali terítők s azok között néhány a himzéshez felhasznált arany- és esüstfonál nagy súlya miatt érczértékben is drága mű, őriztetik. Van két csaknem teljesen egyforma fátyolkendő. Mindkettőnek közepét ujjnyi vastagra domborodva az aranynyal és ezüsttel himzett Thorotzkay czímer foglalja el, széleit aranycsipke köríti s azon belül lomb-, virág- és gyümölcsnek aranynyal himzett széles szalagja s a szentírásból vett egy-egy mondat, meg az 1788. évszám kivarrásához felhasznált skofium oly sulyossá teszi, hogy az egyik 228,

a másik 250 gr.-ot nyom. Egy harmadik fátyolkendőnek csak négy szegletét ékesítik arany virágok, de a himzés ujjnyi vastag s így annak is súlya 245 gr. Egy csak 87 cm. hosszú fátyolkendőnek a két vége van magyaros virágdíszszel a szövet mindkét oldalán csaknem egyformán ékesítve s a 60 gr. arany súlya alatt a vékony fátyolszövet szinte szakadozik. Egy 98 cm. hosszú s 93 cm. széles fátyolkendőnek négy szegletén aranynyal himzett magyaros izlésű s körben hajló szárú virágok ékeskednek. Ennek súlya 52 gr. Aranynyal himzett magyar virágok diszítik egy 85 cm. hosszú fátyolkendő négy sarkát is. Kiválóan finom és tüfestésszerűen alkalmazott az a szines selyemmel és skofiummal himzett nyolcz virágcsokor, mely egy 55 cm. széles fátyolkendő szélein van elhintve, s melyek közül négy-négy egyenlő. Egy 216 cm. hosszú nagy fátyolterítőn nyolcz sorban szines selyemmel (sárga, zöld, fahajbarna, fehér, kék, veres) s itt-ott egy kevés skofiummal is nyolcz-nyolcz tehát összesen 64 magyar renaisance izlésü szép virágcsokor képez feltünően gazdag- és figyelemre méltó diszítést. Egy 67 cm. hosszú kék selyemterítőt ezüstcsipke szegélyez s a terítő szegleteitől lombokból kiinduló virágok piros, kétféle sárga és zöld selyem, valamint ezüstfonállal alakított tömött sorai vonulnak a széleken végig. Egy 170 cm. hosszú rozsda-vörös szinű bársonyterítőt aranyozott ezüstzsinorból vitézkötés szerűen alkalmazott sujtásozás, valamint ugyanazon zsinorból felvarrt felirat diszit. A felirat szerint ezt 1787. évi karácsony ünnepén gr. Thorotzkay Pál annak emlékéül adományozta, hogy ő akkor vett először úrvacsorát. Megemlítésre méltó még az a 180 cm. hosszú s 130 cm. széles valódi keleti szőnyeg, mely állandóan az úr-asztalát borítja s épen azért a sok használat miatt már itt-ott szakadozásnak is indult, de még mindig igen szép és értékes példány.

Torda, 1904 október 28. *Téglás István.*



Őskori csonttárgyak a tiszafüredi múzeumban. $^{2}/_{3}$ n.



IRODALOM.

MARC ROSENBERG: *Aegyptische Einlage in Gold und Silber.* Frankfurt am Main. Verlag von Heinrich Keller 1905. 4 r. Körülbelül 20 év telt el azóta, hogy *Perrot* és *Chipiez* nagy terjedelmű és valóban úttörő műve: «Histoire de l'art dans l'antiquité I. L'Égypte» megjelent s ma már oly művek egész sora csatlakozik hozzá, melyek nemcsak általános körvonalaiban tüntetik föl ez ősrégi kulturnép művészetét, hanem tudományos vizsgálataik körébe vonják teremtőerejének a művészi tevékenység legkülönbözőbb mezőin való megnyilatkozását sőt iparművészeti tevékenységének egyes termékeit is. A következő szerzőket és műveket idézhetjük példaképpen: *G. Maspero* «Archeologie égyptienne», Paris 1887; *A. Erman* «Ägypten und ägyptisches Leben im Altertum», Tübingen 1885—1887; *G. Steindorff* «Das Kunstgewerbe im alten Aegypten», Leipzig 1898; *W. M. Flinders Petrie* «Egyptian decorative art», London 1895; *L. Borchardt* «Die ägyptische Pflanzensäule», Berlin 1897. Főleg az egyptomi művészet kisebb alkotásai, a szorosabb értelemben vett műipari termékek azok, melyek legtöbb figyelemben részesültek az utóbbi időben; ez az érdeklődés hozta létre *Rosenberg* művét is. A tárgyat, melynek beható és alapos tanulmányozását tűzte ki műve feladatául, aligha tudta volna más úgy megvilágítani mint ő, a ki arra tényleg leghivatottabb.

Figyelmét azok az ismertetések ragadták meg, melyeket *De Morgan** dahsúri ásatásai eredményéről tett közzé. De Morgannak ugyanis sikerült föllelni az egyptomi ötvösség legrégibb emlékeit, köztük berakásokkal diszített nemesfém-ékszereket. E berakott művek technikai minőségének vizsgálatával foglalkozik művében Marc Rosenberg. Az egyptomi történet különböző korszakaiból származó ékszerleletek szorosabb tanulmányozása közben azon, az egyptomi művészet tanulmányozása szempontjából igen fontos eredményre jut, hogy nagy tévedés azt állítani, hogy az egyptomiak már a legrégibb időben ismerték a zománczot. *Az ó-egypt. berakott művek nem zománczosak, hanem rekeszes mozaikoknak tekinthetők.* Az egyes darabok körvonalai és hátlapja aranyból, vagy ezüstből készültek és az ilyképpen alkotott rekeszekbe tarka köveket vagy üvegpaszta darabokat gipszszel erősítettek be. A legszebb darabok a XII. dinasztia korából, tehát a Kr. e. XX. századból valók. Ez időben az ékszerészet a virágzás olyan magaslatán állott, a melyet azután alig ért el valaha.

A legszebb darabok azok a naos-alakú ékszerek, a melyek isteneknek, királyoknak, fejedelmeknek sőt magánembereknek is melldísz gyanánt szolgál-

* Feuilles à Dahchaur 1894.

tak. Ezek közül különösen III. Amenemhat király Dahsúrban lelt melldísze válik ki. A hatalmas egyptomi királyt ábrázolja, a mint egy sémi harczosnak az üstökét megragadja, hogy fölemelt buzogányával leüsse. Isis istennő, a kit az élet jele ☥ képvisel, legyezessel hűsíti a királyt munka közben, míg a keselyű-istennő szárnyait védőleg terjeszti ki fölötte és neki az «élet» és «maradandóság» jelvényeit adja át. Az egésznek kivitele egységes, rekeszes technikájú. Az alaplemezre magasszélű lamellákat raktak föl, a melyeknek hivatása volt, hogy szines berakásokat, u. m. karneolt, lapiszlazulit és egyébb féldrága köveket befoglaljanak. Azonban szürkésbarna szinű pasztát is látunk, a melylyel a legyőzött sémita van ábrázolva.

Egy pontban nem lehetek Rosenberg Márkkal egy véleményen. Ő ugyanis azt mondja: «A mint a karneolbetét az egyptomi embernek a traditionális szinét mutatja, úgy választhatták a szürkésbarna színt, hogy a sötétbőrű semitát ábrázolják vele.» A szürkésbarna szín ugyan tényleg a semiták jellegzetes színe az egyptomi emlékeken; de, hogy ezen szürkésbarna színt valamely olcsó anyagból és nem kövekből állították ki, annak oka azon törekvésben rejlik, hogy a sémi faj kisebb értékét az egyptomiéval szemben az ábrázolásban az anyag minősége által is kifejezésre juttassák.

Azon körülményből, hogy egy Dahsúrban talált mellvérten (képét lásd: Marc Rosenberg, 2. lap, 4. ábra) egy fekvő bika vagy borjú van ábrázolva, nem vonnám le azon messzeható következtetést, hogy ezen kép mykénei importra utalna. A fekvő borjú vagy bika már ó-egyptomi jelvény, a IV. dinasztia korába tartozó legrégibb piramisok feliratain már ott találjuk ezen képet «au» phonetikus jelentéssel hierogliphа képpen használva. Ha tehát egyébb körülmények nem bizonyítanak a mykénei bevitel mellett: ezen állatkép még nem elég hozzá.

Rosenberg munkájának kiállítása és képei a lehető legjobbak. A mű maga pedig igen értékes és gazdagítja az egyptologiát.

Budapest, 1905 január 22. *Mahler Ede.*

TROPAEUM TRAJANI. EIN BEITRAG ZUR KUNSTGESCHICHTE DER KAISERZEIT, von Franz *Studniczka.* Leipzig, Teubner, 1904. Mikor az Arch. Ért. 1904. 360. s következő lapjain megjelent összefoglaló ismertetést Adamklissi irodalmáról összeállítottam, az itt említett terjedelmes (152 negyedrétü lap) dolgozatot még nem ismertem, s a mi könyvtári viszonyainknál fogva előbb olvashattuk Furtwänglernek támadó kritikáját Studniczka művéről, (Berliner Philologische Wochenschrift, 1904. 1200., 1207. ll.) mint magát a megtámadott művet.

A mint tudjuk, a Furtwängler és ellenfelei közt folyó vita a körül forog, hogy a tropæum F. szerint Crassus (Kr. e. 28) emléke, a többiek Trajanusénak tartják, s a tropæumon levő feliraton kívül az építészeti forma és a díszítések stilusa az az alap, a melyen a maguk álláspontjának igazolását keresik. Studniczka nem akart vitázó értekezést («Streitschrift») írni (152. l.), hanem a műtörténeti analogiákat gyűjti össze, bő leírások és fejtegetések mellett 86 ábrával világítván meg állításait.

Először is a tropæum feliratának és a tropæum közelében fekvő kriegerdenkmalnak a tropæummal való egykorúságát mutatja ki, majd áttér a művészettörténeti tárgyalásra, és sorban fejti ki előbb az építészeti, majd az ornamentikai szempontokat.

A tropæumhoz hasonló zömök kerek építménynek Furtwängler nem ismeri későbbi analogiáját, mint Cæcilia Metella síremlékét. St. kimutatja, hogy Hadrianus mausoleumának kerek része (a helyes reconstructió alapján) arányaiban teljesen megfelel a tropæumnak. A tropæumot körülvevő lépcsőzetben St. görög hatást talál, s a felhozott római példák arra szolgáltatnak bizonyságot, hogy ily lépcsőzeteket a rómaiak Augustus korában még nem alkalmaztak.

A zömök hengeralakú építménynek felső felét két növénymotivumos víz között alacsony félpillérek közé foglalt dombormüvű metopesor borítja. A félpillérek felváltva lombdíszesek és hornyoltak. A félpillérek alkalmazására a samothrakei Arsinoeion (Kr. e. 3. évszáz) ad példát, de itt a pillérek még tényleg viselik a főpárkány súlyát ; a pergei kapúbástyákon már a tropæumhoz hasonló lapos félpillérek vannak, a melyek már csak diszítésül vannak alkalmazva. A későbbi korból feltünő analogiák a perugiai úgynevezett Porta Marzia és egy a metzi múzeumból itt először közölt Kr. u. 2. évszázbeli sírkő. A lombdíszes és hornyolt pillérek váltakozására az első analogiát az afrikai Tripolisban volt Antoninus Pius idejéből való diadalkapún találta St., tehát a tropæumnál illetőleg Trajanusnál későbbi időből. A félpillérek alatt és felett húzódó vizekre analogia van már pompejii épületeken, de kimutatja St., hogy még Caracalla idejében is divatos volt e diszítésmód Caracalla diadalíve Thevestében.

Az oromsoron az ormok és a közök szélén egységesen körülfutó «mæandroid» párkányra valódi analogiát St. csak egy 3. évszázbeli keresztény sarkophagoson talált. Az ormon ábrázolt, fához kötözött barbárok a Constantinus diadalivének Trajanuskori hasonló szobraira emlékeztetnek ; a közök elé helyezett fekvő oroszlánszobrok későbbi toldásnak tünnek fel, míg a tőlük eltakart, sarkára állított négyzet és kör közt, befelé hajló körívekből alkotott nyolczszöggel diszített hármas tagozású falfelület diszítő motivumai közül, különösen a befelé hajló körívekből álló idom már Pompejiben is gyakori.

A tropæum felső részét alkotó, a Mars Ultor feliratot és a diadaljelvényt is viselő hatszögű felépítménynek Hadrianus mausoleumán kerek alaprajzú felépítmény felelt meg ; Numidiában a Szuma Dzsadzia néven nevezett mausoleum már hatszögű ; keleten inkább nyolczszögűeket talált St. Érdekes azonban, hogy kerek és szögletes alaprajzú épületrészek egymásba illesztésére csak egyetlen egy analogiát tudott találni Hadrianus tiburi villájában, de az is kétséges.

A felépítmény párkányaihoz hasonló erősen hajlott profilt St. csak Aquincumból ismer. A feliratos lapot szegélyező hornyolt lapos félpillléreknek megfelelően a hatszögű felépítmény négy lapján a félpillérek között arkádok látszanak ; az arkádok boltozatai a félpillér középmagasságába helyezett oszlopfejre támaszkodnak, holott a Colosseum arkádjai boltozatának támasztópontjai egészen függetlenek a külső falat diszítő féloszlopoktól ; ilyen egyesítésre mutat

ugyan már Pompeji is példát, de a legtalálóbb analogiákat Rhenusparti római sírköveken találta St.

Az építészeti szempontokból összegezett eredmény (63—71. lap) az épület «unarchitektonisch», «flächenhaft decorativ» (bocsánat a lefordíthatatlan német műszókért) jellegét azzal tudja magyarázni, hogy az építés vezetője nem volt elsőrangú építőművész s a kivitelnél érvényesült a nagy birodalom különböző vidékeiről összegyűjtött hadseregből válogatott mesteremberek sokféle izlése és képessége, de épen az e különféleséget magyarázó analogiák teszik kétségtelenné azt, hogy Crassus idejében ilyen mű létre nem jöhetett.

Az értekezés második része az ornamentikai megfigyelések alapján tünteti fel, hogy a tropæum nem keletkezhetett Kr. e. 28-ban, hanem a Trajanus-féle felirattal egykorú. Ugyanerre az eredményre vezet a harmadik rész, a domborművek tárgyalása.

Ha az építészeti részről lehetett rövid és annyira a mennyire érthető kivonatos áttekintést adni, e két utóbbi rész ismertetése alig adhat képet magáról a műről. Kétségtelen, hogy az a «nem ügyvédies» (145. lap) tárgyalás, a melyre St. saját bevallása szerint törekedik, sokszor, majdnem többnyire vádló és védőbeszédre emlékeztető hangon szól Furtwänglerről, a ki fentebb említett ismertetésében maga is kiemeli ezt, érthető, hogy nem nyugodt, hanem elég szenvedélyes hangon.

Nekünk, távol a kérdés személyes vonatkozásaitól tárgyilagos itéletet kellene mondanunk St. művéről. De sajnos, az az anyag, a melyet ő az összehasonlításokban felhasznált, s a melyről maga is elismeri, hogy nem teljes, sokkal több, mint a mennyihez mi egyáltalában hozzáférhetünk. (Mindenesetre örvendetes, hogy aquincumi, komáromi emlékek, a nemzeti múzeum gazdag gyűjteményének épen a provincialis művészetre oly fontos tárgyai kellő figyelemben részesültek úgy itt St., mint már előbb is (Furtwängler részéről).

Igy az idézetek bő jegyzéke nekünk holt betü, és St. művének elolvasása fárasztó lesz, mert nem tudjuk kellő figyelemmel kisérni az előttünk ismeretlen és hozzá sem férhető közlésekre, fényképekre, műtárgyakra való hivatkozásait.

Hogy pedig épen a műformák analogiájának megállapítása mily nehezen juthat el a bizonyosságig, helyesebben szólva a valószinűségig, arra St. művének 104. lapján találunk egy érdekesen jellemző kijelentést: «Was Furtwängler im Sinne hat, wenn er die Vasenform «charakteristisch, hellenistisch» nennt, ist mir nicht gegenwärtig.»

Az a bámulatosan bő anyag, a melyet St. összegyűjtött, s az az eredmény, a melyet belőle kifejt, most Cichorius multkor ismertetett műve megjelenése óta értékében mégis nagyot nyert. Cichorius magyarázata Furtwängler álláspontja alól kiveszi a talajt s inkább F. ellenzőinek, tehát St.-nak is ad igazat. És mégis St. művét elégedetlenül tesszük le; igaz, hogy neki sikerült műtörténeti kutatás és okoskodás alapján kimutatnia azt, hogy a tropæum és felirata egy időből való, de nem találjuk benne nyomát a Constantinus-Licinius-féle restaurálás felismerésének, pedig ezt is feliratos szöveg bizonyítja. Azt hiszem, hogy ha St. előtt nem lebegtek volna Furtwängler ellenmondásai,

s nem kellett volna arra gondolnia, hogy az ő állításait F. ismét a saját szempontjából fogja kiméletlen kritika alá vonni, a rendelkezésére álló gazdag anyagban megtalálhatta volna a konstantinikus analogiákat, ha ugyan az a körülmény, hogy ilyen analogiákat nem emleget, nem a konstantinikus analogiák hiányának a következménye. De alig lehet feltennünk, hogy ha a Municipium elpusztúlt és restaurálásra szorult, a mellette álló tropæumot nem bántotta volna a dúló ellenség (CIL III. 13,734). Igy különösen a domborműveken levő alakok fejei voltak első sorban a pusztításnak kitéve. A mennyire a fényképekről meg lehet itélni, a tropæum arczképei, a melyeken St. még fájdalom kifejezését is felismeri (139. l.), távol állanak a Trajanus-kori emlékeken található arczképektől, a mi a kivitel részleteit illeti. A durva vonásokkal kidolgozott szem, az aránytalanul nagy orr, továbbá a metopesort tagozó félpillérek fejei az előttünk álló ábrákon oly felfogást mutatnak, a milyent a diadalmas Trajanus rendeletére készült votivus emléken nem várnánk.

Studniczkának mindenesetre nagy érdeme, hogy a műtörténeti adatok megfigyelése alapján keres döntést a vitás kérdésben, mert ez adatok épen oly jellemzők, mint a nyelvi, viseleti külömbségek és a jogi életben mutatkozó változások (24. lap). *Finály Gábor.*

CHR. BLINKENBERG. «*Archaeologische Studien*» Kopenhagen, Leipzig, 1904. 8-r. 128 l. Képes táblákkal és ábrákkal a szövegben. A dán szerző négy



1. és 2. ábra. A zsenai bronzkéz a n. múzeumban Blinkenberg «Arch. Studien» szerint

dolgozatát egyesítette ebben a tartalmas kis kötetben. Legelőbb a Görögországban talált őskori kőszerszámokról értekezik, aztán egy bœotiai edényfestmény segítségével megmagyarázza, mikép érthető meg az Odysseában szereplő híres ijazási verseny, melynek alkalmából a hős átlőtte a fia által sorban elhelyezett

baltákat. A harmadik czikkben tárgyal egy athenei eredetű V. századi remek domborművet. Kideríti róla, hogy áldozati emlék Hypolitos tiszteletére, a mit biztos módszerrel, találékony szellemmel bizonyít. Legterjedelmesebb a negyedik értekezés Sabaziosról és az ő emlékeiről. Sabazios phrygiai isten, kinek tisztelete a Krisztus utáni századokban egyéb keleti istenségek vallásaival az ókori világ nyugoti részeiben is meghonosult. A legjellemzőbb és legsűrűbben előforduló Sabazios emlékek az eddig votivkezeknek mondott rejtélyes symbolumokkal borított kézfők. Ilyent harminczat idéz és méltányol a szerző, köztük



3. ábra. A kopenhágai Sabazios-emlék Blinkenberg «Arch. Studien» szerint.

van a n. múzeumban őrzött zsenai kéz is (Krassó megye), melyről legelőbb 1879-ben az Arch. Közleményekben (XIII. köt. 72 l.) jelent meg ismertetés és ábra. Most Blinkenberg összefüggésben egyéb emlékekkel foglalkozik vele (1. és 2. ábra.), megállapítja, hogy a kezeken jelenkező symbolumok nagy száma és maga a phrygiai sapkában ábrázolt, fenyőtobozt tartó isten legteljesebben a kopenhágai múzeumban őrzött táblácskán ismétlődnek, melyhez hasonló kisebb táblácskák másutt is őriztetnek. Ismételjük a kopenhágai táblácska képét (3. ábra), magassága 0·232 cm., szélessége 0·156 cm. Kis ædiculában áll Sabazios és körülötte az attributumok és jelvények nagy száma. A ki ismeri a Dunavidéki lovasemlékeket és különösen a kis dioskur-kabir-thrák vallásbeli ólomtáblácskákat,

melyekről ebben a folyóiratban szó volt, a Sabazios táblán is több oly jelenséget fog fölismerni, a milyenre azokon akadtunk. Első az ædicula hasonlatossága. Második a templomka ormában szereplő Helios négyesfogata, harmadik az orom fölött álló két dioskur, a ki azonban ezúttal nem ül a lován, de mellette áll; negyedik, Sabazios két oldalán Luna és Sol mellképe. A kisebb jelvények közül említhetők a kosfej, a kigyó, mely fa körül tekerődzik, a madár, Hermes botja, kratér és hydria, égő oltár, tinó és járom. A dombormű főalakja Sabazios baljában pálczát fog, mely fölül oly kézzel végződik, a milyen a zsenai. Nem lehet tehát kétség, hogy a kezek áldozati emlékek, melylyel a hívők az élet bajaiban e keleti isten segítségét kérik vagy azt meghálálják és a túlvilági életben is az ő oltalmát remélik. A kéz épúgy képviseli az isten segítő kezét, mint a hogy az orvos keze nyújtja a segítséget, a miről az egész régi orvostant χειρουργία-nak nevezték. Az isten legközönségesebb jelvényei a fenyőtoboz és a kigyó, ezek sohasem hiányzanak, a mióta a nyugaton Zeussal azonosították, czikázó villám és a sas is ott van mellette. A többi melléklet leginkább a szertartásokra és az áldozatokra vonatkozik, az állatok közül pedig a gyík, béka és teknősbéka az istennek szent állatjai, melyek szintén megóvják a halandót bajoktól. A szerző régi szobrok segítségével azt is mutatja, hogy mikép hordták e táblácskákat a mellükön. Az apró symbolumot néha lánczokon fölfűzve mellükön hordták az emberek és szerző szerint nincs kizárva annak lehetősége, hogy talán az ily apró jelvényekkel teli aggatott híres szilágysomlyói aranylánczis (A régibb középkor emlékei I. k. 14. tábla) valamelyes kapcsolatban van a Sabazios vallással. *Hpl.*

«MITTHEILUNGEN DER GESELLSCHAFT ZUR ERFORSCHUNG JÜDISCHER KUNSTDENKMÄLER. I. Zweck und Ziel der G. z. E. j. K. zu Frankfurt a M.» 1900. A fényesen és művésziesen kiállított nagy negyedrét alakú füzet Frauberger düsseldorfi muzeumi igazgató műve és az új társulatnak mintegy programmját adja. Ebből a rendeltetésből magyarázható az, hogy a csekély terjedelem mellett — 38 lap 23 képpel — sokféléről van benne szó: a zsinagóga és magánház építéséről, a zsinagóga és ház kultusztárgyairól és még egyebekről. A füzet tarkaságát mutatja a különben érdekes képek sora, melyből azt látjuk, hogy a zsidó művészet hazája ott van, ahol a művészeté általában — Olaszországban. Az idekerült spanyol zsidók (1492 óta) műveltek voltak és innen van az, hogy olasz földön a XVI. században a művészet a zsidó istentisztelet keretében jelentősebb helyet foglal el. Kétségtelen, hogy a környezet, amely a saját templomait annyi fénynyel és mai napig bámult művészettel építette, festette és diszítette, a zsidókra is nagy hatással volt.

A második füzetet, amely 1901-ben jelent meg, kizárólag a zsinagóga építésének és diszítésének szenteli Frauberger. Összesen 44 képet ad. Látjuk a prágai Altneuschulet, a lengyel fazsinagógákat, melyeket már sokszor írtak le, a damaskusi, livornói, hajdani frankfurti s más zsinagógákat. Nem uralkodik egységes stilus, sőt a prágai Altneuschule, a mely a középkorban épült, régi alkatrészeiben gót stilt mutat, a mire talán nincs is más példa. A legérdekesebbek közé tartozik már sorsánál fogva a toledói két zsinagóga, mely a 14.

században épűlt és évszázadok óta keresztény templom. Az egyiknek neve El Transito, a másiké Santa Maria la Blanca. A héber felíratok még láthatók, de hibák vannak bennük. Valószínű, hogy a betűk kopása után az átfestés alkalmával estek meg a botlások. A betűk esetlen alakjai sem vallanak zsidó művész kezére.

A 44 kép a salamoni szentélytől a legújabb zsinagógákig terjedő építési alkotások külsejét és belsejét mutatja be, részben az előző füzet ismétlésével. Nagy a változatosság és sem egységes rendszer, sem természetszerű fejlődés nem mutatkozik az építésben. A zsinagógák az illető országok építészeti történetével függnek össze és nem látunk e tekintetben kellő kutatásokat. A zsinagógaépülethez tartozik a zsinagóga berendezése, melyben a kultusztárgyak állanak első helyen. Frauberger tehát a 3. és 4. kettős füzetben ezekről értekezik. Az anyagot két csoportra osztja ; az elsőbe a zsinagóga tárgyait sorolja, a másodikba a házban vallásos gyakorlatnál használtakat. Van még egy harmadik csoport is, de ez tulajdonképen a másodikhoz tartozik, miről még szó lesz.

A be nem avatottakat bizonyára meglepi, hogy a zsinagógában, melynek istentisztelete egyszerü és minden pompától távol állt, 27-féle kultusztárgy kínálkozott a művészeti alakításra. Ilyenek : a tóraszekrény, kárpit, tóratekercs, tórakötő, tóraköntök, granátalma (a tóratekercs vesszője csúcsába helyezett granátalmaalakú ezüstből készült dísz), korona, (hasonló rendeltetéssel), pajzs (a tórán függő lemez felirattal), mutató (a tóraolvasásnál, kézalakú), előimádkozó asztal és a házacska, melyben áll az örök lámpa, az elhúnytakért égő mécses vagy gyertya, chanukka (felavató ünnep, deczember táján) gyertyatartó (mécses is) és a terítő, melyre állítják, a koronalámpa és a fali lámpa, a borkehely (kiddus-serleg), s a fűszertartó. A többi közűl még felemlítjük : az esküvőmennyezetet, a kürtöt (sófar), az Eszter-könyvtekercset és az imakönyveket. Mindezekről képeket mutat be Frauberger. Van közöttük több, melyek az ókorban ismeretlenek voltak. A tóra diszítésére szolgáló drága tárgyakat tudtunkkal a talmud sehol sem említi, ilyenek a granátalmák, a korona, a pajzs. Sőt a mutató sincs megnevezve és abból a tényből, hogy hosszú sorok írását megtiltja, nehogy a felolvasó szeme az új sornál tévedjen (Blau, Az óhéber könyv, Budapest, 1902., 105. lap), az következik, hogy a mutatót nem ismerték. A halottakért gyertyát nem gyújtottak és írott imakönyveik sem voltak a VII. század előtt. Több tárgynál a keletkezés kora kétes és az értekező műtörténész feladata lett volna, hogy a kérdéseket legalább felvesse.

Térkimélés czéljából csupán egy pontot világítunk meg, melyből látható, hogy a zsidó archaeologia még gyermekkorát éli. A római zsidó katakombákból előkerűltek festett üvegek, melyeken egyéb figurák közt a tóraszekrény is ábrázoltatik. Ez rég ismeretes és sokat foglalkoztak vele. Szerzőnk első helyen négy fényképen mutatja be a szekrényeket. Valamennyi nyitva van és láthatók bennük a tekercsek, az elsőben 9, a többiben 6—6. Azt a kérdést, hogy miért van a szekrényben éppen 6 vagy 9 könyv, tudtommal eddig nem vetették fel. Általában azt hisszük, hogy csakis tóratekercsek (Mózes öt könyve) képzelendők e könyvek alatt. Erre a gondolatra a régészeket a mai szokás ve-

zette, a mely szerint a zsinagógákban mást mint tórapéldányt nem őríznek. De megfeledkeztek arról, hogy az ókorban, tehát abban az időben, melyben a szóban forgó műtárgyak keletkeztek (III. század), a zsinagógákban a szentírás öszszes könyveit tartogatták (tósz. Bába Moezia 11.23; misna Megilla 3,1 s más helyek), sőt a jeruzsálemi szentélyben is (tósz, Kelim II. 5,8 és misna Tóma 1,6). A biblia 24 könyvét rendszerint nem írták külön-külön tekercsbe, hanem pusztán háromba, vagyis minden részt egy-egy tekercsbe, a mi már az idézett helyekből is következik, melyekhez járulnak más adatok is. (Blau, Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből, Budapest, 1894, 16 köv. ll.) Minthogy az istentiszteletnél némely ünnepeken két vagy három példányból kellett olvasni, a tóraszekrényben két vagy három teljes bibliapéldány volt elhelyezve. Az első esetben 6, a második esetben 9 fiókra volt szükség.

Ilyen szekrény állott már az egyik fentidézett hely szerint a jeruzsálemi szentélyben és valószínűnek látszik, hogy az volt a zsinagógai szekrény elődje. A szóban forgó üvegeken a szekrényen kívül láthatók még a hétágú gyertyatartó és egyéb istentiszteleti eszközök, melyek a szentélyben használtattak és nem lehetetlen, hogy azért kerültek együvé.

A ház kultusztárgyai, melyekhez pl. a szombati lámpát és hasonló dolgokat sorol, 20-ra rúgnak. A 108 képterítő. Frauberger azt mondja, hogy húsvétesti terítö (Sedertischdecke). De a belevésett imák (kiddus), melyek nagyító üveggel olvashatók, azt mutatják, hogy szombati és ünnepnapi kenyértakaró, a milyenek ma is szokásosak. Két szögletben a készítés évszáma is meg van adva, de sajnos egy bibliai vers alakjában, melynek számokul veendő betűit egy-egy ponttal jelölték. Ezek a betűk fölött levő pontok a fényképen nem vehetők ki. A legtöbb házi eszközt a húsvét ünnepi vacsorájánál használták. A zsidó ház bal ajtófélfáján egy capsula van, melybe egy Mózes 5. könyve 6. fejezetének 4—9. verseit tartalmazó pergamentszalag van bedugva. Ennek neve *mezuza*. Ezekről és még hasonló dolgokról van még szó, melyek közül a serlegek külön említést érdemelnek.

A «Mittheilungen» utolsó részében, mint külön csoportot 20-féle műtárgyat mutat még be Frauberger, melyeket épp oly joggal a második részben is tárgyalhatott volna, mert nincs semmi különös kriteriumuk, melyek ezeket mint külön csoportot jellemeznék. Szó van az imaköpeny, a husvéti kenyér (pászka) és készítőeszközei, a circumcisio kései, a purimtészta, különféle serlegek, sírkövek és egyéb műtárgyakról. A legérdekesebbek közé tartoznak az amulettek, melyeket az olasz zsidó leányok viselnek. Az amulett rendszerint gyöngy vagy ezüst lemez széldiszítéssel, a középen héber betűkkel írt Isten névvel, a mely az egyiken a «Dávid pajzs»-nak nevezett hexagramm közepén díszlik. Ezeket ezüstlánczczal a nyakukra akasztják és ma már nem babonából viselik, hanem a keresztet viselő környezet hatása alatt zsidóvoltuk külső jelzésére. Minthogy Olaszországban a kabbala hajdan rendkívüli tekintélyben állott és még ma sem veszett ki, a babonás eredet kétségtelen. A legrégibbek a XV. századból valók. Frauberger nem mond róluk semmit. A legérdekesebb a 124. számú. Fent két tábla van, melyek mindegyikén 5—5 sor héber betűformák láthatók. Az első sorban a tízparancsolat első szava ismerhető meg.

Különben is első tekintetre észrevehető, hogy a két kőtáblát ábrázolják, melyekre a tízparancsolat van bevésve. Még érdekesebb a lemezen levő kép, a mely nem más, mint az Izsák feláldozása (Mózes I. könyv, 22. fej.), a kép alatt levő héber betűformák valószínűleg Ábrahámmal kezdődnek. Ábrahám és Izsák eme hűségpéldájára az imákban is sűrűn történik hivatkozás és ez az oka, a miért amulettre tették.

Az utolsó évtizedben keletkezett Bécsben a «Gesellschaft zur Erhaltung und Conservirung jüdischer Kunstdenkmäler» és Hamburgban a «Gesellschaft für jüdische Volkskunde». Mindkét társulat gyűjt műtárgyakat, de a tudományos értékesítés terén a frankfurti társulatot illeti meg az elsőség ma. Csupán azt kell sajnálni, hogy a lelkes műtörténész jártassága a zsidó régiségekben hézagosak ; az anyag összegyűjtése és közzététele azonban oly érdem, a mely miatt elismerést érdemel.

Budapest, *Dr. Blau Lajos.*

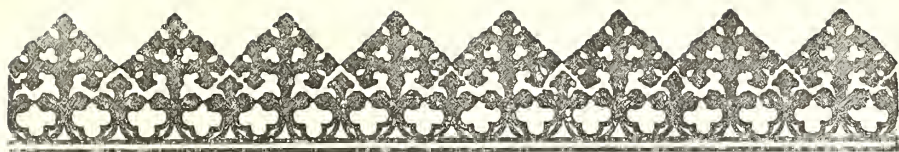
KÁROLY JÁNOS : FEJÉRMEGYE TÖRTÉNETE. A megye közönsége iránti tiszteletből írta. Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére kiadja : Fejérvármegye közönsége. Székesfejérvár. Nyom. Csitári K. és Társa kny. I. k. 1896. 8. r. 617. l. II. k. 1898., 717. l. III. k. 1899., 592. l.+4. tábla. IV. k. 1901., 561. l. V. k. 1904., 768. l. Minden kötetben több kép és nemzedékrendi táblázat.

Most nyert befejezést e terjedelmes monographia, mely eredetileg három kötetre volt tervezve, de az egyes községek történetére a buzgó kutató sokkal több anyagot gyüjtött össze, hogy sem az az eredeti szűk keretbe befért volna. Az I. kötet a megye természetrajzi és általános történelmi viszonyait, őstörténelmét és a magyarok korát tárgyalja. Az őstörténetről az ismert adatok alapján igyekszik összefoglaló képet nyújtani ; a magyarok korának tárgyalásában pedig a birtokosok és közigazgatás történetének fejtegetése után legtöbb figyelmet a vallásfelekezetek viszontagságos ügyei, s végre a földmüvelés-, ipar- és kereskedelemre fordítja. A II. kötetet egészen Székesfejérvár multja és jelenkori leírásának szentelte. Így a megye többi összes községeinek története, melyet ABC rendben nyújt, külön három nagy kötetet foglal el. Szerzőnk különben már eredetileg erre, a községek multjának tüzetes közgazdasági és politikai tárgyalására helyezte a fősúlyt, és pedig, a mint előszavában megjegyzi, azt óhajtja, hogy az iskola-barátok, lelkészek, tanítók készítsék el munkájából saját községük történelmét, *s ezzel kezdjék a hazai történelem és földrajz tanítását.* Ez a nemes czél kétségkívül teljes dicséretet erdemel, de talán épen ez a czél is szükségessé tette volna, hogy szerzőnk a birtokviszonyok és családok történeteit, s az ott született jeles férfiak életén kívül valamivel több figyelmet szenteljen a községekben található mű- és történelmi emlékeknek is, nevezetesen az egyházi és világi építményeknek, s azokban elszórt, többé-kevésbbé becses, vagy érdekes mű- és történelmi tárgyaknak is. Megemlíti ugyan az általa és mások által az irodalomból ismert idevágó emlékeket ; de a monographia-irodalomnak épen az volna egyik szép és gyümölcsöző feladata, hogy az oklevéltári kutatásokon kívül a kulturtörténelmi tárgyak fel-

kutatása és ismertetése által is minél több irányban nyujtson adalékokat. Azt mondja szerzőnk, hogy a régészeti emlékek ismertetésében, ha e feladat elől nem tér is ki, nem követhette azt a tanácsot, mely szerint a történelem előtti népek életmódja, szokásai stb.-nek keretébe illessze a leletek ismertetését. Ennek okául nagy szerényen azt hozza fel, hogy nem ért hozzá. Inkább azt mondtam volna, hogy a történelem előtti, s kivált a római és népvándorláskori történelemnek egész hazánkra vonatkozó részét már több kézikönyv és monographia megírta, hogy ezek általános taglalását minden megye történelmében ismételni kárbaveszett munka volna. Inkább az illető megyéből ismert adatok rendszeres topographiai tárgyalásába illeszteném a magam szemlélete által nyert tapasztalatokat és adatokat ; leírnám az eddig ismert ilynemű emlékeket tüzetesebb ábrázolásokkal a tárgyalás keretébe illesztve, s folyton javítgatnám, ellenőrizném és szaporítanám a kutató elődeim által összehordott anyagot. A ki életének szép részét áldozza egy-egy ilyen terjedelmes monographiának, mint szerzőnk, a ki annyira fáradhatatlan a levéltári kutatásban, a lélekölő, sokszor gépies adatgyűjtés, másolás és azok összeállításában, bizonyosan rendelkezik azokkal az előismeretekkel is, a melyek szükségesek egy épületnek, egyházi vagy világi műtárgynak leírása és műértékének, korának megállapításához. Ezt fájdalommal nélkülözzük ebben a páratlan buzgósággal és hazafias lelkesedéssel megírt monographiában. Ezzel függ össze, ezért itt említem a mű illusztrálását is, melynek szerény értéke különben egészen közös monographiairodalmunk legtöbb termékével. Általában ezen a téren két szélsőségben mozgunk, vagy olyan pazarlást viszünk véghez, hogy sokszor szélesebb olvasó körre számító műveket is ok nélkül megdrágítunk, a nélkül, hogy tudományos becsüket emelnők, vagy pedig az illusztrálást kizáróan a kiadó és könyvnyomó műhelyre bizzuk. Fejérmegye érdemes monographusa ötletszerűen gyűjt, vagy épen véletlenül, barátságból jut nehány fényképhez, s nyomtatója aztán ezeket is tönkre silányítja. Mikor érjük el azt az időt, hogy a mai tökéletes technika mellett tudományos művekben beszélő illusztrácziók álljanak és főkép, hogy a szöveg és illusztrácziók tudjanak egymásról valamit! Fejérvár egykori és mai mű- és történeti emlékeinek tárgyalásához nehány megjegyzést kell fűznünk. Annak a kétségtelen állításnak bizonyítására, hogy Szent István külföldi építő-művészeket tartott környezetében, nem épen helyesen hivatkozik szerzőnk az esztergomi várfalban levő román izlésű boltozatos helyiségre és a veszprémi, szintén hibásan Gizella királynénak tulajdonított XII. századi kápolnára. Vannak nekünk épen Székesfejérvárt is egyenesen a szent István építette bazilikából fenmaradt szobrászati maradványaink, a melyek a hasonló koru magyar és olaszföldi analogiákkal egyetemben épen itt lettek volna helyén említhetők. Épen így Fejérvárnak XI. századi *vár* neve sem lehet kétségtelen bizonyíték arra, hogy itt *kőből* épült várfalak épültek már szent István idejében. Épülhettek biz azok még akkor földből és rözséből is, vagy legalább az idézett volt emlékek erre is, arra is érthetők. A város régi topographiájának megállapításához szivesen vette volna az olvasó a mai helyrajz feltüntetését, hogy ezt vethetnők össze a régi, egymásnak ellentmondó távlati rajzokkal. Így a szóbeli leírás nagyon elmosódó képet nyújt. Leginkább

érdekelne minket a régi bazilika és maradványainak tüzetes leírása. Itt lett volna helyén, ha már eddig irodalmunkban még senki sem tette meg, hogy revidálta volna a Henszlmann-féle ásatásokból levont önkényes következtetéseket, s megismertetne a sok becses maradványnyal, melyek a püspöki parkban és más helyeken szerte hevernek. Szerző megelégszik a krónikák magasztalásainak és Henszlmann állításainak fölemlítésével. Ő is még hengeroszlopos bazilikáról és eredeti négy toronyról beszél ; holott az ásatások nem engednek hengeroszlopos, hanem pilléres bazilikára következtetni ; s a Fejérvárt található hengeroszloptöredékekre nézve, épen szerző idézi (II. k. X. okl.) Mátyás királynak azt az oklevelét, melyben 1483-ban IV. Sixtus pápát kéri, hogy engedje meg neki az óbudai prépostság mellett heverő (keresztény? vagy antik?) hengeroszlopnak Fejérvárra szállítását. Ezek tehát nem lehettek Szent István idejében a bazilika alkotó részei. Elénk állítja a fejérvári királyi palota képét is. Megbizonyítván, hogy — noha már az Anjou-királyok odahagyták Székesfejérvárt, s a török időkig fenmaradt palotájukat a törökök a bazilikával együtt levegőbe röpítették, azért «a helybeli nyomdász» mégis rajzoltat «Fejérvár régi képeiről» egy hengertornyos, emeletes, több szárnyú épületet, s aláírja, hogy ez volt a királyi palota. (II. k. 241. l.) Nem szerencsésebb a vár és város egykori topographiájának megállapítása sem, noha az előbbire öt régi, egymásnak lényegesen ellentmondó távlati képet, az utóbbira, a bástyák, kapuk képére pedig Miksa császár insbrucki síremlékének azt a domborúmű részletét közli, mely Székesfejérvár várának 1490 nov. 18-iki ostromát művészi gonddal, de nem sok hűséggel ábrázolja. Különben a régi megbizhatlan képek felhasználásától Henszlmann sem igen óvakodott, legalább az úgynevezett négytornyos építési rendszernek megállapításában, melyre őt a fejérvári ásatások rosszúl értelmezett eredményei vitték. Egész komolyan idézi a Markus-krónika és még sokkal későbbi csataképen ábrázolásait is. Hogy vehetnők rossz néven, ha ebben valaki Henszlmann és Henszlmannak igen tudós követői nyomdokaiba lép ?!

Gazdag történelmi apparátussal írja meg szerzőnk a Székesfejérvárral kapcsolatos országos események történetét, s itt is, mint a három vaskos kötetet elfoglaló községek történetében felhasznált, nagy részben eredeti forrásokból merített oklevél-készletet, minden kötet mellett egész terjedelmében közli. A hisztórikusokat ezzel bizonyára nagy hálára kötelezte. A községek történetében kiterjeszkedik a földbirtok minden megismerhető változására, egyik kézből másikba való jutása, s főkép a birtokos családok kimerítő nemzedék-rendjére is. Igen sok, végkép elpusztult, s csak a dűlők, puszták neveiben élő hajdani község emlékét, számos templom és monostor helyét és történetét újítja fel és állapítja meg, a mi e terjedelmes és nagy levéltári anyagot felölelő műnek főérdemei közé sorolható. Ezeket az érdemeket méltatni a történettudósoknak lesz méltó hivatásuk. *e.—r.*



MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 28-án, d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes évi közgyülését.

Jelen voltak: báró Forster Gyula elnöklete alatt dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, dr. Gohl Ödön, Huszka József, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Nagy Géza, dr. Réthy László, dr. Thaly Kálmán, Vásárhelyi Géza igazgató választmányi tagok, Sztehló Ottó, Lipcsey József pénztárnok és 15 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván dr. báró *Nyáry Albert* értekezett az iglói csizmadiaczéh emlékeiről.

Ezután titkár tett jelentést a társulat mult 1904. évi működéséről. Jelenti, hogy a lefolyt évben a hazai szaktudomány legujabb fejleményeinek és eredményeinek méltatása s a felmerülő ujabb és ujabb régészeti leletek bemutatása céljából nyolcz ülést tartottunk, melyeken *dr. Krausz Sámuel* Ókori jelvényes zsidó emlékek *dr. Finály Gábor* Aquincumi terra sigillata edények és római nyomok Kolozsvármegyében, *dr. Éber László*, sodronyzománczos emlékek Felső-Magyarországról, *Gróh István* a rákosi és tótlaki templomok középkori falképeiről, *Szendrei János* a sümeghi Darnay-muzeum régi kályhafiókjairól s a szeghalmi ős- és népvándorláskori leletekről, *dr. Gerecze Péter* a pécsi egyetem és az ottan legujabban fölásott római alapfalakról, *dr. Récsey Viktor* Szent László királyunk leányának Konstantinápolyban levő bazilikája és síremlékéről, *Téglás Gábor* a rómaiak és dákok első védelmi vonala az Aldunánál, *dr. Wellesz Gyula* a nagybecsei várról, *dr. Márton Lajos* Párhuzam Magyarország és a Kaukázus őskori kulturája között czímen és végül *dr. Török Aurél* az emberiség legrégibb kőeszközeiről értekeztek.

Mindezen értekezések és előadások folyamán több száz régiség mutattatott be.

Leghatalmasabb eszköze volt azonban társulatunk fejlődésének ezen évben is hivatalos szakközlönyünk az Archæologiai Értesítő, miért is szerkesztőjének *dr. Hampel József* úrnak társulatunk ezúttal is hálás köszönetet szavaz.

Anyagi viszonyainkat illetőleg jelenthetjük, hogy a mult évben volt 4605 K 52 f bevételünk és 3199 K 88 f kiadásunk; úgy hogy a pénztári maradvány 1405 K 64 f, melyhez hozzáadva a pesti hazai első takarékpénztárnál értékpapirokban elhelyezett tőkénket, a társulat vagyona jelenleg 22.997 K 38 f. A mi az előző évhez képest is vagyonunknak szerény, de folytonos gyarapodását mutatja.

Még e helytt kell megemlékeznem, hogy a legközelebb elhunyt *dr. Szenger Ede* társulatunknak végrendeletileg 400 koronát hagyományozott.

Elhunyt tagjaink sorában *dr. Czobor Bélán* kívül, kiről már mult évi közgyűlésünkön megemlékeztünk, fel kell még említenünk *Császka György* kalocsai érseket és *gróf Károlyi Tibort*, társulatunk alapító tagjait, valamint *Hradszky József* kanonokot

Régészeti ügyekben a lefolyt évben is számosan fordultak az ország minden vidékéről a titkári hivatalhoz, mely 2071 ügyszámot intézett el.

A közgyűlés úgy ezen, mint a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését is tudomásul vette s az 1905-ik évi költségelőirányzatot 3455 K 64 f bevétel, 3230 K kiadás és így 225 K 64 f pénztármaradványi előirányzattal elfogadta.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesitésére Halaváts Gyula és Huszka József választmányi tagokat kérvén föl, a közgyűlés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A TISZAFÜREDI MÚZEUM az 1904-dik évben, ép úgy mint az előző években, szépen, tekintélyesen szaporodott. A múzeumot gondozó egyesület működése az év folytán főként a régiségtárnak ásatások útján eszközlendő gyarapitására irányult, részint a már megkezdett munkálatok folytatásával, részint újabb kutatásokkal erre fordítva az állami segélyt. Munkálkodtunk a tiszafüredi Ásotthalomnál, Puszta-Rábolyon és Egyeken; az Ásotthalmon ez ősrégi telep éjszaki nagy szelvényét, a debreczeni országút felől a régi Tisza medre felé (vagyis a halom utolsó éjszaki részét 324 m hosszúságban, egyre-másra 4 m szélességű, 2—3 m mélységű szeletekkel bevégeztük. A rétegek ezekben a sikátorokban is érdekes, hullámos változatokban folytatódtak, mint az előbbiekben, 22—24 sorosan, mind több-több elporladt czölöpök és karók bizton felismerhető és megállapitható nyomaival. Ez irányban a halom lejtője felkutattatván, a délre eső oldalán, a mely még ásva nem volt, új fogást kezdtünk 9 m hosszú, 7 m széles árokkal; ezt 2—3 m mélységig, illetve a természetes földig ásva, ugyanazokkal a jelenségekkel, rétegekkel s dolgokkal találkoztunk, mint a többi részeken. A leletek mennyisége és érdekessége teljesen megfelelő és kielégitő. Kiváló az éjszaki szeletben talált aranylelet.

Az *Ásotthalomból* az 1904. év folytán kikerültek: *Kőből való tárgyak és eszközök*. Őrlőkőnek 13 db, 6 db egész, 24—31 cm hosszú és 14—18 cm széles nagyságú változatban, a többiek töredékek váltakozó nagyságban, a sok használattól valamennyi kopott. Kőbalta vagyis szekerczetöredékek 5 db, a nyéllyukakon, derékon vagy hosszában kettétörve; kővéső vagy feszítőék 3 db, régiek; zúzó, morzsoló és törő kövek 10 db, csiszoló és sikárló kövek, az eszközök élesre, hegyesre pallérozására, vagy edények sikárlására 7 db, kovakőmagvak 2 db és egy obsidián szilánk (nyílhegy). — *Csontból és agancsból való tárgyak*. Kések és simítók állatbordákkal (20 és 10 cm közti nagyságban váltakozva), 23 db, mind épek, fonó-szövő eszköz (5—6 cm hosszúk) 3 db, egy sertésfog átlyukasztva, ékszerül, 2 db halgerinczcsont. Agancsból fokosok 9 db, mind nyéllyukkal és kettő kidolgozva, de még nyéllyuk nélkül, 10—18 cm hosszú változatban. Lyukasztók 21 db, 8—35 cm hosszú változatban, czifrázók 2 és 3 ágúak 3 db, szarvasagancs-

törések 2 db. — *Agyagtárgyak, edények, töredékek.* Hegyes és gömbölyűfenekű edények: kancsók, csuprok, csészék, ivópoharak, merítőedények, tálacsok, kis bögrék, füllel vagy a nélkül, 3 cm mélységűtől 15 cm mélységűig változatban, legnagyobb részük czifrázott, egy részük sima, nehány dudoros. A diszítés a czifrázás legegyszerűbb mintáitól egészen a díszes ékítésig sokféleképp váltakozik; pontos, félkörös, körös, vonalkás, czikk-czakkos, háromszöges, néha szabálytalan, de többször szabályos és geometriai alakzatokban. Szinezetökre nézve fekete fényesek, szürkék, fénytelenek és veresesek, 28 db, felerészben teljesen épek, felerészben csorbák. Hosszúkás lapos edények — mécsek — (10 és 20 cm hosszú változatban), épek, 3 db, egy szürke agyagkanálka, teljesen ép, fejbősége 5 cm, nyele 3 cm; egy kis négyszögű edényke (5—3—3 cm. nagyságú), egy szűrőedénytöredék, egy durva fedő; 8 db agyagból idomított vagy edénycserépből készített orsókarika, 2 db agyagczifrázó, fogantyúval, vonalkás és pontos mintákkal. Nagy és kis edények részei, fenekek, oldalak, fülek, fütykös részek, szájak, az ősagyagedényipar nagy változatú jellegét feltüntetve, az alakításban, czifrázásban és díszítésben, mintegy 40 db. Ebben a csoportban ismét előfordultak azok a durva karczolatos vagy vesszőlenyomatos nagy edénydarabok, melyeknek szabálytalan karczolatokkal szintén barázdált belső oldalán hegyes, erős bütykök vannak, ilyeket ez őstelepben már találtunk s róluk az a véleményünk, hogy ez fűtőedényül szolgált s ezekre az edény belső falán kiálló bütykökre nyomkodták vagyis ragasztották az őskor emberei a megsütendő tésztaféle pogácsákat. 7 db vörösre égetett s többnyire füstös lyukas gúla, 8—16 cm. magas változatban, egy mécstartóláb, agyag kuhódiszítési töredékek, égetett kis súlyzó lyukakkal. A halom felső rétegeiből vörösréz tárgyak is jöttek elő, ú. m. fokos, kapocsrészek, tűk, gyűrűrészek, pitykék.

Külön említést érdemel az Ásotthalomból a mult év folytán kikerült *aranylelet* (ábrák a 159. lapon), melyet a munkások május 6-án a halom éjszaki szélén, a régi Tisza száraz medre felé hajló sekélyes lejtőben, mintegy másfél méternyire a halom tetejéről, hamus, égett földrétegben, szétomlott edénycserepek közt találtak. — 14 db szívalakú színarany nyitott lánczszem gyűrű, súlyuk 75 gramm. Ezek közt és az Arch. Ért. XXIV. k. 404. lapján rajzban is bemutatott 7 db gyulafehérvári őskori aranylánczszem közt félreismerhetlen analogia van. Szintúgy hasonlítanak e füredi lánczszemgyűrűk a Hampel: «A bronzkor emlékei Magyarhonban», I. k. XLVII. táblán 7. ábrában bemutatott aranygyűrűhöz (láncznak a része, Erdélyi Múzeum), és ugyanott a XLVIII. t. 5, 6. sz. aranylánczszemekhez, melyek a Nemzeti Múzeumban vannak. — Az aranylelet második részét aranygyöngyök és tekercshengerkék képezik. A legnagyobb sorban van 338 arany gyöngyszem, nagyságra nézve négyféle változatban, mind üresek és lyukasak. A második füzér bordázott aranylemezkékből behajlított 20 üreges hengerecskét mutat váltakozó nagyságban, de köztük hat hengerke az aranytól elütő anyagból van, talán csontból, épen úgy, mint imént említett munka III. r. CLXXXVIII. táblán 11—20 sz. a. szemlélhető csont- és sodronyos aranyos hengerkék. Ebben a füzérben két kigyóalakban csavart nagyobb arany gömböcske is van. A középső füzér finom aranysodronyból csavart 12 felfűzhető hengerecskét tartalmaz, vastagságuk és hosszúságuk különböző. A három

füzér gyöngy súlya 35 gr. Ezekkel találtatott egy oxydált vörösréz hengerke valószínűleg nagyobb tűnek a töredéke.

Az aranyleletet magában foglaló hely körül közvetlen közelségben találtunk még két agancsból készített, vonalakkal és pontokkal ékített zablaszárat; hosszuk 11 cm, olyanok, mint a Hampel J. «Régibb középkor emlékei Magyarhonban» cz. munkája II. 326. lapján felemlített s ugyanott a CCXII. zablán bemutatott vaszabla agancsszárai a czikói sírmezőből. Ugyanitt csontból készített lapos, lyukacsos füles sallangot, lószerszámdísz lehetett, nagysága 6—7 cm; kisebb, rendes köralakú, 3 cm átmérőjű csontpitykét, egymásból folyó félkördiszítésekkel, két lyukkal a felerősítésre, végül egy mindkét végén nyitott, 5 cm hosszú, 4 cm átmérőjű üres csonthengert, a mely vonalas, pontos, szabályos karczolatokkal ügyesen van díszítve. Csonttárgyak a felső rétegekben a bronztárgyakkal is fordultak elő halmunkban, de az alsó, mélyebb rétegek mind csupa őskori kő-, csont-, agancs- és agyagtárgyakat tartalmaznak s nagy menynyiségben állatcsontokat, emberi csontmaradvány nincs.

A szomszédos Poroszló határában fekvő *Puszta-Ráboly* káptalani birtokról már előbb több præhistoriai tárgyat kaptunk ajándékozás és ásatás útján. Az Eger vize mellett elnyúló terramara telepet mutató, vízszaggatta partos területen, az uradalmi tisztviselőség szíves engedelmével, szept. 5. és 10-ike közt kisérleti ásatást eszközöltünk 5 árokkal, különböző pontokon és irányban; első árkunk hossza 20 m., szélessége két és fél méter, mélysége átlag 1·20 m., a másodiknak hossza 10 m., harmadiké, negyediké és ötödiké 16 m., szélességük és mélységük mint az elsőé. Eredmény ez: *Kőtárgyak és eszközök:* 3 db kalapács, 2 db véső vagy ék, kovakőből nyílhegyek és lándsavégek 13 db, obsidián lándsahegyek, nucleussal 4 db, és egy homokkőből való símító eszköz. — *Csonteszközök és tárgyak:* tűk, árak, lyukasztók, horgok, csontgyöngy állatfog átlyukasztva mint ékszer, összesen 14 db. — *Agyagedények, cserepek és eszközök:* egy gömbölyű fenekű fekete bögre, 3 durva csupor, egy veres és egy fekete kis csuportöredék, edénytalpacskák 2 db, edénytöredékek — 22 db — az őskori edényczifrázás, és díszítés különböző jellegeit feltüntetve, köztük körömmel czifrázottak, 4 db orsókarika, egy kis agyag csikó, lyukkal a felfüggesztésre. — Ujabbi időkből egy római bronzfibula, egy római stylus (bronzból, 14 cm hosszú); egy Antoninus Pius ezüstérem (Kr. u. 138—161), egy Constantinus kis bronzérem a IV. századból, egy rézkarika borostyánkő csüngővel és 2 db. vaskardhegy. Ezen leletcsoport az őskortól a népvándorlásig terjedő korszaki nagy telephelyre mutat a Rábolyon.

A szinte szomszédos Hajdumegyében fekvő Egyek községben csupán egy kertben teljesíthettünk ásatást, a melynek eredménye lett két kőkorszaki bögre találása; egyike füles, gömbölyű fenekű, minden dudor vagy diszítés nélkül, világosszürke; a másik, szintén füles, hegyes fenekű, a hasán négy tompa dudorral és síma nyakkal, színe sötétszürke. Október 4. és 10-dike közt már szabadabb és sikeresebb munkálatokat tehettünk. Özvegy Grűn Mórné beltelkén öt ásatást tettünk, átlag 2—10 m. hosszú, 2—6 m. széles és 1—1·50 m. mély árkokkal. Itt részben bolygatott, részben ép sírvermekre találtunk, emberi csontokkal, kőtárgyak nélkül, bronzkori edényekkel, töredékekkel s vegyes tár-

gyakkal. Gyümölcsfa tövében nagy szürke bütykös edény találtatott, ennek mérete: magassága 70 cm, bősége 80 cm, megbolygattatván, minden vigyázat mellett is apró darabokra omlott szét. Leleteink aztán a következők: kétfüles gömbölyű fenekű csupor, 7—8 cm. mélységűek, szürke színűek, minden diszítés nélkül, az egyiken a bütyköknek némi árnyalata. Négy lapos fenekű bögre, 8—10 cm. mélyek, egyike szürkeszínű, spirális menetű öböllel és karczolatokkal, magas füllel, egészen ép; másik szintén szürke, legtágasabb öblén apró bütykökkel, egyenes szájszéllel, egyébként sima, füle kivételkor letört; harmadik teljesen ép, vöröses színű fülesbögre, kifelé hajló széllel, sima, minden diszítés nélkül; negyedik veresszínű bögre, négyszögre menő hasbőséggel, négy dudorszerű kiugrással, geometrikus karczdiszítésekkel (kör s körív), a szája csorba, füle letörve. Három kis bögre, 4—5 cm mélyek, szürkeszínűek, egy köztük füllel, az oldalán körkarczdiszítéssel, másika fületlen bödönszerű kis edény, öble legszélesebb körterjedelmén és kissé kihajló száján függélyes karczvonalkákkal diszitve, harmadika sajátos ferde alakzatú kis csupor. — Szabadkézzel idomított, vörösre égetett talpas csupor, oldalán négy tompa dudorral, a fenéktalpa üreges. Továbbá szabadkézzel alkotott tálacs, magassága 5 cm, legnagyobb bősége 14 cm., sötétszürke, rajta semmi diszítés, tehát sima, alakja ferdés, a legfelső szél körzetén négy kettős kis dudor, egészen ép. Egy sajátságos szürke tálacs, mélysége 7 cm., hasbősége 16, szájbősége 15 cm., szája igen csekély kihajlással. Diszítését csak úgy láthatjuk, ha fenekével felfelé fordítjuk, rajta 4 erős bütyköt találunk, a melyek rendes helyzetben mintegy lábakul is szolgálnak; a bütykök körül szabadkézzel, eszközzel idomított körök vannak, középen kettős ilyen kör, a körök és kütykök közt kettős és hármas benyomott pontok vannak. Ezekhez jött még egy agyaglocsolónak vagy szűrőnek látszó edény csöves része lyukakkal. Ebben az udvarban találtuk végül a következő tárgyakat: egy 16 cm hosszú összegörbült vörösréz lándsahegyet, egy 18 cm hosszú korongos fejű rézhajtút; egy bronzkarpereczet, háromélű bronznyilvéget, fülfüggő és karpereczrészeket, vörösrézpitykéket, — ruhadíszek — vas lószerszámrészeket. — Ásattunk még Egyeken a Bruckner Mihály szőlőjében kisérletképen 12 m. hosszú, 5 m. széles s átlag másfél méter mély árokkal egy nap, szintén bent a községben a Gegus István tanító udvarán, a honnan tavaly tárgyakat kaptunk. Eredmény semmi; e helyett már mind fel vannak forgatva s úgy látszik, ki is vannak ürítve.

Vétel útján szereztük a dorogmai halászoktól a Tiszából kifogott következő tárgyakat: egy teljes nagyságában levő mammutfogat (súlya 5 kg) és egy kőkorszaki vöröses agyagból való nyakas ivóbögrét, az oldaldudorokon és fent a száján 2—2 lyukkal a felfüggesztésre. Itt helyben vásároltunk két bronz karpereczet, kis ezüst csüngő ruhadíszt aranyozás nyomaival, egy vasnyilhegyet és egy őskori homokkőből alakított nagy gyöngyöt. Ezeket találták a Tiszaszőlőben földforgatás alkalmával.

Ajándékozás útján kaptuk a következő tárgyakat: Kovács György helybeli lakostól egy præhist. kővésőt, melyet a Tiszaszőlőben talált. Justus Gyula helybeli birtokostól emberi csontokkal s két koponyával talált régi aranygyűrűt, a fején négy nagy dudorral, a melyeknek behajló szélei a — már hiányzó —

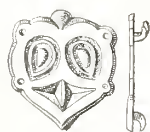
követ fogták be, találtatott az adományozó p.-kócsi birtokán, halomhordás alkalmával. — Tóth Dezső egyeki gyógyszerésztől egy átfúrt calcedon gyöngyöt, az ottani szőlőből. Fegyverneki Mihály helybeli gazdától egy vörösszínű, hegyes fenekű fületlen agyagcsuprot, ezt földhordáskor lelték az Ásotthalom szélében.

Általános szaporodás az 1904. év folytán. Az éremgyűjtemény szaporodott 60 darabbal, ebből 54 db pénz, 5 db emlékérem, 1 db szükségpénz, mind ajándékozás. A régiségek osztályában szaporodás 360 db, ebből maga az Ásotthalom 246 dbot adott, a többi a rábolyi, egyeki ásatásból, szerzeményből s ajándékozásból áll. A vegyesek (természetrajzi tárgyak, iparműkészítmények stb.) 29 dbbal, ezek ajándékozások. A gyűjtemények állománya 1904. év végén 12.265 dbot tett ki, melyek közül 2673 érem, 4072 régiségtárgy, 1087 vegyes és 4432 könyv, nyomtatvány, okmány, térképek, metszvények. — Az évi számadás tételei szerint Tiszafüred évi segélye, a tagsági díjak, a vendégperzsely jövedelme s az állami segély összegéből 1805 K 29 f összes bevételből a múzeumra és könyvtárra szükséges együttes kiadásokra fordíttatott 388 K 08 f, csupán a múzeumra és czéljaira 385 K 60 f, csak a közkönyvtárra és czéljaira 907 K 48 f, tehát összesen 1681 K 16 f.

Az érdeklődés a közönség részéről a szíves adományozásokon kívül a múzeumi helyiség látogatásában a mult év folytán is élénken nyilvánult. A helyiségek a közönség számára nyitva vannak vasárnap és csütörtökön délután, idegeneknek bármikor felnyittatnak. A tárlatot a vendégkönyv kimutatása szerint a helybelieken kívül 250 külső vendég látogatta. Az évi rendes tagok száma 124, mind helybeliek, a tiszteletbeli tagok száma 35.

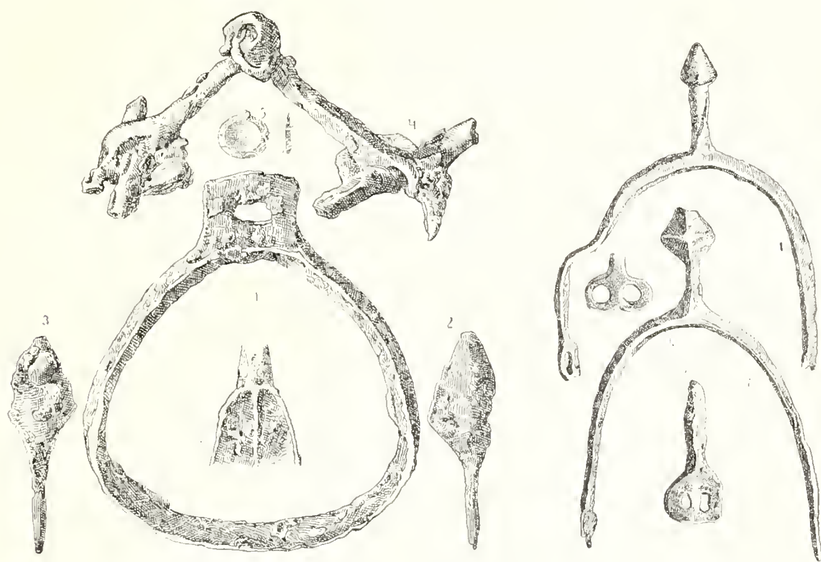
Tiszafüred, 1904. február 25. *Milesz Béla.*

RÉGI MAGYAR EMLÉKEK A GYŐRI MÚZEUMBAN. A bemutatandó régiségtárgyak Dunántúlnak különböző helyeiről s jobbára sírokból származnak, sajnos azonban, hogy a kiásásuknál nem volt szakavatott ember jelen, ki a sír összes mellékleteit összegyűjtötte s megmentette volna, így csak egyes töredékek, jobbára a nagyobbak kerültek napfényre, és múzeumunk jótevői útján gyűjteményünkbe; pedig van köztük érdekes mustrázatú, új alak is. Így nagyon csinos példány a bronzpityke (1. ábra), melyet Kiliti határában, Somogyvármegyében, de nem sírban találtak. Alakja szívidomú, tompa felén a behajtásnál jellemző kis dudorral ellátva, díszítése lapos szalag, mely a tárgy szélét egészen körülfutja, tompább szélén aztán középen közös szárba megy át és a keretig érő két levelet bocsát ki ferdén, köztük fönt virágbimbót utánzó tojásdadalakú dudorral; ilyen dudorok láthatók a levelek alján, a középső szár két oldalán kettős barázdával körítve. A tárgy széle ívesen tagolt, oldalt félkörös kiemelkedések táján a szalag közepén körös bemélyedés; alján kampós végű szegek.


1. Kiliti lelet. (Somogym.) 3/4 n.

A következő tárgyak: kengyel, két drb. nyilcsúcs, zabla és pityke Lébény-Szt.-Miklós határában szőlőföldforgatásakor talált lovassírból kerültek fölszinre s a kerületi orvos, Keresztes Jenő ajándékaképen múzeumunkba. (2. ábra.) 1. Kengyel, oldalszárai négyszögletűek, talpa lemezes és kétoldalt szeliden aláhajló, füle

négyszögalakú és lapított, benne középen téglalapidomú nyílással. 2—3. Rhombidomú nyílcsúcsok tüskés szárral. 4. Zabla áll, középen megtört és karikákban forgó pálczatagokból, egyik hengeres, a másik négyszögletű, a pálczatagok külső vége szintén karikában végződik és ebben forog a kantárszíj egyenes pálczatagjának gyűrűs része. 5. Ezüstözött pityke, köralakú domború fölülettel és oldalt kiugró dudorral, díszítése a széle felé apró háromszögű bemélyedésekből áll és úgy sorakoznak váltakozva egymásután, hogy a köztük levő rés czik-czakosnak tünik föl. 1—2. Sarkantyúk Venek határából, Győrvármegyéből, Szilárd István, dunaszabályozási főmérnök adományozónak elbeszélése szerint a Duna partján talált lovassírból származnak (3. ábra) ; egész külső formá-



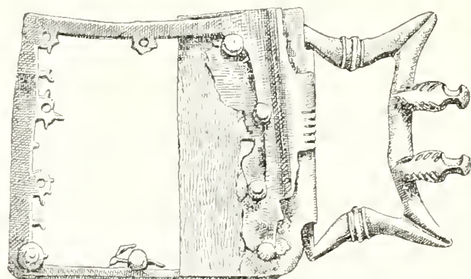
2. Lébény-Szt-Miklósi lelet (Mosony m.) $^1/_3$ n.

3. Véneki lelet $^1/_3$ n.

juk és egyenes oldalszáraik elárulják, hogy őseinktől használt régibb fajta sarkantyú-typushoz tartoznak, azokhoz, a milyeneket a honfoglalás korában használtak. A sarkantyúknak rövid hengeres vagy négyszögélű nyakon álló tüskéje kúpidomú vagy négylapú piramisformájú, oldalszáraik átmetszete háromszöget formál, belül símák, kívül középen gerinczet alkotnak, a szárak végei kiszélesedve ellapúlnak és kettős karikával záródnak.

Övkapocs-féle bronztárgy Szécseny határából, Sopron vármegyéből (4. ábra). A tárgy egész külső alakja csatra emlékeztet, megvan teste és kerete, de nyelve nincs, ha csak azt a két kiálló, némileg madárfejhez hasonlítható dudort nem tekintjük annak, a melyek nem a szokott helyen, a keret alsó oldalán, hanem a külsőn állanak ; épen azért említettem a csat mellett a kapocs elnevezést is, a melynek jelen alakbeli szerkezete jobban megfelel. A tárgy teste majdnem négyzetidomot ölt, széle ép, rajta több helyen, kalaposfejű szegek, a benső rész, mint a megmaradt nyomok mutatják, áttört volt. A keret harántul megnyúlt négyszöget formál, külső oldalai ívesen befelé haj-

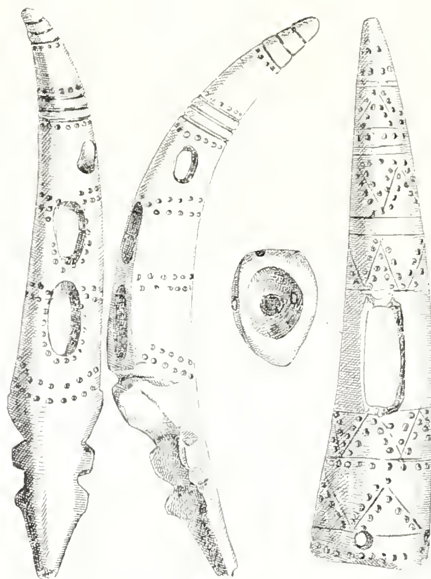
lók ; a külsőn látható két kiálló dudor, az oldalszárak közepén pedig különböző vastagságú gyűrűs tagozás ; a keretnek alsó oldala egyenes és a test lemezének meggörbült részével van burkolva, harántúl és közben hosszában barázdálva ; ezen utóbbi dísz nincs a rajzon föltüntetve.



4. Szécsenyi lelet (Soprony m.) 2/3 n.

Egy másik csonka példánynak teste négyszögű, kerete megsemmisült. Balics Lajos dr. kanonok, ki e tárgyat intézetünknek adta, utólag még egy példányt kapott, a mely sajnos, szintén csonka s így szerkezetét, alkalmazási módját ennél sem lehet megállapítani. Idegen typus.

Börzsönyi Arnold.



Őskori csontszerszámok a tiszafüredi múzeumban. 2/3 n.



KÜLÖNFÉLÉK.

A KISKŐSZEGI BRONZLELET. Kiskőszegen Baranyamegyében a Duna mellett a kőkori ember ezen helyen történt letelepedését bizonyítja az ott lelt nagyszámú kőtárgy, cserépedény, hálónehezítő orsógomb és szarvasagancs; képviselve van őskori művelődésünk minden korszaka. Gyakran fordulnak elő urnasírok, a melyekben bronzkori vagy hallstatti korból származó mellékletek vannak. A csontvázsírok száma elenyésző csekély.

1901. év őszén Kiskőszeg északi részéről délfelé húzódó hegyláncz északi részén Pálinkás János bezdáni gazda birtokán szőlőtakarás alkalmával érdekes bronztárgyakat leltek, a melyek azután teljes számmal gyűjteményembe kerültek. Még két sisaknak a részeit is lelték, a melyeket rossz állapotuknál fogva megtartani nem akartam.

Az ott lelt többi tárgy közül érdekesek a következők: *A)* tábla. Két darab kerékagy (1. sz.), a melyekhez hasonló a tiszaszentimrei kincsben lévő és a Nemzeti Múzeumban őrzött kerékagy; a különbség a kettő között az, hogy míg a szentimrei kincsben lévőn némi díszítés van és felerősítésére kis lyuk szolgált, addig a kiskőszegin díszítés nincs s két egymás alatt lévő 8 mm. hosszú nyílás van, a mely az agy felerősítésére szolgáló szög befogadására tette ezt alkalmassá.

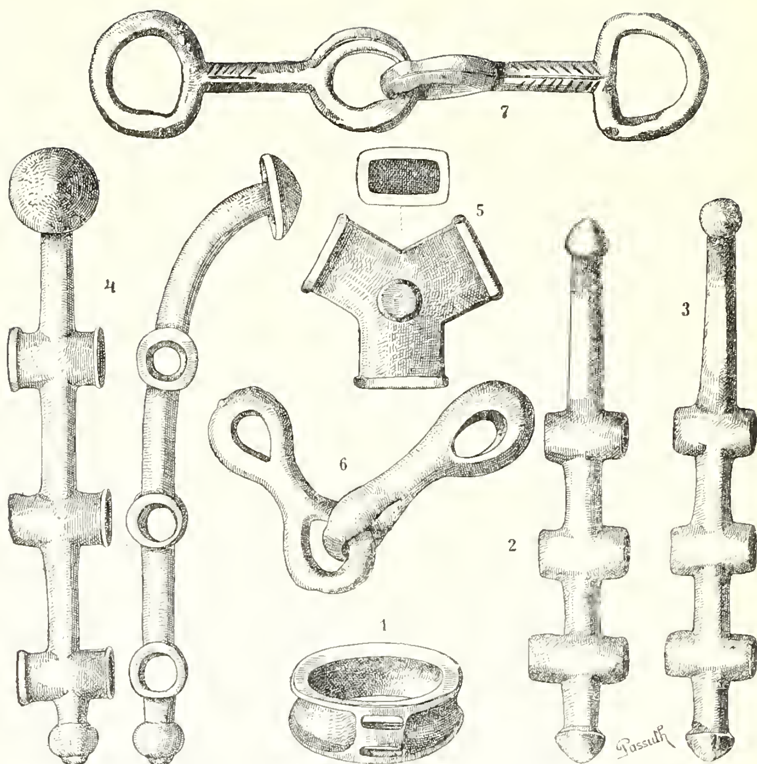
A 2., 3., 4. számú tárgyak zabolának a külső részei voltak. A negyedik ábrához hasonlót leltek már hazánkban, a melyeket azután egy Magyarországban élő svájczi ember a zürichi múzeumnak ajándékozott. A második ábrához hasonlítanak az Erdődön lelt és Darnay Kálmán úr sümegi gyűjteményébe jutott tárgyak (az Arch. Ért. 1903. évf.). Négy darab volt a leletben.

Az 5. számú tárgy alighanem a ló szügyének az ékesítésére szolgált, a rajta lévő 3 huszonhárom mm. hosszú nyílás pedig a felerősítő szíj befogadására tette ezt alkalmassá. Két darab volt a leletben.

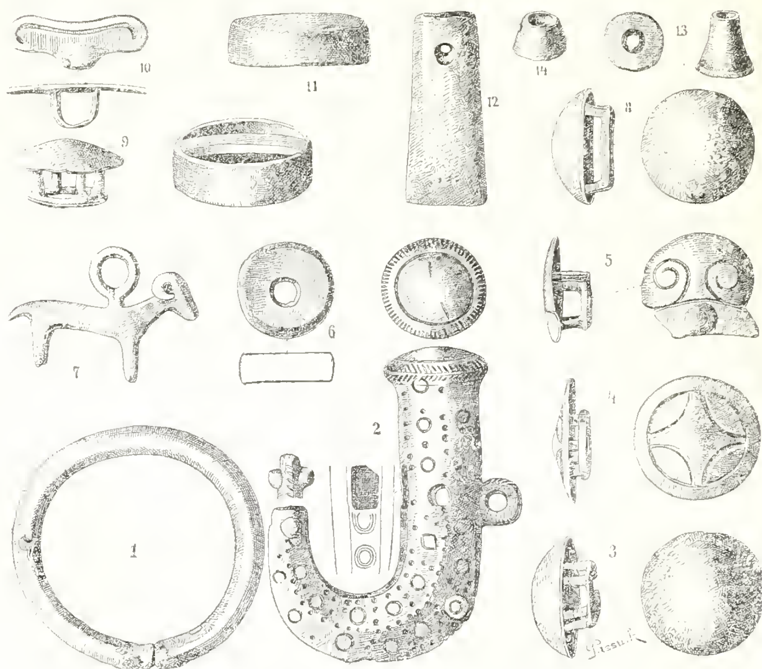
A négy darab zabola külső részének megfelelően két zabolarúd is volt a leletben. Az 6. számú két teljesen síma, minden dísz nélkül való, tagból áll. Hossza csak 11·75 cm. A 7. számú már valamivel hosszabb. Hossza 16·5 cm. Mindkét tagján vonaldíszítés van.

Az eddig felsorolt tárgyakon kívül, a melyek — az egy kerékagy kivételével — lószerszámrészek, előfordulnak még a leletben ruha díszítésére szolgáló pitykék is. Hetven darab ilyen díszgomb volt a leletben, a melyek közül negyven darab félgömb alakú, harmincz pedig csúcsosodó fejjel bir.

A *B)* tábla 1. sz. karperecz. A 2. jelölt tárgy szokatlan alakú fokos (?), a mely súlypontján 4 mm. vastagságú, kissé lapított vonaldíszítésű füllel van



Kiskőszegi lelet *A)* $^{1}/_{2}$ nagys.



Kiskőszegi lelet *B)* $^{1}/_{2}$ nagys.

ellátva, a mely ezt valószínűleg felfüggesztésre tette alkalmassá. A nyíl befogadására egy ötszögletű nyílás szolgált, a melyet keresztez egy köralakú lyuk a nyíl röpítésére alkalmas szög befogadására. Fölületét pontok és körök ékítik. Görbületének helyén és a keskenyebb végén kidudorodó dísz van.

A lelet legnagyobb részét gombok teszik ki. Nyolczvankét gomb volt a leletben. Ezek közül hetven pityke, a melyekről már előbb tettem említést. Három *darab négylábú, négyszögalapú* s minden díszítés nélkül való (3. sz.), három darab négylábú, köralapú, csúcsosodó díszített (4. sz.), egy darab díszített négylábú, négyszögalapú, a melynek fedőlapja egy vonal által két részre van osztva. A vonaltól felfelé eső részén két ellenkező irányú csigavonal van, az alsón pedig egy kis dudor látható (5. sz.). A 8. számú hasonlít a 3. számúhoz, de míg a 3. négylábú, addig a 8. kétlábú. A 9. számmal jelölt gomb négylábú, köralakú, feje pedig kissé csúcsosodik. A 10. számú — a melyből egy — és a 11. számú gomb — a melyből kettő volt a leletben — véleményem szerint ló feldíszítésére szolgált.

12. Volt még a leletben egy valószínűleg a kard vagy más vágóeszköz élesítésére szolgáló fenőkő is, a melynek az egyik oldalán lévő bemélyedés azt is bizonyítja, hogy az említett követ annak idején gyakrabban használták.

A 13. és 14. sz. bojtnak (?) a váza. Még mai nap is a csekély számmal lévő gombkötő ilyen vázat használ a bojt előállítására, még pedig úgy, hogy a két hasonalakúra kifaragott és átlyukasztott fa nyílásába helyezik a selymes pamutot vagy mást, a miből a sallangot készíteni akarják, azután pedig a vázat átszövik, hogy az anyagát, a fát ne lehessen látni. Alakjukon kívül még az a körülmény is szól a mellett, hogy a két tárgynak kiszélesedő vége, a melyet egymásra helyeztek, mindkettőnél megegyezik.

6. ábra, 2 példány, csüngődísz lehetett, a 7. kezdetlegesen mintázott kos, hátán füllel.

Az itt felsorolt tárgyak véleményem szerint a hallstatti sírok mellékleteihez legjobban hasonlítanak és ezen hasonlóságnál fogva ezen leletet is a hallstatti korból származónak vélem.

Zombor, 1904 deczember 11. *Ifj. Frey Imre.*

BUDAKESZI-I SÍRLELETEK. 1904 május havában Rapolter József, Budakeszi község sírásója, a m. n. múz. régiségosztály igazgatóságánál azt a jelentést tette, hogy ő az új községi temetőben egy sírhely megásása alkalmával egy faragott nyers kövekkel kifalazott sírra bukkant, a melyben, annak föltárása után, egy emberi csontváz maradványait s e mellett néhány tárgyat talált, a melyeket a múzeumnak fölajánlott. A tárgyak a következők voltak: 1. füles agyagkancsó, kerek talppal, ovális testtel, fölfelé vékonyodó nyakkal és kerek peremmel, felületét világos, zöldes, sárgás máz borítja (magassága 20 cm); 2. agyagcsésze, kiemelkedő kerek talppal, széles testtel, a perem alatt körülfutó bemélyített vonallal (magassága 8·6 cm); 3. T alakú bronzfibula, a szokásos kivitelű kereszt rúdjának két végen egy-egy gombbal (hossza 8 cm); 4. hasonló kivitelű bronzfibula, keresztrúdjának közepén és két végén egy-egy gombbal (hossza 7 cm); 5. u. a. pannoniai typusú (hossza 2·6 cm); 6. IV. szá-

zadi római bronzdenárok. Ezen jelentés alapján hivatalból kiküldettem a lelhelyre, hogy azt szemügyre vegyem s esetleg további ásatásokat rendezzek. A helyszínén mindenekelőtt helyrajzi felvételt eszközöltem, s ennek során úgy láttam, hogy a Rapolter által föltárt sír tényleg faragott kövekből épített sír volt, de hogy a lábtól fekvő kő egy puha homokkőből faragott római föliratos sírkő felső része volt (magassága 55 cm, szélessége 64 cm). Lapos keretében a következő 7-soros fölirat olvasható:

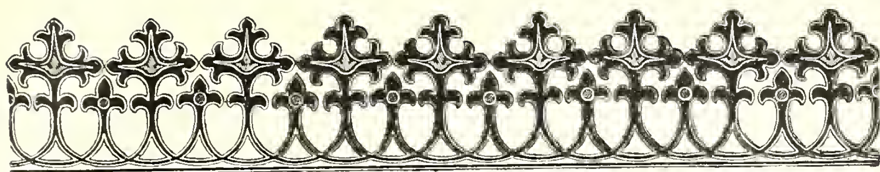
, D M	D(iis) M(anibus)
AVRELIA	Aurelia
CASTORI	Castori
NA QVI VIX	ana qui vix
SIT N · XLII	sit an(nos) XLII
MTRIBVS DII	Matribus Dii
/R · IVVENTINVs	[Au]r(elius) Iuventianus

A fölirat nem tarthat valamely kiváló érdekességre igényt. A benne előforduló nevek: *Castoriana* és *Iuventianus* nem tartoznak épen a leggyakoriabbak közé; a Castoriana név a CIL. III.-ban egyáltalában nem, Iuventianus pedig csak kétszer fordul elő, CIL. III. 5182. sz. a. és 11739. sz. a. A további kutatás, sajnos, igen szerény eredménynyel járt.

Az első sírtól 8·6 m távolságra déli irányban egy másodikra akadtam. Keletről nyugatra irányult, a csontváz koponyája keleten feküdt. A bal lábszár mellett egy sárgabarna mázas agyagkancsó állott, kerek talppal, fölfelé szűkülő körtealakú testtel, szűk nyakkal. Eredetileg két füle volt, egyike letörött (magassága 22·5 cm). Ettől 1·5 m délre megint egy kőből épült sírra bukkantam; gyermeksír volt, a köveken sem fölirat, sem dombormű. A csontváz mellett két agyagedény hevert, és pedig egy zöldmázas (az előbbihez hasonló alakú) cserépkancsó, két füllel (magassága 28 cm) és egy kereken kiemelkedő talpú gömbölyű testű és kevéssé kihajlított peremü szürke agyagbögre (magassága 9·1 cm).

Az ásatás folyamán még csak egy sírra bukkantam; kőből épült és téglával padozott sír volt, mely az első sírtól keletre 5 m és délre 8·5 m távolságban feküdt. A csontváz mellett volt még: 1. T alakú bronzfibula, a fej keresztrúdjának közepén és két végén egy-egy gombbal, félköríves hajlású kengyellel, aláhajlított lábbal (hossza 5·5 cm); 2. sárga üvegpasztagyöngy, öt fehér alapba berakott kék szemformájú mustrával (átmérője 2 cm); 3. füles agyagkancsó, kerek talppal, alúl öblös, fölfelé keskenyedik, domború peremmel (magassága 16 cm); 4. füles agyagbögre, kerek kiemelkedő talppal, öblös testtel, domború peremmel (magassága 10·5 cm), 5. 2 db Valens császár korából való (364—378) és 1 db I. Valentinianus-féle bronzérem.

Mahler Ede.



EMLÉKEK ÉS LELETEK.

HARMADIK MIKSA FŐHERCZEG OLTÁRA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN.

(Fénynyomatú melléklettel.)

Gróf Andrássy Dénes, a bőkezű főúr, a kinek a Nemzeti Múzeum régiségtárában levő két pompás ajándékát, nevezetesen egy Wallbaum-féle oltárkát és egy XVII. századbeli olasz mozaikképet annak idején ismertettem,* újabban ismét gyarapította ajándékai becses sorozatát. Ez újabb ajándék egy szárnyas oltárnak festményekkel diszített két szárnya, a melyeket az ajándékozó főúr előzetesen a maga költségén állíttatott helyre.

Az aranyozott keretbe foglalt két oltárszárny mindegyike 35·5 cm. széles, 128·5 cm. magas és fölül, azon az oldalon, a hol a két szárny a becsukáskor összeér, csúcsban végződik. A szárnyak külső fölületét egész magasságban egy-egy festmény diszíti, míg a belső oldalon mindkettőn két kép van egymás fölött.

A jobb szárny külső oldalának képén férfi térdel, oldalt bal felé, a másik szárny irányába fordulva, teljes vértezetben, födetlen fejjel. Kezeit imára tette össze, áhitatosan tekint fölfelé. A komoly kifejezésű, de fiatalos, majdnem teljes oldalnézetben bemutatott arcz, gondos, finom kivitelű. Zsenge szőke bajusza és szakálla van; fejét rövidre nyírt, tömött, barna haj borítja. Az arcz formái nagyon egyéniek, képmásszerűek, az áhitat kifejezése meggyőző. Nyaka körül széles, fodros fehér gallér vonul. A vértezet, a mely testét borítja, a legapróbb részletekig kiterjedő gonddal van megfestve. Eléggé bonyolódott szerkezetének minden részecskéjét pontosan megkülönböztethetjük. Hatásosan verődik vissza a fény a kicsiszolt aczélfelületről, a melynek előkelő jellegét pompásan kiegészítik a gazdagon alkalmazott, edzett czifraságokkal ellátott, aranyos szegélyek, diszítmények. Pompás darabok fegyverei is: a fekete kardkötőn lelógó, hosszú, egyenes kard, csinos aranyos diszítménynyel ellátott fekete hüvelyben, díszes, aranyos markolattal és a tőr, a melyből

* Két főúri ajándék a Nemzeti Múzeum régiségtárában. Archæologiai Ért., 1903, 193. s köv. ll.

azonban csak az aranyos markolat egy része látható. A vértezet szabása és diszítményei, a kard és tőr arra a korra vallanak, midőn az ilyen diszes hadiviselet volt divatos, a XVI. századra. Akkor, kivált a század második felében, kedvelték leginkább a pompás, vésett, edzett, aranyozott, sokszor valóban művészi kivitelű diszítményekkel ellátott pánczélokat, díszes fegyvereket, a melyek főleg a nyugateurópai fegyverművesség leghíresebb középpontjaiban, Nürnbergben és Augsburgban, Milanóban és Innsbruckban készültek. Az öltözetet a mellvért alól kinyuló fegyverkabát egészíti ki, a melynek fekete alapjára szürke és rozsdavörös nagy, kacskaringós indás növényi motivumok vannak reáhímezve. Ezeknek formái a fejlett német renaissance diszítményeire emlékeztetnek.

Jobbra a térdelő lovag mögött Szent György áll és jobb kezét annak vállára teszi. Szentfénynyel övezett fejének formái jóval conventionalisabbak, kevésbbé egyéniek, mint a lovag arczvonásai. Telt arczán nyugodt derültség tükröződik; szeme különös kifejezés nélkül tekint előre. Sürű, fürtös, világosszőke haja, a melyet középen drágakővel ellátott aranydiadém diszít, vállára hull alá. Jókora orra alatt még csak alig serked bajúsza. Szent György vértezete hasonló kivitelű, de más szabású és egyszerűbb, mint a lovagé. Különösen föltűnő a vértnek a derék alatti része, a mely hosszú, a lábszáraktól elálló és a melynek mellső kivágása mögül az aranyszegélyű sodronying vége kilátszik. Szent György melle elé tett, könyökben meghajlított baljával hosszú, erős, alul megvasalt zászlópóznát tart, a melyre fölül lengő vörös zászló van erősítve. Kezeit vaskeztyűk födik; hosszú, hatalmas kardjának vöröses bőrhüvelye és nagyon diszes aranyos markolata van. A lovag és védőszentjének csoportja mögött az elejtett sárkány hever, hatalmas, gyíkszerű állat, nyitott szemmel és szájjal, haláltusában összecsavarodva. Feje Szent György bal lábánál nyugszik, gyűrűzött farka a festmény ellenkező szélére jutott, közbül helyenkint kilátszanak az állat testének egyes részei.

Az alakok térbeli környezete az előtérben kopár, köves talaj, alig néhány fűszállal, a csoport mögött fás, erdős, elég fölületesen jellemzett vidék, míg a háttérben magas, kopár hegyek emelkednek. Legfölül balra sajátságos alakú felhőtömeg jelenik meg a kék égen, olyképen elhelyezve, hogy a kép bal széle elvágja. Ez a körülmény a másik szárnyra utal. Csakugyan az oltár másik szárnyán megkapjuk a felhőtömeg folytatását. A két szárny csukott állapotban egy egészet alkot. A jobb szárny festményén látható lovag és szent csoportjának kiegészítését, magyarázatát a bal szárnyon leljük meg.

A festmény jobb felén, tehát közvetlenül a térdelő lovag előtt, levágott fatörzs látszik, a melyből legfölül néhány levéllel ellátott ágacska

nyúlik ki jobbra. A fatörzsre vörös szalaggal nagy, ovalis czímerpajzs van függesztve, aranyfejű szögekkel szögecselt rózsaszínű keretén a következő körirattal: MAXIMILIANUS D : G. ARCH : AVST : DVX · BVRGVNDIAE COM : TIROLIS ET HABSBVRG ANNO AETATIS · XXIII · MENSE V. DIAE V. E föliratból megtudjuk, hogy a czímerpajzs birtokosa, nyilván az, a kinek képét az oltár másik szárnyán látjuk, Miksa főherczeg, életének 23. évében, 5. hónapjában, 5. napján. A czímerpajzsot a Habsburgház és az örökös tartományok czímerei töltik ki. Ez adatokat az az apró aranybetűs fölirat egészítette ki, a mely a fatörzsre a czímerpajzs alá volt festve, csakhogy nagyrészt megsemmisült, úgy hogy ma már csak az *Anno Dnj* . . . . *Diae XV.* szavak olvashatók. Mindez azonban elégséges volna ahhoz, hogy a képen ábrázolt személyt, tehát az oltár donatorát, valamint a mű keletkezésének, illetőleg fölajánlásának pontos idejét megállapítsuk, még akkor is, ha e tekintetben nem rendelkeznénk egyéb forrásokkal.

A fatörzs előtt a földön egymásra tett pár vaskeztyű fekszik, gazdag, aranyos diszítményekkel, továbbá egy ugyanilyen kivitelű zárt rostélysisak, óriási, fehéres-szürkés-vöröses tollbokrétával, a melyből néhány kócsagtoll is kinyúlik.

Közvetlenül a fatörzs mögött dús, sötét bokrok zöldelnek, — festői háttérül a czímerpajzs számára. A háttér itt sokkal gazdagabb, mint a jobb szárnyon. Leghátul három magas, alpesi jellegű hegyorom emelkedik, coulissaszerűen elrendezve a kép bal szélétől hátrafelé. A középső ormon terjedelmes, jól rajzolt várrom látszik, a melynek erődítményei kiterjednek a hegy lejtőjére is. Várrom van a leghátulsó, igen magas hegy alatti kisebb emelkedésen is. A hegyek baloldalról jövő rózsaszínű megvilágítása nagyon hatásos. A kép középső terét idylli jellegű síkság tölti be: folyó, a melyen híd vezet keresztül, partján épületcsoportok, helyenkint a többi közül kiemelkedő épületekkel. A legföltünőbb közülök egy hegyes sisakú templomtorony és egy nagy, félköríves kapuzat.

A festmény felső részén Mária jelenik meg, karján a kis Jézussal. Aranyos holdsarlón áll; mögötte rózsaszínű az ég — a mi a mennyei világosság kifejezése — és vállmagasságig ovalis alakban elrendezett, lángszerű, szabályos arany sugarak lövelnek szét. Köröskörül sűrű gomolygó felhők fogadják be az égi jelenséget és átnyúlnak a másik oltárszárnyra is.

Mária bal karján tartja gyermekét, jobb kezében díszes, aranyos jogart tart és egyúttal palástja szélét is fogja. Feje mögött óriási, a gyermek feje mögé terjedő, csillagokkal diszített szentfény van, fején gyöngyökkel ékes aranykorona. A korona alól hosszú, szőke, fürtös haja teljesen kibontva hull le hátára és bekeríti telt, derült, kedves kifeje-

zésű arczát, a mely némileg Szent Györgyéhez hasonlít, de finom hajlott orrával, kissé mosolygó szájával, kis szemeivel mégis különbözik tőle. Ruhája halvány szürkés rózsaszínű, a hajtékokban pirossal árnyékolva; a nyak négyszögletes kivágása és a rövid újj széles mustrázott aranyszegélylyel van ellátva. A jobb felső kart bő, rendkívül gonddal festett fehér ingújj takarja el, a mely alúl hosszan lelóg és sajátságos módon csomóba van kötve. Ez alól látszik ki az alsó kar, a melyet aranysárga, szűk ruhaújj borít. Bő, nagy, sötétkék palástja, a melyet egyszerű aranyhímes szegély diszít, jobb vállári lecsúszott. A kis Jézus rövid, göndör, szőkehajú fejét anyja arczához szorítja. Derékon alúl fehér kendőbe van burkolva. Jobbjával piros almát tart ölében, bal keze lelóg. Lefelé tekint, jobbra, a térdelő alak irányában.

A két szárny külső oldalán levő festmények közötti összefüggés nagyon egyszerű. Jobbra a fiatal Miksa főherczeg térdel, az oltár donatora, a lovagok védőszentjének oltalma alatt és áhitatosan, imádkozva tekint föl a Madonnára. A szárnyak összecsukott állapotában a két festmény a különválasztás daczára is egységes, együttes hatású.

*

Herrgott Marquard, a XVIII. századbeli st.-blasieni tudós benczés szerzetes, történetíró, a kinek politikai szereplésben is volt része, a Habsburgházra vonatkozó emlékekről írt nagyszabású, még ma is becses művének ikonographiai részében leírja azt a két oltárszárnyat is, a mely jelenleg a Nemzeti Múzeumban van.*

* Pinacotheca Principum Austriæ, in qua Marchionum, Ducum, Archi-Ducumque Austriæ, utriusque sexus, simulacra, statuæ, anaglypha, ceteraque sculpta, cælata, pictave monumenta, tabulis æneis incisa proferuntur, et commentariis illustrantur. Opus in duas partes tributum, quod est Monumentorum Aug. Domus Austriacæ Tomus III., stb. Friburgi Brisgoviæ, 1760., II. rész, 273. s köv. l.

«Neostadii *Austriæ* in sacello *Palatino* Augustae tabula spectatur altaris lignea, egregie picta, ac duabus valvis instructa Pars interior choros sanctorum exhibet, supra nubes versantium: inferior autem viventium turbam, in genua provolutam, ostendit, familiam ducente summo Pontifice, subsequentibus Cardinalibus, & Episcopis, cui ex adverso Imperator cum *Romanorum* Rege, ac quatuor aliis ex Augusta Gente *Austriaca* Principibus, pariter in genua procumbentibus, manusque precantium in modum complicantibus, opponuntur. Omnes hi detonsa caesarie, armati, atque suis insignibus distincti, comparent, nec dubium est, quin priori schemate Maximilianum II. Imperatorem, altero Rudolphum, patris in regnis, & Imperio successorem, cuius aquila simplex, manicae sinistræ intexta, non obscurum praebet indicium: tertio Ernestum, Gubernatorem *Belgii*: quarto Mathiam, a morte Rudolphi *Romanorum* Imperatorem: ac quinto denique, sextoque Albertum, *Belgii* deinde Dominum, & Wenceslaum exhiberi. Nam etsi hic ultimus an. 1582. quo monumentum, ut statim videbimus, constitutum fuerat, inter vivos, validosque esse iam iam desiisset; eadem tamen sors tum non minus & patri eius Maximiliano obtigerat, quem nihilo secius primo loco repræsentari, nemini facile dubium esse poterit. Maximilianum autem III. alibi quaerendum esse, mox dicemus.

Est is igitur in operculo arae solus, & unicus, cataphracta munitus, ac gladio bellatorio, non secus, ac reliqui fratres, præcinctus, coram B. Virgine Maria superne radiis circumfusa, ac lunæ insistente, ut in schemate illo minori videre est, in genua procumbens. Pone illum S. Georgius *Martyr* stat armatus, dextra Archiducem velut protegens, sinistra vero vexillum sustinens, & draconem conculcans. Ante illum humi iacent chirothecæ ferreæ, pennisque cristata cassis, tanquam reliquæ armaturæ complementa. In ima parte trunci arboris, ex

A Herrgott-féle szöveg igen érdekes fölvilágosítást nyujt: nemcsak a benne leírt oltár megfelelő részeit azonosíthatjuk föltétlen bizonyossággal a Nemzeti Múzeumban levő oltárszárnyakkal, hanem ezek jelentőségére, hovatartozóságára és provenientiájára nézve is becses adatokat foglal magában.

Az elég terjedelmes, bár főképen csak ikonographiai szempontból teljes leírást képek egészítik ki. A «Pinacotheca» első részében* Herrgott metszeteket is közöl, a melyeket Kleiner S. rajzai nyomán Nicolai G. metszett rézbe.

A szövegből és képekből megtudjuk, hogy Herrgott művének szerkesztésekor Bécsújhelyen, a vártemplomnak a «császárné»-ról nevezett kápolnájában festett, két szárnynyal ellátott faoltár állott. Az oltár fő képének felső részét szenteknek a felhők fölött lebegő serege foglalta el, alúl az egyházi és világi hatalom képviselői térdeltek. Még az igen kis méretű metszetből (1. kép) is fölismerhető, hogy a fölül félkörben végződő festmény legfelső részén a Szentháromság jelenik meg, az angyalok karától körülvéve, alatta a szentek serege, két csoportra osztva. Közülök a középen álló zászlós alak, nyilván Szent György, válik ki. Alúl a háttérben a hívők, még pedig mind egyháziak, mind világiak, nagy tömege térdel, az előtérben két, egymással szembe állított csoport: balra a pápa, egy bibornok, két püspök és egy szerzetes, jobbra a császár öt fiával. Ez utóbbi csoportról Herrgott — tekintettel annak ikonographiai jelentőségére — jókora külön metszetet közöl, a melyen az összes részletek tisztán fölismerhetők. Legelől térdel II. Miksa császár (1527—1576), a ki, mint Herrgott is megjegyzi, az oltár keletkezésének évében már nem volt az élők sorában, mögötte fiai: II. Rudolf császár (1552—1612), Ernő főherczeg (1553—1595), 1577 óta Ausztria helytartója, később II. Fülöp spanyol király helytartója Németalföldön, Albert főherczeg (1559—1621), a ki, a nélkül, hogy pap lett volna, 1577-ben bibornok és Portugália alkirálya, majd 1595-ben Németalföld helytartója lett és Venczel főherczeg (szül. 1561), a ki fiatalon, már 1578-ban meghalt és így az oltár keletkezésekor már nem élt. Ezek közül Albert főherczeg képmását Rubens is megörökítette leghatalmasabb műveinek egyikén, a Szent Ildefonso oltárának egyik szárnyán.

opposito conspicui, nota anni, quo eam picturam fieri curavit Archidux, adscribitur: ANNO DOMINI 1582. *die* XVII. *Mart. aet.* 23. *an.* 5. *mens.* 5. *dies.* Eidem trunco affixus est clypeus, insignia Domus *Austriacæ*, a nobis alibi explicata, præferens, circumducta epigraphe: MAXIMILIANUS D. G. ARCH. AUST. DUX BURGUNDIAE COM. TIROLIS ET HABSPURG. ANNO AETATIS XXIII. MENS. V. D. V. Quæ singula cum die, & anno eius natali apprime congruunt. MAXIMILIANUM *III.* huius aræ conditorem esse, ac patris, fratrumque monumenta ibi extare voluisse, sat quidem perspicuum est: num vero ad *Ordinem* S. GEORGII, ab eius atavo, FRIDERICO *Placido* institutum pertineat, coniici quidem potest, decidi non potest.»

* LXXIV. tábla.

Herrgott leírja a bécsújhelyi oltár szárnyainak külső felén levő festményt is — az azok belső oldalára festett képeknek bizonyára nem volt jelentősége az ő speczialis szempontjából — két metszete közül pedig az egyik a két szárnyat összecsukva, egyben ábrázolja, igen apró méretben, míg a másik kissé szabadon reprodukálja a térdelő főherczeg és védőszentjének képét, hozzávéve a másik szárnyról a czímerpajzsot és elhagyva Mária alakját. Nem tekintve ez önkényes változtatást, a metszet különben sem adja vissza egész híven az egyes részleteket sem. Ez a két szárny az, a mely gróf Andrássy Dénes ajándéka gyanánt a Nemzeti Múzeumba került.

Az oltár, a melyhez tartoztak, Miksa főherczeg — e néven harmadik — megrendelésére készült. Ő az, a ki Szent György kiséretében Mária előtt térdel. Arczának vonásait azokról az emlékérmeiről is ismerjük, a melyeket Antonio és Alessandro Abondio készítettek. Azért hiányzik képmása az oltár középső festményének abból a csoportjából, a mely II. Miksa császárt és fiait mutatja be. Herrgott leírása révén kiegészíthetjük a fatörzsre festett föliratot, a mely csak csonkán maradt reánk: az oltár 1582-ben, márczius 17-én készült el, midőn az ajándékozó 23 éves, 5 hónapos, 5 napos volt.

Miksa főherczeg,* II. Miksa császár fia, 1558 október 12-én született, igen fiatalon a német lovagrendbe lépett, 1585-ben Bécsben ünnepélyes fogadalmat tett és ugyanakkor II. Rudolf császár ajánlata folytán Bobenhausen Henrik, a rend öreg nagymestere mellé coadjutornak neveztetett ki. E viszonyt az ugyanazon évben Mergentheimben tartott nagykáptalan is, bizonyos kikötésekkel, megerősíti. Báthory István halála után az egyik lengyel párt lengyel királylyá kiáltja ki, de Zsigmond svéd herczeg ellenében nem sikerült érvényesülnie, a wicluni ütközet után fogságba is került, úgy hogy elszánt ragaszkodása daczára is 1598-ban végleg le kellett mondania a lengyel trónról. 1590-ben Bobenhausen lemondása folytán ő lett a német lovagrend nagymestere. Ausztriában még ma is *Maximilian, der Hoch- und Deutschmeister* néven népszerű. 1593—95-ben Belső-Ausztria kormányzója volt, 1595-ben Magyarország felső részeinek katonai parancsnoka lett és vezető szerepet játszott az 1596-iki török hadjáratban, nem sok szerencsével és kétes sikerekkel, a mennyiben például mezőkeresztesi győzelmét sem tudta kihasználni. Változatos, küzdelmekben gazdag élete pályájának az utolsó korszaka volt a leggyümölcsözőbb. 1602-ben Tirol helytartója lett. Nagy tevékenységet fejtett ki a katholicismus, a trónöröklés rendezése, valamint a császári hatalom erősbítése érdekében. Elszánt harczosa volt az ellenreformatiónak; fő czélja volt az eretnekség teljes kiirtása Tirolban,

* L. Allgemeine Deutsche Biographie.

a hol nagy népszerűségnek örvendett. Bécsben halt meg, 1618 november 2-án. Az osztrák történetírók elismeréssel adóznak emlékének. «A dicsőségre való személyes vágyakodás nélkül egész életén át családja érdekei fölött őrködött és önzetlenségével, a melylyel végül is örökösödési igényeiről Gráczi Ferdinánd javára lemondott, talán jobban előmozdította annak végleges győzelmét, mint Spanyolország legnagyszerűbb segítségei.»*



III. MIKSA FŐHERCZEG BÉCSÚJHELYI OLTÁRÁNAK KÖZÉPSŐ KÉPE.
(Herrgott után, nagyítva.)

Mély vallásos és családias érzésének a kifejezése volt a bécsújhelyi oltár is, a melynek középső képére Miksa czélzatosan festtette atyjának és testvéreinek képmásait, szemben a pápával és az egyházi méltóságok viselőivel, idealis együttlétben, a világi hatalom képviselői gyanánt.

Herrgottnak 1760-ban megjelent leírásánál és metszeteinél régibb tudósításunk is van Miksa főherczeg oltáráról. Mikor kevéssel halála

* *Gindely*, Rudolf II. und seine Zeit, 2. kiad. II. köt., 38. l.

után, 1619-ben hivatalosan összeírták a német lovagrendet illető hagyatékának leltárát, a rengeteg sok egyházi szerelvény, művészi tárgy, diszes fegyverzet, ékszer, ötvösmű, könyv, kép és faragvány között ott szerepel az oltár is. Bécsújhelyen, a főherczeg egyik székhelyén, «a plebániatemplomban egy oltár, kettős, festett szárnyakkal, fölül a Szentháromság, középen Mindenszentek, alúl az egyházi és világi fölsőség, lábán pedig mi Urunk utolsó vacsorájának festménye.»[1] Ebből megtudjuk, hogy a Herrgott által leírt oltár — hiszen a leltár is kétségkívül azt sorolja föl, — eredetileg nem a Szent György-templomban, hanem a plebániatemplomban volt Bécsújhelyen, azonkívül arról is értesülünk, hogy alsó részére, predellájára, az utolsó vacsora képe volt festve. A szárnyak belső fölületére festett képeket azonban a leltár sem említi meg, a mint az oltár nagyon is rövid, hivatalos czélra készült leírásában a főherczeg képmása sem szerepel.

Alig állapíthatjuk meg, hogy az oltár mikor került a plebániatemplomból a vártemplomba. Ez utóbbi helyen volt Herrgott idejében A bécsújhelyi várnak 1834-ben közzétett leírásában annak szerzője már csak Herrgott leírására és képeire hivatkozik; az oltár maga akkor már nem volt ott.[2]

A bécsújhelyi egykori várban levő templom,[3] a mely előbb Szűz Máriának volt szentelve és csak utóbb nyerte Szent Györgyről nevét, III. Frigyes császárnak köszöni keletkezését, a ki még herczeg korában Gráczból ide tette át székhelyét, a várost több ízben előjogokkal és kedvezményekkel ruházta föl és mindenképen kitüntette Bécscsel szemben. A templom a XV. század derekán épült és a század vége felé ment át a III. Frigyes által, a körülzárt bécsi várból történt megszabadulásának emlékére alapított Szent György lovagrend lovagjainak használatába. Valószinűleg 1770-ig állott itt az oltár, midőn a vártemplomban lényeges átalakításokat eszközöltek. Ekkor állíttatta föl Mária Terézia az új főoltárt is.

[1] Inventarium Der verlassenschafft der Hochfrst dhlt. Ertzhertzogen Maximiliani etc Seeligster gedechtnus, was sich In der *Newstatt* befunden, vnnd auss der Röm. Kay. Maytt. Allergnedigstem Beuelch in beysein herrn von Hoyss Nieder Oesterreichischem Cammer Präsidenten, herrn Hanns Jacobus von Stain Teutsch Ordens Commenthurn, vnd der Frl. dhlt. Ertzhertzog Alberti Agenten h. Seeländer, beschrieben vnd versorgt worden, wie volgt — «*Dann auf der Paar Kirchen ein Altar mit doppelten gemalten flüegeln, Oben die Heylige Dreyfaltigkheit, Inn der mitten Alle Heyligen, herundten die Geist: vnnd Weltliche Obrigkheit, vnnd am fuess daz letste Abendtmahl vnnsers herrn gemahlt.*» *B. Dudik*, Des Hoch- und Deutschmeisters Erzherzog Maximilian I. Testament und Verlassenschaft vom J. 1619. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, XXXIII. (1865), 336. l. — A főherczeg innsbrucki hagyatékának leltárában érdeklődésünkre tarthat számot az «Vngerische Claider» rovat, a mely az elhúnytnak magyaros divatú ruhadarabjait sorolja föl (i. h., 271. s köv. l.).

[2] *F. K. Böheim*, Die Burg zu Wiener-Neustadt und ihre Denkwürdigkeiten. Beiträge zur Landeskunde Oesterreichs unter der Enns, IV. (1834), 40. l.

[3] Lásd *K. Lind*, Die St. Georgskirche in der ehemaligen Burg zu Wiener-Neustadt. Berichte und Mittheilungen des Alterthumsvereines zu Wien, IX (1865—66), 1. s köv. ll.

Ebben az időben kerülhetett a két oltárszárny Krasznahorkára, a hol a legujabb ideig az Andrássy-család birtokában volt. Adatok hiányában csak sejthetjük, hogy báró Andrássy Antal, a család monoki ágának e nevezetes tagja, volt itt a képek első tulajdonosa. Báró Andrássy Antal (1742—1799) 1750-ben lépett be Jézus társaságába és Bécsben töltötte ki próbaéveit, a rend eltörlése után pedig Krasznahorkára vonult vissza. A rozsnyói püspökség fölállításakor 1776-ban a káptalan tagja lett, utóbb nagyprépost. Mária Terézia 1780-ban rozsnyói püspökké nevezte ki. Indokolt az a föltevés, hogy már az oltárnak eredeti helyéről való eltávolításakor kerültek a szárnyak hazánkba, talán épen a királynő adományaképen.



III. MIKSA FŐHERCZEG.
Dombormű a bécsújhelyi Szent György-templomban.

*

Míg Miksa főherczeg oltára, a mely Bécsújhelyről eltünt, csak Herrgott nyomán szerepel az irodalomban, egy reá vonatkozó másik

mű eredeti helyén, ugyancsak a bécsújhelyi vártemplomban, mai napig fönmaradt. Minthogy amazzal belső rokonságban van, megérdemli, hogy ez alkalommal vele is foglalkozzunk.

Midőn a Szent György-templomot 1851-ben Franck őrnagy vezetése alatt helyreállították, az északi oldalhajó falába illesztettek egy domborművet, a mely azelőtt a sekrestyében volt.* A dombormű égetett agyagból való, 1·63 méter magas, 1·47 méter széles. Újabban sötét, feketés festékkel mázolták be. Sokáig I. Miksa fogadalmi ajándékának tartották, míg Böheim ki nem derítette, hogy Miksa főherczegre, a «Deutschmeister»-re vonatkozik. (2. kép.) A dombormű közepén férfi alakja párnán térdel, oldalnézetben, jobb felé fordulva és kezeit összetéve imádkozik. Tekintete irányában, fölül Mária alakja jelenik meg, ovalis alakú felhőzet közepette, holdsarlón állva, hat szárnyas angyalfejtől körülvéve, a kis Jézussal karján. A térdelő férfi testét vértezet borítja, fegyverkabátjának egyes mezőiben Elzász, Cilli, Tirol és Stájerország czímerei láthatók. Előtte zárt, koronás sisak áll, a Habsburgok óriási pávatollas sisakdíszével. A lovag mögött Szent György álló alakja jelenik meg. A teljes vértezetű, fürtös hajú, karcsú ifjú baljában zászló nyelét tartja, jobbját védencze vállára teszi és szintén föltekint a mennyei jelenség irányában. Mellette a legyőzött sárkány vonaglik, lehajtott fejjel, vergődő szárnyakkal.

A térdelő lovagban már Böheim egész határozottsággal Miksa főherczeget ismerte föl. Érmeken, festményeken és metszeteken fönmaradt arczképei ezt kétségtelenné teszik. Azonkívül az ábrázolt helyzet, annak compositiója annyira a bécsújhelyi szárnyasoltár külsején levő festményre emlékeztet — Böheim csak a Herrgott-féle metszetből ismerte ezt — hogy a kettő közötti személyes vonatkozáson kívül művészi összefüggésök is szembetünő. Böheim annyira ment, hogy a domborműben épenséggel az oltár festményének mintáját látta, holott — a mire már Camesina figyelmeztetett — a dombormű főalakjának szakállas arcza sokkal öregebb, mint a 23 éves Miksáé az oltáron. Ez ellentét még föltünőbb most, hogy az elveszettnek hitt** festményeket ismerjük, mert a Herrgott-féle metszet meglehetősen öregbíti az arcz vonásait.

E körülménynél fogva a viszony természetesen fordított. Nem a festmény készült a dombormű mintájára, hanem a dombormű mestere utánozta az oltár festményét, még pedig nemcsak általánosságban, műve tárgyával és compositiójával, hanem egyes részletekben is. A legföltünőbb a Madonna ábrázolásának hasonlósága.

* L. *Böheim*, i. h., 41. l.; *Lind*, i. h., 20, l.; *Albert Camesina*, Über ein in der Burg zu Wiener-Neustadt in der Georgskirche befindliches Basrelief. Mittheilungen der k. k. Central-Commission II. (1857), 300. s köv ll., XI. tábla.

** *Camesina*, i. h. « . . . dieses verschollenen Altarbildes.»

A bécsújhelyi dombormű, a mely arra vall, hogy a mi oltárunk ismert munka volt, a melyet érdemes volt utánozni, egy másik, nagyobb, híresebb művészi alkotással van összefüggésben.

Miksa főherczeg, mint Tirol helytartója, megváltoztatva 1595-ben Bécsben kelt végrendeletét, a melyben úgy intézkedett, hogy a bécsi Szent István-templomban temessék majd el, 1614-ben Innsbruckban kelt végrendeletében az innsbrucki Szent Jakab-plebániatemplomot választotta utolsó nyugvóhelyéül. Egyúttal síremlékéről is gondoskodott.[1] A síremlék kevéssel Miksa halála után, 1619-ben már készen is volt.[2]

A mű kivitelét Gras Gáspárra bízta a főherczeg. Gras[3] Mergentheimben született, 1560-ban, Miksa főherczeg alatt Innsbruckba került és az ő udvari mintázója (Kammer-Bossirer) lett. Schwatzban halt meg, 1674-ben. Leghíresebb műve Lipót főherczeg bronz lovasszobra Innsbruckban, a melynek különösen technikai kivitele keltette föl a kortársak és utókor bámulatát. E tekintetben válik ki különösen a főherczeg síremléke is, a melyet Gras, Reinhart Henrik fémöntő közreműködésével készített. «A bronzöntés, mint Lipót főherczeg alatt, Miksa főherczeg uralkodása idejében is fölvirágzott még egyer Innsbruckban. A Deutschmeister Miksa (meghalt 1618-ban) síremléke, mint bronzöntvény, szinte páratlan. E síremléknek bronzból öntött, négy csavart oszlopa, melyeken szőlővenyige fut körül s madarak, lepkék és hernyók szabadon álló alakjai élénkítenek, olyan munka, hogy manapság a legjobb öntő ügyességét is próbára tenné.»[4]

A síremlék eredetileg négy csavart, diszes bronzoszlopon nyugvó márványlapból állott, a melyre szintén bronzból öntött életnagyságú csoport volt helyezve: a térdelő főherczeg, Szent György oltalma alatt, előtte a pávatollas sisak, mögötte a sárkány, két oldalt Ausztria és a német lovagrend hatalmas czímerpajzsai, a négy sarokban egy-egy fáklyát tartó gyermek alakja. Minthogy a síremlék a templom szentélyében igen sok helyet foglalt el, utóbb, valószínűleg a XVIII. század elején, szétszedték és két külön részben a szentély két oldalbejárata fölé alkalmazták (3. és 4. kép).[5]

[1] «*Zur gedächtnus, oder an statt eines Epitaphij wollen wir vnser vnndt St. Geörgen biltnuss sambt dem drachen, in Metall gegossen, über der Sacristey Thür vnder dem Oratorio auf Zwo Mettallinen seülen setzen, vnndt Zue endt dess Oratoryo an der wandt neben dem Altar zwo Fahnen sambt schildt vnndt helmb, alss dem österreichischen vnndt des hochmeisterthumbs, stellen lassen.*» *Dudik*, i. h., 245. l.

[2] L. *D. v. Schönherr*, Urkunden und Regesten aus dem k. k. Statthalterei-Archiv in Innsbruck. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des AH. Kaiserhauses, XVII., II. rész, különösen 14.846, 14.857, 14.882. sz., stb.

[3] Nachrichten von den bildenden Künstlern und der bildenden Kunst in Tirol. Tiroler Almanach für das Jahr 1803, 227. l.; *Nagler*, Neues allgemeines Künstler-Lexicon V. (München, 1837), 336. s köv. l.; Allgemeine deutsche Biographie.

[4] Osztrák-magyar monarchia írásban és képben. Tirol és Vorarlberg, 480. l.

[5] Ez által a csoport értelme természetesen elenyészett. *Lind* is ugyancsak ostorozza e



III. MIKSA FŐHERCZEG SÍREMLÉKÉNEK FELE.
Innsbruck, Szent Jakab-templom.

Már Camesinának föltünt a bécsújhelyi dombormű és az innsbrucki síremlék szoborcsoportjának rendkívüli hasonlósága. Ez a hasonlóság csakugyan nemcsak az elrendezésre, hanem a részletekre is kiterjed. Miksa ruházatának részletei például csaknem teljesen megegyeznek a

művészietlen vandalismust (Archäologische Reise-Notizen. Mittheilungen der k. k. Central-Commission, XIX., 221. l.). A síremlék leírását, egykori és jelenlegi állapotának képét l. *Gerbert*, Taphographia (a *Herrgott*-féle Monumenta IV. kötete), I. rész, 384. s következő lapjai, LXIX. tábla.



III. MIKSA FŐHERCZEG SÍREMLÉKÉNEK FELE.
Innsbruck, Szent Jakab-templom.

két képmáson. Míg Böheim az oltár szárnyképeinek a mintáját látta a domborműben, Camesina az innsbrucki emlék eredeti tervét ismeri föl benne. A két különböző művészi forma — szoborcsoport és dombormű — lényegében gyökerező eltéréseken kívül a legszembeötlőbb különbség az, hogy a síremléken Mária alakja elmaradt. Talán a legvalószínűbb az a föltevés, hogy a dombormű az oltárkép mintájára készült oly czélból, hogy a főherczeg síremléke gyanánt szolgáljon, utóbb azonban szerény terjedelműnek, nem elég pompásnak tűnhetett föl és Miksa az

eredeti tervet kibővítvén, a főmotivum meghagyásával, a kor ízlésének, igényeinek inkább megfelelő formát választotta, a mely méltó volt ahhoz, hogy még Innsbruckban is, a melynek udvari temploma I. Miksa császár híres síremlékét foglalja magában, kellő díszszel tartsa fönn Tirol egykori urának emlékezetét. A domborművet azután maga Miksa főherczeg küldhette el Bécsújhelyre, a hol a fiatal korában fölajánlott oltár állott. Ez utóbbinak a későbbi két művel való művészi összefüggése alig vonható kétségbe és így általánosabb a művészettörténeti jelentősége annak a két szárnynak, a mely jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban van.

*

A kik Miksa főherczeg oltárával — igaz, hogy csak elég gyarló, modoros metszet alapján — eddig foglalkoztak, majdnem kizárólag annak ikonographiai vonatkozásai iránt érdeklődtek. Természetes, hogy ez volt az egyedüli szempontja Herrgottnak is, a ki még az eredeti művet látta. «Tabula . . . egregie picta», — ez az egyetlen, nagyon is általános kifejezés, a mely művészi sajátságaira vonatkozik. A szárnyak belső oldalán és a predellán levő festményeket meg sem említi, a fő képet is nyilván csak a rajta látható fejedelmi képmások kedvéért. A predella képének tárgyát legalább a Miksa halála után szerkesztett leltár megnevezi, de a szárnyak belső képeit illetőleg semmi irott adatunk nincs.

Az oltárszárnyak belső fölülete függélyes irányban két-két, festményekkel diszített mezőre van osztva. A képek szélessége 35·5 cm., a két alsó magassága 60 cm., a két felsőé, a mely a szárnyak formájának megfelelően csúcsban végződik, 65 cm.*

A bal szárnyon fölül Jézus születésének ábrázolását látjuk. Oszlopos, boltozatos épület előtt, a melynek formái a classicai építészetre emlékeztetnek, a gyermek Jézus kosárban fekszik. Mellette térdel Mária, bal kezével gyöngéden felemeli a leplet, mely gyermekét eltakarta s jobb kezét mellére szorítva, szeretettel tekint le reá. A jobb sarokban fehérruhás angyal és két pásztor térdre ereszkedve imádja a gyermeket. Mária mögött a hagyományos szamár és ökör mellső része jelenik meg. Kissé hátrább áll József, egy oszlop talapzatára könyököl és kalaplevéve tekint alá az előtérben levő csoportra. Jobbra, a nyilt háttérben nyájat látunk a legelőn. Két pásztor, a kire égi világosság árad, kiterjesztett karokkal fejezi ki meglepetését. Az egyik térdre is hull. Fölül irásszalagot tartó angyal jelenik meg. A művész igyekezete, hogy világítási hatásokkal éjjeli hangulatot idézzen elő, különösen feltűnő a képnek ezen a részén.

A vele szemben, tehát a jobb szárnyon felül levő kép Krisztust

* Mellékletünkön a két szárny helyzete technikai okokból föl van cserélve.

a kereszten ábrázolja. Az Üdvözítő keresztje középen áll. Krisztus teste nyúlánk, feje finom. A kereszt lábát Magdolna karolja át, jobbra János áll, ölében összekulcsolt kezekkel, balra Mária imádkozik. János mögött harczos alakja látszik, gazdagon diszített, phantastikus formájú pajzszsal, sisakkal, alabárddal, Mária mögött nő. A kép két széle a két lator alakját metszi el, a kikből így csak igen kevés látható. A kereszt alatt Ádám koponyája van. Az elborult felhős ég alatt, a melyen vörösre vált a nap korongja, hegyes háttérbe pillantunk bele. A távolból sok tornyú város látszik — Jeruzsálem.

A bal szárny alsó képe Krisztus föltámadását mutatja be. A Megváltó vörös márványkoporsóján áll. Vállát vörös köpeny, lágyékát fehér kendő takarja. Baljában keresztes lobogó nyelét tartja, jobbját áldásra emeli. Négy katona jelzi Krisztus sírja őrizetét. Az egyik a koporsó sarkára hajolva alszik még, a másik fektében fölriad és pajzsát ösztönszerűleg feje fölé emeli, hogy a Krisztustól szétáradó fény hatása ellen védekezzék. Egy katona megrémülve oldalt menekül, társa sisakjához kap. A művész Krisztus alakját a tőle telhető legnemesebb, de conventionalis szépséggel ruházta föl. Nyugodtságával szemben ugyancsak erős eszközökkel jellemzi a megriadt katonákat. Figyelemreméltó ezek gazdag, phantastikus ruházata és fegyverzete is. A sziklás háttér jobbra a távolba nyílik. Előre húzódó ösvényen a három Mária közeledik Krisztus sírja felé.

A Szentlélek eljövetele az utolsó képnek a tárgya. Tágas, magas teremben, a melynek magas, keskeny ablakai vannak és a melyből hatalmas, vörös márványkerettel diszített ajtónyílás vezet a hátulsó helyiségbe, az előtérben Mária padon ül. Ölében nyitott könyv van, jobbját mellére teszi, balját csudálkozva terjeszti ki és ájtatosan tekint lefelé. Mellette János ül és beszélve fordul feléje. A többi apostol részint áll, részint ül. A művész lehetőleg változatosan igyekezett kifejezni azt a hatást, a melyet a tüzes nyelvek lehullása gyakorolt. A heves mozdulatokkal kapcsolatban, túlságos gazdagok, nyugtalan hatásúak, rikító szinűek ruháik is. Fölül nagy dicsfényben a Szentlélek lebeg. Tárgyilag érdekes a terem hátulsó falánál látható kandalló, magas kürtőjével, a párkányt támogató faragott alakkal.

Ez a négy festmény, a melynek tárgyai olyan közönségesek a keresztény művészetben, első pillantásra annyira elüt a szárnyak külsejére festett képektől, hogy szinte hajlandók volnánk bennök más mester kezét fölismerni. A külső képek nyugodt ünnepélyessége erős ellentétben áll a szentírásból vett jelenetek mozgalmasságával. A kivitel amott gondos, a legapróbb részletekre kiterjeszkedő, itt fölületes és ez az egyes képek kis méreténél fogva még inkább feltünő. Ezt a sajátságos ellentétet azonban talán belső okok alapján is megmagyarázhatjuk.

A Miksa főherczeg szárnyas oltára a maga egészében jellemző alkotása lehetett annak a kornak, a melyben keletkezett. Formájára, szerkezetére, a festmények elhelyezésére nézve még összefüggésben van a középkor ilyen nemű műveivel. A szárnyas oltárnak tősgyökeres középkori formája csakugyan igen sokáig föntartotta magát még a XVI. században is. Az egyházi művészet megtartotta a régi megszokott és nagyon alkalmas keretet, csakhogy más tartalmat helyezett beléje. A XVI. század folyamán eltűnnek azok a fából faragott csoportok vagy egyes alakok, a melyek azelőtt a szárnyas oltárok szekrényét elfoglalták. A fafaragásnak nincsen szerepe már a szárnyak diszítésében sem. Általában a szobrászatnak ez az ága teljesen elveszíti régi jelentőségét és a festészetnek engedi át a helyét ott is, a hol azelőtt a legnagyobb diadalait aratta.

Csak a Herrgott művében levő, nagyon is apró metszetre vagyunk utalva, ha az egykori bécsújhelyi oltár középső festményének művészi jellegét meg akarjuk állapítani. Az eredeti kép, a mely a szárnyak méretei szerint mintegy 70 cm. széles és 128 cm. magas lehetett, elpusztult vagy ismeretlenül lappang. Felső része, a Szentháromság, a szentek és angyalok seregének ábrázolásával, némileg a Dürer-féle «Szentháromság oltárra» emlékeztet. Az ilyen mennyei megjelenések ábrázolása, a felhők között trónoló és mozgó alakok geometriai elveken nyugvó elrendezésével, nyilván a XVI. századbeli olasz emlékszerű festészet hatása alatt — első sorban Rafael Disputájára gondolhatunk — honosodott meg az északi festészetben. A compositio módja sokszor nagyon is észrevehető ellentétben van a festmények aránylag kis méreteivel. A Miksa-féle oltár középső képének a felső része nyilván hasonló lehetett, mint például Schwarz Kristófnak, a ki az oltár mesterének kortársa volt (1556—1597) egy festménye a bécsi művészettörténeti múzeumban (1544. szám). Fölül középen az Atyaisten trónol, jobbról Keresztelő János, balra Szűz Mária ül mellette; fölötte a Szentlélek galambja lebeg, alatta Krisztus bárány képében fekszik. Köröskörül angyalok lebegnek, geometrikusan elosztva, az Atyaisten alatt középen Mihály arkangyal áll, jobb kezében olajfagallyat, bal kezében lángpallost tart és elválasztja az üdvözülteket az elkárhozottaktól. A kis méretű alakok kivitelének aprólékossága, a rajz keménysége, a színek tarkasága sehogy sem egyezik meg az elrendezés fő elvével. Itt is azt érezzük, mint a XVI. század annyi más festményével szemben, hogy a német festő nem tagadhatja meg nemzetiségét, hogy két idegen forrásból származott elem teljesen ki nem egyenlíthető ellentétbe került egymással. A bécsújhelyi oltár fő képén ehhez járulhatott még az is, hogy az előtérben térdelő egyházi és világi hatalmasságok alakjainak kivitele teljesen elütött azokétól, a kik a magasban megjelennek. Míg ama-

zok bizonyára hasonlóan voltak megfestve, mint Miksa főherczeg alakja az oltár külsején, addig ezek a bibliai jelenetek alakjaihoz hasonlíthattak.

Miksa főherczeg oltára 1582-ben készült. Keletkezésének kora, a XVI. század második fele, ismeretes szerepet játszik a festészet történetében. Modorosság, akademikus jellem, virtuositas — ezekkel a jelszókkal szokták illetni e kor alkotásait. Különösen jellemző, hogy ebben az időben a német és németalföldi festészet már egészen az olasz művészet hatása alá került. A nemzeti talajtól való elszakadás, a kosmopolitismus olyan teljessé vált, hogy a német és németalföldi műveket sokszor alig lehet megkülönböztetni egymástól. Rafaelt, Michelangelót, Tintorettót utánozzák egyaránt. A XVI. század második fele már a nagy terjedelmű képek kora északon is. Az olasz monumentalis festményekről ellesett formák uralkodnak; a freskókra emlékeztető tört színek elfelejtetik a régi, bámulatosan fejlett technikai eljárásokat. Üresség, a rajzban való készség fitogtatása lép a korábbi bensőség, finomság, egyéni jellemzés helyébe. Különösen érdekes, mint törekszenek az északi mesterek arra, a minek művészetök eddig leginkább híjával volt: a drámai cselekmény, történeti jelentőség kifejezésére. Csakhogy ez többnyire vagy szoborszerű merevség, hamis pathos, vagy tétova nyugtalanság köntösében jelentkezik. Az előbbinek a fakó színtelenség felel meg, az utóbbinak az a sajátságos, e kort annyira jellemző tarkaság, a mely Firenzéből indult ki és például Vasari, Bronzino festményein is annyira feltünő. A heves mozdulatú alakok ruhái rikító szinűek és a színek maguk a fény és árnyék szerint csudálatosan elváltoznak.

E kor óriási festészeti tevékenységének közepette, midőn Európaszerte ünnepeltek sok olyan művészt, a kinek ma már nevét is alig emlegetjük, csak kevesen állottak ellen a mindent magával ragadó áramlatnak. A régi hagyományokhoz való ragaszkodásnak talán legkitünőbb példája az idősb Breughel Péter hatalmas, egyéni művészete.

Az északi festészet régi vívmányai csak két irányban tartják meg erejöket. A tájkép- és képmásfestés terén mitsem tanulhattak az olaszoktól. Történeti festmények tájképi részletei és képmások azok a művek, a melyekben a nemzeti hagyomány, egyéni vonás még mindig fölcsillan. Milyen életteljesek például Otto van Veen képmásai történeti, bibliai compositióival szemben és mennyire elütnek a Valckenborchék ügyetlen alakjai a pompás tájképi környezettől!

Oltárszárnyaink egyes részeinek eltérő hatása nem két mester közreműködésére, hanem keletkezése korának sajátságos művészi viszonyaira vezethető vissza. A szárnyak külsején lévő festményeken a művész az északi festészet hagyományaira támaszkodik. Németalföldi és német festményeken a XV. század első fele óta számtalanszor jelent

meg a donator hasonló helyzetben, hasonló egyszerű, részletes kivitelben, mint hű képmás. Különben épen az oltár keletkezése idejében a síremlékek specialis északi formáján, a függő síremlékeken, epitaphiumokon az elhunytak alakjainak hasonló módon való ábrázolása általános volt, még pedig mind a szobrászat, mind a festészet eszközeivel. A Madonna alakja is régibb mintákra utal. Ruhája elrendezésében, töréseinek ábrázolásában szinte archaistikus vonások is feltünnek. Az elég feltünően nagy csomóba kötött ingújj motivuma előfordul például egy a bécsi művészettörténeti múzeumban levő oltárszárnyon is (1440. szám, Alexandriai Szent Katalin alakja), a mely Dürer iskolájából származik. Mária és Szent György arczának typusa is a német festészet régibb alkotásaira emlékeztet. Ezt a nemzeti vonást, a múlttal való összefüggést hiába keressük a belső részeken. Ezek mind compositiójukban, mind kivitelökben hű kifejezései a kor kosmopolita ízlésének, a nemzeti hagyományok teljes megtagadásának. Ezért állanak annyira mögötte hatás dolgában — még ha a történeti jelentőséget nem is tekintjük — a szárnyak külsejére festett képeknek.

Az oltár mestere ismeretlen. Valamely írott adat vagy más műhöz való hasonlóság talán még elárulja majd nevét. Valószinüleg azok között a festők között kell keresnünk, a kik II. Miksa és II. Rudolf császárok szolgálatában dolgoztak. II. Miksa 1558-ban Bécsben külön épületet emeltetett művészi gyűjteménye számára. Rudolf császárnak, a ki nagyon kedvelte a művészetet, gazdag gyűjteménye volt Prágában.* Tekintélyes lajtromot lehetett összeállítani azoknak a művészeknek a neveiből, a kik, mint udvari festők, a császárok közvetlen környezetében éltek, és a kiknek festményei a császári gyűjtemények zömét alkották. A művek egy része — nagyobbára a bécsi udvari gyűjteményben — fönn is maradt, sok művésznek ellenben csak nevét ismerjük. A művészi tevékenység, számra nézve igen tekintélyes volt, a fönmaradt művek azonban híven visszatükröztetik ama kor művészeti állapotainak a képét, midőn a kézi ügyesség, a technikai tudás, az alkotás könnyűsége karöltve járt a szélső eklekticismussal, a legkülönbözőbb irányok keresztezésével, az egyéniség teljes megtagadásával. A fönt említett Schwarz Kristóf, a kor legderekabb német festőinek egyike, az Adonis halálát ábrázoló nagy képén, a mely eredetileg Rudolf császár prágai gyűjteményében volt (Bécs, 1541. szám), Tintorettót utánozza; egy másik képét (Fürdő nők, Bécs, 1540. szám) sokáig a velenczei Paris Bordonenak lehetett tulajdonítani. Egészen más jellegű, feltünően komoly és egy-

* V. ö. *Schlager*, Materialien zur österreichischen Kunstgeschichte (Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen V. (1850), 2. r. 661. s köv. ll.); *Perger*, Studien zur Geschichte der k. k. Gemäldegallerie im Belvedere in Wien (Berichte u. Mitthlg. d. Alterthumsvereines zu Wien, VII. (1864) 99. s következő ll.); *Woltmann-Woermann*, Geschichte der Malerei, III., 95. s köv. ll., stb.

szerű a müncheni képtárban levő képe, a mely a művészt és családját ábrázolja. Ebben fölszabadul az idegen hatások igézete alól és a régi német festészet hagyományaival áll szoros összefüggésben. Unos-untig idézhetnénk hasonló példákat a császári udvar legünnepeltebb festőinek, Spranger Bertalannak, Hans van Aachennek, Heinz Józsefnek a művei közül.

Az önállóságnak ezt a hiányát, az ellentétes irányok sajátságos utánzását mutatja Miksa főherczeg oltárának a Nemzeti Múzeumban levő része is, a mely, az egyes festmények eltérő értéke daczára, keletkezésének korára nagyon jellemző, művészettörténeti szempontból is érdekes emlék annál is inkább, mert a szárnyak külsejére festett képek a XVI. század utolsó negyedének az átlagos festészeti színvonalát túlhaladják. *Dr. Éber László.*

SZENT LÁSZLÓ NAGYVÁRADI LOVASSZOBRA.

I.

Az Archæologiai Értesítő 1905 áprilisi számában Kárász Leo értekezik Kolosvári Márton és György XIV. századi szobrászainkról. Kárász csupán a Miskolczy-féle naplójegyzet rövid ismertetésére hivatkozik, mikor a két magyar művész nagy hirre vergődött, de a XVII. század folyamán elpusztult szent László lovasszobrát tárgyalja.

Talán nem lesz érdektelen, ha ide jegyezzük a XVI. század kiváló erdélyi humanistájának, *Szamosközy* Istvánnak elég bő leírását az említett műalkotásról.

Eredetiben e rész így hangzik: «Equestris statua eius memoriæ dicata Varadini adhuc superest, quam Joannes, eiusdem urbis Episcopus, Sigismundo rege et Maria imperantibus ponendam curavit, ea ex ære fusa, auroque tota olim superfusa, iustam æquitis magnitudinem habet, quantus Antonius Imperator in arce Capitolii Romæ, Gatta Melata Patavii, Bartholomæus Coleoneus Venetiis conspiciuntur; *licet haec nostras rudioris sit artificii*, quippe ab indigenis Polycletis Colosvariensibus, Martino et Georgio, ut ibidem titulus indicat, elaborata. Ipse Rex sublimis amazonicam securim dextra sustinet, cui tres proxime assistunt aerei itidem reges pedestri figura, Magorum simulacra, qui primi omnium ex gentibus infantem Messiam donis cohonestarunt. Ibidem sepulcrum quoque eiusdem divi Regis reverentissime, dum prisca religio stetit, cultum est . . .*

* V. ö. Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. XXVIII. 167.

Még meg van — úgymond — Váradon az ő (t. i. szent László) emlékének szentelt lovas szobor, melyet ugyanezen város püspöke, János (a Zudar v. Czudar családból egyéb forrásaink szerint) Zsigmond király és Mária uralkodása alatt állíttatott föl. Ez (a szobor) érczből van öntve s egykor aranynyal volt az egész befuttatva, nagysága egy lovasnak épen megfelelő, a mekkorának látszik Antonius császár a Capitolium várán Rómában, Gatta Melata Páduában, Colleoni Bertalan Velenczében, jóllehet *ez a mienk durvább kivitelű* s a két hazai kolosvári Polycletusnak, Mártonnak és Györgynek az alkotása, mint ugyanott a felirása is igazolja. Maga a király kiemelkedve csatabárdot tart a jobbjában, mellette közvetlenül áll ugyancsak érczből a három napkeleti királynak, a mágusoknak gyalogos alakja, a kik a pogányok közől legelőször tisztelték meg ajándékokkal a csecsemő Messiást. Ugyanott tisztelték, míg az ősi hit állott, a szent királynak sírját is kiváló kegyelettel.

Ennyit Szamosközy, a ki — mellesleg megjegyezve — méltán tarthat számot *az első magyar archaeologus* névre s kinek «Analecta Lapidum Vetustorum et Nonnullorum in Dacia Antiquitatum» czímen 1598-ban Frankfurtban megjelent műve a külföld elismerését is megszerezte. Szavai a korabeli műértőnek és világlátott humanistának tekintélyével esnek a latba. Mint szemtanú beszél s nemcsak ismertet, hanem egyuttal bírál és összevet. Olaszországi tartózkodása idejéből élénk emlékezetében voltak még *Colleoni szobra Velenczében* (Verrocchio műve, *Gattamelattáé Páduában* (Donatellótól) és *M. Aurelius Antoninusé Rómában* s azt tartja, hogy ezektől a nagyváradi szobor csak tökéletlenebb művészi kivitelében tér el. A szobor e szerint nagy méretű lehetett. Főalakja a dicső király, ki a Hufnagel-féle rajztól eltérőleg mint fegyveres vitéz volt ábrázolva; mellékalakjai a napkeleti bölcsek, a háromkirályok, kik közvetlen a lovas mellett állottak. A felfogás tehát teljesen megfelelt annak a képzetnek, mely az azon korbeli emberekben a lovagias szentről élt s így érthető az a népszerűség is, mely a szent László szobrot népünknél századok folyamán körülvette.

A felhozott néhány vonás nem teszi ugyan sokkal világosabbá az elveszett műről való fogalmunkat, de ha tekintetbe vesszük, hogy a két művész prágai szent György szobra, mely igen valószinűleg mintáúl szolgált ehhez is, szerencsésen fenmaradt, az ott érvényesülő felfogás, kidolgozás és technika alapján talán nem lesz mégsem olyan nehéz képzeletünkben visszavarázsolni egyik legértékesebb hazai műremekünket.

Esztergom, 1905 május 28. *Bagyary Simon.*

II.

Köszönettel tartozunk Bagyary Simon urnak, hogy bennünket Szamosközy János becses leírására figyelmeztetett, mert az ő rövid előadásából csakugyan tanulhatunk egyet-mást a nagyváradi lovasszoborról. Egyik, hogy a lovasszobor meg volt aranyozva, a mit föltételeztünk. A másik tanulság, hogy Szamosközy István, a kinek módjában volt a szobrot más két világhírű XV. századbeli szoborral, a Gattamelata és Colleoni szobraival összehasonlítani, «rudioris artificii»-nak mondja a váradi lovast, a mivel nyilván azt akarja kijelenteni, hogy az az ő művészeti érzékét nem elégítette ki, nyilván azért, mert a jelzett szobrokban a renaissance óta a természet szorosabb tanulmányán alapuló szabadságot becsülte és élvezte. A rude artificium alatt tehát ez esetben ugyan azt a középkori megkötöttséget tételezhetjük föl, melyet a kolosvári művészek prágai szobránál is fölismertünk.

Azonban az a furcsaság esett meg XVI. századi írónkkal, hogy a lovas szent László mellett állott három magyar királyt a napkeleti királyoknak vélte, «qui primi omnium ex gentibus infantem Messiam donis cohonestarunt . . .» De ebből a passusból is tanulunk valamit, azt ugyanis, hogy a három gyalogszobor valószinűleg nem a lovas szoborral szemben állott, a hogy képzeltem, hanem vele egysorban.

Budapest, 1905 május 30. *Kárász Leo.*

A RÓMAI BIRODALMI LIMES FÖLKUTATÁSÁRÓL PANNONIÁBAN.*

I.

A limeskutatásra nézve nézetemet a következőkbe foglalom.

Arra, hogy a munka mielőbb megindulhasson, elégnek tartom, ha akad hatóság vagy testület, mely ezen kérdést fölveszi programmjába, kijelentvén, hogy a limeskutatást szükségesnek tartja s kész a költségekről gondoskodni.

* A római limes fölkutatását Pannoniában legelőbb Rómer Flóris tervezte a mult század hetvenes éveiben, tehát jóval mielőtt Németországban az ottani hivatalos limeskutatás megindult. Másodszor e sorok írója javasolta a dunamenti római erődítések maradványainak fölkutatását a közoktatásügyi ministeriumnak a nyolczvanas években, mikor az országos szárazság idején a Duna medre annyira alászállott, hogy a Duna jobb partján sok helyütt a partszakadások következtében alámerült római erődítések és utak nyomai ismét előtűntek. Mindkét alkalommal a terv anyagi eszközök híján a legszerényebb keretekben sem volt megvalósítható. Azóta úgy Németországban mint Ausztriában és Oláhországban a limeskutatást államilag felkarolták és tetemesen előbbrevitték, úgy hogy maholnap már csak a limes magyarhoni részének földerítése lesz hátra. Most tehát harmadszor, talán több szerencsével kívánjuk e fontos tudományos kötelességünk teljesítését megindítani. Mint első lépést a czél felé közöljük dr. Kuzsinszky Bálint és dr. Finály Gábor urak véleményét *A szerkesztőség.*

Egyelőre azzal is lehetne beérni, hacsak 1000—1500 frt fordítható e czélra, mivel azt hiszem, hogy kezdetben, az első egy-két évben ezzel az összeggel is figyelemreméltó eredményt lehet felmutatni. Igy például mindjárt megkezdhető a szentendrei castrum felásatása.

Végre egyelőre elégnek tartom, ha az illetékes forum a tényleges kutatások vezetésével csak egy valakit megbíz, kiről azt hiszi komolyan, hogy a feladatnak képes megfelelni.

Ilyenformán a kutatást már a legközelebbi évben minden nehézség nélkül lehet megindítani.

Azonban mindjárt kezdetben megalakítható egy 4—5 tagból álló bizottság hozzáértőkből, kik az előkészületeket megbeszélik. Ezek közé számítom 1. az irodalmi és régi térképeken található adatok összegyűjtését, 2. a napfényre került régiségek lelhelyeinek összeállítását, 3. a helyszini bejárást, hogy a meglevő adatok s személyes utánjárás alapján támpontokat nyerjünk, hogy hol és milyen sorrendben eszközölhetők az ásatások. Az irodalmi és muzeális adatokat többek közreműködése mellett ugyan, de csak egy valaki állíthatja össze, mert annak egységes szempontok szerint, egyforma pontossággal és teljességgel kell történni. Már a bejárást többen is végezhetik, maguk között szakaszokra osztva a limes hosszú vonalát. A kiinduló pontot képezheti Aquincum és vidéke, melynek felkutatására mint az aquincumi ásatások ez idő szerinti vezetője, készséggel vállalkoznám.

A mint ezen előtanulmányok a kellő mértéket elérték, lehet a kutatások czéljaira nagyobb dotácziót kérni (fokozatosan, mindig az előrelátható szükséglethez képest) s azt hiszem, hogy a munka megindítása után azt nem lesz nehéz kieszközölni. Akkorra aztán a kérdés bizonyára arra is megérik, hogy a bizottság esetleg elhatározhatja, hogy egyidejűleg több szakaszon — többek vezetése alatt történjenek a kutatások. Remélnünk kell ugyanis, hogy addig lesz egy iskola, mely hozzáértő szakembereket nevelt.

A *mi viszonyaink* között csak ezen egy megoldást tartom lehetségesnek. A többi részletkérdés.

Még csak azt kívánom kijelenteni, hogy e kérdésben testtel-lélekkel rendelkezésre állok, mert azt akarom magam is, hogy a kérdést becsületesen megoldjuk.

Aquincum, 1905 máj. 21. *Dr. Kuzsinszky Bálint.*

II.

A római határ védelmére szolgáló táborok és őrtornyok, nemcsak a kőépületek maradványai, hanem a romlandó, fából, földből készült védőművek sorozata, a melyből 1892-ig csak némely, egymástól távoleső, észrevehetően össze sem függő részlet volt ismeretes, a rendszeres

kutatás befejezése (1903) óta a Rajnától a Dunáig zárt összefüggésben mutatja meg a német közönségnek, hogy a hatalmas római világbirodalom mily óriási munkával védte magát barbár őseik ellen.

Ennek a nagy határvédő berendezésnek a Duna partjain is volt folytatása. Az osztrák birodalom a német példa után néhány év óta szintén megkezdte a Duna mentén a kutatást, kiindulva *Carnuntum* maradványaiból.

A rómaiak dunamenti határvédő műveit Magyarország területén is fel kell kutatni, hogy részletesebben és pontosabban megismerjük hazánk római kori történetét.

Igaz, hogy nálunk a római kort nemzeti történetünktől nagy hézag választja el. A népvándorlás viharai a római kultura alatt virágzó országrészeket pusztasággá változtatták, az itt élő lakosság talán még őrizte egy darabig a római műveltség hagyományait, de ez a csekély visszaemlékezés is majdnem elveszett, a mikor a magyarok e földön letelepedtek és új kultura honává tették.

A lakott helyek, a városok, a folyók, a hegyek neveinek még emléke is majdnem teljesen kiveszett addig, s a míg a német birodalomban egy-egy folyó vagy város neve élő visszhangja az egykori római életnek, nálunk még ismert római városok neveit is jóformán újra kellett felfedezni, tudományos okoskodás útján, ritka esetben véletlen feliratos lelet alapján.

Pedig *Pannonia*, e határszéli kis provinczia a nagy birodalom életében jelentékeny szerepet játszott, oly jelentékenyet időnként, a melynél fontosabbat hazánk sem sokszor játszott a szomszédos országokkal szemben. Erre a jelentőségre Pannoniát leginkább Italiához való közelsége, s a benne állomásozó katonai csapatok emelték. A katonaság pedig a birodalmi határ oltalmazása czéljából épen a dunamenti határszélen emelt castrumokban, castellumokban, burgusokban volt elhelyezve. S ma egy castrumot sem ismerünk részletes és pontos kutatás alapján.

A szakirodalom, a melynek adatait közelebbi idézések nélkül használom, a Corpus Inscriptionum Latinarum térképe és Gerecze Péter legközelebb megjelenő nagy irodalmi Repetoriuma, (a melynek használatomra való szives átengedéséért neki itt is hálás köszönetet kell mondanom) a Duna mentén Pannonia magyarországi területéről hazánk nyugati határától a Dráva torkolatáig a következő helyeken említenek maradványokat:

Oroszvár, Magyaróvár, Gönyő, Vas (puszta), Kisigmánd, Ószőny, Füzitő, Neszmély, Nyergesújfalu, Tokod, Sárisáp, Esztergom, Pilismarót, Visegrád, Dunabogdány, Tahitótfalu, Leányfalu táján, Szentendre, Aquincum, Hajógyársziget, Promontor, Batta, Batta és Ercsi közt, Dunaadony, Dunapentele, Alsóbaracs puszta, Szitányi major, Bölcske

mellett, Kömlőd, Öcsény, Bátta, Dunaszekcső, Németboly, Bán, Vörösmart, Kiskőszeg.

Ezekhez a jobbparti helyekhez járulnak a Duna balpartján:

Stomfa-Mászt, Pozsony (?), Bálványszakállas, Izsa, Szob, Verőcze, A szentendrei szigeten Váczczal szemben, ugyanott Dunakeszivel szemben, Dunakeszi, Transaquincum, Gomba Monor mellett (?), Haraszti (?) Bánostor.

Összesen tehát 49 hely, a melyek közül egyetlenegy sem volt maig tudományos, rendszeres és részletes vizsgálódás, ásatás tárgya.

Kétségtelennek tartom, hogy az ásatások nem mindenütt fogják igazolni az irodalomban akárhányszor avatatlan lelkesedőktől adott hireket, de mindenesetre ezek adnak alapot a kutatás megkezdésére; hiszen a német limeskutatás a kiásandónak jelzett táborok közül többre nem akadt rá, viszont az eredeti tervezet szerint 76 tábor száma a kutatások folyamán 85-re nőtt fel.

Erre való tekintettel, azt hiszem nem hibázunk nagyot, ha a kiásandó illetőleg megvizsgálandó védőművek számát kereken ötvenre teszszük.

E védőművek közt azonban meg kell vizsgálni az összekötő útvonalakat, kisebb erődítmények sorozatát, őrtornyok stb. maradványait is, a melyek számáról még hozzávetőleg sem lehet nyilatkoznunk. Tény, hogy a Duna jobb partjának vonala a nyugati határtól a Drávatorokig mérve, a katonai általános (1 : 200,000) térkép szerint 496 kilométert tesz, a melyen a jelzett erődítmények elég aránytalanul vannak elosztva. A dunajobbparti helyek közül a fent felsorolt 36 helyen kívül, mint római lelőhelyek, a következők ismeretesek az irodalomban:

Körtvélyes, Rajka, Hédervár, Dunaszentpál, Barátföld (puszta), Bacsa, Győrsziget, Győr, Ács, Újszőny, Tömörd (puszta), Billeg (puszta), Almás (puszta), Tata, Dunaalmás, Dunaszentmiklós, Lábatlan, Süttő, Táth, Dorog, Csév, Piliscsaba, Pilisszántó, Vörösvár, Solymár, Csobánka, Üröm, Pomáz, Basaharcz csárda, Leányfalu, Budakaláz, Békásmegyer, Albertfalva, Tétény, Érd, Ercsi, Besnyő (puszta), Iváncsa (puszta), Ráczalmás, Kisapostag, Dunaföldvár, Bölcske, Paks, Fadd, Tolna-Mőzs, Szegzárd, Decs, Várdomb, Báttaszék, Somberek, Ráczgörcsöny, Kölked, Ráctöttös, Lipovicza (puszta), Baranyavár, Monostor, Laskafalu, Dárda, Bélye.

Továbbá a Duna bal partján:

Ekel, Érsekújvár (?), Bajcs, Ógyalla, Komárom, Hetény, Virt (puszta), Zeliz, Rákospalota (?), Aszód (?) Gombos (puszta) Hatvan mellett (?), Rákoscsaba (?), Alberti (?), Ócsa (?), Laczháza, Pereg, Kunszentmiklós, Szalkszentmárton, Vadas (puszta), Dunavecse, Zádor (puszta), Bátmonostor, Szabadka (?), Apatin, Prigleviczaszentiván, Gombos, Bogo-

jeva, Karavukova, Ráczmilitics, Hódság, Parabuty, Pivnicza, Deszpotszentiván, Járek, Titel, Goszpodincze, Zsablya, Csurog, Óbecse, Petrovoszelló, Ókanizsa.

Bár e jegyzéknek csak ideiglenes értéke van, mégis hozzávetőleg fölhasználható arra, hogy teendőink iránt némi tájékozást nyerjünk.

Pannoniának Magyarország területére eső Dunapartja (a társországok területére eső rész nélkül) kereken 500 kilométer; e vonalon megvizsgálandó: 1. a partmenti római út, beleértve a Duna kanyarulatát átvágó Budapest—Piliscsaba—Ószőny-vonalat; 2. a partmenti római erődítmények: A) a jobbparton mintegy 40 helyen, B) a balparton mintegy 10 helyen; 3. a partmenti telepek a jobbparton, mintegy 50 helyen; 4. a balpart mentén és a parttól távolabb, tehát a római provincián kivül eső telepek, mintegy 40 helyen.

Ennek a munkának a végrehajtása egyes ember erejét túlhaladja. A munka szükségképen több szakember közreműködését igényli.

A megvizsgálandó vonal magától tagozódik három egyenlőtlen szakaszra, úgymint: 1. Országhatár—Budapest; 2. Budapest és vidéke; 3. Budapest—Drávatorok.

Az első part hossza mintegy 232, a másodiké mintegy 10, a harmadiké mintegy 254 kilométer. A másodiknak különválasztását indokolttá teszi az a kedvező tény, hogy Budapest székesfőváros áldozatkészsége eddig is módot nyújtott Aquincum maradványainak kutatására, és ezután is önállóan fogja folytatni saját megbízott szakemberével.

A másik két terjedelmesebb vonal számára is egy-egy vezető szakember szükséges.

A vállalkozás anyagi része, a költség kérdése okozhat a mai viszonyok között legtöbb nehézséget. A németországi limeskutatás a német birodalomnak öt év alatt 200,000 Mk.-nyi költségébe került, a mely összeget azonban nem öt, hanem még 15 év alatt sem használtak fel teljesen. A megvizsgált limesvonal 881 kilométer, kiástak, illetőleg megvizsgáltak 85 castrumot.

Nálunk 500 kilométernyi vonal és kereken 50 castrum megvizsgálására és kiásatására 125.000 koronát elégnek tarthatunk. Ez összegből az első évben 5000, további hat év alatt 20—20.000 koronát kellene a vezető bizottság rendelkezésére adni, s a bizottság ez öszszegeket az elvégezhető munka arányában nem hét, hanem esetleg 10—12 év alatt használná fel. A limesbizottság a műemlékek országos bizottságával lehetne szerves kapcsolatban, a hol anyagi valamint technikai ügyeinek a vezetésére megvolna már a szükséges keret.

Budapest, 1905 május hó 7-én. *Dr. Finály Gábor.*

A TEMESVÁRALJAI (DUPLAJI) GRAD-CETATE NEVŰ FÖLDVÁR.[1]

Gerebencz átellenében s attól légvonalban alig 3 kilométerrel keletebbre közvetlenűl a *Karas* fölé helyezkedett a temesváraljai *Grád-Cetate* nevű várhegy, melyen még az eddigieknél is terjedelmesebb földvár hirdeti e vidék történeti fontosságát. Ez is egyike ama homokhalmoknak, melyek a *Duna* mellől, vagyis *Palánkától* északra sorakozva az addig délnyugatra törekvő *Karas* vizét déli folyásra tereli s úgyszólva bekényszeríti abba a szűk csatornába, mely a nyugati és itt említett keleti homoklánczolat között számára a Duna felé egyedüli kijutást biztosít. A *Grad* nevű 118 m. magaslat épen egyik feje a homokmagaslatoknak s a mellett, hogy meredek oldalaival nehezen megközelíthető védelmi pontot kinált az őslakóknak, egyuttal nagyobb népesség és hadi létszám megélhetését biztosító legelőkkel és mívelhető földterületekkel is növelé ezen pont katonai és közgazdasági fontosságát s a mi abban a korban tán mindennél értékesebb lehetett a vidék uraira nézve, le a Dunáig terjedő emelkedésein egész sor olyan megfigyelő állomást képez, melyekről a túloldali erős várcsoport hadi rendjét, mozdulatait békében és háborúban egyaránt könnyű szerrel meglehetett figyelni, sőt alkalom adtán nyomatékosan is ellensulyozhaták.

Gerebencz felől a *Karasig* a *Lunca* réten át száraz időben legajánlatosabb az ott haladó dűlőút. De esős időszakban fel kell kerülni *Oresac* felé s a fürjesi mellékút kiágazásától délkeletre a rendes járási utat használhatjuk. Ez épen arra a pontra vezet, a hol *Böhm* Lénárd a rómaiak hadi útjának áthidalását képzelé. Az általa római hidrészletnek nézett faragott kövek a régi szerb temetőből hullottak a *Karasba* s a keresett római hadi út különben sem itt vezetett *Dácziába*, hanem a mint én,[2] és *Halaváts* Gyula[3] kimutattuk, sokkal keletebbre: *Verestemplomnál Jain* irányában kereste *Palánkától* jövet a rövidebb irányt s itt *Temesváraljánál* a Dáczia elfoglalása után létesült tartományi berendezésnek s főleg a birodalmi útkapcsolatnak semmi nyomát nem birjuk.

Hogy a római híd maradványának nézett kövek XVIII. századbeli szerb sírkövek, azt Ormos Zsigmond is helyesen észrevette még 1878-ban.[4] És ennek daczára *Torma* Károly képes vala ujból felvetni 1880-ban a temesváraljai római kőhid eszméjét, miután másként akkoriban *Temesváraljánál és a szomszédságban a rómainak* és pedig *Traianus* korából származó rómainak *feltételezett tábor-*

[1] Lásd Arch. Értesítő 1905. 114—116.

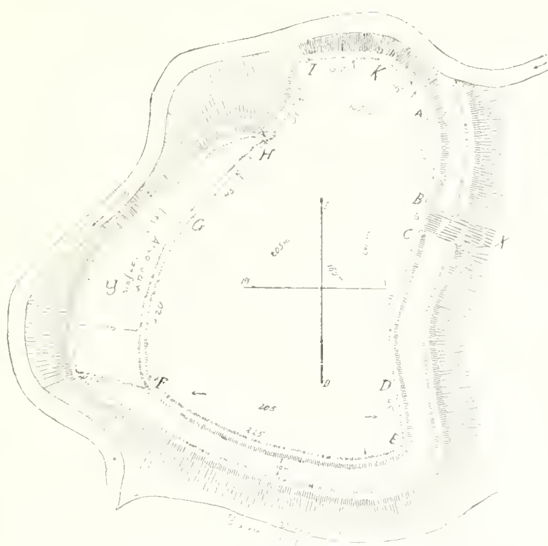
[2] *Téglás* Gábor: A Tabula Pentingeriana hármas dácziai útvonalából az Uj-Palánkától Zsuppáig, vagyis a Bisztra-Temes egyesülésénél fekvő *Tibiscumig* terjedő főhadi útnak helyrajza, hadállásainak strategiai és közgazdasági jelentősége. Archaeologia Közlemények 1894 évf. XXII. kötete 1—33. lapján.

[3] *Halaváts* Gyula: A *Lederata-Tibiscum* római út. Archaeologiai Értesítő 1896. évf. első füzet.

[4] *Ormos* Zsigmond: Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez. Történelmi Régészeti Értesítő 1879. V. évfolyam II. füzetében.

helyeket igazolni alig lehetett volna s ő még mindig abból a feltevésből indult ki: *hogy* a rómaiak *Palánkától Gajtasolon át elébb Gerebenczre*, onnan pedig *Temesváraljára kerülve Versecz felé vezették a lederata-tibiscumi hadi utat Dácziába.* Így azután nem csoda, ha ezt a téves felfogást *Torma* Károly egyik utitársa s a délvidék szorgalmas munkása: *Milleker* Bódog is tovább terjeszté különben igen használható repertoriumában.*

A temesváraljai *Grád* egyébként méltán idézett fel annyi ellentétes véleményt, mert már külsejével meglepi és gondolkozóba ejti a kutatót. Akár *Gerebenczről* jőjjünk a rövidebb úton, akár *Oresač* felől érkezzünk, a jávári úton a *Karast* azon ponton lépjük át, a hova a keresett, de valósággal nem létezett római hidat helyezték. Már jövet feltünhetik a várhegy kedvező ala-



I. A TEMESVÁRALJAI GRAD-VÁR (CETATE).
x ujabbkori bejáró. *y* lépcsős várfok.

kulása, a *Karas* felé tekintő megmászhatatlan meredekségével, melynek lősz falából hullnak be a régi szerb síremlékekkel együtt azok a *mammuth* csontok is, melyek Duplaj nevét már Halaváts Gyula 1881-beli geologiai felvétele alkalmával elhiresíték.** Ezt a geologiailag is oly nevezetessé vált meredek oldalt 14. sz. mellékelt fényképünk mutatja teljesebben be.

A Karas hidját elhagyva, Temesváralja szélső házsorainál az első utczában mindjárt délre kanyarodunk s lassú emelkedéssel visz fel a szekérrel is járható út a szerb temető irányában a Várhegyre, vagyis a Grádra, míg az előnkbe táruló hatalmas sánczolat megállásra késztet. Ott gyalogszerre kerekedve a védőfal kitörésével nyitott mesterséges kapun juthatunk a vár belsejébe.

* *Milleker* Bódog: Délmagyarország római régiségleletei. Temesvár, 1892. 13 lapján. Különlenyomat a Délmagyarországi Régészeti Értesítőből.

** *Halaváts* Gyula jelentése 1881-beli geologiai felvételeiről. Földtani Évi Jelentés XII. évf. 97. lapjain. Fehértemplom—Kubin környékének földtani viszonyai.

A helységből kiérkezőleg a belépő pontnál szinte visszariasztó magasságú és meredekségű sánczfallal állja utunkat a vár. Az előnkbe táruló 15 m. sáncz talpa is 3 m. széles s abból 20 m. meredeken juthatunk a 3 m. széles várfokáig, a honnan 30 m. légtávolság választja el a külső sáncz szélét.

A mesterséges résen belépve, igazán meglepően téres várudvar tárul szemünk elé, melyet az erős szántás ugyan sokképen koptat, pusztít, de a mely azért ma is megfelelő védelmi pontúl szolgálhatna, mert 5 méter magasságban az ágyúk tüzének is megfelelő sánczfal fogja körül. Épen azért megérdemli ez a tekintélyes védmű, hogy bővebben ismertessük mostani állapotát (1. ábra). Járjuk körül az alaprajz segélyével. Induljunk el a bejárótól (X), vagyis a keleti oldal mentén, hol visszafelé A—B részlet 50 m., s délre haladólag C—D 165 m., s D—E 45 m., vagyis az egész töltés A—E-ig nem mértani egyenes s összesen 255 méter hosszú.

Belső lejtője oly magas, hogy gyümölcsfákat is ültetnek reá s főleg kitünő burgonyát termelnek rajta. Szabályosabb a déli védőfal, mely alatt a *Bura* nevű vizenyős réttel egy mély horpadás tátong, hova a Karas régente beszokott csapni. Errefelé tehát legszabályosabb is a vár alakja s a meredek felső harmadába vágott sánczczal E-től F-ig terjedő 225 m. igazán megközelíthetetlen lehetett. F-től a *Karas* kanyarulata felett északra fordúl a védő sáncz s a 120 m. F—G erős kihajlással párhuzamosan a hegylépcsőzetet egy 1·5 méterrel alacsonyabb elővár, lépcsős megfigyelő bástyafokká alakíták át (Y), honnan a gerebenczi várcsoportot épen átellenben szemlélve figyelheté az őrség. G—H-ig 45 m. hosszúságban ismét befelé hajlik a várfal, illetőleg töltés, mert a Karas kanyarulata hegy lábába ütközik ujból s a térviszonyok szűkűlnek. Így F-től H-ig 165 méternyire haladhat a külső sánczolatból alakított elővédmű, melynek legnagyobb szélessége 20 méter s melyre H-nál lehetett leszállni. H-tól I-ig újabb 65 m. menve a nyugati sánczfal 230 méter lesz.

A következő északi szakaszon egészen a Karasba ütközik a Várhegy s majdnem háromszög alakra ékűl ki. A meredek lőszparton az alsó sáncznak nincs nyoma, mert ha létezett is, rég lezuhanhatott az alatta folyó Karasba. Így I—K 65 méter és K-tól A-ig 45 méter, összesen 110 méter ez a védő vonal. A hatalmas védtöltés az egész hosszú vonalon mindenütt ki vala építve, sőt 18 méterrel alább a keleti és déli oldalon még egy további külső sánczolat is látható, melyen alul 25 méternyire lejt a hegy lenyesett meredekké alakított oldala. A *Duplaj* név tehát épen erre a kettős sánczolatra vonatkozhatott s így annyira jogosult vala, hogy szinte sajnálnunk kell, miszerint a közigazgatási hatóság magyarosítási tulbuzgalmában ilyen jellemző történeti nevet eltörült és legalább megfelelő fordításban nem tartott fenn az utókornak.

A terjedelmes várudvar délészaki irányban leghosszabb s itt 240 méter; míg keletről délnyugatra 250 m. Az északi kiékülő részlet alig 105 méter.

A hazai földváraink közt terjedelemre és kiállításra egyaránt elsőrangú temesváraljai *Grád* érdekes szerkezetét még kézzelfoghatóbbá tehetik átmetszeteink (2. és 3. ábra) A 2. számú átmetszettel keletről nyugatra haladólag mutatjuk be a védő sánczok s az elővár méreteit. Keleten a bejáró közelében, hol a délkeleti sarok felé a külső hegynyak is szünőben van 25 m. az alsó

lejtő a 3 m. széles sánczfokig, melyből 5 m. lejtünk az alant is 3 m. széles sánczba. Innen 18 m. emelkedés a 3 m. széles várfokra s abból 5 m., sőt néhol 10 m. lejtés a várudvarra. Azt, 205 m., átlépve érkezünk a nyugati elővédhez. 5 m. a várból való emelkedés a 3 m. várfokra s 20 m. az elővéd átmérője, 1·5 m. emelkedés, 1·5 m. védtöltés fok s arról 35 m. a Karas felé néző meredekség.

A délészaki átmetszet (3. ábra) szerint a *Barra* nevű vizenyős rétről 25 m. meredekkel emelkedünk a külső sáncz 3 m. széles fokára. Abból 8 m. lejtés a sánczba, melynek alapszélessége 3 m. Innen emelkedés a vár fokára 10 m., szélesség 3 m., belejtés vár udvara 5 m. A várudvar átmérője 240 méter, kiemelkedés a vár fokáig 5 m., a várfok szélessége 3 m., belejtés a külső meredeken 35 m. a Karasig, honnan megközelíthetetlen vala; míg a Bura felé egy vizér növelte a biztonságot.



II. Átmetszet keletről nyugotra a temesváraljai váron át ki az alsó várra *y* a Karasig.



III. A temesváraljai vár átmetszete az éjszaki védő sánczon a vár udvarán délről éjszakra a Karas meredekjéig

Az óriás és szabályos földvár a hegyfok természetes alakulásához alkalmazkodva, inkább polygonalis. Téglát, követ nem találni benne s a mi ilyen a vár udvarán mutatkozik, azt a trágyás szekerekkel hordják a helységből ki. Római kéznek semmi nyoma rajta s az Ormós Zsigmondnál olvasható négy kapubejárat még kevésbbé létezhetett; hisz három oldalról ma sem lehet belejutni s a negyedik oldalon is erővel vágtak maguknak utat az emberek. Annak idején itt dobogóval közlekedhettek. A temesváraljai Grád tehát barbár nép alkotása és pedig kizárólag az átellenes gerebenczi várak ellensulyozását czélozhatá, a mikor az ellenségeskedés és ostromállapot a Karas mindkét partján állandó lehetett. A védelem czéljait úgy látszik a nyugati, vagyis gerebencz-oresaczi vonal képviselte s minthogy ezeket a territorialis alakzat egyenetlensége egymástól jóformán elzárta s egymás szemhatárán kívül esve, véletlen támadások, veszedelmek jeladását másként nem biztosíthaták, lenn a térségen rögtönöztek még egy előörsi állomást, honnan *Temesváralját* jól megfigyelve, nemcsak Gerebenczet, de a sokkal távolabb következő Oresaczot is éjjel-nappal megfelelő jeladásokkal, illetőleg fénytani tüneményekkel frissiben tájékoztathaták.

Téglás Gábor.

UJABB RÓMAI FELIRATOS EMLÉKEK DUNAPENTELÉRŐL.

Kevéssel ezelőtt e folyóirat hasábjain (XXIV. k. 198—203. l.) néhány fontosabb római kőemlékről értekeztem, a melyek az egykori *Intercisa* helyén kerültek napfényre és jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban őriztetnek. A Dunapentele községhez tartozó Öreghegy földjein az utolsó években eszközölt földforgatások nagyobb mennyiségű római sírok fellelésére vezettek és az ez alkalommal talált régiségek egyes lakók vállalkozási kedvét annyira felébresztették, hogy e helyen nagyobb mérvű ásatásokat is rendeztek. Természetes, hogy ez ásatásokat nem szakavatottak vezették, hiszen nem tudományos czélok lebegtek a vállalkozók szeme előtt, hanem sokkal inkább kincsek keresése volt ez, a melyek azután megfelelő helyen értékesíthetők voltak. Igen sok, a mi a legnagyobb tudományos figyelmet érdemelte volna, az által veszendőbe ment és még a napfényre került régiségeket is a nálunk nagyon is hézagos törvényes rendelkezések folytán nem a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajánlották föl, hanem régiségkereskedők közvetítésével a külföldre szállították. Csak egyes kisebb darabok és a kőemlékek, amelyeknek külföldre való szállítása amúgy is nagy pénzáldozatokkal lett volna egybekötve és ennélfogva nem is lett volna eléggé hasznothajtó, ezek maradtak meg nemzeti kulturintézetünk számára.

Ez évben kora tavaszszal jelen sorok íróját a Magyar Nemz. Múzeum azzal a feladattal bízta meg, hogy Dunapentelére utazzék, az ott talált kőemlékeket tudományos vizsgálat alá vegye és ha lehetséges, a Magy. Nemz. Múzeum számára megszerezze. Mindössze 33 darab volt az, a mely múzeumi értékkel birt és szerencsésen a Nemzeti Múzeum birtokába is került. Mindmegannyi az Öreghegyen jött napfényre és pedig a következő birtokosok szőlőföldjein: 1. Berki János, a kinek a birtokán a mult évben *Antoninus Pius* császár idejéből való szép kőemléket leltek és régiségosztályunk számára megszereztek (Arch. Ért. XXIV., 199); 2. Tiszuczky Károly (a dunapentelei kath. népiskola tanítója); 3. Hermann I.; 4. Monják Andrásné; 5. Nyúly Mihály; 6. Török István; 7. Farkas I., a kinek a földjén az 1903. évben egy Commodus császár korabeli emléket leltek, a mely arról értesít bennünket, hogy «az egész partot alapjából fölépített várakkal és a csempészek titkos átkeléseire alkalmas helyekkel szemben elhelyezett őrállomásokkal erősítették meg». (Arch. Ért. XXIV. 201—203). Azonkívül a múzeum Bruckner Dezső és Bruckner Frigyes urak szívessége folytán egy római mérföldmutató birtokába is jutott, a melyet évekkel ezelőtt a Bruckner-féle majorság közelében találtak és a melyet a nevezett urak a múzeumnak ajándékoztak.

A múzeum tehát jelenleg összesen 34 darab római emlékkővel gazdagodott. Nem lehet feladatom az *összes* darabokat tudományos ismertetés tárgyává tenni; csak a feliratos anyagról fogok itt értekezni, míg a dombormüves emlékeket Hampel József úr fogja ismertetni.

1. Kezdjük a mérföldmutatóval. Ez hengeralakú és kemény mészkőből való, a melyen az idő foga sokat pusztított, de a mely emberi kéz által is eléggé megsérült, a mennyiben — mint ez a császárság idejében igen gyakran előfordult — a gyűlöletes uralkodók nevét az emlékfeliratokból kikarczolták. A kő alsó része, a mely a mérföldkimutatást tartalmazza, teljesen hiányzik. A meglevő darab magassága 85 cm., kerülete 142 cm. A felirat, a melynek betűi átlag 7 cm. magasak, a következő:

IMP CÆSAR	Imp(erator) Caesar
M·OPELL SEVERVS	M(arcus) Opell(ius) Severus
MACRINVS PIVS·AVG	Macrinus Pius Aug(ustus)
COS·PROCOS·TRIB·POT·	co(n)s(ul) proco(n)s(ul) trib(unicia) pot(estate)
ET M·O //////////////////	et M(arcus) O[pellius Diadumenianus]
NOBILISSIMVS CAESAR	nobilissimus Caesar
VIAS ET PONTES VETVSTATE	vias et pontes vetustate
CORRVPTAS /////////NT	corruptas [restitueru]nt
CVRAM //////////////////	curam [agente ....

A kő tehát ugyanazt a feliratot tartalmazza, mint a Romer-Desjardin által munkájok 56—57. oldalán 106. és 107. szám alatt közölt emlékkövek s ezek szerint megfelelően kiegészíthetők.

2. A második emlék, a mely felé figyelmünket fordítjuk, *Hadrianus* császár (Kr. u. 117—138) korából való és *Publius Aelius Firmus*, *Rusco* fia által az aedilitas tiszteletére a decuriók parancsára állíttatott föl. Négyszögletes, téglaalakú mészkő, a melynek magassága 123 cm., szélessége 77 cm, vastagsága pedig 14 cm. A feliratos mező 95 cm. magas és 47 cm. széles; a betűk átlagos magassága 7 cm. Lelhelye: Dunapentele, Berki János szőlője (R. N. 22/1905, 24). A felirat a következő:

IMP CAES	Imp(eratoris) Cæs(aris)
TRAIANI·	Traiani
·HADRIANI·	Hadriani
AVG P P	Aug(usti) p(atris) p(atriæ)
PVB AEL	Pub(lius) Ael(ius)
FIRMVS·	Firmus
RVSCONIS·F	Rusconis f(ilius)
OB HONOREM	ob honorem
AEDILITATIS	ædilitatis
L D D D	L(ocum) d(edit) d(ecurionum) d(ecreto)

3. Egy másik felirat, a mely szintén négyszögletes, 94 cm. magas, 195 cm. széles és 16 cm. vastag kőbe van vésve és lapos, jobb oldalán domborműves indával diszített keretbe van foglalva, a következő:

IMP·CAES·M·AVR·C ///////
ANTONINVS·AVG·PIVS SARM·GERM
PONT·MAX·TRIB POT VI IMP IIII·COS IIII P P
RIPAM·OMNEM·BVRGIS A·SOLO EXTRVCTS
ITEM PRAESIDIS·PER·LOCA OPPORTVNA
ADCLANDESTINOS LATRVNCVLORVM
TRANSITVS·OPPOSITIS·MVNIVIT
PER ... /////////
F LICEM P//////ANVM
LEG PR PR·

Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aur(elius) C[ommodus]
Antoninus Au(gustus) Pius Sarm(aticus) Germ(anicus)
pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) VI. imp(erator) IV. co(n)s(ul) IV. p(ater) p(atriæ)
ripam omnem burgis a solo ex(s)tructis
item præsidi(i)s per loca opportuna
ad clandestinos latrunculorum
transitus oppositis munivit
per L(ucium) [Cornelium]
Felicem P[loti]anum
Leg(atum) pr(o) pr(aetore).

A felirat szövege tehát értesít bennünket, hogy Commodus császár idejében «az egész partot alapjában fölépített várakkal és a csempészek titkos átkeléseire alkalmas helyekkel szemben elhelyezett őrállomásokkal erősítették meg».

Már előbbi alkalommal említettem (Arch. Ért. XXIV. 200): «Intercisa a limes vonalában nemcsak kitűnő támaszpontot nyújtott a védelemre a Duna bal partján lakó barbárok támadásával szemben, hanem a birodalmi vámvonal megőrzésére is alkalmas volt. Itt, a hol a Duna medenczéje megszűkült és nem volt oly széles, mint felső vagy alsó részén, a csempészeknek könnyebben eshetett a folyamon való átkelés. De viszont aligha volt alkalmasabb hely e betörések meghiusitására. Azért itt lehetett az őrtornyok (burgi) hosszú lánczolatának egyik csomópontja.» Most e föltevés bebizonyultnak látszik. E fajta emlékek elsejét *Érdy* 1847. évi márczius 3-án találta *Batta* (Fejérm.) közelében a «Kliszák» nevű erődben; a kő azonban meglehetősen megsérült. 1901-ben burgusokról szóló más két emlék töredéke vált ismeretessé, a melyek a *duna-*

pentelei szőlőkben (az «Öreghegy»-en) történt földforgatások alkalmából kerültek napvilágra. 1903-ban két hasonló föliratú, de ép kőemléket találtak *Dunapentelén*, és most ismét egy egészen hasonló szövegű fölirat jutott ugyanott (Öreghegyen, Hermann szőlőjében) földszínre, úgy hogy Dunapentele határában eddigelé már öt ily emlékkövet találtak. Feltűnő az is, hogy itt is ugyanaz a hibás dátum fordul elő, mint a két különben hasonló szövegű emléken, a melyeket 1903-ban leltek Dunapentelén. Mind a három emléken egészen tisztán a következő dátum olvasható: TRIB · POT · $\overline{VI}$ · IMP · I$\overline{II}$ · COS · I$\overline{II}$I ·, pedig COS · I$\overline{II}$-nak kellene állania, mert — és ez kiviláglik e kor éremföliratáiból is — Commodus császár csak a város alapítása 936. évében, mikor már a tribunicia potestas VIII. megújításának évét élte, tehát Kr. u. 183-ban lett negyedízben consul. A *Trib. Pot. VI. éve* (Kr. u. 181. év) *a Cos. III. évének* felel meg és a Trib. Pot. VII. éve is a III. consulatus évével esik össze; csak a Trib. Pot. VIII. éve egyezik meg a IV. consulatuséval.

Az a körülmény tehát, hogy az itt tárgyalt föliratban ugyanaz a hibás dátum (a III. consulság helyett COS · I$\overline{II}$I) olvasható, mint a két 1903-ban Dunapentelén földszínre jutott, különben hasonló szövegű emléken, legjobban bebizonyítja a régebben (Arch. Ért. XXIV., 203) kifejtett föltevésünk helyességét, hogy t. i. mind e köveket ugyanegy kőfaragói műhelyben készítették; és az a tény, hogy Dunapentelén eddigelé már öt ily emlékkövet találtak, arra vall, hogy Dunapentelén a helyi viszonyok miatt több burgust emeltek és azok mindegyikét ilyen emléktáblával jelölték meg. A csempészek betöréseinek megakadályozására fölállított őrállomásokat, mint a fölirat is kiemeli, csak «alkalmas helyeken» (loca opportuna) építették és a Dunapentelénél a Duna mellett emelkedő fensíknál alkalmasabb hely nem sok lehetett az egész vámvonalon.

A legatus pro prætore nevét illetőleg megjegyzendő, hogy a «FELICEM» szó nyomai még egész tisztán láthatók, úgy hogy ennek helyes olvasása fölött semmi kétség nem foroghat fönn; épúgy a «PLOTIANVM» név P kezdőbetűjének és ANVM végbetűinek a nyomai még jól megismerhetők; tehát teljes biztonsággal mondhatjuk, hogy az illető szöveg így olvasandó: per L. Cornelium Felicem Plotianum Leg. pr. pr.

4. Római sírkő (három drb-ra van törve), melyet *Germanius Valens*, a Cohors Milliaria Hemesenorum katonája, anyjának, valamint feleségének és két leányának fölállíttatott. Mészkőből való, magassága: 193 cm., szélessége: 90 cm., vastagsága: 17 cm.; lelhelye: Tiszuczky Károly szőlője (R. N. 22/1905., 12).

Az előlap három részre oszlik. A felső részben, melynek sarkait egy-egy delphin-alak díszíti, két domborműves oszlop között öt mellkép van. Ezek közül a három felnőtté egy sorban egymás mellett áll, olyformán, hogy a középső alak kezei az előtte álló gyermek vállain pihennek, míg saját vállain a mellette lévő alakok egy-egy keze nyugszik; a jobboldalon levő alak bal keze szintén egy előtte álló gyermek vállán pihen. A középső keskeny mezőn két domborműves, palmettákkal és tálból ivó madárral díszített pillér között a typikus áldozási jelenet fordul elő; azonkívül a következő mezőn álló 11-soros feliratot bevezető

«D · M» (= Dis Manibus) betűk is állanak még itt. Az íráslap alatt egy váza van ábrázolva egy-egy felfutó repkényindával, mely az íráslap keretének két oldalát diszíti. A felirat a következő:

D(is) M(anibus)
Aureliæ Baracea[e] (quæ) vixit
ann(is) XXXV et Aurel(iæ) Ger(maniæ)
Ma[n]illæ (quæ) vixit
ann(is) IV et altera
filia Aurelia Ger(mania)
Manilla vixit ann(is)
II et Immostæ matri s(ua)
e vixit ann(is) XL German
ius Valens mil(es) coh(ortis) miliariæ Hem
es(enorum) uxori et matri et fi
liis posuit et sibi vivus fe
cit.

Epigraphiai szempontból érdekes, hogy az 1. sorban álló BARACEA és a második sorban álló AVREL(IA) neveknél a római E helyett a görög H (Éta) van bevésve. Egyúttal az irásfelületet körülfutó keretet is alkalmazták három helyen (az 5., 7. és 8. sorban), hogy az írásfelületre már nem férő betűket (az 5. sorban álló GER(MANIA) szó R betűjét, a 7. sorban álló S(VA)E szó S betűjét és a 8. sorban álló GERMANIVS szó N betűjének második felét) oda bevéssék. Ugyanazt tapasztaljuk a felirat utolsó szavánál (FECIT), a melynél a szó első része még az írásfelületen, második része azonban már a kereten foglal helyet.

Érdekesek a BARACEA és IMMOSTA nevek is, a melyek a C.I.L. III. eddig közzétett föliratokban még sehol sem találhatók. Különben egyes íráshibák is fordulnak elő, így pl. VIVVS helyett áll WIVS; a betűk sem egyformák.

5. Síremlék mészkőből, melyet M. Aurelius Rufinus (1. legio adiutrix-beli katona) és felesége Ulpa Firmina tíz éves korában meghalt fiuknak M. Aurelius Rufinianus-nak és Aurelia Rufina túlélő leányuknak, valamint maguknak állítottak föl. A kő magassága: 175 cm., szélessége: 72 cm., vastagsága: 18 cm.; lelhelye: Tiszuczky Károly szőlője (R. N. 22/1905. 13).

A sírtábla két részből áll. A felső részben, melynek sarkait egy-egy palmetta diszíti, egy háromszöges oromma koronázott fülkében két oszlop között négy mellkép van ábrázolva: egy férfi, egy asszony és két gyermek, és pedig olyképen, hogy az asszony jobb keze az előtte álló gyermek vállán pihen, míg a férfi bal keze a másik gyermek vállán nyugszik. A sírkő alsó részét, egyszerű keretben, a fölirat tölti be, olyképen, hogy a D · M · betűk a keret felső léczén foglalnak helyet. Az íráslap magassága: 62 cm., szélessége: 48 cm.; a betük magassága: 5 cm. A felirat a következő:

D M	D(is) M(anibus)
M AVR·RVFINIANO Q V	M. Aur(elio) Rufiniano q(ui) v(ixit)
ANN·X·FILIO ITEM	ann(os) X filio item
AVRELIÆ·RVFINÆ	Aureliæ Rufinæ
FILIÆ SVPERSTTI	filiæ superstiti
M AVR RVFINVS	M. Aur(elius) Rufinus
MIL·LEG I ADI	mil(es) leg(ionis) I adi(utricis)
E·VLPA FIRMINA	et Ulpa Firmina
CONIVX EIVS·	coniux eius
PARENTES SIBI·	parentes sibi
QVO·QVE	quoque
POS VERVNT	posuerunt.

6. C. Calpurnius Donysius síremlékének alsó, feliratos része; találtatott Hermann I. szőlőjében. Magassága: 125 cm., szélessége: 103 cm., vastagsága: 19 cm.; az íráslap magassága: 90 cm., hossza: 78 cm. (R. N. 22/1905. 7). Az oszlopos keretbe foglalt fölirat így szól:

D M	D(is) M(anibus)
C CALP DONSIVS	C. Calp(urnius) Donysius
AN XIV H S EST	an(norum) XIV h(ic) s(itus) est
CALPVRNIAPROCVA	Calpurnia Procu(l)a
FRATRI	fratri
PIENTISSIMO ET	pientissimo et
CCAPVR NI VS	C. Ca(l)purnius
PHIL ETVS	Philetus
POSV ERVNT·	posuerunt.

A sírkövet tehát C. Calpurnius Donysius-nak, ki 14 éves korában halt meg, testvére Calpurnia Procula és C. Calpurnius Philetus állították. Egyéb tanulságos adat nincs a feliratban.

7. *C. L. Antonius*, életének 5. évében meghalt gyermeknek *síremléke*, mészkőből; magassága: 130 cm., szélessége: 60 cm., vastagsága: 20 cm., találtatott Tiszuczky K. szőlőjében (R. N. 22/1905. 14.).

Az emlékkő domborműves részében, mely háromszögű és alján repkényindával diszített orommal van koronázva, két oszlop között (melynek törzsük és fejök levelekből áll) két mellkép van: atya és fiú. Az atya jobb keze a mellette álló fiának bal vállán pihen. Az alsó mezőbe, melynek keretét fölfutó venyigeinda diszíti, 7-soros felirat van vésve (az íráslap magassága: 50 cm., szélessége: 40 cm.). A felirat a következő:

D M	D(is) M(anibus)
C·L ANTONIVS	C(aius) L(ucius) Antonius
VIXIT·ANNIS	vixit annis
VANTONI	V Antoni
VS RSS VS	us R(u)ssus
VEXILLARIVS	vexillarius
FL M R P	f(i)l(io) m(emoria) pr(o) p(ietate).

A sírkövet tehát — mint a feliratból kitűnik — Antonius Russus (a ki a római hadseregben a «vexillarius» cz. altiszti rangot viselte, tehát úgy mint a signifer a centuria zászlótartója volt) állította C. L. Antonius nevű fiának, ki 5 éves korában halt meg.

8. *M. C. Messius* síremléke; egyszerű négyszögű kőtábla, melynek magassága: 82 cm., szélessége: 102 cm., vastagsága: 14 cm. Lelhelye: Berki János szőlője (R. N. 22/1905. 2.). A felirat így szól:

D M	D(is) M(anibus)
M·C MESSIVS AN· LX H·S·	M. C. Messius an(norum) LX h(ic) s(itus)
EST VL ANIMA·CONIVX	est Ul(pia) An[i]ma coniux
P C·IVSTVS F·P· FAC	p(ientissima) . . . . C. Iustus f(ilius) p(ius) fac
IENDVM·CVRAVIT	iendum curavit.

A követ C. Iustus állította atyjának M. C. Messius-nak, ki 60 éves korában halt meg. Anyjának a nevét (Vl(pia) An[i]ma-t) is oda véste a kőre, mert bizonyára az volt a szándéka, hogy ez utóbbit is elhunyta után oda temessék.

9. *Sírkő*, melyet M. Ulpius Ianuarius állított fiainak: P. Aelius Vitalis-nak és P. Aelius Victor-nak. Az emlékkő domborműves része háromszögű orommal van koronázva, a melynek közepét egy rózsa diszíti. A dombormű két oszlop között két mellképet ábrázol, a melyeknek egyike (a fiatalabb) kezében szőlőt visz. A hatsoros felirat a következő:

P AELIVS VITA	P(ublius) Aelius Vita
LIS AN XIII ET	lis an(norum) XIII et
P AELIVS VICT	P(ublius) Aelius Vict
OR AN L H S S M	or an(norum) L h(ic) s(iti) s(unt) M.
VL IANVARIVS	Ul(pius) Ianuarius
FILIS P	fili(i)s p(osuit).

A kő méretei: magassága: 193 cm., szélessége: 90 cm., vastagsága: 25 cm. Az íráslap két részre van törve; magassága: 49 cm., szélessége: 65 cm. Lelhelye: Tiszuczky K. szőlője (R. N. 22/1905. 23.).

10. Érdekes *M. Herennius Pudens* II. legio adiutrix-beli hadastyán síremléke. Herennius Pudens — mint a feliratból kitűnik — *Apamea* (syriai) városbeli, a Claudia nevű család sarjadéka.

Apamea (*Ἀπάμεια*) város (lásd Paulys Real-Encyclop. 2663—2665) az Orontes folyó mellett, Apamene syriai kerület főhelye. Különben nem egy Apamea nevű város volt az ókorban. Az említetten kívül volt még (l. Paulys Realencycl. 2664—2665):

1. *Apamea Bithyniában*, Myrleia helyén, a Propontis mellett, a kiosi tengeröböl partján; I. Prusias tette le alapjait és nevezte el nejéről. A. a mithridatesi háború idején sokat szenvedett.

2. *Apameia Kibotos*; ezt a várost III. Antiochus (Soter) alapította a Maeander forrásánál egy termékeny hegyoldalon, egy magasabban fekvő, sokkal régibb «Kelainai» nevű város aljában, majd Apama anyja után Apameiának nevezte el. Már a perzsák idejében is fontos város volt. A rómaiak idejében *conventus iuridicus* székhelye volt.

3. *Apameia Rhagiane*, melyet Seleucos Nikator alapított Choarene párthusok kerületében.

Ezeken kívül volt még *Apameia ad Euphratem*, Seleucus alapítása, Zengmával szemben és azzal egy híd által összekapcsolva. De volt még *Apameia* az északi Mesené-ben, a hol a Tigris kétrészre szakad. A várost Antiochus anyjának tiszteletére nevezték így el.

Említendő még, hogy A. Terentius-nak Ancyrában (Syriában) lelt sírkövén (l. C.I.L.III. 6766) egészen világosan olvasható: «Cl(audia) Apamea ex Syria».

Herennius Pudens emléke ránk nézve annál nagyobb érdekkel bir, minthogy a Nemz. Múzeumban őrzött emlékkövek között ez eddigelé az egyetlen, a mely Apamea városról említést tesz.

A Herennius Pudens sírköve még más tekintetben is megérdemli a vele való foglalkozást. A hogy ugyanis a felirat utolsó soraiból kiviláglik, ezen követ nem valamely családtag, hanem a «*collegium cultorum*» állíttatta. Ezen collegium valamely isten tiszteletére szervezett temetkezési vállalat lehetett («collegium cultorum est funeraticium in honorem dei cuiusdem constitutum». C . I . L . III . 10540.), tehát a rómaiaknál olyféle intézmény lehetett, mint a zsidóknál a «Chevra-Kaddisa». Herennius Pudens mint a legio II adiutrix katonája mindenesetre a római birodalomért nagy érdemeket szerzett magának és így mint «veteranus» nagy tekintélyben részesült, úgy hogy mikor 78 éves korában meghalt és mint idegen származásúnak semmi rokonsága nem volt, a collegium cultorum temette el őt és állította föl emlékkövét.

A Nemzeti Múzeum birtokában egyébiránt még egy ily emlékkő van, a melyet ezen collegium emeltetett. Ez Aurelius Fortunatus, natus natione Capadox, sírköve, a melyet Ó-Budán, az ú. n. Filatori-gáton találtak (C . I . L . III . 10540).

Kövünk felső részén csonka; méretei a következők: magassága: 181 cm., szélessége: 109 cm., vastagsága: 15 cm. Előlapja két részre van osztva; az alsó felét a feliratos mező foglalja el, a melynek keretét egy-egy felfutó rep-

kényinda diszíti, míg a kő felső részét egy nagy koszorú — két oszlop között — diszíti. A felirat a következő:

MHERENNIO	M. Herennio
PVDENTIVET	Pudenti vet(erano)
LEG II ADPF	leg(ionis) II ad(iutricis) p(io) f(ideli)
ANNLXXVIIIDO	ann(orum) LXXVIII do
MOCLAVDIA	mo Claudia
APAMIECOLL	Apamie coll(egium)
CVLTOR P	cultor(um) p(osuit).

Az íráslap méretei: magassága: 65 cm., szélessége: 65 cm. A kő Monják Andrásné földjén találtatott (R. N. 22/1905. 6.).

11. Domborműves feliratos *sírkő*, melyet *Aurelius Silvanus, beneficiarius tribuni*, négy éves korában meghalt fiának Aurelius Cassianus-nak állított. Magassága: 120 cm., szélessége: 49 cm., vastagsága: 15 cm. Találtatott Tiszuczky Károly szőlőjében (R. N. 22/1905. 5.).

Fölül oszlopos, háromszögű és közepében rózsával diszített orommal koronázott fülkében egy férfialak mellképe foglal helyet, a ki bal kezében maga előtt irattekercset tart, melynek felső végét másik kezének kinyújtott mutatóújja érinti. A felirat keretbe van foglalva, melynek két oldallapját egy-egy felfutó repkényinda diszíti. A felirat, melynek vége hiányos, így szól:

D · M	D(is) M(anibus)
AVR CAS	Aur(elio) Cas
SIANO FILIO	siano filio
VIX NAIS	vix(it) annis
IIII AVR SIL	IIII . Aur(elius) Sil
VANVS B	vanus b(ene
FTRIB · PA	f(iciarius) trib(uni) Pa(nnoniæ)
RB	[infe]r(ioris) b(ene)
	[m(erenti) p(osuit)].

Aurelianus Silvanus, a ki ezt a síremléket felállíttatta, katonai rangot viselt; ő beneficarius tribuni, azaz egyike volt a hadsereg ama tisztjeinek, a kik szolgálattételre a tribunus mellé voltak beosztva.

Ha BFTRIB · PA . . . .RB . . . -nak b(eneficiarius) trib(uni) Pa(nnoniæ) [infer]r(ioris) b(ene) [m(erenti) p(osuit)] való olvasása helyes, akkor kövünk annyiban is bir fontossággal, hogy ez az első előttünk ismeretes emlék volna, a melyen a «benef. trib. Pan. inf.» czím előfordul. Ha t. i. szemügyre veszszük a C. I. L. III. 2662. oldalán közölt «*munera militaria et classiaria*»-t, akkor azt látjuk, hogy az emlékeken a «benef. trib.» czím már igen sokszor előfordult, ám oly emléket, a mely a «benef. trib. Pan. inf.» czímet tartalmazná,

még nem ismerünk, csak olyat, amelyen a «benef. cons. Pan. sup.» czím előfordul (C. I. L. III. 14221).

12. Domborműves feliratos római sírkő alsó, feliratos része, melynek két oldalát domborműves levélornamentikával diszített keret határolja. A fölirat fölött domborműben egy felnyergelt ló alsó része is látszik. A kő méretei: magassága: 98 cm., szélessége: 100 cm., vastagsága: 17 cm., a feliratos mező magassága: 61 cm., szélessége: 70 cm. Lelhelye: Hermann I. szőlője (R. N. 22/1905. 4.). A felirat így szól:

D · M	D(is) M(anibus)
AXETOCVRATOR	Axeto curator
ALAEITHR· HSE	alæ I Thr(acum) h(ic) s(itus) est
VLP·INGENVABENE·M	Ulp(ia) Ingenua bene m(erens)
ET VLP OPTATO ET	et Ulp(io) Optato et
VLP SENSVTAE·FIL	Ulp(iæ) Sensutæ fil(is)
VIVIS ET SI BIVIVA	vivis et sibi viva
P·CVRAC ARRVNT	p(osuit) cura(nte) C(aio) Arrunt(ino)
POSTVMOERDE	postumo [h]erede.

Az elhunyt, a kinek az emlékére a követ felállították, egy lovassági csapat curatora volt, a mely csapat az «Ala I. Thracum» nevet viselte és így thrakiabeliekből állott. A curator a hadsereg egyik hivatalnoka volt, a kinek a feladatához tartozott nemcsak a folyó bevételekről és kiadásokról való gondoskodás, hanem az ezred vagyontárgyainak a felügyelete is, a melyekhez az örökös és végrendelet nélkül elhúnyt katonák hagyatéka és a letéti pénzek is tartoztak. (Marqu. Röm. Staatsverwaltung II. 533.)

Mint a feliratból kitünik, VLPIA INGENVA állíttatta fel ez emléket, de nemcsak az elhúnyt részére, hanem az akkor élő két gyermeke VLPIVS OPTATVS és VLPIA SENSVTA részére, valamint a maga számára is, mert az volt a szándéka, hogy elhunyta után őt is gyermekei mellé temessék.

Figyelemre méltó az Arrunt(inus) név is, a ki mint postumus született és mint heres (örökös) említtetik, és pedig figyelemre méltó annyiban, hogy úgy ez a név, valamint a C. I. L. III.-ban még sehol sem előforduló Axeto név a legeslegritkábbkak közé tartoznak. (Az előbbi a C. I. L. III.-ban csak egyszer fordul elő, még pedig a 619. szám alatt közölt feliratban.)

13. Sírkő magassága: 123 cm., szélessége: 42 cm., vastagsága: 27 cm. Lelhelye: Tiszuczky Károly szőlője (R. N. 22/1905 11.).

Fölül háromszögű orommal koronázott és indadiszítménynyel ékített keretben két domborműves ábra foglal helyet (egy fülkében fekvő haltestű emberalak és alatta az áldozati jelenet). A háromszögű orom közepén egy sas van ábrázolva, szétterjesztett szárnyakkal és a két sarkot félpalmetták díszítik. A fölirat a következő:

D M	D(is) M(anibus)
AV MARCIA·ET	Au(relia) Marcia et
FLA·AVO·AV·AGR	Fla(vius) Ano Au(reliæ) Agr
IPPINAE FILIAE	ippinæ filiæ
VIXI·ANN	vixi(t) ann(is)
VITITLV·B·M·P	VI tit(u)lu(m) b(ene) m(erenti) p(osuerunt)

A sírkövet tehát Aurelia Marcia és Flavius Ano állították Aurelia Agrippina nevű leányuknak, a ki 6 éves korában halt meg.

A férjnek, vagyis az atyának a neve ANO; hasonló név egy *Burghausen* melletti *Tarsdorf* nevű falu határában (Noricumban) talált emléken (C. I. L. III. 5610) fordúl elő; t. i. ANNO.

14. Római sarkophag felíratos oldalának egyik fele; az íráslap keretének bal oldala domborműves rosettákkal és indákkal föl van diszítve. Méretei: magassága: 59 cm., szélessége: 120 cm., vastagsága: 16 cm.; az íráslap méretei: magassága: 39 cm., szélessége: 75 cm. Lelhelye: Berki János szőlője (R. N. 22 1905. 22.). A hiányos felirat a következő:

M AVR MALCIHIA	M(arcus) Aur(elius) Malcihia . . .
VALERIÆ VERENCVNDÆ	Valeriæ Verencundæ . . .
XXXV E M AVR MARCELLINO	XXXV et M(arco) Aur(elio) Marcellino . . .
Q·V·ANN·XVIIII·ET VALERIA	q(ui) v(ixit) ann(is) XVIIII et Valeria[e] . . .
VALERIÆ·OPTATÆ·FILIÆ EORVM	Valeriæ Optate filiæ eorum . . .

Ez a felirat már csak azért is nagyobb érdekességet kelt, mert pár évvel ezelőtt ugyancsak Dunapentelén és pedig a Szitányi-féle birtokon egy sírkövet találtak, a melyen (l. C. I. L. 10315 és Arch. ep. Mitth. 1890 p. 56.) a következő felirat olvasható:

M AVR MALC) /A
LEG II·ADI·STRAT OFF
MOCVR·SIGNIFER C
HEMES Q·V ANN LV
PVLCHRA VXO... IP
P VENTISSIM

A kő megsérülése következtében hézagosan írt MALC) /IA nevet akkor MALCHIAS-nak olvasták; mint jelen feliratunkból azonban kitünik, ez a név nem MALCHIAS-nak, hanem MALCIHIA-nak olvasandó. Mind a két Dunapentelén lelt emléken tehát ugyanaz a M · AVR · MALCIHIA név fordul elő; joggal feltehetjük tehát, hogy ez egy és ugyanazon személy és miután az előbb talált sírfeliratból tudjuk, hogy az illető «*miles legionis II adiutricis strator officii*» volt, a mi feliratunkat is ehhez képest megfelelőleg kiegészíthetiük.

15. Római sarkophag feliratos oldalának egyik fele; a keretbe foglalt íráslap ép oldalán egy fáklyán támaszkodó geniusz van ábrázolva. Méretei: magassága: 58 cm., szélessége: 91 cm., vastagsága: 20 cm.; a feliratos mező magassága: 39 cm., szélessége: 50 cm. Lelhelye: Tiszuczky Károly szőlője(R. N. 22/1905 8). Az emlék a következő feliratot tartalmazza:

L AVR·ANTONIN(	L. Aur(elio) Antonin[o mil(iti) coh(ortis) milliariæ]
HEM ET AVRELIA(	Hem(esenorum) et Aurelia[e . . . q(uæ) v(ixit)]
ANN XVIII AVREL(	ann(is) XVIII Aurel[ia . . .]
MARITO ET·FILIA(	marito et filia[e suæ]
ET·SIBI VIVA ET (	et sibi viva et . . .
RECVNDNVS·DEC(	Recundinus dec(urio) . . .

Ezt a koporsót tehát, mint a felirat mutatja, L. Aur. Antoninusnak, a cohors mil. Hemesenorum katonájának, felesége készítette volt férjének, 18 éves korában elhúnyt leányának és önmagának, a még élőnek.

16. Domborműves feliratos sírkő (alsó feliratos része 3 drbra van törve). A háromszögű orommal koronázott fülkében lévő dombormű férfit ábrázol gyermeket szoptató feleségével és 3 más családtaggal. A felirat egyszerű keretbe van foglalva, melynek felső léczén a D · M · betűk állanak. A kő méretei: magassága: 185 cm., szélessége: 80 cm., vastagsága: 20 cm.; a felirat magassága: 63 cm., szélessége: 53 cm. Lelhelye: Tiszuczky Károly szőlője (R. N. 22/1905 3). A felirat így szól:

D M	D(is) M(anibus)
AEL MVNATIO	Ael(io) Munatio
CAPS COH ∞ HEM	caps(ario) coh(ortis) milliariæ Hem(e)senorum
STVP XXVIII DOM	stip(endiorum) XXVIII dom(o)
SMA A/R CNVSA	Sam(osata) Aur(elia) Cansa
VNA CON ANT	una con[i](ux) Ant(onio)
BASSO VEX SFC HER	Basso vex(illario) s(igni)f(ero) C[l](audiæ) Her(enniæ)
SAC TISS CONI VIC	sanctiss(imæ) coni(ugi) Vic(torio)
CON SF NATIBQ SVIS	Con(atio) s(igni)f(ero) natibus suis
FECIT	fecit
M M	M(onumentum) m(emoriæ).

Az emléken említett családtagok feje *Aelius Munatius* volt, a ki a *coh. mil. Hem.* nevű csapatban a *capsarius*-i rangot viselte. Ez a hadsereg hivatalnokainak egyike volt, a ki a registratori munkálatokat végezte. Feleségét, az emlék felállítóját, *Aurelia Cansa*-nak hivták. Mindkettő a domborműben egymás mellett egy sorban áll. A többi családtag *Antonius Bassus*, ennek felesége *Claudia Herennia* és *Victorius Conatius* volt. Az említett neveket illetőleg *Munatius*, *Bassus* és *Herennia* a gyakrabban előfordulók közé tartoznak.

A CANSA név ellenben — a CAVSA csoportot t. i. így kell olvasnunk, a C. I. L. III.-ban közölt nevek között nem található. A CON betűket CONATIVS rövidítésének vettem; természetes, hogy ez ép úgy Con(stans) mint Con(stantinus) vagy Con(bogus) stb. olvasható.

A SAM=SAM csoport sem jelent föltétlenül *Sam(osata)*-t, ez ép úgy *Sam(aria)* rövidítése is lehetne. Feliratunk szövege szerint t. i. Ael. Munatius a coh. mil. Hem. csapatjához tartozott, a melynek legénységét eredetileg az *Antilibanon* északi lejtőjénél és az *Orontes* jobb partján fekvő syriai *Hemesa* városából ujonczozták. Samaria város Hemesa-tól délnyugati, Samosata pedig ettől északkeleti irányban fekszik, még pedig úgy, hogy e három város: az Euphrates bal partján fekvő Samosata, Hemesa és Samaria egy egyenesbe esik, a melynek középpontja valamivel északra van Hemesától. A feliratban előforduló SAM csoport tehát — mint már fentebb is emlitettem — ép úgy lehet Sam(osata) mint Sam(aria).

Megjegyzendő még, hogy a felirat 4. sorában nem STIP(endiorum), hanem STVP(endiorum) áll; úgyszintén a 9. sorban NATIBOS (még pedig O és S ligaturban) NATIBVS helyett.

Remélhetőleg ezzel az újabb lelettel a régi Intercisa földjében rejlő tanulságos anyag még nem apadt ki és a jövő valószinűleg még több tudományos szempontból érdekes emléket fog napfényre juttatni.

Budapest, 1904 május hóban. *Mahler Ede.*

SKYTHA ARANYLELET GYOMAI HALOMSÍRBÓL.

1903 deczember havában rövidke közlemény jelent meg valamelyik fővárosi napilapban. E közlemény nagy aranykincsről adott hírt, mely Gyomán került elő Oláh Lajos földjén fekvő halomból. A nemzeti múzeum megbizásából Gyomára utazva, a hely színén ismerkedtem meg a lelet körülményeivel. A várostól — dél felé — mintegy 3 kilométer távolságban fekszik a kérdéses terület, a «Csepű-kert» nevű szőlőskert egy puszta darabja ; a szőlőkön át alacsony dombhát húzódik s e dombháton emelkedik egy körülbelül 12 m. magas halom, a «lippai halom», alföldi nagy halmaink egyike, melyeket a nép kunhalmoknak nevez. E halom miatt vette meg a területet Oláh Lajos téglagyáros, ki azt remélte, hogy a halmot lehordatva, kényelmesen jut majd tégla készítésére alkalmas anyaghoz. A bontáshoz fogva azonban azt vette észre, hogy a halom földje alsóbb rétegeiben sem alkalmas téglaégetésre, mert nem eleven, hanem hányott föld. A halom összehordott volta fölkeltette érdeklődését, vajjon mit rejthet magában ez a hatalmas földtömeg s négy munkással hozzálátott a halom megásásához. A munkát a halom legmagasabb pontján kezdték meg s mintegy 8 méter mély gödröt ástak ki eredmény nélkül. A több napi sikertelen munkába beleunva, már föl is akartak hagyni a fáradozással, midőn arra jöttek rá, hogy a gödör egyik oldala mély, kongó hangot ad. Ebben az irányban kutattak tehát tovább és bukkantak reá egy sírkamra még

fönnálló részére. Mintegy 2 m. magas, 3 m. hosszú és 80 cm. széles folyosó volt ez, mely északnyugot-délkeleti irányban huzódott a föld alatt. Északnyugoti vége be volt omolva, három ép oldalát s mennyezetét hántatlan fából összerótt gerendázat borította, puszta földön épült. A sírkamra üres volt, de a kiváncsiság nem engedte a munkásokat nyugodni, ismét fölülről kezdtek leásni, hogy megtudják, nem tartalmazott-e az üreg beomlott része valamit. Egy csontváz különböző részei, vörösre festett durva edénytöredékek s az itt bemutatott aranytárgyak kerültek elő, állítólag minden látható összefüggés nélkül.

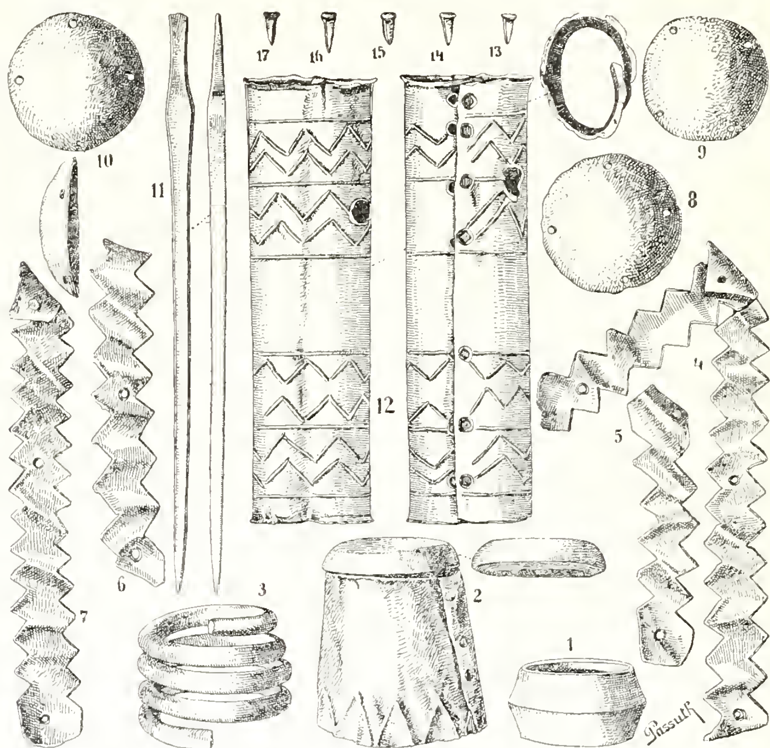
Ennyi az, a mit a lelet körülményeiről megtudnom sikerült; a munkások egyáltalán nem voltak közlékenyek, a tulajdonos maga pedig nem volt a lelet előkerülésénél jelen és arról sem volt biztos, hogy munkásai az összes leleteket beszolgáltatták-e neki. Utólagos ásatás sem deríthetett volna föl többet, mert a lelet híre annyira fölfokozta a környékbeliek kincsvágyát, hogy a tulajdonos tilalma sem tudta meggátolni a kincsásókat a halom össze-vissza áskálásában.

Czölöpökből, gerendákból összerótt sírkamrákat már több helyről ismerünk hazánk területén. 8 ilyen sírkamrás halomról tesz már az 1876-iki régészeti és embertani kongresszus Compterenduje említést (II. 123—131. l.) s azóta is több halom belsejében fedezett fel a véletlen vagy a kutatók ásója kisebb-nagyobb gerenda-építményeket. A leletek azonban azt mutatják, hogy e halmok korántsem egykorúak, némelyikök még az őskorban keletkezhetett, míg mások a régibb középkorból valók. Csupán arról tanuskodnak, hogy Alföldünkön is, ahol az építkezésre alkalmas kőanyagnak híjával voltak, természetszerüen érvényesült az a szokás, hogy az elhunyt hamvait hant alá mesterséges barlangba rakják.

Az összes tárgyak közt leginkább szembeötlik egy 8·9 cm. hosszú aranydiszítmény, vékony aranylemezből hajlított csőféle tok, fölületét gyöngén kidomborodó egyenes és czikk-czakk vonalak diszítik, összehajlásánál két sor kisebb nyílással van ellátva, az ellenkező oldalán két nagyobb, valószinűleg sérülésből eredő lyuk van (12.), valószinűleg ugyanazon tárgy dísze gyanánt szolgált egy másik csonkakúp alakú rövidebb tok, összehajlásán három kis lyukkal van ellátva s felső végén befelé hajlítva, alsó szegélyén egy sor gyöngén kiemelkedő czikk-czakk vonallal (2. a.), e tárgy felső (kisebb) átmérőjével teljesen összevág egy, szélén behajlított lapos aranygomb (2. b.), valószinűleg ez is ugyanazon tárgy diszítéséből való.

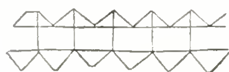
Vannak ezeken kívül vékony aranylemezből kivágott s mindkét szélükön csipkézett szalagok (4—7), különböző hosszúságuak, a rövidebbek két végükön, a hosszabbak ezenkívül közepükön is átfúrva, némelyikök végein behajlítva és más darabokkal összeszögecselve. E tárgyak egészben azt a hatást teszik, hogy egy hosszúkás lapos keskeny tárgy fölületére voltak erősítve. Hat ilyen szalagot szerzett meg a nemzeti múzeum, de valószinű, hogy több volt belőlük s elkallódott a munkások kezén. Hátlapjukon látható, miként járt el készítőjük a csipkézett szél kivágásánál, egymástól mintegy 5 mm. távolságban két párhuzamos vonalat karczolt be az aranylap felületébe s a vonalak közét mintegy

1 cm. hosszuságú négyszögekre osztotta föl. Az elosztási vonalakat meghoszszabbítva, szerkesztette meg a czikk-czakkos idomot (II. ábra). E különböző tárgyak megerősítésére négyélű kis aranyszögek szolgáltak, a fűrészlemezben fönmaradtakon kívül 8 drb ilyen szögecs került elő (13—17). Ezeken kívül megszerzett a nemzeti múzeum az állítólag előkerült 18 drb arany boglárból 14 darabot. Négy darabot, valamint az említett csipkés lemezekből néhányat a



I. GYOMAI LELET. 2/3 n.

tulajdonos megtartott oly czéllal, hogy azokat a békésmegyei múzeumnak juttassa. A nemzeti múzeum részére megvásárolt boglárok egyszerű gömbszelvény idomú sima pitykék, szélükön fölvarrásra szolgáló négy lyukkal (8—10). Volt még kívülök a leletben két tömör aranygyűrű, egyik (1) zárt tömör karika, közepén körülfutó éles gerinczczel, melytől fölfelé és lefelé keskenyül; a másik (2) 4 mm. vastagságú aranysodronyból hajlított négyhajlású aranytekercs. Többé-kevésbé az összes aranytárgyak meg voltak rongálva s fölületüket erősen reá tapadó zsiros fekete réteg, talán korom (?) borította, súlyuk összesen 214·7 grm. Egy idomtalan kődarab pattingatás nyomaival, egy tű (11) dús óntartalmú bronzból, egy fémtükör néhány darabja s két edény töredékei egészítették ki a leletet. Az edények vasrozsdához hasonló, vörös barna szinű, könnyen leporló anyaggal voltak befestve, egykori alakjokról azonban nem lehet még megközelítő képet sem alkotni. Az



II. GYOMAI LELET. 1/2 nagys.

aranytárgyak alakja s diszítése igen kevés jellegzetes vonást mutat, úgy hogy bajos azokat a hazánk földjéből ismert emlékcsoportok valamelyikéhez is fűzni præhistorikus egyszerűségökkel éles ellentétben látszik állani a tűnek a hazai őskori bronzokéitól elütő fénylő fehér szine. Határozott ujjmutatást egyedül a bronztükör képez a leletben. Van ugyanis hazai őskori emlékeinknek egy kisebb s területileg is szűken határolt csoportja, mely a tiszántúli vidékre és főleg Erdélyre szorítkozik, e leletek tárgyai közt fordulnak elő ilyenféle fémtükrök. A többi tárgyak, melyek a tüköket kisérik, a déloroszországi kurgánokból előkerült skytha tárgyakra emlékeztetnek. A markolat alatt szívidomú lemezzel ellátott tőrök analógiáira még az 1876. évi budapesti embertani és őstörténeti kongresszus alkalmával figyelmeztetett Aspelin, azóta évről-évre szaporodott a Déloroszországra utaló analógiák száma, úgy hogy Hampel 1893-ban már rendszeres összefoglalását adhatta az ú. n. skythiai régiségeknek 1897-ben pedig sikerült Reineckének az időközben fölszinre jött sírleletek révén e leletek korát is meghatározni. A Kr. e. VII—IV. századig terjedő időre teszi keletkezésüket, véleménye szerint a skythák ez időben állandó lakosai voltak hazánk keleti részének s ez vetett gátat a Hallstatt és a korai La Tène kultura elterjedésének e területen.

Az eddig ismert hazai skytha sírok szerény és szegényesebb sírok voltak, s ezért leletünknek, mely valamely fejedelmi temetkezés emlékeit tarthatta fönn, messzebb körben, főleg Déloroszországban kell analógiát keresnünk. Talán találunk a déloroszországi fejedelmi sírokból származó leletek közt oly tárgyakat, melyek nemcsak azok egykori használatára nézve szolgáhatnak felderítő adatok gyanánt, de egyszersmind azoknak ethnographiai eredete iránt felmerülhető kételyeinket is eloszlathatják.

A látszólag összetartozó három tárgy burkolat gyanánt szolgált. A nagyobb tárgy (12) hossza tőr markolatának is megfelelne, de nem hozható kapcsolatba a skytha tőr általános hazai leletekből is ismert, szívalakú markolat lemezes alakjával. Ismerjük ugyan a skyta tőrnek az általánostól eltérő alakját is, melyről a szívidomú lemez hiányzik s markolata nem lapos, hanem hengerded* és a mely a mi tárgyunkat befejező lapos arany gombhoz (2. b.) teljesen hasonló alakú — chalcedonból készült — aranyba foglalt gombban végződik; de a csonkakúp alakú tárgyra nincs magyarázatunk. Azt hiszem azonban, hogy nem tévedek, ha inkább azokkal az aranycsövekkel hozom tárgyunkat kapcsolatba, melyek a kulobai királynő sceptrumának burkolatául szolgáltak,** ilyen csövekkel burkolt, illetve csövekből összeillesztett sceptrumokat egy másik kulobai sírból is ismerünk, igaz hogy mindezek, a kivitel finomsága diszítés leleményessége szempontjából messze fölül múlják tárgyunkat, de míg amott a görög művészet közvetlen hatása alatt keletkezett emlékekkel van dolgunk, addig a gyomai lelet barbár diszítésből eredt. Ha a skythiai régiség sokszor művészies, gazdag diszítését nem is találjuk föl rajta, mégis azt tapasztaljuk, hogy egyszerű geometriai diszítményük a czikk-czakk vonalas dísz, gyakran

* Antiquités du Bosphore Cimérien XXVII. 7

** Antiquités du Bosphore II. 4—5.

talál alkalmazást kétségtelen skytha eredetű aranytárgyakon is. Nemcsak a vettersfeldei kincs egy szerényebb darabján,[1] mely különben is emlékeztet leletünk kúpalakú diszítményére, de a panticapaioni nyakék aranycsövein kívül még több skythiai emléken is[2] föltaláljuk a trébelt czikk-czakk vonalakat.

A burkoló lemezek azonban nem fémpálczát boríthattak, mint a kulobaiak, hanem fapálczára lehettek felszögezve, mely az egyes tokok átmérőjéből következtetve aligha volt egész hosszában egyenlő vastagságú, hanem alsó — a fogásra szolgáló végén duzzattabb lehetett olyan formában, mint a kulobai királynő sceptruma, s alul lapos gombban végződhetett, melyre a gombalakú lemez lehetett reá hajlítva, fölötte a kúpalakú diszítmény boríthatta a pálcza duzzattabb alsó végét s felső elvékonyult végének burkolatául a hosszú tokféle szolgált, e fölött még, ha a többször idézett kulobai példányokat vesszük tekintetbe, valami befejező diszítményt is viselhetett; ezeken ugyanis egyiken, profilált gomb, másikon fenyőtoboz, ismét másikon egy kacsa alakja fejezi be a tárgyat.

Még rejtélyesebb a czikk-czakkos szalagok egykori rendeltetése, erre nézve az analógiák sem nyujtanak kellő tájékozást, gyakoriak ugyan a déloroszországi leletekben az egyszerű sima aranypléhből kivágott felvarrásra vagy felszögezésre szolgáló ékítmények, főleg az albiei tumulus szolgáltatott ilyeneket nagyobb számmal s ezek közt találunk olyanokat is, melyek tárgyunkhoz igen közel állanak. Ilyenek a keskeny, csupán egyik oldalukon kicsipkézett fűrészszerű lemezek s a \/\/ alakú lemezkék,[3] az utóbbiak még annyival jobban megközelítik a gyomai leleteket, mert ezek is meghatározott hosszúságban készültek.

Az aranypitykék analógiáit nem kell ily távolban keresnünk, oly általános diszítmény volt ez bronzkorunknak a korai hallstatt-korral párhuzamos szakában, a tolcsvai lelet egymaga nem kevesebb mint 392 drb ilyen fölvarrásra szolgáló pitykét tartalmazott, de Déloroszországban is általános volt,[4] s úgy látszik a ruházat diszéűl szolgált.[5]

Gyűrűknek neveztem előbb a lelet két aranytárgyát (1. és 3.), noha tetemes vastagságuk kételyt ébreszthet az iránt, hogy valaha ujjgyűrű gyanánt viselhették volna, főleg a tekercsalakú igen vastag. Igaz, hogy a skytha sírleletek közt találunk kigyófejben végződő, tekercsalakú ujjgyűrűket, de ezeknek sodronya el van lapítva, vagy sokkal vékonyabb[6] és sokkal közelebb állanak a nemzeti múzeum által múlt évben szerzett perecseni aranytekercsekhez. A másik gyűrű alakjára a geremésoffi tömör súlyos nagy aranygyöngyök és más leletből származó néhány gyöngy szolgálhat analógia gyanánt,[7] a nélkü azonban, hogy egyszersmind hasonló lenne rendeltetésök is.

[1] Furtwängler: Der Goldfund von Vettersfelde III. tábla 4.
[2] Recueil d'antiquités de la Scythie XXII. 2. és XXVI. 17.
[3] Antiquités du Bosphore XV. 12.
[4] V. ö. Rec. IX. 1—5.
[5] V. ö. Nemes-Nagy: Magyarviseletek története 1, 5. és 9.
[6] V. ö. Rec. XXXVII. 10.
[7] Rec. XXII. 3. és X. 16—19.

A bronztű a kulobai királynő sírjából előkerült hasonló ékítő eszközre emlékeztet,[1] ez is, miként tárgyunk egyik végén, kihegyzett, másik vége felé megvastagszik és el van lapítva.

Az analógiák e sorozatához az is járul, hogy a skythiai kurgánok belsejében is efféle, csakhogy kőből épült kamrákat találunk s az aranynyal való szertelen fényűzés közös vonásán kívül, a temetkezés egynémely alárendeltebb jelentőségű ténye is mutat hasonlóságot. A déloroszországi kurgánok értékes tárgyai mellett ép úgy feltaláljuk a sírokban az idomtalan pattingatott kődarabokat, mint a gyomai halomban. A gyomai edények festésére használt vörös anyag pedig aligha lehet más mint az orosz kurgánokban előforduló vasoxyd festőanyag, mely gyakori volta miatt annyira foglalkoztatta az orosz régészeket, hogy az 1890. évi moszkvai archæologiai kongresszus is fölvette tárgysorozatába[2] ismertetését.

A gyomai leletet tehát bizvást sorozhatjuk azok a magyarországi skytha sírleletek mellé. Sajnos, hogy nem szakszerű ásatás utján ismerjük és ezért ismereteink hiányosak, jelentősége mégis abban áll, hogy egy idevaló előkelő skytha temetkezés emlékeivel gyarapította ismereteinket, és reményt kelt arra, hogy az Alföldön egyre belterjesebbé váló gazdasági munka a skytha kérdést is újabb meg újabb leletekkel fogja megvilágítani. Hajdú-Szoboszlóról is, melynek határában oly nagy számmal emelkednek a kisebb-nagyobb kunhalmok,[3] szintén ismerünk oly leletet, melyet talán a skytha lelettel lehetne kapcsolatba hozni, őskori aranyékszer töredékei ezek, melyek némileg emlékeztetnek a kurgánokból előkerült koszorúk, vékony aranylemezből kimetszett leveleire, melyeket sodronynyá alakított hosszú száruk segélyével, kettesével, hármasával csavartak reá egy vastagabb erősebb abroncsra, vagy karikára, a levelek némelyikén az abroncs összekapcsolására szolgáló lemezkék és kampók is voltak, a milyeneket a szoboszlói töredékeken is láthatunk. Sajnos, a szoboszlói lelet körülményeiről úgyszólván semmit sem tudunk, mint a hogy a többi hazai leletből ismert hasonló tárgyak körülményeit sem ismerjük eléggé, igy nem merek határozott véleményt koczkáztatni e tárgyak hovátartozásáról. Jelentéktelen kisebb leletek még vidéki múzeumainkban is lappanghatnak.

A győri múzeumban láttam egy kis leletet, mely Fegyvernekről (Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegye), került ide. Egy skytha kígyócska, egy füles bronzgomb s bronzsodronyra fűzött agyaggyöngyök a lelet tárgyai. A gomb lapos korong, kissé kiemelkedő középpel, hasonló ahhoz, melyet Reinecke mutat be,[4] s még közelebbi analógiául szolgálhat egy másik Herepei leleteiből.[5] A szolnoki állami főgymnasium régiségtárában is vannak bronztükörlaptöredékek,[6] de ezeket nem ismerem s nem tudom, idesorozhatók-e?

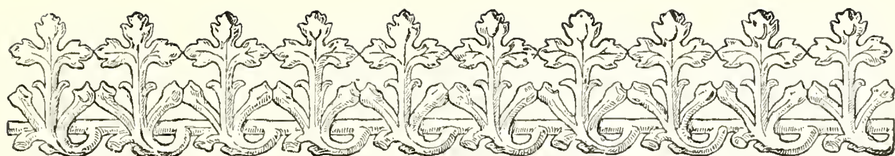
Magukban keveset jelentenek e leletek, de nagyobb tömegük révén ismét

[1] Antiquités du Bosphore XXXI. 8.
[2] V. ö. Arch. Ért. uj foly. IX. 446. l.
[3] V. ö. Compte-rendu 1876. II. 1. 152—153.
[4] Arch. Ért. uj foly. XVII. 15. l. 4. ábra.
[5] U. o. XVIII. 268. l.
[6] V. ö. Magyar Minerva III. 687. l.

előtérbe nyomul a skythák magyarországi tartózkodásának kérdése. Tudjuk, hogy Reinecke merésznek tetsző álláspontja, melylyel az eddigi csekély számú leletek révén több századra terjedő skytha-korszakot akar beékelni hazánk őskorának fejlődés menetébe, ma sincs általánosan elfogadva, főleg a külföldi szakirodalomban nem érvényesül. Később megjelent művekben[1] kereskedelmi érintkezés révén Magyarországba származottakként találjuk ismertetve skytha leleteinket. Wilke pedig, a ki a legutóbbi időben behatóan foglalkozott a középeurópai és keleteurópai fémműveltségek érintkezésének kérdésével,[2] az által igyekezett a skytha kérdés jelentőségét leszállítani, hogy a typusok némelyikét jelentékenyen korábbi időre vezeti vissza. A korhatározás kérdésében azonban többnyire tárt ajtókat ostromol, Reinecke ugyanis a skytha leleteink kiséretében hazánk keleti részében is föllépő hallstattkori tárgyak figyelembevételével 1897-ben[3] odamódositotta előbbi álláspontját, hogy a La Tène-kor elejéről a hallstat-korba helyezte át a magyarországi skytha régiségek első föllépésének idejét, a háromélű nyílcsúcsokat pedig, melyeknek skytha volta ellen Wilke határozottan kikel, Reinecke sem sorozza a kétségtelen skytha idomok közé s csak mellékesen utal arra, hogy ez a hallstatti területen is föllépő alak Kelet-Európában is otthonos. Egyes hallstatti formák föllépése mit sem változtat azon a már régebben konstatált tényen, hogy hazánk Duna jobb- és balparti vidéke közt a vaskori műveltségre való átlépés idején kulturális és ethnographiai különbségek mutatkoznak. Míg hazánk keleti részéből a hallstatti kulturával azonosítható sírleletet nem ismerünk, addig a dunántúli vidékeken évről-évre nagyobb számban feltünő leletek azt látszanak bizonyítani, hogy e területen sokkal nagyobb mértékben volt uralkodó a hallstatti kultura, mint a hogy azt eddig csak sejteni is lehetett, viszont a keleti részen föllépő skytha sírokat itt egyáltalán nem találjuk. Az eddig ismert zalamihályfai skytha csörgők[4] ugyanis teljesen magukban állanak s a lelet körülményei nem mutatnak arra, hogy sírból származnának. Ha Reinecke véleménye az eddigi leletek alapján nem is tekinthető minden kétségen felül állónak, az már magából leletünkből látható, hogy helyes érzéke volt, midőn alföldi halmainkat a déloroszországi kurgánokhoz hasonlítva, annak a reményének adott kifejezést, hogy a skytha kérdés megfejtését csak e halmok tudományos vizsgálata hozhatja meg.

Dr. Márton Lajos.

[1] Hoernes: Urgeschichte der bildenden Kunst 621—623.
[2] Archäologische Parallelen. Zeitschrift für Ethnologie 904. I.
[3] Arch. Ért. XVII. 1.
[4] L. Arch. Ért. XXI. 369. l.



LEVELEZÉS.

I. GUBITZA KÁLMÁN ÁSATÁSÁRÓL AZ «OPOLJENIK» ŐSEMBERI TELEPEN MONOSTORSZEG HATÁRÁBAN. Ezen őstelepet még 1901-ben fedeztem fel. Akkor is szemleutat tettem. Így jutottam ki az «Opoljenik» nevű dülőben fekvő vályogvető-gödrökhöz is. Alig, hogy körül jártattam kémlelő tekintetemet, kellemes meglepetéssel tapasztaltam, hogy egyes helyeken vastag oldalfalú edénycserepek találhatók. Nem kellett messze mennem, mert alig 15—20 lépésnyire hasonló nyomok mutatkoztak; sőt itt már a nagyszámú csont- és cserépdarabok között, egy szép tűzkő-szilánkra is akadtam. Örömömet fokozta az a körülmény, hogy ezen a helyen, de jóval tovább elég nagy területen, hasonló jellegű tárgyakkal találkoztam.

A gödrökben foglalatoskodó vályogvetőket nyomban kikérdeztem, hogy némi tájékozást szerezzek a cserepek, csontok és kövek gyakorisága felől, s azok előfordulási körülményeiről. *Müller* Gáspár vályogvető-munkás — mint a telepnek évtizedeken át állandó munkása — tudott legtöbbet. Tőle tudtam meg, hogy azt a területet, melyet ma már csak kisebb-nagyobb gödrök éktelenitik, szántóföldnek sohasem használták; sőt még legelőnek sem volt alkalmas. Ma is annyira kopár, hogy helyenkint, több négyzetméternyi területen kifehérlik a föld a ritkás fűből. De különösen érdekessé tette előttem a telep korábbi képét Müller ama kijelentése, hogy valamikor e helyet elszórt dombok tették változatossá. Ezen dombok 8—10 m.-nyire feküdhettek egymástól, s bennük és környékükön minden időben akadtak cserép- csont- és kőtárgyakra, itt-ott nagyobb tűzhelyekre is. A mint ebből a jelentésből következtethettem, ezek a dombos helyek nem voltak geologiai formatiok, hanem mesterséges úton, az őstelepesek keze által jöhettek létre. Történhetett pedig a dolog akképen — mint a hogy azt már hasonló ősemberi telepeknél mások is tapasztalták — hogy a mikor a konyhahulladék, hamú és más egyéb a konyhában bizonyos magasságot elért, tisztogatás helyett, frissen hordott földdel újra, meg újra feltöltötték. E föltevés mellett bizonyítottak a felkutatott helyek metszetei is.

A vályogvető-munkások a lelt tárgyakat elhányták, vagy hogy többet a kezük ügyébe ne kerüljenek, a vályogba beágyazták. Különösen a hegyes és éles kőkésekre és szilánkokra haragudtak leginkább, mert sokszor megtörtént, hogy mikor a sarat taposták és gyúrták, megvérezték velök a lábukat, vagy a kezüket.

Ezen felvilágosítás után kétségtelennek látszott előttem, hogy itt egy kőkori teleppel van dolgom. Csak azt sajnáltam, hogy ily későn jutottam a

felfedezésre, s így sok érdekes lelet kárbaveszett. Az őslakások helyét jelölő dombokból is csak négyet birtam megállapítani. A vályogvető-munkások azonban már ezeket is kikezdették, s csak azért hagyták abba, mert a sok csont és cserép munkájukat megnehezítette.

Ezen előzmények után bizonyos megelégedéssel jegyeztem be naplómba, községünk határán felfedezett *első* ősemberi telepünket, s égtem a vágytól, hogy az érdekeseknek igérkező pontokon próbaásatást végezhessek. Törekvésemben a *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat* segítségemre jött, s a próbaásást 1901. szeptemberben megejtettem, még pedig az őslakások helyének hitt dombosabb helyeken. Felszinre került ezuttal: egy szépen csiszolt kővéső, kisebb-nagyobb kőkések, szilánkok, nagyszámú csont- és edénytöredék. A próbaásás eredménye teljesen kielégített.

Az Opoljenik-őstelep Monostorszeg határán,* a községtől északkeleti irányban, az «Opoljenik» nevű dülőben fekszik, közvetlen a Ferencz-csatorna mellett. E helyet «vályogvető-gödrök»-nek is nevezik, mert innen kerül ki a községi lakosság évi vályogszükséglete. De kiterjed a telep *Suvák* Márton monostorszegi földművesnek, a vályogvető-gödröket határoló szántóföldére is. A telep kiterjedése: a csatornától 50 lépés; észak-dél irányban 300 lépés; kelet-nyugat irányban 150 lépés. Területe — hozzávetőleges számítással — 10—12 kat. hold.

A környék síkság. Ezen síkságból — mint ármentes terület — csekély hajlással emelkedett ki maga a lakott hely, mely annak idején, különösen a Ferencz-csatorna felőli oldalon, mint nádastól és mocsaraktól körülvett és elszigetelt hely, védelmi szempontból is jól megfelelhetett az ősember életkörülményeinek.

A talaj az egész telepen szikes. A talaj felszinén 5—80 cm. humus fekszik. Ezen sziksóval bőven saturált új alluvialis réteg alatt az alluviális sárga vályogülledék következik, mely helyenkint 80—100 cm. között váltakozik. Az alsóbb réteg márga-concretióval vegyes. Az új alluviális rétegben gyakori a *Helix sp.* a *Paludina vivipara* házai; az alluviális ülledék felsőbb rétegében pedig a *Cyclostoma elegans* Müll. héjmaradványai. Mint zárvány szerepel.

Az őslakások alját rendszerint a sárga agyagréteg képezte. Kunyhóikat, bár nem mélyen, de mégis a földbe vájták. A tűzpadok jóval magasabban, közvetlen a termőtalaj alatt találtattak. Ezek azonban a lakásoktól távolabb (10—15 m.) és különállva feküdtek. Kisebb tüzhelyeket a kunyhókban is találtunk. Ezek mellett és környékükön, valamint a felettük fekvő culturrétegben feküdtek rendetlen összevisszaságban a leletek.

A sikeres próbaásás után a kutatást behatóbban 1902-ben, majd 1903 augusztus végén folytattam. Ez utóbbi alkalommal *Orosz Endre* is közreműködött. Leleteink a következők: *a*) *Őrlőkövek.* Az örlőkövek (kézi malmok) töredékeiből 15—20 drb került felszínre, még pedig fenékkövek, morzsolókövekkel vegyesen. Legtöbbje vörös quarz-homokkőből, egy drb folyóvizi görélyből való. A quarz-homokkő szemcséi egyiknél durvább, másiknál finomabb.

* 1881. évi spec. tkp. Zone 22. Col XX. Zombor-lapján.

Ép példány nincs közöttük. Szélfelőli darabok is hiányoznak. Lehet, hogy szélök nem is volt köralakúra kimunkálva. A töredékek 4—14 cm. hosszú és 4—10 cm. széles darabok közt váltakoznak. Vastagságuk, úgy, a mint azok többé-kevésbbé kopottak, 2—3½ cm. között váltakozik.

b) Hasított kövek. A kőeszközökből figyelmet érdemelnek a pattintott kések, vakarók és az apróbb szilánkok; továbbá az ezek anyagául szolgáló magkövek, az u. n. nucleusok. Telepünkön 49 pattintott kőeszközt találtunk. Legtöbbje jaspis; de van silexből, szaruköves változatokból és egy obsidiánból való szilánkocska is. Ezek közül említésre érdemes egy jáspis kőkés. Hossza: 0·043 m.; szélessége a két végén 0·01—0·013 m.; legnagyobb szélessége a középrészen: 0·018 m. Szép pattintású alja sima, felső oldalának közepén szabályos gerincz húzódik. Átmetszete lapított △ alak. Májszinbarna. Szélei élesek. Egy másik szarukőből való. Hossza: 0·034 m; szélessége: 0·015 m. Pattintása olyan mint az előbbenié, azzal a különbséggel, hogy ennek az éle is a pattintgatás nyomát mutatja. Szürke. Megemlítendő még egy harmadik jáspis kőkés is, melynek hossza: 0·035 m.; szélessége: 0.015 m. Szép és hibátlan példány. Szine: vörös; a közepét fehér kőér keresztezi. A nucleusok közül az egyik vörös jáspis. Alakja: ferde kúp. Magassága: 0·03 m. Ellyptikus-alakú aljának átmérője: 0·027 m. A másik sárgás-szürke kovából való. Hengerded alakjának átmérője: 0·03 m; magassága: 0·027 m. Mind a kettő a hasogatás jeleit tanusítja.

c) Csiszolt kőeszközök. A hasított kőszerek mellett csiszoltakat is találtunk. Ilyen 6 darab került birtokunkba. Ezek a következők: Kézi vésőbalta. Alakja szabályos ék. Finoman csiszolt éle ívalakban hajlik. Élfelőli szélessége: 0·05 m.; felső végén: 0·06 m.; hossza: 0·067 m.; vastagsága: 0·036 m. Felső, síma törésű lapja ellyptikus alakú; szélének éle pedig körüskörül le van koptatva nyilván azért, hogy kezelése könnyebb legyen. Szine: szürke. Anyaga: kovapala. Teljesen ép. Ugyanaz. Ékalakú. Egyik oldala finoman csiszolt, a másik azonban használat közben lepattogott. Éle is kicsorbult és eltompult. Élfelőli szélessége: 0·04 m.; felső felén: 0·055 m.; hosszúsága: 0·06 m.; vastagsága: 0·03 m. A felső lapja éppen úgy van kimunkálva, mint az előbbeni-é. Zöldes-szürke kovapalából való. Ugyan ilyennek élfelőli töredéke. Alakja szabályos ék. Ivalakban hajló éle, valamint oldala finoman csiszolt. Élének szélessége: 0·055 m. Haránttörött felső része irányában 0·045 m. hosszú. Tört lapjának átmérője: 0·065 m.; vastagsága: 0·055 m. Anyaga: szürkés-barna amphyból gneis. Kőfejsze töredék. Mindkét vége csonka. Ékalakú csiszoltságát az éllel keresztben álló két oldallap formájából következtethetem. Kidolgozása finom. Hossza: 0·06 m.; élfelöli szélessége: 0·04 m., felül 0·035; vastagsága: 0·024 m. Szürke kovapala. Nyéllyukas serpentin kőbalta töredéke. Hossza: 0·035 m.; szélessége 0·055 m.; a nyéllyuk mellett 0·015 m. Csiszolása igen finom. Szine zöld. Ez az egyetlen tárgy, mely igazolja, hogy a telepeseknek átfúrt kőeszközeik is voltak. Végre még egy kőeszköz töredéket leltünk, melynek egyik oldalán a csiszolás jeleit észlelhetjük. Lehet, hogy valamely nagyobb kőszerről hasadt le. Ez is gneisból való.

d) Vegyes kőtárgyak. Nehezékkő. Szabálytalan alakú. Két átellenes olda-

lán bemélyítés látható. Hálósúly vagy más nehezék gyanánt használhatták. Mészkő. Hossza 0·1 m.; szélessége 0·045 m.

Kavicsdarab, vaskos quarz-kavicsból. Sárga. Két oldala bemélyedést mutat. Parittyakőnek tartom. De lehet, hogy felkötve nyakékül használta valamelyik őskori asszony vagy gyermek. Hossza 0·05 m.

Itt jegyzem meg, hogy Müller Gáspár pár év előtt talált egy-két ujjnyi széles, s mintegy dcm.-nyi hosszú lapos követ, mely állítólag az egyik végén egy akkora lyukkal birt, melybe a czukorspárgának megfelelő vastagságú zsineget lehetett volna fűzni. Zöldes szinű homokkőből való volt. Fenő-kő lehetett. Elkallódott.

e) Csontszerszámok. Telepünkön egészben véve csak három csontszerszámot találtunk. Ezek: Csont-ár, a Cervus capreolus L. agancsvégtöredékéből. Hajlása kissé ivelt. Hossza 0·065 m. Sima, barna. Egy másik csont-ár, szintén a Cervus capreolus L. agancsvégéből. Hossza 0·04 m. Tompa. Mészszel telített. Szürke. A harmadik tárgy egy csiszolt csontvésőtöredék, a tulok, vagy ahhoz hasonló nagyobb állat hasított lábszárcsontjából. Csupán egyik oldala csiszolt. Hossza 0·06 m.; szélessége 0·04 m.

f) Cserépeszközök. Égetett agyagból való eszközeik a következők: 1 drb csörlő. Teljesen ép. Halvány-vörös, keményre égett példány. Hossza 0·065 m.; középvastagsága 0·03 m.; két végének átmérője 0·04 m. Analogiáját a vattinai leletek között találjuk.* 1 drb agyagbunkó. Ép. Alakja gömbölyded. Szürkés-sárga. Gyengén égetett. Kerülete hosszúságában 0·36 m.; szélességében 0·31 m. Szélessége irányában a közepén át van fúrva. Hosszúsága irányában pedig mindkét oldalon bemélyedés látható. Ezen golyókból találtunk egy, a lyuk hosszirányában felébe törött-, s ezen felül még 5 töredékdarabot. A felébe törött példány égetése kívül vörhenyes, belül fekete. A töredékdarabok felületén ujjbenyomások láthatók. Ugyan ilyen agyag-golyókat talált Orosz Endre, az Öregfalú (Torontál m.) határán felkutatott ősemberi telepen. Szerinte ezen golyók hajításra szolgáló támadó fegyverek lehettek, a melyeket zsinegre, vagy hajlékony vesszőre fűzve, vadászkirándulásuk alkalmával magukkal vitték. Tűzikutya, felső, lyugfelőli töredéke. Alakja a csonka gúlára emlékeztet. Égetése primitiv. Vöröses. Törése fekete. Átmérője a lyuk irányában (0·03+0·03) = 0·06 m. lehetett. Rendeltetése ismeretes. Agyagkarika töredéke. Simított, hengeres, testének hossza 0·04 m.; átmérője 0·02 m. Égetése rossz. Kívül vöröses. Törése fekete.

Az agyag-tárgyak között találtunk két eltérő nagyságú, de alakra nézve teljesen megegyező készítményt, melyek rendeltetését nem sikerült eldöntenünk. A hengerded szárból az egyik oldalon gömbölyded bütyök dudorodik ki. Ez a bütyök mindkettőnél át van fúrva. Alakja a czombcsont forgójára emlékeztet. A nagyobbnak hossza 11 cm.; a kisebbé 7 cm. A bütyök irányában a nagyobb 6·5 cm.; a kisebb 4·5 cm. széles. Égetésük vöröses. Törésük belül fekete. Egy másik ismeretlen rendeltetésű agyagtárgy egy hengerdeden alakított készítmény töredéke. Oldala simított. Égetése vörös, belül fekete.

* Milleker Bódog: «Délmagyarország régiségleletei» (1. r. 133. l. VI. táb. 9. ábra.)

Hossza 10 cm.; átmérője 5·5 cm. Felső része az átlyukasztás nyomát árulja el. Lehet, hogy tűzi-kutya vagy nálósúly volt.

g) Edények. Telepünkön legtöbb a cserép. Teljesen ép edényt hiába keresünk. Azonban az összegyűjtött cserepekből is képet nyerhetünk ősemberünk agyagművességének fejlettségéről. Az edények egytől-egyig mind korong nélkül készültek. Oldalfaluk vastagsága az edények nagyságához képest 0·005—0·035 m. között váltakozik. Találtunk sótartószerű kis tálacskát, de találtunk olyan magtartó-edényekhez tartozó cserepeket is, mely edények űrtartalma 50—60 l.-nél is nagyobb lehetett. Égetésük kezdetleges. Szinök vöröses. Törésük: két oldalt vörös, belül fekete. Valamennyi a telepen található sárga agyagból készült. A magtartó- és az átfúrt bütyökfüles edényeken kívül leggyakoribbak a rövid-talpcsöves tálak. Az előkerült számos talptöredék azt mutatja, hogy ez az edényfajta volt leginkább használatban. Az edények pereme felálló, behajló és kihajló gallérforma. Egy magtartó-edénynek az ú. n. Stuart-gallérra emlékeztető kihajló peremének két cserepét, s egy kisebb fazéknak ugyan ilyen szélű töredékét találtuk meg. A talpas tálak és a középnagyságú fazekak, s több nagyobb tartó-edény felálló peremmel birtak. A felálló peremű tartóedények felső éle az újj hegyének benyomását jelző pontsorral volt diszítve. Behajló perem csupán egy kis mozsáralakú edénykén volt tapasztalható. A fogantyúk az edények oldalán, a legnagyobb kihasasodás táján nyertek elhelyezést. Ilyenek: a bütyökfogantyúk, melyeket a nagyobb, durvább tartóedényekre raktak. Az átfúrt bütyökfülek szintén a nagyobb tartó-edényeken. Ezen vaskos füleken aránytalanúl kicsiny, alig 2—3 cm. átmérőjű környilású lyuk van. A bütykök hosszában barázdadísz húzódik. Leggyakoriabbak az áthajlított fülek. Nyilásuk 3—4 cm. között váltakozik úgy, a mint azok kisebb vagy nagyobb edényekről valók. A fülszalag átmetszete ⌓ alakú. Szélessége 2—4 cm. Egy ivóedény átlyukasztott csücskét is megtaláltuk. Ezt még mai nap is alkalmazzák a köznép által használt korsókon. Nagysága 0·035 m.; átmérője 0·02 m. Az edények oldalfala vastag, durva munka. Csinosabb alakítást a talpas edények oldalai mutatnak. A fazekak kihasodó oldalakkal birtak. A nagyobb tartóedények oldalai agyagszalagokkal és agyagcsipettel voltak erősítve.

Az edények fenekét, keskeny oldal-párkány szegélyezi. Aljuk köralakú, lapos és sima. Egy tartó-edény fenékdarabja azonban a többitől eltérőleg szögletes. A töredékből a nyolczszög három első oldalát /‾‾‾‾\ lehet kikalkulálni. A talpakkal biró tálak alja sótartószerűen kivájt. A köralakú talpak aljának átmérője 0·08—0·10 m.; magassága pedig 0·03—0·5 m. között váltakozik. A talpak alul kiszélesedők. Egy ilyen reconstruált tál 0·15 m. magas. Ebből a talpra 0·05 m. a tálra pedig 0·1 m. esik. Öblének átmérője 0·18 m. Dudordíszszel ellátott oldalának falvastagsága 0·01 m., sima, felálló pereméinek szélvastagsága pedig 0·005 m. Vöröses-szürke. Gyengén égetett. Analogiáját a szerb-kereszttúri leletben találjuk.* Említésre érdemes még egy kis tálacska, melynek azonban a talpa letörött. Talpátmérője 0·026 m. A tál átmérője 0·065 m.

* Billikom-edény. L. Milleker Bódog: «Délmagyarország régiségleletei» (I. köt. 66 l. V. tábl. 44. ábr.) Tordosi-minta. (Orosz E.)

Magassága 0·03 m. Széle vesszőbenyomással diszített. Vöröses. Törése fekete. Edényeink legtöbbje nélkülözi a diszítést. A diszítés nélküliek külső- és belső felülete csak annyiban mutat eltérést, hogy egyik simább, a másik durvább kidolgozású. Az edények alakításánál vízbe mártott bőrdarabot használtak. Ennek szembeszökő jeleit több cserépdarabon tapasztaltam. A nagyobb edények nyaka, oldala és füle körül □ és ○ vagy szabálytalan alakú agyagcsipeteket alkalmaztak. Ezen csipeteket többé-kevésbbé szabályos sorokba elosztva, vagy minden rendszer nélkül — úgy, a hogy jött — ragasztották fel. A ragaszdísz másik motivuma az ú. n. lánczdísz. Nem egyéb ez, mint az edény oldalára ragasztott 2 cm. széles agyagszalag, mely mint erősítő borda vagy abroncs, az edény nyakát és oldalát egy vagy több sorosan, sőt keresztben futva is, körülövezte. Az ősember, a készítés alkalmával a nyers agyagszalagba benyomkodta az ujjahegyét; egy cserépdarabon kettős sort találtam. Mind a csipet-, mind az újjhegy díszt, a nagy tartóedényeken alkalmazták. Néha külön, néha együttvéve. Ebbe a fajtába sorozhatnám még a dudordíszes edényeket. A fennebb leírt talpas-tálon 4-, s egy vörös cserépen egy hosszúkás mandolaalakú, s az edény oldalából csak kevéssé kiemelkedő dudor látható. A benyomatú dísz leginkább a peremszélen, s az oldalokon fordul elő. A nagyobb edényeken a benyomásokat ujjhegygyel, a kisebbeken pálczikával végezték. Az elsőknél a köröm lenyomata is észrevehető. Egyik-másik edényen, az elvékonyodó peremszélek az ujjbenyomás folytán csipkézettek. Egy nagyobb tartóedény bütykös oldaltöredékén elszórtan, az összeszorított három ujjhegyének benyomkodását találjuk ilyenformán : ∴ ∴ ∴ Barázdadísz az átfúrt bütyökfüleken látható. Megkülönböztettem egyes- és kettős barázdát.

h) Konyhahulladékok. Az őstelepünkön található csontok legtöbbje a telepesek által elfogyasztott állatok csontvázmaradványa. Az emlősök közül különösen az őstulok (Bos taurus) és a juh (Ovis aries) van képviselve. A csontok közül az ú. n. velőscsontok tört- és hasított állapotban fordulnak elő, jeléül annak, hogy belőlük a velőt kiszedték. A csontok állapota jó. Szinök sárgás-barna. Legtöbbjét a lakásokban találtuk. A tűzpadok körül azonban egy esetben sem. A telep konyhahulladékának tartozéka gyanánt kell tekintenünk a halcsigolyákat és a kagylóhéjakat is. Telepünkön ezek is elég gyakoriak. S daczára a halcsigolyák málékonyságának, s jelentéktelen voltának, gondos kutatás mellett sikerült 10—12 kisebb-nagyobb példányt összegyűjtenünk. A kagylóhéjakból azonban csak egyetlenegy ép példányt szedhettünk ki ; a többi a kiemelés alkalmával vékony csillogó lemezekre töredezett. Az összegyűjtött vázrészek alapján őstelepünkön a következő állatfajok constatáltattak. 1. *Bos taurus L.* Maradványai : állkapocstöredékek, fogak, czombcsont, lábszárizület, csigolya, bordatöredékek, ugricsont, csűd, csülökcsontok és egyéb töredékcsontok, végre egy szarvdarab tőfelőli része. Ez utóbbinak hossza 0·2 m. ; tövének átmérője 0·09 ; letört végének átmérője 0·06 m. Szétmálott. 2. *Ovis aries, L.* 20—25 állkapocs, fogak, 10—15 ép lábszárvég-izület, számos lábszárcsont és annak töredékei, lapoczka- és egyéb törmelékcsontok. Az ásatások alkalmával egy kisebb állatkoponyát is kiemeltem, melyet nagyságánál és alkotánál fogva az Ovis aries, L. koponyájának kell tartanom. A kiemelésnél dara-

bokra hullott. A telepen leginkább ez az állat van képviselve. 3. *Cervus capreolus*, L. 2 drb agancsvégtöredék. Mind csontvázat, már fennebb leírtam. 4. *Ovis musimon*, Sch. (muflon). Ezen érdekes állatnak előbb egy pár homlokcsontos, majd később egy különálló szarvcsapjára akadtam. «A háromélű erősen hátragörbülő szarvcsapok jóval nagyobbak a házi juh legnagyobb kosszarvainál. Széles, mellső lapjuk ívszerűen halad, szintúgy az oldali lapok is; míg a belső éle élesebb, az alsó vagy hátsó éle pedig legélesebb. Alapjukon a homlokcsonton egymáshoz közel állók. Innen ívszerűen ki- és felfelé görbülnek, majd le és befelé és csúcsaival végre is felfelé állanak. Méretei: *a)* A homlokcsont szélessége a szarvcsapok tövében 10·1 cm., *b)* A homlokcsont szélessége a szarvcsapok között 4·1 cm., *c)* A szarvcsapok hossza a felső ív mentén 26 cm., *d)* A szarvcsapok szétálló külső végének távolsága 32·5 cm., *e)* A szarvcsapok kerülete azok tövében 16·5 cm., *f)* A szarvcsapok hátsó síklapjának szélessége a töveken 6·5 m., *g)* A szarvcsapok ivének húrhossza a belső szélektől 15·3 m., *h)* A szarvcsapok ivének magassága belül 5·5 m.*

«Az *Ovis musimon* Sch. (muflon) mai napság Corsica és Sardinia hegyes sziklás területén él. A történelem előtti időben a Balkán hegyes vidékein is élhetett».** Az előfordulás körülményei után indulván, kétségtelennek látszik, hogy a szarvcsapok az ősember keze által jutottak a telepre. Dr. *Koch* Antal határozottan állítja, hogy ez a vad a mai Bácskának akkori területén nem élt; mert az ilyen nagy vizektől (Duna, Tisza, Száva, Dráva) átfolyt lapályokon nem is élhetett. Hanem úgy lehetett, hogy az ősember azt, egyik-másik vadászati kirándulásából, a Duna és a Száván túl eső déli területről magával hozta. A monostorszegi előfordulás tehát nemcsak az *Ovis musimon* Sch. (muflon) korábbi elterjedésére, hanem őstelepeseink életkörülményeire is vet világot. Ezen emlős a monostorszegi lelet útján jutott legelőször Magyarország præhistoriájába.

5. *Vadlud* csűdcsontja. Ez az egyetlen madárcsont a telepről. Feltehető azonban, hogy abban az időben a Duna mocsaras kiöntéseiben a szárnyas vizivad nagy számban tanyázhatott. 6. *Halcsigolyák* kisebb-nagyobb halaktól. A legnagyobbnak átmérője 0·01 m. 7. *Unio pictorum*, L. és 8. az *Unio batavus*, L. kagylóhéjtöredékei. Leginkább az első van képviselve. 9. *Helix sp.* nehány példánya. Végre: 10. a *Paludina vivipara*, mely elég gyakori.

i) *Ősemberi csontváz-részek*. Ásatásaink alkalmával egy dolichocephalalkatú emberi koponya baloldali falcsont-töredékére akadtam, melyet vagy a földet hordó kocsisok ásója, vagy a vályogvetők kapái hoztak felszinre. Minden további szorgos kutatásom eredménytelen maradt; a csontvázat — melynek ez a koponyarész volt egyik töredéke — nem találhattam meg. A félretett koponyarész érdekes vastagságú. Érdekesebb az a felfedezés, melyre *Kollár* Gergely helybeli lakos figyelmeztetett. Nevezettnek az «Opoljenik» őstelep közelében fekvő szőlőjében 1901. évi deczember 10-én rigolozás közben, csontvázsírra akadtak. Az esetről tudomást szerezvén, *Hadanich* Endre kartársammal

* Dr. Koch. Antal: «Új adat a muflon korábbi elterjedéséhez. «Földtani Közlöny» XXXII. köt. 346. l.

** U. o.

kimentem a helyszinre. A koponya már akkor dirib-darabokra törve, ott feküdt az árok szélén. Az erős oldalfallal biró koponya és az elkoptatott fogak idősebb ember csontvázára vallottak. A földet eltakarítván, a vázat 47 cm. mélységben megtaláltuk. Az eltemetett zsugorított helyzetben, jobb oldalára fektetve pihent a sírban. Jobb karja hátrahúzva a gerincz-csigolyák alatt feküdt; bal karja úgy volt összezsugorítva, hogy a könyök a has tájékán, a kézfej pedig az arcz közelében nyugodott. A láb hasonlóképₚ volt zsugorítva, úgy hogy a térd majdnem a könyökhez került. A fej délnyugati-, a test többi része északkeleti irányban feküdt. Semmi sem volt mellette. Kollár folytatta az ásatást, miközben a feltárt sír közelében egy kézzel formált, szürke, inkább szárított, mint égetett kis agyagedényt talált. A fenék átmérője 2·5 cm.; magassága 6 cm.; felső szélessége 5 cm.; nyilásának átmérője 3 cm. Pereme behajló. Teljesen ép példány. Ugyanezen a helyen, a sírtól alig 20—25 lépésnyire egy földbevájt, de beomlott putrilakás helyet is felfedeztek, melyből sok vörösre égetett, pelyvával gyúrt, itt-ott vesszőbenyomatos rögöket és őskori cserepeket hánytak ki. A feltárt sír őskori. A kis edényke és a felszinre került cserepek szintén. Kezdetben azt hittem, hogy e helyen az «Opoljenik» temetőjével van dolgom. Később azonban a felszinre jutott leletek eltérő technikája, s több sír után való kutatásaim eredménytelensége, megingatta eme feltevésemet. Különösen a fennebb leírt behajló peremű edényke és egy felálló peremű és sajátságos fülü öblös tál darabja mutatnak légenyes eltérést. A kérdés tisztázásra vár.

j) Egyéb agyagtárgyak. Telepünk egyik legérdekesebb lelete egy kis szobrocska, mely egy négylábut ábrázol. Az alak hosszúkás, háromoldalú törzséből négy vaskos, rövid láb terpeszkedik. Az első- és hátsó ballábak sérültek. A fej hiányzik. Helye törési nyomokat mutat. A fark egyszerű kicsúcsosodással van ábrázolva. Az alak hátfelöli részén, a hüvelykujj benyomásának megfelelő lyuk van, mely égési nyomokat mutat. Égetése vöröses. Törése fekete. A kiemelésnél öt drbra tört. Hátának hossza 15 cm.; magassága a lábak irányában 6 cm.; a lábak magassága 4 cm.; törzsének szélessége a has alatt 4·5 cm.; átlagos magassága 6 cm.; a hátfelöli lyuk átmérője hosszirányban 3 cm.; szélesség irányban 3·5 cm.; mélysége 1·5 cm. Valamelyik hasznos vagy kedves állatát utánozhatta benne az ősember. Figyelemre méltó alkotás.

Az utolsó kapavágásokat 1903 október 12-én végeztettem a telepen. Alig 10—15 cm.-nyire a földszinétől terjedelmes tűzpadra épített kettős köralakú kemencze roncsaira bukkantunk, melynek körfalait egyes részleteiben még teljesen épeknek találtuk. Maga a tűzpad, mely a közösen fülő kemenczék alját képezte, deszkasimaságú agyagtapaszból készült. Ez a tűzpad a használás után annyira kiégett, hogy munkásaim azt egy nagyobb kőlapnak tartották. Hossza 2 m., szélessége 1 m. volt. Erre a sárral simított alapra épült ∞ alakban a kettős 1—1 m. átmérővel biró kemencze. Ugyan ilyen kis sütőkemenczéket használnak a mi teknőfaragó czigányaink, azzal a különbséggel, hogy ezek-é csak egyes. A kemencze váza rőzséből készült, a mit a kiégett tapaszrögök benyomatai is igazolnak. Az oldalfalak alul tömörek, felfelé elvékonyodók. A kemenczék közös szája délnek nyilott. Kérülötte három edényfeneket,

két felálló peremű fazék cserepeit és négy rövid talpcsöves edény talptöredékét találtuk. Csont és egyéb konyhahulladék nem volt mellette. A kemencze külön állt. Ezen kívül még három nagyobb tűzhelyet (tűzpadot) találtunk, ezeken azonban kemencze, s környékükön konyhahulladék nem volt. A tűzpadok téglakeménységüre és vörösre égetett darabjai 1—4 cm. vastagságúak. A kemenczék körfalait képező tapaszrögök már málékonyabbak. Szinök, valamint a kemenczék körül megégett föld-é is, halvány tégla-vörös. A kunyhókban hasonló rögöket nem találtunk. Azt tartom, hogy a lakások földdel és gyepszinnel körülvett putrik voltak. Benn a putrik ajtajában nyilt tűz mellett főztek és melegedtek, mint a hogy azt ma is látjuk az erdei putrikban tanyázó csőszöknél és pásztoroknál. A kemenczéket sütésre, esetleg edényégetésre használták.

Az «Opoljenik» őstelep nem tartozik a nagyobb telepek közé. A lakások és a külön álló tűzhelyek számát csak hozzávetőleg összegezhetem. Számításom szerint 10—15 putrinál több alig lehetett. Az azonban kétségtelen, hogy állandó- és nem átvonuló telepesekkel van dolgunk. Ismerték a gabonát, melyet őrlőköveikkel lisztté őrölték; házi állatuk a juh és a tulok volt. E két állat szolgáltathatta fő táplálékukat: a húst és a tejet; bőrük pedig a ruházatot. A vadállatok közül az őz, a muflon és a vadlud maradványainak jelenléte; továbbá a halcsigolyák, kagylóhéjak és csigaházak előfordulása ismét azt mutatják, hogy a vadászatnak és a halászatnak is hódoltak. Az edények anyaga, egybevágó technikája, égetése mind azt mutatja, hogy telepeseinknek valamelyes iparuk és némi izlésük volt. A kőeszközök gyakorisága ismét azt igazolja, hogy őstelepeseink nem szükölködtek kézi szerekben: malmokban, vágó-, zúzó-, vakaró-, és törőkövekben. A magkövek és az apró, kevésbbé sikerült pattintású kőszilánkokból következtethetem, hogy a hasított kőeszközöket itt, a telepen készítették. Ugyanazt a kézi vésőbaltákról és a nyéllyukas kőfejszéről már nem merem állítani. Ezek nyilván inportált czikkek. A kőeszközökhöz szükséges anyag szintén csere útján juthatott a telepre. Ősemberünk kereskedelmi összeköttetése mellett szól az a kis obsidián-szilánk is, mely nagy utat tett meg, míg az «Opoljenik» őstelepre jutott. A többi kőzetfajta a Fruska-Gorában, s a krassó-szörényi hegységben termett. A telepen talált agyag-bálvány, az őslakósok vallásbeli fogalmaik megitélésére vezetik a kutatót. A Kollár-féle szőlőben talált zsugorított temetkezési mód bár őskori jelleget árul el, azt a felhozott indokoknál fogva nem akarom az «Opoljenik» egykori lakójának szokásaival vonatkozásba hozni.

A kőeszközök sajátossága, a réz és a bronz teljes hiánya után indulván, telepünket a neolith kor idejéből valónak kell tartanom. A cserepek között ugyan, olyan diszítési elemekkel is találkozunk (csücsök- és dudordísz), melyek már arra is engednek következtetni, hogy telepeseink a rezet esetleg a bronzot is ismerhették, mire *Orosz* Endre is figyelmeztetett.*

Gubitza Kálmán.

* Nem mulaszthatom el hálás köszönetemet kifejezni dr. *Koch Antal* egyet. tanár úrnak, valamint *Orosz Endre* úrnak, mint a kik szakszerű felvilágosításaikkal, leleteink determinálásával segítségemre lenni sziveskedtek.

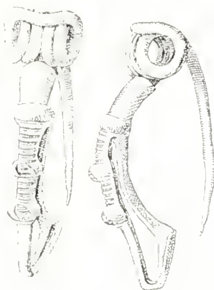
II. B. MISKE KÁLMÁN: VELEM-SZENT-VIDI LELETRŐL. A napokban Velem Szent-Vidről turkálásból származó leletet szereztem, mely aránylag kevés tárgyból áll ugyan, de jellemzően ismerteti a telepen előforduló kulturrétegek főbb változatait.

Leletünknek keretében a legrégibb tárgyak a hallstatti korhoz tartoznak. Egyik részük oly typusokat képviselnek, melyeknek eredete a bronzkor végéből való, oly typusokat, melyek hosszú életűek voltak és ennek folytán az előbbi időszakból fönmaradván, használatban maradtak. Ilyenek: a mintegy 120 mm. hosszú bronzhuzalból készült fűzőtű, a 30 mm. átmérővel biró bronz pitykegomb, és a kis bronzakla; továbbá egy bronzpléh darabocska is, mely utóbb mint megerősítésre szolgáló lemez volt alkalmazásban, holott megelőzőn fűrész (?) volt.

A tisztán hallstatti typusok gyanánt említhetők: Az egyoldalas rugóval biró kapocstű töredék az övkapocs kissé elgörbült kapcsával, csiptető töredék és a kis sodronykarika, mely spiralisokkal végződik.

A Hallstattkorból az átmenetet az utána következő La Tène korhoz egy ruhakapocs képviseli. Ez a változat a velem-szt.-vidi telepen úgy a Hallstattkorhoz tartozó legfiatalabb rétegben, miként a La Tène I.-ben található. Példányunknál már a változatnál előforduló és azt különösen jellemző két oldalú rugó hiányzik. Ez a rugó külön álló darab és külön a lyukon keresztül dugott peczeg segítségével van az ívvel összekötve, és két oldalas. Az ív két oldalán fekvő rugó spiralist egy húr köti össze, mely az ív alá kerül s a tűnek a kellő ruganyosságot megadja. Ezen kétoldalas rugó és az azokat egymás között összekapcsoló húr az egész ruhakapocsnak a számszeríjhoz hasonló alakot eredményezi, miért is íjfibulának nevezhető.

A leletben a La Tène kor ruhakapocs által van képviselve, és pedig annak mind a három szakasza, mindenkor az egyes szakaszt jellemző változat által. A La Tène I. szakasza egy Boszniában is sűrűn előforduló változatban mutatkozik. (Így p. o. D. Dolina. Truhelka «Der vorgeschichtliche Pfahlbau bei Donja Dolina LIV. tábla 8. és 12. ábra».) A La Tène I. szakaszának ruhakapcsait, mint tudjuk, a következő alak jellemzi: A tűnek teste, a mindig két oldalas rugóval biró fejből, ív alakban fejlődik ki. Ezen ívnek alsó pontján, a rugóval egy síkban a tűfogó van, az ív ezen tűfogó képzése után még tovább folytatódva kissé fölfelé hajlik, majd utóbb végével ismét vissza és hátra a fejből kiinduló ív felé, a nélkül azonban (és ez a fő), hogy ezzel bármiféle érintkezésbe lépne. Legvégső része tehát szabadon áll és kis gombot, gyöngyöt, vagy kis korongot képez. A leletünkben képviselt ruhakapocs ugyancsak ezen elvek szerint készült, de hiányzik abból az ívfelé visszahajló, szabadon álló részlet, úgy miként az ívtől jobbra eső rugórészlet is (ábra).



VELEM-SZENT-VIDI BRONZFIBULA. 1/1 n.

A La Tène II. szakasza leletünkben nem kevésbbé jellemzőn van képviselve. A példányunk, miként mind, kivétel nélkül ezen szakaszhoz tartozó ruhakapocs a

következőben jellemezhető: A két oldalasan fekvő rugóval diszített fejből ezen szakaszhoz tartozó ruhakapcsoknál is az ív fejlődik ki. Ezen ív ép úgy miként a megelőző La Tène I. szakasz ruhakapcsainál az alsó pontnál a tűtartót (szorítót) képezi. Az ezen a La Tène II. szakaszát jellemző ruhakapcsoknál, a tűtartó után még folytatódó rész az ívre ismét vissza hajlik és azzal egy gyűrű vagy néha gombalakú zárórészszel reá tapad. Tehát az I. szakaszhoz tartozó fibuláktól elütőn nem bír többé szabadon álló befejező véggel. A példányunknál ezen az ívvel gyűrűvel ismét összekötött részlete gyöngyökkel van diszítve.

A harmadik szinte a La Tène-hez tartozó ruhakapocs változat, mely leletünkben vagyon, a La Tène III. szakasz ruhakapcsainak egyik változatát képviseli. Ezen ruhakapocs változat a megelőzőn leírt La Tène II-höz tartozó ruhakapcsoktól első tekintetre nem nagyon különbözik, de tüzetesebb vizsgálatnál kitünik, hogy készítési módja egész más, mert az itt is az ívre fel és visszhajló részlet már nincsen többé, az ívvel egy gyűrű segítségével összekötve, hanem öntés következtében egy egész zárt darabot képez. Ezen egész, minden oldalról, szervileg is, teljesen zárt tűtartó keretek jellemzik mindmegannyi a La Tène III-hoz tartozó ruhakapocs változatokat.

Az előttünk fekvő változat a Rajnán inneni La Tène III. telepeinek typikus ruhakapcsa, ezt a változatot Tischler Ottó «a noricumi és pannoniai szárnyas fibula előhirnökének» nevezte el s ebből fejlődik ki később, a nálunk gyakran előforduló, araviscus fibula.

A lelet La Tène tárgyaihoz tartozik még a következő három darab. A kis dísztű és a két bronzszegecs. Ezen leletek a La Tène hosszabb életű typusai közé sorozandók, melyeket a helyi viszonyok feljegyzése hiányában csakis általában sorozhatunk be. A dísztű ezen változata Velem-Szt.-Viden a La Tène I. és II. alakját képezi, míg ellenben a két szegecs, úgy a La Tène II., miként a La Tène III. rétegek kisérő alakját képezi.

Végül leletünkben még két, a történeti korhoz tartozó tárgyat látunk, egy pántos vagy csuklóban járó ruhakapcsot és egy bronzérmet Antoninus Pius korából. Leletünk tehát hozzávető számítással, egy évezredet ugyanazon helyről származó tárgyaiban folytatólagosan képvisel.

Kelt Kőszegen. *Br. Miske Kálmán.*

III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: BILISICSI ÉS EGYÉB UJABB LELETEKRŐL. *A)* A szeged-alsótanyai átokházi kapitányságban fekszik a bilisicsi erdő, a melynek környékén a mult években több izben ásattam.* A hely, a mely mostani nevét onnan vette, hogy ott a XVIII. században egy Bellosowitz nevű katonatiszt birtokot kapott a várostól, elég gazdag telep bronz- és vastárgyakban, csontváz- és urna sírokban, kivételkép egy veresréz szerszámdarab is került elő s nehány törött csiszolt kőszerszámdarab. Azóta e helyen további kutatást tartani nem volt alkalmam különböző okoknál fogva. A ki- és beutazás egy teljes napot vesz igénybe, a gyéren lakott vidéken a mun-

* Arch. Ért. 1902. évf. 372–376. l. és u. o. 1903. évf. 50—54. l.

kások összeszedése sem megy gyorsan: csak öt-hat napig tartó ásatás czélszerű itt, ennyi idő pedig nem volt s ha éppen volt is, az időjárás nem volt megfelelő.

Azonban azért a mi lelet időközben előkerült, az Kiss Ferencz m. kir. erdőtanácsos úr szivessége folytán bejutott a városi múzeumba. Ezeket az Arch. Értesítőben leírt anyag kiegészítése czéljából az alábbiakban közlöm:

1903 novemberében az erdő mellett, az állami csemetekert telepén találtak a munkások egy kicsiny, durva müvű, égetett agyagedényt, inkább játéktárgyat, 4 cm. magas. Továbbá egy kés, illetve bicskapengét vasból, a pengének a nyélbe szolgáló részén karikával. A Balkán kevésbbé czivilizált részein a szerb és török köznép ma is ilyen pengéjű bicskákat használ, s a karikánál fogva szíjra akasztva viseli.

1904 február havában az erdő északi oldalánál 80 cm. mélységből újabb vaskori tárgyak kerültek elő. A munkások állítása szerint csont nem volt mellettük más, mint egy még ép *lófog*, s egy korhadásnak indult *lócsigolya*. Részletezésük:

a) fejsze, egyik oldalán a fejszeluknál hasadt, 15 cm. hosszú;

b) kengyel, egyenestalpú, az alján dudorral, ép;

c) ugyanaz, több darabra esve, dudor nélkül;

d) sarlók, két példány, egyik három, a másik öt darabra törve. Hosszuk egyenes irányban 34 és 36 cm.;

e) 24 cm. hosszú kés;

f) kard, 9 darabra törve. Hossza 52 cm., végül kengyel, kés és zablatöredékek, szám szerint 16 darab.

A munkások azon beszédén, hogy csak a két darab lócsontot találták volna a lelet mellett, bajos elmenni. Mint azon, mikor másszor meg azt beszélik, hogy «olyan huszárt találtak, a ki még akkor is ült a lovon».

E vaskorbeli lelet helye kissé emelkedett, előtte hosszú mélyedés halad a földben, régente bizonyára ér. Már az ásatásoknál is megállapítható volt, hogy még a régi ér déli oldalán vegyesen fordulnak elő bronz- és vaskori tárgyak, az északi oldalon pedig csak bronzkoriak. A déli oldalon csontvázsírok, az északin urnatemetkezés nyomai. Ez utóbbiak most ismét szaporodtak. A Kiss Ferencz erdőtanácsos bérletéhez tartozó földeken, a felszinhez közel egy urnát találtak a munkások, tele, mint mondták: hamuval. Az urna a kivétel alkalmával teljesen szétesett, darabjai elmállottak, de a hamuból s az urna környékéről az alábbi tárgyak jutottak napvilágra:

a) két darab diszített bronz-karperecz, de a diszítés nyomait az erős elégülés csak itt-ott mutatja. Vastagságuk 10 és 12, nagyságuk 68 és 72 mm;

b) két darab bronztű, csavart, felső végükön fülalakra begörbitve. Mindkettő görbe. Hosszuk 18 és 21 cm.;

c) gömbalakra csiszolódott dörzsölőkő, nagysága 7×8 cm.;

d) két orsókő, az egyik égetett agyagból, a másik az emberi felső lábszárcsont forgójából készítve;

e) a szétrepedt és elhányódott urna agyagfedője. Fekete, égetett agyag, igen törmelékeny, törött, hiányos;

f) egy darab hatszegletű zöld, átfurt üveggyöngy.

Alig pár hét mulva, a mult év november hava végén ujabb urnasírt találtak, ezuttal 60 czentiméter mélységben. Ez erősebb állomásu, mint az előbbi, teljesen épen maradt. Kétfülű, a nyakbehajlásnál domború, ujjbenyomásos diszítéssel. E diszítés az 1902 febr. 21-én itt lelt urna diszítésével teljesen azonos, de ez az edény nagyobb amannál. Magassága 46, szájbősége 23 cm. A további anyag:

a) Négy bronzkarperecz. Ezek közül kettő az 1902-beli ásatásnál leltekkel diszítésre és nagyságra nézve teljesen azonos. A másik kettő egészen elütő forma. Széles, lapos, domborúan gyűrűzött diszítésü ékszerek, ma is ruganyosak. Legnagyobb szélességük 4 cm., a vég felé keskenyednek. Az átmérő 6—6 cm.;

b) két bronztű, egyenkint 22 cm. hosszúak, fejükön a csavaros fibulákra emlékeztető spirális sodronydiszítésekkel;

c) minden dísz és fej nélkül való bronztű, a felső részén lukkal, hossza 16 cm.;

d) három darab kisebb agyagedény. Kettő közülök, belülről kinyomott bütyökkel diszítve.

B) A Szegeddel szomszédos Kis-Kun-Dorozsma nagyközség határa, eddigelé nem igen volt régészeti leleteiről ismeretes. Az egész országot bejáró és az ország határain túl is dolgozó dorozsmai téglaverőknél és kubikosoknál akadt ugyan olykor egy-egy más vidéken talált régi tárgy, de magából a dorozsmai határból ilyesmit nem hoztak elő. Pedig a dorozsmai földek szinte erőszakosan beékelve látszanak lenni a népvándorláskori leletekbe eléggé gazdag szegedi tanyai földek közé. Bizonyára a dorozsmai terület is sorakozik lelőhelyek dolgában amazokhoz, s hogy lelet nem került elő, annak az az oka, hogy a határ földje hosszú időn átal még csak ekevasnyi mélyen sem volt bolygatva. A határ tizenkétezer holdja régi kun szokás szerint redempciós közbirtok volt és mint ilyen, csak legelőnek használtatott, a melyen alig ástak mást, mint egy-egy pásztorföldház alapját és az itatókutakat a gulyák, ménesek részére. Pár éve azonban az igényjogosult redemptusok között szétosztotta a törvény a nagy határt, azóta tanyákat vernek le rajta és valószínű, hogy a szőlőtelepítések alkalmából csinált földforgatások nyomán sok régi tárgy kerülhetett napfényre, a miket azonban szokás szerint vagy eldobtak, vagy eldugtak. E távoli töretlen földek új telepesei még messze vannak attól, hogy a véletlenül kezükbe akadt leleteket illő helyre juttassák. De, hogy a véletlen ott még érdekes lelőhelyeket mutathat fel, arra példa az alábbi eset.

A régi közlegelőnek egy, a község közvetlen közelében lévő darabját, téglagyárépítés céljaira magához váltotta Jerney Zoltán ottani birtokos. A dorozsmai fürdő országútja mellett elterülő dombos hely ez, a magaslatnak folytatása van a műúton túl is. innen is. Az egész magaslatnak köznyelven Sánczpart a neve. A nép egy része azt véli tudni, hogy a Sánczpartot negyvennyolczban hányták a muszkák ellen a szegedi tábor erősítésére, más részük pedig a sáncz keletkezését a törökvilág idejére teszi. (Bár a mai dorozsmai kiskunok, a török behódolás idején még nem tartózkodtak ennek a Sáncz-

partnak a tájékán.) A domborulat elhelyeződése ezzel szemben, tekintettel a közvetlen közelében lévő semlyékes lapályra, nyilvánvalóan mutatja a természetes keletkezést, és azt, hogy egykoron élővíznek a partja volt, a mely innen a Tisza felé vezetett, mint a hogy a régi ereknek egyik megmaradt anyaága, a Matty, ma is a Dorozsma és a szegedi határokon át a Tiszába szolgál. A téglagyár területe épp közepén metszi keresztül a halmot, de eddig csak fele van a gyártelep és a téglaraktár részére, mintegy másfél méter mélységre eltisztítva. Az építés kezdetétől fogva kintlévő gyárvezető előadása szerint már a földásás kezdetétől fogva találtak a munkások régi sírokat és régi cserepeket, de nem ügyeltek rájuk, maga a vezető sem törődött velük, nem tudván, hogy azoknak értékük van. Hogy mik lehettek e tárgyak, s hogy milyenek voltak a sírok, a sok szófia-beszédből nem birtam megállapítani. De következtetést engednek rájuk azok a leletek, a melyek most tavaszon a gyárudvar kibővítése alkalmával végzett kubikolások nyomán napfényre jutottak. A dombоldal végéből ekkor néhány sajátságos sírmaradvány került elő, a melyekről Jerney Zoltán tulajdonos és Burger Zsigmond községi jegyző uraknak szivességéből, telefon útján nyertem értesítést. A megállapítható két sír csontváza fejjel egymásnak hosszában volt eltemetve s fejjel napnyugat felé fektetve, mindkettő *arczczal lefelé.* Az átlagos mélység másfél méter, a talaj teteje barna, az alja világossárga homok. Koporsó fájának sehol semmi maradéka, ellenben az első sírban, a férficsontváz medenczéje alatt talált vaskard darabjain megállapíthatók a fa kardtok rostjainak rozsdaverte nyomai. Az egyenes, 35 cm. hosszú súlyos eszköz a föld és a test nyomása, valamint a sók hatása folytán tíz darabra tört, de itthon egybe volt állítható.

A kard mellett, bizonyára a kardkötőszíj czéljaira hosszúkás, három szeggel ellátott, rávert apró diszítésekkel ékes ezüst csatt feküdt. A hossza tíz czentiméter. Mellette a kardszíj másik végére való, hasonló alakú, de nem csattos, nyolcz czentiméter hosszú ezüst dísz, a hátlapján két szeggel. A csontváz mellett oldalt kis, fekete agyagból való égetett, oldalán öblös edény hevert. A nyolcz czentiméter magas, kétfülű edényke, annak idején bizonyára ételt tartalmazott, mert a belseje zsíros fekete földet tartalmazott, míg a környező talaj sárgásfehér homok.

Az alsó lábszárcsontoknál, valamivel a bokán fölül, ismét két hosszúkás ezüst csatt feküdt. Hosszúságuk egyenkint két czentiméter. Felső oldaluk diszítése ugyanolyan, mint a kardszíjcsatté, de nem egyenesen folynak a mögöttük lévő ezüstlemezekből, hanem külön vannak hozzájuk kapcsolva.

Ennek a sírnak különben a legértékesebb melléklete egy nagyobb fajtájú melldísz. Talán fibula is lehetett, de az alapján erre már nem mutat semmi. Az alap csak elrozsdásodott vas, a melyen emelkedik ki a kék email nyomait még nyilván viselő szép zománczos ékszer. Átmérője $6^{1}/_{2}$ czentiméter. Sajnos, több mint egy negyede hiányzik. A meglévő részek is négy darabban kerültek elő. Egy darabját kubikosok találták, másik három darabot az ásatás nyomán leltem a gödörből már kihányt földben. Igy a voltaképeni lelőhelye sem állapítható meg, de valószínű, hogy az arczra borított tetem mellére volt helyezve s a test és a föld súlya az idők folyamán darabokra nyomta, mint a hogy az

a vaskarddal is történt. A megtalált darabok éppen egymáshoz illenek és ragasztóenyv és vászon alkalmazásával egymáshoz voltak erősíthetők.

A második sírban csak két ezüst szíjvég, inkább kapocs volt, az egyik törött. A szíjszeg fölrakása, valamint a diszítés ugyanolyan, mint az előző csattokon. Ugyanitt a nyaktájon fölfűzésre összehajtott vékony aranylemez feküdt, keresztbemenő egyenes vonaldiszítésekkel. Kiterítve egy czentiméter széles, két czentiméter hosszú. Valószinű, hogy nyakfűzérnek az alkotórésze volt, de afelől, hogy a környéke táján gyöngyszemet vagy üveggyöngyöt találtak volna, mitsem akartak tudni a kubikosok.

Az ezután következő harmadik sír minden melléklet nélkül való. Nem a sírokban ugyan, de a sírok közvetlen környékén, ugyancsak másfél méternyi mélységben, találtam egy törött fogantyújú kettős szakálú vaskulcsot, a hossza 11½ czentiméter ; egy egyszeres hajlású vasfúrót, melynek a nyél felé eső része laposra van verve, továbbá egy négyszögletes, a vége felé hegyes, egy czentiméter vastag, 27 czentiméter hosszú vasnyársat. A sírok sorjában érdemes lett volna az ásatást folytatni, de ezt a szándékot a szomszéd birtokos makacssága meghiúsította. Van ugyan a téglagyári telepnek is még föltárásra alkalmas területe a dombon, de mert az ásatási helyen kikubikolt téglaföld mind arra van fölhordva, ezúttal ott dolgozni nem lehetett. Jerney úr szivességéből még rendelkezésre állott az égető mögötti partoldal, a mely lankásan ereszkedik a régi vízmedencze fölé. A régi alföldi temetkezések rendjét véve irányadóul, azt lehetett volna hinni, hogy a vízmente felé hajló partoldal szintén temetkezési hely lehetett, e helyen azonban egy teljes napi munka nem hozott egyebet napfényre, mint egy rókacsontvázat két méter mélységben, amely vagy sebesülten kerülhetett be mély lukába, vagy rászakadhatott a rendkívül laza összeállású talaj. Magán a dombon azonban, ha mostani terhétől fölszabadul, és a szomszéd birtoktesten, ha, mint valószínű, a téglagyár birtokába kerül, a tulajdonos szivességéből lehetséges lesz az ásatásokat folytatni.

C) Az 1903-ik év tavaszán, Istenben boldogult főnököm, Reizner János úr, két ízben is ásatásokat végeztetett a torontálmegyei Ó-Béba község határában, a miknek régészeti eredményeiről, az Archaeologiai Értesítő 1904-ik évi folyamának 82—88. lapjain számolt be. Ezeket a részben tavaszon, részben nyáron végzett ásatásokat ugyanazon év őszén még folytatta, és pedig dr. Török Aurél úr közreműködésével. A három napig tartott munka régészeti eredményeit itt közreadom, leginkább abból a czélból, hogy ez által az ó-bébai határról való jelentések teljesebbek lesznek. Föl kell említenem, hogy ezuttal is a Kis-Zombor felé vezető műút oldalán ástak, túl a vezérárkon, az úgynevezett nyári út területén, a hol tizennégy sírt bontottak fel. A sírok elhelyezésében bizonyos rendszer van, mert három sorban egyenlő távolságban sorakoznak egymás mellé. A temető területe, mint a legtöbb alföldi sírmezőé, szintén lankás vízszél lehetett valaha, a mit a műút tulsó oldalán lévő partos szántóföldek ma is mutatnak. Igen nagy szárazság volt ép abban az időben, a midőn az ásatást végezték, negyednapra pedig olyan esőben volt részük, hogy az ásott gödrök megteltek az esővízzel és a dolgot abban kellett hagyni. A föltárt sírok valamennyie észak-déli irányban sorakozott egymás mellé, míg a sírokban a

leginkább zsugorított elhelyezésű csontvázak fejjel keleti, vagy északkeleti irányban feküdtek. Az I. számú sír már 25 cm. mélységből előkerült. Fiatal nő csontváza volt, minden melléklet nélkül. Oldalt és zsugorítottan feküdt, a lábai észak-nyugatnak voltak irányítva, a fej délkelet felé olykép, hogy az arcz kelet felé nézett. Hasonló elhelyezése volt a második sírban lévő csontváznak, egy fiatalkorú egyén tetemének. Ez is zsugorított temetkezés, a mely a földszinétől alig volt 30 centiméternyi mélységben A sír melléklete mindössze egy kis agyagedény, a melyet azonban a föld súlya hamarosan darabokra nyomott. A III. számú sír szintén zsugorított temetkezés, 40 cm. mélyben, egy felnőtt egyén csontváza minden melléklet nélkül. A jobb oldalán feküdt felhúzott karokkal és lábakkal; a zsugorított temetkezésnek igen jellegzetes példaképe, róla fényképfelvétel is készült. Hasonló mód szerint feküdtek a IV. számú sír csontjai is, csakhogy nem a jobb, hanem a bal oldalra fektetve. A nyakszirt mögött, mintegy negyedméter távolságra összezúzott agyagedény darabjai hevertek. Szabályos formájú, de mégis szabadon formált, a fala vékony, a szine sárga, égetve nincs. Az erőscsontú váz nyakán egy bronz nyaktekercs feküdt, a melynek a nyílása hátra, a koponya alá került. A torques végei visszahajlítottak és valószinű, hogy ehhez az eszközhöz voltak erősítve a halott zsákforma ruhadarabjai. A csontváz jobb karján, közel a kézcsuklóhoz, vastagabb sodronyból készült, hatszoros kanyarodású bronztekercs volt. A bal karon pedig, ugyancsak azon a tájon, vékonyabb sodronyból vékonyabb bronz karperecz feküdt. A koponya hátulján, mintegy a hajzatban, számos apró bronztöredéket találtak. Ezek közül öt darab épen maradt, valamennyi sodronyból készült, apró hajfibula. A mellcsont tájékán arany sodronykarika feküdt, a mely az első tekintetre gyűrűhöz hasonlít. De nem az. Kétszeresen van fogva az aranysodrony és a kört hétszer kerüli meg. A hajtások között tágas tér van, ezenfelül a karika egyik vége finoman ki van hegyezve, világos jeléül annak, hogy az az aranyeszköz ruhakapocsul szolgált. A súlya $5^1/_2$ gramm. Ugyancsak a mellcsont tájékán feküdt két, valamely madár szárnyának a csontjából készült, simított, hegyezett és fokkal ellátott tű. Hossza $8^1/_2$ cm.

Az V. számú sír, a melyről szintén fényképfelvétel készült, fél méter mélységben tartózkodott. Jobb oldalra fektetett nő volt, a karja és a lába felzsugorítva, a fej délkeleti, a láb északnyugoti irányban; a koponya szemei itt is kelet felé tekintettek. Mellékletek: a nyak, illetőleg a bal vállon egy fél bronztekercs. A mellen tizenhat darab gyöngyszem, a melyek közül öt agyagból való, a többi kagyló. A mellen egy Cardinum-kagyló. Ugyanott két darab, eddig meg nem határozott, fehérszinű kagylóból készült, átfúrt csüngő. Három átfúrt csontból és agyarból készült csüngő. Kettősen fogott, aranysodronyból készült ruhakapcsoló karika. A súlya huszadfél gramm. A fejtetőn, a már elpusztult hajzat tájékán egész sor bronz élegülés, bizonyára a dús női hajat összetartó sodronyok nyomai. Mindössze egy darab maradt meg belőle megőrízhető állapotban. A női csontváz térdénél 17 cm. magas agyagedényt teljes épségben találtak. Egy füle van, hasban igen domború, az aljának áttört talapzata van. A benne lévő földanyag semmi megőrizni valót sem tartalmazott. Hasonlókép nem volt tartalma a lábfej mellett talált középnagyságú agyag-

csészének. Az előbb említett nagyobb agyagedény mellett még egy kicsiny, 5 cm. magasságú szilke hevert, de már szétzúzódott állapotban. A VI. számú sírban fiatal nő csontváza volt, szintén oldalt fektetve, karok és lábak felzsugorítva, ennek a tekintete azonban nem kelet, hanem észak felé esett. Melléklet mindössze egy hetedfél cm. magas összezúzott agyagedény. A VII. számú sírt már alighanem megdurkálta valaki. A koponya hiányzott, melléklet semmi. A VIII. számú sír férficsontváz, oldalt fektetve, kezek és lábak zsugorítva. A fej északkeletnek, a láb délnyugatnak; melléklet semmi. A IX. sírban kis gyerek feküdt zsugorítva, a fej északnyugatnak, a láb délkeletnek; melléklet semmi. A X. sírban csak egy koponya volt. Lehet, hogy a VII. számú sírból került oda. A XI. sírban szintén zsugorítottan és oldalt fektetett csontváznak a melle körül, tizennyolcz darab átfúrt kagyló feküdt, a melyek közül tizenhét a Columbella, egy pedig a Cardimum tuberculatum fajtához tartozik. Nyakék húsz darab kisebb-nagyobb disznóagyarból és állatfogakból. Két törött csonttű a mell mellett. Hat darab csőalakú bronztárgy a koponya körül. Aprók, nem lehettek mások, mint hajékességek. A XII. sírban oldalt és zsugorítva fektetett csontváz volt. A fej északnyugatnak, a láb délkeletnek, az arcz kelet felé fordul. Melléklet egy kisded csorba agyagedény.

A XIII. számú sírban oldalt fektetett és zsugorított csontváz. A fej északnyugatnak, a tekintet itt is kelet felé. A többiektől érdekes eltérés, hogy a karok, illetve a kezek egészen a koponyához vannak fölemelve és hozzá illesztve. Melléklet egy zúzott agyagtál. A XIV. sír zsugorított halottja hasonlóképen feküdt, a karok, illetve a kézfejek fölemelve voltak egészen az arczhoz. A melléklet itt is egy nagyobb lapos tál, a melyen egy eddig meg nem állapított származású nagyobb állatcsont hevert. Ez a terület a további kutatásra szintén alkalmas volna, de gátló akadály, hogy a sírmező az országos műút testén fekszik.

Szeged. *Tömörkény István.*

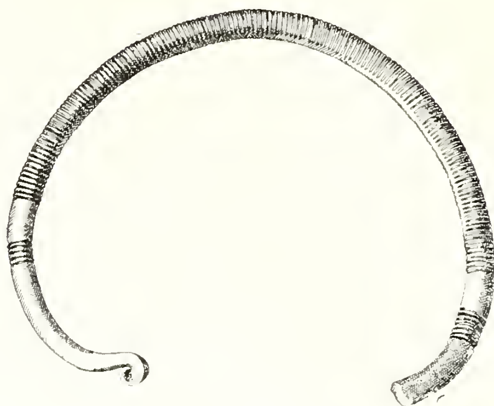
IV. IFJ. FREY IMRE: KISKŐSZEGI ÉS MÁTÉSZALKAI LELETEKRŐL. Kiskőszegen, az úgynevezett «Szent-Rókus» közelében, egy szőlőmunkás, forgatás alkalmával urnát lelt, melyben hamu és bronzékszerek voltak.

A lelet részei közül legérdekesebbnek mondható a $32^1/_2$ cm. kerületű nyakperecz (1. ábra), a melyen a görbülettől számítva $4^1/_2$ cm.-nyire kezdődik a vonaldíszítés, azonban ez öt barázda után megszakad és ismét 12 cm. sima felület után (megszakadva) folytatódik 20 cm.-nyi darabon, majd ismét egy 12 mm. hosszúságú sima felület után a díszítés ujból megkezdődik, de hét barázda után ujból sima felületű lesz.

A második számú ábrát — a melyet mintegy 5 cm. hosszúságú csavardiszítés vesz körül — szintén nyakperecznek tartom, azonban ezt a temetkezés idején meggörbítették. Ugyanezt tették volna az első számúval is, azonban ennek az ellenállása sokkal nagyobb volt, mint a meggörbítésére kifejtett erő és ennélfogva megkellett elégednie a temetkezőnek a nyakperecz egyszerű megcsonkításával is.

A leletben volt még két kúposodó gombbal biró hajtű (3. és 4. ábra).

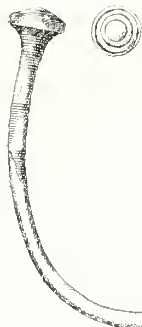
A gomb csúcsán három concentricus kör képezi a díszítést. A gomb alatt vonaldíszítés van, de míg a 25·3 cm. hosszú tűn a vonalak körül futják 38 mili-



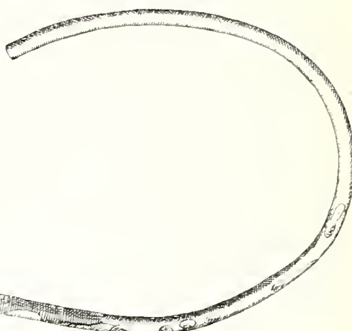
1. ábra.



2. ábra.

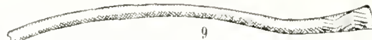


3. ábra.



4. ábra.









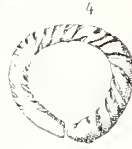


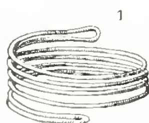


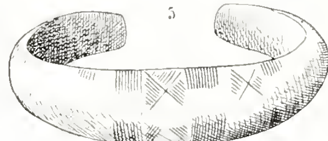


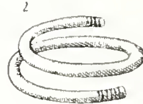










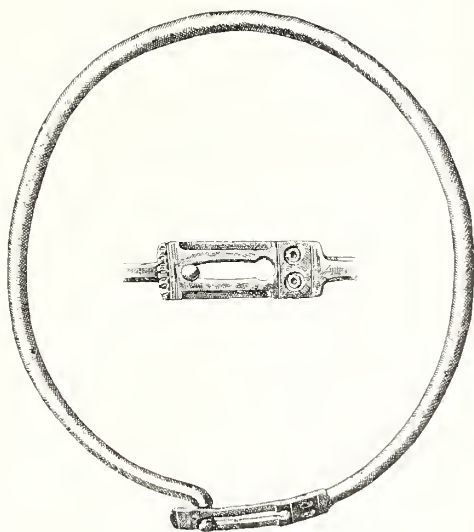


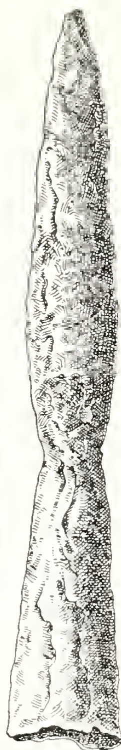
5. ábra.

méteres darabban a tűt és a barázdák egymásba futnak, addig a 17½ cm. hosszú tűn a vonalak egyenletesen kisebbedve ékalakot öltenek.

Volt még a leletben többfajta ujjgyűrű (5. ábra 1—4).

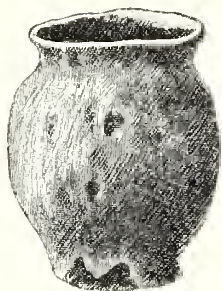
Több karperecz törmelékén kívül van egy 16·3 cm. kerületű tömör, gömbölyded átmetszetű, nyilt karika (5. ábra 5. sz.), a mely 15 mm. maximális szélességből a végek felé egyenletesen keskenyedik, a míg a végeken 8 mm. keskenységet el nem ér. A végeknek egymástól való távolsága 22 mm. A karperecz felületén vonalas díszítés van. Az 5. ábra a 6. és 7. száma rúgószerű hengerded tekercs. Az elsőn 12, a másodikon pedig 13 csavarodás van. A 6. számúnak átmérője 6 mm., a hetediké pedig 4½ mm. Az 5. ábrán a 9-es számmal jelölt tárgy hajtű volt. Hossza 7½ cm. A tű gombja — a mely ékalakot utánzó díszítéssel bír — 4½ mm. legnagyobb vastagságból egyenletesen keskenyedik. Az 5. ábra 8. száma az előbbi tű gombjához hasonlít. Szélessége 6 mm. Az u. o. 10. számmal jelölt töredék 27 mm. hosszúságú s 8 mm. szélességű két szélén és a közepén reczézett díszítésű. Valószinűleg gyűrűnek a darabja. Az u. o. 11. és 12. számú töredékek hajtű darabok. Ezen leletet az ujabb bronzkorból származónak tartom.


6. ábra.


7. ábra.

Bács-Bodrog m. északi részén fekszik Mátételke (Matheovics) község. A csekély számú házból álló falut dombok övezik, a melyből emberi csontokkal együtt igen sok érdekes régiség került napfényre, a melyek azonban mind elkallódtak, mert senki sem akadt, a ki a népet felvilágosítva megmentette volna a tudomány számára a régi kor emlékeit. Most az új jegyző lelkes buzgólkodásának köszönhető az a szerencsés változás, a melynél fogva a nép felismerve a régiségek érdekességét, nem semmisíti meg többé. 1904-ben egy — addig parlagon heverő — homokos területnek rigolozása alkalmával, két csontváz-sirra bukkantak. Az első sírban a csontváz észak felé fordított arczczal feküdt, még pedig úgy, hogy a feje nyugat, lába pedig keleti irányba mutatott. A csontváz nyakán volt egy 43 cm. kerületű bronz nyakperecz (6. ábra). A nyakpereczen levő csatt 42 mm., szélessége pedig 15 mm. A csatt végén hét barázdaszerű bereszelés van. Elején két párhuzamos vonal között két kör foglal helyet. Az összekapcsolására szolgáló gombban végződő végnek a behúzására szolgál egy 26 mm. hosszú és 7 mm. szélességből egészen 4 mm.-ig keskenyedő nyílás. Ehhez a nyakpereczhez hasonlót leltek már Bácskában még pedig Ada községben, a mely azután a bács-bodrogmegyei történelmi társulat múzeumába került. Az Ada községben lelt edények is nagyon hasonlítanak a mátételki lelet edényeihez.

A csontváz vállcsontján volt egy 20 cm. hosszú vaslándzsa (7. ábra), a melynek pengéje 12 cm. A fanyél befogadására szolgált egy 8 cm. hosszú, 27 mm. átmérőjű és a penge felé keskenyülő tok. A penge legnagyobb szélessége 24 mm.



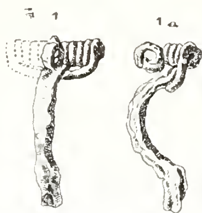
8. ábra.



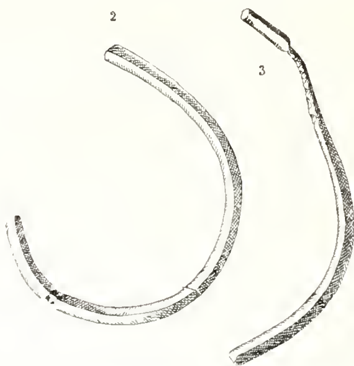
9. ábra.

A csontváz előtt körülbelül 30 cm.-nyire feküdt egy 72 mm. magas vastag falu szokatlan durva készítésű kis cserépedény (8. ábra). Az edényke telve volt összeszáradt gyümölcsdarabokkal.

Az előbb tárgyalt sírtól mintegy másfél méternyire feküdt az előbbi helyzethez hasonlóan egy másik csontváz, a mely előtt szintén egy igen durva készítésű vastag falú, fekete törésű 10 cm. magasságú edény feküdt (9. ábra).



10. ábra (1.)



10. ábra (2. és 3.)

Az edény alapjának átmérője 7½ cm., szájnyílásáé pedig 8 cm. Ebben az edényben éppen úgy mint az előbb említettben összeszáradt gyümölcsdarabok voltak.

A csontváz mellcsontján volt egy kis törött sodrony tekercses fibula (15. ábra 1. 1*a*). A csontok között szétszórva két darab 11½ cm. és 9 cm. hosszú, négy élű, valószinűleg karpereczнek használt bzonz huzal (10. ábra 2. és 3.)

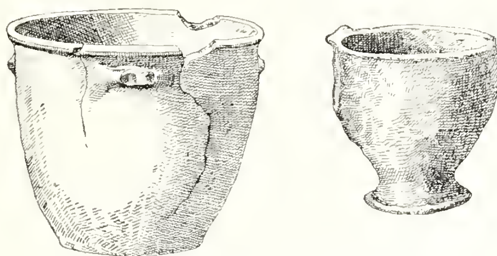
Ezt a két sírt Bácska barbár őslakóinak egyikétől, még pedig a jazygoktól származónak vélem. Az ilyen mellékletű sírok nem ritkák a Duna és a Tisza közén, a hol a Kr. e. első századtól kezdve a jazygok laktak.

Zombor, 1905 márczius hó. *Ifj. Frey Imre.*

V. MIHALIK JÓZSEF: A FELSŐ-MÉRAI LA-TÈNE-KORI VASLELETRŐL. Az Abauj-Tornavármegyében fekvő *Felső-Méra* község határában mintegy két év előtt érdekes La-Tène-kori vasleletre bukkantak a munkások *Vitéz Viktor* felső-mérai nagybirtokos ama szőlőjében, mely a magyar államvasutak kassa—miskolczi vonalának mentén a vármegye dombvonulatainak a Hernád-folyó által alkotott széles lapos völgye felé néző gerinczén terül el.

E pontot közelebbről meghatározva, utalok a bécsi csász. és kir. földrajzi intézet *Zone 12 Col. XXIV.* számmal jelzett 1 : 75,000 méretű térképére, mely elég részletességgel tünteti fel a lelőhely környékének topografiáját.

A lelőhely maga a Felső-Mérától oldalvást, a vasútvonal fölött elterülő ama dombháton fekszik, a melyet a kassa—miskolczi országút s a Felső-Szend községtől lefelé haladó községi út hegyes szögben határol s a melynek balról eső völgyében az Alsó-Szend községből aláfolyó kis patak csörgedezik. E dombhát absolut tengerszín fölötti magassága 170 méter s azon pont fölött emelkedik, mely az idézett térképnek ama helyén, a hol az alsó-szendi út a Kassa felől jövő országút testét metszi, a 144 méter magassági számmal van megjelölve.



URNÁK A FELSŐ-MÉRAI LELETBŐL 1/3 n.

A leletre a szőlőkertnek rigolirozása alkalmával véletlenül bukkantak a munkások. Figyelmemet Csoma József akadémiai tag úr volt szives reá felhivni, a kinek buzgó közbenjárására azt *Vitéz Viktor* birtokos úr szivesen a Kassai Múzeumnak ajándékozta. Jóllehet a lelet legnagyobb részében a korai La-Tènere jellemző s közismeretű typusu tárgyakat ölel föl, a lelőhely biztos megállapítása s a lelet körülményei mégis nagyfontosságuaknak mondhatók, mert a kelta törzseknek Abauj-Tornavármegye területén való tartózkodásához eleddig egészen ismeretlen, új s mindenesetre tanulságos adalékokat szolgáltatnak.

A lelet összesen 25 darab tárgyból áll s mintegy 80 centiméter mélységben volt a kavicsos földben elásva, a hová minden feltűnőbb külső jel (halom) nélkül nyilvánvalóan temetkezés révén került az. Legnagyobb méretű darabját egy 42 cm. magas olyan agyagurna képezi, mely szabadkézzel (korong nélkül) van formálva, külső felületén feketére szinezve s a melyben az elégetett emberi hullának földdel összekevert apró csont- és hamurészei voltak elhelyezve. Nyilvánvaló tehát, hogy itt egy *hamvasztással eltakarított urnasirral* van dolgunk, a mi, tekintve az alább részletesen leirandó tárgyak egynémelyikének jellemző vonásait is, a korai La-Tène-korszakra utal.

Eme 15 cm. alappal és 19 cm. szájnyilással bíró halotti urna körül még három kisebb agyagból alakított bögre volt lerakva a puszta földre. Ezekbe az edényekbe nyilván azt az ételt s italt helyezték el a halott hozzátartozói, melyet az elköltözött túlvilági életére szántak. E három kisebb bögre közül kettőnek az ábráit a szöveg között adjuk. A balról eső példány alapja 5·7 cm., magassága 9 cm., a jobbról állónak alapja 4·2, magassága pedig 6·5 cm. A harmadik bögre szürkésbarna színű, korongon formált s kitűnően kiégetett cserépedényt képez, pereme alatt olyatén kidomborodó pálczataggal, mely az edény testét körülfutja. Alapja 10, szája 16, magassága 19 cm.

E három kis bögre szomszédságában, a nagy urnát körülvéve, feküdt a többi tárgy, melyeket csoportos ábrázolásban I. és II. táblázatunkon látunk feltüntetve. Az I. táblán ábrázolt tárgyakat vevén leírás alá, ezek ismertetését a következőkben foglaljuk össze:

1—3. ábra: *Sisaknak részei,** vaspléhből kovácsolva. Az 1. számú ábrán látható töredéknek felső részén valamelyes éles vágóeszköztől, valószínűleg harczi bárdtól vagy szekerczétől származó vágás látható, mely a kétmilliméteres vastag lemezen egészen áthatolt s azon egy 12 cm. hosszú rést ütött. E sisaktöredék hossza 30·5, legnagyobb szélessége 12 cm.

A 2. szám alatt ábrázolt sisaktöredék középső részén egy aklaszerűen megerősített, 3 cm. széles és 2 cm. magas, tömören kovácsolt dudor van alkalmazva. E töredék hossza 25 cm., szélessége 10 cm.

A 3. számú ábrán feltüntetett sisaktöredék egy 19 cm. hosszú s 4·5 cm. széles lemezt képez, melynek hosszanti szélén öt kerek nyilás látható. Ezekből négyben még benn ül egy-egy laposra vert aklaszerű szegecske, a melyek nyilván a sisak bőrből vagy nemezből álló bélésének megrögzítésére szolgáltak; az ötödikből az akla kihullott.

E három töredéken a külső erőművi behatás nyomai feltűnően jelentkezvén, valószínű, hogy e tárgyat, a kelták temetkezési szokásainak megfelelően, tulajdonosának halála után rombolták össze annyira, hogy annak többé hasznát senki se vehesse. Épen azért fölötte nehéz annak mai rekonstruálása is, de úgy látszik, hogy a tárgy ép állapotában egy fölfelé kúposan haladó s hegyes csúcsba futó olyatén vassapkát képezett, a melynek homlokfölötti mellső részén ült a 2. szám alatt ábrázolt részén látható dudor.

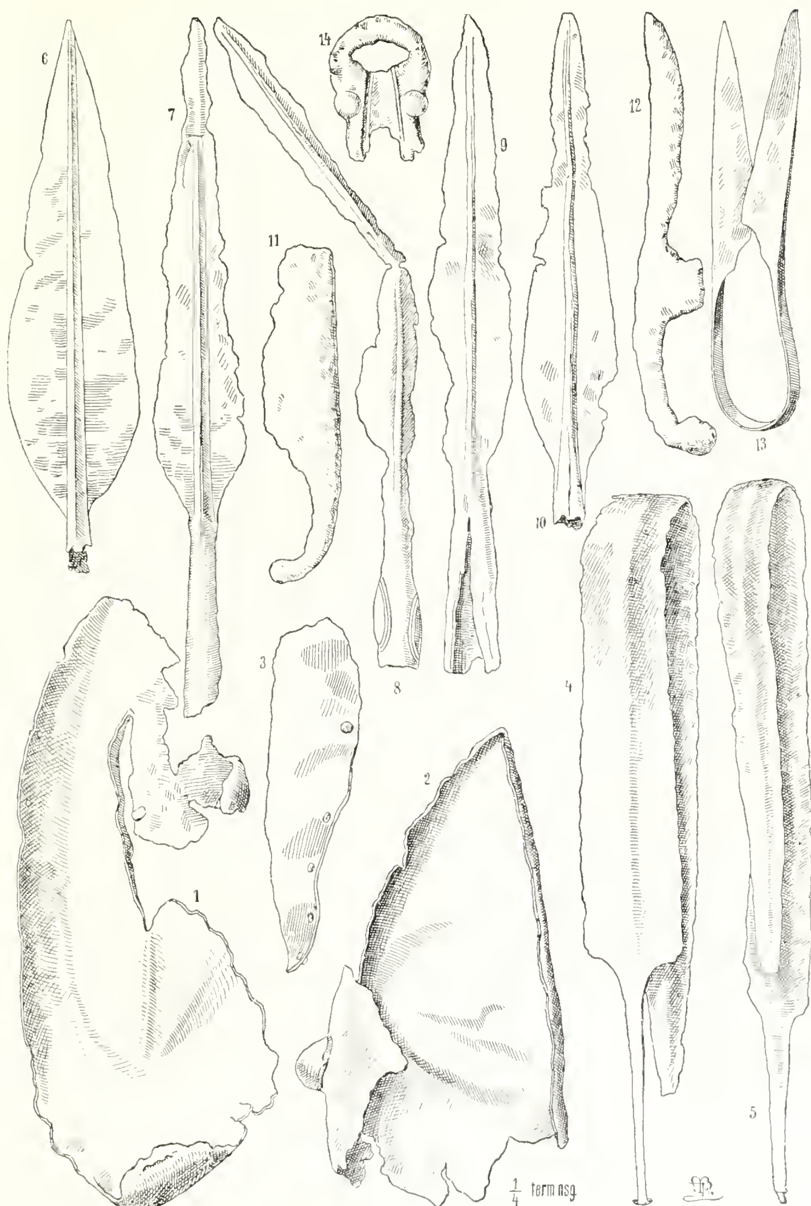
4. ábra. *Kard,* vasból, szalagidomú, kétélű pengével, kétrét összehajtva. Egész hossza 37 cm., melyből a markolatnyulványra 12 cm. esik. A vége felé keskenyedő penge szélessége tövénél 5 cm.

5. ábra. *Kard,* vasból, szalagidomú, kétélű pengével, mely vége felé hegyesedő. Mint a 4. számú, szintén kétrét van összehajtva. Egész hossza 36 cm., melyből a markolatnyúlványra 10 cm. esik. A penge szélessége tövénél 3·5 cm. E kardot hüvelyével együtt helyezték a földbe, miről a penge hegyénél talált s 14. számú ábráinkon látható *kardtok-vég* (Ortband) tanúskodik, a melynek középső alsó nyilásába a penge hegye ma is tökéletesen beleillik. E kardtokvég hengeridomú vaspálczából tömören kovácsolt s alsó részén áttört olyatén

* Paizsdudornak tartjuk. *A szerk.*

díszt mutat, melynek analógiáit a korai La-Tène leletekből hazánkból is, a külföldön is bőséges példányban ismerjük.

Hossza 7 cm., legnagyobb szélessége 5 cm.



I. FELSŐ-MÉRAI LELET $^{1}/_{4}$ n.

6. ábra. *Lándzsa*, vasból kovácsolva, széles, levélidomú lapja közepén mindkét oldalon egy-egy kiálló éles gerincz fut végig, Hossza 28·5 cm., köpűje csonka.

7. ábra. *Lándzsa*, vasból kovácsolva. Nyársának közepén mindkét oldalon egy-egy kiemelkedő hosszborda halad végig. Hossza 34 cm., melyből a köpűre 11 cm. esik. Szélessége alul: 5 cm. A köpű átmérője: 2 cm.

8. ábra. *Lándzsa*, vasból kovácsolva, szögben tört nyárssal, mely nagy részében elenyészett. Közepén mindkét oldalt egy-egy kiemelkedő gerincz halad a csúcsig. Kúpidomú köpűjén alul két oldalt, egymással szemben, egy-egy tojásidomú domború bronzlemezke van alkalmazva dísz gyanánt. Egynek-egynek hossza 3·4 cm. A lándzsa hossza 34 cm., melyből a köpüre 11 cm. esik. A köpű átmérője 1·7 cm.

9. ábra. *Lándzsa*, vasból kovácsolva. Fűzfalevélidomú nyársának mindkét oldalán egy-egy kiemelkedő hosszgerincz. Hossza: 34 cm., melyből a köpűre 11 cm. esik. A köpű átmérője 2·4 cm.

10. ábra. *Lándzsa*, vasból kovácsolva, fűzfalevélidomú nyárssal, melynek közepén, mindkét oldalon, egy-egy magasan kiemelkedő hosszgerincz halad végig. Köpűje csonka. Hossza: 26 cm. Pengéjének legnagyobb szélessége 4·8 cm.

11. ábra. *Késnek töredéke*, vasból kovácsolva. Ivben aláfelé hajló s laposra vert nyelének alsó végén tömör, kerek gomb. Hossza: 17·5 cm., fokának vastagsága 3 milliméter, pengéjének legnagyobb szélessége 3·9 cm. A nyél hossza: 6 cm.

12. ábra. *Kés*, vasból kovácsolt lapos testtel. Ivben aláhajló lapos nyelének végén laposra vert gomb. Hossza 22 cm. Pengéjének legnagyobb része elenyészett, a megmaradt részből azonban konstatálható, hogy a kés foka hullámvonalban hajlott. Fokának szélessége 5 milliméter. A nyél hossza: 7 cm.

13. ábra. *Olló*, vaslemezből kovácsolva, mostani birkanyíró ollóink typusára. Ma is működő rugója alul 2 cm. széles szalagot képez, a vágólapok felé folyton keskenyedve. Az olló egész hossza 22 cm., melyből a pengére 13 cm. esik.

14. ábra. *Kardtok-vég*. Leírva az 5. pont alatt.

A II. számú kisebb táblán ábrázolt tárgyak leírása a következő:

1. ábra. (1a, 1b, 1c.) *Szíjjra való dísz*, vaslemezből. (Kiegészített alakját az 1c alatti ábra mutatja.) Ivben haladó testének középső részén kerek gomb ül, aklaszerű megerősítéssel felrögzítve. Mostani töredékes állapotában hossza 12 cm, lemezének legnagyobb szélessége 10·3 cm.

2. ábra. *Zablának része*, vasból kovácsolva. 11·5 cm. átmérőjű, tömören készült karikájába mozdíthatlan fülön egy kisebb karikaidomú csatt van erősítve, ez alatt egy 3·5 hosszú ⊔ alakú fül emelkedik, mely csak fele részében ép.

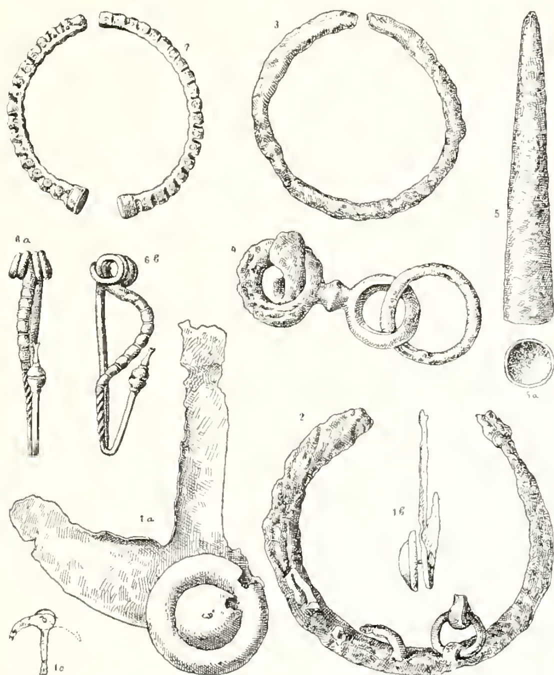
3. ábra. *Karika*, vasból tömören kovácsolva. Átmérője 8·5 cm., a félig lapos karikatest vastagsága 7 milliméter. Valószínűleg a 2. és az alább következő 4. pontban leírt zablához tartozik.

4. ábra. *Zablának része*, vasból tömören kovácsolva. Közepén kidudorodó púppal ékesített s két végén egy-egy kerek füllel biró olyan lánczszerű középtagból áll, melynek egyik fülébe egy még teljesen ép karika, a másikéba egy vastagabb karikának töredéke kapcsolódik. Valószínű, hogy a 2. és 3. pont alatt leírt zablarészekhez tartozik. Hossza 9 cm., az ép karika átmérője 4 cm.

5. ábra. *Hajító-kopja nyelének alsó hüvelye*, vasból kovácsolva, kúpidomú testtel. Hossza 12·7 cm., hüvelyének átmérője 2 cm.

6. ábra. *Fibula*, vasból egy darabban kovácsolva. Teljesen ép példány. Rugója négyszer csavarodik; háta czikkesen bevagdalt, gerendáján kötélszerű csavarodást előtüntető vésett dísz, visszahajló lába végén pedig tagozott gomb. Jellemző La-Tène-kori fibula. Hossza 8 cm., legnagyobb szélessége 2 cm.

7. ábra. *Karperecz*, bronzból tömören öntve. Kisebb bütykökre osztott testének felső és alsó részén, az egyes bütykök felületén, kettős köröcskék s ezek közepén egy pont van bevésve diszítés gyanánt. Két részre törve. Átmérője 8·5 cm., vastagsága: 5 milliméter.



II. FELSŐ-MÉRAI LELET $^1/_3$ n.

Az imént leírt vastárgyak legnagyobb részénél, legszembetűnőbb módon azonban a sisak részein, az I. tábla 6. ábrája alatt feltüntetett széles lándzsán s a 13. ábrában látható ollón ma is konstatálni lehet, hogy e fegyverek és szerszámok készítésénél a technikai eljárásnak ama, a La-Tène-kori vasleleteknél sokszor észlelhető fogást alkalmazták a kézművesek, a melynek segítségével az illető tárgyak felületén egy hártyaszerű vékony, de fölötte kemény réteget állítottak elő.

Ez az eljárás az *edzésnek*, mondjuk az *aczélozásnak* egy neme gyanánt tekinthető, mert e hártya nemcsak a gyors oxydáczió ellen védelmezi meg a tárgyat, de annak nagyobb keménységet is kölcsönöz s e mellett képessé teszi arra is, hogy az illető fegyvernek vagy szerszámnak beretvafinomságú élt kölcsönözzön a fegyverkovács.

Mint említettem, e réteg finom hártyát alkot a tárgy felületén ; a hol ez meg van, ott a rozsdásodás vegyi folyamatának romboló hatása nem, vagy csak alig észlelhető a tárgyon; mert e vékony réteg oly ellenállási képességet tanúsít, hogy inkább felduzzad, feltáskásodik, mintsem rozsdát fog, s míg a felduzzadó réteg elég épen megmarad, a fegyver belső állománya a rozsdásodás folyamatának enged s többé-kevésbbé elenyészik.

Mindebből az következik tehát, hogy e technikai művelet a mai értelemben vett aczélozásnak még sem tekinthető, mert az igazi aczélozás a tárgy *egész* állományára kiterjeszkedő eljárás, a vas széntartalmának bizonyos meghatározott mennyiségéhez van kötve s az izzítás után történő hirtelen lehűtésnek eredménye, míg a szóban forgó művelet pusztán oly *felületi* eljárásnak minősíthető, a melynek titka eddigelé még megfejetlen, de a melylyel éppen ez oknál fogva foglalkozniok kellene vegyészeinknek.

A felső-mérai lelethez legalább a közeli vidékeken előfordult emlékek közül analógiákat keresvén, utalnom kell a hatvan-boldogi ásatásokból származó hasonkorú tárgyakra, a melyeket dr. Pósta Béla az Arch. Értesítő 1895. évi kötetében írt le. Az ott közölt ábrák sorozatában megtalálják a felső-mérai vasfibula hasonmását (7. oldal 10. ábra), a 19. oldal 3. ábrájában a zabla analógiáját, míg az általunk képben nem közölt, korongon készült harmadik kisebb cserépbögre feltűnő hasonlóságú példányát a 7. oldal 5. ábrájában leljük fel. A kardpengék typusát a 19. oldal 2. ábrája, a kardtok-vég analógiáját végezetül a 21. lap 40. a), b) ábráin szemléljük. Ugyanilyen à jour áttört kard-véget közöl jó rajzban Pulszky Ferencz «Magyarország Archæologiája» czímű műve I. kötetének LXXIV. tábláján a 2 b) ábrában is a soproni bécsidomb leleteiből, a miből nyilvánvalóvá lesz, hogy a felső-mérai La-Tène-kori lelet tárgyai ama kelta törzs civilizácziójának a köréhez tartoznak, a mely nép nagyszámban előforduló emlékeit különösen a Dunántúl hagyta mi reánk, de a mely törzs, egyéb hasonló emlékek s az imént tárgyalt leletek tanúsága szerint, tanyát ütött Felső-Magyarország egyes vidékein, vagyis a mai Abauj-Tornavármegye területén is, a hol huzamosabb ideig élt, mert halottait is itt temette el. *Mihalik József.*

VI. FOLLAJTÁR JÓZSEF: PÖSTYÉN EGYHÁZI EMLÉKEIRŐL.

A világhírű fürdőjéről hires Pöstyént felkereső fürdővendégek rendes kiránduló helye a község nyugati végén álló, a hagyomány által egykor templariusoknak tulajdonított templom és kolostor-rom. A régiség iránt való érdeklődés arra késztetett, hogy annak multjára vonatkozó adatokat összegyüjtsem. Jó szándékomat nem koronázta a siker bősége. Talán nálamnál szerencsésebb kutatónak nagyobb és bővebb értesítése fogja meghozni a döntést abban a kérdésben : voltak-e és mikor templariusok Pöstyénben ?

Hazánknak északnyugoti része, a Vágvölgynek Nyitramegyében elterülő szakasza lakott és keresztény volt már a honfoglalás idejében és a már akkor lakott helységek között ott szerepel Pöstyén neve a latinos Piscoa elnevezés alatt.*

* Pauler Gyula: Magyar Nemzet története szent Istvánig 44. lap.

A nép ajkán máig is élő hagyomány szerint e vidéken első egyházközségek, illetve plébániák Bankán és Csejtén voltak. Ugyanezen hagyomány szerint Pöstyén templomát szent István építtette és ehhez egy későbbi király kolostort emeltetett s azt a vörös barátoknak adta. Az Országos Levéltárnak eddig rendezetlen osztályában lévő és Bercsényi Imrétől származó folyamodvány fogalmazata szerint a templomot szt. László király építtette. A kolostorról csak mint tervbe vett épületről szól. Bármelyik is igaz a két adatból: a régiség tekintetében tekintélyes korról tesz tanuságot bármelyik. A valószinűség azonban egyik adat mellett sem bizonyít, miután a templomromnak máig megmaradt részei csúcsíves jellegűek, tehát századokkal későbbi korra utalnak. Nem tételezhető fel azonban Bercsényiről, hogy a királyhoz intézett kérvényben valótlan adatokat sorolt volna elő. Úgy látszik, hogy a község multjáról elég jól volt értesülve, miután ugyanezen kérvényében foglalt azon állítása, mely szerint Pöstyén hajdanában nem tartozott a galgóczi uradalomhoz, tény és való igaz. Fel kell tételeznünk róla, hogy módjában volt feljegyzésekből írni, melyeket — sajnos — mi nem ismerünk. Valószinűvé teszi Bercsényi állítását azon körülmény, hogy a kérdéses templom már a pápai tizedszedők lajstromában szent István tiszteletére emelt egyháznak van felsorolva, mi nézetem szerint kizárja azt, hogy szent István emeltette volna. A templom védőszentjét nagy ritkán változtatja a nép, és nyomós oknak kell lennie annak, a miért ez történik. Ha tehát elfogadjuk a szóhagyománynyal szemben — igaz jóval későbbi keletű, de irott emléket bizonyítéknak, úgy ezen pöstyéni rom elég idős emlék és bizonyíték is egyuttal arra, miként már az első királyok idejében itt virágzó egyházközség létezett; sőt tekintetbe véve azon körülményt, mely szerint kőből emelt egyháza csak tekintélyes községeknek meg kiváló monostoroknak volt: fel kell tételeznünk a község nagyobb voltát, esetleg a templom körzetébe tartozó vidék bővebb lakosságát. A hajdani templom ma rom; bejáratának helyén embertörzsnyi vastagságú diófa díszlik, környezete ház, kert és szántó. Egykori nagyságáról a szentély egykori helyét jelölő falmaradványokból lehet csak képet alkotni. Száz évvel ezelőtt ép volt olyannyira, hogy a mostani díszes templom építésének ideje alatt itt tartották az isten-tiszteletet. A róla fenmaradt jegyzetek és a még életben volt öreg embereknek elbeszélése nyomán belsejéről a következőket tudjuk: főoltárán kívül, mely szent István tiszteletére volt emelve, volt még három mellék oltára is, rajtok különböző szentek, köztük a mostani templomban látható Mária-szobor. Egyéb, az Isten tisztelethez szükséges szerelvényeket a plébániatemplomból hoztak ide. Mivel pedig a községen kívül feküdt és rossz időjáráskor a nagy sár miatt nehezen volt megközelíthető: nagyon ritkán volt használva, lévén a község piaczán egy kisebb templom. Szószéke fából készült. Épített karzatján négy változatú orgona állott.

Midőn 1802-ben az egész várossal a belső templom is leégett, mely kis méreteinél fogva a hivők nagyon csekély számát fogadhatta be, új — a jelenleg használatban álló templom építését határozták el, s a míg az elkészült ez szolgált plébániatemplomul. Az 1813. árvíz után pusztulásnak indult. Fentartásáról nem gondoskodott senki, míg végül a düledező régiséget gróf Erdődy —

falai között állítólag kincset keresve — lerombolttatta. A magára maradt romokat az idő fogán kívül az élelmesség is kikezdte, sziklakeménységű téglája kitünő építőanyagul volt értékesíthető.

Nem messze a templom romtól — kissé nyugotnak a mezőn — egy régi, templarius kút létezik. A róla szóló regét Mednyánszky Alajos báró tollából birjuk.[1] Ujabb időben az ájtatos nép körében csodás jelenésekről kezdett néhány könnyen buzduló asszony híreket terjeszteni. A hir szárnyán már csodák stb. történtek itt és a messze vidékről tömegesen sereglett ide a vidék könnyen hivő népe. A megejtett vizsgálat alapján az egyházi hatóság a kút betömését kérelmezte a világi elöljáróságnál. A búcsújárók elmaradtak; a csodás események ma csupán idősebb emberek elbeszélései után ismeretesek.[2]

Fel kell még említenem a fájdalmas szűz Anyát ábrázoló szobrot. Ez mint szobrászati munka méltán csodálatot gerjeszt, annál is inkább, miután tekintélyes multra tekinthet vissza. A nép kiváló tiszteletben részesíti és a fentebb említett régi kúttal kapcsolatban csodás események tárgyává avatta a túlbuzgóság. Egyik munkájában Balog Flóris Ágost is említi [3] hivatkozással Kubica volt s.-lelkész közlésére. A szobrot takaró brüsszeli csipkéből drága palást, gróf Erdődy József államminiszter nejének Mayer Erzsébetnek esküvői palástjából készült.

Az egykori templomra vonatkozó történelmi adatok idő sorrendben ezek: Említik a pápai tizedszedők.[4] Az 1560. évi egyházlátogató jelentése szerint: Pöstyén .... másik temploma, kolostor gyanánt szent István tiszteletére szentelve, a községen kívül elterülő mezőn, ez is fogyatékos.[5]

A plébániai levéltár adatai szerint a XVI. században elhagyottan állt, miután a község földes urai: Ungnád Ádám, Salm Gyula, báró Lichtenstein S. özvegye és utána Thurzóék a reformáczió ismert pártfogói, csupán a belső templom használatát engedték. Ezen elhanyagoltatás 70 évnél tovább tartott és az épületen erős nyomokat hagyott, miket csak Bercsényi Imre buzgósága és áldozatkészsége tudott eltüntetni. 1647-ben az evangelikus rendek által visszakövetelt templomok között szerepel Pöstyén kolostor temploma, de ezt a katholikus rendek nem hajlandók átengedni.[6]

A szécsényi megegyezés értelmében a katholikusoké maradt volna, ámde a földes úr Forgách Simon grófnak Rákóczyhoz való átpártolása miatt dühöngő osztrákok tüzzel-vassal való bosszúállásának esett áldozatul és csak az Erdődy család birtokba jutásával lett kijavítva, a mikor is Erdődy György gróf bőkezűsége juttatta új tető alá.

1772-ben villámütés gyujtotta fel. Helyreállíttatási költségeihez a saját

[1] Hormayr-Mednyánszky: Hist. Taschenbuch für 1824. 243. l. Itt fel kell említenem, hogy az Egyházművészeti Lapok 1884. évfolyamában 243—245. ll. Adalékok Pöstyén műemlékeihez czimű közlemény tévesen idézi Magyar Sion. 1865. 217—218. lapjait; az ott leírt kút a Mátra-Verebélyi.

[2] V. ö. előbbi jegyzetben említett Adalékok stb. közleményt.

[3] Aug. Flor. Balogh: Beatissima V. Maria I. 294.

[4] Monumenta Vaticana Hungariae. I. 187.

[5] Némethy Lajos: Serics Parochiarum et Parochorum etc.

[6] Hist. de patr. Rel. Evang. Appendix.

pénztárán kívül Erdődy János gróf 300 forinttal, Motesiczky Pál 50 forinttal járultak hozzá.

Romjaiból egyes maradványok u. m. faragott részletek stb. hosszabb ideig láthatók voltak a plébániaépületben és a kath. iskolában, azonban az utóbbinak újraépítése alkalmával elpusztult a meglevő csekély emlék, és ma — tudtommal — csak a plébániaépület kapujának két pillérén láthatni a régi templomból még fenmaradt emléket.

A hagyomány — mint említettem — vörös barátokat helyez e templom mellé. A hagyomány mellé társul Mednyánszky Alajos báró is,* ki a templom csúcsíves idomai és az említett hagyomány, mely az egyházlátogatásokban (Visitatio Canonica) felhozott véleményre támaszkodva, szintén a templariusok mellett tör lándzsát. Ugyanígy említi őket Balogh E. Ámde mindez csak feltevésen alapszik. Feltevés maga az egyházlátogatási jegyzőkönyv, melynek «*traditur*» kifejezése jelzi a hagyományból való merítést. Feltevés a góth stylben épült templomra való hivatkozás; hiszen tudjuk, hogy más szerzeteseknek is volt góth modorban épült egyházuk.

Az itt székelt szerzeteseket benczéseknek tartom és sejtelmemet a következőkre állapítom:

Tatárjárás utáni oklevelekben Pöstyén a banai vár tartozéka gyanánt szerepel, szomszédos birtokosai a Hunt-Pázmán családból való Pongrác és Amadé fia István, a nagy földfoglaló, azután a nyitrai vár földjei, meg a zobori apátság Krakován faluja. Templariusokról nincs említés, de igenis arról, hogy Pöstyén közvetlen szomszédságában fekvő Lubó, mely egyébként Vágujhely tartozéka volt, ezzel együtt Németujvárért meg némi kölcsön adott pénzért a pannonhalmi szent benedekrendi apátság birtokába jutott. Ezen Lubó pedig nem egyéb, mint a mai, Pöstyénnek egy utczáját alkotó, Lehota nevű hely, melynek végén állnak a romok.

Lubó azon időben midőn róla szólunk, révhely volt,** tehát a Vágmentén feküdt. Pöstyén és Szerdahely között mintegy fele úton ma is létezik «Lubova» nevű dülő, ennek átellenében, a Vág tulsó oldalán ma is áll Duczó kis község, hajdan Duczév és tótosan Ducybrod néven ismeretes. Lubónak meglevő határjárása teljesen egyezik Pöstyén jelenlegi felső határával és azt később pusztán Lehotán lakó jobbágyok birják, kikre nézve a robot eltörléseig más robot és fizettség volt kötelező, mint a tulajdonképeni pöstyéni jobbágyokra; sőt ez utóbbiak inkább a mai alsó határban birtak földekkel. A midőn Lubó a Benedekrendűek birtoka lett, azok a területén létező templom mellé telepednek, vagyis a birtok kezelésére kiküldött két-három testvér itt emel magának hajlékot és innen vezeti a birtokon kívül a körzetébe tartozó jobbágyok lelki ügyeit. A szent Benedekrendről tudjuk, hogy kiterjedt birtokain szervezve voltak az u. n. kisebb rendházak, a minőt leír pl. Ipolyi: A «deákmonostori basilika» leírásánál. Ha fontolóra vesszük azt a körülményt, mely szerint az ájtatos köznép kiváló szeretettel tartja meg évszázadokon át is az egy-

* v. Mednyánszky: Malerische Reise etc. 2. kiad. 101. l.

** Lubóra nézve v. ö.: Wenzel ujabb Arp. okt. VIII. 272—74., 81—82., 92.

házzal egykoron a legcsekélyebb vonatkozásban volt helyekről szóló mondákat és elnevezéseket, akkor semmi esetre sem lesz feltünő, ha ez a köznép, melynek élénk tudatában volt a barátok egykori uralma, a Vág tulsó oldalán keletkezett Lehotától való megkülönböztetés kedveért *barát* (mnich) Lehotának nevezi az új telepítvényt, mely a templom közvetlen szomszédságában, mélyen az erdőben, távol az áradásai által veszedelmes Vágtól keletkezik.

Keletkezik pedig a hussita beütések alkalmával. Ezen időpont is ismeretes volt a tudós báró előtt, sőt ő maga is benczéseket helyez ide a templarius rend eltöröltetése után, kiket — szerinte a benczéseket — a hussiták űzték ki innen.[1] Ez nem lehetséges, mert azokban az időkben Pöstyén már Ujlakyak kezén, illetve ezek által Ocskayéknak zálogba adva, nem volt apátsági birtok. Ép úgy téves Nyitramegye monografiájában foglalt azon állítás, mely szerint a templarius rend eltörlése után johanniták birták volna.[2]

A plébánia levéltárában őrzött Visitatio Batthyaniana valószinűnek véli, hogy egykor a zobori szt. Ipolyról nevezett apátság residentiája volt. A véleményre valószinűleg Kálmán király ismeretes oklevele vezethette az egyházat látogató papot. Ebben ugyanis fel van említve Pöstyén, hol egy körtefa volt a határjel a zobori egyház birtokai és egy fel nem említett birtokos földjei között. Ámde ez Kálmán király idejében volt. S jóllehet később az apátság birtokait majdnem teljesen birta Pöstyén nem az apátságé, hanem a szomszédos Krakován—Trebete—Osztró, melyek a birtokutód nyitrai püspöké mai napig.[3]

Ezzel korántsem vitatom, hogy e vidéken templariusok nem léteztek volna. Ellenkezőleg. Az a nézetem, hogy a tatárjárást megelőző időben a vágujhelyi uradalom, vagy mondjuk helyesebben a keresztúri (ma szent kereszt) birtok a keresztesekéé lehetett, kiket az ezen végvidéknek egykori védelmezőiként, őreiként idetelepített székely telepeknek megerősítésére rendelhetett a király. Nem ellenkezik e nézetem a keresztes vitézeknek általános kötelezettségével: a haza határainak védelmével. Csak az a sajnos, hogy e nézetem is feltevés, s habár a hagyomány teljesen nem mellőzhető az őshajdan emlékei után kutató által: a pusztán reá való hivatkozással, egy teljesen fel nem deríthető történelmi tényt indokolni nem lehet.

Budapest, 1905 április 25. *Follajtár József.*

VII. KEMÉNY LAJOS: KASSAI FEGYVERGYÁRTÓKRÓL. A számszeríj (balista, armbrust) használata a XV. században még széltében divatozik; Borbál a irályné 1431-ben kézíjjakért és nyilakért ír Kassa városához.[4] *Ijjártók* (arcufex, balistarius, bogner) már a XIV. században feles számmal űzik mesterségüket Kassán; az 1394—1404-ik év közt János bogner (1394—1398), Miklós arcufex (1395—96), Miklós köcherer (1395), Hensil ambroster (1395—96)

[1] Mednyánszky u. o. és utánna: Az esztergomi főegyházmegyei r. k. iskolák története.
[2] Magyar Ország Vármegyéi és Városai: Nyitramegye 550.
[3] Fejérpataky L.: Kálmán király oklevelei. Bpest, 1892. Ért. a tört. tud. köréből. XV. évf. 5. sz. 51—73. (az oklevél 26. sorában.)
[4] Kassa v. lvt. 177. sz.

Lőrincz bogner, Stenczel bogner, Dyonisius arcufex, Tamás arcufex (1395); Barlabas arcufex (1395—1403), Jakab bogner, Howil Miklós arcufex, Wedener Mihály arcufex (1397), Andreas balistarius (1401—1402).[1]

1431-ben Bogner András, 1454—1480 közt Bogner Miklós említtetik; 1461-ben Lazarus de Novacivitate balistarius és Nicolaus de Sator, 1464-ben Kuncz (Konrád) Mosch de Nyssa nyertek polgárjogot. 1466-ban Bogner Mihály, 1473-ban B. István, 1483-ban B. Lázár, a ki a mészáros-utczán lakik és $1^1/_2$ adót fizetett, 1487—1517-ben B. Márton, 1490-ben B. László említtetnek.

A tegezgyártók (Köchermacher) 1461-ben a nyereggyártókkal voltak egy czéhben, míg a nyílvasakat a sarkantyúsok (calcariator) készítették, a kik a lakatosokkal társultak.

A kézi tűzifegyverek gyártása a XVI. században lendült fel, első sorban a Szepességen. Iglón 1527-ben készültek hackenpixék;[2] Kassa városa 1556-ban Iglón (Neudorf) vásárolt fegyvereket a városi számadások szerint: Sabato pentecoste. Item vom meister Merten Kwgelschmide ausz dem Neudorf haben wyr gekauft toppelhoken, gekauft 10 idem pro fl. 2, tut fl. 20.

1533-ban Hannes Kugelschmid von der Gilnicz, 1555-ben Valten Khuglschmit von Nessen[3] említtetik; 1556-ban Kovács Mihály jászói puskaművés,[4] 1561-ben Scherdinger György kézsmárki puskamüves él.[5]

A század elején (1510) a puskaágyak gyártása miatt a kassai lakatosok és asztalosok czéhe egymással összetűzött s ügyükben a városi tanács ily végzést hozott: «Dy erbarn mester der Tyschler czech haben in urtelsweys erlangt auf die erbern mester der Schlosser czech, das sy nicht sollen arbeten aber (= oder) machen dy Geschift czw den pwexen, zwnder dy Tischler dy machen sollen».

A kassai lakatos, sarkantyús, órajártó és puskaművés egyesült czéh szabályzata 1557-ben kelt s a puskaművesekre vonatkozó pontja így szól: Item ein piechsenmacher soll machen das erste stück eyn gute faust piechsen mit eynem ynwendigen schlos; das ander eyn gutte piechschen mit eynem auswendigen Schlos geschifft und gar gefertiget, das dritt eyn schwan piechsen woll gefertiget.

Az 1636-ik évben Schirger Orbán, Mentzel János, Schwab Kristóf puskaművesek, Schmidtan Mihály büchsenschifter (= puskaágycsináló, esztergályos) és Knoll Farkas krömwercker (órajártó) azzal a kérelemmel járult a városi tanács elé, hogy hagyja jóvá, hogy különváltak a magyar lakatosok czéhétől.

Az új czéhszabálynak a mesterremekről szóló része így szól: Erstlich soll ein büchsenmacher drei stück machen, zum ersten soll er ein langes rohr schmiden vier spannen lang, ein gestemptes blech darzu mit ein inwendigen radt und wenn diese zwey stückh geschmidt sein wirdt, das Zeichen darauf geschlagen und nach diesem soll er disselbige sammt den Rohr undt Schloss

[1] Egy balista ára 1395-ben öt frt. U. o. Városi jegyzőkönyv.
[2] Kassa v. lvt. 1213/30. sz.
[3] U. o. 1749. sz.
[4] U. o. 1786. sz.
[5] U. o. 2301/15. sz

sauber ausfertigen, Zum anderen soll er ein blech zu ein polchacken schmitten, den lauf mit drey schüssen machen und ein gantzen han darczu schmidten, als dan sampt den lauf und schloss recht ferfertigen. Zum dritten soll er eine saubere pistolen machen, fein sauber geschmirckelt samt den lauf und schloss recht verfertigen. Ein büchsenschüfter soll auch drey stück machen; zum ersten einen schaft zu einem bürstrohr mit schönen weissen hirschbein durchbrochen und mit schönen weisen hirschbein verädert. Zum anderten soll er ein polchacken schaft machen, der sauber geschnitten sei; zum dritten soll er ein pistolenschaft machen von messing sauber durchbrochen.

A lakatosczéh 1635-ik évbeli limitátiója szerint egy drabantnak való, avagy krompachi puska ára 7—8 frt közt volt. Az 1727-ben kelt árszabás szerint már ismét egy czéhben vannak a puskaművesek a lakatosokkal s egy puskaágy bükkfából 51 denárba, diófából 1 frt 15 denárba, fekete diófából 1 frt 42 denárba került, míg egy pár legszebb pisztolyágy 2 frt 30 denárba, egy töltővessző tölgyfából 7 denárba.

Schirger Orbán puskaműves 1626-ban nyert polgárjogot; Schindler János 1628-ban említtetik;[1] Menczel János 1631-ben, Schwab Kristóf 1633-ban megnősült;[2] Vonner Jánosról 1642-ben van szó.

Puskaágycsinálók: Kalpruck Lőrincz (1587—1590);[3] Herman (1599), Reis János (1602), Puskaágycsináló Mihály (1642), Hamer János (1643).

A körmöczbányai lakatos, puskaműves és puskaágycsináló czéh bizonyítványa szerint Denck Tóbiás Körmöczön Tienes János puskaművesnél tanulta ki mesterségét.[4]

A pánczélgyártók (loricator, loricarius, pangreczer, panczermacher) és *fegyverderékkészitők* (platner, platenschleger, Klampner) kassai czéhe az 1461-ik évben a lakatosokkal és sarkantyúgyártókkal társult. Azonban már a XIV. században találkozunk itt János panczererrel (1395).[5]

Boldizsár 1461-ben a közgyülésnek tagja, Freysleben Márton és Greff János «dictus de Cruce» polgárjogot nyertek. Az adólajstromok szerint Szilveszter (1483—1487) előbb 8, majd 5 és 4 frt adót fizetett; Wolfgang (1487—1490) hasonnevű fia az 1509-ik évben nyert polgárjogot. Egy félszázad mulva tünik fel ismét egy mester,[6] valószinűen az 1560-ban említett Waczinger Tamás.[7]

Schwendy Lázár főkapitány ajánlatával Schenckel Konrád nürnbergi mester telepedik le az 1566-ik évben a városban. Schwendy leveléből kitűnik, hogy ez időben Kassán nem űzték e mesterséget s ezért meghagyta a városi tanácsnak, hogy Schenckelt szerszámokkal és sodronynyal lássa el. Schenkel 1568-ban nyerte el a polgárjogot s 1579-ben még szó van róla.[8]

[1] Kassa v. lvt. 6199. sz.
[2] A kassai r. kath. parochia anyakönyveiben.
[3] Kassa v. lvt. 3977. és 4226/4. sz.
[4] U. o. 18544. sz.
[5] Városi jegyzőkönyv.
[6] Kassa v. lvt. 2150/78. sz.
[7] U. o. 2177. sz.
[8] U. o. 2725., 3055., 3059., 3092., 3185., 3427., 3526/38. és 18855. sz.

Wagner Frigyes az 1571-ik évben nyert polgárjogot s Egerben és más helyütt is kereskedik pánczéljaival. Neje az 1576-ik évben végrendeletet tesz s róla is az 1583-ik évben, mint néhairól van szó.

Berg János (1578—1586) 1579-ben először nősül, 1585-ben másodszor, elvevén Schenkel özvegyét, Eufrosinát; ez évben Bécsben jár a város követségében s 1586-ban városi tanácsos.

Az 1586-ik évben egy czéhbe állanak a fegyverderékkészítőkkel és szabályzatuk a remek felől így intézkedik: Zum fünften. Was aber das Pantzermacher meisterstück betreffen thut, soll es nach Nürnberger oder Augspurger gewonheit gemacht und gehalten werden. Erstlichen soll er zwo Boszenn ein Negell und Oberbosz feylen und soll als dann ein Mantel oder Koller mit einem gewentem Kragen machen, darzu soll er ein viertel Jahr frist haben. Zum andern will er disz nicht machen, soll er einen Rentpantzer machen, darzu soll er ein halbes Jahr frist haben und alles soll gestampft sein. Zum sechsten begeren wir meister des Handvergs der Platner, welcher sich neben uns will niederlassen, das er Meisterstück mache, nemlich ein sauber *hungrisch* Harnisch mit schmalen Folien in der Brust fünfzehen, im Rückhen auch fünfzehen und ein *hungrisch* Hauben harnisch und Hauben von Stahel alles woll gehertnet, zu solchem wirt ihm ein viertel Jahr zeit vorgünt werden zu machen.

A czéhszabály hátán közel egykorú kézzel: «Pancirjartok articulussa Klampnerrel edgyütt».

Seybold Veit von Memmingen (1589—1604) az 1603—1604-ik évben czéhmester;[1] Flasch András (1599—1606);[2] Sepauer Mihály (1601—1602);[3] Demuth Bálint 1612-ben polgárjogot nyert s 1619-ben czéhmester; Pauszner György 1624-ben polgárjogot nyert s 1630-ban is említtetik; Sur János (1643—1651).[4]

A lemezes vértek, a fegyverderekak gyártása a XIV. század végén lendül fel s ebben az időben Kassán Baloch platner (1394), László (1394—1405), Péter (1394—1403), János (1395—1405), Miklós 1394—1398), Jacusch (1397—1403), István (1398—1403), Jakab (1404), és György a László mester famulusa (1404) említtetnek, János 1410-ben[5] s a század végén Jakab. A XVI. században működnek Pennsl Marx, a ki műhelyfelszerelését 232 frton vette Schmidt János császári zeugwarttól és Arnold Konrád nürnbergi fegyverderékgyártóval van üzleti összeköttetésben, (1568—1589);[6] Thomas Brieff von Ritmicz 1574-ben polgárjogot nyert; a liflandi származású Gerndorf Godhartot 1579-ben mint néhait említik;[7] Balázs platner 1581-ben polgárjogot nyert, valamint Smidt György «von Landtberg»; Kolbin vagy Kelpin Joachim (1587—1600);[8] Márk (1587—1599); Schneyder János (1587—1611), a ki 1603—1604-ben czéhmester;

[1] 4814., 4862. sz.
[2] 5169. sz.
[3] 4937, 4974, 4998. sz.
[4] 8009. sz.
[5] 67. sz.
[6] 2543., 2925/89. sz.
[7] 3526/32., 3526/38., 3526/59. sz.
[8] 4876. sz.

Pair vagy Bayer Mátyás «von Nürnberg» 1594-ben polgárjogot nyert s 1599-ben özvegye végrendeletet tett, melyből kitünik, hogy a férj halála óta Simon, a ki e műhelyben tanult, vezette az üzletet. A hagyatékban 14 teljes pánczélöltözet és 91 sisak találtatott. A végrendeleti tanúk Schneider János, Kolbin Joachim és Wagner János fegyverderékgyártók, Seybold Vitus pánczélgyártó és Illés órásmester voltak, a kik pecséteikkel is megerősitették a végrendeletet.[1]

A szintén nürnbergi származású Baar Mihály a katonai szertárban volt az 1590-ik évben alkalmazva. Wagner János[2] 1599—1602; Simon 1599-ben említtetnek.

A XVII. században Pankala Péter (1600—1619) az első évben nyert polgárjogot s 1619-ben czéhmester; Simko Márton (1610—1618), Ehem György 1612-ben, Vida Márton klampner 1615-ben nyert polgárjogot; Fridel György (1614—1618) az első évben vette feleségül néhai Kurtzweil Kristóf képiró leányát Erzsébetet; Wittchen János (1620); Pankali Vid 1629-ben lett a város polgára s 1639-ben is említtetik.

Az 1635-ik évi árszabályzat szerint készítettek fekete fegyverderekat, sisakot, karvasat; apró szemű környiskörül rezes pánczélinget, öregszemű pánczélinget; aprószemes és öregesb szemű pánczélujjat, pánczélsüveget, dupla és öregszemű pánczélkeztyűt. A fegyverderekakhoz szükséges lemezeket (platnerplech) Kassa városa hámorában is gyártották.[3] A pánczéling ára a XVII. században 12 frt, az aprószemüé 24 frt; a pánczélujjé 5 és 10 frt. Egy mázsa lemez ára azelőtt 5 frt s a fegyverderék 6 frt volt; ekkor a pléhlemez ára 16 frt s a fegyverderék ára 9 frt. Míg az aczéllemez ára 8 frt volt, a belőle készült fegyverderekat 12 frton adták, most az aczél ára 20 frt s így a fegyverderék 18 frt. A sisak (sturmhaube) ára 20 denárról 60 denárra szökött; a fekete sisak (morion) 3 frt, a csiszolt (polirte) 4 és 6 frt; a karvas ára 2 frt. Az 1617-ik évben János György a szász választófejedelem átírt Kassa város tanácsának, hogy hofplatnere Paschaw Bertalannak térítsék meg elhunyt legénye a kassai származású Schmid Márton gyógyítására és temetésére tett költségeit annak hagyatékából.[4]

A paizsgyártók (clipeator, clipearius, clipeipar, pawismacher, pawesner) a XVI. század óta ismeretesek Kassán. Barlabás 1509-ben nyert polgárjogot. 1517 óta a fazekasokkal vannak egy czéhben s Barlabás lett első czéhmesterük. Az 1530-ik évvel mind sürűbben tünnek fel s ők készítették a kopjákat is.

Kassán, 1905 márczius hó 12-én.

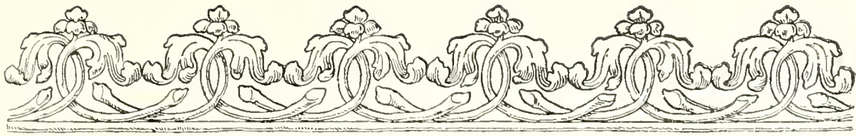
Kemény Lajos.

[1] 4814 sz

[2] 4816. sz.

[3] 5048. sz.

[4] 5781/1. sz



IRODALOM.

AZ IPARMŰVÉSZET KÖNYVE. A magyar iparművészeti társulat megbízásából szerkeszti *Ráth György*. II. kötet, 527 szövegképpel és 86 műmelléklettel. Budapest, 1905. 8r. 646 lap.*

A kisebb művészetek fejlődésének története tulajdonképen régi emlékeik ösmerete — tehát archæologiai. Ezért érdekel bennünket régészeket ezúttal is e szép vállalat most megjelent II-ik kötete.

A jeles szerkesztő több kiváló szakférfiúval iratta meg az iparművészet egy-egy jelentős ágának fejlődését, magyaráztatta meg technikáját s a mi kiváló érdeme, magyarázatul egész tömeg, eddigelé jórészt kiadatlan hazai emléket, vagy legalább hazai gyűjteményekből vett műalkotás képét mutatja be.

A vállalat jórészt a műiparosok számára készülvén, gazdagon van illustrálva. E tekintetben e kötet az előzőt messze felülmulja, a mennyiben 240 képpel többet tartalmaz, mint az első kötet és terjedelme 114 lappal nagyobb.

Az első alapos és nagy szorgalommal írott tanulmány a *glyptikáról* szól és *dr. Ráth István* írta. Bevezetésében a művészi kővésés meghatározását adja, a gemmáknak két faját, az intagliót és a cameót tárgyalván. Miután készítésük technikájával megösmertet, a gemmagyűjtési szenvedélyről szól már az antik, majd a renaissance korban. Ezután a nagyobb európai gyűjteményeket ösmerteti. Ezek sorában fölemlíti, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum 1825-ben mindössze 15 drb modern gemma birtokában volt, a mely sorozat azonban részben ajándékok, részben leletek révén azóta jelentékenyen kibővült. Igy 1872-ben Andreoli Ferencztől 600 vésett követ kapott az intézet ajándékba. E gyűjtemény 243 cameo, 151 intaglió és 150 drb török pecsétkőből áll. A múzeum antik darabjai közül különben kiválik Tiberius (?) balra néző arczképe egykorú gyűrűbe foglalva és az Apollon Sauroktonos alakját, Praxiteles ismert szobra után feltüntető vérjaspis intaglio.

Magyarországon különben az első tekintélyesebb gemmagyűjteményt gróf Wiczay Mihály alapította, hédervári múzeuma kiegészítéseül. A halálakor 300 darabból állott gemmasorozatban számos értékes példány volt. Kettő közülük Ráth György birtokába ment át. Az egyik gróf Wiczaynak saját arczképe Cerbarától. A másik római munka, Julia császárné képmása, háromrétegű sardonixból. Majdnem vele egyidejűleg gyűjtött gr. Szapáry Péter. Gemmáinak egy részét örökölték egyetlen leányának leszármazói: néhai Andrássy Gyula és Aladár grófok. Andrássy Manó gróf történelmi becsű és művészi értékű régi gyűrűket gyűjtött. Mint 1861-ben tartott és szóban levő gyűjteményét ösmer-

* Az I-ső kötet ismertetése *Arch. Ért.* 1903. 78. l.

tető akadémiai székfoglaló értekezéséből tudjuk, a magyar történelmi vonatkozású számos gyűrűn kívül ekkor már 87 római gemmával diszített gyűrű volt birtokában. Gr. Andrássy Tivadar is gyűjtött gemmákat. Az összes magyar gemmagyűjtők sorában azonban az első két helyet Fejérváry Károly és Pulszky Ferencz foglalja el. Fejérváry gyűjteményét tudvalevőleg Pulszky örökölte, a ki azután tovább fejlesztette és gazdagította azt. Midőn ennek a gyűjteménynek egy része 1868-ban elárvereztetett Párisban, a gemmák száma már 500 darabot tett ki s köztük számos olyan darab volt, a melyek elsőrangú gyűjteményekbe kerülvén, a glyptika történetében is számba jönnek. Ujabban nálunk a magángyűjtemények között Ráth György gyűjteménye foglalja el az első helyet, a melybe átment a Pulszky-gyűjtemény jelentékeny sora, volt benne több antik kő is.

Szerző ezután a glyptika fejlődésének történetét tárgyalja az ókori és keleti népeknél, fénykorát a görögök és rómaiaknak, majd az ókeresztény és bizanci, a középkori, az olasz cinquecento s végül az újabbkori olasz és franczia idevágó emlékeket ösmerteti. Ujabbkori művészeink közül, a kik glyptikával foglalkoztak, kiemeli Ant. Rovinit, a ki Pesten dolgozott, a kolozsvári származású Simon Jánost, Böhm Jánost, Dánielt és végül Zulich Róbertet.

A glyptika körébe sorolja még a félnemes kövekből faragott nagyobb dísztárgyakat és díszedényeket is. Ezek során bemutatja rajzban a M. N. Múzeum XVIII-ik századi remek vésett kristálykannáját is.

Végül ismerteti a glyptika irodalmát is. Fölsorolt művei között nem találjuk felemlítve *Arneth Józsefnek* Bécsben 1849-ben megjelent nagyszabású munkáját: Die antiken Cameen des k. k. Münz- und Antiken-Cabinettes, a melyet pedig e tárgy tanulmányozója nem nélkülözhet. Külön megemlékezik Furtwänglernek az antik gemmákról írott s 1900-ban megjelent alapvető nagy munkájáról s fölemlíti, hogy a renaissance korában s még inkább az újabb korban mennyire utánozták az antik gemmákat, s hogy ennélfogva milyen nehéz azok biztos meghatározása, a mit az is bizonyít, hogy maguk a legkiválóbb szakemberek, köztük Furtwängler is, gyakran csalódnak s hogy egyikük antiknak nyilvánít egy követ, a melyet a másik ocsmány ujabbkori munkának tart. Ez tökéletesen így van. Szerzőnk is kiadja például Ráth György gyűjteményeből az I. tábla 7. s a III. tábla 5. 11. és 15-ik számú gemmáit, mint antik műveket, holott azok nyilván újkoriak.

A kötet második értekezését *Diner Dénes József* írta az *elefántcsontfaragásról.* Diner szorgalommal gyűjtötte egybe a tárgyára vonatkozó irodalmi anyagot s annak alapján ösmerteti a csontfaragás művészetének fejlődését az őskortól kezdve. Az antik világ e nemű emlékei közül különösen a római consularis diptichonokkal foglalkozik. A bizanci és középkori emlékek során képben is ösmertet egy elefántcsontlapot az egykori Pulszky-féle gyűjteményből, négy ilyen lapot, egy csontnyerget és két csonttal kirakott ládikát a m. n. múzeumból. Az elefántcsontból faragott díszedények között a kötet egyik legszebb mellékletét képező rézmetszetű táblán adja a kassai múzeum Faid'herbe modorában készített remek dombormívű kancsóját. Hat eféle díszedényt közöl még a M. N. Múzeum gyűjteményéből, fájdalom, ezek kliséi a

kötet legrosszabbul sikerült képei. Az orsz. magyar iparművészeti múzeum ilynemű emlékei közül kettőnek sikerült mását közli. Tárgyalja ezeken kívül az indo-perzsa, továbbá a chinai és japán műveket és végül elefántcsontutánzatokat s ezek készítésének technikáját. A hazai emlékek során kiváló helyen foglalkozik a Lehel kürtjével s azt *Hampellal* szemben, a ki annak keletkezését a IX. század második felére teszi — a XII. századból származó olasz munkának nyilvánítja. Természetes, hogy ezen puszta állítással szemben és Hampel alapos monographiája után, részünkről csakis Hampel nézetéhez csatlakozhatunk.

A fafaragásról Divald Kornél írt tanulmányt, az irodalomból egybeállítván e művészet fejlődési történetére vonatkozólag az adatokat az őskortól, illetőleg az egyptomiaktól kezdve. A hazai emlékek során a bábsütőminták, a faragott székelykapufélfák és kópja-fák nyomán, mint a felföldi művészeti emlékek buzgó kutatója, eljut a Szepesség egyházművészetéhez, különösen fából faragott szárnyas oltáraihoz. Bár meghatározásait és következtetéseit nem mindenben fogadhatjuk el, érdeme, hogy ismét több oly emlék képét közli, a melyek még ilyen szempontból nem voltak publikálva. Legvégül Fadrusz néhány szép faragványát mutatja be.

A leginkább középkori egyházainkat diszítő *üvegfestés* művészetével *Lyka Károly* foglalkozik. Az iparművészet ez ága közelíti meg leginkább a nagy művészetet, a festészetet, miért is az e tárgyra vonatkozó adatok kutatása, mint a mely műtörténetünkkel szorosan összefügg, kiváló feladataink közé tartozik. Lyka az üvegfestészet általános történetének tárgyalása után a hazai irodalomban található anyagot is felemlíti. A rendelkezésére álló szűkre szabott keretben természetesen nem végezhetett szélesebb körű, vagy épen levéltári kutatásokat. Érdeme az aranyosmaróthi Erdődy kastély középkori üvegfestményeinek részletes bemutatása.

Csak felemlítjük, hogy a Schweizerisches Landesmuseum üvegfestésű czímere s a bécsi udvari múzeum fametszetű czímere között semmi rokonság nincsen, mert a pólyák damascirozásának az a módja, mely e két czímeren látható, a XVI. század hazai heraldikájának általános jellemzője. Különben is az első a XVI. század elejéről, a második pedig végéről való.

Szintén csak felemlítjük, hogy a XXV-ik táblán a M. N. Múzeumból kiadott festett üveglap alá jegyzett fölirat, hogy t. i. az Zrínyi Ilona czímere volna 1585-ből, világos tévedés, mert Zrínyi Ilona több mint félszázaddal később, 1643-ban született, s különben is a czímer körül világosan Catherina comitissa de Zrinio olvasható. Katharina Mária, Miklósnak, a költőnek, leánya volt s a XVI. század végső évtizedeiben született.

A lakkmívességről ismét *Divald Kornél* ír, néhány lapon elmondva a lakk technikáját főleg a japánoknál, chinaiaknál s a perzsáknál. Ösmerteti az európai lakkmunkákat a «Vernir Martin»-t s a német utánzatokat. Ennek a tárgynak a francziák-, angolok- és németeknél óriási irodalma van s bizonyára nehéz feladat annak eredményeit átlátszóan csogortosítani. A czikk írója, Radvánszky Béla, egy adata alapján azt következteti, mintha Magyarországon is lett volna lakkmívesség. Nyugodjunk bele, hogy a mi nincs, az nincs. Hazánk-

ban sohasem volt lakkmívesség. Azok a márványozottan fényezett szekrények, a melyekről itt-ott a XVII. század végéről és a XVIII. század elejéről való leltáraink megemlékeznek, részint olasz, részint pedig chinait utánzó hollandi butorok voltak.

A kötet második felét két nagyterjedelmű magvas tanulmány képezi, a melynek hasznát különösen műiparosaink fogják vehetni. Az egyik a butorról szól, még pedig két részben. Az elsőben *Gaul Károly*, a nála megszokott alapossággal a bútorok technikai szerkezetét s kifejlődési történetét tárgyalja az antik világtól kezdve, minden korszak és nép kiváló stylusának typusát válogatott rajzokban is bemutatván.

A másodikban *dr. Éber László* a bútormívesség hazai emlékeit ösmerteti széles látkörrel, alapos archæologiai tudással. Nemcsak az eddigi eredményeket foglalja össze, hanem új eredményekre is jut s a mi kiváló érdeme, számos eddig kiadatlan emlékünk képekben való közzétételével mutatja ki, hogy a művészi iparnak ez a fontos ága századokon át mennyire virágzott hazánkban. Igen helyesen kijelöli a népies diszítő stylusunkat megillető helyet is e téren és e részben is új adatokat közöl. Végül pedig méltatja az e téren újabb időben megért föllendülést és újabb mestereinket. Magát ezt a reánk nézve annyira fontos részt 74 gondosan megválogatott illustratio magyarázza.

Az utolsó, magában is egy kötetet képező tanulmány *dr. Wartha Vinczé*-nek, a ki e részben maga is mester, alapos dolgozata az *agyagmívességről.* Ő is adja tárgyának egész fejlődési történetét az őskori cseréphamvvedrektől kezdve az etrusk vázákon és olasz műremekeken át a sévresi porczellánig. Azután bemutatja hazai művészeink és gyáraink remekeit a XVII. századtól kezdve Zsolnay legújabb, immáron világhírű remekeiig s végezetül néhány nevezetesebb külföldi gyár és 25 magyar gyár bélyegének rajzát közli. A tanulságul közölt csaknem összes emlékek rajzai az országos magyar iparművészeti múzeum és a műegyetem gazdag gyűjteményének tárgyairól készültek.

A vállalat ezen kötetének is meg lesz a maga kétségtelen hatása úgy műiparunk fejlődésére, mint általános kulturánkra. Azzal pedig, hogy az általános keretben oly számos hazai emléket tesz közismertté, a nemzeti irányú hazai tudományosságnak is nagy szolgálatot tesz. *Dr. Szendrei János.*

LYSIPPE. *Par Maxime Collignon. (Les grands artistes).* Manapság, mikor az antik művészet fogalma a nagy közönség körében jórészt még a Thorwaldsen-Canova-féle édeskés, hamisan görög, klasszicisztikus alkotásokban él, mikor másrészt a lelkeket Meunier komor, megrázón nagyszerű bronztragédiái és Rodin bensőleg hatalmas, fölséges márványhymnuszai töltik el izgalmas megindulással, ilyenkor kétszeresen érezzük, minő fontos és szükséges azoknak a munkássága, a kik vonzón megírt, lelkes könyvekkel igyekszenek a görög művészetet a maga tiszta valóságában utólérhetetlen nagyszerűségében megismertetni. Ennek a nemes, méltó feladatnak a betöltésében alig működött valaki eddig is nagyobb sikerrel és buzgalommal, mint Collignon. A görög szobrászatról írt kézikönyve (Histoire de la sculpture grecque) egyike a legvonzóbban megírt, leghasználhatóbb műveknek s azóta is nem egy kis füzete

jelent meg, mely üdvösen emelte a görög művészet ösmeretét. Collignonnak az ilyen népszerűsítő, általánosító munkásságra kiváló a rátermettsége. Nem tartozik a nagy ujítók közé, nem merész föltevésekkel vonja magára a figyelmet; nagy eredményeket nem keresett soha, viszont ez a tartózkodása azonban rendesen a nagy tévedésektől is megóvta. Munkáiban finom izléssel és gondos, tetszetős alakban foglalja össze az archaeologiai kutatások legmegbizhatóbb eredményeit.

Ugyanez a törekvés vezette legujabb füzetében is, melyben Lysippos művészetéről akar szines szavakkal fogalmat adni. Csak azt sajnáljuk, hogy kutatásaival, eredményeivel talán épen a leglényegesebb pontokon nem érthetünk egyet.

Lysippos egész művészi egyéniségének, jellemének a megítélésére alapul a híres Agias szobrot veszi, mely a franczia ásatások révén nemrégiben Delphiben került napfényre. (Gipszmásolata a többi leletekkel együtt a Louvreban látható.) Itt óvatosabbnak kellett volna lennie, mert Homolle fejtegetései, (L'ex voto' de Daochos B. C. H. 1899. p. 420.) bármennyi finom megjegyzést tartalmaznak is, nem meggyőző erejűek. Ha a delphii Agiasban a sors véletlen kedvezése révén tényleg Lysippos egy művének megbízható, pontos másolata maradt volna ránk, úgy művészettörténeti kutatásunk megbecsülhetetlenül fontos és értékes adattal gazdagodott volna. Csakhogy, sajnos, úgy látszik Homolle föltevése: csak amolyan archaeologiai tiszavirág féle volt. Csábosan csillogó, de csak rövid életű. A külső valószinűség csak igen gyenge és bizonytalan módon támogatja Homolle föltevését a belső valószinűség, a stylelemzés pedig egész súlyával és határozottságával ellene szól. Kétségtelenül csak azt tudjuk, hogy Agiasnak Pharsalosban állott egy szobra, melyet Lysippos készített. A Preuner-Stackelberg-féle följegyzés révén ránk maradt felírás csak ennyit mond. De ez a vékonyka rés is elég volt, hogy a fényes eredményekre vágyó kutatók elfogult szeme a delphii Agiasban Lysippos művének hű másolatát lássa. A delphii Agiassal együtt több más athlétaszobrot is találtak, melyek valamennyien a család későbbi ivadékának, Daochosnak a fogadalmi ajándékához tartoztak. Vajon olyan valószinű-e, hogy a delphii csoporton dolgozó művészek egyike Lysippos művét egyszerűen lemásolta? Aligha. Stylisztikus alapon épenséggel lehetetlennek tartjuk, hogy ezt az Agiast ugyanaz a hatalmas művész alkotta volna, a kinek teremtő szellemét a vatikáni Apoxyomenosban csodáljuk. Ha valóban Lysippos volna a delphii Agias alkotója, úgy nem volna többé az a nagy, kiemelkedő egyéniség, hanem csak tehetségtelen, alig jelentős utánzó, a ki az attikai hagyományokon élősködik. Meggyőzőn érezzük a delphii szobor törpe voltát, ha az Apoxyomenos mellé állítjuk. A vatikáni athlétán a test arányai, mintázása egészen más, mint az Agiason. Az Agias szemeiben szenvedelmes, búskomor mélység, a minek az Apoxyomenos tekintetében nyoma sincs. A haj mintázása itt kuszáltan fürtös, szálas, amott darabos, tömeges, csomós. Az alsó áll alakja, vonalazása is egészen eltérő. Végül a mi igen fontos: az Apoxyomenosban közvetlenül, frissen, meggyőző erővel dobban felénk egy merészen ujító művész lángelméjű, ihletes leleményessége, mely hatásosan a térbe fejleszti alakját, míg az Agiasban

félénk, fáradt formákon, kimerült hagyományokon csüggő, nagyon is közepes művész nyilatkozik meg, a kiben még erős Praxiteles és Skopas utánzása. Meglepő rokonságot árul el a delphii szobor a Landsdowne-féle Heraklessel (Meisterwerke Fig. 92.), melyben Furtwänglerrel Skopas ifjúkori alkotását látjuk. Az Apoxyomenosban a márványon is átérzik az eredeti bronztechnikájának száraz, érdes keménysége, míg az Agias testalkotásában nincs egyetlen vonás, mely bronz-eredetéről tanuskodnék. Ezt Reinach is helyesen megjegyezte (Rev. arch. 1900. p. 9—10.) s ép ezért nem meri az Agiast Lysipposnak tulajdonítani, hisz forrásaink szerint csak bronzban dolgozott. Azonkívül igen kellemetlenül zavarja Homolle és Collignon nagyon is szép föltevését az Agiassal együtt talált II. Sisyphos szobra, mely állásban és mintázásban annyira megegyezik az Agiassal, hogy önkénytelenül egy és ugyanarra a művészre gondolunk. Ez a hasonlóság, ez a szoros összefüggés már magában tiltja, hogy az Agiast a csoport többi tagjai közül kiszakítsuk s benne Lysippos művének hű másolatát lássuk. Úgy hiszszük nyomós indokainknak e rövid érintése is elég, hogy Homolle sokat igérő föltevését elvessük. Az Agias, melyet most a delphii múzeum őriz, bizonyára Lysippos munkássága idején (335 körül) keletkezett, de sokkal szegényesebb mű, semhogy a nagy mester nevét méltón viselhetné. Nincs benne egyetlen vonás, a mi igazán sajátosan lysipposi volna. — Ez a tévedés azután zavarólag kisér végig Collignon egész könyvén. Valahányszor elemzései során az Agiasra, mint Lysippos stylusának legkitünőbb képviselőjére hivatkozik, mindig inog lába alatt a talaj.

Lysippos föllépése a művészettörténet egyik legérdekesebb, legnagyszerűbb jelensége. Az a sikyoni iskola, mely Aristokles és Sostratos tevékenységéből kiindulva Polykletos iránya mellett csendesen fejlődött, erősödött és megterebélyesedett, mely Silanion és Euphranor művészetében érte el legszebb virágzását, (V. ö. Fw.: Meisterwerke S. 578—597.) s a mely annyi érdekes alkotásban él számunkra (V. ö. Fw.: Sammlung Sabouroff T. 8—11, Brunn-Bruckmann No 278, Arndt-Bruckmann E. V. 446, 59, Collection Somrée p. 54. stb.), ez az érdekes iskola Lysippos hatalmas, merész művészi egyéniségének az illetése alatt, látszólag java erejében egyszerre elhal, fejlődési fonala egyszerre megszakad. A lombos, virágos fa egy éjszaka kiszáradt, mintha gyökereit elmetszették volna. A régi irány szinte meglepő, ritka hirtelenséggel nyitott utat az új tehetségnek. Ez nagy történeti mozzanat. Jelentősége messze nyúlik, mert innen kezdve e nyugalmas argiv typus tért veszít és Lysippos óriás külső mozgalmassága veszi át a vezető szerepet. Collignon alig érinti ezt az átalakulást. Pedig a nagy sikyoni mester, a kinek megjelenése valósággal a kinyilatkoztatás erejével söpör végig a régi irányokon, csak ennek az átalakulásnak a rajza révén kapja meg igazán történeti értékét és korszakos jelentőségét. Csak így érezzük azt a mélyreható átváltozást, a mit az íjjat feszítő Eros, a szandálját kötő Hermes s a farnesei Herakles Praxiteles bájos, álmatag lényeivel, és Skopas fölindult, bensőleg mozgalmas eszményeivel szemben képviselnek.

Mindezeket az emlékeket Collignon is helyes érzékkel Lysipposra vezeti vissza. A mester alkotta N. Sándor képmások nyomait keresve találón utal az Azara-hermára, a kapitoliumi fejre, a Louvre kis bronzaira s az u. n. gabii N.

Sándorra (Louvre). De aligha hiszszük, hogy a Krateros-féle oroszlánvadászatot ábrázoló nagy lendületű, eleven csoportról az a silányan dolgozott, teljesen jelentéktelen, művészileg is értéktelen, csonka dombormű, melyet Collignon megjelöl, (fig. 12.) fogalmat adhatna. — Azt sem tarthatjuk szerencsés választásnak, hogy a Reinaeh eredményeiben nagyon is kérdéses értékű fejtegetései alapján (Les types feminines de Lysippe Revue areh. 1900. p. 1—24.) a dresdai nagyobbik herculanumi nőt tünteti föl a lysipposi női typus legvalószinűbb képviselőjének. Az a hasonlóság, a mit Reinach a herculanumi szobor és az Apoxyomenos arcza között oly diadalmas fontoskodással emel ki, korántsem oly nagy és meggyőző, hogy belőle végleges, csalhatatlan következtetést merhetnénk levonni. A dresdai szobor ruhaalkotása magában óvatossá tehette volna. Hiszen egy pillantás erre a ruhára, melyen a praxitelesi bájos gazdagság oly fejlett pompával bontakozik ki, mint talán sehol máshol, elég, hogy mindazt lerontsa, a mit Reinaeh az arczvonások megegyezésére épített. Egyenes leszármazottja ez a mű azoknak a szépséges múzsáknak, a kik annyi szelídséggel, oly egyszerű természetességgel s oly szerény, vonzó kedvességgel állanak a mantineai talapzat domborművén, melyet a legtöbb archaeologus (Furtwängler, Arndt, Amelung, Ulrichs, Löschke) Praxiteles fiatalkori alkotásának tart. (Waldstein ellenmondása teljesen súlytalan. L. Americ. journ. of arch. VII. p. 1.) Merőben önkényes és meddő próbálkozás, ha Collignon a kapitoliumi múzeumban őrzött bronzlovat (fig. 22.) és az Uffiziben levő hires márványkutyát Lysippos körébe vonja. Inkább lemondtunk volna ezeknek a műveknek az ösmertetéséről, melyeknek Lysippos művészetével tulajdonkép semmi dolguk, semhogy oly jelentős alkotást kelljen nélkülöznünk, melyben igaz gyönyörűséggel és méltán ösmerhetünk a nagy sikyoni mester teremtő erejére. A felséges bronzathléta fejet, mely az olympiai ásatások egyik legfényesebb eredménye, (Olympia. Tafelband IV. Bronzen. Tafel 2.) Collignon egészen elhallgatja. Ez a fej, melyben a sötét és daczos férfierő oly megkapó nyerseséggel és vadsággal nyilatkozik meg, a negyedik századbeli görög bronzmunka legtökéletesebb és legelragadóbb ránk maradt emléke. Csodálatába merülve csak egy név tolulhat ajkunkra, és ez: Lysippos. Nem tudjuk miért feledkezett meg Collignon (talán szándékosan? !) erről a ritka szép alkotásról, valamint azt sem értjük, minő indokok késztették Collignont a louvrei Herakles (egy másolata Rómában, a fej egy példánya a müncheni Glyptothekban No 245.) mellőzésére, mely hatalmas külső mozgalmasságával oly hűséges tolmácsa Lysippos egész művészi szellemének. S ha már annyi mindent bevont fejtegetései körébe, a mi nem tartozik a legszükebben Lysipposhoz, úgy megemlíthette volna a római Museo Nazionaleban levő athleta pompás bronz képmását is (Phot. Anderson 5801—5803), mely a lándzsás N. Sándor motivumát oly igazán lysipposi értelemben őrzi meg számunkra.

De a tévedések és hiányok ellenére is Collignon művének kiváló tulajdonsága marad: a vonzó, kellemes előadás, melyet a sikerült fénynyomatok még élénkebbé tesznek, s ennek az élvezésétől a mi biráló megjegyzéseink senkit se tartsanak vissza.

Páris, 1905 május havában. *Hekler Antal.*

KATALOG DER AUSSTELLUNG VON ALT-OESTERREICHISCHEN GOLDSCHMIEDEARBEITEN. 1904. A troppaui Kaiser Franz Josef-Museum a mult év szeptember havában osztrák eredetű ötvösművekből kiállítást rendezett. Ez alkalommal egy illusztrált katalogus is megjelent, melyből megtudtuk, hogy a kassai liliomhoz hasonló hitelesítő jellel élt a sileziai Neisse (Nissa) városa is.

A 13-ik lapon leírt s jelenleg a troppaui minoriták birtokában levő poharat valószinűen hazai munkának kell tekintenünk. Erre feljogosít, hogy a jelzett ötvösmunka az egykor Huszt várában vitézkedett és ott elhunyt Fischer Simon révén került mai helyére; de még inkább megokolja véleményünket, hogy a leirás tökéletesen reáillik azokra a művekre, melyek a nagybányai ötvösiskola ismertető jeleit, — a függélyes irányban bordázott kupa, esetleg láb vagy fedél, — mutatják s így Huszt várában is divatosak voltak. Ily módon bordázott a nagybányai ev. reform. egyház 1576-ból való billikoma.

A katalogus több helyről, így Troppau és Olmütz városokból származó kis ezüst paizsokról szól, melyeket az ottani ötvösök a többi czéhek, nevezetesen a mészárosok részére készítettek. Ez a szokás nálunk is élt. Kassai tűgyártók 1659. évbeli czéhszabályzatában olvassuk: «Der junge Gesell ist auch schuldig einen silbern Schild machen zu lassen, der einen Reichsthaler schwer ist; will er aber nicht, so soll er einen Reichsthaler in die Zehladen geben zum gedächtnus seines Nahmens.» Érdemes volna felkutatni czéhládáinkat, vajjon maradt-e reánk ezekből a czéhemlékekből?

Az 1727-ik évben megujított troppaui ötvösczéhszabály szerint a követelt három mesterremek ugyanaz, mint nálunk is szokásos volt; az eltérés, a mi az időpontra jellemző, hogy a gyűrűt «mit dreierlei Schmelczfarben ameliert» kivánták. A kihaló zománcz-technika a peripheriákon még egyszer életre lobbant, a mint nálunk is a XVIII. század közepén Lőcsén és Selmeczbányán vannak még a zománcz technikához értő ötvösmesterek. Igy volt ez különben más divatját mult mesterségekkel is.

A budapesti Nemzeti Múzeumban levő troppaui származású kehely képét közli a katalogus. Bizonyára a kehely alakja, — struczmadarat ábrázol szájában patkóval, — birta reá előbbi tulajdonosát Jankovichot, hogy ezt az Anjoukra vonatkozó reliquiát (!?) megszerezze. A mű a XVII. század közepéből való.

Egy prágai eredetű szerecsendió kelyhen a Mérey, Balassa és Mindszenti családok czimereivel találkozunk. A kehely a troppai múzeum tulajdona.

A kiállított ötvösműveken a trébelt tulipán sűrűn előfordul.

K. L.



Harmadik Miksa főherc

(Magyar Nem

Külső oldal.

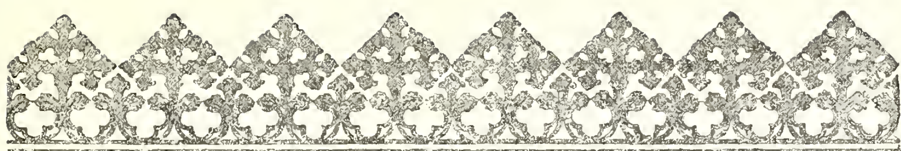


Fenynyomat Divald Károly müintézetéből Budapesten.

: oltárának szárnyai.

Múzeum).

Belső oldal.



MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 28-án, kedden d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben harmadik rendes havi ülését.

Jelen voltak báró Nyáry Jenő elnöklete alatt: báró Forster Gyula másodelnök, dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, dr. Gohl Ödön, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, dr. Márton Lajos, Nagy Géza és Szumrák Pál, igazgató választmányi tagok: Lipcsei József pénztárnok, Pasuth Ödön és 23 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *Balázs* Béla ujabb régészeti adatok Borsod vármegye őstörténelméhez czím alatt értekezett, számos őskori régiség bemutatásával.

Elnök az előadónak a társulat köszönetét fejezvén ki, miután a jegyzőkönyv hitelesítésére Halaváts Gyula és dr. Gerecze Péter ig. választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi április hó 25-én, kedden d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben negyedik rendes havi ülését.

Jelen voltak Szumrák Pál elnöklete alatt: dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, Kunvári Fülöp, dr. br. Nyáry Albert, dr. Réthy László ig. választmányi tagok, dr. Peregrinyi János, Sztehló Ottó és 10 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván *dr. Éber László* Miksa főherczeg oltáráról értekezett, bemutatva a M. N. Múzeum tulajdonát képező eredeti műemléket. A jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök dr. Finály Gábor és dr. Réthy László ig. választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

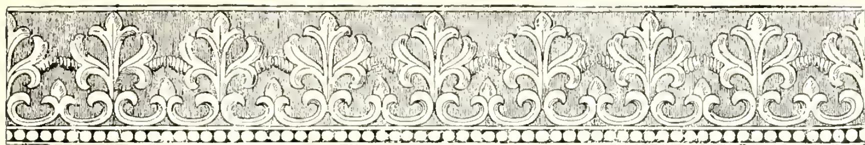
Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ AKAD. ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁG ÉVI JELENTÉSE. Az Archaeologiai bizottság kénytelen volt az 1904-ik évben is azon szűk keretekre szorítkozni, melyek már évtizedek óta bénítják meg tudományos kiadványaiban és lehetetlenné teszik egyedüli rendes folyamatú folyóiratának a kellő fejlesztését. E folyóirat, az «Arch. Értesítő» már most huszonnégy év óta ugyanazon 30 íves terjedelemben jelenik meg és a bizottságnak nincs módjában, hogy az ívek számát gyarapítsa, mert nincs reá födözete. A mult évi folyamban egészben 43 író működött közre száztizenegy kisebb-nagyobb közleménynyel és a szöveghez járult huszonhárom képes tábla, meg kilenczszáznégy ábra. Folyóirata mellett a bizottságnak két monographiára volt gondja. Egyik

a kassai középkori dom leírása, melyhez már évek során át készültek a bizottság költségén rajzok. Az 1904-ik évben is gyarapodott a gépkészlet egy nagyobb rajzzal és néhány fényképfölvétellel. A rajzok túlnyomó száma most már készletben lévén, a bizottság foglalkozott a munka szövegének biztosításával és annak megírására Kassán lakó szakértőt, Mihalik József kassai múzeumi igazgatót kérte föl, a ki vállalkozott reá és azt reményli, hogy néhány év alatt képes a nagy föladattal megbirkózni. A másik monographia, melynek előkészítése a mult évben folyt, Szendrei János l. tag műve a magyar viselet történetéről. A mű az 1904. év végén ki volt szedve, de hiányzott még néhány becses szines képmelléklet, mely miatt a munka megjelenése az 1905. évre maradt. A munka költségeit a bizottság csak több évi részletben bírja törleszteni. A bizottság dúczainak száma az 1904. évben ismét 405 darab közzétett dúczczal gyarapodott és az egész dúczkészlet ez idő szerint 12,400 leltári számra emelkedett. A mult évben e dúczokból 23 fél vett kölcsön irodalmi munkálatokhoz 784 darabot. Folyó ügyeit a bizottság két ülésben intézte el. Tagjai köréből örökre elvesztette Czobor Béla r. tagot, a keresztény archaeologia hivatott művelőjét, a ki 52 éves korában január 23-án elhunyt. A bizottság nagyérdemű tudós tagjának emlékezetét jegyzőkönyvében is megörökítette. (Akad. Értesítő 1905. 202—203. l.)

AZ ALSÓFEJÉRMEGYEI MÚZEUMTÁRSULAT folyó évi jan. 28-án tartotta meg évi közgyülését. A múzeumőri jelentésből kitünik, hogy a társulati múzeum 18 éves fönnállás végén egészben 3756 érmet és 3234 drb régiséget tartalmaz, az utóbbiak közt a római bélyeges téglák száma 288 drb. A 18 év alatt a múzeumot 2234 egyén látogatta. A múzeum kibővítésére 8000 koronát engedélyezett a kormány, a mit azonban a közgyűlés nem vélt elégnek. 1904-ben régiségek vásárlására 807 koronát és 50 fillért költött a társulat, rég ásatásokra 600 koronát. Az egyesület alaptőkéje névleg 3200 korona. Az 1905. évben régiségek vásárlására 400 koronát, ásatásokra 600 koronát szánnak, egyéb kiadásokra 880 koronát. A titkár jelentésében elpanaszolja, hogy az egyesület a közönség részéről nem részesül abban a támogatásban, melyet érdemel, a mit a fizető tagok csekély száma — 183 — is tanusít. (A «Gyulafejérvári Hirlap» 1905 február 2-ikáról szóló száma alapján.)

A SOPRONI RÉGÉSZETI TÁRSASÁG április hó 11-én tartotta évi rendes közgyűlését. Bella Lajos főtitkár a mult évi munkaprogrammról emlékezvén meg, sajnálattal említi, hogy azt teljes mértékben nem sikerült megvalósítani; t. i. a Vulka környéke az ottani viszonyok miatt felkutatlan maradt. Annál nagyobb szerencsével járt a nagycenki kutatás, mert az ottani árkolás több helyen prehisztorikus leleteket tárt fel. Érdekes volt a himódi kirándulás, mely egy avarkorbeli sírra vezetett; a vármegyében ez az első biztos avarkorbeli lelet. A burgstalli kutatások legérdekesebb lelete egy nagy bálványkép volt. Csekélyebb jelentőségű kutatásokat végeztek Vulkapordányban és Szillban. — Ezután Kugler Alajos múzeumi főőr terjesztette elő évi jelentését, melynek kapcsán azt az örvendetes tényt jegyezte meg, hogy a múzeum látogatottsága úgy a helybeli, mint a vidéki intézetek, valamint magánosok által is az elmult évben oly nagymérvű volt, mint eddig soha. Előadja, hogy tanulmányúton megtekintette a szegzárdi, veszprémi, temesvári és verseczi múzeumokat. Ezután a múlt évi szaporulatot terjesztette elő. (A «Sopron» alapján.)



KÜLÖNFÉLÉK.

MÁRIA KIRÁLYNÉ ARCZKÉPE KÖNIGSBERGBEN. Dr. Éber Lászlónak ez arczképről írt czikkéhez* csupán a képen levő dátumot és feliráST illetőleg koczkáztatok néhány szót. A felirat ugyanis szerintünk így olvasandó: MDXXI. Calendæ gulis. (A) Etatis Reginæ Mariæ XVI. Mensis Septembris Imago Fuit.

A felirat két mondatból áll, melyek egymással nagyon távoli vonatkozásban vannak. Az első, — a dátum, — Máriának Lajos királylyal kötött házasságának napja. A második mondat azt adja tudtunkra, hogy a kép a királyi hölgyet 16 éves korában, az 1521-ik év szeptember havában ábrázolja. Mária ekkor alig három hónapos fiatal asszony volt s nagyon érthető, hogy királyi férje birni óhajtotta neje e korbeli képét. Mert a kép *eredetije* a férj részére, legvalószinűbb, hogy egyenesen az ő megrendelésére készült; a házasságkötésnek a képen jelzett dátuma első sorban a férjet érdekelhette és ott másként nincs értelme. De utóvégre az sem lehetetlen, hogy a menyegzőn részt vett vendégek valamelyikének számára készült emlékül. A kép keletkezése idejére nem vonatkozhatik, mert erről a második mondat félremagyarázhatatlanúl tájékoztat. Hogy pedig a dátum megfejtése helyes s az nem lehet sem 1522., sem 1526, az belső okokból is kitünik; de igazolják a felirat többi hasonló- így a gulis és az imago szavak i betüji; különben is a római 6 számot alább félre nem érthetően írja.

A kép aligha nem másolat s azt a véleményünket sem nyomhatjuk el, hogy valószinűen brandenburgi György, a királyné kedves rokona s a férj jó pajtása utján került Königsbergába.

Másolatnak és pedig olasz képíró másolatának tartjuk a Julius szónak olaszos Gulis alakja révén. Természetesen a másoló szigorúan ragaszkodott eredetijéhez s a képen a német renaissance képírás bélyege tagadhatatlan s csupán a felirás másolásakor csúszott be a helyesirási hiba, mely képünk külső történetéhez adalékul kinálkozik; ha ugyan nem a J betűt irta mestere ily módon, a mely esetben a königsbergai kép eredetiségében nem kételkedhetünk.

Kassán, 1905 február hó 16-án. *Kemény Lajos.*

A KIGYÓSI CSATT. A mult század közepén Kigyóson egyéb ékszerekkel együtt egy aranyozott ezüst csatt került felszinre, mely a magyar Nemzeti

* Arch. Ért. 1899. évf. 193. l.

Múzeumban látható. Ábrája egyebek közt az ötvöskiállítás katalogusában, az Osztrák-magyar monarchia irásban és képben czímű munkában és egyebütt is megjelent.

A csatton niello alapon az ötvös harczi jelenetet ábrázolt, a mint két lovascsapat egymásnak rugtat összecsapásra készen. A jobb oldalon vágtató lovag heves támadásra készül, a mint kitünik abból, hogy karját feje fölé emelvén, kezében levő kardja háta mögé került; a lovag testét háromszögű paizsával fedezvén, ruházatából keveset láthatunk; paizsán a czímer három kis paizs. A lovag mögött egy másiknak sisakját és paizsát véljük látni; a paizson a czimer három kör. A szemközt rohanó csapat öttagú. Az előtérben levő lovag jobb karját kitárja s kezében levő kardjával a védelemre és támadásra egyaránt késznek látszik; alakját sodronypánczél takarja, melyet testén redős s derekán övvel átkötött ruha fed; fején szintén csöbörsisak s rajta páros agancs, baljában harántpólyás paizs; lábain hegyes pánczélsaru. A háttérben előtte három alak. A középen hasonló öltözetű lovag, sisakja jeltelen; paizsán az osztrák herczegi pólya; kardját, mely szintén középnagyságú, kétélű, hegyes pallos, védően maga elé tartja. Előtte és mögötte egy-egy fedetlen fejű alak, a kiknek kezében meghatározhatatlan eszköz, a hátsóéban talán kürt? A főalak mögött ismét egy lovas harczos, fején pánczélsapka; kezében zászló, melynek lobogója négyszögletű s rajta az osztrák herczegi pólyásczímer.

E harczi jelenetre a czímerek megfejtésével derülhet világosság.

A hármaspajzsú czímer a középkorban, de még ma is a művészek czímere. De viselte egy ma már kihalt család, a rappolsteini birodalmi herczegek, a kik Elszászban voltak otthonosak s a hárompaizsú czímer használata miatt a XV. század kezdetén a strassburgi dóm építőmestereivel, a Juncker testvérekkel perbe szálltak. A perben Zsigmond király az 1414-ik év julius havában mondott itéletet, a czímer használatát a művészeknek továbbra is megengedvén.*

* Br. Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. 1886. 87. lap.

A Rappolsteiniak úgy a Habsburgokkal, mint a lotharingi házzal többszörös rokonságban voltak.

A többször előforduló osztrák herczegi czímerről emlékeztem.

A harmadik czímer előttünk ismeretlen, de megjegyezzük, hogy az agancs a csehországi nemesség előtt kedvelt volt, mint a lengyelek előtt a patkó.

Talán a Rappolsteini-család krónikájából meg volna fejthető a csatton levő jelenet, mely az osztrák herczegekkel vívott csetepátét örökíthette meg.

A csatt a XIV. századból való.

Kassán, 1905 márczius hó 22-én. *Kemény Lajos.*

RÓMAI RÉGISÉGEKRŐL ad hirt Bella Lajos a «*Sopron*» czímű lapban. A győri vasuti állomás épületével szemben, a király-utcza sarkán emeletes ház épül, melynek alapozási munkálatainál többféle római régiségekre bukkantak. Mintegy 80 cm.-nyi mélységben, a telek derekán keresztül vezető út alapzatára akadtak, mely különböző nagyságú s élökre állított kövekből állott Az út iránya az állomás felé tartott, melynek építésénél annak idején tömérdek római korsó töredékeit találták; a száz meg száz számra menő korsószáj-

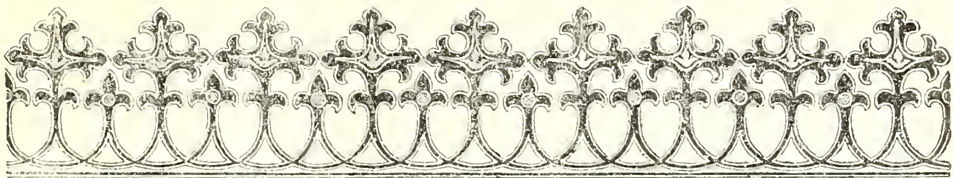
ból és fülből, kivált pedig a töredékek ama mivoltából, hogy teljesen használatlan edényektől származtak, azt következtettem, hogy e helyütt a római időben valamely gölöncsérnek műhelye volt, ki a már csekély mélységben előforduló agyagot használta föl edényei gyártására. A rómaiak idejében ezen a tájon a talaj szine jóval mélyebben feküdt a mostaninál, mely századok folyamán a hegyek felől leömlő víz üledékéből töltődött föl a jelenlegi magasságig, a mit a leásott föld falában látható különböző vastagságú és minőségű rétegek kézzel foghatólag is bizonyítanak. E helyen római sírokat Bella nem is várt, mert a rómaiak déli temetője jóval közelebb esett a városhoz. Ez a Hosszúsoron levő házak mentén a liceum irányában húzódott végig körülbelül a Magyar-utcza derekáig. Az itt levő házak építése alkalmával sokszor akadtak már római sirokra; Bella is 1891-ben deczember havában a domonkosok kertjében 7 kőből való sírládát tárt föl. A Szedres-árok mentén épült házak alapozásánál is több ilyen sírládát leltek, így pl. a Pfeifer-féle kert végében, hol is az egyik kőkoporsóban gyönyörű borostyánkő tárgyakat találtak. Északon jóval nagyobb temető volt, az Ösvény-utczától a Balfi-kapuig, az Ikva partjától pedig a pozsonyi útig terjedett. Kisebb római temető volt a Neiperger-féle téglavető helyén és a honvéd főreáliskola telkének déli oldalán. A csallánkerti és kőhidai római temetők már nem tartoztak Scarbantiához. A rómaiak déli temetője az Erzsébet-utcza mentén kiszökellett a Csengery-utcza jobb oldaláig olyképen, hogy a győri vasut palotája, meg a felső leányiskola jelölték szélső határait. Abban az időben nem létezett még a Szedresnek mély árka, mely sokkal ujabb időből való, tehát a temetőt bátran kiterjeszthették az említett irányban. Minthogy ezen kiugró részt csak a legujabban építették be, azért itt találták aránylag a legtöbb római sírt. Legalább vagy hatvan sarkophágot találtak itt; így a felső leányiskola előtti alacsony dombocska elhordásánál hetet, az Erzsébet- és Király-utcza közötti területen a Csengery-utcza mindkét oldalát is hozzászámítva vagy ötvenet, a mikhez még a párkányos téglákból rakott sirok egész serege járult. A soproni múzeum római osztályának legtöbb tárgya innen került elő. Az itteni temetőt a rómaiak két időszakban használták; e mellett szól azon körülmény, hogy a sírládákhoz felhasználták a régi sírok feliratos köveit, különösen pedig azon körülmény, hogy a régibb temetőn keresztül utat vezettek, mely alatt szintén sirokat találtak, egyike a legépebb üvegből való hamvedreknek, ezen út alól került elő. Ezen út a győri vasut felé és azontúl a Neiperger-féle téglavető felé vezetett, honnan a Várison át Nyék felé tartott. Túl a Csengery-utczán végét érte a temető, mindazonáltal itt is sok római tárgyat találtak, melyek bemosódás útján kerültek a földbe.

Biztosra lehetett venni, hogy majd a mostani építkezésnél is római leletekre bukkantak. Tényleg a tégla- és edénytöredékeken kívül agyaggulák, lándzsacsúcsok, bronztárgyak és pénzdarabok is kerültek napfényre, melyeket a víz sodra idehozott az állomás helyén volt római épület felől. Állatcsont is meglehetős számmal fordult elő; faragott agancsdarabokat is találtak; embercsont csak egyetlenegy darab került elő, még pedig a felső lábszárcsont felső része. (A «Sopron» 1905 április 30-iki száma alapján.)

BÁCSMEGYEI HALMOK. Bács-Bodrog vármegyében a földből épült halmok és halomcsoportozatok között mind nagyságra, mind számra nézve igen különbözők fordulnak elő, melyek között az u. n. tumulus sírmezők, vagyis a csoportos halom sírok, előkelő helyet foglalnak el. Régóta ismeretes a szakkörökben e sírmezők közül az Apatin község melletti, melyet már dr. Rómer is ismertetett. Azóta a Kiszács, Vajszka és Madaras községek mellett fedeztek fel ilyen sírmezőket, melyek mind kisebb-nagyobb halmokból álló s rendetlenül elszórt csoportokban állanak. Apatinnál 60—70, Kiszácsnál saját összeszámításom szerint 21, Vajszkán 110, Madarason 77 halom van egy-egy helyen. Ezek mind kisebb méretű halmok s egészen más kategóriába tartoznak, mint a megyében lévő vaskuti, zentai, pivniczai, filipovai stb. nagyobbszabású halmok és halomcsoportok.

A madarasi halmokat e sorok irója f. évi márczius hó 29-én tekintette meg. Vidákovits községi jegyző volt szives kalauzolni s a halmokhoz körülbelül 10 percznyi kocsizás után érkeztünk meg. A tumulus sírmező a községtöl délkeleti irányban 1 km. távolságra, egykor mocsaras legelőn terül el a Telecská-nak nevezett magaslat aljában. Ez a terület valaha óriási vízvidék volt s részben ma is mocsár által van borítva, mely a Kigyósér nevű folyócska elágazása. A halmok közül 27 nagyobbat és mintegy 50 kisebbet olvastam össze, valószinű azonban, hogy több is van, ezeknek elmosódott körvonalai azonban már nehezebben vehetők ki. A legnagyobb halom 8—9, a legkisebb alig 1 méter magasságot mutat. Konstatáltuk, hogy e halmok már a régi időben voltak megbolygatva, mert rajtuk régi horpadások és beásások nyomai láthatók.

Dudás Gyula.



AZ ELSŐ NEMZETKÖZI ARCHAEOLOGIAI CONGRESSUS ATHENÉBEN.

A budapesti kir. tudományegyetemi bölcsészeti kar és a magyar nemzeti múzeum képviseletében a m. kir. közoktatásügyi miniszterium megbizásából alkalmam volt az idei április 7-étől 13-ikáig Athenében lefolyt nemzetközi archæologiai congressusban részt venni.

Az Athenében székelő tudományos szakintézetek, a görög kormány, sőt a görög trónörökös cselekvő részvételével évek óta készítették elő ezt a congressust és el kell ismerni, hogy a nemzetközi gyűlés úgy külső lefolyásában, mint tudományos értéke tekintetében teljesen kielégítette reményeinket és várakozásainkat.

Európa és Amerika legtöbb országa felelt meg a meghívásnak. Nagy számmal voltak jelen szakemberek, az athenei hivatalos és társadalmi körök lelkesen fölkarolták az ügyet és a királyi családdal együtt tanúságot tettek róla, hogy a modern hellének az archæologia istápolását nemzeti ügynek tekintik.

A megnyitó ülés napját a görögök nemzeti ünnepére tették. Összegyülekeztünk az Athena Parthenosnak szentelt templomban, az antik és modern görögség legtisztelteb helyén.

Maga a trónörökös olvasta föl a megnyitó beszédet. Azután fölszólalt Karapanos, görög közoktatásügyi miniszter, a kit a tudományos világ az ő dodonai és nicomediai ásatásairól ismer. Harmadiknak ugyancsak görög nyelven Kavvadias, a görögföldi múzeumok és ásatások főigazgatója ecsetelte a görög kormány és az ottani rég. társulat eddigi nagy érdemeit a hellénföld átkutatása dolgában. Ezután azoknak a nemzeteknek a képviselői, mindegyik saját nyelvén, szólaltak meg, kik mint az Athenében székelő nagy archæologiai intézeteknek vezetői leginkább voltak hivatva saját nemzetük vagy országuk részvételét az archæologiai munkában méltányolni. Első köztük Dörpfeld a németek érdemeit vázolta röviden és különösen Ottfried Müllert és Ernst Curtiust magasztalta. Előbbi görög földön lelte halálát, utóbbi az olympiai ásatásoknak volt a megindítója. Bosanquet, az angol iskola vezetője, reáutalhatott az angolok görögföldi és kisázsiai kutatásaira, Heermans a húsz év óta Athenében létező amerikai intézet vezetése alatt sok helyütt,

legutóbb Argosban és Ó-Korinthosban folyt ásatásokra utalhatott. A legfiatalabb, mintegy tízéves osztrák intézet nevében Wilhelm tanár az osztrákok legnagyobb érdemére Ephesos földerítésére mutathatott. Utolsónak maradt a congressus főtitkára Holleaux az 1846. óta Athenében székelő nagyérdemű franczia intézet egykori vezetője, a kinek személyes nagy vívmánya volt, hogy föltárta a régi Delphit. Mind e férfiak az előkészítő bizottság tagjai gyanánt buzgólkodtak és a congressus tartama alatt a vezető tanácsban is részt vettek. E bizottságot az üléseken való elnöklés kedveért az itt képviselt nemzetek szakértőiből huszonöt alelnökkel toldották meg. Köztük a budapesti egyetem és múzeum képviselőjének is jutott helye.

Az ünnepélyes megnyitást követő napon a tudományegyetem nagytermében ugyancsak a trónörökös elnöklete alatt, április 8-ikán még egy nagy közgyűlés következett. Ezúttal is jelen volt a királyi család és az egész diplomácziai kar, a miniszterium, a parlament és az athenei társaság színe-java. Az egyetem díszterme lévén a közgyűlés színhelye, a házi úr Spiridion Lambros, az egyetem rectora üdvözölte a gyülekezetet és mivel a congressusra számtalan akadémia és még több egyetem küldött képviselőket, az összes képviselők nevében két kiváló szakember viszonozta az üdvözletet. Az európai akadémiák között a franczia Académie des inscriptions lévén a legrégibb, annak elnöke Max Collignon az összes tudós akadémiák nevében mondott ékes franczia beszédet, viszont az összes képviselt egyetemek között az oxfordi lévén a legrégibb intézet, annak képviselője Percy Gardner az egyetemek nevében mondhatta el üdvözletét.

Miként az összes üléseken, az osztályokban is a congressus hivatalos jegyzőkönyvi nyelvén, a franczián kívül, a görög, angol, német és olasz nyelv volt használatban. Hét osztályban folyt a tárgyalás Az első mindazoknak az előadásoknak volt szánva, melyek szorosan a classikai archæologiával, t. i. az antik művészet tudományával foglalkoztak. A második osztályt az őskori és keleti régiségtudomány kedvéért állították föl. Nagy engedményül tekintették a classikus archæologusok, hogy a præhistoriának az ő tanácskozmányukban tért engedtek. Kénytelenek voltak véle, mert a mióta néhány évtizeddel ezelőtt Schliemann Tróját és Mykenét fölásta, Görögország őskora is követelt magának megfelelő helyet a classikai tanulmányokban. Most az őskori kérdéseket leginkább az utóbbi krétai ásatások tolták előtérbe.

Hasonlókép kívánatosnak látszott a görög míveltségnek a keleti világhoz való viszonyát is befogadni a tárgyalások körébe.

Külön osztályba sorolták az ásatások, a múzeumok, úgymint az emlékek föntartásáról szóló közleményeket és külön osztályt állítottak az epigraphia és numismatika, valamint a föld- és helyrajz számára,

hasonlókép külön osztályban vitatták meg az archæologia tanításával összefüggő kérdéseket; végűl igen bölcs volt, hogy a classikai világot legszorosabban követő byzanti korról szóló tudományt is befogadták a congressus keretébe.

Így tehát hét osztály alakult meg. Ez a hét osztály 34 ülésben végezte teendőit és 117 előadást tartottak mintegy hat nap alatt.

Lehetetlenség volt az értekezések nagy számán jelen lenni, mert megtörtént, hogy öt-hat különféle helyen egyidejűleg folytak az ülések. Azért eddig csupán a hivatalos jegyzőkönyv rövid kivonata alapján lehet a congressus munkásságáról hiányos képünk, teljes vagy legalább a mostaninál kimerítőbb hírt majd csak a hivatalos Compte Rendu fog nyújtani. Itt csak azokról az előadásokról teszek rövid említést, melyeket magam hallgattam, vagy melyekről sikerült hiteles tudomást szerezni. Áttekintő jelentés mostanáig csak egyet birunk nyomtatásban a G. Radet-félét, mely a bordeauxi egyetem kiadványaiban is megjelent; ez a jelentés hivatalos jegyzőkönyvek alapján készült és áttekintőbb, mint más közlemények, melyek az európai napi lapokban láttak napvilágot. Azért czélszerűnek véltem jelentésemet az R.-féle vázlathoz fűzni.*

Az első vagyis a classikai archaeologia osztályában W. Dörpfeld az ősi görögségben divó temetkezésről szólt és azt vitatta, hogy a holtakat nem égették el teljesen, csupán megpörzsölték; ezzel érdekes kérdést állított D. az európai præhistorikusok elé, a kiknek módjukban lesz a görögföldi tapasztalásokat saját területeiken tett megfigyeléseikkel egybevetni.**

Th. Homolle indokolja azt a helyreállítási munkát, mely az ő vezetése alatt Delphiben folyt. Ott ugyanis az atheneiek kincses házát majdnem teljesen lehetett fölépíteni a régi kőduczokból, úgy, hogy az egyes köveken látható föliratokat és egyéb utbaigazító jeleket gondosan megfigyelték, melyek a quaderek egykori egymásmellettiségére föl világítást nyújtottak. Hasonló gondos egybevetések alapján kívánja *Kavvadias* a phigaliai Apolló templom összedőlt falait újra fölépíteni. *M. Collignon* a Louvreban őrzött athenei lekytos festményét mutatja be, mely többszörös szempontból érdekes. Bizonyos távlatot lehet benne fölismerni és árnyékolást, a miért úgy véli előadó, hogy a rajz Appolodoros a skiagraphus (árnyékrajzoló hatása alatt készült.

* Revue des Etudes Anciennes Tome VII. N. 2. Avril—Juni 1905. G. Radet Le Congrès archéologique d'Athènes 8° 24 l. Rövid értesítést adott a congressusról Lissauer a congressuson előfordult præhistorikus kérdésekről Zeitschrift für Ethnologie Berlin 1905. 536—546.

** Dörpfeld előadásából bő kivonat jelent meg Zeitschrift für Ethnologie Berlin. 1905. 538—541.

D. Philios, az eleusisi ásatások érdemes vezetője már évek óta gyűjti a Polykleitos-féle Apoxyomenos szobor másolatait; eddig már tizenöt másolatra utalt és a Baracco gyűjteményben lévő példányon helyreállítási kísérleteket is tett, szerinte az ifjú fölemelt jobbjában fogta a strigilist, a strigilis hátra felé állott a halántéka mellett. *C. Waldstein* az olympiai Zeus templom oromcsoportjairól azt tartja, hogy Pausanias helyesen vélekedett, mikor a keletit Paioniosnak, a nyugatit Alkamenesnek tulajdonította. Alkamenes fejlődésében fölismer három szakaszt, egyet képvisel az orom Apollója, a másodikat az ujonnan oly nagy hírre jutott (az Arch. Ért.-ben is közzétett) Hermes Propylaios,* végül Alkamenes művészetének legmagasabb fokát látja a híres bolognai fejben, melyről Furtwängler azt vitatta, hogy Phidiastól származik. Az olympiai templom nyugati oromcsoportjával foglalkozott *C. Jörgensen*, hosszabb időn át Skovgaard kopenhágai művészszel együtt helyreállítási kísérleteket tett és újabb csoportosítási javaslattal gyarapítja most az eddig ismert tizenkét fölállítási kisérletet. Az ő kísérlete kedvezőnek látszott; behatóbb vélemény akkor lehetséges, ha majd kezünkben lesz J. és S. közös műve, mely állítólag már sajtó alatt van. *R. Heberdey*, az osztrákok ephesosi ásatásának érdemes vezetője a kutatás legújabb eredményéről szólt. Még a mult évi ásatásnál akadtak egy pompás nagy épületre, mely nem lehetett más, mint könyvtár. Most már ki van ásva az egész épület. Szabadon álló széles kőlépcső kétemeletes falhomlokhoz visz, melyen át három ajtó a könyvtári olvasóterembe vezet. Közepett Athena óriási alakja áll. A padlót s a falak belsejét többszínű márványtáblák borították. A terem mögött díszes kőládában Julius Celsus Ptolemæanus nyugodott, ez Kr. u. 106-ban ázsiai proconsul volt és az ő emlékére építette fia a közkönyvtárt. Hasonló czélú épületeket találtak eddig Pergamonban, Tungadban és most már közismeretű, hogy Athenében az ú. n. Stoa Hadriani is hasonló czélra szolgált. Előadó érdekes előadásában a négy épület alaprajzával és beosztásával foglalkozott. *N. Balanos*, kiváló athenei építész az utóbbi években a Parthenon és az Erechteion megvizsgálásával van megbízva és ez épületek fönnmaradásának biztosítására szolgáló munkálatokat vezeti technikai szempontból. Ezeknek folyamatán néhány érdekes tapasztalást tett. Különös figyelemre méltó, hogy az Erechteion északi csarnokának mennyezetében talált egy négyszögű nyílást (*'οπαῖον*), ez azt a helyet jelezte, a hol a hagyomány szerint Poseidon háromágújával a sziklából fakasztotta a forrást. A *L. Frothingham* az úgynevezett diadalívek igazi jelentőségét kívánja megállapítani. Szerinte nem harczi diadalok megörökítésére és nem császárok dicsőítésére készült a legtöbb római vá-

* Arch Ért. 1905. 97. l.

rosban létezett arcus, hanem oly városi dísz-épületek voltak, a melyek a város nevét és méltóságát hirdették az érkezőknek a városi terület határán (pomerium). *V. Stais* az athenei múzeum egyik őre az Anticytherában talált régiségek korrendi megállapításával próbálkozott. *M. Clerc,* franczia archæologus massiliai domborművek jelentőségével foglalkozott. Legtöbbje női szobrot ábrázol ædiculában; úgy vélték azelőtt, hogy a nők halottakat ábrázolnak és hogy a Kr. e. V. században Phokæaból hozták. Clerc szerint némelyek lehetnek oly régiek, de mind Massilia környékén készült, mert e város környékén bányászott mészkőből készültek és nem halottas emlékekül állították azokat föl, de áldozati domborművek gyanánt templomok számára. *H. Maruchi,* a pápai régiséggyűjtemények igazgatója, az általa a legutóbbi időkben tett szerzeményekről és szobrokon végzett helyreállítási kísérletekről értekezett. *A. S. Aromitopulos* görög archæologus szűkebb hazájában Arkádiában lelt szobrokkal foglalkozott. A tegeai múzeumban őrzik Leochares híres Ganymedes csoportjának egy másolatát és a Praxiteles-féle Satyr, valamint a gyíkot ölő Apollo szobrának a mását. *Spiridion Lambros* az athenei stadiumban talált domborműves tábláról értekezett. A dombormű álló ifjút ábrázol, mellette a földön kosár áll és benne tekercsek vannak, kezében könyvformát tart, melyre stílusával ír. A fölirat szerint az ifjú a helyesíró Timokrates volt; az emléket anyja állította neki. *H. Schrader,* két domborművet magyaráz, melyet régóta ismertünk, a nélkül, hogy tudtuk volna, hogy hová tartoztak. Egyik az archaikus Hermes domborműve petasossal fején, a másik «a kocsira lépő alak». Schrader most kimutatta, hogy a két darab az Akropolison létezett ősrégi Athena templom képes szalagjából való. A két töredék együtt jár más darabokkal, melyek ugyanegy zophorosból valók és az első kisérletet mutatják a panathenei ünnepélyes fölvonulás ábrázolására, mely utóbb az Iktinos templomát is díszítette. *R. Herzog* a Kos szigetén vezetése alatt fölásott Asklepios szentélyben lelt óriási fejnek a fényképét mutatta be. Helyesen itélte meg a fej korát, mely szerinte hellenistikus korból való és úgy vélekedett, hogy valószínűleg Nagy Sándor eszményített arczképe volt. *Karl Robert* tanár e fölfogással szemben hajlandó azt hinni, hogy a fej Kos szentélyében tisztelt Asklepios Machaon heros feje volt. Egy cambridgei tudós nő Miss *I. E. Harrison* a delphii szentély rejtélyes E betűjéről szólt.

L. Dyer oxfordi tanár az Olympiában és Delphiben létezett az ú. n. kincsesházakról értekezett. A kincstartó épület vagy szentély volt és akkor megjelölték az isten vagy a hős nevével, a kinek a tiszteletére fölállították, vagy megjelölték a város szerint, mely állíttatta és ilyenkor *οἶκος*nak kell tekinteni, mely az illető nemzet közös gyülekező helye gyanánt volt használatban. *Dr. Basiner* varsói tanár a szü-

lést elősegítő antik istenségekről szól és a széles indoeurópai körben a gyerekek szülésére vonatkozó népies mondák magyarázatát kisérli meg. *G. Byzantinos* athenei tudós a régi szentélyekben fölállított áldozati emlékekről értekezett. *I. Dragatsis* a Piræusban székelő tudós Themistokles sírjának a helyét próbálja végleg megállapítani és a Piræusban talált nagyteriméjü kőnehezékekről szólt, melyek horgonysúlyoknak tekinthetők. *G. Baldwin* edinburgi tudós bemutatja kisérleteit a görög öltözet redőzetéről, *C. Mitsopulos* athenei szakember a görögök ásványtani ismereteiről szól. *M. Tsakyroglu* smyrnai orvos a Smyrna vidéki terracotta szobrocskák realizmusáról értekezik, különös tekintettel a torzalakokra, melyek néha az egész test eltorzítását mutatják, máskor meg csupán egyes tagok mutatnak groteszk alakítást. Azt találja, hogy mindkét esetben a természeti formák helyes megfigyelése észlelhető a miért is mondhatjuk, hogy az antik keramika a pathologiát találóan illustrálja.

A második osztályban * *Th. Skuphos* athenei tudós Megalapolisban és Larissában végzett palæontologiai ásatásokat. Ezeknek az volt az eredményük, hogy emberi csontokat csupán a Pleistocen-kor Cerigo-rétegében talált együtt ló, szarvas- és sertéscsontokkal. *Tzuntas* athenei tudós Thessaliában Dinimi és Sesklo mellett végzett fontos ásatásokat az athenei nemzeti múzeum számára ; becses leleteit ott láthattuk. A nevezett helyeken folytatott ásatásával lement a mykenei réteg alatt elterülő kőkori rétegig és ott az ifjabb kőkorból való kőfalakat talált, melyeknek alaprajza a mykenei kor palotájának előmintájának tekinthető : van előcsarnok, van megaron és van thalamos. A megaronban talált két faoszlopot. Ebből a helyiségből valók kőből és szarvasagancsból készült szerszámok. Az agyagedények közt vannak beszurkált díszűek fehéres vagy barnás töltelékkel a díszítő mélyedésekben. Ezekről a kutató úgy vélekedik, hogy Thrakiából hozták. Másfajta cserepek feketések voltak vörös vagy sárgás tekercs, zig-zeg vagy sakktáblás mustrákkal, ezekről meg azt hiszi Tsuntas, hogy belföldön készültek. Nagyon durva bálványidomokon kivül még aranycsüngő is volt ebben a rétegben. A kőkori réteget a pelasgoknak tulajdonítja. A fölötte következő bronzkori réteg szegényesebb és a cserepek kevésbé változatosak. Ezt a réteget a Minyektől származtatja.

G. Sotirides északi Boeotiában számos præhistorikus lelhelyet vizsgált át. Legtöbb akadt Chæronea táján. Egyiken régi áldozó hely maradványai, hamu, állati csontok, széntöredékek, cserepek, bálványok és hasonló tárgyak voltak egy helyütt. Az agyagcserepeket három cso-

* Valamivel részletesebb közlés a II osztály munkásságáról található Lissauer jelentésében Zeitschr. für Ethnol. 1905. 541. s k. ll.

portra osztja; a legszebbeket téglavörös máz borítja, eddig csupán Orchomenos táján akadtak ilyenek. A leletek közt öntőminta is volt, a mi azt mutatja, hogy a telep a bronz korba nyúlt bele.

Cl. Stephanos athenei tudós Naxos szigetén a mykenei kort megelőző sírokat ásatott föl; a sírmellékletek között talált márványból készült edényeket és oly agyagárút, melyet a krétai Kamares helység után neveztek el, a cserepek mellett némely sírban kis bálványok is voltak. Stephanos azonkivül az ægæi szigeteken ősrégi emberi koponyákat is gyűjtött és azoknak kraniológiai jellegével foglalkozik. *Lissauer* berlini tudós a rézkorról értekezett és mappák révén mutatta a kétélű rézbalták vándorlását Cyprus szigetéről déli Francziaországba és német vidékekre. Ugyanazt az előadását már a berlini anthropologiai társulatban is előadta és annak közlönyében közzétette kivonatát. (Zeitschrift für Ethn. 1905. 519. s k. ll.)

C. Zenghelis athenei tudós egy kérdéssel foglalkozott, mely német és magyar szakemberek révén már régebben napirenden van: vegyi vizsgálat alá vette az őskori réz szerszámokat és arra az eredményre jutott, hogy bizonyos fajta szerszámokban a rézhez nem ónt, de arzénicumot kevertek a fém keményítése czéljából.

Jelentékeny szerepet vittek az osztályban a krétai kutatások. *Miss Boyd* amerikai nő, a ki sokat áldozott krétai ásatásokra, előadást tartott a Hieropatrai félszigeten (keleti Krétában) is több helyütt, különösen Gurniaban és Vasilikiben fölásott őskori cserepekről.

A. I. Evans, a híres oxfordi tudós, kinek Knossos földerítése köszönhető, a krétai őskornak, melyet ő Minos után minosi kornak nevez, chronologiáját fejtegette. Ez a míveltség az újabb kőkortól az ú. n. geometriai izlés koráig három szakaszra oszlik. Az elsőt kezdetleges minosi időszaknak (Early Minoan), a másodikat középső minosi szaknak (Middle Minoan), a harmadikat késői minosi időnek (Late Minoan) keresztelt el. A fölosztás elfogadható, de az elnevezések helyessége tekintetében méltán támadtak kételyek, mert igaz ugyan, hogy a Minos-féle fényes kor a kutatások révén történeti valóság gyanánt tűnt ki, de Evans fölosztása szerint Minos kora a III. szakasz elejére talál és azért a megelőző korvkat bajos az ő nevére keresztelni. Azt vagy az ægaei nép után kellene elnevezni, mely akkor valószínűleg a műveltség főtényezője volt, vagy egyszerűen mykeneinek kellene mondani, úgy mint a görög szárazföldön.

Evans a főkorszakokat jelentékenyebb leletek révén jellemezte. Az elsőkből valók a «Haghia Triada» közelében talált legtöbb elégetett csontú sírokból származó leletek. A II.-ból való az az agyagmívesség, mely Kamares az Ida tövén fölásott lelőhely után a Kamares árú nevét viseli. Ugyancsak e korból, de későbbi alszakaszban keletkezett egy

híres falfestmény a «sáfrángyűjtő» és a «kigyós istennő» majolika szobrocskája. A III. korban Minos fénykorában keletkezett az a dombor-műves edény, mely két éve Haghia Triadában az olaszok kutatását jutalmazta; ennek mesterileg ábrázolt alakjai aratók ünnepét tüntetik föl, ezzel egykorú néhány érdekes fali festmény, a macska valamint a kúszó növények képe; valamivel későbbi alszakaszból való Minos trónusa, az udvari hölgyeket ábrázoló apró mű és a gipszből készült festett dombormű, mely hatalmas bikát ábrázol. A harmadik alkorszak kezdete a Kr. e. 1500 körüli időre talál, ekkor megy tönkre a knossosi palota. Azután következik a geometriai ízlésű keramika kora. Ily cserepek találkoznak oly sírokban, melyekben a halottak csontjai nem égettettek el. Más nevezetes változás, hogy a bronzot a vas használata váltja föl, általánossá válik a fibula, miből a knossosi palotában egy példány sem akadt. A geometriai ízlés korában a palota tája teljesen elhagyatott.

Ugyancsak a mykenei kérdéssel foglalkozott egyik előadásában *Oskar Montelius* a hires svéd tudós és hozzáfűzte egy másikban az etruszk kérdés régóta várt megoldását. Sok embert, különösen a classikai archæologusokat meglepte a széleslátkörű kutató álláspontja; mert legtöbben az ő megelőző tanulmányait nem ismerték és talán mert nem is adott még a kért problémáról oly szabatos képet, mint ezúttal. Abból most már közkeletűvé vált fölfogásból indult ki, hogy Kréta a mykenei ízlés legkorábbi góczpontja. E műveltséget szerinte aránylag csekély számú, de nagytehetségű néptörzs — a «mykenei» — emelte nagyra Ázsia és Egyptom befolyása alatt. «Mykenei» törzsbeliek vitték magukkal a míveltséget a görög szárazföldre, a hol a kevésbé művelt pelasgokkal vagy hellénekkel szemben úgy birták magukat föntartani, hogy hegyek ormára várakba vonultak, a mire Krétában nem volt szükségük, ott nyilt helyeken palotákban laktak. Mikor a dór vándorlás a «mykeneieket» kiszorította, kisebb részük meghúzta magát az ægæi tenger szigetein, nagyobb részük tengeren nyugat felé menekült az italiai félszigetre és ott «etruszkok» néven ismerjük. Hogy az etruszkok tengeren jöttek Italiába, azt már a régi írók, egyebek közt Herodotos, igen helyesen állítják. Ezt a régi fölfogást most Montelius archæologiai tényekkel bőségesen támogatja és e tényeket bőségesen tartalmazza nagyérdemű művének «La civilisation primitive en Italie» az imént megjelent II. kötete. Montelius e tényekkel azt bizonyítja, hogy az etruszkok míveltsége a mykenei civilisatiónak az olasz félszigeten való folytatása azon időponttól, a X. Kr. előtti századtól kezdve, midőn annak a fonala görög földön úgyszólván megszakadt.

W. Dörpfeld is szentelt egy előadást a mykenei világnak. Legtöbb súlyt a krétai, mykenei és homerosi paloták egymáshoz való viszonyára

és a népekre vetett, a kik azokat építették. Knossosban az ásatások a fölásott későbbi korbeli palota alatt régibb palota maradványai bőségesen világítják a helyzetet. Egy régibb palotát tönkretettek erőszakkal és építettek föléje újat. Phæstosban és Tyrinsban még nem találták meg a régibb palotát. A régibb építkezéseket Dörpfeld a karoknak és szomszédjaiknak a lelegeknek és lykiaiaknak tulajdonítja, azokat elűzték az achaiok. Homeros a mykenei kor későbbi phásisát ecseteli, ő az achaiok viselt dolgainak költői történetírója.

V. Stais, az athenei nemzeti múzeum őre, a mykenei várbeli sírokban lelt aranylemezű álarczokról azt véli, hogy fából faragott sírládákra voltak reáerősítve. *Maspero* nem fogadja el a magyarázatot. Utal arra, hogy Egyptomban is találtak ily aranylemezű álarczokat, de azok nem faragott faszobrokra voltak helyezve, hanem oly boritékra, mely csak nagyjából követett emberi formát. *S. Savignoni* olasz tudós a krétai sírládákon és edényeken szereplő madáridomokról azt véli, hogy az emberi lélek jelképei, a mivel szemben egy müncheni tudós, Bissing, azt a magyarázatot vitatja, hogy a kérdéses madarak és halak csupán a környező természetet, a tájképet jelzik. Ugyancsak Bissing a Bruckmann-féle táblák fonalán az egyptomi szobrászat fejlődési menetéről tartott előadást.

Waldemar Schmidt, dán tudós, a görög földön előfordult egyptomi régiségeket fölhasználja az egyidejű görög emlékek korhatározására. *L. A. Milani*, firenzei tudós, az ősgörögök vallásáról értekezik, mely szerinte a dactylok vallása, ezt az etruszkok vitték Italiába abban az időszakban, mikor a hellén előtti képnélküli vallás átment a vallás azon stádiumába, mely az isteneknek emberi idomot adott.

A harmadik osztály az ásatások a múzeumok valamint az emlékek megőrzésének kérdéseivel foglalkozván, szintén sok érdekes fölszólalásra nyújtott alkalmat. A legérdekesebb előadás egyike volt *Furtwänglere* az æginai Aphaia templom ásatása alkalmából lelt szobortöredékekről, melyek lehetővé tették, hogy a híres müncheni «æginéták» új fölállítását próbálja. Az általa javasolt új csoportosítást vetített képben is bemutatta. E szerint a nyugati oromban a szemben álló Athenától balra közvetlenül két balra álló küzdő harczos következik a belső előtt balra fekvő sebzett van, odább a balra térdeplő íjász és mellette balra az ugyancsak balra térdeplő lándzsa hajító következik, a bal sarokban a sarok felé irányuló halott fekszik. Ugyanez a sorrend a jobbik szárnyban jobbra irányult hasonló alakokkal ismétlődik.

A keleti oromban Athena jobbra lép, mellette a bal szárnyon harczos, a megsebzett balra álló harczos küzd, ennek lábai alatt hátra esik egy megsebzett, feléje fordul egy jobbra lehajló vitéz, ezután következik a jobbra fordult íjász és a sarokban fekszik fejével a sarok felé egy elhunyt harczos;

ugyanez a csoportosítás ismétlődik a jobbik szárnyon. Kétségtelen, hogy különösen a keleti oromnak ez az új csoportosítása jóval kedvezőbb, mint az eddigi feltevés, mert mindegyik szárnyon élénk küzdelem foly a hanyatt esettekért, kiknek kettős száma most már biztosan van megállapítva. Hasonlókép biztosítva van a fönmaradt színezés nyomai alapján a régi polychromia. Az Aphaia templomról, szobrászati díszítéséről és az ott folyt ásatásról még az idei év letelte előtt várható egy kimerítő monographia Furtwängler tollából.

R. Herzog, tübingai tudós, szintén vetített képek kiséretében röviden számot adott Kos szigetén folytatott ásatásairól, melyeknek eredménye, hogy most már az ottani Asklepios szentély jelentékeny maradványait birjuk.

Hiller von Gärtringen, berlini szakember, bemutatta a Thera (Santorin) szigetén általa fölásott régi Thera városának alaprajzát és maradványait, melyekről az imént jelent meg egy értékes monographiája. *K. Kurmiotis*, athenei szakember, az Athenében a Lykaion táján fölásott hippodromosról szólt. *Flinders Petrie*, az ismert angol kutató, Arabiában Sarabit-el-Khademben megállapított egy régi szentélyt, melyben semita templomformát vél fölismerni.

Élénk eszmecserére adtak alkalmat a régi emlékek helyreállítására vonatkozó kérdések. *P. Kavvadias*, a görögországi emlékek főfelügyelője szóba hozza a Parthenon nyugati zophorosát, mely helyén van és napról-napra kárt szenved, ha nem gondoskodnak róla valamikép. Két módja van, egyik, hogy ott marad a helyszinén, de kiegészítik a fölötte egykor létezett mennyezetet, mely megóvta, a másik, hogy leszedik, múzeumba teszik és az épületen az eredetieket másolatokkal pótolják. Kavvadias és Heberdey az első mód mellett foglalnak állást, Dörpfeld, Furtwängler és Homolle az utóbbinak adnának előnyt.

A legjelentékenyebb helyreállítás, mely Athenében az utóbbi évtizedekben folyt a stadion újjáépítése volt, erről szólt *A. Metaxa* athenei építész.

Th. Wiegand, a német birodalom archæologiai képviselője Konstantinápolyban, a didymai Apollo templom kiásója, fontos előadást tartott arról, mikép kell archæologiai ásatásokat vezetni és mikép kell a kiásott emlékek fönmaradásáról gondoskodni. Ugyancsak Wiegand részt vett az ásatásokról szóló tudományos közzétételére vonatkozó eszmecserében, melyet Furtwängler hozott napirendre. Furtwängler a fölásott emlékeket a szabad kutatás számára veszi igénybe, Kavvadias ellenben a kutatók erkölcsi és törvényes elsőbbségi jogát védi, bár ő is kivánja, hogy bevárható időhatáron belül adják ki a kutatók az ő monographiájukat és a lelt tárgyak ne legyenek sokáig hozzáférhetetlenek. Wiegand közvetítő javaslata az volt, hogy a kutatóknak időt

kell engedni az irodalmi közzétételre, de ideiglenesen évi jelentést méltán lehet tőlük kivánni.

C. Rados athenei szakember a tenger alatti kutatások módjait fejtegeti és ismerteti Ernest Bazin módszerét, mely legelőbb a vigói öbölben volt alkalmazva. Bazin kutató harangot bocsájt a vízbe, világító fényt bocsájt belé és a tárgyak kiemelésére alkalmas szerszámokkal dolgozik. Ugyanő az Antikythera mellett kiásott mechanikus gép töredékeit magyarázza, a mire Alexandriai Heron műveiben talált magyarázatot. *O. Russopulos* athenei szakember a régiségek tisztítását és megóvását fejtegeti és ad némely gyakorlati tanácsot.

Kedvezőleg fogadták *Cecil Smith* londoni tudós javaslatát a régiségmúzeumok közös védekezésére hamisítók ellen és *Ftinders Petrie* indítványát, hogy a veszedelemnek leginkább kitett nemes fémbeli régiségekről készüljenek facsimile-másolatok és azok cseréltessenek ki a múzeumok között.

A negyedik osztály epigraphiai és numismatikai előadásokban bővelkedett, ezekből csupán néhány általánosabb fontosságút emelünk ki e helyütt. *E. Babelon* értekezett az Athena-kép eredetéről és régi átváltozásairól az athenei pénzeken. *R. P. Jalabert* Syria görög és latin föliratainak a gyüjtéséről szól, melyet tervbe vett. *J. Mahaffy* a Ptolemæusok korából származó történeti érdekű papyrusokról értekezett, melyeket a Fayumban sarkophagokból kiemeltek. *P Jouguet* a Medinet Ghoranban megejtett ásatások alkalmával lelt szöveget mutat be, melyről Blass azt sejti, hogy Menander Apistos czimű darabjából való. *Hiller von Gärtringen* a berlini Corpus inscriptionum græcarumnak minusculákban közzéteendő új kiadást jelent be. Hasonlókép *A. Wilhelm* a görög írás fejlődési történetére tanulságos föliratok facsimile-gyűjteményéről értekezik. *P. Kavvadias* az Asklepios-szentélyekben lelt föliratokról szól, melyek gyógykezelés alatt állott betegektől maradtak fönn és ez alkalmul szolgál, hogy a gyógymódok is szóba kerüljenek. K. úgy véli, hogy Kosban épúgy, mint Epidaurosban sokáig csak csodakurákkal orvosolták a betegeket, csupán a római időben fektették a gyógyítást orvostani alapra. Ellenben Herzog úgy vélekedik, hogy már a görög időkben is alkalmaztak orvosi gyógyítást. Végül dr. *Chantemesse* megengedi, hogy az Asklepios-szentélyekben tudtak ideges bántalmakat helyrehozni és lehetséges, hogy a szentélyekbe az orvosi tudomány is hatolt be az idők folyamában, de az orvosi tudomány nem ott született.

*Az ötödik osztály*ban földrajzi és helyrajzi kérdéseket tárgyaltak. *G. Radet* bordeauxi tanár Pausaniasnak egy helyéből (VII, 6, 6) azt következteti, hogy a lydiaiaknak volt egy külön kerületük (*Κοινόν*). Dr. *Politis* athenei tudós az athenei helyrajzban az orchestrának és a heliastikus testület viszonyát tárgyalta. *R Loeper*, a konstantinápolyi byzanti intézet

titkárja, Attika mykenei korbeli községeiről értekezik. *Spiridion Lambros*, athenei egyetemi tanár a XVII. századi Athene városának velenczeiek által készült leírását mutatja be. *D. Kamburogles* athenei tudós Athene városának közép- és újkori helyneveinek származását ősrégi időkből való fönmaradására hoz példákat. *Ph. Negris* a Plato-féle Atlantis valóságos létezését vitatja. *D. Aeginitis* athenei tudós azt az érdekes tényt állapítja meg, hogy Athene éghajlata az utóbbi húsz évszázadban nem változott. *P. Rediadis* Athenéből a régiek hajózását technikai szempontból vizsgálja meg. *A. Georgiadis* athenei szakember Eretria városának helyrajzával és történetével foglalkozik. *G. Sotiriadis* athenei tudós Kallion városának Kr. e. 278-ban a galaták által történt ostromát és a galaták legyőzetését az ætoliaiak által tárgyalja. *A. Skias* athenei tudós a régi Korinthos piaczáról szól. *A. Damberghis*, athenei tudós az Asklepiosszentélyekben használt gyógyvizekről szól.

Ezen osztály tárgyalásaihoz a legbecsesebb adalékokat hét orosz szakember nyujtotta, a ki arra szövetkezett, hogy a görögség által Déli Oroszországban birt területének az emlékeit bemutassák és az ott folytatott ásatásokról adjanak hírt. Hogy előadásaikat érthetőbbekké tegyék, számos alaprajzot, térképet és számos épület- és egyéb régiségekről vett képeket állítottak ki a német arch. intézet termében, a hol ezt a becses apparatust mindenki kedve szerint tanulmányozhatta. A sort megnyitotta *E. von Stern* odessai tanár, az egész cyclus rendezője a Mykene előtti maradványokról és a Berezan szigetén általa fölásott ősi temetőről. *P. W. Farmakovszky* szentpetersburgi tanár a kobani leleteket ismertette. Külön a kobani tükrökről értekezett *S. Skebelew* Szentpetersburgról. A chersoni ásatásokat bemutatta *E. Pridik*, az Eremitage őre, az olbiaiakat Farmakovszky. A chersonesosi leletekkel, különösen az V. és IV. századi aranykincsekkel foglalkozott *W. Malmburg* dorpati tanár és Pantikapaionnak szentelt külön értekezést *M. Rostovtsew* Szent-Petersburgból, különös súlyt vetett a hellenistikus korbeli házak polychromiájára és a római korabeli sírok és sarkophagok diszítésére.

*A hatodik osztály*ban a byzanczi míveltség problémái voltak napirenden. *Th. Uspenszky*, a konstantinápolyi orosz-byzanczi intézet igazgatója a Serail könyvtárában őrzött oktateuch codexet ismertette, mely a Comnenok könyvtárából származik. A Serail-könyvtár ismertetése közben említ egy codexet II. Ulászlótól, melyet 45. szám alatt őriznek és melyről azt vélik, hogy Mátyás király könyvtárából származik. Blass is említi a Hermesben. (XXII., 219.) *J. Strzygowsky*, a híres gratzi tanár, a byzanczi fejedelmek ikonographiáját tárgyalja. *Spiridion* Lambros ugyancsak a modenai Zonaras-codexben fönmaradt császárképeket mutatja be vetítéssel. *A. L. Frothingham* amerikai tudós (Princetonból) a XV. századot megelőző byzanczi műtörténetről értekezvén, azt a kívánságát jelenti ki,

hogy e kor byzanczi emlékei gyűjtessenek külön Corpusba. *G. Millet* franczia szakember időelőttinek véli az ily vállalatot. Egyelőre monographiákra van szükség és ezek megszerkesztési módjára tesz észrevételeket. Fő kifogása, hogy legtöbbször elvétik az emlékek és a kor eszméi közötti összefüggést és a szakemberektől, kik a byzantin művészetet tanulmányozzák, azt kívánja, hogy az egyház történetét ismerjék.

D. Camburoglu athenei tudós az istenanyja Athenében használatos melléknevei ről szól. *G. Lambakis* görög szakember a Melos szigetén még létező keresztelő kápolnáról és katakombákról, a thrákiai Philippiben, Athenében, Keuchreæ és Amorgosban létező középkori keresztény emlékeket ismertet. *P. Karolidis* szintén görög szakértő két híres templom: a Hagia Iréne és a Hagia Sophia templomáról közli nézeteit. Az osztályban tartott legfontosabb előadások között volt *J. Strzygowsky*é a középkori hellén művészetről, melyben ismert nézeteit a keleti művészet nagy befolyásáról a középkori európai művészetre szokott élénkségével magyarázta. A másik igen fontos előadás *G. Millet*é volt. Millet előadja az athenei franczia iskola által megindított nagy vállalatnak tervrajzát, melynek czélja lesz egybegyűjteni a görög keresztény föliratokat. Ezzel a tervrajzzal egy albizottság alaposan foglalkozott és az osztály elfogadta. Itt csupán azt a két fő pontot emeljük ki, hogy a Corpusba fölveendők a 395től, Theodosius halálától 1821-ig, a görög függetlenségi háborúig terjedő föliratok és hogy a történeti érdekű föliratok facsimilékben fognak közöltetni.

A hetedik osztály az archæologia tanításával foglalkozott. Ez osztályban az eszmecsere elég élénk volt, mert a fő tárgy az archæologiának bevitele a középiskolába és ottani érvényesülésének módja és mérve iránt még nincsen végleg megállapodott közmegegyezés. Azt ezúttal is lehetett tapasztalni. Míg a kolozsvári egyetem képviselője, dr. *Csengeri János* azon az állásponton van, hogy az antik művészetet a gymnasium ötödik osztályától kezdve kellene az ifjúsággal megismertetni* *Alexander Conze* nem tartja ezt lehetőnek, de igenis óhajtja, hogy a class. philologusoknak legyen jártasságuk az antik művészetben és alkalmilag használják föl ismereteiket a classikus olvasmányok magyarázatában. *G. Seure* franczia tanár is körülbelül Csengeri álláspontjára helyezkedett, a mi ellen azonban *A. Albert Petit* párisi tudós pædagogiai érvekkel küzdött és nézete ez ügyben nagyon megközelítette A. Conze fölfogását. *J. E. Harry*, amerikai tudós (Cincinnati) az amerikai középiskolákról szól és azt mondja, hogy az 500 lyceumban csak kevés helyütt érdeklődnek a class. archæologia iránt és középiskolák számára csupán a Harvard-egyetem szervezett egy classikai archæologiai tanfolyamot, a princetoni egyetem egyet a kereszt-

* Lásd a középiskolai tanárok közlönyének május-juniusi füzetét.

tény archæologia tanítására. *G. T. Plunkett*, dublini tanár említi, hogy a dublini múzeum egyebek mellett fényképekből álló rendszeres sorozatokat készíttetett, melyek reá alkalmazott magyarázatok kiséretében kézről-kézre járnak. *Percy Gardner* figyelmeztet arra, hogy a régi érmekkel való foglalkozás igen alkalmas eszköz bevezetésül a régi kor tanulmányához. *H. C. Tolman* Nashvilleből inkább Homeros és a mykenei kor emlékei közötti összefüggést tárgyalja, mint a módot, hogy mikép kellene az archæologiai kutatások eredményeit az iskola számára értékesíteni. *J. Dragatsis* és *G. Papavasiliu* tanárok a görög iskolákba is szükségesnek vélik behozni az antik művészet tanítását, a mi természetesen különösen Athenében és egyéb főhelyeken, hol még építészeti emlékek is állanak és múzeumok vannak, sokkal könnyebb, mint Hellason kívül. *A. L. Frothingham* az archæologia tanítását képek segítségével fejtegeti. *S. Rzepinski*, neusandezi tanár a gymnasiumok számára arch. tanszergyűjteményt tart szükségesnek és ily mintagyűjteményre tesz javaslatot. Az élénk eszmecseréből, mely ez előadások fonalán keletkezett, kivehető, hogy mégis egyetértés van a szakemberek közt egy néhány fő pont iránt. A tanuló-ifjúságnak alkalmas arch. taneszközök révén lehető igaz ismereteket kell nyujtani az ókori emberekről és viszonyokról, különböző tanítási ágak kapcsán kell ez ismereteket közvetíteni, nem kell ugyan külön archæologusokat alkalmazni a középiskolákban, de a humanista tanároknak módot kell nyujtani, hogy az antik míveltségről kellő ismereteket szerezzenek.

Ez osztály körében került szóba az archæologiai nemzetközi könyvészetének vállalata. *H. Bulle*, Athenében székelő német tudós fejtegeti az új folyóirat tervét, mely minden nyelvű közlemények számára tért nyitna. A terv kidolgozása már *W. Wolters* würzburgi tanár kezében van és a német archæologiai intézet fogja a javaslatot a rokon tudományos intézetekkel közölni.

Ugyancsak ez osztályban folyt egy érdekes eszmecsere arról az előadásról, mely április 10-ikén délután 2 órától 3/44-ig lefolyt az athenei stadium hajlásában, a hol athenei dilettans társaság előadta a congressus tiszteletére ó-görög nyelven Sophokles Antigone czímű drámáját mintegy tíz-tizenötezernyi hallgatóság jelenlétében. A hely színét harántosan állított ház határolta, mely a királyi palotát jelezte, a fő szereplők ebből a házból léptek ki s oda tértek vissza. A háztól jobbról-balról jöttek a színtérre a hirnökök, a vak stb. A ház és a körszelvény között közepett oltár állott, melytől jobbra-balra körhajlásban csoportosult a tizenhárom egyénből álló chorus. A chorus énekelt, a dallam állítólag a delphii ének alapján volt szerkesztve. Kothurnust és álarczot nem használtak a színészek, de antik szabású, tarka színezésű öltönyben jelentek meg. A legtöbb előadó értelemmel, némelyik meghatóan játszotta szerepét.

G. Mistriotis, a régi drámák előadása kedvéért alakult társulat vezetője, az osztály ülésén fejtegette a társulat czéljait és indokolta a hétfői előadás rendezését. *Théodore Reinach*nak kifogásai voltak az előadás ellen. Szerinte a hely nem alkalmas színészi előadásokra. Herodes Atticus Odeonja vagy az epidaurosi színház megfelelőbb hely lett volna. Fölveti a kérdést, vajjon szakemberek számára rendezték-e, avagy a nép számára. Az előbbi szándék mellett korhűbbnek kellett volna az öltönynek lenni s a kart máskép rendezni, úgy a hogy a régiek rendezték, a zenének kevésbé modern színezést adni és az antik rhythmus szerint szavalni a verseket. Ha ellenben a népre kívánnak hatni, akkor nem antik, de modern nyelvű előadásokban kell a régi drámákat bemutatni, mert «a színház nem mise». Egy későbbi ülésben *S. Svos* athenei szakember válaszolt az ellenvetésekre és ha nem is sikerült Reinach kifogásait teljesen megczáfolni, tény, hogy a jelenvolt congressusi tagokra az előadás nagy hatást tett és ha nem is teljesen hű benyomást nyertek egy antik színműről, a mi talán mai nap már nem is lehetséges, de megközelítő fogalmat vittek magukkal a külsőségekről, sőt mivel Sophokles szövegét ismerik, az új görög kiejtés daczára is gyönyörködhettek az előadásban.

Az osztályok április 12-ikén fejezték be üléseiket. Párhuzamosan az osztályokkal naponként ülésezett az osztályelnökökkel kiegészített vezérlő-bizottság. Ott a fölmerült indítványok és javaslatok fölött tanácskoztak és megadták nekik a formát, melyben a határozati javaslatok a bezáró közgyűlés elé kerültek.

A befejező nagygyűlést április 13-ikán tartották meg *M. Karapanos* miniszter elnöklete alatt; *M. Homolle*, a congressus titkára működött mint előadó. Az első congressus számára kidolgozott ideiglenes szabályzatot a congressus helybenhagyta és a következő congressusok számára irányadónak jelentette ki. A következő congressusi ülésig a mostani szervező-bizottság megtartja működési körét és megbízatása addig tart, míg a második congressus az alól fölmenti. Határozatba ment, hogy a következő nagygyűlés legalább két év mulva és ne későbben tartassék, mint öt év mulva. A gyűlés helye dolgában két városról volt szó: Rómáról és Kairóról. Rómát mellőzték, mivel ott az utóbbi években nagyon sűrűn voltak nemzetközi gyűlések s így Kairót jelölték ki, a mit az egyptomi kormány jelen volt képviselője, M. Maspéro is helybenhagyott.

A congressus egyhangúlag kijelentett néhány óhajt. Egyik a régiségi múzeumok lajstromaira vonatkozik. Kívánatos, hogy a múzeumok intézői megegyezzenek a lajstromok közös módszer szerinti szerkesztésére nézve. Kivánatos továbbá, hogy a múzeumokban őrzött drágafémű emlékekről készüljenek hű másolatok és a múzeumok a egymással nemzetközi cserére lépjenek e másolatok dolgában.

Hasonlókép kívánatos, hogy a múzeumok a többszörös példányok kölcsönös kicserélésére nézve egyezzenek meg — és kell, hogy a múzeumok a hamisítók ellen lépjenek szövetségbe egymással. Végül helybenhagyta a congressus az ötödik osztályban fölmerült javaslatot a görögországi középkori helynevek összegyüjtése és Corpusba foglalása dolgában és kimondta annak szükségét.

Ellenben nem hozott a gyűlés határozatot a régi emlékek helyreállítása ügyében, mert alig lehetett volna ez ügyben közmegegyezésre jutni s a Parthenon nyugati zophorosának kérdését sem vitte azigazgatóbizottság a congressus elé.

A congressus hozzájárult a byzanti osztály indítványaihoz, a byzanti föliratok Corpusának, a byzanti ikonographiának, különösen a császárok képeinek összegyüjtéséről.

A javaslatok elfogadása után az elnök megköszönte a congressus tagjainak a megjelenést, A. Conze a congressus részéről a trónörökösnek megköszönte a buzgó érdeklődést, Karapanosnak az elnöklést, Kavvadiasnak és az előkészítő-bizottságnak a sikeres munkát. A görög nép éltetésével végződött az emlékezetes gyűlés.

*

A congressusi tagok társadalmi érintkezéséről és szórakoztatásáról bőven volt gondoskodva. Az athenei archæologiai szakintézetek termeiket nemcsak saját honosaik részére nyitották meg, de estélyeiken a congressus összes tagjai vehettek részt. Hasonlókép estélyt rendezett a város s az egyetem a gyülekezet számára, melyen jelen volt a király és az egész királyi család. A vezető tudósok számára a társadalom kiváló emberei díszebédet adtak, melyen a trónörökös elnökölt. A congressus alelnöke, Karapanos, szép falusi birtokán kerti ünnepet, egy gazdag újphaleroni birtokos díszes bált rendezett, az egyetemi fiatalság fáklyásmenettel, a város az Akropolis kivilágításával kedveskedett vendégeinek. A különböző országok diplomácziai képviselői több ízben vendégül hívták magukhoz saját hontársaikat. Kiváló előzékenységet tanusított irántunk br. Macchio, az osztrák-magyar nagykövet. Végül az athenei régészeti társulat a congressus kiváló képviselőit azzal tüntette ki, hogy tiszteleti tagokul választotta meg őket.

*

Az előzékenység számos tanujele fölötte kellemessé tette az Athenében való időzést, de megbecsülhetetlenné vált az ottlét a szakemberre nézve azon óriási haladások miatt, melyeket Athene az utóbbi évtizedekben a topographiai kutatások és a múzeumok gyarapodása dolgában tett. 1883-ban láttam először Athenét, akkor kezdték volt az Akropolison

a Parthenon táját a termősziklaig leásni. Az ásatásokat erélyesen folytatták, mert fölötte gazdag siker jutalmazta. A sziklát borító omladékban el volt temetve a Perikles előtti Athene művészetének tömérdek tanulságos emléke. Szakirodalmunk az attikai építészet és szobrászat ezen megnyilatkozását már régen értékesítette. Athene archaikus művészetével e maradványok alapján ismerkedtünk meg. A Parthenon közelében leástak az őstalajig, úgyszintén az északi fal vonalán és ez alkalmakkor magában az athenei várban kapták meg az ősi időből való maradványokat, melyek a mykenei korig vezethetők vissza. Egy más ásatás a Parthenon és Erechtheion között Athena ősrégi templomának az alapfalait hozta színre, melyek a Peisistratos előtti VIII. századi Polias-templom alaprajzát világosan engedik fölismerni. Az északi várfalban e régi templom oszlopainak a hengertömbjeit és fejrészeit lelték meg. Az Erechtheionnak most is folyamatban levő tatarozása e rejtélyes épület alkatrészeinek helyesebb megítélésére vezetett. W. Dörpfeld, az athenei helyrajz leghivatottabb kutatója, több órán át kalauzolta e helyeken a congressus tagjait. Ugyan ő tőle hallgathattuk több órai sétán az Olympieion úgy mint az Ilisos medrében bugyogó Kallirrhoë, a Stadion s a szomszédos épületmaradványok magyarázatát; az Ardettos magaslatáról az athenei helyrajz egyik leghomályosabb kérdésével, a tíz athenei kerület beosztásával és fekvésével foglalkozott és föntartás nélkül adta át a nyilvánosságnak évtizedes kutatásainak legsajátosabb eredményeit. Mikor kérdeztem, hogy ezeket a fontos magyarázatokat miért bocsájtja így közre, mielőtt írásban kiadta volna, az önzetlen, igazi tudóstól azt a választ kaptam, hogy hadd irják meg, hisz ezért adta elő! Fontosak Dörpfeld helyrajzi kutatásai a Peisistratos ideje előtti, valamint e fejedelem korából való nagyszerű vízvezetés megállapítása dolgában. Meglelte a föld alatt a város északkeleti határából az Areopagos és Pnyx közötti völgybe irányuló nagy vízvezetést és annak a fő kútját, a kilencz nyílása miatt Enneakrynosnak nevezett kutat, melynek holléte oly sokáig volt vita tárgya. A Peisistratidák nagyszerű alkotásának a mesterét is meg lehetett állapítani, ugyanaz a samosi építész csinálta, a ki saját szülővárosát is a hegyen átvezetett vízvezető alagúttal ajándékozta meg. Az alagútban a vizet oly agyagcsövekben folyatták, melyek Samosban és Athenében egyforma szerkesztési módot mutattak. A díszes kutat Kallirrhoënek is nevezték, ott állott a «Limnai» nevű városrészben. Dörpfeld ásatásai e helyütt a régi «Lenaion»-t, a szőlőtaposást föltaláló Bacchus szentélyét is kiderítették. Sok római épületet látni ez érdekes ponton, egyebek közt a Bacchus tiszteletére alakult Jobacchoi testületének a helyiségeit, a szentélyre és testületre vonatkozó föliratokkal.

Az Areopagos és Akropolis közötti nyeregben, a régi agora legkeletibb szélén a régészeti társulat néhány épületet ásott föl, valószínűleg

a Prytaneion helyén épültek, azon régi Prytaneion helyén, mely ott a vár legősibb időszakában létezett.

A város V-ik századi falának több helyütt, különösen a nymphák és múzsák dombján meglelték a nyomait és több kapunyílásra is bizton reá lehet már utalni. Legérdekesebb a nyolczvanas években az északnyugati részen fölásott várfalnak még fönnálló vonala és az ottani kettős kapu; ennek tája a városon belül és kívül tetemes részben tisztázva van előttünk, a Dipylon előtti sírokból is helyükön hagyták a tömegesebb emlékeket, míg a finomabb és kisebb domborműveket bevitték a nemzeti múzeumba.

Az Akropolistól északra elterülő későbbkori városrészben több jelentékeny római épület romjai állottak. Környezetük az utóbbi évtizedekben megtisztult az idők folyamában hozzátapadt házaktól és világos fogalmat nyerhettünk egykori rendeltetéséről. A régészeti társulat a kilenczvenes évek elején egy ott álló díszes márványkapú táját tisztíttatta meg; a kapu Augustus idejében épült és egy római közpiaczhoz vezetett. Egy attól nyugotra terjedő csarnokról megállapították, hogy II. Attalos pergamoni fejedelem építtette a régi athenei vásárpiacz legszélén. Két emeletes épület volt vásári czélokra, oszlopos folyosókkal, nyilt boltokkal és raktáraknak való zárt helyiségekkel. A római piacztól északra a «Stoa Hadriani» czímén ismert tekintélyes épület maradványait is átkutatták; Hadrianus itt tudós hajlamainak megfelelőleg díszes könyvtári épülettel és megfelelő olvasótermekkel ajándékozta meg az általa kedvelt Athenét.

Egy séta Athene kikötővárosában, a napról-napra gyarapodó Piræusban, arról győzött meg, hogy az itt létezett nagyszerű romok maradványai a modern kor építkezésének részben áldozatúl estek és eltűntek. Hiába kerestem az Akte keleti lejtőjén a kapút, mely az Aktét körülfutó fal és a déli hosszú fal táján még évtizedekkel ezelőtt létezett. A part hosszában is több helyütt tűnt el az egykor hatalmas tornyokkal erődített védőfal. A Zea- és Munychia-kikötőben az egykori hajóállások alapjaira csak nehezen ismerhettünk reá, ellenben még mindig ott áll és bámulatba ejt mindenkit a modern vasút közelében fölásott hatalmas fal és kőkapú, az V-ik század hatalmas erődítésének tanui.

A congressus Philios és Dörpfeld vezetése alatt testületi kirándulást tett a régi Eleusis romjaihoz. Philios éveken át a régészeti társulat költségén mintaszerűen ásatta föl ez érdekes és terjedelmes területet, hol az ókorban a Demeter istennő tiszteletében rejtélyes szertartásokkal ülték meg a természet mysteriumát. Az ásatások mutatták, hogy a mérsékelt emelkedésű domb oldalán álló telep már a mykenei korban létezett és már a perzsák invasiója előtt volt itt szentély. Mikor a perzsák Eleusist elpusztították, a perikleikus kor nagyobb fényben újjáterem-

tette az istennő szent telepét, pompás fallal vette körül s óriási mérvű templomot állított a közepére. A sok oszlopú sajátszerű templomot csak utóbb fejezték be, századokon át építettek rajta; a mi most még fönnáll belőle, sok százados kibővítés eredménye. Legépebben maradt meg, a mit a rómaiak építettek. A körülfalazott területhez az athenei Propyleion mintájára a szikla tövén díszes nagy előcsarnokot emeltek, melyhez két felől diadalíveken át jut az ember, széles lépcsők egy második díszes oszlopkapun át vezetnek fölfelé a térségre, hol széles fönsíkon még most is áll a főtemplom (Telesterion) számos oszlopa két hátsó oldalán a sziklába metszett lépcsőzetes ülőhelyekkel, a honnan sok száz ember nézhette a fáklyásmenet éjjeli fölvonulását. A főegyház közelében a szentélyt kezelő tanács ülésező termei is fönmaradtak; a mélységben pedig ott vannak még a napon szárított agyagtéglákból épített ősi falak s némely közökben a perzsák előtti korból származó kőtemplom maradványait is megállapíthatjuk. A lejtőn följebb barlangot mutatnak. A hogy Delos szigetén hasonló barlanghoz fűzik az ősi istentisztelet kezdeteit, itt is ugyanoly traditio él. A hegy tetején három szobás érdekes kis múzeumba gyüjtődik a legtöbb helybeli cserép- és kőtárgy. Legtöbbje természetesen a Demeter tisztelettel kapcsolatos. Azonban a legszebb eleusisi domborművet, azt, melyet ezen a kitüntető czímen régóta ismer a szakirodalom, még sem itt őrzik, de Athenében, a nemzeti múzeumban.

*

Az athenei múzeumok tanulmányozására a congressus kezdete előtt egy csöndes hetet fordíthattam. Emitt is bámulattal győződhettem meg az utóbbi húsz esztendő óta bekövetkezett óriási haladásról. Két múzeum telt meg azóta emlékekkel. Az Akropolison a Parthenontól keletre eső tájon, a hol a szikla eredeti szintjéig takarították ki a perzsák után keletkezett omladékot, szerényebb külsejű múzeumban egyesítették az Akropolison lelt emlékeket.

A mi ebben a kilencz teremben áll, szemünk elé vezeti az attikai művészet kezdeteit az archaikus kortól kezdve a második virágzás közepéig. Az ősi emlékek nagy része puhább fajta mészkőből való és színezett. Az oromcsoportok az építészeti szobrászat kezdetei, tárgyuk Heraklesnek a lernæi hydra, a haltestű triton és a három fejű typhon elleni küzdelme, más templomoromból való Athena küzdelme a gigasok ellen; egész sor athenei hajadon tölt meg egy termet; ismerjük a merev tartású szobrokat, köztük van az Antenorféle szobor is. Áldozati domborművek templomok tájáról váltakoznak föliratos talapzatokkal, melyekről a szobrok elvesztek. A Parthenon keleti ormából és keleti zophorosából jelentékeny darabot őriznek, a londoni Elgin-márványok gipszmásolatait is csatolták hozzá; a gyűjteményben becses darabok vannak az Erechtheion zophorosá-

ból és legkedvesebb domborművei közé tartoznak a Nike-templom körüli védtámról maradt kecses Nike-alakok.

A nemzeti múzeum épületét jóformán a város szélére építették. Sok oszlopú homlokát nem lehet sikerültnek mondani. A huszonnégy terem, melyet eddig a közönségnek megnyitottak, világos és magas ugyan, de egyik-másik terme dohos, sőt a falon több helyütt nedvességről tanuskodó foltok vannak. A szobroknak ugyan nem árt a nedvesség, de kedvezőlenné válhatik ez állapot azokra a kényesebb fém- és csonttárgyakra, melyek a középső teremben (II.) az őskorszak becses hagyatékát képviselik. Ennek az őskori gyűjteménynek igazi alapítója Schliemann Henrik. Az ő mykenei, tyrinsi és orchomenosi ásatásaiból eredt gazdag aratás van itt együtt. Azóta az őskor nyomait a görög szárazföldön másutt is meglelték. Spatha, Menidi, Thorikos, Vaphio és sok más hely vált híressé kupolya-sírok által és a sírokban lelt becses emlékek révén. Az újabb leleteket szintén a II. teremben központosították; e terem tartalmával foglalkoztak leginkább a congressus harmadik osztályának előadásai. A mykenei műveltséget sehol oly teljességben nem tanulmányozhatjuk, mint itt, csupán a herakleioni (candiai) múzeum kezd vele versenyezni, de abban ismét csupán a krétai őskor emlékeit gyüjtik együvé. A mykenei teremben az ú. n. királyi sírokból való kardpengék incrustatióját néztem közelebbről. Semmiféle leírás és rajz nem adhat kellő fogalmat e remekek igazi természetéről. Gondos szemléletnél úgy találom, hogy a négy incrustált pengén rendszerint sík fölülettel birnak a bronzpengébe fektetett fémlemezek; a harmadik penge oroszlánjait ábrázoló lemezek azonban nem laposak, de mint lapos domborművek emelkednek ki a környezetből. Ugyanezen a pengén legsajátszerűbb a felhők képe. A felhő belsejében van hullámzó aranyozott szallag, ezt körülveszi szélesebb ezüstszínű sáv és az egészet bekereteli keskeny, sötétes sáv. Nem tudom, hogy sötétebb aranyból való-e ez a lemez vagy rézből. A felhők képe lapos, de a különböző fényű lemezek egymás mellé rakásával majdnem plasztikussá vált a hatás. A pengék rajzaiban előforduló vadászok paizsai mindig ezüstlemezűek. Háromféle paizsidomot lehet megkülönböztetni, kettő szögletes, négy- vagy ötszögű; a legjellemzőbb a hegedűforma kettős kihajlású paizsidom, melyet a mykenekori edényfestményeken is szoktunk látni. Ez a körülmény talán azt tanusíthatja, hogy az Afrikára emlékeztető oroszlánok és a lotos levelek daczára e pengék még sem feltétlenül tekinthetők egyptomi származású árúczikkeknek, de a munkás, a ki talán egyptomi volt, ott készíthette a mykenei fejedelmek udvarában.

Nyolcz teremben sok ismerős szoborral találkozhattunk, melyek közül leginkább az utóbbi évtizedek gyarapodása érdekelt.

Itt vannak az ősi merev ifjúalakok a bœotiai Ptoon-hegyen állott

Apollo-szentélyből. Ugyancsak Bœotiából való, Tanagrából származik Dermis és Kitylos kettős szobra, Arkadiából hoztak egy archaikus ülő női szobrot, mely a didymai ülő szobrokra emlékeztet, a francziák delosi ásatásai az archaikus művészetet Naxosi Nikandre áldozati ajándékával és egy ősi korbeli álló női alakkal gazdagították; a Furtwängler-féle legújabb æginai ásatásból az Apheia-templom ormából való részletekkel, különösen egy becses fejjel gyarapodott a gyűjtemény.

Behozták a Skopas-féle tegeai templom környékén lelt becses fejeket, melyek Skopas művészetének fölismerésére oly fontos támpontokul szolgáltak. Az Eleusisban folytatott ásatásokból csupán néhány becses darab került ide. Ilyen Eubuleus feje és egy Polykleitos-féle jellegű ifjú. Kavvadias az ő epidaurosi ásatásaiból behozott Nike-szobrokat, becses architektonikus részleteket, Asklepios tiszteletére készült domborműves áldozati emlékeket, Asklepios-szobrokat, Dionysos-szobrot és egy Aphroditét. Fölötte becses a francziák mantineiai ásatásából előkerült domborműves talapzat, melyen rajta állott Praxiteles ismeretes csoportja. Lykosurában a görög régészeti társulat 1889-ben igen szerencsés ásatást folytatott. Megtalálták a Despoina szentélyét és onnan Damophon műveiből becses töredékeket hoztak. Legérdekesebb egy női fej, talán Despoináé és a szobor köpenyege, továbbá egy erőteljes férfifej, talán Anytosé volt. Praxiteles idejéből való egy Hermes-szobor Andros szigetéről. A dr. Waldstein-féle argosi ásatásnak több érdekes darab köszönhető, legbecsesebb egy Hera-fő, melyben az argosi Heraion szent szobrának másolatát vélik látni. A rhamnusi ásatásból Themis óriási szobra került elő és Aristonoë, Nemesis egyik papnőjének a szobra Kairestratos művésztől a IV. században. A francziák delosi ásatásából származó szobrok közül ismeretessé vált a Polykleitos-féle diadumenos jó másolata, egy óriási atléta szobor és Nikeratos műve, a pergamoni iskolával legszorosabb rokonságban levő gallus harczos csonka szobra.

A VII. teremben fölállítottak néhány szobrot azokból, melyeket 1901-ben Cerigo (a régi Kythera) szigete táján a tenger fenekéről emeltek ki. Vannak köztük bronz- és márványszobrok. Egyik márványszobrot még borítja az évezredeken át reá rakódott kagylóréteg. Egy bronzszobrot sikerült számos töredékből helyrehozni, a természetnagyságot fölülhaladó méretü meztelen ifjút ábrázol kinyujtott karral; a IV. század elegantiáját mutatja. Egy kisebb bronzszobor ugyanonnan Polykleitos munkáinak az arányait őrizte meg.

Az athenei régi temetőkből és másunnan behozott sírtáblák, sírok fölé állított domborműves márványedények, sírládák és áldozati domborművek megtöltenek négy nagy termet. Ez a gyűjtemény és a három teremben sűrűn fölállított festett edények sorai számra talán egyedül állanak. Mindkét gyüjtemény leginkább az attikai művészetet tárja föl

és kézzelfoghatólag mutatja, mennyire termékenyítette a nagy mesterek ízlése az iparművészetet. Az edénygyűjtemény nem szorítkozik az attikai műhelyre, de Korinthos, Chalkis és az edénygyártás egyéb góczpontjait és időszakait is jól képviseli.

Az edényekhez csatlakozik három teremben az agyagplasztika. A legkedvesebb szobrocskák Tanagrából valók. Myrina kevésbé kedvezően van képviselve. A többi lelőhely közül Argost és Eretriát emelem ki.

A milyen gazdag a kisebb bronzok gyűjteménye, oly szerény a görög és római kori arany ékszerek kiállítása; a metszett kövek sora sem ad elegendő fogalmat arról, hogy mily magaslaton állott az ókorban a glyptika.

A földszintes termek sorai közé beékeltek kettőt, melyet magánemberektől ajándékul kapott gyűjteményekkel töltöttek meg. Egybe (III. terem) a J. Dimitriu-féle egyptomi gyűjteményt tették, a tizenhetedik teremben Karapanos gyűjtése kapott helyet. Karapanos leginkább három helyen rendezett ásatásokból szerezte tárgyait. Corfú szigetén ezerszámra talált agyagedényeket. Bronzai legnagyobb része a híres dodonai jósda területéről származik és harmadik alkalommal Nicomediában Diocletianus császár palotájában végzett igen sikeres ásatást. Innen kapta azt a díszes római bronzbigát, mely e terem legnagyobb ékessége. Magyar kutatóra ez a darab a polgárdi ezüst tripossal való szoros stilisztikus rokonsága miatt birhat legtöbb érdekkel. A két tárgyat ékítő nereidacsoportok annyira megegyeznek egymással, hogy a két késő római remekmű alighanem ugyanegy művészeti góczpontban keletkezett.

*

Nem volna teljes a congressusról szóló jelentésem, hogyha legalább röviden nem említeném a congressussal kapcsolatos két tengeri utat, melyre idején közzétett tervrajz a nemzetközi tudományos gyűlés tagjait meghívta. Köztudomású, hogy az athenei német archæologiai intézet első főtitkára, W. Dörpfeld, mintegy két évtized óta évenkint szokott husvét táján szakemberek és szakkedvelőkből alakuló társaságokat Görögország nevezetesebb helyeire kalauzolni. A mostani két kirándulást úgy rendezték, hogy két hajó vitte a résztvevőket, egyik Dörpfeld, a második Spir. Lambros vezérlete alatt állott és a programm két szakaszban előbb nyolcz napi időtartamban a szárazföldi görögség nevezetesebb góczpontjait ölelte át, utána pedig a görög szigetek és a kisázsiai partvidék fontosabb helyeit kívánták az utazóknak bemutatni és ennek megfelelőleg mintegy két hétre terjedt a második út. Dörpfeld útiterve oly lelkes fogadtatásra talált, hogy mintegy százhúsz résztvevő találkozott. A Margherita és Antigoni görög hajók, melyeken a nemzetközi társaság huszonegy napi útját megtette, nem sok kényelmet nyujtottak ideiglenes lakóiknak, de a mit

ez úton láttunk és a kalauzoló szaktársaktól, különösen a fáradhatlan W. Dörpfeldtől tanultunk, minden résztvevőnek oly megbecsülhetlen nyereségnek tűnt, hogy az út minden fáradalmát és kényelmetlenségét szívesen eltűrtük.

Hajónk április 14-ikén az argosi félsziget körül fekvő szigetek közt Naupliába vitt. Ez néhány napra kiinduló góczpontunk volt. Első nap délután Tyrins várát jártuk be Dörpfeld kalauzolása mellett. Második nap (ápr. 15.) Asklepios leghíresebb szentélyét Epidaurost látogattuk meg, hol évek óta folyik az ásatás Kavvadias vezetése alatt. Az ő kalauzolása alatt jártuk be a helyet. Harmadik nap ugyancsak Naupliából előbb vasúton Argosba mentünk és az ú. n. Aspis-dombra másztunk Dörpfeld vezetése alatt, majd vasúton Mykene állomására indultunk és onnan fölvezetett Dörpfeld előbb a kupolyasírokba s azután a várba. Este Naupliában voltunk. Az éjjel megkerültük ismét az argosi félszigetet, reggel a korinthosi csatornán mentünk át és a korinthosi kikötőben kötöttünk ki (ápr. 17). Onnan kétkerekű kocsikon Ó-Korinthosba hajtattunk, a hol az amerikaiak nagymérvű ásatásai tárultak föl előttünk. Még az esti szürkület beállta előtt hajóra szállottunk és a korinthosi öblön végig menve, következő reggel (ápr. 18) az elisi parton Katakolóban kötöttünk ki. A parti állomásról Pyrgosba s innen Olympiába vasút vitt. Olympiában Dörpfeld egészben egy délelőtti és egy délutáni előadás fonalán mutatta be a romokat. Közben a múzeumban Karl Robert és von Duhn tanárok magyarázták a kiválóbb emlékeket. Este 10-kor vasúton ismét hajónkat értük, mely Leukas felé vitt bennünket. Április 19-ikén három előadásban volt részünk. Az epirosi parton Nerikosnál kötöttünk ki és onnan végig néztük a sziget és a szárazföld közti vízi utat és láttuk, hogy Leukas, miként Dörpfeld kezdettől fogva vélte, sziget volt. Majd magán a szigeten, Idrinél kötöttünk ki, néztük Dörpfeld ásatásait, egy sziklán épült erődöt és a két forrást, melyet ő a homerosi Ithaka leírása szerint megállapított. Több órai vándorlás után a hajóra visszatértünk és végig hajóztunk Leukas keleti partján, s egyebek mellett láttuk a sertések öblét (Syvota-öböl) az Odysseában említett helyet hol Telemachos hazatérve partra szállott és láttuk a vele szemben levő sziklás szigetecskét (Arkudi = Asteris), hol a monda szerint a kérők Telemachost meglesték. Ezt a több órai utat fáradhatlan vezérünk nemcsak tanulságos helyrajzi magyarázatokra használta, de terjedelmes előadásban az Odyssea földrajzi és néprajzi hátterét ecsetelte arra az eredményre jutván, hogy minden jellemvonás Leukasra talál. Este volt, mikor a *most* úgynevezett Ithaka sziget kikötőjébe értünk. Ott már csak a parton lépcsőzetesen sorakozó lámpafényeket észleltük. Az éjjelt ismét uton töltöttük el és reggel, miután az egész korinthosi öblön végig haladtunk partra szállottunk Iteában, Delphi kikötőjében, hogy

kocsin fölmenjünk megtekinteni a francziák által fölásott Delphi romjait. Itt az ásatások sok évi érdemes vezetője, Homolle volt kalauzunk de a színházban s a legutóbb fölásott stadiumban W. Dörpfeldnek adta át vezetést. Délutánunkat a gazdag delphii múzeumnak és a Marmaria területén legutóbb fölásott antik középületeknek szenteltük.

A következő éjjel átmentünk a korinthosi csatornán és reggel Aegina városában szállottunk partra. E kicsi, de sok érdekes emlékkel túlhalmozott múzeumban Furtwängler szolgáltatott magyarázatokkal, ugyanő vezetett a város elé az Aphrodite-templomhoz, a hol ásatásai folynak. Délután a sziget keleti szélén partra szállva, fölmentünk az Aphaia-templomhoz; ennek tövében lelték a Münchenben őrzött «æginetákat» és a két utóbbi évben Furtwängler szerencsés volt az itt folytatott ásatásánál e szoborcsoportokat egy fejjel s néhány töredékkel kiegészíteni és sikerült neki ott lelt fölirat alapján végre a templom igazi nevét megállapitani.

Utunk első szakaszának ez volt az utolsó pontja, a honnan a Pyræusba hajóztunk, hogy pár órát Athenében tölthessünk.

Ugyanaz nap este kezdődött a szigeti út és ezen április 22-ikén első megállóhelyünk volt a hajdani Delos szigete, a francziák több évi archæologiai működésének terjedelmes színhelye. Hajdan a görögség egyik vallási központja volt, most elhagyott hely; azért az összes elmozdítható leleteket a szomszédos nagyobb szigetre, Mikonosba vitték, a hol következő nap (ápr. 23.) reggeli óráit az ideiglenesen, több helyütt beraktározott szobroknak és edényeknek szenteltük. Ezután Phylokapiba, Melos szigetére vitt a hajó. Az angolok ott fölástak egy kőkori telepet. Az éjjelt úton töltöttük Thera (Santorin) felé, a hol a kora hajnalban (ápr. 24.) a hajdani krateren képződött vulkanikus sziget belső körét jártuk be és azután a külső körén partra szállván, lóháton emelkedtünk Hiller von Gertringen vezetése alatt az általa öt évi szorgalmas munkával kiásott régi Thera városhoz. Ugyancsak lóháton végig nyargaltuk a szigetet, hogy Merovigliben megtekintsük a sziget érdekes múzeumát. Következő reggel (ápr. 25.) Kandiában, Kréta sziget fővárosában szállottunk partra. Ott első dolgunk volt a Kréta szigetéről az utóbbi években egybegyüjtött tetemes leleteket az ideiglenes múzeumi teremben megszemlélni. A délutánt Knossosnak szenteltük, a hol a látogatók nagy tömegét Dörpfeld és Arthur Evans kalauzolták.

A következő nap (ápr. 26.) Gurniának és Palaikastrónak volt szentelve; előbbi helyen egy amerikai nő, Miss Boyd, az utóbbin angolok ástak föl egy-egy mykenekorabeli szerényebb telepet.

Folytatván a sziget keleti részének körülhajózását, reggel Matalában szállottunk partra (ápr. 27.) és onnan lóháton indultunk az olaszok által Knossosban és Hagia Triadában fölásott mykenekorabeli paloták szem-

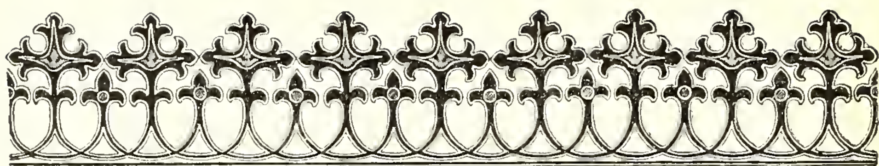
léletére. Ott voltak maguk a jeles kutatók, élükön a krétai kutatások megindítója, Halbherr tanár.

Hosszú tengeri úton, a következő nap (ápr. 28.) esti óráiban Kis-Ázsia délnyugati csúcsához értünk, a hol pár órát Knidos romjainak szenteltünk s onnan tovább menve, másnap délelőtt (ápr. 29.) Herzog tanár vezetése alatt a Kos szigetén Herzog által fölásott Asklepios-szentélyhez tartozó épületeken jártunk végig. Délután hajóink átmentek a kis-ázsiai partra, Kovellában kikötöttünk s onnan gyalog elsétáltunk a didymai Apollo-szentély óriási romjaihoz, a hol Wiegand tanár fog a legközelebbi években ásatni. A következő napot (ápr. 30.) egészen Samos szigete vette igénybe. Kikötöttünk Vatiban, megnéztük Dörpfeld vezetése alatt a régi Samos nagyszerű vízvezetékét, mely alagúton hozta a hegy túlsó oldaláról a samosiaknak a vizet, délután az oriási Heraiont tekintettük meg, hol a görög régészeti társaság viszi az ásatásokat és az estét ugyancsak a szigeten az új fővárosban, Tiganiban töltöttük. Utunkban a következő pont volt Ephesos. Reggel (május 1-én) Skalanovában partra szállottunk és lóháton a régi Ephesosba menve, ott az osztrák intézet titkárja, az ásatások vezetője, Heberdey tanár kalauzolt. Odább, Ephesuson túl, az óriási Artemis-templom romhalmazában az angolok kezdték újból régebben abbahagyott ásatásaikat. A következő nap (május 2.) egészen Pergamoné volt. Dikeliben kikötöttünk, onnan kocsin Pergamonba mentünk és Dörpfeldnek mintegy négy órai vezetése alatt hozzávető fogalmat szereztünk e nagyszerű hellenistikus hegyi városról. Görög utamat (május 3-ikán) Trója falainak a megszemlélésével fejeztem be. Itt a fáradhatlan Dörpfeld a tudomány terén legfontosabb csatáját nyerte volt meg annak idején és azért nem csuda, hogy e falak tömkelegének szabatos megállapításában fénylett leginkább az ő páratlan tudása és éleslátása.

Néhány napot Konstantinápolyban töltöttem, a hol Loeper tanár, az ottani orosz byzanti intézet titkára kalauzolt és bevégeztem utamat Bukarestben Tocilescu tanár társaságában az adamklissii domborművek és a petreosai kincs szemléletével.

Karlsbad, 1905 aug. 20.

Hampel József.



EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ÚTI JEGYZETEK SZENTGYÖRGY-SZOBROKRÓL.*

Alkalmam volt az idei nyáron megfordulni Prágában, Münchenben és Nürnbergben és mivel legutóbb figyelmünk ismét a mi kolosvári mestereink prágai remekműve felé fordult, nemcsak a Hradsinon álló szobrot néztem meg újból, de a müncheni és nürnbergi múzeumokban őrzött középkori Szent György szobrokra is vetettem néhány pillantást.

Mindenekelőtt azt a kellemes tapasztalást tettem, hogy az osztrák Baedeker műtörténésze már tudja, (a miről sok német műtörténésznek még a legutóbbi időkben sem volt tudomása), hogy ezt a szobrot kolosvári művészek készítették,** de másrészt nem vettem észre, hogy Baedekernek a szoborról szóló néhány sora elé rakott kitüntető csillagja sok látogatót csalogatna a kút felé, pedig azon az augusztusi délutánon, mialatt ott időztem, néhány tuczat ember kereste föl a cseh királyi várat és köztük fél tuczat hazánkfia is volt.

A szobor most mást látszott mutatni, mint a mikor korábban láttam. Mintha a bronz patinája az újabb lemintázások alatt szenvedett volna, megtompúlt a fénye, a mi régi bronzok másolásánál rendszerint be szokott következni.

Kerestem rajta régi aranyozás nyomait, mert a nagyváradi szobrok is aranyozottak voltak. Azonban ez időszerint már sehol legkisebb aranyozás sem látszik. Lehet, hogy arany fölületétől akkor fosztották meg, a mikor helyreállították.

A müncheni germán múzeum új fegyvertermében gipszmásolatát birják. Ezt bronzszínnel borították és olyan módon aranyozták, hogy úgy hat, mintha az idők folyamában az arany helyenkint lekopott volna róla. Mikor így «helyreállították» a lovasszobrot, alighanem helyesen jártak el, pedig nem ismerték hazai íróink följegyzéseit a váradi szobrokról. A kisérlet jól sikerült, az aranyozás annyira hozzá illik a szobor

* Kiegészítésül a «Kolosvári Márton és György» czimű közleményhez 125—137.

** Österreich von K. Baedeker 1903. 272. l «Das kleine Reiterbild des H. Georg auf dem Brunnen im zweiten Burghof ist 1373 von den Meistern Martin und Georg von Klausenburg in Bronze gegossen (das Pferd 1562 ausgebessert)»

miniaturszerű intim stílusához, hogy még szembetűnőbbé válik az a benyomás, hogy e szobor készítői az ötvösök köréből valók és az ötvösgyakorlatból mentek át a nagyobb méretű bronzszobrászathoz. Sok aprólékos részlet, a küzdelemnek inkább symbolikus jelzése, mint erőteljes jellemzése, az ifjú gyöngéd arányai, a sok megtört vonal, a fölületek nyugtalansága, mind összhangban van az aranyozással, sőt azt lehet mondani, hogy igényli az arany tündöklését.

Igaz, hogy vele még inkább erősödik az a benyomásunk, hogy a szobor inkább dekorativ szándékkal készült, mint arra, hogy az építészettől független, önálló mű legyen.

Mikor a nürnbergi múzeum finom érzékű igazgatójával néztük a vitéz lovast, társam ugyanazt a nézetet vallotta, melyet bennem is mindig keltett a csoport szemlélete: sem elölről, sem a hátsó hosszoldalról nem nyújt kielégítő képet, csupán egy oldalú szemléletre komponálták a művészek és így kikerülhetetlen a következtetés, hogy kezdettől fogva háttérhez, templom falához volt gondolva, a melyhez látszólag mint erős dombormű viszonyult. A nürnbergi igazgató is fal mellé tette volna a gipszmásolatát, hogy ha a fegyverteremben talált volna számára fal mellett díszesebb, méltóbb helyet, mint a hová tette. Kérdésemet, hogy mi a véleménye arról, hogy a mű hol készülhetett, a helyszinén Prágában, a hol fölállították a művészek, avagy messze tőle Nagyváradon, és a kész szobrot szállították-e Prágába, Bezold a művész és tudós csudálkozással hallotta. Szerinte több mint valószinű, hogy a magyar szobrászok jöttek Prágába, semmint kész művüket küldték volna oda; vagy ha Prágában nem is végezték el az egész munkát a műszerető IV. Károly szeme alatt, bizonyosra vehető, hogy maguk szállították darabonkint az öntvény egyes részeit Prágába és ott illesztették egybe.

Az eredetinek közelebbi szemlélete valószínűvé tette, hogy nem egy darabból készült. Nem volt módom állványról kellő közelségben megvizsgálni az egész csoportot és így nem birom a régi és újabb forrasztási vonal nyomait szabatosan fölsorolni, mégis egyet-mást észleltem, a mi föltevésemet indokolja. Egyik észleletem a haj technikus kivitelét illeti. A haj egymás mellé rakott sodronyszálak csoportjaiból készült s a csoportok egymáshoz forrasztattak, sok helyütt hézagok vannak köztük. A homlokon a hajat hengerded tekercsek szegélyzik, melyeket a belül erősebb sodronygyürű csatol össze egymásközt és oda erősít az alaphoz.

Más észlelet érthetővé teszi, miként lehetséges, hogy a paizsot annak idején valaki elválaszthatta az egésztől és eltüntethette. A paizs nem ott volt, a hová képzeltem,* nem a felső bal karon ült, de nyil-

* Arch Ért. 1905 132. l.

vánvaló, hogy a bal kéz ujjai rajta nyugodtak. Most is meg van még az eredeti szobron a bal tenyér két oldalán kiálló erős sodronyból hajlított két vízszintesen álló hurok-féle nyújtvány, melybe a paizsot be lehetett akasztani és a ló hátán mintegy a has közepéig leérő szíj végén kiálló kis karikának alig lehetett más czélja, mint az, hogy a paizs alsó csúcsát, vagy jobbik oldalának a szélét hozzá erősítsék. Így tehát a vitéz paizsa ott ülhetett a bal czombján és úgy látszott, mintha a lecsüngő bal keze rajta nyugodnék. Érthetetlen előttem, hogy a kik a gipszmásolatokat csinálták, miért hagyták el a paizs erősítésére szolgált hurkos és gyűrűs karikatagokat.

Szent György legendája a középkorban a legkedveltebb művészi föladatok közé tartozott. Ennek közönhető, hogy a két nevezett nagy múzeumban mintegy másfélszáz esztendőből — a XIV. század végétől mintegy a XVI. század első harmadáig — közel két tuczat Szent György ábrázolást láttam. A müncheni múzeumban őrzötteket nem nevezhetem meg egyenkint, mert nem foglalkozhattam velök elég behatóan. Mégis mondhatom, hogy van ott Szent György ezüstből, bronzból, fából, elefántcsontból és kőből. Legtöbbször gyalog ábrázolják a szentet a sárkányon állva és ilyenkor, mikor szobor az ábrázolás, soha sincs ott a leányzó, a mit csupán azért említek, mert mutatja, hogy nemcsak a kolozsvári mesterek tartották fölöslegesnek Cleodolinda ábrázolását, de más művészek is. Talán helyes azt hinni, hogy ez azért volt úgy, mert a kerek szobor a sárkány mellett Cleodolindának bajos lett volna megfelelő helyet juttatni. A szent mindig fegyverzetes, fején sokszor sisak van — de szent fényt egy esetben sem láttam rajta, sem a mikor szabadon áll a szobor, sem a mikor csupán domboruan ábrázolják.

Nem tudom, hogy Szent György középkori szobrai miért nélkülözik a szent fényt. Erre az egyházi legendák magyarázóitól, vagy talán még inkább a Szent György monographusaitól várunk kielégítő választ. Nem kielégítő okadatolás, hogy a hős fején a sisak kizárja a szentek jelzőjét, mert sokszor födetlen a szent feje, a prágai Szent Györgyé is, tehát lehetett volna rajta szent fény. Viszont tudjuk, hogy festményeken nem mindig nélkülözi a szent az őt megillető jelzőt.

Nürnbergben több időm volt nézni a középkori Szent Györgyöket. Kettőt kivánok különösebben kiemelni; mind a kettő gipszmásolatban van meg. Egyik bronzszobrocskát ábrázol, mely más két szobrocska mellett egy nagy keresztelő kút födelét ékíti. Készítette 1446-ban «Willaume le feure» Tournayből; most is meg van Haelben Belgiumban. A szobrocska érdekelhet bennünket mint középkori ábrázolás, mely mintegy nyolcz évtizeddel utóbb, függetlenül a prágai szobortól készült és több tekintetben hasonlít hozzá, bár maga a motivum másként van tárgyalva. A vitéz lova ugyanis ezúttal rajta áll a sárkányon. A vitéz

fegyverzete csak kevéssé tér el a XIV. század végső harmadában dívott fegyverzettől. Érdekes, hogy a hős ezúttal is nélkülözi a sisakot, ellenben dús hajzata van, ismétlődik a homlokot körítő hajgyűrű, mely a prágai szobrot is ékíti, a hogy a szent fény is hiányzik.

A másik mű ugyancsak XV. századi, az esslingeni Mária templom (Frauenkirche) egyik ajtajának a tympanonját ékíti. Az erősen kiugró dombormű heves mozgásban ábrázolja a küzdelmet, sokkal élénkebb a mozdulat, mint bármely XIV. vagy XV. századi szoborban, nyilván mivel a dombormű kezelése a heves mozdulatok föltüntetését tetemesen könnyítette. A hős ezúttal is szűk pánczélba van szorítva, de köpeny leng a fegyverzete fölött. Ezúttal is teljes a legenda ábrázolása mint a domborműveken legtöbbször. A hős előtti magasabb szikláin térdepel a megmentett szűz és balra fölül meglátszik a sziklavár is, a honnan az aggódó szülők nézik a hős vitéz lovagias tettét. Még magasabban, felhőkből kiindulva, szárnyal az angyal, a ki egyaránt védi a hőst s a szűzet és világos tanúságot tesz róla, hogy nem mindennapi küzdelemről van szó. Még sem szent fénynyel ábrázolja a művész a szentet, bár ezúttal is födetlen a feje!

Még két szoborra kívánom itt fölhívni a figyelmet. Mind a kettő fából van faragva; egyik 1400 tájáról való, a másik (tirolisi munka) az 1470—1480-as évekből. Az előbbi lovascsoport. Fegyverzete nagyon közel áll a prágai Szent György vértezetéhez. Leginkább a homlokot körítő gyűrűs dudor miatt említjük, mely emlékeztet a prágai szent sajátszerű hajviseletére. A faszobor dudoros gyűrűje barnára van festve és valószinű, hogy szintén hajfonatot példáz. A tirolisi Szent György gyalogvitéz; mint erősen kidomborodó alak más kilencz szenthez sorakozik egy oltártáblán. Ez ugyancsak a sajátságos gyűrűs hajdísze miatt érdemli itt az említést. Haja feje hátuljáról dús fürtökben csüng alá, a homlokon pedig ferdén körülcsavart szalag gyűrűbe fogja a hajat; ezúttal ez az elrendezés biztosan fölismerhető, mert a szalag látható darabjai aranyozottak és közben a haj barnának látszik. Egykorú, 1473-ból való sírkő gipszmásolata ugyanabban a múzeumban a «dudáló emberke» udvarának oszlopos ívei elsejében, szintén meglepő analogiát mutat a tirolisi Szent György hajzatának elrendezéséhez. A természetes nagyságban ábrázolt vértes vitéznek a haja hátúl szintén dús fürtökben csüng alá. Homlokát ugyancsak dudor köríti, melynek világosan ábrázolt körszalagját ezúttal négyesével állított gyöngyök látszanak díszíteni, míg a közbeeső hajnak vélt czikkelyek inkább olybá tűnnek, mintha harántosan rakott vékony galyakból alakulnának. Ezek a gipszmásolaton vörös színezést mutatnak. A lovag mellvértjét nehéz lánczról lecsüngő rendjel díszíti, sugaraktól környezett Mária s alatta a sárkány. Úgy sejtjük, hogy a XV. századi vitéz, kinek a nevét nem birtam ki-

betűzni, Szent György vitéze volt — ezt sejteti a rendjele — és ennek kapcsán az a föltevés támadhat, hogy a sajátszerű hajelrendezés és hajdísz mint a Szent György sajátos hajdísze a szent után elnevezett lovagok hajviseletévé vált.

Bármint legyen azonban a dolog, elég érdekesnek véltem azt a tapasztalást, hogy prágai Szent Györgyünk sodrott dudorú hajdísze kisebb-nagyobb hasonlatosságban más közelkorú emlékeken is észlelhető. A hajelrendezés rejtélyét ezzel talán egy kis lépéssel közelebb vittük a végleges magyarázathoz, melyre még reászorul, a hogy azt véljük, hogy a Szent György szobrához fűződő sok egyéb kérdést analogiák révén inkább fogjuk tisztába hozni, mint csillogó eszmefuttatások segítségével.

Budapest, 1905 szeptember 3. *Kárász Leó.*

REJTÉLYES BÉLYEGŰ CSERÉPEDENYEK.

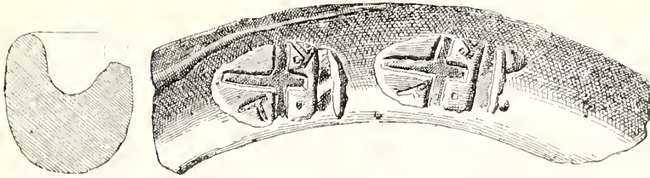
I.

Többször volt alkalmunk e folyóiratban csillámmal kevert feketés agyagú cserépedényekből maradt fülekről és peremekről hírt adni melyeken sajátszerű benyomott, legtöbbször keresztes idomú bélyegek arról tanúskodnak, hogy közös a koruk és a gyártási helyük, de bár sokszor és sokan tünődtünk rajta, nem birtuk e bélyegelt cserépárú rejtélyének nyitját megkapni.

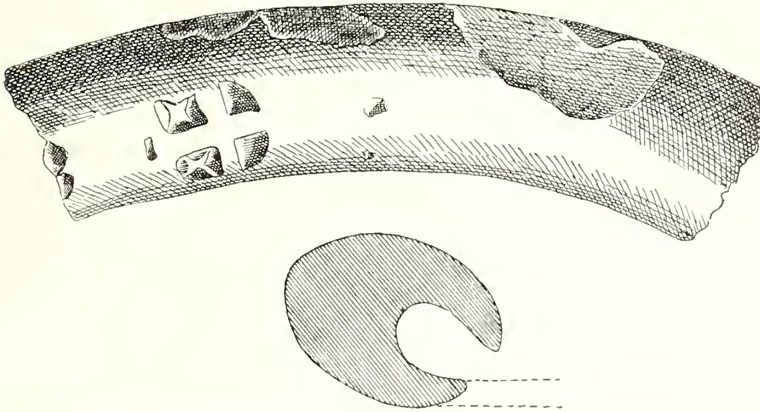
Még a múlt század nyolczvanas éveiben Rómer Flóris gyűjtött az ő dunántúli útjain ily bélyeges cserepeket és az ő muzeumi hagyatékában készen volt egy csomó ábra, melynek legtöbbjéről azonban nem lehetett tudni, hogy az ábrázolt eredeti cseréptöredékek hol és miféle körülmények között kerültek elé. Mégis közzétettük,[1] mert reméltük, hogy hazai szaktársaink analogiákról fognak értesíteni és talán az idők folyamán megkapjuk a rejtély kulcsát.

Úgy emlékszem, hogy Rómer pannóniai gyártmányoknak tartotta az ilyfajta agyagműveket és ez annál indokoltabbnak látszott, mert Aquincumban[2] és Carnuntumban,[3] tehát alsó és felső pannóniai római város területén, találtak annak idején hasonló bélyegekkel ellátott hengerded csöveket. Egy cseréptöredéket Fövenyről[4] tehettem közzé, melyet a székesfejérvári muzeumban őriznek. Azonban midőn az előz-

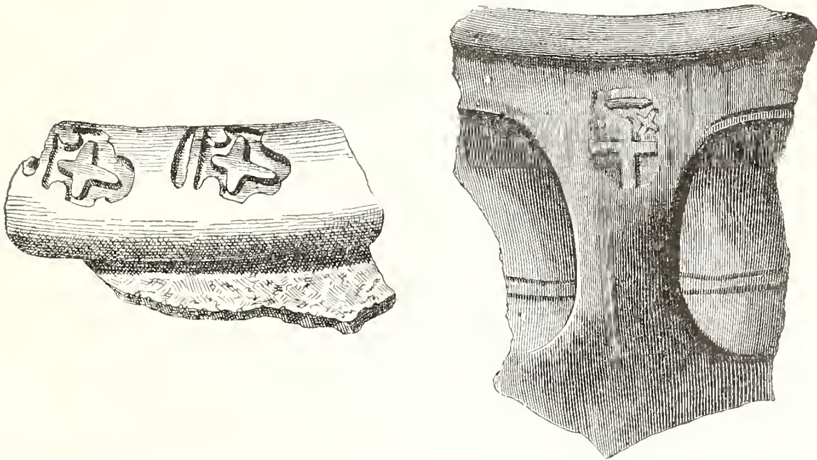
[1] Arch. Ért. 1897 350., 371. és 382. lapon.
[2] V. ö. Arch. Ért. 1897. 382.
[3] V. ö. Arch. Ért. 1897. 381.
[4] Arch. Ért. 1895. 287.



1. *a)* Csillámos agyagú edény öble körüli párkányának töredéke; *b)* Átmetszete. Találták Fövenyben (Fejér m.). 1/2 n. (L. Arch. Ért. 1895. 287. l. 7. ábra.)



2. *a)* Csillámos agyagú edény oble körüli párkányának töredéke; *b)* átmetszete. Találtatott Nagy-Szalatnán (Zólyom m.) erdők között levő tisztáson. 2/3 n. (L. Arch. Ért. 1895. 377. l.)

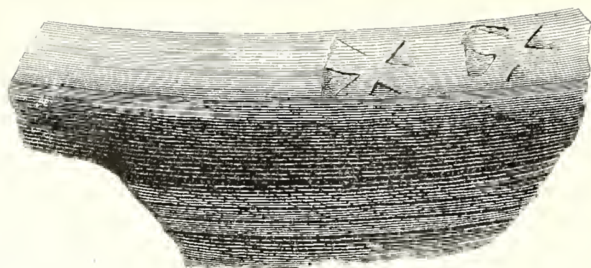


3. és 4. Csillámos agyagú edénytöredékek Somogyvárról és ismeretlen dunántúli helyről. 1/2 n (L. Arch. Ért. 1897. 350. l. 3. és 5. ábra.)

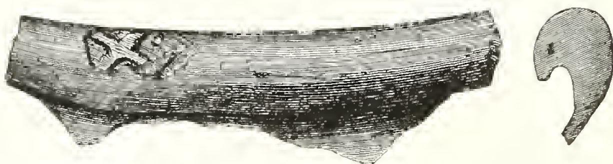
MAGYARORSZÁGI REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNYCSEREPEK.

mények révén figyelmeztetve Leustach Zólyom megyéből (Nagy-Szalatnáról) származó bélyeges peremtöredékről értesített * és még inkább

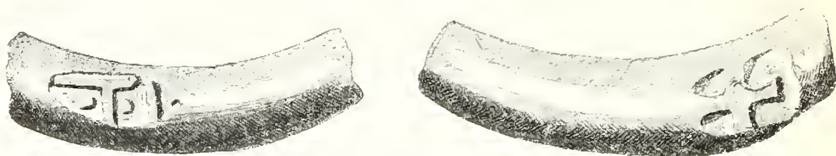
* Arch. Ért. 1895. 377.



5. Csillámos agyagú edénytöredék ismeretlen dunántúli (?) helyről. 1/2 n. (L. Arch. Ért 1897. 350 l. 1. ábra.)



6. *a)* Csillámos agyagú eredénytöredék és *b)* átmetszete ismeretlen dunántúli (?) helyről. 1/2 n. (L. Arch. Ért 1897. 350 l. 2. ábra.)



7. és 8. Csillámos agyagú edények öblének párkányából való töredékek; találták Detrekő-Váralján (Pozsony m.) cca 2/3 n. (L. Arch. Ért 1898. 78. l. *d)* és *a)* ábrák.)

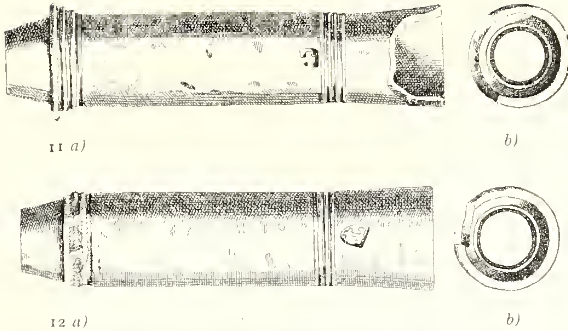


9. Csillámos agyagú edény füle és párkányának töredéke; találták Detrekő-Váralján (Pozsony m.) cca 2/3 n. (L. Arch. Ért. 1898. 78. l. 6. ábra.)



10. Csillámos agyagú edény füléből való töredék; találták Detrekő-Váralján, cca 2/3 n. (L. Arch. Ért. 1898. 78. l. *c)* ábra.)

MAGYARORSZÁGI REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNYEK.



11. a) és 12. a) Szürke agyagú csövek és b) nyílásuk periméje Ó-Budáról, cca 1/13 n. (L. Arch. Ért. 1898. 78. l. e) és f) ábrák.)



13. Csillámos agyagú erős periméjű fazék a szegzárdi múzeumban Tolnamegyéből, periméjén keresztes bélyegekkel, cca 1/3 n. (L. Arch. Ért. 1902. 331. l.)

MAGYARORSZÁGI REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNYEK.

mikor buzgó gyűjtőnk Spitzer Mór Detrekővár (Pozsony m.) aljáról és Pozsonyból ismertetett ily cseréptöredékeket,* már hajlandók voltuák azt hinni, hogy ez edényeket talán mégis az újabb korban gyártottak.

A rejtély megoldását legutóbb Kugler Alajos tetemesen előbbre

* Arch. Ért. 1898. 77.

vitte, midőn Sopron város tornyának tövében előkerült grafitos öntőtégelyeket és a rejtélyes bélyegű cserépperemek egész sorát közzétette és róluk nagy valószínűséggel kimutatta, hogy fegyverkovácsok használhatták az újabb korban, talán a XVII. században.*

Még későbben módunkban volt a szekszárdi muzeumban egy hengerded grafitos edényt közzé tenni,** melynek a peremén ugyanazon keresztes bélyeg elég világosan tanúsította, hogy egykorú és egyenlő eredetű a sok cseréptöredékkel. Mint látni, az országban ez az első ilyfajta ismert ép edény. Könnyebb áttekintés kedvéért idezárjuk az eddig ismert hazai leletek ábráit (1—33.)

Most már közeledik a rejtély megoldása. Mikor az idei nyáron Salzburgban megfordúltam, az ottani muzeumban kedves meglepetés ért. Az egyik teremben óriási méretű, széles öblű kétfüles edényeket láttam ugyanazon jól ismert grafitos agyagból és legtöbbjén nem egyszer, de mindjárt egész csoportokban be volt mélyítve az általunk évtizedek óta ismert keresztes bélyeg. Mikor a kétfülű edények eredete után tudakozódtam, azt tapasztaltam, hogy az intézetben e kérdéssel még nem foglalkoztak. Szerencsére maguk az edények világosítottak föl egyik-másik tekintetben, némelyiken rajta volt az évszám, másokon czímer vagy mesterjegy. A korsók rendszerint fölűl kifolyó szájcsővel bírtak s a tövük közelében is van rendesen kerek áttörés. Mindjárt az első tekintet arra tanított, hogy ezek a nagy salzburgi edények olaj vagy bor eltartására szolgáltak. Sikerült a salzburgi múzeum őrének a figyelmét ez edények részére megnyerni és ő szíves volt nemcsak az edények fényképeit és a rajtuk látható bélyegek ábráit rendelkezésünkre adni, de a mit mostani congressusi elfoglaltsága közepette illetékesebb helyeken az ilyfajta edényekről megtudhatott, közleménybe foglalta.

Utóbb a müncheni és regensburgi muzeumokban láttam hasonló edényeket.

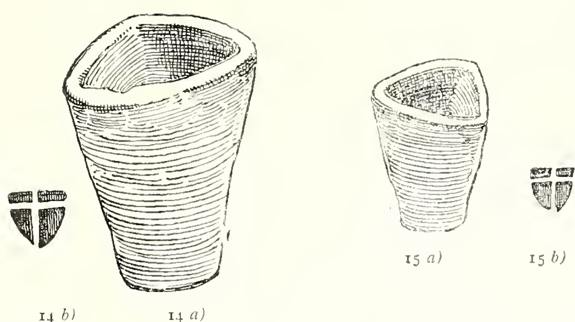
Budapest 1905 szeptember elején.

Hpl.

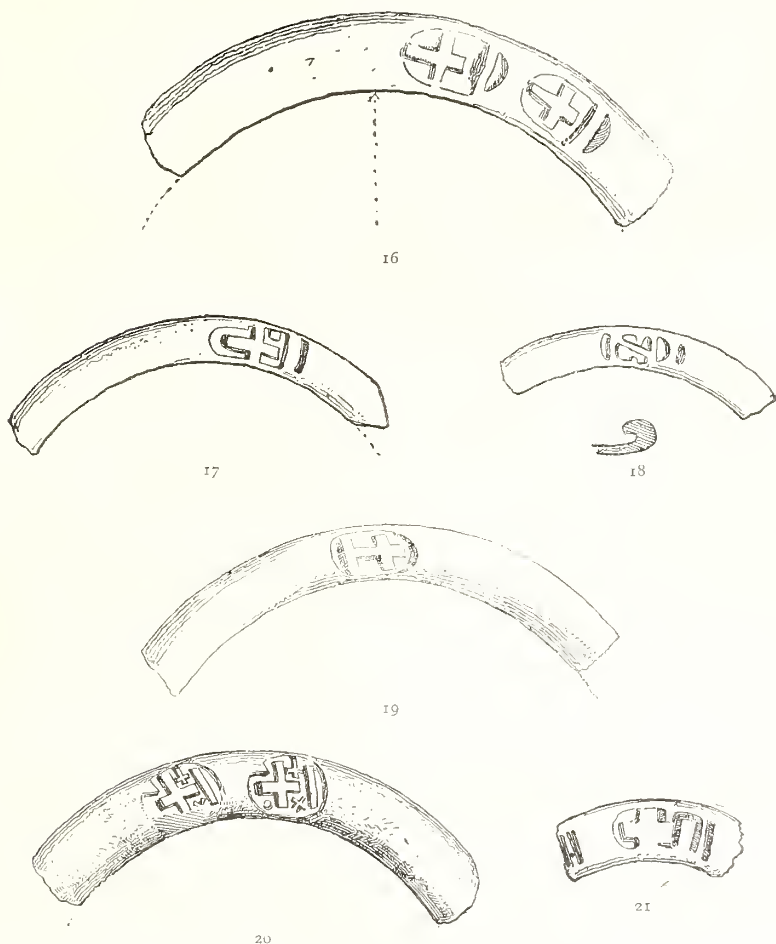
II.

A salzburgi muzeumban áll tizenkét korsó idomú edény és egy más forma idomú és nagyságú fazék, valamennyi úgy látszik csillámos agyagból készült és különösen diszítésüknél fogva őskori népek keramikájára emlékeztet. Legtöbbje görög hydria idomát közelíti meg, a kisebbeknek kevésbbé előkelő idomuk van, azonban gazdagabb a diszítésük. A diszítés majd mindegyiknél ujjal készült, talán fapálczával segítették utána. Néhány példány növény illetőleg indadiszítményt mutat, más helyütt nem izlésnélküli a gyöngyfűzér kezdetleges formája.

* Arch. Ért. 1901. 76. l.
** Arch. Ért.



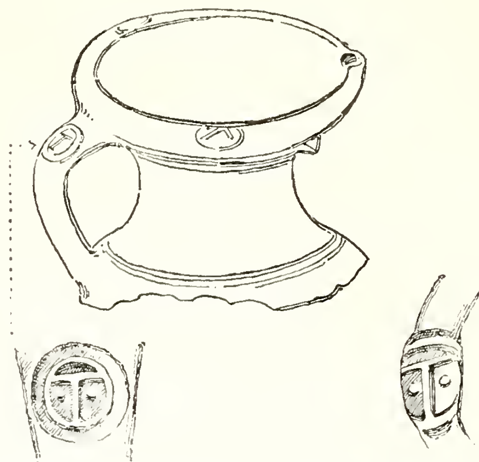
14. *a)* és 15. *a)* Olvasztó tégelyek keresztes bélyegekkel [14. *b)* 15. *b)*], találták 1903-ban Sopronban az új városház alapozásánál a modern kori kulturrétegben. A 14. sz. 1/7 n. a 15. sz. 1/4 n. (L. Arch. Értesítő 1894. 74—76. l. és Arch. Értesítő 1901. 74. l. 1., 1. *a)* és 2., 2. *a)* ábra.)



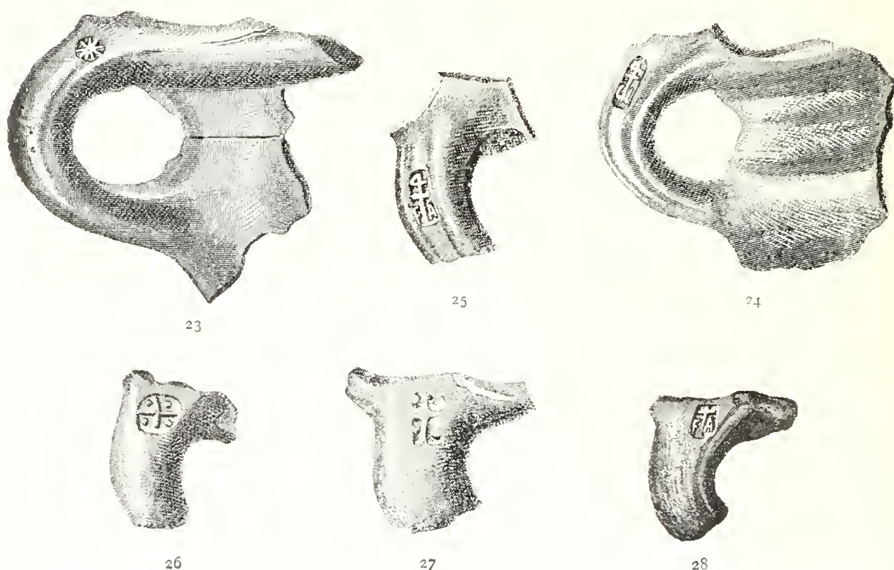
16—21. Csillámos agyagedények periméiből való töredékek; találták 1900-ban a városi torony mellett Sopronban, a hol Kugler Alajos főlevéltárnok szerint a középkori puskaművesek műhelyei voltak. (L. Arch. Ért. 1901. 76. és 77. l. 4—9. ábrák, cca 1/3 n.)

MAGYARORSZÁGI REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNYEK.

Legérdekesebb mozzanat és nyomósabb, mint az edények megszerzéséről és származásáról létező följegyzések, hogy három korsón rajta van a keltezés.



22. Csillamos agyagú edény csonka darabja; találták Sopronban az előbbi (16—21.) perimékkel. (L. Arch. Ért. 1901. 77. l. 10. ábra.) cca 1/7 n.

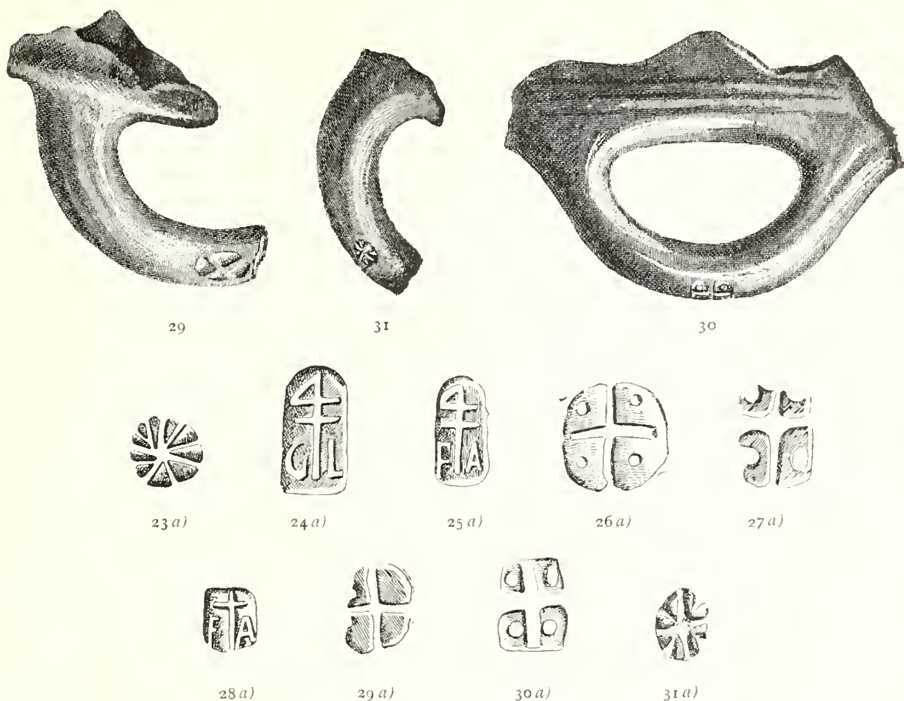


23—28. Csillámos agyagú edények fülei; találták 1901-ben Pozsonyban a Mária Terézia-szobor taján végzett földmunkálatoknál. (L. Arch. Ért. 1901. 447. l. 1.*a*)—6.*a*) ábrák.) cca 1/3 n.

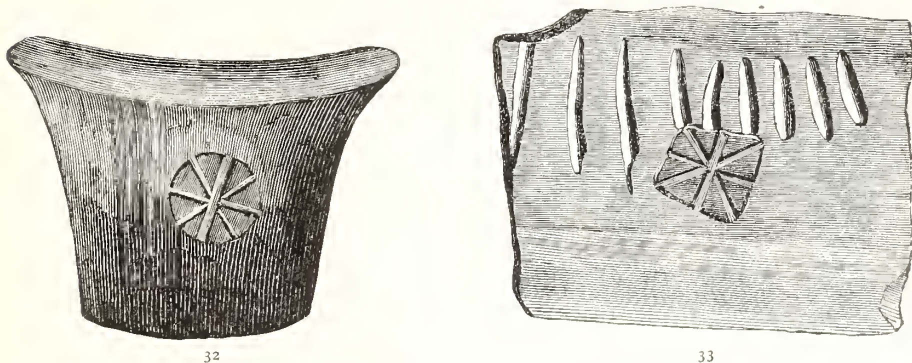
MAGYARORSZÁGI REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNYEK.

Egyiken kidomborodik egy hajlott oldalú renaissance-paizs és benne czímerképül keresztben áll két kulcs. A hozzánk legközelebb eső föltevés szerint a czímer a salzburgi Szent Péter apátság czímere. Ez az apátság több mint 1200 éve áll fönn. Két korsón rajta van az

ú. n. házi jegy, a milyenek ajtók fejfáján, kutakon és házi szereken szokták a tulajdonost jelezni. Majdnem valamennyi korsón, mintha csak



29—31. Csillámos agyagú edények fülei; találták Pozsonyban együtt a 23—28. számok alatt bemutatott edényfélékkel. (L. Arch. Ért. 1901. 447. l. 7.*a)*—9.*a)* ábrák.) $^1/_3$ n.
23.*a)*—31.*a)* Bélyegek a pozsonyi edényfüleken. $^2/_3$ n.



32. és 33. Csillámos agyagú edénytöredékek ismeretlen dunántúli (?) helyekről. (L. Arch. Ért. 1897. 350. l. 4. ábra és 382. l.) cca $^2/_3$ n.

MAGYARORSZÁGI REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNYEK.

hordó volna, van egy vagy két kifolyó lyuk, melyen át az edény tartalmát, a bort vagy olajat kifolyatták.

Három edényen van évszám: 1592, 1629 és 1659. Ezek szolgál-

hatnak alapúl e keramikus készítmények származása iránt, melyek az árú nagyteriméjű volta miatt alighanem vízi úton terjedtek. A házi jegyből, mely czímer helyett áll, talán egyszer a megrendelő családjára lehet következtetni és a készítő is gondoskodott róla, hogy emléke fönmaradjon: a fülekre reányomta bélyegét. Az idecsatolt ábrák a bélyegek csoportjait és azonkívűl a bélyegek különböző változatainak mintaszerű rajzait adják, így tehát fölösleges ezeket szóval ismertetni. Az edények készítésére nem közönséges agyagot használtak. Salzburg környékén tudtommal csupán Bischofshofen vidékén találják palás rétegekben. A salzburgi muzeum tényleg kapott egy pár ily edényt erről a tájról Raurisból, mely úgyszólván e csillámos és grafitos agyagpalarétegek szomszédságában létezik, de semmi nyoma, hogy Raurisban agyagmíves működött volna.

Az Arch. Értesítő szerkesztője szíves volt a müncheni nemzeti muzeumban őrzött három hasonló agyagedényre figyelmeztetni. A nevezett muzeum őre J. A. Meyer úrtól tudom, hogy az edények a Rosenheim közelében álló vogtareuthi várból származnak, és újabban azt tartják róluk, hogy Passau közelében Hafnerzellben készültek, a hol jelentékeny grafitművek léteznek; onnan való származásukat, a keresztbélyeg, a P A bélyeg és hasonló jelzések tanusítják. Egy pillantás a térképre a föltevést még elfogadhatóbbá teszi. Rosenheim az Inn mellett fekszik, Passau ott, a hol az Inn a Dunába folyik, az Inn folyónak pedig leggazdagabb mellékfolyója a Salzach, mely a salzburgi tartományon végig folyik. Nem lévén a keramikában elég tájékozott, egy szaktekintélyhez fordúltam fölvilágosításért, moltheimi lovag Walcher Alfréd úrhoz, gróf Wilczek műgyűjteményének őréhez, a kitől még az idei évben remélhetjük a belföldi keramikáról az első alapvető munkát.

Walcher lovagnak az a nézete, hogy a kérdéses árú származásának érdekes kérdésében nem szabad mellőzni Kreuzenstein várát. Walcher úr szívességének köszönöm a kreuzensteini bélyegek mintarajzait, melyek közt egyebek közt új formák vannak (T és X) részben pedig azonosak a salzburgi muzeum korsóin látható jelzésekkel; sőt vannak köztük, valószínűleg a has tájáról való kézi jegyek is. Walcher úr szintén utalt arra, hogy onnan a folyón föl és lefelé szállították az agyagárúkat. A T bélyegről, úgy látszik, még nem lehet biztos megállapodásra jutni.

A kreuzensteini vár urai a vízmelléki agyagmívesek árúit hol pénzért, hol erőszakkal szokták volt megszerezni. A használt anyag iránt a nevezett szakférfi a következő tájékozást adja. «Az agyag színéről vasagyag nevét kapta («Eisentahen», «Eisenthon»), de nem úgy találták a hogy munkába vették, hanem sok grafitot kevertek hozzá, a minek az volt a haszna, hogy a belőle készített edényeket, melyek

nagyobbára zsír és olaj eltartására szolgáltak, nem kellett örökké «sikálni.»



32.
Magassága 77·7 cm.;
legnagyobb átmérője 63·2 cm.;
talpának átmérője 43 cm.



33.
Magassága 81 cm.;
legnagyobb átmérője 61·5 cm.;
átmérője fölül 22·5 cm.,
átmérője alul 38 cm.



34.
Magassága 46·5 cm.;
legnagyobb átmérője fölül 18 cm.,
alul 34 cm.



36.
Magassága 71·2 cm.;
legnagyobb átmérője 55 cm.;
átmérője fölül 25·5 cm.;
átmérője alul 42 cm.



35.
Magassága 48·8 cm.;
legnagyobb átmérője 36·8 cm.;
átmérője fölül 18 cm.,
átmérője alul 31 cm.

A SALZBURGI MÚZEUMBAN ŐRZÖTT CSILLÁMKEVERÉKŰ AGYAGEDÉNYEK.

Grafitos edényeket, Walcher szerint, készítettek Salzburgban, Welsben, Hafnerzellben és Felső-Steierország több pontján, hol az agyagmívességet művelték. Legszorgalmasabban művelték Hafnerzellben és



37.
Magassága 106 cm.; legnagyobb átmérője 83·7 cm.; átmérője fölül 22·5 cm.; átmérője alul 47 cm.



38.
Magassága 52·7 cm.; legnagyobb átmérője 45 cm.; átmérője fölül 18 cm.; átmérője alul 28 cm.

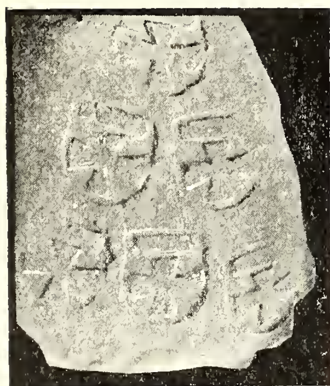


39.
Magassága 115 cm.; legnagyobb átmérője 81·3 cm.; átmérője fölül 42 cm.; átmérője alul 40·5 cm.

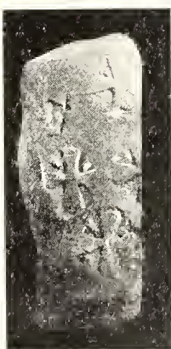


40.
Magassága 45·7 cm.; átmérője fölül 42·5 cm.; átméröje alul 35 cm.

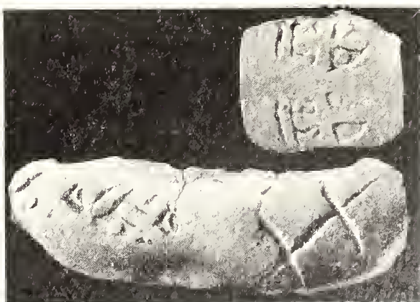
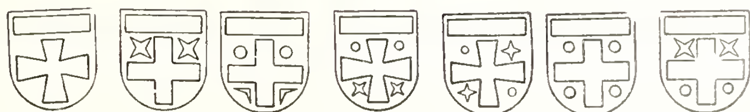
A SALZBURGI MÚZEUMBAN ŐRZÖTT CSILLÁMKEVERÉKŰ AGYAGEDÉNYEK.









32.*a)*—40.*a)* Lenyomatok a salzburgi múzeumban őrzött edények bélyegeiről.
32.*b)*—40.*b)* Az edényeken előforduló bélyegek tipusa.

onnan tömérdek árút vittek ki. Az agyagmívesek XVI. és XVII. századi czéhszabályaiból Welsre és az északi Stájerországra vonatkozólag Walchernek sok adata van. Salzburgban is tételezi föl ez ipar létezését.

A salzburgi példányok magassági méretei — a fazéktól eltekintve — 46·5 és 115 cm. közt váltakoznak, legnagyobb vízszintes átmérőjük 36·8—83·7 cm.!

A legkisebb korsó legnagyobb átmérője 36·8 cm. magassága 48·3 cm. talpának átmérője 16·5 cm. A legnagyobb korsó átmérője 81·3 cm. magassága 115 cm. talpán átmérője 49·5 nyílásának átmérője 42 cm. Az edények állapota aránylag jó, csupán az egyiken van fölűl erősebb csorbulás, a legnagyobbnak a feneke áttört és némelyik korsónál hiányzik egy fül.

A hohensalzburgi várban nagyobb számmal voltak, s polgári házakban is itt-ott még a legutóbbi évtizedekben is léteztek ily korsók, egy méternyi magasságú példányról tudok, mely magánkertben tönkrement, mivel ráesett egy lezuhanó körtefa.

Salzburg 1905 szeptember 4. *A. Haupolter.*

A CETECUJE = VÁRACSKA NEVŰ ELŐÖRSI ÁLLOMÁS A GEREBENCZI VÁRCSOPORT ELŐTT.

Már említők,* hogy a gerebenczi várcsoporttól alig pár száz kilométerrel keletebbre az úton túl s már a térségen egy mesterséges *halom* vonja magára figyelmünket.

A mesterséges halom alig 10 méternyire emelkedik ki környezetéből s *Cetecuja* = Váracska nevet viselvén, maga a nép is katonai alkotásnak tekinti.

Semmi kétség, hogy mesterségesen állították elő, mert a homokbuczkák a várcsoporttal teljesen véget érnek s a Cetecujat a közelből kiásott agyagos földből emelték ki. Északnyugatról délkeletre hosszabb valamivel s lapos teteje 25 méter hosszú, 8—10 m. szélességre úgy van letompítva, hogy azon annak idején egy 10—15 főnyi őrcsapat is elférhetett főleg ha — a mi valószínű is — palánkkerítéssel körülzárta magát.

A Cetecujan őrtorony is állhatott; de annak semmi nyoma. Oldalain durva, a többi barbár váréhoz hasonló cserepeket gyűjtöttem. A váracska rendeltetését elsősorban az előörsi szolgálat képezé, mennyiben a keletfelől érkezhető támadást idején észlelve jelezheté a hátamögött következő váraknak. De egyúttal hivatva vala Oresač felé is ezt a hiradó és jelző szolgálatot teljesíteni, sőt azt a gerebenczi várakkal állandó összeköttetésben tartá, mert a két várcsoport fekvése kizárja egymás közvetlen láthatását. Ezen kettős rendeltetés alapján kelle befejezésül foglalkoznunk ezzel az előtolt őrhelylyel, mely tehát az összekötő kapcsot képezé Gerebencz és Oresač várai között.

* Arch. Ért. 1905. 218—221.

Azt hiszem nem szorul további bizonyítgatásokra az előadottak után az a kijelentésem: *hogy a Karas két partjáról az Arch. Értesítőben*[1] *bemutatott várak két ellentétes érdeknek és népelemnek védműveit képezék annak idején.* A *Gerebencz—Oresac közt*, vagyis *Karas* jobb parti magaslatok keleti szélének kiugró hegyfokaiból formált földváraknál a rómaiak közreműködésének is félreismerhetetlen tanújeleivel találkozván az ott látható két négyszögű castrumban, semmi kétség nem foroghat fenn arra nézve: hogy a velük szövetséges intentioik szolgálatára kész jazygokkal kezet fogva őrködtek ott a dunai közlekedés és a moesiai határvárak biztonsága felett.

Az aldunai zuhatagoknál általán felfedezett sziklatáblákból s különösen a gospodinszirti és izlásboljetini Tiberius-*táblák* szövegéből megállapíthatólag Kr. u. 33—34-ben építették meg a rómaiak az Alduna mentén épen a *Karas-Nera* torkolatától lefelé vezető sziklautat,[2] s következőleg akkortól számíthatjuk a balparti dákokkal való közvetlen szomszédságukat is. A dákok már egy századdal azelőtt Kr. e. 80-ban hirtelen elhatalmasodott *Boiribista* királyuk alatt — egész az *Inn* vidékéig kalandozva éreztetni tudák féltékenységüket a terjeszkedő római birodalommal[3] s a pannon-törzsek valamennyi népmozgalmában hűséges fegyvertársként vagy közvetlen részt vesznek, vagy legalább távolvidéki betöréseikkel sietnek ellenséges érzületeiket a rómaiakkal éreztetni.

Így 738-ban (Kr. e. 16) a noricumiakkal szövetkezve Istria és Dalmatia északi területein hadakozott velük. P. *Silius* Illyricum proconsulja. Alig pár esztendő mulva a thrákok lázadásával egyidejűleg (741-ben Kr. e. 13.) *Pannoniába* törtek be, úgy hogy Agrippa személyesen kénytelen ellenük nyomulni. *Augustus* a *Monumentum Ancyranumban* dicsekedve emlegeti: hogy a pannonok segítségére *kivonult* dákokat keményen visszaűzve, három törzsfőnökjüket felesszámú fegyveressel levágta, sőt a Dunán átlépve, a dákokat egész hazájukig üldözé s a római birodalom és nép fölényének elismerésére kényszeríté.[4] És ennek az érzékeny kudarcznak sem vala meg a kellő hatása, mert csakhamar *Aelius Catus* helytartó hadakozik velük s a Dunán túl űzve őket, 50 ezer foglyot Thraciaba hurczolva, telepített.[5]

Horatius[6] egyik satirai vonatkozása szerint napirenden vala a dákok emlegetése.

[1] Az Arch. Ért. 1904. 318—321; 1904. 397—404. 1905. 114—116., 218—221.

[2] Téglás Gábor: Ujabb adalékok az Aldunazuhatagok sziklafelirataihoz s az aldunai határvédelem viszonya *Dacia* történetéhez egészen Traianus felléptéig. M. Tud. Akadémia: Értekezések a történettudományok köréből, 1894. 23. és 35. lapjain.

[3] Strabo: 5, 1, 6; 7, 3, 11; 7, 5, 2.

[4] Corpus Inscriptionum Latinarum III. Cap. 30. Pannoniorum gentes, quas ante me principem populo Romani exercitus nunquam adet devictus per Tiberium Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus imperio populi Romani subiecto protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvi. Quod Dacorum transgressus exercitus meis auspicis praedignatus victusque est et postea trans Danuvium devectum exercitus meus Dacorum gentes imperio populi Romani perferre coegit.

[5] Suetonius: *Augustus* Cap. 21. Coercuit et Dacorum incursiones pluribus eorum ducibus cum magna copia cæsis.

[6] Horatius *Satiræ* II. 6, 53. Quicumque obvies est, me consulit: O bene! — Nam quid de Dacis audisti?

Florusnál[1] olvassuk azt is: hogy ugyancsak Augustus idejében Lentulus a Dunán át űzte a dákokat s a pusztákon nyargalászó szarmatákat s meg nem hódítva őket, hirtelen erős várakat rögtönöz fékentartásukra s minél távolabb kényszeríti a Duna partjairól. Ekkor már a jazygok tanyáztak a Duna-Tisza közén, mert az idősebb Plinius[2] szerint épen a jazygok szorították át a Tiszán a dákokat, a kik a térség berkeibe és hegyeik közé helyezkedtek. A jazygok azonban kétségen kívül a római hadsereg és dunai őrvidék védszárnyai alatt egészen a daciai hegynyúlványok alá szoríták vissza a dákokat.

Ezen a ponton ezt a területváltozást, lehetséges, hogy *Tiberius* hadiútjának megépítése segíté elé, legkésőbb azonban Nero vitéz helytartójának Tiberius Plautius *Silvanusnak*[3] az aldunai népeken vívott fényes diadalával Kr. u. 62-ben következhetett be. A derék helytartó ugyanis százezernél több dunaparti népet tett adófizetővé és telepített túl a Dunán háznépestől, királyostól együtt. Akkor történt, hogy a bastarnok és roxolanok királyainak az ellenségtől foglyul ejtett fiait, a dákok testvéreit, visszaszolgáltatva, tőlük kezeseket vett s így biztosítá tartománya nyugodalmát. Igaz, hogy a Nero halálával bekövetkezett zűrzavart ismét az aldunai szomszédság sietett felhasználni, s a roxolanok, dákok, szarmaták, illetőleg maguk a jazygok is fegyvert ragadtak, úgy hogy *Fronteeis Agrippa*, *Mœsia* helytartója épen a jazygok fegyverei alatt vérzett el; de *Vespasianus* oly erélyesen és szerencsével tudott fellépni, hogy ezért az aldunai haderőt szaporítani nem kellett. Így Vespasianus alatt Mœsia helyőrségét Dalmatiaéval egyetemben, valószinűleg négy légió képezé, vagyis a mennyi azelőtt a két tartományban vala. Ez a négy légio: a későbbi felső mœsiai legio IV Flavia, a legio VII Claudia és a későbbi alsó-mœsiai legio I Italica és legio V Macedonica.[4] A négy ellencsászár pártvillongásaival egyidejűleg még 3 légio fordult meg Mœsiaban, de az állandóan számításba nem jöhet.[5] Alsó-Mœsia későbbi harmadik légiója még Traianus idejében is Felső-Germaniaban állomásozott.

Ezek a történelmileg fel nem jegyzett, de az előzményekből s a határvédelmi intézkedésekből sejthető villongások kényszerítheték arra a rómaiakat, hogy a Duna jobb partjára épített táborhelyeikkel be nem érve, a balpartra is áttelepedjenek s attól alig 15 kilometernyire s a *Gerebencz—Oresačnál bemutatott* vársorozatban a *hatalmuk* alá kényszerített *jazygokkal* útját szegjék a *dákok* könnyű becsapási alkalmainak. S mi természetesebb, minthogy a dákok

[1] L. Aumæus Florus Halm kiadásában: Historia bellorum omnium annorum DCC libri duos Lipsiæ 1854. Visum est Cæsari Augusto gentem aditus difficillimum submovere. Missus igitur Lentulus ultra ulteriorem repulit ripam citra præsidium constituit. Sic tunc Dacia non victa sed summota atque dilata est. Sarmatæ potentibus campis inequitant et hos per eundem Lentulum prohibere Danubio satis fuit.

[2] Plinius Historia naturalis. e IV. c. 12. Daci pulsi ab Jazygibus mon tes et saltus tenent usque ad Pathissam amnem.

[3] Plautius Silvanus sírfeliratában részletezve olvashatjuk hősies fegyvertényeit Corpus Inscriptionum Latinarum XIV. 3608. Willmanns Exempla Inscriptionum 1145.

[4] Theodor *Mommsen:* Römische Geschichte, V. Band, II. Auflage. Berlin, 1888. 199. lapján.

[5] Alfred v. Domasewsky: Die Dislocation des römischen Heeres 66. n. Chr. Römisches Museum für Philologie. Neue Folge 471. 1892.

sem nézheték tétlenül ezt a rájuk egyúttal fenyegető elhelyezkedést, s ha azt teljesen meghiúsítani nem is tudák, a temesváraljai terjedelmes erősségükkel legalább komoly tilalmi jelt állítottak a tovább terjeszkedhetés elébe.

Ezeket a nem utolsó jelentőségű jelenségeket állapíthatjuk meg a fenn leírt várak elhelyezéséből, ezek kapcsán beigazolván azt is: hogy a két ellentétes várcsoport megépítésével a szó szoros értelmében ide helyezkedett át *Dacia kapuja* is, mennyiben a Koras jobb partján már a római uralom vált irányadóvá, a bal parton azonban le a Báziásig a *dákok a temesváraljai erős őrséggel még szabadon rendelkeztek.* Ezzel tehát sikerült megállapítanom azt a történelem-földrajzi tényt is: *hogy a Traianus előtti Dacia a délkeleti felföld egész hegyvidékét felölelte a Krassószörénymegyei hegységgel együtt s a verseczi szigethegységen lefelé a Karas alsó folyása képezé akkor Temesváraljától a Dunáig az elkülönítő vonalat.*

Az elmondottakból kifolyólag nem csekély, sőt világtörténelmi jelentőségű hadiemlékeket birunk a leírt várcsoportban s a Traianus hódításait megelőző zivataros időszak határköveiül bizonyultak azok Daciára nézve. Azt hiszem tehát, nem vala egészen kárba veszett fáradság ezen várak behatóbb tanulmányozása, mert ezek kapcsán ime, pár olyan adatot sikerült megállapítanunk, melyek Dacia meghódításának előzményeire új perspectivát nyitva, nemcsak őskori geographiánkra, de némi részben hazai multunk eme felettébb homályos korszakára is némi gazdagulást jelentnek.

Téglás Gábor.

ALKAMENES (PHIDIAS TANÍTVÁNYA).

Minden igazán nagy művészi korszak jellemző vonása: a fejlődés szervessége. Az a vonás ez, melyet épen a mi korunkban az egyéniség önhitten kalandos túlkapásai következtében olyan fájdalmasan nélkülözünk s a mely a görög és olasz művészetnek verőfényes aranykorukban annyi erőt, annyi lendületet adott. Raffaelt Perugino, Botticellit Filippo Lippi, Leonardot Verocchio, Michelangelot Signorelli nélkül vajmi nehéz megérteni. A fejlődés szervessége azonban sehol sem nyilatkozik meg oly csodás, elragadó erővel, oly meggyőző, magasan szárnyaló nagyszerűséggel, mint a görög művészetben. Polykletos alakjainak tiszta, szép arányossága csak továbbfejlődése annak az argív typusnak, melyet a még kissé szögletesen zömök Ligurio bronz őriz meg számunkra * s a Lemnia szemet-lelket rabul ejtő szépsége csak a leglángelméjűbb, legfönségesebb kifejezése annak a művészi felfogásnak, mely a herculanumi tánczosnők ** eredetijében, az akropolisi ifjú szobrá-

* V. ö. 50. Berliner Winckelmanns Programm. Furtwängler: Eine argivische Bronze.
** Brunn-Bruckmann: Denkmäler T. 294—295.

ban [1] s a mantuai Apollóban [2] ünnepli első rügyfakadását. Polygnotos korszakos újításainak is nyomára akadunk már Euphronios egyik-másik edényén. [3]

És ennek a szervességnek páratlan, életosztó erejét semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy ez a művészet a legnagyobb tehetségek, a leghatalmasabb egyéniségek veszedelmeit, kisértéseit is diadalmasan átélte. Phidias isteni nagyszerűsége és Polykletos kimért előkelősége után Skopas és Praxiteles az ember művészi fogalmát bensőleg kimélyítették s a lélek váltakozó megindulásait, mint új világot vitték be a fehér márványtömegbe. S a nyomukban föllépő Lysippos még mindig talált gazdag teret hatalmas alkotó ereje számára. Az egyéniségnek nem volt meg ebben a világban az a tolakodó, terpeszkedő vágya, mint manapság s a kiváló tehetségnek nem volt meg az a zsibbasztó, romboló ereje, mely a renaissance idején oly hirtelen letarolta a jövő minden virágos reménységét. Michelangelo titáni lelke végzetévé lett a középolaszországi művészetnek s Leonardo után csak a fárasztón édeskés utánzók következtek, a kikben a teremtő erő friss ösztöne már csak haldoklik.

A rendkívüli tehetség megbénító veszedelme sohasem fenyegette oly komolyan a görög művészet jövőjét, mint az ötödik század utolsó évtizedeiben. Phidias hírneve és művészi ereje teljességében állott. Remekei mindenfelé büszkén hirdették Perikles századának dicsőségét. Az ő tevékenységével a görög művészet látszólag elérte fejlődése délpontját. Mindaz, a mit igazán egyetlennek, nagynak és utólérhetetlennek érzünk a görög művészetben, az Athena Lemniában már elragadó pompával jut kifejezésre: az embert nemesebben, emberileg öntudatosabban a stylnek és természetnek, a valószerűnek és művészinek ily megnyugtató, nagyszerű összhangjával egyetlen más művészi kor sem ábrázolta s a görög művészetnek csodás titka, hogy miként kell egyszerű eszközökkel nagy, örök hatásokat elérni, itt már erősen érezteti varázsát. [4] Phidias vésője fölséges művészi alakot adott mindannak, a mi emberileg valóban nemes és szép. Az egyéni tökéletesség ily magasságai azonban mindig kétségessé teszik a művészet jövőjét. És tényleg

[1] Ἐφημ. ἀρχ. 1888. T. 3.

[2] 50. Berl. Winckelmanns Programm 5. 139. Anm. 6. Tov. Furtwängler: Minsterwerke S. 32. és 36—43. Fw.: Intermezzi.

[3] A párisi Antaios-Herakles kráteren már nyitva az óriás fájdalmas ajka s a mint kínosan fölsziszszen, látszanak a fogai. Plinius mindezeket az új jelenségeket Polygnotos ujjításai közé sorolja. Polygnotos a felsorolt ujjításoknak bizonynyal csak legtökéletesebb kifejezője volt. — Itt felhasználjuk az alkalmat, hogy szót emeljünk azon nézet ellen, mely ujabban Euthymidest akarja előtérbe vonni Euphronios rovására. Hogy Euphronios sokkalta frisebb, kiválóbb tehetség mint társa, azt kétségtelennek tartjuk. Úgy érezzük, hogy Euthymides egész munkásságában semmi sem mérközhetik az Antaios-kráterrel vagy a Theseus-tányérral!

[4] L. fejtegetéseimet az Allgemeine Zeitung f. évi aug. 5-iki számában: Antike und moderne Skulptur.

a görög művészet sohasem állott oly közel a modoros elhanyatlás veszedelméhez, mint épen ezekben a perczekben. Phidias már megkapta a megbízást a Parthenon szobordíszeinek elkészítésére. Óriás munka, mely az egyes ember erejét, életidejét messze fölülmúlja. A nagy mester tanítványaival végezteti a munkát, ő maga csak tervez, irányít, ellenőriz. Innen, hogy minden lelkiismeretes gondossága mellett is, melylyel a munka egysége fölött őrködött a metopák és a homlokszalag darabjai művészi értékre nézve nagyon is eltérők. És bár a mű a maga egészében még Phidias szellemét viseli magán, a művészi kifejezésmód a metópákon, a homlokszalagon és az oromdíszeken át tulajdonkép fokonként eltávolodik attól a kifejezésmódtól, a mit a mester egyéb művein megismerünk. S ha a művészettörténetben a Parthenon-styluson belül külön beszélnek a metopák, a homlokszalag s az oromzatok styljéről, úgy ez az utóbbi kritikailag tulajdonképen nem jelent mást, mint egy lépést a modorosság felé. A nyugodt természetszemléletet és természetmegfigyelést a modoros hatások után való törekvés váltja föl. A legfontosabb és legbiztosabb tényei ezek a görög művészettörténetnek, melyeket sohasem szabad szem elől téveszteni.

A művészi stylnek ez a jelentős átalakulása az oromdíszeken közvetlenül összefügg azzal, hogy itt fejlesztették tulajdonképen a tanítványok először önállón tovább Phidias büszke hagyományait. Alkamenes és Agorakritos szelleme itt bontja ki először szárnyait szabadon, gazdag örömmel s a teremtés boldogító fegyelmezetlenségével. Phidiast a szomorú száműzetés végzete a nagy mű befejezése előtt Athén elhagyására kényszerítette.* Így érthető, hogy az oromdíszek styljében egészen új elemeket találunk, melyek a mester művészetének tiszta, megnyugtató hatását túltengő gazdagsággal megbontják.

A két kiváló tanítvány tehetségének a Parthenonon végzett diszítő munka bizonyára nem első próbája volt. A Phidias körében való tevékenységükre, egymáshoz és a mesterhez való viszonyukra érdekes világosságot vet az a két adoma, mely forrásaink útján reánk maradt. Bennünket ezen a helyen természetesen első sorban Alkamenes érdekel. Agorakritost csak annyiban vonhatjuk fejtegetéseink körébe, a mennyiben ez által Alkamenes művészi jellemére új fényt deríthetünk.

Plinius említi,** hogy Alkamenes egy Athena szobor készítése alkalmával Phidiassal versenyre kelt. A míg a szobrok alant állottak, Alka-

* A Phidias ellen emelt vádaskodás és száműzetésének körülményei annyira ösmeretesek, hogy ezen a helyen nem ismételhetjük. Csak azt hangsúlyozzuk hogy az olympiai Zeus keletkezését mi is föltétlenül az elisi száműzetés idejébe tesszük. A nagy művész athéni tevékenységét az Athena Parthenos zárta le (V. ö. Furtwängler: Melanges Perrot: Le Zeus d'Olympe).

** Plin : H. N XXXIV. 49 (Teubner); tov.: Tretzes. chil., 8. 340. ff. 353 ff. Overbeck: Schriftquellen 772, 810

menesé volt az elismerés, az elsőség, a midőn azonban a magasba rendeltetési helyükre kerültek, akkor tűnt ki minő nagyszerűen hat Phidias remeke. És ezt az adomát érdekesen eleveníti meg az Athéna Lemnia, melynek testén tényleg aránytalanságot veszünk észre, a mi az alacsony fölállításnál zavarólag hat. Az Athena Lemnia lábszára, alsó teste a rendesnél kurtább, bizonynyal azért, hogy a felső test megrövidülésével a magasság távlatában a természetes, kellemes arány ismét helyreálljon. Furtwängler épen ezért a Lemniában ösmer rá arra az alkotásra, melylyel a mester tanítványa elől a pálmát elragadta.[1] Csakhogy rövid latolgatás, számítgatás után ez a föltevés aggodalmakat támaszt. Az Athena Lemnia keletkezési idejét csaknem teljes pontossággal az ötödik század közepére (451—448) tehetjük. Alkamenes pedig forrásaink szerint a negyedik évszáz első éveiben még fogadalmi ajándékon dolgozott Thrasybulos és barátai számára.[2] Ilyenformán Alkamenes tevékenysége 50 évet ölelne át a legszűkebben mérve; pedig bizonyára már nem volt kezdő, mikor mesterével versenyre kelt. Voltak ugyan a művészettörténetnek Tiziánjai, kiknek erős szelleme majd egy századon át sem apadt ki, de azért a félszáz évnél tovább terjedő munkásság mégis csak kivételes, ritka, mint a fehér holló. És miért erőszakoljuk ezt a kétes föltevést Alkamenes életidejét a bizonytalanba nyújtva? Phidias később is dolgozott Athena-szobrokon s számító, finom művészi belátásával, öntudatos alkotó szellemével, mely az ihlet csodás teremtéseit oly szívósan élővé teszi, akkor is ép úgy győzelmeskedhetett tanítványán. Ha így a két művész versenyét csak egy évtizeddel közelebb hozzuk a Parthenonhoz, elvesztettünk ugyan egy igen érdekes megelevenítő mozzanatot az Athena Lemniánál, de Alkamenes életkorát legalább valószínű határok közé szorítottuk.[3]

Ugyancsak Plinius emlékszik meg Alkamenes és Agorakritos versengéséről egy Aphrodite szobor készítésekor: . . . «vicitque Alcamenes

[1] Furtwängler. Meisterwerke S. 35.

[2] Pausanias IX. 11, 6. — 95. Olymp. (400—397). V. ö. Journ. of. hell. Studies X. (1889.) S. 113.

[3] A mint hallottam Ch. Waldstein a nyáron tartott athéni archeologiai kongresszuson a pergamoni hermáról szólva az egész Alkamenes kérdést bevonta fejtegetései körébe s egészen más álláspontra jutott, mint a mit mi e helyen nemrégiben kifejtettünk. (Arch. Ért. XXV. 2, 97—103. o.). Csak egyetlen Alkamenes létezését ösmeri el, a kinek tevékenységét így 70 évnél is tovább kénytelen elnyujtani. Egész okoskodásának egyetlen bizonyítéka azonban csupán a Tizian-féle analógia. Ez igazán szalmaszálba való kapaszkodás! Azt nem érzi Waldstein, hogy ugyanaz a művészi élet a pergamoni hermát s az u. n. vatikáni pihenő Diszkoszvetőt vagy a borghesi Arest nem zárhatja magába? Ily fejlődésre emberi élet nem mutat példát. Persze az ilyen éles, elválasztó különbségeket érezni és látni kell. A kit a műalkotásokkal való gyakori, benső érintkezés nem tanított meg arra, hogy sorsukat ne hiú, száraz okoskodásokkal döntse el, hanem a műalkotások előtt érezzen és lásson is, annak a hosszas magyarázat sem segít. Csak ilyen kutatók képesek arra, hogy egy távoli analogia kedvéért a művészettörténet legnagyobb tanuságait cserbe hagyják

non opere, sed civitatis suffragiis contra peregrinum suo faventis.»[1] Agorakritost annyira elszomorította veresége, hogy szobrát eladta Ramnusba s Nemesisnek nevezte el.[2] A műremek, melylyel Alkamenes diadalt aratott a nagyhírű Aphrodite ἐν κήποις, melynek oly lelkes rajongója a derék Lukianos.[3]

Ennyi az, a mit Alkamenes életéről forrásaink alapján tudunk. A többi csak műveinek felsorolása s nehány dicsérő megjegyzés.[4] Ezenkívül Plinius külön kiemeli Alkamenes rendkívüli kedveltségét és termékenységét.[5]

Ha az irodalmi emlékezésnek ezeken a keskeny, gyomverte ösvényein kellene elindulnunk, hogy emlékeink között Alkamenes művészi egyéniségéről fogalmat alkossunk magunknak, az eltévedés veszedelme lépten-nyomon kisértene. Szerencsére azonban a Parthenon ránk maradt szobordíszei épen Phidias tanítványaira vonatkozólag biztos alapot nyujtanak kutatásainkhoz. Csak a Parthenon oromdíszén megfigyelt stylussajátságok vezérelhetnek munkánkban s Alkamenes tevékenységének sikerrel csak úgy akadhatunk nyomára, ha lelkünk telve van ennek a hatalmas, fönséges művészi alkotásnak az átható, éltető illatával. Csak a Parthenon oromdíszeinek folytonos szemmeltartásával érthetjük meg minő sokszerű és fontos szerep jutott Alkamenesnek ebben a korban, melyet annyiféle áramlat mozgatott. Csak így láthatjuk a szervesség mennyi lánczszeme fűzi a múlthoz, másfelől a részletek tetszelgő, modoros gazdagságát, a mit például a Parthenonorom Nikéjén látunk miként teszi finom művészi ösztönnel bensőleg indokolt, eredeti, jellemzetes művészi felfogássá. Csak így láthatjuk minő új elemekkel gazdagította az ember művészi fogalmát. Csak ezen szempontok megvilágításával lesz Alkamenes igazán élő és történeti alakja a művészettörténetnek nem pedig vértelen, elszigetelt fogalom csupán, a mivé a régi, nagyrészt Pliniuson és Pausaniason fölépülő, szövegmagyarázó műtörténeti módszer a művészi egyéniségeket rendesen összezsugorította. Az emlékekbe való elmélyedés, a kritikai szemlélet sokkal eredményesebb, mint a kétes szövegek kósza híreinek fontoskodó mérlegelése.

Nincs alkotás műemlékeink között, mely oly közvetlenűl kapcsolódnék bájos lényével a Parthenon oromzatában nagyszerű, gazdag kényelemmel ülő Moirák és Hórák művészi styljéhez s a mely annyira meg-

[1] Plinius XXXVI. 16, 17. (Teubner).

[2] . . ., quod M. Varro omnibus signis praetulit (Plin. XXXVI. 17.) L. alább egy jegyzetben.

[3] Lukianos: Imagg. 6.

[4] L. Arch. Ért. XXV. 2, 102. o. 3. jegyz. — V. ö. Overbeck: Schriftquellen és Loewy: Untersuchungen zur griech. Künstlergeschichte (Abhandlgn. des arch. epigr. Seminars in Wien 1885).

[5] Plinius XXXVI. 15. . . . cuius sunt opera Athenis complura in ædibus sacris.

egyeznék a leírásokkal, melyeket Alkamenes Aphrodite ἐν κήποις-áról forrásainkban találunk,[1] mint az u. n. Venus Genetrix, melynek legjobb példányát a Louvre őrzi.[2] A művészettörténeti kutatás egyik legszerencsésebb és legvalószínűbb föltevése volt az, mely e számos másolatban ránk maradt műremekben Alkamenes nagyhírű kertes Aphroditéjára ösmert.[3]

Mikor ezzel az elragadó alkotással állunk szemben, akkor érezzük, minő tehetetlen a toll, minő szegény a nyelv, minő gyenge a szó, hogy hatását csak megközelítőleg is éreztesse! A titokzatosan szépnek, az elemezhetetlen, örökringású, fényhomályos női léleknek, mely a Mona Lisa arczán játszadozik, ez az Aphrodite az első nagyszerű művészi kifejezése. Ékesen szóló érv mindazok ellen, a kik a görög művészettől a belső világ, a lélek finomabb rezzenéseinek a rajzát még ma is megakarják tagadni s benne csupán hideg, alaki szépséget látnak. A ki a kertes Aphrodite előtt a tiszta nőiség illetését érezte, a ki a szenvedő, fájdalmas anyának képét a knidosi Demeterben (British Muzeum) magával hordozza,[4] az játszva küzd le minden efféle állítást.

Az álmatag szelídség és a szemérmes, szűzi báj adja meg a szobornak azt a varázsos hatást, mely alól a szemlélő nem tud szabadulni.[5] Az istennő bal lábán áll s jobb lábát maga után vonva pihenteti. Testén puhán és nedvesen odasimulva a redő hullámos vékony chiton omlik alá, mely bal karjára alácsúszva, a bal vállat és a mellbimbót szabadon hagyja. Bal kezében almát tart, jobb kezével pedig tetszetős csínynyel vonja a magasba köpenyének a csücskét. Fejét kedvesen és jóságosan kissé meghajtja a támban álló lába felé. Arczán a fakadó mosolygás tartózkodó bája. Egész lényében, megjelenésében

[1] Paus. I. 19, 2. Plin. XXXVI 15.

[2] A másolatok fölsorolását l. Reinach: La Venus Genetrix (Gaz. Arch. 1887. S. 257.) és W. Klein Praxiteles S. 55. Anm. 4. Klein e művében Alkamenesnek egész fejezetet szentel (S. 45—82). E két felsorolás birálatát adta Loeschke: Über die sog. Venus Genetrix (Athen. Mitt. 1887. S. 199.) — A myrinai példány fényképét l.: B. C. H. 1882. pl. VI. — A szobor általános kedveltségét bizonyitja, hogy másolatai kis terakotta alakokban is előfordulnak. V. ö. Pottier et Reinach: Les terres cuites de Myrina No 26. bis 27, 28. Motivumát gemmákon is találjuk. L. Furtwängler: Antike Gemmen T. XXXIX. 22, 24. Az utóbbi különösen szép példány. — Louvre No 515. (Catalogue sommaire).

[3] Először Furtwängler: Roscher Mythologisches Lexikonában (S. 412—13, Aphrodite czikk) aztán Mw. S. 117. — Nézetéhez csatlakoztak: Wolters (Athen. Mitt. 1887. S. 383.) Loeschke (i. h.) és Petersen (Röm. Mitt. 1889. S. 65.) — Reisch ellenvetése (Eranos Vindoboniensis S. 19.), mely szerint az Aphrodite Ouraniával szobrunk kedves lénye nem fér össze, csak előitélet. (V. ö. Roscher: Myth. Lexikon S. 1512. Pandemos czikk,) Winter nézete (50. Berl. Winckelmanns progr. S. 118.), a ki a szobrot későbbi eredetűnek tekinti, tarthatatlan. V. ö. Meisterwerke S. 31. Anm. 5. Úgy látszik Helbig is Winter nézete felé hajlik: (Führer durch die Antikensammlungen in Rom. No 908.) . . . «für die Schule des Phidias etwas zu gebunden (?) . . etwa Mitte des 5. Jhs. (?).»

[4] Beható, alapos és szép elemzését adta Brunn: Griechische Götterideale S. 42—52. mit Tafel VI.

[5] Fényképei: Brunn-Bruckmann: T. 473 — A. G. phot. 1431—1433. — Gaz. Arch. 1887. T. XXX., tov. Klein: Praxiteles fig. 3.

nincsen semmi ingerlő, kihívó, vagy kaczér. Haja nem oly józan, vonalazott méltósággal övezi homlokát, mint például Kresilas Amazonjánál látjuk, nem is oly lazán, bomladozón mint később Praxiteles alakjain, hanem nyugtalan, pelyhes puhasággal simul homlokára. A fején átfutó szalag alig észrevehetőn mélyed be a ringó hajtömegbe. A fürtöket hátul kendő fogja össze, a mi leányos, fiatalos kedvességet ád az egész fejnek az Athena-typusok aláomló hajának méltósága helyett. A szemek mintázásán még érzik a régies keménység. A szemhéjak szigorúan szabályos vonalban ölelkeznek össze s a szemcsillag így mereven befalazva nem hathat oly beszédes, bájos puhasággal, mint a minőt a knidosi Aphroditén csodálunk. Ez a régiesség sokak szemében kétségessé tette vajjon a fej tényleg ráillik-e a torzóra, úgy, a mint azt a Louvreban összeállították. A törés felületei pontosan egymásra illenek s ha a többi példány nem is oszlatna el minden gyanút, a puszta szemlélet is igazolja az összetartozóságot, mert az arcz oly szervesen folytatja a testben kifejezésre jutó művészi gondolatot, hogy az egységességet biztosnak kell tekintenünk. — Az aláomló, testhez simuló chiton szeszélyes kedvteléssel futkosó apró redőrojtjaival, melyek itt gyűrűs kanyargással, amott vékony, kígyózó könnyedséggel futnak szerte, világos továbbfejlődése a Parthenon Hóráin és Moiráin[1] megfigyelt ruhaalkotásnak. A szervesség egészséges gondolata helyett a művész saját kedvtelését avatta föl a hatás eszközéül. A lábszáron önkényesen, szembódítón átfuttatott fodorcsillámok erősen a modorosság jegyét viselik magukon s bennük a művész a hatásnak kissé mindennapi eszközeit gyümölcsöztette. A lábakat keretszerűn befoglaló éles keménységgel aláeső redőhátak még szembetűnőbbé teszik ezt a szervetlen bőségét az apró ránczíveknek.

Mindez azonban senkit sem zavarhat a szobor valóban páratlanul, ihletes szépségének az élvezésében és értjük Lukianos magasra csapkodó lelkesedését, mikor magasztalón említi «elölről szemlélve kifejezésének és orczáinak szépségét, a kéztő szép rythmusát, az ujjak könnyed mozgását, finom, tetszetős voltát»[2] s az Aphrodite ἐν κήποις-t «a legbájosabbnak és legszebbnek» tartja Alkamenes valamennyi alkotása között.[3] Ezen az arczon a hús elvesztette minden érzéki erejét s úgy szólván költői formákká finomúlt. Sokan zavaró hiba gyanánt rótták fel, hogy a fej a testhez arányítva kicsiny, szervetlen. Ez azonban keresett tulzás. A szépség, hál' Isten, nem a méretekben rejlik, mint Kalkmann

[1] Brunn-Bruckmann: T. No 186—192.

[2] U. o 5. . . . τὰ μῆλα δὲ καὶ ὅσα τῆς ὄψεως ἀντωπὰ παρ 'Αλκαμένους καὶ τῆς ἐν κήποις λήψεται καὶ προσέτι χειρῶν ἄκρα και καρπῶν τὸ εὔρυθμον καὶ δακτύλων τὸ εὐάγωγον ἐς λεπτὸν ἀπολῆγον παρὰ τῆς ἐν κήποις καὶ ταυτα . . .

[3] Lukianos: ΕΙΚΟΝΕΣ 4. Ἦ πάντων γ'ἄν, ὦ Λυκῖνε, ὁ ῥαθυμότατος ἦν, ἐι τὸ κάλλιστον τῶν 'Αλκαμένους πλασμάτων παρεῖδον . . .



AZ U. N. VENUS GENETRIX PÁRISBAN A LOUVRE MUZEUMÁBAN.
Brunn-Bruckmann fölvétele után.

gondolta! Az ő kisérlete,[1] mely bámulatos kitartással és szorgalommal számokba akarta foglalni az egész görög műtörténetet, bármily értékes, tanulságos is, csak balvégzetű próbálkozás marad.

Az eredeti szobormű hatásáról megközelítő fogalmat adhat a louvrei példány. Gondos munka s az anyaga nemes, kristályos parosi márvány, mely a vékonyabb helyeken áttetsző.

A kertes Aphrodite első finom és beható elemzését Reinachnak köszönjük.[2] Művészettörténeti itélete̋vel ellenben nem értünk egyet. Megkisérli, hogy a régebbi, hadakozó nézeteket valamiképen összhangba hozza, kibékítse. Minden véleményben lelt valami értékeset, valami találót s ezért egyiket sem meri elvetni. Egyformán igazat ad azoknak, a kik az alkotás eredetijét Alkamenesre vezetik vissza, a kik az alexandriai művészet teremtésének tekintik,[3] a kik Praxiteles fátylas Aphroditéjét (velata specie) ösmerték föl benne,[4] avagy Arkesilas Venus Genetrixére gondoltak[5] s a végén a maga véleményét mint egyeztető álláspontot így foglalja

[1] Kalkmann: Die Proportionen in der griechischen Kunst. V. ö. Berl. Phil. Wochenschrift 1894. No 35—36., S. 1105. (Furtwängler.)

[2] Gaz. Arch. 1887. p. 250—262 és 271—285.

[3] Kekulé: Arch. Epigr. Mitt. aus Oesterreich 1879. p. 20. Michaelis: Ancient marbles p. 307, Helbig: Untersuchungen, S. 35, Wieseler: Denkmäler 3. Ausg. S. 387, Wissowa: De Veneris simulacris p. 30. Baumeister: I. S. 92.

[4] Brizio: Bull. dell Inst. 1872. p. 109. (Nézetét ugyanebben az évfolyamban megtámadták Flasch és Helbig.) — Curtius a Berl. Arch. Gesellschaft 1882 május 2-diki ülésén. L. Phil. Wochenschrift 1882 S. 668. — Újabban Furtwängler a Louvre egy késői másolatban ránk maradt szobrában akar Praxiteles fátylas Aphroditejára ismerni. (Mw. S. 552. Fig. 104.) A fölírás bizonysága ellenére is nagyon kétségesnek tartjuk ezt a föltevést.

[5] Overbeck: Gesch. der gr. Plastik 3. Ausg. B. II. S. 421. — Visconti: Museo Pio Clementino ed. in 8° t. III. pl. VIII. p. 44. — Brunn: Geschichte der griech. Künstler I. S. 601. Jahn: Berichte der sächs. Gesellsch. der Wissenschaften 1861. S. 113. — Müller: Handbuch der Archeologie §. 376, 3. V. ö. Plinius XXXV, 155.

össze:[1] «Én itt oly typusra ösmerek, melyet *valószínüleg* Alkamenes teremtett, Praxiteles *meg nem határozható* változtatásokkal újjáalkotott s azután a kis-ázsiai koroplasták, valamint a hellenistikus és görög-római kor művészei másoltak, többek között *talán, bár ez nagyon kétséges* Arkesilas az istennő képében, melyet Fortuna temploma számára készített». Az ilyen egyeztető szerep hálátlan és ritkán jár sikerrel. Reinach itélőképessége holt pontra jutott vele. A szobormű stylistikai sajátosságai között nyomát sem látjuk akár az alexandriai, akár a hellenistikus kor ízlésének. Stylegység nélkűl ily tiszta, nagy hatásokat a művészet nem tud elérni. Reinachnak társa is akadt, a ki szintén elegyes vonásokat látott szoborművünkön s ezen a réven az Orestes-Elektra csoport Elektrájával s az esquilinusi Venussal hozta kapcsolatba. Ennek az összehasonlításnak[2] minden komoly alapja hiányzik s pusztán megtévesztő veszedelmei vannak. Minden tanúlsága pedig csak az, hogy Ch. Waldstein nagyon kevéssé élte belé magát a görög művészet fejlődésébe. Az Elektra-Orestes csoport idegen motivumokon épült föl, s keletkezését bizonyára a festésből kapott ösztönöknek köszöni. A válogatós, kimerűlt, hanyatló görög-római korszak műve, mely nagy, eredeti alkotásokra már nem képes, melynek teremtő ereje elapadt.[3] Ha van hasonlóság az Elektra és az Aphrodite között, úgy ez csak azt mutatja, hogy a csoport alkotója nem egy vonást csent le Alkamenes művéről. Az Elektra fejalkotásában, a sovány vállakon s a karcsú csípőn egészen régies befolyás nyomait látjuk s a köldökpárnába torkolló hármas redőcsoport késői, hanyatló ízlés jele. Efféle stylkeverés jeleire az Aphroditén nem akadunk.[4]



AZ U. N. VENUS GENETRIX FEJE.

Pausanias említi, hogy a phaleroni úton levő Hera szentélyében

[1] Id. h. p. 280.

[2] Ch. Waldstein: Pasiteles and Arkesilaos the Venus Genetrix and the Venus of the Esquilin (Americ. Journal of Archeology. 1887. (III.) S. 1 Pl. I.

[3] Ugyanígy magyarázzuk a louvrei Orestes-Pylades s a madridi úgynevezett Ildefonzo-csoportot.

[4] V. ö. Petersen (Röm. Mitt. 1889. S. 72. Anm. 2.) hasonló véleményét.

az istennő képmását Alkamenes készítette.[1] A több másolatban ránk maradt ú. n. barberini Hera a Vatikánban oly meglepő hasonlatosságot, annyi jellemzetes, közös vonást mutat az elemeztük Aphroditéval, hogy bízvást ugyanazon mester keze művét sejthetjük benne s ilyenformán valószínűleg Alkamenes phaleroni Heráját óvta meg e műalkotásban a viszontagságos idő a végső pusztulástól.[2] Nagyszámú másolatai közűl különös figyelmet érdemel az ú. n. Borghese példány, mely most Jacobsen kopenhágai gyűjteményének ékessége. A fej törés nélkűl maradt meg rajta s a hajon nincs korona, a mi az egész alkotás szellemének, művészi magas lényének jobban megfelel s az eredetit hatásában így jobban megközelíti.[3] Petersen, a ki fejtegetéseivel[4] először hozta Alkamenessel kapcsolatba a barberini Herát, csak azt a hibát követte el, hogy megfeledkezett épen a Borghese példány elsőrangú művészi kiválóságáról s a másolatok felsorolásában nem tanúsított kellő óvatosságot. Mikor az ú. n. vatikáni Cerest[5] szintén a Hera egy példányának tekinti, föltétlenűl tévedett. A Ceres egészen más művészi szellem hirdetője, más mester alkotását őrzi meg számunkra hideg, ünnepies nagyszerűségével, komoly fenségével. Legközelebbi rokonai a kapitoliumi Athena[6] és a müncheni ú. n. barberini Apollo,[7] melyekben Furtwängler helyes művészi érzéke Agorakritos vésőjére ismert.[8] A mi Heránk lénye nem oly büszke és komor, fejét nem szegi meg oly szilárd határozottsággal, mint Agorakritos istenalakjai. Valami méltóságos királynő, a ki kegyes, elnéző jósággal tekint alá a könyörgőkre. A vatikáni példányon az egész szobor sértetlen, csak az orr kiegészítés műve. A fejet és a lábakat külön márványból vágta a művész s aztán illesztette a törzshöz. Hibás volna azt gondolni, hogy mint a régebbi kézikönyvek állítják, ez az összeillesztő módszer csak késő görög-római időben divatozott. Mindennapi volt már a régebbi görög művészetben is. Naiv, érdekes emléke Plinius meséiben is él.[9] A szoborkészítésnek evvel a módjával takarékoskodtak a márványtömbökkel s így műveiket olcsóbban szállíthatták.

Ezen a Herán már modoros, közönséges hatásoknak alig akadunk

[1] Paus. I, 1, 15.

[2] Brunn-Bruckmann, T. 492. — Phot. Anderson 1390. — Petersen: Röm. Mitt. 1889. (IV.) S. 65. — Furtwängler: Meisterwerke, S. 117. — Fw. Ulrichs: Denkmäler, S. 20. T. 7. — Helbig: Führer No. 301. — Overbeck: Atlas IX, 10, X, 33

[3] Klein: Praxiteles E., S. 63. ff. és Fig. 4. és Furtwängler: Meisterwerke S. 742.

[4] Röm. Mitt. 1889. S. 65. — Antike Denkmäler I. T. 55. S. 45.

[5] Brunn-Bruckmann, T. 172. — Mw. S. 117. Anm. 3.

[6] Clarac: 461, 858.

[7] Fw.: Beschr. der Glyptothek No 211.

[8] Fw.: Masterpieces. Fig. 34.

[9] A samosi Theodoros és Telekles a hagyomány szerint egy Apollo szobrot készítettek, melyet több darabból illesztettek össze. Régebben ezt a hírt a kutatók elvetették, de az ujabb kutatások bebizonyították, hogy az ilyen eljárás a márványból való faragásnál gyakori volt. V. ö. Pausanias VIII, 14, 8 és X, 38, 6.

nyomára. Vele Alkamenes szép tanúságát adta jellemző, egyénítő, teremtő képzeletének. Az istennő nem csupán a vékony, testhez tapadó chitonban jelenik meg, mint a szerelem bájos leányánál láttuk, hanem a bal vállán átvetve köpeny csüng alá, mely súlyos háromszögben övezi elől a derekát s ez által valami komoly, méltóságos jelleget ád az egész alaknak. Minden összehat, hogy Zeus kegyesen fönséges hitvesét jellemezze. A fej nem mosolygón bájos, mint az Aphrodite képmásán, de nem is szigorúan rideg, hűvösen tartózkodó. Tekintete komoly, vonásai határozottak, de a lágy meghajlás szelid lélek kifejezője. A puhán kanyargó, testhez simuló chiton hirtelen belevisz az átcsavart köpeny nehéz redőibe. Az átvetett köpeny motivumát egészen hasonlóan használta föl Kresilas az Athena Velletrin, melylyel Alkamenes Herája egyéb rokonságot is mutat. Mindkettő lépő állásban jelenik meg. Mindkettő jobb kezét magasan föltámasztja, bal karjával pedig előre nyúl. Athéna lándzsára, Hera kormánypálczára nehezedik. A Hera felső karja puhán, lazán fut le a test mellett, Athena könyöke ellenben erősen csipejéhez szoritja a köpenyt, mely különben lecsúsznék. Mind a két istennő rendkívűl vastag talpú szandált visel, a mi ezen időben az égiek szobrára általán jellemző. Az Athena egész megjelenésében józan, nyúlánk egyszerűség és büszkeség, a Heráéban költői, széles gazdagság és isteni elnézés. Az átvetett köpeny nagyvonalún övezi az Athena derekát, Heránál ellenben bőséges öblökbe rojtosodik. Az átvetett köpeny alatt kibukó ruha szövete széles egyenletes redőhátakba törik az Athenánál, a Heránál pedig változatos gazdagsággal, szabálytalanabbúl hull alá.

Ha a kertes Aphrodite szobrának arczát a Heráéval összevetjük, akkor látjuk igazán, hogy Alkamenes művészetének egyénítő ereje amannál minő csodát művelt.[1] A fővonások egyezők, a haj mindkettőnél hátul kendőbe kötve s mégis egész világ van az Aphrodite tekintetében, a mi itt hiányzik. Ott minden kissé fátylas, sejtelmes, itt minden tiszta, világos. Ott bájló egyéniség, itt ünnepies általánosság. Úgy látszik épen az egyénítés volt az, a mi oly lelkes, rajongó csodálókat szerzett a későbbi írók és művészek között az Aphrodite ἐν κήποις számára. Ezért másolják únos-untalan s innen érthető, hogy ez a typus oly messzehatón megérzik a hellenistikus és a római kor művészetén. Persze a másolatokon és átdolgozásokon, melyek ebből a korból származnak, erősen megérzik a hanyatló ízlés jele. Ide tartoznak a vatikáni ú. n. Sabina,[2] az ú. n. Goethe tánczosnő[3] s egy torzó a római Museo

[1] L. Antike Denkmäler I T. 55, a hol Petersen egymás mellett közli a Hera s a kertes Aphrodite nápolyi példányának arczát. A szinte testvéri hasonlatosság meggyőző. Kétségtelen, hogy ennél az összevetésnél az Aphroditet nagy veszteséggel képviseli a nápolyi példány, mert sokkal szárazabb, közelről sem oly költői kifejezésű, mint a louvrei szobor.

[2] Phot. Ed. Alinari No 11797. — A kertes Aphrodite torzójára portrait-t illesztettek.

[3] V. ö. Goethe: Italien. Werke (Cotta, 1867.) XX. S. 231. — Brunn-Bruckmann: Denk-

Nazionale-ban.[1] A görög-római sarkophagok is gyakran föleleveníték az Aphrodité ἐν Κήποις typusát.

Az elemeztük Hera-szobornak közel rokona a capitoliumi Hera,[2] s ha nem is ugyanazon eredeti után készült, ugyanannak a mesternek a műve. A ruha mintázása, a széles arcz, a homlok, az orrtő alakja, az ajk metszése, a kissé nehéz szempillák meggyőzően egyezők.

Ugyancsak Alkamenes körébe tartozik a berlini múzeumban levő gyönyörű női fej, melynek biztos jelentését s a hozzátartozó torzót még nem sikerült fölkutatni. Aphroditére semmiképen sem gondolhatunk. Hiányzik benne[3] a bájnak az a kedves alanyisága, a mit Alkamenes Aphroditéjén annyira csodáltunk. A kifejezés széles, erőteljes, kissé komoly, úgy, hogy inkább a nagy égi királynő lényének felel meg. Az orczák húsosak és teltek. S a kifejezés még könnyedébb, lányosabb, mint Agorakritos alakjain. A haj jellemzetes háromszögletességgel zárja körűl a homlokot. Az arczkifejezés kissé kimért komolysága, nyugalmas szelídsége különösen szembetünő, ha későbbi alkotással, például az Akropolis déli lejtőjéről származó női fejjel[4] vetjük össze. Mennyi itt a lelkes rajongás, az ihletett szenvedély, a minek a mi fejünkön nyoma sincs. Mennyi mélység, mennyi ingerültség a szemekben, míg a berlini szobor arczán a duzzadt, érzéki ajkak, a húsos, fás szemhéjak merev vonalazása, magukon viselik az ötödik század kissé szögletes kezdetlegességeit.[5] A fej bizonyára nyugodtan álló szoborhoz tartozott, melyet a Herára való emlékezéssel könnyen visszaálmodhatunk.

Furtwängler régebben az ú. n. farnesei Athénát is Alkamenesre vezette vissza s a Hope-féle Athena mellé állítva, e két alkotáson próbálta kimutatni a mester és tanítvány, Phidias és Alkamenes közötti különbségeket.[6] Ez a nézet azonban, mint a kiváló tudós utóbb maga

mäler, T. 252. — A Denkmäler tárgymutatója ezt az alkotást is közvetlenül Alkamenes körébe vonja. Ez sajnálatos, vaskos tévedés. Kétségkívül a II. század művészetére vall. L. Helbig: Führer No 249 (425).

[1] Phot. ed. Anderson No 2520. — Az Alkamenes-féle Aphrodite bizonynyal egyenes ivadéka a búcsú-áldomásra beöntő lányok typusának, a kiket a Phidiast megelőző edényfestés az ötödik század első felében annyira kedvelt. Az egyik kéz a ruha csücskét a magasba vonja, a másik pedig az áldozati tálat tartja Mint a legszebb példát megemlítjük a gyönyörű müncheni amphorát, melynek csaknem hű mását a pétervári Eremitage őrzi. (V. ö. Furtwängler Reichold: Griechische Vasenmalerei, T. 35. — Vasensammlung in München No 382. — Furtwängler: Führer durch die Vasensammlung, S. 44.

[2] Helbig: Führer 503 (24), S. 385. — Fw.: Mw. S. 117. — Baumeister: Denkmäler, I, S. 414.

[3] Berlin: Beschreibung der Skulpturen No 608. Az orr hegye kiegészítés műve. — V. ö. Roscher: Mythologisches Lexikon, I, S. 413. és Furtwängler: Meisterwerke, S. 118. Taf. V. — Fényképen, sajnos, még nincs forgalomban.

[4] Brunn-Bruckmann, I, 174 — Friederichs-Wolters: Gypsabgüsse No 1277.

[5] Magam a berlini fej eredetijét még nem tanulmányozhattam, csak gipszmásolatait. Az eredetire vonatkozó részleteket dr. Oikonomos úr baráti közlésének köszönöm. Ugyancsak ő tett figyelmessé a hasonlatosságra, mely a berlini fej s az ú. n. barberini könyörgő (Schutzflehende) között (Br. Br. I, 415.) fennáll.

[6] Fw.: Mw. S, 103—111.

is belátta, téves.[1] A Hope-féle és a farnesei Athena ugyanannak az eredetinek csupán eltérő másolatai. A dresdai gypsmásolatot[2] valószínűleg a Hope-féle szoborról vették s benne nem akadhatunk egy nyoma veszett eredeti másolatára.

Az újabb ásatásoknál a pergamoni könyvtár helyén talált, máris sokat vitatott két női szobor közűl az egyik, mely fej nélkűl maradt ránk s Herának nevezik (Berlin), a legtöbb kutató szerint az ötödik századból való eredeti mű s valószínűleg Alkamenes, Phidias nagy tanítványa készítette.[3] Ezt a véleményt nem fogadhatjuk el. Gyakorlott szem könynyen fölismerheti, hogy a pergamoni torzo stylbeli sajátosságai alapján nem illeszkedhetik be az ötödik század remekei közé. A pergamoni királyok korából, valószínűleg II. Eumenes idejéből való másolat az ötödik század egy szoborműve után. A ruha ránczainak mintázása teljességgel eltér mindattól, a mit Phidias köreiben látunk. A redők erős stylizálása, a mit például a nagyszerű eleusisi vagy a hatalmas Medici-torsón látunk, itt gyengűl s valószerű szövethatásokra való törekvés váltja föl. A ránczok esése a pihenő lábon egészen más, mint a Phidias-korabeli eredeti műveken. A pompás, friss, eleven stylizálás helyett a pergamoni szobrokon elfogódott bőrszerű utánzás tünik szemünkbe. Winter, a ki a pergamoni torzót az Erechtheion Kóráival összevetve «meglepő hasonlatosságot» lát köztük, itélkezésében szinte hihetetlen elfogultsággal húnyt szemet a műtörténet legnagyobb tanulságaival szemben. Ott hatalmas, nagyszerü stylizálás, itt ellenben egészen más, természetutánzó mintázás.[4] A Prokne-csoporttal[5] való hasonlóság csak fölületes szemlélet eredménye. A Prokne-csoport tényleg az ötödik századból való eredeti mű, csakhogy jelentéktelen, nyers, elnagyolt munka, nincs igazi művészi értéke. Alkamenes keze művére aligha ismerhetünk benne, mert ha maga készítette a Pausanias említette[6] fogadalmi ajándékot, úgy művészetének ez ünnepies alkalommal bizonyára szebb tanujelét adta volna. Azután meg az egész csoport Prokne Itys jelentése is kétséges. Furtwängler nem ok nélkűl vonakodik a hagyományos elnevezés elfogadásától.[7] Az ú. n. Prokne-Itys csoportot tehát, bárha az ötödik század

[1] Furtwängler: Statuenkopien im Altertum, I. (Abh. der k. Bayer. Ak. d. Wissenschaften; I kt. XX. Bd, III. Abth. München, 1896.) S. 7 = 531.

[2] Mw. S. 107, Fig 17.

[3] Kekulé: Gewandstatue, p 20. Ezzel szemben: Masterpieces. S. 84, 8

[4] V. ö. Winter: Arch. Anzeiger 1894 S. 43. — Kekulé: Gewandstatue, S. 20. — Furtwängler: Statuenkopien, S. 14 = 538.

[5] Antike Denkmäler, II. Tafel 22. — Klein: Praxiteles, S. 55. — Furtwängler: Statuen-Kopien, S. 539.

[6] Pausanias I, 24, 3: Πρόκνην δὲ τὰ ἐς τόν παῖδα βεβουλευμένην αὐτήν τε καὶ τὸν Ἴτυν ἀνέθηκεν Ἀλκαμένης.

[7] Statuenkopien, S. 539: «A gyermek szorosan odasímul a nőhöz; ez a motivum csak azt jelentheti, hogy védencze a nőnek. A bal kezébe kardot akartak kiegészíteni, de ez roppant ügyetlenül hat. . . . Az alaknak másként kellene állania, ha gyilkosságra gondolna» . . .

közepéről való eredeti mű, Alkamenes művészi szelleméhez nem tartjuk méltónak. A pergamoni Hera-torzó pedig csak tévedés révén került a Phidiasi idők eredeti alkotásai sorába. Az ötödik század egy női szobrának, hellenistikus másolata, melyet azonban Alkamenes nevével kapcsolatba hozni minden biztosabb támasz nélkül: kalandos időtöltésnél alig egyéb.

Ellenben nagy valószínűséggel tartozik Alkamenes körébe a stockholmi Athena-fej, mely, sajnos, erősen megrongált, csonka állapotban maradt fön. Igen sok rajta a kiegészítés. Farnell,[1] bár a későbbi hanyatló idők művére ismer benne s tévesen Sapphonak tartja, a görög styl nemességét finomságát és melegségét kiérzi belőle.

A kiváló művész, a kit eddigi fejtegetéseink során a női typus terén a báj és a kedvesség megteremtőjének ismertünk meg, a ki a nőiség vonásait majdnem költői elmélyedéssel fejlesztette tovább a férfialakok szobrászi kifejezésében is bizonyára jelentős újításokkal, mélyebb felfogással tért el a hagyományoktól. Forrásaink tanúsága szerint nagy számmal ékesítették férfi istenségei Athen szentélyeit s a művészről való fogalmunk csak úgy lesz valóban eleven és teljes, ha emlékeink között azokat is megjelöljük, melyek teremtő szellemének erre az oldalára fényt vetnek.

Alig van műalkotás, mely kezdettől fogva annyira lekötötte volna a kutatók figyelmét s ép ezért annyi viszontagságos, tudományos színváltozásnak lett volna tanuja, mint a Louvre egyik legbecsesebb kincse, az ú. n. borghesi Ares. Négyszeres névváltozáson ment keresztül s jelentését sokan még ma is kétségesnek tartják. (Achilles, Theseus, Páris, Ares.) Conze[2] és nyomában Furtwängler[3] Alkamenes nagyhírű Aresére ismertek benne, mely az atheni templomban állott.[4] S ezt a nagy készültséggel megindokolt és finom művészi itéletre valló nézetet minden csak támogatja. Az Ares[5] styljében és mintázásában szorosan beleilleszkedik az ötödik század második felébe. A hatalmas, erőteljes férfitest egész felfogása és mintázása sokban emlékeztet a Parthenon-oromzat Kephalosára (ú. n. Theseus). Sőt még a fejalkat, a koponyametszés, az arcz izmos, kissé négyszögletes alakja is rokonságot árul el. Persze a közelebbi összehasonlítás nagy nehézségekbe ütközik. Csak azonos művészi szellemről s a férfitest rokon felfogásáról beszélhetünk, mely az izmos nagyszerűségbe hangulati elemet szivárogtat a fej sokat kifejező meghajlásával. A fejnek ez a helyzete adja meg Kephalos súlyos alakjá-

[1] Journal of hell. Studies (IX) 1888, p. 35. Pl. IV (jobboldali kép) Farnell. Some Museums of Northern Europe.

[2] Conze: Beiträge, S. 9. Anm. 2

[3] Furtwängler: Meisterwerke, S. 121.

[4] Pausanias, I, 8, 5

[5] Louvre 866. — A. S. Phot. 1178/9 L. L. 2543.

nak azt a mérhetlen könnyűséget s ez viszi át az Aresben az élet súlypontját az arczon tükröződő kedélyállapotra. Minden közelebbi részletes megegyezés szavakban nehezen fejezhető ki s puszta érintésével is az erőltetettség vádját idézné föl.

Nagy hírének és kedveltségének jele, hogy számos másolatát ösmerjük különböző időkből. Valószinűleg még Alkamenes műhelyéből való az a Herakles átdolgozása, melyet a Louvre rejt magában.[1] Az állás ugyanaz, csak a mellette levő oroszlánbőr s a nyersebb, athlétaszerűbb fejtypus jelzi, hogy a hatalmas dór hőssel van dolgunk. — A Louvre Mars és Venus csoportjában, mely római, hanyatló izléssel a régi nagyhirű remekek istentypusait portraitfejekkel látja el s egymással kelletlen, erőltetett módon kapcsolatba hozza, a szemlélő két nagynevű, régebbi alkotásra ösmer: az egyik a borghesei Ares, a másik a faleroni Venus.[2] Minő bántó, vigasztalan az ellentét a régi szoborművek nagyszerűsége s a kimerült korszak idétlen gyermekeinek rikító üressége között, mely ezeken a gondosan fésült, tartalmatlan arczokon tükröződik. A Mars testének mintázása csak szolgai, száraz másolat, mit lelke elhagyott, a Venus ruháján pedig érzik a hanyatló izlés keresett modora. Az egész csoport szervetlen és inkább festői.[3] Szobrászilag határozottan a legmagasabb mértékben izléstelen és kellemetlen hatású. Az ilyen csoportalkotás csak oly korszak teremtése lehet, melynek alkotó ereje elapadt, semmi mondani valója sincs, a mely habozva válogat a régebbi idők fenséges emlékei között, de hogy azokat valóban megértse s szellemüket fölszívja magába, arra már nincs meg sem a kellő képessége, sem pedig a tudása. Épen ezért csak szánalmas művészettörténeti csodabogár számba mehet Ravaisson föltevése, a ki a legvilágosabb tények fejtetőre állításával magát a borghesei Arest eredetileg egy csoport tagjának tekinti s a milói Venussal hozza kap-

[1] Louvre 2296 (Catalogue sommaire des sculptures antiques) — Még mindig Theseus néven szerepel, holott az teljesen légből kapott. Sajnos a Gallerie Mollien egy félreeső sarkában az eléje tömött szobrok között alig találhatni rá. Jobb sorsra volna érdemes. — A bal kezébe kiegészített kard balga toldozó műve. — Általában sajnálattal láttuk, hogy a Louvre antik szobrainak a felállítása korántsem oly gondos és szakszerű, mint a becses gyűjtemény megérdemelné. Jelentéktelen művek a legjobb uralkodó helyre kerültek, valóban neves, érdekes darabok ellenben félhomályos, rossz világítású fülkékben sínylődnek. Így a myroni Asklepios fej nagyfontosságú pompás másolata egy túltömött, ablakrésben vár a szabadulásra, a kasseli Apolló valódi nézőpontját pedig egy idomtalan, érték nélkül való, hatalmas oltáralap hozzáférhetetlenné teszi. — A gyűjtemény jelenlegi őre E. Michon úr kilátásba helyezte, hogy rövid időn belől gyökeres változtatásokkal fog a hibákon javítani.

[2] Louvre 131; a faleroni Venus, Louvre No. 398. V. ö. Fw.: Mw.: Skopas.

[3] Valószinű, hogy az ilyen csoportok alkotására a festés volt ihlető befolyással. — Késői görög pénzeken is előfordul hasonló csoportosítás. V. ö. Imhoof-Blummer: Griechische Münzen. Neue Beiträge T. IX. 27. S. 141. (655), 419. Br. 32. (Aphrodysia), továbbá T. II. 28., S. 36. (560), 3., Br. 34. (Amasia). Ez utóbbin az Aphrodite a Medici typust juttatja eszünkbe. Az Asklpeios-Artemis féle csoportosítás is előfordul. Szép példája: i. m. T. VII. Br. 10. S. 94 (618), 181. (Pergamon).

csolatba.[1] Eltekintve attól, hogy az Ares és a miloi Venus egymás mellé állítása az V. század derekán Alkamenes körében, mint azt Ravaisson gondolja, stilisztikai képtelenség, — minő ferde fogalma lehet annak az egész görög művészettörténet fejlődéséről, a csoportalakító törekvésekről a görög szobrászatban, a ki ily fantasztikus, merőben koholt csoporttal akarja Alkamenest gazdagítani? Abba a fejlődési folyamatba, mely lassú, életerős következetességgel vezet e Harmodios és Aristogeiton lazán, csaknem összefüggéstelenül egymás mellé állított alakjaitól föl egészen a firenzei ökölvívók kerek, szorosan összefonódó csoportjáig, az ötödik században semmiképen sem illeszkedhetik be az a csoport, melyre Ravaisson utal. Phidias köreiben az ilyen csoportalkotás egészen példátlan volna. Csak a művészileg meddő római kor lelhette volna ilyesmiben a kedvét, mint azt a föntebb elemeztük louvrei csoport is igazolta. — Ravaisson a hőst Theseusnak tartja egészen hiú és súlytalan indokok alapján.[2] A Venussal való összekapcsolás magyarázatát is hamarosan megtalálja e derék franczia kutató. Útjára Theseusnak a szerelem istennője adott kedvező szelet s Minos leányát ő gyújtotta a hős iránt szerelemre. Így azután a csoport szép összekapcsolása volna az érdemnek és jutalomnak. (!!) Theseus alakját Alkamenes akkor készítette, midőn Phidiassal még nem állott semmiféle viszonyban. Innen érthető rajta a mintázás keménysége, régiessége, mely az olympiai szobordíszekre emlékeztet. (!?) A Venusnak ellenben már Phidias adta meg az utolsó símítást. Innen van lényében az az igéző, lágy nőiség és puha báj. Persze ez az egész okoskodás csak körmönfont művészettörténeti költemény, mely önkényesen felforgatja a fejlődés rendjét és semmibe se veszi a legvilágosabb tényeket és összefüggéseket.

Az Aresnek eddig felsorolt másolatain kívül a fejről külön még két példány maradt reánk: az egyik a Louvreban,[3] a másik a müncheni Glyptothekban.[4] Az utóbbi igen fölületes, elmosódott munka; hiányzik benne a szemen, az ajkon s az orczákon az eredeti vonalozásának határozottsága. A louvrei példány józan, de gondos munka. Mindkettőt messze fölül múlja a kifejezés mélységében és erejében az a fej, mely az egész szobron ül.

Az ú. n. borghesei Ares egyike az egész görög művészettörténet legközvetlenebb hatású, legvonzóbb teremtéseinek. Lelkes kimélyítése

[1] F. Ravaisson: La Venus de Milo (Extrait des memoires de l'Academie des inscriptions et belles lettres Tome XXXIV. Partie I.) Paris 1892. p. 102.

[2] Az a két edény, melyet az elnevezés igazolására fölemlít: a louvrei Theseus tányér (Euphronios) s a párizsi Bibl. Nat.-ban levő amphora (Pl. VIII.) semmit sem bizonyít. Meddő fontoskodás!

[3] Louvre No. 290.

[4] Furtwängler: Beschreibung des Glyptothek No. 212.

és meggazdagodása annak az attikai typusnak, melyet oly érdekesen s annyi eredetiséggel képvisel a Myronnal összefüggésbe hozott kasseli Apollo.[1] Ugyanez az attikai irány, ugyanez a levegő nevelte nagyra a mi Aresünket. Állásában, helyzetében mindakét szobor ugyanazt a motivumot mutatja. Minkettő a bal lábán áll, a jobbat pihenteti. A jobb kar mindegyiken lazán csüng alá a bal pedig könyökben meghajlik. Csakhogy az Ares állásában sokkal erősebb a természetesség, az már valóságos, széles pihenés, míg az Apollónál még alig egyéb, mint elfogódott művészi motivum. A mell merész kidomborodását a kulcscsont alatt s a síkszerű mintázást valószerű változatosság váltja föl. És minő végtelen nagy az eltérés a két fej között! Az Apollo arczán tetterős, büszke fönség, az Aresén borongó elmélyedés, komoly révedezés. Az Apollo arczát magasztos ünnepiességgel koszorúzza a haj fürtösen bő koronája az Ares haja ellenben kósza gondozatlansággal omlik alá a sisak alól. Ez a hajviselet a görög ifjúság körében idegen s lehet hogy a művész a harczok istenének zordon északi természetére, thrák eredetére gondolt. Az Apollo feje rendületlenül, szilárd egyenességgel ül a nyakon, míg az Ares arcza önfeledt álmodozással hajlik meg. Furtwängler az Ares kifejezésében «zavaros, *daczos* komolyságot lát.[2] Mi azonban daczosságnak nyomára sem akadunk. A dacz testi kifejezése rendesen: a megszegett nyak, a szorosan zárt ajak. Az Ares fejtartása s meglazult nyitott ajka pedig mindennek egyenes tagadása. Furtwängler itéletével szemben minő furcsán hangzik, mikor egy másik tudós Róbert szerint «puha szépség (? !) és messze menő kaczérkodó tetszelgés egyesül harczias elszántsággal (! ?)» ebben az alkotásban. Ez a leirás megdöbbentő példája, a tudományos elfogultság sugallta ítélkezésnek, mely mint a torzító tükör, mindent kiforgat, fejtetőre állít. — A hatalmas ifjú állán már pelyhedzik a legénytoll. A homlokot harántárok tagolja. A szemhéjak mintázásában valamelyes régiesség nyilatkozik meg. Mindkettő szélesen ráfekszik a szemcsillagra, hasonlóan, mint a Phidiásra visszavezetett Ares fejen látjuk.[3] Hősünk fején az attikai sisak, melyet fönt két oldalt egy-egy domborművű greif diszít. A sisak homlokpajzsán pálmadísz, két oldalán egy-egy kutya, melyek Ares jellemzetes állatai. A sisakról az arczvért hiányzik. A harcz istene bal kezében valószinűleg pajzsot tartott.

A pihenő jobb lábon boka fölött karikagyűrűt veszünk észre. Ennek a jelentőségét a kutatók erősen túlozták. Theseusra gondoltak. Azonban nincs szükség ilyen magyarázatra. Miután a többi más alakokon ez a karikagyűrű hiányzik, föltétlenül a késői másoló toldását

[1] Furtwängler: Meisterwerke. — Phot. Giraudon 1199.
[2] Meisterwerke S. 121. Anm. 5. — Fw.: Beschreibung des Glypthothek No. 212.
[3] Furtw.: Mw. Phot. Gir. 1280—81.

kell benne látnunk. Hiszen tudjuk, hogy a görög-római kor kedvét lelte a groteszk ellentétekben s Arest a szerelem rabjának örömest tüntették föl. Így került az u. n. ludovisi Ares lábaihoz a csintalan kis Amor s ugyanígy vasalta meg a szerelem a mi Aresünket.

Plinius megemlíti Euphranorról, hogy a Paris szoborban, a melyet készített «. . . simul omnia intelleguntur : iudex dearum, amator Helenae et tamen Achillis interfector.»[1] Az irónak ezt a szellemeskedő ötletességét alig lehet komolyan venni. Robert mégis ezen a nyomon kereste emlékeink között Euphranor Parisát s a Plinius említette mindhárom vonást ráerőszakolva a borghesei Aresre, benne ösmeri föl a nagynevű műalkotást,[2] a melynek a lélektani rajz valóságos csodájának kellene lenni, ha Plinius csillogó megjegyzését készpénznek vesszük. Csakhogy az ilyen megjegyzések értelmezésénél a műemlékek szemlélete nagy óvatosságra, mérsékletre int. Ha Robert Plinius szavainak annyi belső lelkiismeretességet és értéket tulajdonít, akkor azt kérdjük, hol látja az Aresben azt a kissé száraz, kimért testalkatot és mintázást,[3] a végtagoknak azt az aránytalanságát, a mit ugyanez a forrásunk Euphranor műveiről említ? Mi jól érezzük, hogy itt csak a lysipposi művészetből kiinduló Xenokrates itéletének a visszhangja csendül felénk s csak az Apoxyomenos kis fejalkatával ellentétben érvényes mindaz, a mit Pliniusnál találunk, de Robertnek a következetesség azt parancsolná, hogy ezt a megjegyzést is szó szerint értelmezze. Mi úgy érezzük, hogy Euphranor művészi irányának a fejlődéstörténet szempontjából is sokkal jobban megfelel a vatikáni Apollo (u. n. Adonis), melynek a fejéről egy másolat a müncheni szandálkötő Hermes testére került[4] s az u. n. tiodi Dionysos.[5] Ezekben az alkotásokban a külső hatásokra törekvő peloponnesusi irány egyesül az attikai művészet hagyományaival, hangulatával. Az Ares oly tisztán és közvetlenül kapcsolódik a Parthenon styljéhez, hogy attól csak kevés idő választhatja el. Egész lényében a szerelemnek árnyékát sem látjuk. A karikagyűrű, mint már föntebb kifejtettük, a másoló műve. A Paris-féle föltevést tehát mindenképen önkényesnek és tévesnek kell tekintenünk.[6]

[1] Plinius: H. N. XXXIV., 77.

[2] C. Robert: Votivgemälde eines Apobaten. Exkurs. S. 21. (19 Halt. Winckelmannsprogramm Halle 1895.) — Römisches Skizzenbuch 1897. S. 31. — Vele szemben: Furtwängler: Statuenkopien im Altertum I. S. 42. és 44.

[3] Az Ares szinte egyetlen példája annak, hogy a mellbimbok távolsága nagyobb, mint a láb hossza (0,343 : 0,325). Ez pedig épenséggel nem felel meg annak a kimért testalkatnak, melyet Plinius említ.

[4] Furtwängler: Beschreibung des Glyptothek No. 287. — Arndt Annlung E. V. No. 851., 852. és 733., 734. Legjobb példánya az ú. n. Fagan-féle fej a British Muzeumban.

[5] Furtwängler: Meisterwerke.

[6] Inkább a Jacobsen kopenhágai gyűjteményében levő ifjúi fejet, mely phrygiai sapkát visel, tartanók Euphranor művének. Csupán a túlságosan ifjú kor támaszthat kétségeket. A fej egy másolatát a müncheni Glypthothek őrzi, (Beschr. der Glypt. No. 263) egy pedig Angliá-

Kekulé munkásságának egyik legszerencsésebb eredménye, hogy a vatikáni u. n. pihenő diszkoszvetőben Alkamenes művére ösmert.[1] Ehhez a véleményhez a legtöbb kutató elismeréssel csatlakozott. — Plinius említi,[2] hogy Alkamenes: «. . . . fecit et aereum pentathlum, qui vocatur encrinomenos.» Ez az encrinomenos jelző a győző személyére nem vonatkozhatik, csupán magára a szoborra. Az író mintaképül jelöli meg s ezzel kiválóságáról, kánoni erejéről tett bizonyságot. A nagyhirű alkotás három másolatban maradt reánk, az egyiket a Vatikán,[3] a másikat a Louvre,[4] a harmadikat a British Muzeum[5] őrzi. Megbízható csupán a vatikáni példány, a többin sok a kiegészítés. A Louvre-ban levő másolaton rá nem illő fej zavarja a szemléletet. A tekintetben praxitelesi bensőség és puhaság.

A régebbi föltevés, mely Polykletos tanítványának, Naukydesnek a keze művét látta a vatikáni diskobolosban[6] a művészettörténeti kutatás mai állása mellett alig védelmezhető. Peloponnesusi művészi felfogásnak nyoma sincs ezen az alkotáson. Tiszta attikai szellem teremtése. A polykletosi művészet rendesen kívülről befelé teremt. Hatásának a szívgyökere a vonalazás öntudatos előkelősége, józan szépsége. A benső mélység csak akkor ül ki az arczra, ha az attikai művészet egy-két sugára észrevétlenül belélopózik. Igy látjuk ezt a beneventi[7] és a müncheni[8] gyönyörű ifjúi bronzfejeken, melyekbe a művész sokat bevitt a Lemnia titokzatos varázsából. — Polykletos iskolájával ellentétben az attikai művészet belülről kifelé teremt. A belső, isteni büszke fenség gondolata volt az irányító a kasseli Apollo megteremtésénél: ennek az engedelmes szolgája a dús hajkoszorú, a méltóságos, izmos áll, a megszegett nyak, a fönséges homlok. Ugyanennek a művészi alkotásmódnak a fejlett kifejezése a vatikáni diszkoszvető. A helyzet rajta nem peloponnesusi értelemben külsőleg, hanem attikai módra bensőleg indokolt. Az ifjú úgy áll előttünk, a mint elhelyezkedik, hogy nehány pillanat mulva a kezében levő diszkoszt messze elhajítsa. Egész

ban van. V. ö. Furtwängler: Meisterwerke S. 591. Masterpieces S. 358. Fig. 154. (a Landsdowne szobor) Statumkopien I. S. 42. Taf VI.

[1] Kekuli: Über den stehenden Diskobol in Museum des Vatikans (Arch. Ztg. 1866. S. 169. — Brunn-Bruckmann T. 131. — Friederich Wolters: Gypsabgüsse No. 465. — V. ö. Furtwängler: Meisterwerke S. 127.

[2] Plinius N. H. 34., 72.

[3] Helbig: Führer No. 330. (615). — A via Appián találták egy villa romjaiban 1792-ben VI. Pius pápa vásárolta meg a Vatikán számára. — V. ö. Journ. of hell. Studies XXI. p. 312.

[4] Catalogue sommaire des marbres antiques No. 89.

[5] Catalogue of sculpture No. 1753.

[6] Annali dell Inst. 1874. p. 207—8. (Brunn), Jahrb. des arch. Instit. 1898. S. 57. (Habich), Hermes, XXXV. S. 190. (Robert.)

[7] Furtwängler: Meisterwerke. S. 507.

[8] Furtwängler: Beschreibung der Glyptothek No. 457. Brunn-Bruckmann: Denkm. T. 8. — Mélyreható, finom elemzését l. Mitt. des Inst in Rom. X, 1895. S. 103. (Hauser.)

testsúlyával a bal lábára nehezedik, jobb lábát pedig szélesen előrecsusztatva nyugtalanul keresi a helyet, a hol majd lábfejét megvetheti s a honnan erős lendületet vehet hatalmas mozdulatához. Fejét töprengőn, számítgatva hajtja le s ezt a lelkiállapotot lélektanilag finoman átértett és művészileg felhasznált taglejtés kiséri. A készülődést csodálatosan érett megfigyeléssel érzékíti meg a behajlott kar, melyen az újak fontolgatón nyílnak szét. Az izmokon mindenütt átfut az ideges várakozás és ingerült figyelem. — Látnivaló tehát, hogy itt a helyzet belső igazsága a vezető szempont, míg Polykletos és köre a vonalösszhang kedvéért a belső valószinűséget is könnyen feláldozza. Az ifjú a ki koszorúját [1] vagy győzelmi szalagját [2] teszi homlokára, nem úgy állanak, a mint a cselekvés mindennapi egyszerűsége megkövetelné, hanem kényelmetlen, lendületes lépő állásban végzik munkájukat, — mert e művészi számítás vonalhatást kereső önkénye úgy kivánta.[3]

Érdekesen világítja meg a művészet fejlődését s Alkamenes alkotó szellemét, ha ezt a remekét Myron sokat csodált diszkoszvetőjével összevetjük. Myron az athléta-élet külsőleg legmozgalmasabb mozzanatát ragadta meg s fejezte ki az ő tüzes, hirtelen szellemével, Alkamenes ellenben a külsőleg és belsőleg legtartalmasabb pillanatot örökítette meg. Ott a mozdulat hevének tetőpontja, itt a készülődés, a tervezgetés délpontja, melyet azonban a cselekvés tényétől még néhány pillanatnyi időköz választ el. Ebből a szempontból emlékeztet Phidias Amazonjára. Az is a bal lábán áll s a jobb lábával szilárd pontot keres, hogy lándzsájával majd lendületet véve, merész ugrással, pattanó könynyűséggel lóra kaphasson. Itt is a mozdulatok egész sora választja még el a helyzetet a tényleges cselekvéstől.[4] — A diszkoszvető állásában egyenes tovább fejlődése és kimélyítése annak a szélesen pihenő állásnak, a mit a borghesei Aresen megfigyeltünk.[5]

Semmiképen sem méltányolhatjuk Klein törekvését, a ki szövegeken nyargaló módszerével az ἐγκρινόμενος-t ἐγχρίομενος-nak olvassa s

[1] Westmacott-féle athléta a British Muzeumban. Catalogue of sculpture 1754. Furtwängler: Mw. S. 453. Brunn-Bruckmann: Denkm T. 46.

[2] Diadumenos V. ö. Furtw.: Mw. — Mon. et Memoires 1896. Pl. XIV.—XV. (Delos). — Mon. et. Memoires 1897. Pl. VIII.—IX. (Madrid). — Diadumenos Vaison: British Muzeum. No. 500. — Journ. of hell. St. VI. p. 243. pl. 61.

[3] Ezt a különbséget az argiv és attikai művészet között már Quintilianus is megérezte. (Inst. orat. XII. 10., 8, (7): diligentia ac decor in Polycleto supra ceteros . . . tamen . . . deesse pondus putant . . . at qui Polycleto defuerunt. Phidiae atque Alcameno dantur. — Ott a számító gondosság és szorgalom, itt a lélekbe markoló művészi felfogás, a méltóság, a fenség.

[4] Furtwängler: Meisterwerke S. 298—299.

[5] A vonalozásban támadó nagy űr a mai szobrászoknak valóságos réme. Az Ares állásával alig mernének megpróbálkozni a siker reményével. — Még a lángelméjű fiatal Michelangelo törekvése is hajótörést szenvedett ezen a feladaton. Csak gondoljunk Dávidjára, melyet a művész szögletes, kemény vonalakba tördelt. Minő kellemetlen az egész mozdulat s minő rút az a háromszögű rés, mely a szétvetett két láb között támadt! (V. ö. Wölfflin: Die klassische Kunst S. 49.) — Mennyivel nemesebb és megnyugtatóbb Alkamenes Arese!

a müncheni olajat beöntő athlétára vonatkoztatja.[1] Hogy ez a szövegváltoztatás mennyire önkényes és philologiai szempontból mily kevéssé valószinű, arra már többen rámutattak.[2] Ulrichs alapos fejtegetéseivel és érveivel szemben Klein védekezése igen gyenge lábon áll. Inkább önhitt és fitymáló, mint mély és komoly. Ma már hál' Isten szerencsésebbek vagyunk, mint Brunn és Overbeck idejében, mikor az egész művészettörténet csak kétes szövegmagyarázatokból telt ki. Azóta ez a módszer hitelét vesztette, elavult. Műtörténeti kutatásaink legmegbizhatóbb alapjai: a műemlékek. Csakis ezeknek a tanulmányozása és beható szemlélete alapján építhetjük föl a görög művészet fejlődésének nagyszerű épületét. Csodáljuk, hogy Klein még legujabb könyvében is[3] annyi hittel csüng a régi módszeren. A mire szükségünk van, az a műemlékek önálló ösmeretével való munkálkodás, nem pedig szöveghámozás és meddő könyvtanulás.

S vajjon elfogadható az eredmény, melyre Klein szövegfoldozgató módszerével jut? A müncheni olajbeöntő athléta tényleg megfelel annak a művészi stylnek, melyet Alkamenesre jellemzetesnek találtunk? Avagy talán eddigi egész fejtegetésünket föl kell égetnünk, hogy Klein nagyszerű fölfedezésének utat nyissunk? A világért sem. Bárminő gazdag és fejlett is a müncheni athléta arczának mintázása s bármennyire egyetértünk azokkal, a kik a fejtypusban a praxitelesi Hermes előfutárját látták,[4] a test egész mintázásában, a motivum pillanatnyi felfogásában inkább Myron modorára ismerünk, a kivel Brunn[5] már összefüggésbe hozta a szobrot. A test kissé hátradülő helyzete, az előrecsusztatott jobb láb, a magasra emelt jobb kar: mind a myroni Marsyas rokonává teszi a müncheni olajbeöntőt.[6] A fejtypus a Myron-féle diszkoszvető közvetlen továbbfejlődése. Ha Myron számára talán kissé érettnek tünik is föl ez az alkotás, azt, hogy az ő iskolájából került ki, kétségtelennek tartjuk. Furtwängler Lykios munkájára ösmer benne.[7]

[1] Mitt. des österr. arch. epigr. Seminars 1890. 56., azután W. Klein: Praxiteles S. 47—52. — V. ö.: Overbeck: Gesch. der gr. Plastik.

[2] Ulrichs: Blätter für Gymnasialschulwesen XXX. S. 609. V. ö. Furtwängler: Meisterwerke S. 467.

[3] Klein: Geschichte der griechischen Kunst Leipzig 1904. V. ö. birálatát a Deutsche Litteraturzeitung 1905. (XXVI.) márcz 18-iki (No. 18. Sp. 689.) számában (Furtwängler). — E könyvében Klein az Alkamenes kérdésről így ír S. 469: «der *ältere Alkamenes* und die Theorie von der nordgriechischen Kunst gehören doch zu den vielen *überwundenen Standpunkten* unserer Wissenschaft.» (?!) Csak azt jegyezzük meg, hogy mikor Klein e sorokat írta, a pergamoni herma fényképét a szaklapok már közölték.

[4] Kekulé.

[5] Annali 1879. p. 201.

[6] Hogy a dresdai olajbeöntő más eredetire nyúlik vissza, azt Furtwängler meggyőzőn kimutatta. — A kis myrinai terakotta jelentőségét Reinach túlozta. (Bull. des cor. hell. 1883. Pl. XII.).

[7] Furtw.: Meisterw. S. 466/7 Beschr. d. Glypt. No. 302. Arndt Amelung E. V. No. 222—224.

Alkamenes Athénben álló Hephaistos szobrának a magasztalásával forrásaink alig győznek betelni.[1] Cicero írja róla:[2] Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes, in quo stante in utroque vestigio atque vestito leviter apparet claudicatio non deformis. Persze, ez a dicséret kissé furcsán, érthetetlenül hangzik. Alig hiszszük, a hogy sántaságot álló helyzetben bármiképen is lehetne éreztetni.[3] Hogy Alkamenes Hephaistosa állva szép példája volt a claudicatio non deformisnak, ez csak szellemeskedő írói fordulat, melyet nem kell egészen szó szerint értelmezni. Hasonló túlzásra akadunk Pliniusnál, a ki szerint Pythagoras Philoktetesében oly megkapó erővel fejezte ki a sebzett láb fájdalmait, hogy láttára a szemlélők is szinte átérezték.[4] Ezt a kiélesített ellentétet emlékeink alapján egészen jól le tudjuk szállítani a kellő mértékre. Pythagoras heves szelleme, a melyről azt mondja Diogenes Laertios, hogy először vitte be a testbe az izmok eltorlódását érdesebb, keményebb mintázásával bizonyára élénkebben hozta kifejezésre a testi kínt, mint az előkelőbb felfogású, művészileg nyugalmasabb, fejlettebb Alkamenes.[5] Mindenesetre rendkívül érdekes volna, ha ez a két emlék biztos másolatban ránk maradt volna. Csakhogy sajnos a Philoktetest csak sejtjük az u. n. valentiniani torzóban s csak valószinű Furtwängler föltevése, a ki a kasseli torzóban és a vatikani Hephaistos-fejben Alkamenes nagyhirű művére ösmer.[6] A széles nyak, a termetes vállak s a vékony, gyenge lábak jól illenek az istenek kovácsához, a kinek izmait a pörölysujtás aczéllá edzette, de lábai betegesek, erőtlenek. A kasseli torzón a jellemzetes munkásruha: az exomis. Derékon bőröv fogja össze. Bal vállán köpeny, mely azután a bal alsó karon átvetve csüng alá. A chiton redőinek stylje édes testvére a Parthenon homlokszalag domborműveinek s az Orpheus Euridike reliefnek, mely ezen a réven szintén kapcsolatba kerül Alkamenes körével.[7] Ugyanaz a nemesen, egyszerűn természetes ránczverődés minden túlzás

[1] Pausanias I 20, 3

[2] De Deorum Natura I. 30.

[3] A Parthenon homlokszalagján az ülő Hephaistosnál a sántaság fölismerhető a jobb láb helyzetén s a boton, a melyre támaszkodik. Ez segített a ráösmerésnél. (East frieze No. 36.)

[4] Plinius: fecit Syracusis claudicantem cuius ulceris dolorem sentire etiam spectantes videntur.

[5] V. ö. Valerius Maximus VIII. 11. ext. 3. . . . . tenet visentis Athenis Volcanus Alcamenis manibus fabricatus praeter cetera enim perfectissima artis in eo precurrentia indicia etiam illud mirantur, quod stat dissimulatae claudicationis sub veste leviter vestigium repraesentans ut non exprobans tamquam vitium, ita tamen etiam certam propriamque dei notam decore significans.

[6] Fw.: Mw. S. 117. — Helbig: Führer No. 90. — Monumenti delt Inst 7, 81. Brunn: Griechische Götterideale S 16. I., II. Ugyanitt a fej remek elemzése. — Brunn-Bruckmann: Denkm. I. No. 244. — A vatikáni Hephaistos-fejet Loeschke is Alkamenesre vezeti vissza.

[7] Több másolatát ösmerjük Nápolyban, a római Villa Albani-ban és a Louvreban (Catalogen sommaire No. 854.) a renaissance korból való hibás fölirásokkal.

és modorosság nélkül. — A vatikáni fej [1] a nyers, szolgálatrakész erőnek pompás kifejezése. A becsületes, józan, egyeneslelkü őserő fészkel vonásaiban. Keresetlen bodros rövidséggel futja körül az arczot a gondozatlan szakáll. A fejen a búbos sapka.[2] Nehány kutató a két arczfél kissé egyenlőtlen mintázásában a sántaság éreztetését akarta felösmerni, a mi végre is testtanilag érthető és művészileg sem lehetetlen.

Pausanias szerint Alkamenes volt az első, a ki a háromtestű Hekaténak művészi alakot adott.[3] Múzeumainkban akadunk elszórva a háromtestű Hekaténak nehány apró ábrázolására,[4] melyek valamennyien Alkamenes műremekét őrizhetnék meg számunkra. Csakhogy a stylisztikai vizsgálódás alapján súlyos aggodalmaink támadnak e föltevés valószínűsége iránt. A Hekate és a Chariták ruhájának mintázása oly különös vegyüléke két messzefekvő stylnek s mindkettő annyira távol esik a mi Alkamenesünk művészi modorától, hogy az ő alkotó kezére aligha ösmerhetünk. Hekate egészen kötött, elfogódott, archaikus merevséggel áll s a ruha nehéz redői széles, párhuzamos egyszerűséggel hullanak alá. Vele szemben a körülötte körtánczban forgó chariták (?) mozdulata könnyed s fejükön és öltönyükön a praxitelesi művészet bájos, közvetlen szépsége ömlik el. A Hekate alakja ilyenformán kevéssé fejlett, a Chariták pedig erősen a negyedik századra a női kedvesség nagy mesterére vallanak, úgy, hogy a mi Alkamenesünkre egyiknél sem gondolhatunk.

Furtwängler úgy próbálta megkerülni a tornyosuló nehézségeket, hogy a háromtestű Hekatét archaistikus alkotásnak tekinti, melyben Alkamenes először nyúlt vissza öntudatosan a régi művészet egyszerű, kezdetleges hagyományaihoz. A müncheni példányt a negyedik század teremtésének tartja. Mi úgy érezzük, hogy ez a gondolat nem kielégítő megoldás. Hogy magyarázható meg vele a chariták praxitelesi bája az

[1] Ezzel a Hephaistos-fejjel közel rokon a római Thermák múzeumában levő Asklepios-fej. Könnyen lehetséges, hogy Alkamenes Asklepiosának a másolata ez, mely Mantineában állott Paus. VIII., 9, 1.: Ἐστι δὲ Μαντινεῦσι ναος .... ἵ ἣ μεν ἄγαλμὰ ἐστιν Ἀσκληπιοῦ, τέχνη Ἀλκαμένους... — V. ö. Fw.: Meisterwerke S. 121.

[2] Egészen ilyen viseletben ugyanilyen fejtypussal látjuk Hephaistost a Louvre gyönyörű kraterjén, (No. 320. Salla H.), mely Hephaistos visszavezetését ábrázolja az Olympusra a legtisztább, legnemesebb phidiasi stylben. — Sípot fujó szatir s büszke, mámoros vadsággal tovalebegő menád nyitják meg a menetet. Mögöttük Dionysos ballag boros bágyadtsággal, lehorgasztott fővel. Leghátul Hephaistos biczeg kissé bizonytalanul, megcsukló térddel. Fejét nehéz mámor hajtja le. Jobbjában hatalmas kalapácsa, bal kezét egyensúly után kapkodva nyujtja előre. Szakállas fején a jellemzetes búbos sapka. Az alakok mellett fölirások: ΗΦΑΙΣΤΟΣ, ΔΙΟΝΥΣΟΣ, ΩΜΩΙΔΙΑ, ΜΑΡΣΥΑΣ. — Kár, hogy e pompás, fölséges edényt még nem méltatták kellőkép. — Remélhetőleg Pottier katalogusának harmadik kötete pótolni fogja a hiányt s hihetőleg Furtwängler szép kiadású nagy munkájából sem fog hiányozni. (Furtwängler-Reichold: Griechische Vasenmalerei.)

[3] Paus. II., 30, 2. Ἀλκαμένης δὲ, ἐμοὶ δοκεῖν, πρῶτος ἀγάλματα Ἑκάτης τρία ἐποιησε προσεχόμανα ἀλλήλοις, ἣν Ἀθηναῖοι καλοῦσιν Ἐπιπυργιδίαν.

[4] Furtwängler: Beschreibung der Glyptothek No. 52. Meisterwerke S. 206. Ath. Mitt. III., 1878. S. 192. és l. Petersen czikkét: Arch. epigr. Mitt. aus Oesterreich V. S 1. fs.

arczon és a redőverődésben? Hiszen Alkamenes művészi modora eddig nem fejlődött. Azután meg sehogyan sem tudunk megbarátkozni azzal a művészettörténeti felfogással, a mely Alkamenest teszi meg az archaistikus irány első fecskéjének. Alkamenes még benne élt a merészen előre törő áramlatban, mely Phidias körül forrongott. Mint a haladás, a fejlődés, az ujítás mesterét ösmertük meg minden alkotásában. Egész eddigi fejtegetésünk homokvárrá porlana, ha műveiben az archaismus csiráira ösmernénk. Sokkal hihetőbb és valószinűbb, hogy a régies, elfogódott irány után vágyó, egyszerüsítő modor ellentét gyanánt támadt a merész szárnyalású phidiasi iskolával szemben. Mestere gyanánt a legszívesebben Kallimachost jelölnők meg.[1] S ennek az átalakulásnak, ennek a törekvésnek megvolna a maga természetes háttere a politikai életben. Kallimachos művészete mögött ott látjuk Nikiast s a régi egyszerűségre vágyó pártot, szemben Phidias körével, melyet Perikles fényes tervektől pompázó százada ragyog be.[2]

Sokkal megnyugtatóbb eredményre jutunk, ha fölteszszük, hogy a Pausanias említette hármas Hekate az idősebb Alkamenes műve volt, a kinek styljében a ránk maradt apró csoportok Hekateinak ruhája igen jól talál. A Sokrates-féle Chariták[3] redőverődése széleshátú keménységével időben a legközelebbi rokona. A szerteszórt apró másolatokat késői archaistikus átdolgozásoknak tekintjük az idősebb Alkamenes műve nyomán. Ilyenformán érthető a Hekate styljének régiessége s a késői ízlésnek nagyon megfelel, hogy a Chariták alakjaiba praxitelesi vonásokat vitt be.

Ezzel kimerítettük azon alkotások sorát, melyeket forrásaink alapján Alkamenesnek tulajdoníthatunk. Valószinű, hogy emlékeink között mesterünk egyéb műveire is akadhatunk, hiszen tudjuk, hogy nagy termékenységű művész volt,[4] csakhogy itt már pusztán a művészettörténeti mérlegelés és a stylelemzés lehet az irányítónk. Már eddig is történt kisérlet, hogy egyik-másik műemlékünk az Alkamenessel való kapcsolat révén előkerüljön a névtelenség homályából. Kekulé[5] és nyomában Klein[6] a Nike templom balusztrádjának domborműveiben Alkamenes kezeművére ösmertek. Csakhogy ezt a föltevést nem pártolhatjuk. A Nike balusztrádon hiányzik a styl egysége. Itt nyiltan és

[1] Furtwängler: Meisterwerke S. 200. — Hauser: Neuattische Reliefs 1889. S. 158. — A Rómában levő archaistikus reliefben, mely a salcantes lacenæ-t ábrázolja, Furtwängler nagy valószinűséggel sejti Kallimachos modorát. V. ö. 50. Berl. Winckelmannsprogramm Berlin 1890. S. 116. (Winter) és Petersen czikkét: Arch. Epigr. Mitt. aus Oesterreich 1880. S. 144.

[2] Furtw.: Mw. S. 200.

[3] Amelung: Die Skulpturen des vatik. Museums. Museo Chiaramonti No. 360. T. 58. S. 546—547.

[4] Plinius XXXVI., 16: . . . . cuius sunt opera Athenis complura.

[5] Kekulé: Die Reliefs an der Balustrade der Athena Nike 1881.

[6] W. Klein: Praxiteles S. 71—77.

egymás mellett száll sikra a két művészi irány, melyet Phidias iskolájában és Kallimachos alkotásaiban megösmertünk. Az egyik a fejlődés haladása túlzó, fölhevült modorosság felé, a másik a visszatérés a régi hagyományok egyszerű, friss művészi szelleméhez. Egyfelől a szandálját kötő, elragadón bájos Nike nedvesen testhez tapadó ruhájának szédítőn gazdag, pazarlón futkosó redőivel, mozdulatának illatos kellemességével, túlérett kecsességével, melyből azonban a tetszelgés, a keresettség zamata sem hiányzik; másfelől az olympiai Zeus-templom szobordíszeknek styljére emlékeztető, egészen régies kötöttségről tanuskodó márványlapok. Hogy a phidiasi iskola művészi szelleme erősen él még a balusztrádon, az kétségtelen, de föltétlenül túlzó az az álláspont, mely Alkamenes vésőjére ösmer benne.

Ellenben igen valószinű, hogy a Keramaikosból s az Athén környékéről előkerült síremlékek között Alkamenes tevékenységének nyomára akadhatunk. Az a síremlék, melynek fényképét Conze és Collignon már régebben közölték s mely az atheni múzeum egyik legértékesebb darabja * előkelő nyugalmával, szerény kedvességével, nemes egyszerüségével oly tisztán leheli ránk a Parthenon homlokszalagjának styljét, hogy keletkezését csak az ötödik század második felének első, második évtizedére (450—430) tehetjük.** Másfelől a síremléken ábrázolt ifjú köpenyének kissé modorosságra hajló redőmintázásában Alkamenes ifjabbkori művészi styljére ösmerünk. Ha ez a föltevésünk talál, úgy munkásságának, alkotó erejének szép bizonyságára akadtunk s ezen a síremléken a szárazabb, szinevesztett másolatok helyett magának a művésznek a vésőjét csodálhatjuk. — A serdülő ifjú nyugodtan bal vállán átvetett köpenynyel oszlop előtt áll, melyen valami macskaféle állat ül. Fejét az oszlop felé fordítja s szeliden tekint maga elé. Jobb kezével előre nyúl a macska vagy talán valami játékszer felé, mely a falon lóg. Alácsüngő bal kezében szintén valami bábállatot tart. Háttal az oszlophoz támaszkodva természetes kényelemmel rabszolga fiú ül.

Minő finom, hatásos ellentét a rabszolga helyzetének szinte lomha nemtörődömsége s az ifjú értelmes, szerényen öntudatos előkelősége! Minő pompásan érvényesül az ifjú arczának okos nyugalma, nemes arczéle, gondozott, kurta haja szemben a rabszolga hosszú, aláhulló,

* V. ö. Conre: Attische Grabreliefs T. CCIV (1032). Textband II. S. 220. — Collignon: Histoire de la sculpture greque II. Fig. 75. — J. Gardner: Stukptured tombs of Hellas T. XIV. S. 151. — Bull. des corr. hell. 1881. p. 74. — A síremlékre Dawkins akadt rá Salamis szigetén.

** Összehasonlításul ajánljuk a Parthenon homlokszalagjáról: Hera és Artemis alakját. Az ifjú köpenyének válláról alálógó csücske ugyanazt a nem egészen világosan áttekinthető ránczrendszert mutatja, mint a mit a Hera ölén látunk, viszont a nedvesen odatapadó ruha redőszálai a Hera mellére simuló redőívekre emlékeztetnek. (V. ö. Murray: The sculptures of Parthenon. Pl. XIII. East Friere No. 28. Hera, 29. Artemis. — U. itt az egész homlokszalag összefüggő fényképe.)

hanyagul kuszált fürtjeivel, határozatlan arczkifejezésével! A gyerekifjút, a kinek kedélye még leányos, játszi, de tartásában már bimbózik a férfierő büszke öntudata, úgy ábrázolta a művész, a mint kedves szórakozásai közepette bizonyára nap-nap után állott az athéni ház udvarának barátságos verőfényében. Hűséges pajtása a czirmos fölkúszott az oszlop vállára, a kis baráti szolga meg oda telepedett az oszlop elé. A síremléket fönt pálmafüzéres homlokdísz zárja le. — Ritka alkotás, melyen annyi természetesség ily tartózkodó, egyszerűsítő művészi stylérzékkel egyesül.

Ha ezt a becses síremléket szívesen látnók is el Alkamenes nevével, az igéző szépségű Hegeso reliefről[1] csak azt merjük mondani, hogy nem esik messze Alkamenes körétől. A Parthenon homlokszalagjának styljével való rokonságára már több kutató figyelmessé lett.[2] Az ifjú nő előtt álló rabszolgaleány, a ki a csecsebecsés ládikát tartja úrnője számára, a Parthenon friezen álló papra emlékeztet, a ki a peplost átveszi.[3] A ránczverődés s a mozdulat bája pedig a kertes Aphroditét juttatja eszünkbe. Érdekes az ülő nőnél a jobb kéztő természetellenes kicsuklása.[4] A ruhán, mint a kertes Aphroditén, itt is egyformán gazdag és kedves a redőívek sokasága. De ez a gazdagság összhangzatosan olvad belé az egész műalkotás megható egyszerűségébe s nem bontja meg aprólékos hatásokkal az egészben kifejezésre jutó nagyszerű gondolatot, a mit már például a szamothrakei Nikéről nem mondhatunk. Itt a részletekben való duskálkodás ellenségévé lesz az egész szoborműnek.

Fejtegetéseink végére érve, befejezésül mintegy rövid összefoglalás gyanánt még meg kell adnunk a feleletet arra a fontos kérdésre, hogy miben állott Alkamenes művészettörténeti szerepe és jelentősége? Mert a műtörténeti kutatásnak valóban méltó feladata nemcsak az, hogy a szövegek hagyományait az emlékekkel megelevenítse, hivatása nemcsak a szövegmagyarázás és a stylelemzés, hanem a történeti itélkezés is. S az igazi műtörténeti nevelés és tanulás legfontosabb része épen ezért a szem iskolázása a történeti szemlélésmód és itélkezés számára. És ha megadtuk a feleletet a fölvetettük kérdésre, úgy ez e felelet mint valami hatalmas fényszóró ráveti majd sugárkévéit mindarra, a mit eddig mondottunk s a körvonalak, melyek eddig homályban maradtak, élesen fognak előtünni.

[1] Brunn-Bruckmann: Denkmäler No 436. — Conze: Attische Grabreliefs Taf. XXX. — Collignon: Hist. de la sculpture greque. II. Pl. IV. — Friederich-Wolters: Gypsabgüsse No 1030.

[2] Ch. Waldstein: Essays on the art of Phidias

[3] Murray: The sculptures ol Parthenon Pl. XIII. East Frieze V. 34.

[4] A kéztő mozdulatának visszataszítón szenvelgett, természetellenes, édeskésségére példák a hellenisztikus és a római kor domborműveinek Nike alakjai. A báj beteges elfajulásai ezek. V. ö. Louvre No 965, 969.

Kétségtelenül érezzük, hogy Alkamenes jelentőségét távolról sem merítik ki azok, a kik csupán Phidias művészi hagyományainak kiszélesítőjét, továbbfejlesztőjét látják benne. A sokszerű korban, a melyben működött, sokszerű szerep is jutott osztályrészeül. Nemcsak továbbfejlesztett, de teremtett is. Ihletes teremtő ösztönével győzedelmeskedett a modorosság veszedelmei fölött s az emberi egyéniség értékességét, a nőiség varázsos báját, alanyi, vonzó kedvességét hirdette ékesszólón, szemben az általánosan nagyszerűnek azzal a művészi kifejezésével, melyet Agorakritos művei * képviselnek. Ilyenformán prófétájává lett annak a kedvesen egyszerű és bájos, utólérhetlen szépségnek, melynek a knidosi Venus a legnagyszerűbb kifejezése. Mint jelentős ujító, mint a haladás képviselője győzelmesen támogatta a hatalmas tervekkel előre törekvő irányt, szemben a primitiv, félénk egyszerűség megnyilatkozásaival. Kallimachos és a Nike-templom ennek a régieskedő iránynak a legjellemzetesebb kifejezői. Polykletos eszményének külső, alaki vonalszépségével szemben pedig belső tartalmat adott alkotásainak. Egészen hasonlólag állanak egymás mellett Giotto és Andrea Pisamo a trecento művészetében. Amaz a kifejező erő, emez a vonalszépség embere. — Alkamenes a művészi mintázást és stylt is gazdagította a hús lágyabb kezelésével s a testhez tapadó ruha redőinek szeszélyesen futkosó rendszerével. De nagy érdeme, hogy minden tudása és gazdagsága mellett is művei közvetlen egyszerűségükkel hatnak. Benne még tiszta fényben él a stylnek és természetnek az az összhangja, melynek megbomlása a művészet számára mindig hervadást jelent.

Páris, 1905 nyarán.

Dr. Hekler Antal.

* A hires ramnusi Nemesis fejét sajnálatosan csonkult állapotban az ásatások ujra nekünk ajándékozták s jelenleg a British Muzeum őrzi. (A H. Smith: Catalogue of sculptures Part. III. Vol I No 460. p. 264. Journ. of Hell. Studies VIII. p. 47. Overbeck: Schriftquellen 843—846.). Ezenkívül a talapzat töredékei is előkerültek s az athéni múzeumba jutottak. ('Εφημ. ἀρχ. 1891 S. 45. T. 8, 9.) Furtwängler ezeken kívül Agorakritos művei közé sorolja: (Meisterwerke S. 119.) a vatikáni Cerest (Br. Br. T. 132.) az u. n. barberini Apollót Münchenben (Beschr. der Glypt. No 211, Br. Br. No 465., Fw. Ulrichs: Denkmäler T. 6. F. Thiersch: Reise in Italien I. S. 244. A fej fényképét l. Arndt-Amelung E. V. No 836—837, 1169. Röm Mitt. S. 29. 1901.) és a capitoliumi Athenát. (Clarac 461, 858. V. o Masterpieces Fig. 34—36.)

GÁTÉRI (KUN-KISSZÁLLÁSI) TEMETŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

(Első közlemény.)

A Félegyház és Csongrád között levő Gátér (ezelőtt Kisszállás) egyike a környék legjobb pusztáinak, a mely a régi időben a főleg jószágtenyésztéssel foglalkozó népeknek is kedvencz tartózkodási helye volt, mert a termékeny talajú dombok között futó, az északnyugatról jövő belvizeket a Tiszába vezető erei s magának a Tiszának is idáig terjedő kiöntései dús legelőket biztosítottak.

Ma ez a táj csupán tanyákkal népesített terület, de a környéken úgyszólván lépten-nyomon fölszinre kerülő leletek kétséget kizárólag igazolják, hogy a telephelyre alkalmas területnek majd minden részét már a neolith-kortól kezdve, egészen a mohácsi vészig a különböző népfajok állandóan megtelepülve lakták.

Az 1890-es évek elején, midőn a félegyház—csongrádi vasútvonal irányának megállapítása alkalmával a tájat bejártam, a jelenlegi gátéri állomás (abban az időben kisszállási csárda) mellett levő, az országút által átvágott ez idő szerint gr. Degenfeld Lajosné született Dessewffy Ilona ő méltóságának tulajdonát képező nagyterjedelmű dombhát magára vonta figyelmemet, mert az átmetszett domb oldalában a földszinétől 2—3 méter mélységben soros sírokat mutató emberi csontok látszottak ki; ez alkalommal azonban nem volt rá időm, hogy alapos kutatást eszközölhettem volna, a rövid időre terjedő felületes vizsgálat pedig nem nyujtott biztos támpontot a sírok korának megállapítására. A kutatást tehát későbbi időre halasztám.

Pár évvel ezelőtt azonban ismét arra lévén utam, sajnálattal tapasztaltam, hogy a meglehetős terjedelmű, 75 kat. hold területü partos hely országút felé eső része szőlővel beültettetett s az itt való kutatás terve ez idő szerint meghiúsult.

1903-ban az uradalom elhatározta, hogy eme partos hely délkeleti felén a szőlőültetést folytatja, s midőn e czélból ez év őszén a föld fordítását megkezdték, a munkások az első ültetés alkalmával feldúlt és folytatólag következő sírmezőre akadtak, mely körülményről a fordítási munka befejezése után Sztriha Sándor tisztartó úr által értesülvén, a helyszinére mentem, s a napfényre kerülő csekély mennyiségű tárgyak s a ma már felfordított földben eszközölt kutatások alapján nyilvánvalóvá vált, hogy ott nagyobb terjedelmű népvándorlás korabeli temető van, a mely még a felfordított területen túl is terjed, s így alapos volt a remény, hogy a megmaradt szűz területből érintetlen sírokat is sikerül majd kiásnom. Tekintetbe véve azonban azt a körülményt, hogy a szőlő alá való földfordítás nem terjed nagyobb mélységre, az e korbeli sírok pedig különösen a felnőttek és gazdagabbak sírjai mélyebben

fekszenek, sürgősen kellett intézkedni az iránt, hogy a már felfordított terület még a szőlőültetésnek ideje előtt felásassék. Ennek folytán az ásatás idejét két részre osztottam, a felfordított területet 1904 tavaszán, a fel nem fordított területet pedig 1904 nyarán ásattam fel.

Habár a felfordított területen való ásatás nem is lehetett egészen rendszeres és pedig nemcsak azért, mert a munkások által aránylag sok sír dulatott fel, hanem azért is, mert a tavaszi talajvíz annyira felemelkedett, hogy némely csontváz a szó szoros értelmében vízben volt, s így a sárban való kutatás igen nehézzé vált, de az eredmény még itt is kiváló volt. Annál kiválóbb volt azonban az eredmény a szűz területen, mert itt a régészeti tapasztalatokat nemcsak a nagymennyiségű tárgyak, hanem az érintetlen síroknak gazdag sorozata gyarapította.

Az előbb említett két időszakban összesen 650 sírt ástunk fel. A feltárt sírok száma is tekintélyes, de a leletek is oly tekintélyes számban és változatos alakban kerültek felszínre, hogy az ezen kor culturájával foglalkozó szakférfiaknak kiváló anyaggal szolgálhatnak.

A temetkezés soros. A sorok KKÉ—NyNyD irányában húzódnak. A sorok közötti távolság nem tűzhető ki mértani pontossággal, a mennyiben egyes sirok a szomszéd sorokba is átnyultak. A sírok egymástól való távolsága is változó. Sokszor ugyanegy sírban két csontváz találtatott ; a sírok közötti távolság pedig 4 méteren belül változik; a mélység szinte különböző. Általánosságban az észlelhető, hogy a gyermekek és a szegényebbek sírjai magasabban, a felnőttekké, különösen a férfiaké és a gazdagabbaké mélyebben feküdtek; de kivételes esetek is voltak. Akadtunk olyan sírokra, a melyek csak 30 cm mélységben voltak, de ezekről valószínűleg a szél hordhadta el a homokot. A legmélyebb sír $2^1/_2$ méter mélységű volt.

A talaj túlnyomó része váltakozó szinű kötött föld lévén, legtöbb esetben már a harmadik ásónyomra a föld szinéből legpontosabban meg lehetett határozni a sírüreg fekvését. A sírok keskenyek, szabályos téglaalakúak; a legnagyobb szélesség 140 cm. Mindössze két kiválóan előkelőnek látszó, de teljesen feldúlt és kirabolt sír volt ennél szélesebb. A sírok fekvésének iránya DDK. A csontvázak lábbal kivétel nélkül ez irányban voltak elhelyezve. Kisebb elhajlások azonban úgy a keleti, mint a déli irány felé észlelhetők. Egyes sírokban a fej felől eső részben faoszlop(fejfa)-korhadások voltak észlelhetők, mivel azonban ez a jelenség csak három sírnál volt észlelhető, ebből biztos következtetés nem vonható, a mennyiben a korhadás más czélra szolgáló későbbi időben leásott oszlop maradványa is lehetett. Némely szélesebb sírnál észlelhető volt az, hogy a sírüreg 80 cm mélységben, mindegyik oldalánál körülbelül 10 cm-rel keskenyedett, sőt volt olyan is, a melynél eme szűkítés 150 cm mélységben ismétlődött, úgy, hogy a váz fekvési ürege csak egy koporsó nagyságának felelt meg. Lehetséges, hogy ez az ásási rendszer talán munkakimélés szempontjából történt, de nem lehetetlen az sem, hogy a szűkítés által képződött padkák keresztgerendák elhelyezésére szolgáltak, s így a hulla fölé fagerendás sírbolt emeltetett. Ez azonban kétséget kizárólag megállapítható nem volt, mert a sirokban csakis a csontváz közvetlen közelében

és főleg a lazább természetű talajban volt észlelhető a koporsónak használt fa teljesen elporlott, csak szine által csíkban jelzett maradványa.

Nincsenek ugyan elkülönítve a gyermekek sírjai a felnőttekéitől, a gazdagé a szegénytől, de mégis úgylátszik, hogy az előkelőbbek a part gerinczére temetkeztek. A gerinczen voltak a lovas-sírok. A szűz terület gerinczén és a gerincztől nyugatra lejtő részen több sír kirablása észlelhető és a kirablott sírokban véletlenül otthagyott tárgyakból és az összetörött csontokon észlelhető nagyobb terjedelmű élegülésekből az következtethető, hogy a kirablott sírok dús ékszerekkel eltemetett gazdagok sírjai voltak.

A mindenkor hanyatt fekvő csontvázak ki vannak nyujtóztatva, a kinyujtott kezek fejei a medencze, illetve czombcsontok mellett vannak. A fej legtöbb esetben egyenesen fekszik, vagy kissé a jobb váll felé hajlik. Az állkapocs legtöbb esetben a felső fogakhoz záródik, de sok esetben le van esve.

A csontvázak lábfejei rendesen a sír falazatáig érnek, míg a fej és a sír falazata között nagyobb hézag van, a miből az következtethető, hogy a hullának sírba tétele alkalmával az egyik segédkező egyén a sírgödörnek a fej felé eső részében állt. Érdekes jelenségképen felemlítem azt, hogy egy sárga agyagban ásott sír fenekének fej felé eső részén a hulla leeresztésénél segédkező egyén egyik lábnyoma teljesen szemlélhető volt és pedig oly formán, hogy a mezítelen láb a sírgödörbe való leereszkedés előtt fekete földön állván, a leugrás alkalmával a lábra tapadt fekete föld a sárga agyagban a talp teljes formájában benn maradt.

A csontvázak a legtöbb esetben koporsókban feküdtek, illetve konstatálható volt az, hogy a csontváz a sír alakjának megfelelő, de jóval keskenyebb és rövidebb fakeretben feküdt. Az azonban nem volt megállapítható, hogy ez a fakeret rendes koporsó volt-e, vagy pedig a sír, illetve fekhelynek fával való kibélelése. Egyik feltevés mellett se merészelek határozottan állást foglalni, annál is inkább, mivel nehány gazdagabb mellékletű sírban a koporsónak semmi nyomát sem láttam, de azt tapasztaltam, hogy a sírüregnek, mely a csontváz körül kiképzett padka által keskenyedett minden része telve volt oly korhadt fekete anyaggal, a mely azt a látszatot keltette, hogy a hulla valami nemez, vagy posztó-féle anyagba volt beburkolva.

Csak egyetlen sírban leltünk oly ácsszegeket, a melyek arra engednek következtetni, hogy azokkal vagy fakeret, vagy gerenda kapcsoltatott össze.

A temető sírjai általában egyes sírok voltak. Többször előfordult azonban az, hogy a felnőtt sírjához közvetlenül oda zárult egy-két, sőt három gyermeksír is, a miből joggal következtethető, hogy eme gyermeksírok valamely családtag sírjához csatoltattak. Többször előfordult az is, hogy egyes sírokban megbolygatott csontváz mellett, néha felett, vagy pedig bolygatatlan csontváz felett, később oda temetett ép csontváz találtatott; sőt a férfi a nővel úgy volt eltemetve, hogy az egyik sorban a jobbról hanyatt fekvő férfi bal karjába, a balról hanyatt fekvő nő jobb karja volt bekapcsolva. (Hasonló jelenséget tapasztaltam az alpárpusztai avar temetőben, a hol a balról fekvő előkelőnek mutatkozó férfi balkezével átnyulva, a jobbról fekvő nő szinte átnyujtott jobb kezét fogta.) A másik sírban pedig a jobbról fekvő férfi és balról fekvő nő

úgy volt szorosan hanyatt fekve egymás mellé helyezve, hogy arczaik összefordultak, egymással majdnem érintkeztek. Több eset fordult elő, midőn az anya gyermekével volt eltemetve, sőt egy esetben a csecsemő az anya keblén pihent.

Ezenkívűl mint érdekes jelenséget meg kell említenem azt, hogy két sírban a felnőtt csontváza baloldalán meg volt égve. Nem lehetett azonban megállapítani azt, hogy az égés a sírba tétel előtt, vagy pedig a sírban történt-e. Némely esetben ugyan előfordult, hogy a csontvázak mellett faszénmaradványok találtattak, azonban semmi alkalmas jel se volt annak megállapíthatására, hogy a széndarabok a sírban való tüzelésnek a nyomai volnának. Egyetlen egy esetben a sírgödör agyagfalazatán a tüzelés nyoma ugyan világosan látszott, de e nyom magán a csontvázon nem volt észlelhető.

A gátéri sírokban majdnem kivétel nélkül vannak ételmaradványok és sok sírban ott volt az étel vagy ital tartására szolgáló edény. Ételmaradványnak tekintendők a nagyobb szarvasmarhacsontok, és pedig e csont legtöbb esetben a szarvasmarha egyik hátgerinczcsigolyája. Ritkább esetben oldalborda. Ezenkivűl apróbb emlős állatok, disznó vagy birka kisebb csontjai, a szárnyasállatok közül pedig több esetben a tyúknak és kacsának egész csontváza is megtaláltatott. Ezenkivűl sok sírban tojáshéjakat is találtunk. Az étel vagy ital tartására szolgáló edények az ételmaradványokkal együtt rendesen a lábfej mellé vannak helyezve. Ritkább esetekben a csontváz oldalánál, vagy pedig különösen gyermeksírokban a csontváz fejénél vannak. A csontváz mellett rendesen egy és igen kivételes esetben két edény van. A sírmellékletek a kis gyermeksírok kivételével, általában gazdagoknak mondhatók.

A bronz-, ezüst- és aranyfüggők, de különösen az övszíjat diszítő lemezek, gombok és szíjvégek, valamint a különböző anyagú gyöngyök legkülönbözőbb változatainak egész sorozata találtatott, sőt szerencsére három oly ép és gazdag lovassírra akadtunk, a melyekből a lószerszám és viselet megállapítható.

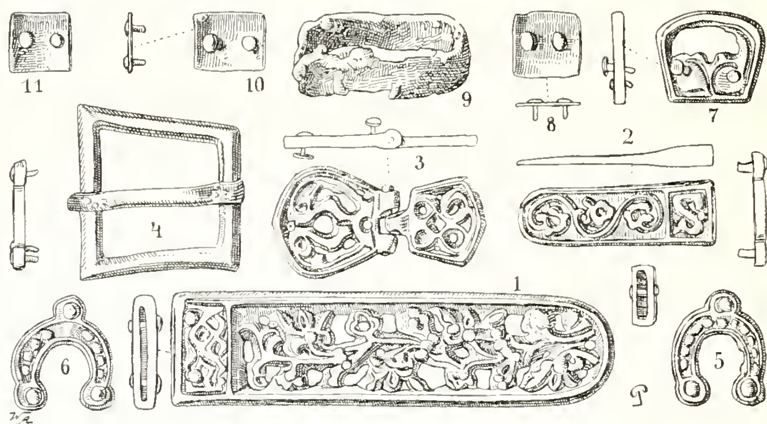
Mint fentebb említém, az ásatást két részre osztottam, s mivel a felfordított terület sírjai a legtöbb esetben nem is egészen, de részben bolygatva voltak, másrészt a talaj vízemelkedése folytán a pontos vizsgálat némely esetben lehetetlenné vált, de különösen azért, mivel a szőlőültetés miatt nagyon sietnem kellett, csupán csak arra szorítkozhattam, hogy az egyes sírok tárgyait összetartózandóság szerint megmentsem, nem levén időm arra, hogy azoknak a legapróbb részletekig kiterjedő elhelyezését teljesen feljegyezhessem, ennélfogva az itt talált tárgyak miként való elhelyezésének leírását mellőznöm kell s csak ama sírok pontos leírásával foglalkozom, a melyeket a fel nem túrt szűz területből ástam ki.

Ennélfogva először a rigolozott területből kiaknázott tárgyakat ismertetem, sír és összetartozandóság szerint, és ez után térek át a bolygatatlan sírmező pontos leirására.

1. sír. Összesen 23 darab bronztárgyat tartalmazott: 1 nagy és 4 kis szíjvéget, csatot, szívalakú áttört díszt, 6 darab csüngőt, 10 db szívalakú lapos díszt. A szíjvégek kettős, belül kimélyített lapból állanak. Diszítésők : a lap

szélén körülfutó párkányon belül fordított S alakban tekeredő inda. A csatot vaspeczekkel átszúrt közös tengely köti össze a bőrre erősített részszel, melyet szintén indafonat diszít. Indafonat a dísze a csüngőknek is, a nagyobbik részen 2 egymásnak fordított S alakra, a csuklyón fityegő kis lapon pedig szív alakra tekeredik. A szívalakú díszek apró bronz lapocskák, síma hátulsó részükön 2—2 szöggel; díszítésök: középen álló teli háromszöget vonalból alkotott másik zár körül, kettejöket egy harmadik, mely egyszersmind a lapocska párkánya is.

2. sír (rajzok). Nagy áttört bronz szíjvég (1. sz.), közepén inda vonul végig, melyből stilizált virágban végződő ágak nyulnak ki; mind a két oldala egyforma. Két darab tömör kis szíjvég (2. sz.); közepén három hajlatot tevő inda domborodik, ennek felső és alsó végén, meg a közepén egy-egy stilizált virágféle; hátsó lapjok síma. 4 db áttört bronz csüngő dísz (3. sz.), a felső

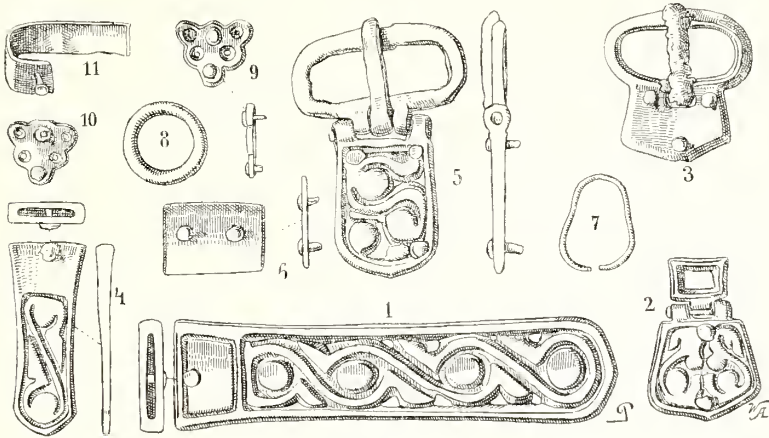


2. sír. $^2/_3$ n.

nagyobbik részben felerősítő szögek; kettőnél bronz, kettőnél vas a csukló peczke. Négyszögletű, tetején szélesebb, kerek szárú bronz csat (4. sz.). 2 db patkóalakú bronztárgy (5. és 6. sz.), a szárak végén s a domborulat tetején köralakú szöghely, felületüket két perem között sorakozó domború pontok diszítik. Bronzdísz (7. sz.), alján 2 felerősítő szeg, díszítésének felső része kitörött. Bronzdísz, hasonló a fentebb említett csüngők felső részéhez, de kisebb, nyomottabb s a csüngőt tartó csuklónak nincs nyoma. 10 db téglányalakú bronz pántlapocska (8., 10., 11. sz.), egyben egy, a többiben két-két szeg. Vas zárt pánt 2 szeggel (9. sz.). Vas késpenge töredéke.

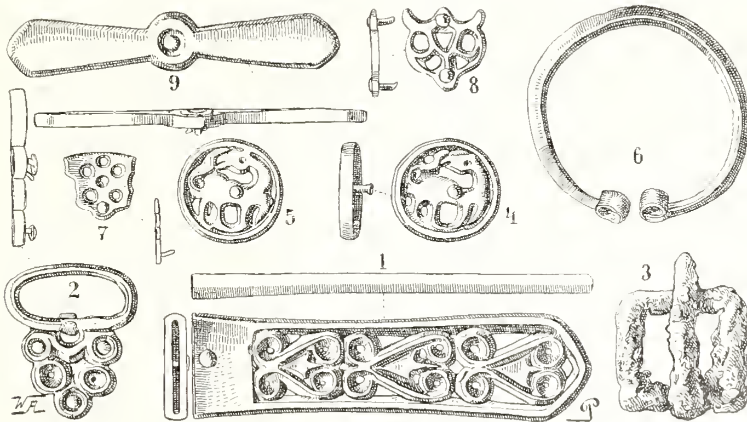
3. sír (rajzok). Bronz szíjvég (1. sz.), csekély mértékben áttört, mindkét oldala egyforma. 3 db kis szíjvég (4. sz.), hátsó lapjok síma. Bronz csat (5. sz.), feje nyomott ellipszis alakú, peczke és a felerősítésre szolgáló rész egy csuklón jár. Kisebb csat (3. sz.), tojásdad feje a felerősítő pánttal egy darabból való, e pánton 3 szeg; peczke vas. 3 db hullámos szélű háromszög alakú, négy lyukkal áttört bronzlap (9. és 10. sz.), a csúcsban és a szemben eső oldal közepén szeg. 6 db bronz csüngő dísz (2. sz.), az ötszögű nagyobbik rész felületét keskeny peremen belül indafonat diszíti, közte két szeg; a csuklón fittyegő tég-

lányalakú kis keret kettőnél hiányzik. Vaskos kis bronzkarika (8. sz.), 2 db, vékony kerekszárú függő karika (7. sz.). Téglányalakú bronz pántlemez, két szeggel (6. sz.) Pánt töredéke egy szeggel (11. sz.).



3. sír. 2/3 n.

4. sír (rajzok). Szögletes szárú bronzkarika (6. sz.), egymáshoz közel álló két vége ellapított és hengeresen felpödörített átmérője 45 mm. Piskotalakú bronzdísz (9. sz.), középen álló körből kiinduló két szára vége felé szélesedik és tompa háromszög alakban végződik; a kör közepén szögfej; egész felülete síma. Hossza 65 mm. Háromszög alakú, 6 lyukkal áttört kis bronzdísz, alsó csúcsában felerősítő szeg (7. sz.). Négyszögletes kis vas csat, hosszú peczek-



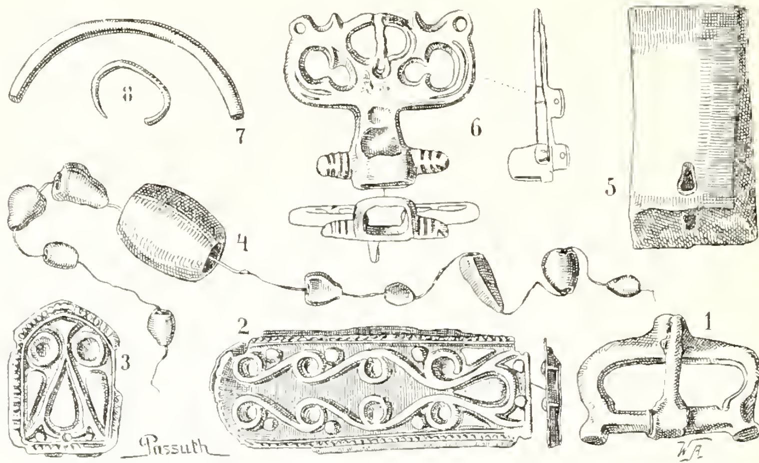
4. és 5. sír. 2/3 n.

kel. Hat darab lapos kerek gomb (4. és 5. sz.), benne felemelt farkára visszatekintő lóforma alak áttörten; mindegyiknek a közepén egy-egy felerősítő szeg; átmérőjük 20 mm.

5. sír (rajzok). Bronz szíjvég (1. sz.), áttört, az éles párkányon belül egymás felett álló 3 pár, egymásnak fordított **S** alak; a száraik között levő

tért egy-egy háromszög alakra stilizált levél tölti be; mindkét oldala egyforma; hossza 80 mm. Nyomott ellipszis alakú bronz csat (2. sz.), vele egy darabból álló nyakrésze háromszög alakban elhelyezett 6 kör, 3 sarkán szegek; peczke vasból volt. Két darab szívalakú áttört bronzdísz (8. sz.), 2—2 felerősítő szeggel.

6. sír (rajzok). Nagyobb szijvég vékony lemezekből (2. sz.), melyek közül az alsó síma, a felsőnek diszítése: keskeny gyöngysoros párkányon belül mindkét oldalon egymásfelett 4 bőrforma hurkot képezve inda fut; az alsó részen a 2 felerősítő szeg felett, a lemez közepén hosszúkás fordított helyzetű szívalak. Hossza 65, szélessége 25 mm. Négy darab lemezes kis szíjvég (3. sz.) diszítésük olyan, mint a nagynak alsó része; az alsó síma lemez csak egy pél-



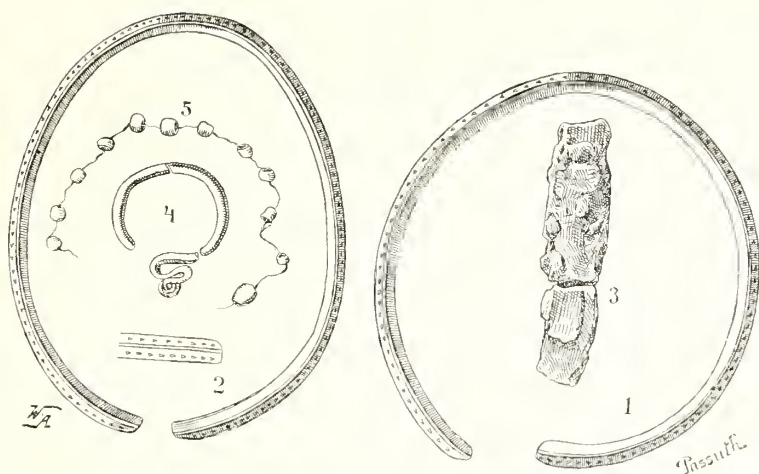
6. sír. 2/3 n.

dánynál van meg, hosszuk 30 mm. Bronz csat (6. sz.), egy rövid szárból kiinduló s a csiholóaczél alakjára fel- és begörbülő két kar tart egy picziny elliptikus, vastüskű csatot; a szár alsó végén hengeres kereszttag, felette szíjbujtató kis pánt. Magassága 35, legnagyobb szélessége 40 mm. Bronz csat (1. sz.), 35 mm széles, nyomott szív alakú; a vastüskét tartó szár két vége szétálló bütyökben végződik. Picziny, vékony bronzkarika egy része (8. sz.). Kerek szárú bronz karperecz töredéke (7. sz.). Átlyukasztott fenőkő darabja (5. sz.). Nagy, hengeres alakú gyöngyszem krétaszerű anyagból és dinnyemag alakú sötétkék gyöngyök (4. sz.).

7. sír (rajzok). Két darab szögletes szárú bronz karperecz (1. és 2. sz.), külső felükön bemélyített picziny háromszög alakokkal diszítve. Bronz függő (4. sz.), a halántékgyűrűk módjára visszakunkorodó véggel, 3 darabra törve. Vaskés 2 db töredéke (3. sz.). Dinnyemag alakú, kékes-zöld szinű gyöngyök. Sárga és fekete szinű apró gyöngyök (5. sz.).

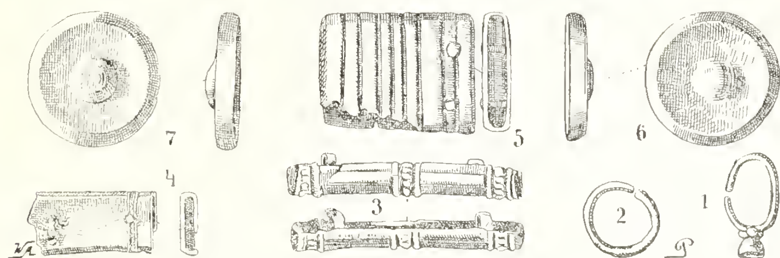
8. sír. Két darab kerek, síma szárú bronz karperecz, végeik nem érnek össze. Kis kerek szárú bronz karika. Kerek szárú bronz függő-karika, egymást érintő véggel, alsó részén valami csüngő dísz megerősítésére szolgáló gyűrű-

dudor. Kis bronz csiptető. Barna szinű, 4 fehéres bütykü gyöngyszem. Lapos gyöngyszem, feketés alapszinén két vörös szallag között fehér hullámos vonal fut körül. Különböző szinű és nagyságú gyöngyök. Nagyobb és kisebb vas késpenge. Egymásba fonódó apró kerek vas lánczszemek összerozsdásodott csomója. Nagy és kisebb vaskarika. Fekete szinű, kúpos orsógomb körvonalas diszítéssel. Két darab összerozsdásodott kis vaskarika.



7. sír. 2/3 n.

9. sir (rajzok) Lemezből való, téglányalakú bronz szíjvég (5. sz.), felületén vízszintesen álló dudorok; alsó részén 2 szög. Hossza 35, szélessége 25 mm. A fentihez hasonló, de rövidebb, cca felényi 2 szíjvég. Lemezből való kicsiny, keskeny, tompa csúcsba futó szíjvég, alsó végének a közepén egy



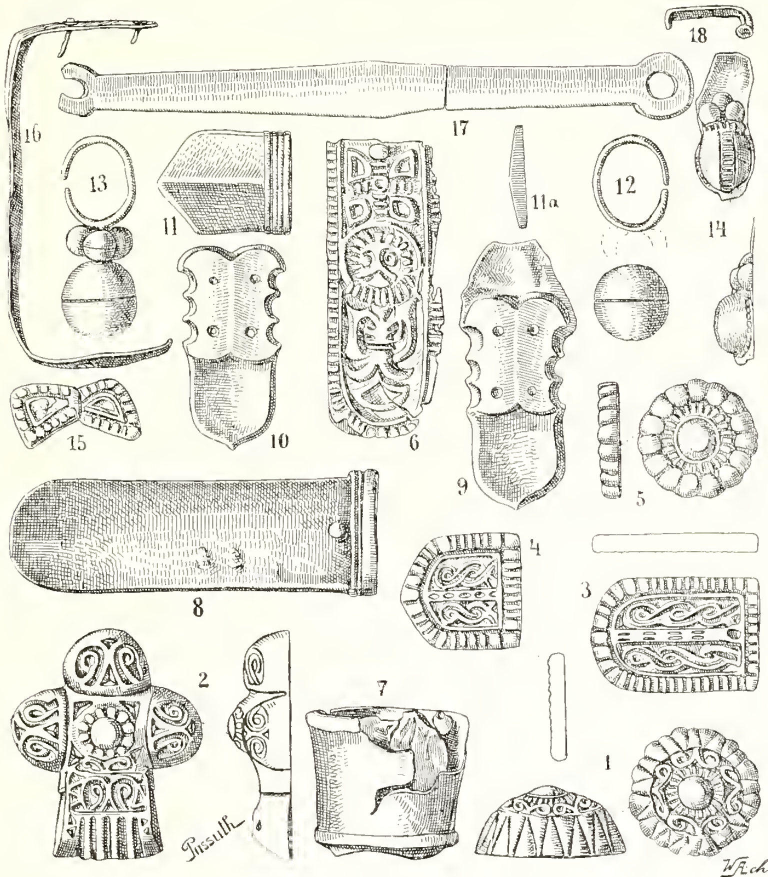
9 sír 2/3 n.

szög (4. sz.). Fél hengeralakú dísztag lemezből (3. sz.), közepén és a két végén egymás mellé sorakozó hármas dudor. Hossza 47 mm. Vékony kis bronzkarika összeérő végekkel (2. sz.). Kis kerekszárú ezüst függő (1. sz.), aljához 3 picziny gömböcske egy félgömbalakú harangocskát csatol, a melyhez még alkalmasint a kiegészítő másik fél is tartozhatott. Hat darab kerek, lapos gomb bronzlemezből (6. és 7. sz.), síma felületének közepén kis bőralakú kidudorodás; a gombokat belül valami anyag töltötte ki, de ezt a kitöltést borító alsó lemeznek nincs nyoma, a felerősítő peczkek is hiányoznak. Átmérőjük 27 mm.

10. sír. Három darab keskeny, hosszú ezüst lemezből való szijvég; felületük síma, a szíjbefogó vég szélén keskeny, rovátkolt felületű pánt, melyet egy-egy rá lelapított szegvég tart; a felső vég lekerekített; a két lemezt összefogó oldalpánt darabjai megvannak. Hosszuk 65., 53., 53., szélességük 22 mm. A fentiekhez hasonló, de jóval kisebb szíjvég. Két darab ezüstlemezes kis szíjvég, alakjuk széles és rövid, felső végük lekerekített, alsó végökön a középen álló szög alatt keskeny perem fut körül. Vékony kis ezüstkarika. Hosszú téglányalakú lemezpánt, egyikben 2, a másikban 1 bronzszeg. Hosszúkás vascsat, farostok nyomaival. Lant alakú vascsat. Vaskarika.

11. sír (rajzok). A mély sírban fekvő csontváz bolygatatlan volt ugyan, de mert a víz egészen elborította, nem lehetett a vele eltemetett összes tárgyat megmenteni s elhelyezésüket pontosan megfigyelni. Kétséget kizárólag csak azt lehetett megállapítani, hogy a 2 ezüst függő a fejnél, a szíjvégek a has tájékán feküdtek, a jobboldali medenczecsont külső felénél pedig egy csomóban a trébelő magok és vaseszközök. A derék körül sok ezüst lemeztöredék hevert megmenthetetlenül elporladt állapotban. Bronzlemezes szíjvég felső trébelt lapja (6. sz.), 60 mm hosszú és 22 mm szélességű téglányalakú, felső vége lekerekített. Diszítési motivumai e temető egyéb tárgyaitól elütő; a tövében levő keresztalakból, s az alatta következő domború díszből keresztény vonatkozásra is lehet talán következtetni. Bronzlemezből préselt, félig elkészí tett szíjjvég felső lapja (9. sz); alsó fele paizsalakú, a felső, valamivel magasabb felének oldala 3—3 félkörrel csipkés s két egymást érő körszelettel végződik, a min túl még folytatódik a lemez feldolgozatlan része. A bronzmag, melynél ezt a lemezt kipréselték, a 10. sz. alatt. Bronzlemezes, hosszas téglányalakú, hegyes csúcsban végződő szíjvég; oldalai rézsút lehajlanak; felülete síma, csupán alján látszanak vízszintes rovátkok nyomai; az alsó rész közepén szeg. Széles oldalpánttal összekapcsolt ezüstlemezes szíjvég (8. sz.); 70 mm hosszú és 23 mm széles téglányalakú, hegyén lekerekített, alját keskeny kidomborodó pánt köti körül, mely felett a lemez közepén egy szeg. Mindkét lapja síma. Egy pár ezüst függő (12., 13. sz.); a hosszas függőkarika alján 3 egymásba olvadó kis gömb, melyekhez egy nagyobb, két félgömbből álló golyó tartozott. E részek elváltak egymástól; s a 3-as kis gömbcsomó egyiknél hiányzik. Bronzlemezből trébelt, szintén be nem fejezett, domború hátú bogárhoz hasonló dísz (14. sz.), teste félgömb, felületét közepén rovátkolt szalag övezi át, erre keresztben álló ugyanilyen rovátkolt szallagocska háromszögben elhelyezett 3 kis félgömböt csatol a nagyhoz; e nagyobb félgömb szélét gömbsor veszi körül; a fel nem használt lemezrész még nincs lenyirva róla. Lemezes szíjvég trébelésére szolgáló bronzmag (3. sz.), 35 mm hosszú, 23 mm széles téglányalakú, vége lekerekített, szélét gömbsor veszi körül, utána vékony párkányléczkövetkezik; az így övezett mezőt középen kiemelkedő borda szeli ketté, melytől jobbra és balra 8-as alakban egymásba fűződö kettős indadísz vonul. A fentebbihez hasonló, csakhogy jóval rövidebb s inkább csúcsban végződő trébelő mag (4. sz.); diszítése hasonló amazéhoz. Lapos pityke trébelésére szolgáló tömör bronzmag (5. sz.); átmérője 24 mm széles, gömbök szegélyezik, közepén a kiemelkedő nagyobb félgömböt vékony karikavonal körít; e

középponti dísz és a szélt képező gömbsor közötti, kissé mélyebben fekvő mezőt sugáralakban rövid vonalkák töltik ki. Lemezes dísztárgy trébelésre szolgáló tömör bronzmag (2. sz.); alakja keresztalakban úgy elhelyezett 3 gömbnegyed, hogy egy négyzetalaknak 3 oldalát zárják be; e négyzetalak közepén egy félgömb emelkedik aként, hogy apró gömbsor körít egy kis kördomborulatot; a négyzetalak lefelé, a kereszt szára gyanánt, trapéz alakban folytatódik ferdén lehajló oldalszélekkel s úgy ennek, mint a 3 gömbnegyed-



11 *a)* sír. 2/3 n.

nek domború felülete indafonatokkal diszitett. Magassága 46, legnagyobb szélessége 38, vastagsága a közepén 12 mm. Kúpalakú pitykés gomb trébelésére való tömör mag (1. sz.); a kúp teteje kis gömbszelet, melyből lefelé irányulólag sugár alakban kis pálczikák vagy vonalak indulnak ki, alattuk összeérő 3-as alakú indafonat, melytől a kúp aljáig terjedő mezőt csúcsukkal felváltva fel és lefelé helyezett hosszas háromszögek sorozata tölti ki. Átmérője 26, magassága 18 mm. A 9-ik szám alatti rajzon látható, már említett lemezes szíjvég alakítására szolgáló tömör bronzmag (10. sz.). Bronzmag paizsalakú kis szíjvég préselésére (11. sz.); egyik vége csúcsba fut, széle fölfelé haladtan

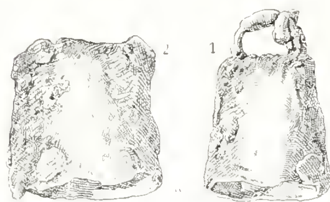
kissé behajlik, símán lemetszett tövénél 3, kissé kidomborodó vízszintes vonal; a lap a középső vonaltól széle felé lejtős. Hossza 25, szélessége 20 mm. Bronz trébelő mag (15. sz.), eredetileg egybeöntött, mostketté törött szárnyalakú részből áll, melyeknek szélét gyöngysor köríti, a belül maradt kicsiny mezőben inda-dísz. Szélessége 26 mm. 130 mm hosszú, lapos bronzléczecske, mely közepe felé 13 mm-re szélesedik, két vége átlyukasztott korongban végződik; ketté törött s az egyik korong csonka. Bronz pántszallag (16. sz.); két behajlított végén 2 szeg, illetőleg 2 szeglyuk. Hosszúkás bronzlemez-pánt darabja. C alakra hajtott kis felerősítő fül (18. sz.). Valamiféle nyélnek vagy botnak a végére való hengeres bronztok (7. sz.), felső karimája tágasabb, mint az alsó s mindkettőt keskeny párkány köríti, feneke nem egészen zárt; a felső párkány alatt egy megerősítésre szolgáló szeg; a fanyélnek egy darabja még benne van a tokban.



11 *b)* sír. 1/3 n.

11. sír. b) (rajzok). Vas késpenge, nyélfelöli végén farostok. Hossza 180 mm. Két darab hárombordás vas nyílcsúcs. Összerozsdásodott vasdarabok. Vas tűzcsiholó. Hossza 100 mm (2. sz.) Lantalakú vas csat töredéke. Vaskarika, átmérője 62 mm; egy lapos bronzlemezes gomb s egy másik kettős, kerektestű pitykeféle rozsdásodott bele (3. sz.). Különböző nagyságú, egyenes vasrudacskák. Vaskalapács vagy csákányféle tárgy (1. sz.), hossza 110 mm; mindkét hosszúkás téglaalakú szára a nyéllyuktól szeliden lefelé hajlik, a nyéllyukban fadarab.

12. sír. Négyszögletes, fent szélesebb, szögletesszárú bronzcsat, a vastüskét tartó szár az oldalszárakba úgy olvad bele, hogy az oldalszárak végei lefelé kis bütyök alakjában kifelé állanak. Kerekszárú végeivel egymáshoz érő bronzkarika. Erősen összerozsdásodott vas csat. Vas késpenge töredéke.



13. sír. 1/3 n.

13. sír (rajzok). Kerekszárú nagyobb vaskarika, kettétörve. Vaskarika töredéke, melyhez egy másik, vele valószinűleg egybefűződő karika darabja tapad. Kicsiny négyszögletes vas csat. Széles, lapos vas kolomp (2. sz.), benne az ütő töredéke. Magassága 72, szélessége 58, öblének belső átmérője 28 mm. Kisebb, karcsúbb, hengeres alak felé hajló vas kolomp (1. sz.), szája felé szélesedik, benne az oldalfalhoz tapadt ütő; tetején félkör-alakú, kerekszárú fogó, melyhez egy vaskarika darabja rozsdásodott. Fogójával együtt 77 mm magas; alsó szélessége 45, belső öble 30 mm. Közepes nagyságú vaskés.

14. sír. Egymásba fűződő, kerek kis vaskarikák összerozsdásodott csomója. Vaskés két darab töredéke Nagyobb vaskarika két darab töredéke. Három gyöngyszem: az egyik vöröses-barna szinű, szürkés bütykökkel; a másik kékes szinű, hengeres s mély rovátkokkal osztott gyöngy töredéke; a harmadik feketés szinű, fehér bütykökkel, a melyeknek csúcsa kék szinű.

15. sír. Vaskés alsó része. Vaskés pengéje, felületén farostok, a fa-tok biztos nyomai. Tömzsi kis vaspánt.

16. sír. Vas késpenge középső része. Kerekszárú bronzkarika, végei egymást érintik. Vékonyabb bronzkarika, végei egymásra lapulnak. Kis bronz szíjvég: alsó részén kicsiny, szabályos téglányalakú nyilás a szijacska befogadására, megerősítésére aránytalanul bő szeglyuk; a szíjvég teste innentől lekerekedő végéig erősen keskenyedik és laposodik; felülete mindkét oldalon síma. Picziny sárga és nagyobb fehéres szemekből álló gyöngysor.

17. sír. Kerek, lapos, vörös szinű orsógomb. Gyöngyök: két picziny fekete gömbalakú; két karikaalakú fekete; egy ugyanilyen sárgás-barna; két összetett csonkakúpalakú sárga és egy csonkakúpalakú bütykös gyöngy, melynek alapszine fekete, bütykei sárgák.

18. sír. Bronzkarika, végei egymást érintik. Kerek, lapos, barnaszinű orsógomb. Négyszögletes vas csat, peczke hiányzik. Vas késpengék töredékei.

19. sír. Vaskarika töredéke, a melynek oldalához egy kisebb karikát erősítettek. Négyszögletes, tetején szélesebb vas csat. Nyult 3-as alakú csiholó nagyobb fele, belérozsdásodva egy picziny kovadarab. Késpenge töredéke. Késpenge, törött, felületének egész hosszában farostok. Vas csat töredéke. Kerek, pálczaalakú vastárgy töredéke. Vas tartó-fül hurkosan visszahajlított vége. Vas késpenge töredéke.

20. sír. Szögletesszárú, ellipszisalakú bronz függőkarika. Kettős csonka kúpalakú orsógomb, körös bemélyítésekkel. Késpenge töredéke. Vaskapocs felső szára, lehajlított végei hiányzanak. Nagyobb vaskarika töredéke. Két dinnyemagalakú gyöngyszem, a melyekben még bennök van az a két szál len- vagy kenderzsinór, a mire eredetileg felfűzték őket. Dinnyemag alakú gyöngyök.

21. sír. Kettős csonkakúpalakú, lapos, fekete orsógomb, körös bemélyítésekkel. Különböző nagyságú, feketés-zöld, dinnyemagalakú gyöngyök.

22. sír. Kettős csonkakúpalakú, síma orsógomb. Kicsiny késpenge. Gyöngysor: 1 hengeres vörös és 23 apró feketés szemből. Bronzfüggő töredékei: kerekszárú karikán hengeres tokocska, melyhez 3-as gömbű rész köthetett egy golyót s ennek felületén picziny, pántkarikák közé foglalt több gyöngyszem lehetett erősítve.

23. sír. Különböző szinű és alakú gyöngyök. Vas késpenge farostokkal.

24. sír. Háromszárnyú köpüs bronz nyilcsúcs, a köpűnek két szárny közötti, kissé domború oldala átlyukadt. Szegletes szárú függőkarika, alján picziny gömb. Vaskarika. Vaskarika töredéke. Nagyobb 200 mm hosszú késpenge, 3 darabra törve. Gyöngysor: 2 picziny, sárga, kerek és 12 darab nagyobb dinnyemagalakú gyöngyből.

25. sír. Vaskarika töredéke, belerozsdásodva egy kis, keskeny, vége felé hegyesedő és laposodó bronz szíjvég. Vaskarika oldalaira tapadva más 3, valószinűleg befelé fonódó karika töredéke.

26. sír. Dinnyemagalakú gyöngyök. Nagyobb késpenge, hegye része hiányzik.

27. sír. Szögletesszárú bronz függőkarika. Kicsiny félgömb lemezből,

valószinűleg a fenti függőkarika csüngő díszének töredéke. Vaskarikák töredékei. Késpenge töredék darabja.

28. sír. Nagyobb késpenge középső része. Vaskarika. Köralak felé hajló vas csat, peczke hiányzik.

29. sír. Szögletesszárú bronz függőkarika, a szár alján nyoma látszik, hogy valami csüngő dísz volt rá forrasztva. Dinnyemagalakú gyöngyök. Ép késpenge, felületén farostok hossza 210 mm.

30. sír. Egy pár bronzfüggő, mindkettő hiányos, de egymásból kiegészíthető: kerekszárú, síma bronzkarika aljához 3 kis gömbből alkotott háromszög tapad, ehhez egy nagyobb gömböt forrasztottak, amelynek az alján egy, kerületének közepén körül pedig 4 piczîny félgömböcskét pontokból álló gyűrűdudor vesz körül. Az egyiknek csak a nagyobb gömbje van meg, de a felületére forrasztott kis félgömbökből is hiányzik kettő; a másiknak a háromszög alakba sorakozott 3 gömböcskéje van meg, de a nagyobb golyónak csak a teljesen síma felső fele. Hurok alakra felhajtott vas tartófül. Egymásba fonódó vas lánczszemek összerozsdásodott csomói; egyikbe apró sárga gyöngyök tapadnak. Különböző alakú és szinű gyöngyök. Lapos, kerek, világos sárgaszinű borostyán gyöngyszem, átmérője 16 mm.

31. sír. Egy pár kisebb bronzfüggő, egyiken kerek, másikon sodrott szárú karika aljára kisebb, cseresznyemag nagyságú, most letörött gömböcskét erősítettek. Ovális alak felé hajló nagyobb vas csat. Késpenge középső része. Nyujtott *&* alakra emlékeztető csiholó töredéke. Középnagyságú késpenge törött.

32. sír. Két kicsiny, kerekszárú függőkarika; nyoma látszik, hogy valami csüngő dísz lehetett rájuk erősítve. Hurok alakra hajlított vas tartófül töredéke. Hosszú, keskeny késpenge, felül csonka, 220 mm hosszú.

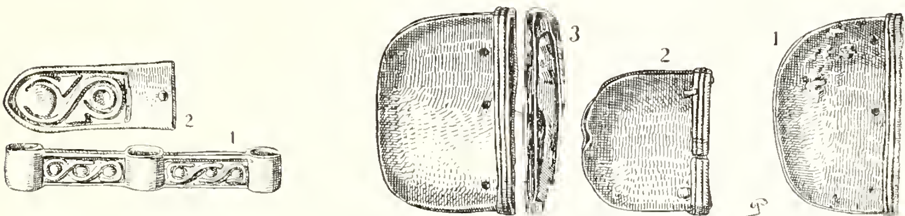
33. sír. Két darab kerekszárú, vastagabb bronzkarika; az egyiknek végei csak megközelítik egymást, a másikéi egymásra hajlanak. Két darab lapos vaslemez, farostok nyomaival, talán nagyobb edénypánt töredékei. Ívben hajlott, kerekszárú vaspálcza, talán nagyobb karika, vagy edényfül töredéke. Kis vas csat töredéke. Kovadarab. Késpenge töredéke.

34. sír. Egy pár, nem teljesen egyforma függőkarika: a felfelé hajló szár vége félgömbben végződik, a szemben levő oldalon az egyiknél síma, a másiknál dudoros karika; a szár aljára gyöngyöt tartó kétágú tüsök hajlik, melynek ágait a szár alatt egy kis gyűrűkarika szorítja össze és a szárhoz; alóla a tüsök üresen lóg lefelé, a gyöngy mindkettőről hiányzik. Kisebb és nagyobb négyszögletes vas csat. Késpenge két darabja.

35. sír. Szögletesszárú, oldalán gyűrűpántos függő, alján barnás gyöngyszem; törött. Kerekszárú, hegye felé fokozatosan vékonyodó, kérdőjel alakra hajlított bronztű, melynek az alsó része kicsiny karikafülben végződhetett, de annak bevégző alsó fele letörött; e fölött két vízszintesen álló rovátkos kör, azután a tű testének mintegy egyharmadáig futó, egymást rhomboid alakban metsző bevésett vonalak. Különböző szinű és alakú gyöngyök. Négyszögletes vascsat töredéke. Vaskarika és egy másiknak töredéke. Közepes nagyságú késpenge.

36. sír. Egy pár kerekszárú, vékonyabb függőkarika. Trapézalakú, szögletesszárú nagyobb bronz csat, alsó szárához egy téglányalakú lemezt a belőle (a lemezből) kiágazó, a csat szárán át a lemezre visszahajlított s a vele összenitölt két pánt köt össze; a lemez közepén és két alsó sarkában is nitelőszegek. Kisebb ép késpenge, farostokkal. Kisebb és nagyobb vas csat. Kisebb és nagyobb zárt vaskarika.

37. sír (rajzok). Két, mindenben hasonló kis bronz szíjvég (2. sz.); közepe karcsul, teteje csúcsba fut, alsó vége kiszélesedik s a keskeny, téglányalakú szíjbefogadó nyilást egy szeg üti át; lapjának alsó harmada síma, a felsőben **S** alakra hajló inda, melynek két vége levélféle alakra formált; íves hajlása pedig fent és lent egy-egy homorú kört körít; hátulsó lapja mindkettőnek síma. Bronz «dísztag» (1. sz.), szallagalakú teste a két végén és a közepén átlyukasztott hengerré alakul, az ezek alkototta két mezőben erős szélbordán belül 3—3, jól kiemelkedő kis kúpot fél **S** alakban kanyarodó két inda vesz körül. Mindkét lapja egyforma.

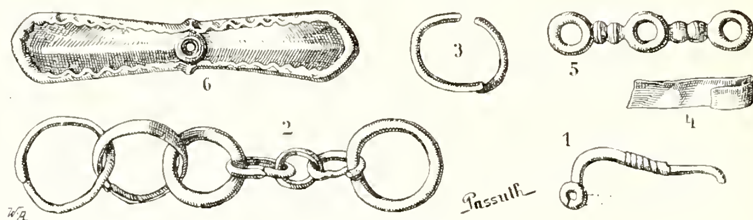


37. sír. ²/₃ n. 38 sír. ²/₃ n.

38. sír (rajzok). Bronz szíjvég; hosszas téglányalakú; fent lekerekített, teljesen síma két lemezből, melyeket keskeny oldalpánt fogott körül össze; az alsó rész két sarkában egy lehajlitott bronzszeg és egy szeglyuk. Téglányalakú, síma felületű, kékes patinás bronzlemez, a szemben álló két hosszabb oldalon 3—3 felerősítő szeg; a lemez alsó lapján farostok. Két bronzlemezes szíjvég (1. és 3. sz.); az egyik félkörű, a másik valamivel nyúltabb alakú két lemezből; keskeny oldalpánt fogja körül őket; az alsó részen három részre rovátkolt szalag köti körül a két lemezt; a szalag felett 3—3 szeglyuk; a lemezek felületei simák; a 3-ik számúnak patinás felületén ruhaszövet lenyomata látszik. Bronzlemezes szíjvég (2. sz.); hasonló a fentebb leirtakhoz, csak hogy keskenyebb és nyúltabb s az alsó részt körítő szalag felett két lehajlított bronzszeg van. Két darabka falemez; valamelyik szíjvég kitöltésére szolgált. Pántlemez 4 darabja.

39. sír (rajzok). Piskótaalakú bronz «dísztag» (6. sz.), 70 mm hosszú, szélét kidomborodó gyöngysor köríti, közepén domború peremű lyuk töri át; a síma középső mező magasra emelkedő gerincztől a szélek felé lejt; hátsó lapja síma. Bronz «disztag» (5. sz.), hossza 40 mm. 3 karikát 2—2 gömbből álló két kis rövid kar köt egybe; egyéb diszítése nincs. 7 darab bronzkarikából álló láncz (2. sz.), négyféle nagyságúak a szemek, kettő közülök kerekszárú zárt karika, 4 kerekszárú egymásra szorított véggel, a 7-iknek lapos a szára. Vékony

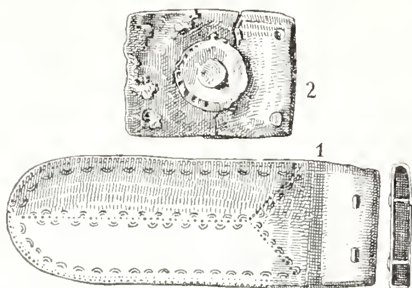
bronzdrótból kérdőjelféle alakra hajlított kis fibula teste (1. sz.); a tűt rejtő rész, és maga a tű, mely a rugótekercs folytatása volt, hiányzik; a szára ott, hol a tűt rejtő rész felett hajlani kezd, egy darabon vékonyabb dróttal van körültekerve. Kerekszárú függőkarika, törve (3. sz.). Keskeny pántlemez, egyik vége behajlítva, a másik letörött (4. sz.). Bronzérem, átlyukasztva; a felírása teljesen elkopott. Gyöngysor, különböző szinű és alakú gyöngyből.



39. sír. 2/3 n.

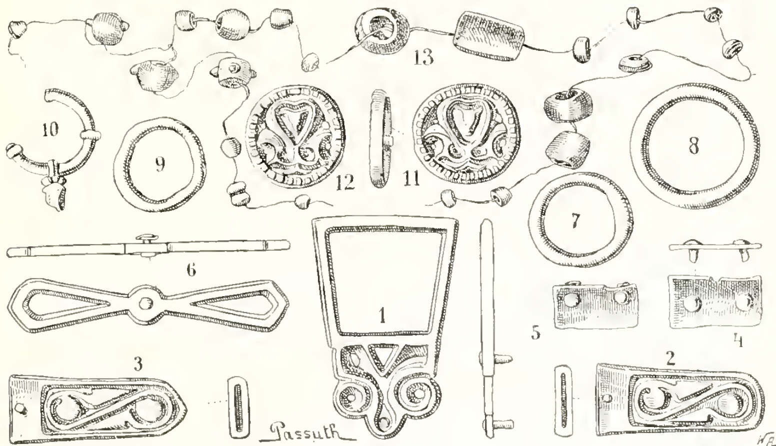
40. sír. Csavartszárú nagyobb bronzfüggő, alján lapos kis fekete gyöngyszem. Gyöngyszem, irizáló anyagból. Kettős csonka kúpalakú, feketés orsógomb körös bemélyítésekkel. Különböző szinű és alakú 123 darab gyöngy, közöttük 2 darab vékony kis bronz dróttekercs. Négy darab kis pityke, vékony bronz vagy rossz ezüst kupakja valószinűleg ólommal van kitöltve, mely a felerősítő tüskét is tartja.

41. sir (rajzok). Tömör, lapos bronz szíjvég (1. sz.) 79 mm hosszú és 26 mm széles téglányalakú, felső vége lekerekített, alsó végénél a lapos tömör test 10 mm-nél valamivel nagyobb hosszúságban kétfelé nyilik a szíj végének befogadására, a melyet két bronzszeg ütött keresztül; a szíjbefogadó nyilás felső két sarkától pontokból álló vonal fut háromszögbe össze, azután egyenesen átszeli a szíjvég közepét egész a lekerekített csúcsig; ezt a pontokból álló vonalat jobbról-balról egymásnak fordított két-két félholdalakú bemélyítésből álló szalag követi s ugyanilyen a széleken körülfutó pontos vonalat is ; hátulsó lapja síma. Tíz darab hosszas, téglányalakú, felső végükön lekerekített, alsó síma végződésük felett egy-egy szeggel átütött lemezes szíjvég alsó és felső lapjai s azok töredékei. Öt darab szíjvéget alkothattak, felületük símának látszik, csak szíjbefogadó végüket köthette körül keskeny, hornyolt pántocska. Téglányalakú lemez (2. sz.), alja vas, tetejét vékony bronzlap borítja, négy sarkában egy-egy szeg, illetve szeglyuk; a lemez közepére egy lapos, elkopott rozettaféle van erősitve. 3 darab, a fentebb leírthoz hasonló, de kisebb lemez. Tíz darab bronz pántszalag és lemez töredékei. Kicsiny kerekfejű, lemezből domborított pityke, felkötő tövisét ólom-féle anyaggal erősítették bele, összesen 5 darab volt ilyen a sírban. Lemezes szíjvég kitöltésére szolgáló fa lapocska. Közepes nagyságú vas késpenge.



41. sír. 2/3 n.

42. sír (rajzok). Bronz csat (1. sz.). Négyszögalakú, szögletes szára fent szélesebb; felerősítő része a csattal egy test s az alsó szárból 2 egymásnak fordított 5-ös szám alakra kunkorodó indából áll, egymástól elváló szétkunkorodásukat alsó csucsot képező körív köti össze, szemben vele pedig a peczek forgó helyéül háromszög alakú kivágás; a peczek hiányzik. Öt darab kissé áttört, tömör lapos gomb (11. és 12. sz.): 22 mm átmérőjű köralak, szélét gyöngysor szegélyezi, mezőjén szélesebb végével a gyöngysorhoz tapadó, háromszögű szárból álló szív-alak domborodik ki, mely egy háromszöget zár magába, alsó csúcsa kis egyenes vonalban folytatódik lefelé, mely aztán jobbra-balra szétágazik kétszer ismétlődve; a szív-alak csúcsánál mindkét oldalon egy-egy a széleket is érintő körív. Bronz «dísztag» (6. sz.) piskótaszerű alak, hossza 57 mm, szögletes szárai a test közepét alkotó körlapocskából indulnak ki, majd szétválnak egymástól s háromszögű tért zárva körül, csúcsba olvadnak össze; a központi körlapocska közepén szeg. Három kis bronz szíjvég (2. és

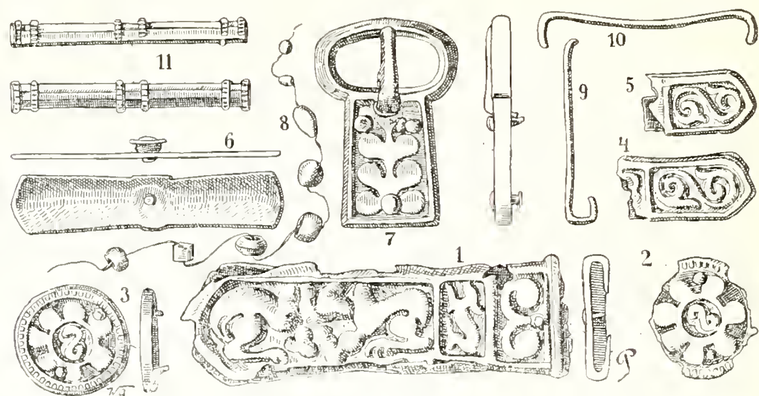


42. sír. $^2/_3$ n.

3. sz.), alja kiszélesedik, majd kissé keskenyedik s erősen laposodik s kettőnél csúcsban, egynél körívben végződik; a szíjbefogadó rész kis téglányalakban síma, a felette álló mezőt hosszúra nyúlott **S** alakra kunkorodó inda tölti be; a hátsó lapja mind a három darabnak síma. Bronzfüggő (10. sz.), kerek szárának felső része letörött, az alsónak végén s a vele szemben levő oldalon gyűrűdudor, az alján áthajlított s dudoros gyűrűvel összeszorított pántocskán törött fekete gyöngy. Két darab, kicsiny téglányalakú lemezpánt (4. és 5. sz.), két-két kerekfejű szeggel. Egy nagyobb és két kisebb vastag, kerekszárú bronzkarika (7., 8. és 9. sz.). Gyöngysor, 70 darab különböző szinű és alakú szemből, köztük 7 darab bütykös és pedig egy vörös-barna alapon kettős sorban álló fehér bütykökkel; kettőnél az alapszin fekete, négy szürke karimás kék bütyökkel; háromnál a sárga karimás szürke bütykök vörös-barna alapba vannak ágyazva, egy darabnál pedig feketébe.

43. sír (rajzok). Ezüst lemezes nagy szíjvég (2. sz.): 78 mm hosszú, 20 mm széles téglányalakú, oldalai középen kissé behajolnak, hegyes csúcsban

végződik; széle az oldalpántba olvadólag kissé feldudorodik, a szíjbefogadó rész szélét pedig pánt fogja körül, felette egy szeg; a lemez felületének egyharmadánál valamivel nagyobb részét az oldalakra derékszögben álló borda két kis téglányalakú mezőre osztja, az alsót indadísz, a felsőt valami állat alakja (nyúl?) tölti ki; a felület többi részén egymással küzdő állatok domború alakja látszik; a hátsó lap síma. Két kis szíjvég (4. és 5. sz.), alakjuk hasonló a fent leírt nagyéhoz, de mindkettő alsó részén csonka, a felső lapon patina leple elmosódott indadísz. Öt darab ezüstlemezből való kerek gomb (2. és 3. sz.), átmérőjük 24 mm, a szélen körül kiemelkedő, gyöngysorral diszített párkány; közepén 7 szirmó virágalak, kelyhében egy **S** alak; mindegyik felületén 2—2 szegfej. Vastag, kerekszárú zárt bronzkarika. Két «dísztag» aranyozott bronzból (11. sz.), alakjuk 50 mm hosszú félhenger, a melynek közepén és két végén



43. sír. 2/3 n

két-két egymáshoz közel álló fél gyűrűalakú dudorodás van; felületük síma, egyike durván patinás; felerősítő fülük a 9. és 10. sz. alatt bronz drótpálczikák. Tömör bronz csat (7. sz.), hossza 41 mm; karikája szögletes szárú, nyomott ellipszis alakú, a vele egy testet alkotó felerősítő rész téglányalakú, a melynek kiemelkedő szélpárkányán belül levő mezőjében stilizált levélalak domborodik ki és 3 szegfej, kettő a felső két sarokban, a 3-ik a velök szemben álló oldal közepén; peczke vas. Bronz «dísztag» (6. sz.), 55 mm hosszú, 13 mm széles szalag alakú, vastag tömör lemez, két keskeny oldala tompa szögben végződik, a hosszabb oldalak középen piczíny körívszerű kidudorodás, a lemez középpántján szeg; felülete síma. Gyöngysor 68 különböző alakú és szinű gyöngyből (8. sz.).

44. sír. Hosszú téglányalakú bronzlemez lehajló keskeny szélekkel; felületén meander-szerű préselt dísz. A fenti díszlemezhez való, szögletes bronzdrótból alakított fülpánt. Piczíny lemezes szíjvégek: alakjuk 15—11 mm méretű téglány, a szíjbefogó nyilás fölött szeg, a szemben levő oldalon szélpárkány; a hosszabbik két oldal közepén a felső lemez körív alakjára homorúan bemélyed; egy harmadik ilyen szíjvégnek csak a töredéke került elő

Egy nagyobb lemezes szíjvég töredékei. Lemezből trébelt dísz felismerhetetlen darabjai.

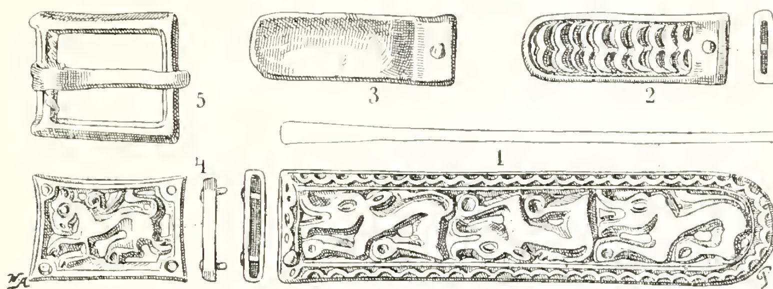
45. sír. Hurok alakra felhajtott végű, kerekszárú vaspálcza. Vaskarikának, vagy vasfülnek darabjai. Különböző alakú és nagyságú vaslemez lapok, több egymásra tapadva s nehányan átlyukasztva; valószinűleg faedény pántjának darabjai.

46. sír. Négyszögletes vas csat, peczekkel. Egymásba fonódó, kerekszárú vas lánczszemek összerozsdásodott csomója. Két lánczszem csomó, mindegyikben egy-egy bronzkarika. Két késpenge töredéke.

47. sír. Vaskarika. Vas csat töredéke. Hurokra hajlított végű vaspálcza töredéke. 10 darab formátlan vastöredék, 1 kovadarab.

48. sír. Kerekszárú bronzkarika. Kis orsógomb formájú gyöngyszem. Lemezből formált gomb, köralakú lehajló széllel, síma felületének közepe gömbszelet alakban kiemelkedik. Kettős kúp alakú, kissé nyomott, fekete szinú orsógomb, bekarczolt körökkel. Vaskarika. Vasrudacska, talán kapocsszeg töredéke.

49. sír. Nagyobb és kisebb kerekszárú bronzkarika. Négyszögletes, fent szélesebb vas csat, peczekkel. Szabálytalanul kerek csontrudacska, hosszában tojásdad alakú nyilással átlyukasztva, durva felületén rozsdanyomok. Nagyobb, szélesszárú vaskarika; összerozsdásodott lánczszem csomócska; vaskarikának 2 darab töredéke; kettős csonka kúpalakú, magas, feketebarnás orsógomb bekarczolt körökkel.

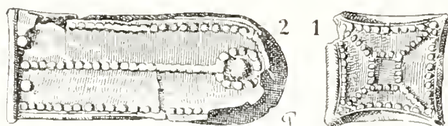


50. sír. $^2/_3$ n

50. sír (rajzok). Bronz szíjvég (1. sz.), 101 mm hosszú és 24 mm széles, lapos, tömör teste 9 helyen áttörött, szélei párhuzamosak, vége lekerekített, szíjbefogó része símán lemetszett. A szélen körül körszeletes csipkés fonat, mögötte egyenes vonal; az így körülvett mezőben 3 állatalak, melyek közül a két szélső a szíjbefogó felé néz, a 3-ik szintén, de hátára fordítva; az alakok egyformák, testük nyulánk, lelapuló helyzetű, előre nyujtott karmos lábaik hosszúak és nagyok; a hátukra felhajlított farok csaknem érinti a hátrakonyuló nagy és hegyes fület; aránytalanul nagy a kitátott szájú fej is. Az alakok kettős domborműben vannak öntve: az az egyik oldaluk az előlapon, másik oldaluk a hátsó lapon látszik. A szíjbefogadó keskeny nyilást két szeg üti át. Három darab kis bronzszíjvég (2. és 3. sz.), a keskeny hosszas test a felső

végén legömbölyített, szíjbefogó része kissé kiszélesedik és símán lemetszett; a nyilás feletti keskeny rész síma, közepén egy szeggel; az azután következő, fokozatosan ellapuló s mélyített mezőben 9 pár, belső végükkel egymást, a külsőkkel a széleket érintő félkörvonal helyezkedik egymás felett; hátsó lapja mindegyiknek síma. Bronzcsat (5. sz.), négyszögű, fent kissé szélesebb, szögletesszárú; a két oldalszár alsó vége bütyök alakjában túlér a peczket tartó száron; a bronzpeczek kissé kiszélesített s ellapitott alsó vége hurok módjára tekeredik az alsó szárra, gömbölyü teste középen kissé behajlik, a felső száron túlérő vége pedig kissé lefelé konyul, a peczek forgó végétől jobbra és balra vasrozsda tapad az alsó szárra. Hat darab griffes övdísz (4. sz.); téglányalakú, keskeny oldalai kevésbé, hosszabb oldalai jobban befelé hajolnak; a széleket párkány veszi körül, mely a sarkokban levő szeglyukakat körívszerűleg övezi; az így körülzárt mezőben balra néző, mind a négy lábával élénken kilépő Griff több helyen áttört alakja; farkát hátára csapja fel, nyakszirtjéből kiinduló szárnya hátrafelé lebeg; fülei felfelé merednek. A sarkokban legtöbb helyütt megvan a gömbölyűfejű szeg, némelyiknek alsó végén még a lenitölést felfogó bronzlemezecske is.

51. sir (rajzok). Ezüst lemezes szíjvég (1. sz.), 57 mm hosszú és 21 mm széles téglányalakú, oldalszára kissé behajlott, vége lekerekitett; felső lapján a szíjbefogadó rész szélén keskeny domború perem, felette két kerek kidomborodó szögfej ; innen kiindulólag, a széléktől pár mm-nyire beljebb, pontokból álló vonal fut körül, ugyanilyen vonul végig a lemez közepén is fent kis kört alkotva, a melynek közepén kis gömbszelet domborodik ki ; az alsó lemez síma. Négyszög alakú 2 ezüst lemez-dísz (2. sz.), oldalai ívalakúan behajolnak s szélei harántosan lejtenek lefelé. A szélek mellett, a párkányon belül pontokból álló vonal, az így körülzárt mező közepén szintén pontokból 1 kicsiny négyszög, melynek sarkait pontos vonal köti össze a lemez külső sarkaival s így a felület öt mezőre oszlik.



51. sír. 2/3 n.

52. sír. Kerek szárú, torzított köralakú függőkarika, alján a csüngőt megerősítő résznek némi nyoma. Bronzkarika töredéke. Trapézalakú vascsat töredéke. Magas, csonka, kúpos orsógomb, oldalai símák. Nagyobb vaskéspenge, tüske hiányzik.

53. sír (rajz). Szögletes és kerekszárú bronzkarika. Trapézalakú vascsatok. Kisebb vaskéspenge. Kettős kúpalakú orsógomb (rajz), a két nyílásnál párkány, a két kúp érintkezésénél kidomborodó gerincz ; az így körülzárt két mezőben kettős czikk-czakk dísz.


53. sír. 2/3 n.

54. sír. Kis függőkarika töredéke, alján gyöngytartó hurok nyomai. Két gömbalakú, kisebb meggyszem nagyságú fekete gyöngy, középen átlyukasztva, a lyukban bronzdrót, melylyel valószínüleg függőkarika aljára voltak függesztve. Két lapos, szürke orsókorong, kívülök még egy nagyobb szürke és egy kisebb vörös-színű is volt e sírban. Gyöngyfüzér 25 szemből : kis fekete, barna, szürkés,

kékes nyomott gömbalakú ; egy nagyobb fehér-színű anyagból ; egy vörös hasábszerű ; 8 darab bütykös gyöngy és pedig 4 fekete alapon szürke bütykökkel, köztük egyen a bütykök között fehéres szallagfonadék ; 1 fekete alapon sárga bütyök fehér szallagfonadékkal ; 3 darab piros alapú : köztük egyen szürke bütyök, egyen kék fehér szallagfonadékkal, a harmadikon nagy szürke bütyök széles sárga stráffal ; három betétes : szürke alapon zöld, vörös alapon fehér és fekete alapon fehér szallagfonadékkal.

55. sír. Ellipszisalakú, kerekszárú kis bronzcsatocska, vele egybeöntött, valószínűleg áttört tartó szára hiányzik ; a lapos peczek hurok módjára van az alsó szár körül tekerve, teste közepén kissé behajlik, a csat felső szárán túlérő vége lefelé konyul. Bronzfüggő, szögletes szárának alsó végén és vele szemben a zárt oldal közepén vékony drót van dísz gyanánt háromszor körültekerve ; alján 4 lapú, gúlaalakú zöld gyöngyszem ; letörött s így felerősítési módja nem állapítható meg pontosan ; a szárnak a csüngővel szemben eső felső oldalán gyűrűdudornak fele látszik. Rendes alakú, kissé nyomott, fekete-szinű orsógomb, 4 körös bemélyitéssel tagolva. Ugyanaz, valamivel magasabb, felülete egészen síma. Gyöngysor 84 szemből : hatféle typus : 1. picziny sárga, szabálytalan gömbalakú szemek ; 2. közepén bemélyitéssel 2 gömbre osztott kis hengerek, barnás piszkos selyemszerű fénynyel ; 3. négyoldalú hasábalakúak kék és zöld színben ; 4. összeforditott kettős kúpalakú kis gyöngyök ; 5. dinnyemag alakúak és 6. szabálytalan hengeralakúnak mondható szemek, különböző nagyságúak, fekete alapszínű testökből egyiken fehér, másikon sárga bordák és dudorok emelkednek ki különböző fokú domborulatban, szeszélyes elhelyezéssel.

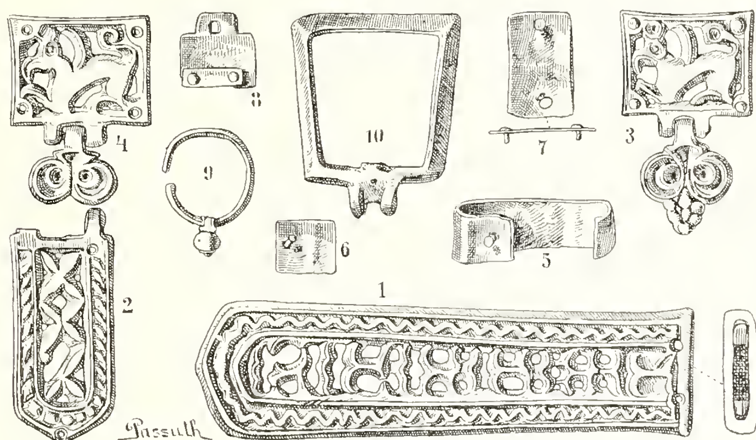
56. sír. Nagy bronz törött szíjjvég alsó fele, oldalai behajlók, a szíjjbefogadó rész : párkány által határolt, vízszintesen álló téglányalak, mezőjében **S** alakra hajló indadísz s két megerősítő szög ; a további rész erősen kiemelkedő 2 párkány között indafonattal díszített ; másik lapján a szíjjbefogadó vízszintes mező hasonló, de közepe használat közben megsérülhetett, mert most egy bronzlapocskával van kifoltozva ; a függélyesen álló mezőt azonban, egyetlen, **S** alakra hajló s köralakú, kissé homorú levéllé kiágazó inda tölti be. Két kis tömör bronzszíjjvég, keskeny, hosszas, behajló oldalai csúcsba futnak, a szíjjbefogadó rész kissé kiszélesedik s tetején vízszíntesen álló téglányalakú keretben dőlt **S**, felette függélyesen álló, hosszúra nyújtott **S** alakú inda, melynek behajló szára ketté válik, az egyik lekunkorodik, a másik pedig ékalakra kiszélesedve le, illetve felfelé állóan a szél párkányához lapul ; a hátsó oldalon a szíjbefogó feletti rész sima. Kéttagú nagy bronzcsat : csatrésze trapézalakú, a melynek szögletes szárai ívesen hajlanak befelé és homorúan lefelé ; az alsó szár alján két erős csuklótartó karika között van a letörött peczek karikája, jobbra és balra tőlük pedig a másik tag két szélén levő karika úgy, hogy mind az ötön egy vaspálczika volt keresztül dugva. Az alsó tag kissé behajlott szárú, alul csúcsba futó hosszas paizsalak, melynek erős bordától kerített mezőjét 2, egymásnak háttal fordított 3-as formájára kanyaruló indafonat tölti ki erősen áttörten. A paizsalak alsó csúcsában s két felső sarkában egy-egy nittoló szeg. Kerekszárú, ellipszisalakú bronzcsat ; felerősítő része hiányzik ; a peczek a szárra úgy van körülcsavarva, szára befelé hajlik, a csaton túlérő

vége lefelé konyúl. Hat darab kéttagú bronz-övdísz: a felső rész 28 mm hosszú 27 mm széles téglányalak, hosszabb szárai behajlók, a négy sarokban egy-egy szög; a párkánynyal határolt mezőben balra néző griff áttört féldomborműben, az alsó szárból kiálló két erős karika fogja közbe a csüngő csukló-karikáját; ez a kisebb alsó rész 28 mm hosszú és 17 mm széles téglányalakban fonódó, áttört inda-fonat s a 6 példány közül csak egynél hiányzik. Egytagú övdísz; teljesen hasonló a fentebb leírtak felső részéhez. Piskótaalakú övdísz, a közepét alkotó korongban szög; keskeny párkánynyal határolt felületében indadísz. Gomblemez, köralakú, a középen kiemelkedő kis gömbszeletet két központi kördudor határolja, a 3-ik a gomb szélét alkotja. Átmérője 24 mm. Szorító pánt, szallagszerű bronzlemezből, aláhajló szárai összeérnek úgy, hogy a két vég ismét kifelé visszahajlik. Szögletes szélű, nyitott aljú, füles kengyelhez hasonló két kis pánt lemez bronzból, a fül közepén és a 2 szár végén kerekfejű szögek, a melyeknek alsó végén meg van a nittoló lapocska. Téglányalakú bronz pánt-lemezke, a két végében a lemeznek majd egész felületét betöltő félgömb alakú szögfej [csak az egyiknél van meg a szögfejet kitöltő anyag fele; a másiknak csak a nyoma látszik, a szög szárai megvannak]. A lemez hosszabb oldalának a közepe behasított s ez a nyilás egy picziny körben végződik. A fentebbiekhez hasonló lemezke, egy szögszárral, s egy másiknak a fele.

57. sír. Bronz áttört szíjjvég, 76 mm hosszú, 20 mm széles téglányalakú, egyik vége félköríves, a másik végét pedig két szembenéző, otromba állatfej alkotja, egyforma díszítésű két lapból áll, melyek belül üregesek s a szallagot, melyen függtek, végig magukba fogadták. Ez a szallag ebben az esetben nem szíjj, hanem valami kenderféléből fonott heveder lehetett, mert az állatfejes végeknél s a másik végéhez közel ilyen zsineg-féle darabok látszanak. A felület díszitése: az állatfejektől kezdődőleg körül keskeny egyenes párkány, majd hullámos vonal fut, ezeken belül hurkos görbületű áttört indadísz. Kis bronzszíjjvég 38 mm hosszú, 11 mm széles, lekerített végű, felületén **S** alakban kanyargó indadísz. Két kicsiny bronz szíjjvég; a 23 mm hosszú testből két háromszögalakú szíjjtartó bütyök áll ki egy-egy szeggel, lapját mindkét oldalon rovátkolt párkány veszi körül, mélyen bent levő középmezője áttört. Öt darab 2 tagú, áttört bronzövdísz: a nagyobbik rész ötszögalakú, de a csúcsba futó 2 szár ívesen hajlik össze; kiemelkedő széllel határolt mezejének közepén szár vonul át a csúcs felé, mely aztán két részre oszolva, a szélek mentén visszahajlik, kiágazásaival a széleket s a középső szárt érintve. E középső ág két végén felerősítő szegek. Alján 2 csuklókarika fogadja maga közé a másik kisebb tagét, s mindhármuk vaspeczekkel volt átütve. E kisebb, félkör alakú, három lyukkal áttört, indadíszű tag csak egynél maradt meg, a többin csuklókarikája tövénél letörött. Bronzcsat alsó tagja, félellipszisalakú, 2 csuklót tartó füllel a szélén, mezőjében szélesülő indavég és 3 felerősítő szeg. Bronzcsat trapézalakú, kerekszárú kerete kisebb és vékonyabb, mintsem hogy a fentebbi alsó tag hozzá tartozhatott volna. Szögletes szárú kis karika. Kicsiny, aranyozott bronz-díszlemez, felerősítő két szeggel az alján; harangalakra emlékeztet, felületén domború díszítéssel. Áttört picziny övdísz, csúcsára állított ferde négyszögalakú, mindegyik szára 3 kis gömbre van tagolva; két csúcsánál felerősítő

szeg. Két darab áttört övdísz: oldalszára lantalakra hajlik, közepén egy szár vonul végig ugy, hogy tetején félholdalakú taggal a két oldalszárat érinti, lent pedig egymás alá sorakozó 2 körré alakul; az alsó kör egyiknél letörött, a felső kör megerősítő szegnek a helye. Bronzdrót töredéke. 13 mm széles bronzpánt-féle, a behajló végén szeg.

58. sír (rajzok). Nagy bronz-szíjjvég (1. sz.), 98 mm hosszú, tövénél 24. hegyénél 27 mm széles; simán lemetszett tövétől szárai befelé hajlanak, majd szeliden kiszélesedve csúcsba futnak; a szíjjbefogadó rész vastagabb s két szeg üti át. A külső szegély és a befelé 4 mm-re levő egyenes, domború vonal között hullámos vonal fut, a legbelől levő mező pedig csipkeszerűleg áttört. Mindkét lapja egyforma. Kisebb szíjvég (2. sz.), hossza 39, szélessége 19 mm, szárai párhuzamosak, csúcsba futók, egészen a csúcsban szöglyuk. A szíjjbefogadó rész eredetileg csuklóval volt hozzákapcsolva, mert az egyik 7 mm hosszú csuklótartó nyúlvány most is meg van rajta, a másik tőben letörött.



58. sír. 2/3 n.

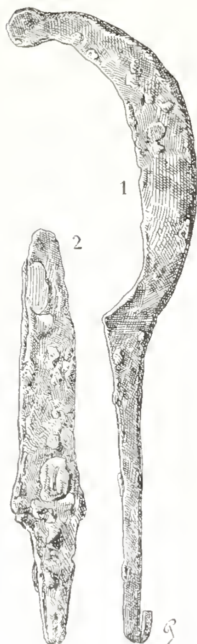
Később a nyúlványok felett lyukat vájtak felerősítő szeg helyének. Széldíszítése: két párkányvonal között domború rovátkák, a középső mezőben 3 egymás felett álló, négyágú csillag. Trapézalakú szögletes szárú bronz-csatkeret (10. sz.) alján 2 csuklótartó nyúlvány s vaspeczek töredéke. Hat darab, kéttagú griffes bronz-övdísz (3. és 4. sz.), a felső rész nyomott téglányalak szélpárkánnyal, a négy sarokban szeg, illetve szeglyuk. A mezőben áttörten, feldomborművű, balra néző, lapuló griff-alak; farka felhajlik s a vége bekunkorodik; nyaka tövéből kinyuló szárnya félholdalakban felálló füle hegyéig ér. Az alsó részen levő két csuklótartó közé járul a csüngő rész csuklókarikája vaspeczekkel átütve. E második tag csúcscsal lefelé háromszögalakban formálódik: alapját két körbe kunkorodó inda, csúcsát szőlőfürtszerű kis gömbök alkotják. A 2-ik tag csak két példányon ép; egynél a fürtös rész letörött, kettőnél csak a csuklókarikája maradt meg. Szögletes szárú függő (9. sz.), alján átfonott hurkon gyöngyszem, fekete, a hurkot átfogó kis gyűrű. Gömbszeletalakú kis pitykelemez. Bronz lemezpánt (8. sz.), kis téglányalakú, felső részén jóval kisebb

téglányalakú nyúlvány átlyukasztva, az alsó rész közepe egy darabon kivágott, az így alakult két száracskák közepén egy-egy felfelé álló szeg, melyek végeit keskeny bronzszallag köti össze. Pántlemez fele egy szeggel. (6. sz.). Felhajlított végű pántlemez 1 szeggel (5. sz.) Hat darab bronzlemez (7. sz.); 18—21 mm közt váltakozó hosszúságú, 12 mm szélességű téglány az alakjuk, szélről álló 2—2 szeggel.

59. sír. Egy pár bronzkarperecz, szögletes szárúak, a külső oldaluk kevert pontokkal díszített; az egyiknek végei szembenéznek; a másikéi egymásra fekszenek. Kerekszárú vékony bronzkarika, végei egymásra hajlanak. Az előbbihez hasonló karika töredéke. Vaskarika töredéke, aljához egy vörösbarna alapon szürke bütykös, sárga betétű gyöngyszem van erősítve. Vas lánczszemek csomója, közéjök rozsdásodva egy kerekszárú bronzkarika, és egy bronzpántocska, meg pár apró sárga gyöngyszem. Vas lánczszemek összerozsdásodott csomója. Gyöngyfüzér 68 szemből: piczinv gömbölyű feketék, egy nagyobb köztük sárgabütykű, 3 dinnyemag alakú, 2 kékszínű hasábos, 2 domború fehér fonállal díszített.

60. sír. Egy pár bronzfüggő, kerek simaszárú, az alján áthurkolt gyöngytartó tüsköt alul kis karika szorítja össze, a gyöngy hiányzik róluk. Kettős kúpalakú, fekete orsógomb, hat harántos mély rovátkákkal tagolva. Négyszögletes vascsat, peczekkel. Vaskéspenge, 120 mm hosszú, tüskéjének vége letörött.

61. sír. Kerekszárú, összelapított függőkarika, az alján nyoma, hogy csöngője volt. Bronzfüggő, szögletes szárú, a szár zárt oldalán gyűrű dudor; alján kicsiny kékes-fekete gyöngyszem; a tartó tüsök vége alatta le van nittelve, felette kis gyűrű fogja körül. Nagy trapézalakú vascsat, peczekkel. Négyszögletes vascsat, peczekkel. Kettős kúp alakú, fekete kis síma orsógomb. Huszonnyolcz szem dinnyemag alakú gyöngy.



63. sír. 1/2 n.

62. sír. Vaskarika. Nagy vaskarika töredéke, rátapadt vaslemezzel. Nagy vaskarika, melyből íves szár nyulik ki, a mi egy másik karika töredéke is lehet, az érintkezés összerozsdásodott felületén szövetlenyomat.

63. sír (rajzok). Kisebb, teljesen ép késpenge (2. sz.) 108 mm. hosszú. Sarlóalakú vaseszköz (1. sz.); szögletes nyele 78 mm hosszú, alsó hegyes vége visszahajlított, a mi valószinűvé teszi, hogy eredetileg fanyél volt húzva rá; a sarló görbületének átmérője 80 mm, lapja legszélesebb részén 15 mm, hegye felé keskenyül és egy kis átlyukasztott korongban végződik, a minél fogva valószinűleg le volt erősítve, s így a dohányvágó kés mozgásához hasonlót végezhetett. Egymáshoz fonódó apró vaslánczszemeknek 4 darab összerozsdásodott csomója.

64. sír. Vaskarika töredéke. Négyszögletes vascsat töredéke. Vaskarika. Nagy vaskés, vagy tőr töredéke. Vas ár, vagy nyílhegy alsó része, a hegyes tüskén farostok.

65. sír. Kerekszárú, eltorzult bronzkarika, végei egymásra érnek. Rendes alakú orsógomb, feketés-barna szinű,

a két végeinél körös bemélyítés, oldallapjain hármas, hosszúra nyujtott czikk-czakk vonal szintén bemélyítve. Gyöngysor 51 szemből: apró, fekete átlátszatlan gyöngyöcskék, köztük 3 nagyobb hengeralakú, melyek felületén vékony fehér, kidomborodó fonál kettőnél hullámosan keresztezi egymást, egyet pedig spirálisan fon körül.

66. sír. Bronzszallagból alakított kis fibula teste, rugója és tűje hiányzik. Kicsiny, vaskos, tömör, zárt bronzkarika. Két darab vékony, kerekszárú bronzkarika, végei egymást érintik. Tizenhat darabja valami kerek faedény vaspántjának. Gyöngysor 21 szemből: picziny sárga gömböcskék, áttetsző fehéres cseppalakúak, 1 hasábos és 1 nagyobb gömbalakú.

67. sír (rajz). Csüngő díszlapocska, félhold alakú, szélét keskeny perem veszi körül, a mezőt vonalkák rekeszekre osztják s ezekben kis gömböcskék emelkednek ki; a félholdalak domború közepéből 3-as vonallal hornyolt lapos fül nyulik fel, mely letörött. Az egész ólomból való. (Keszthely, Hampel: CXLI. t. 7. sz.)

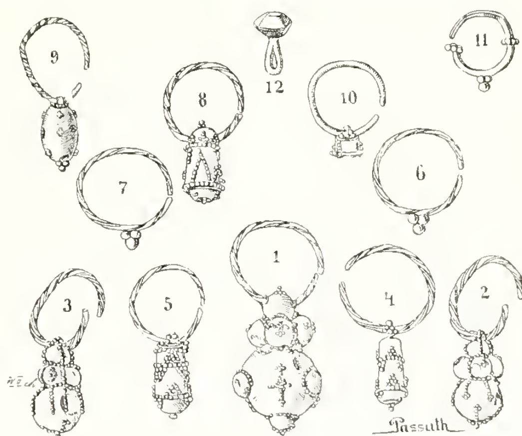

67. sír. 1/3 n.

68. sír. Nagy, vastagszárú vaskarika. Négyszögletes kis vascsat, peczke hiányzik. Vas késpenge, 186 mm hosszú, 19 mm széles, felületén farostok nyomai. Nagy vaskés töredéke.

69. sír. Szarv-darab 70 mm hosszú; vastagabb vége köpüszerűleg kivájt, felülete diszítetlen. Kerekszárú kis bronzkarika, végei egymásra érnek. Két bronzérem, mindkettő átlyukasztva; az egyik I. Constantinusé, a második II. Constantinusé. Egy igen picziny, félgömbalakú lemez és egy másiknak a töredéke.

70. sír. Bronzcsengetyű, magassága 41, átmérője 50 mm, alján kivűl párkány köríti, tetején négyszögletes erős fül, kis nyilással átlyukasztva. Felülete síma; ütője nincs.

71. sír. Két kerekszárú bronzkarika, végeik nem érintik egymást. Megszokott alakú fekete-barnás orsógomb; a nyilások alatt körös, a két harántos mezőn kettős czikk-czakkos bemélyítés. Vas «ácskapocs», behajló szögei közül egyik letörött. Egy pár aranyfüggő (az aranyfüggők tábláján a 6. és 7. sz.), száruk sodrott s végeik csaknem érintik egymást; a szár alján három picziny gömböcske alatt egy nagyobbacska 4-ik. Átmérőjük 20 mm.

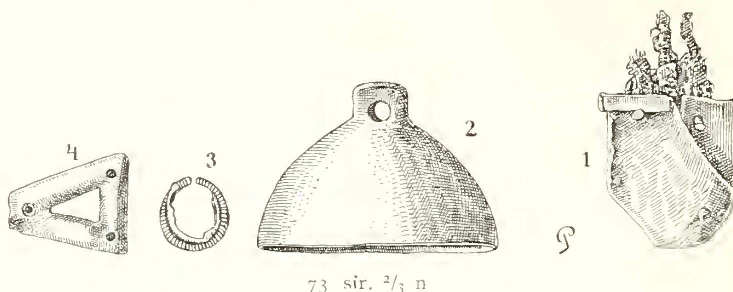


Arany függők a 71. sírból 2/3 n.

72. sír. Bronzfüggő, szögletes szárának alján egy szem gyöngy, a szokásos módon felerősítve. Két díszlemez, félhengeralakú testök a két végen és középen harántos vonalakkal tagolt; hosszúságuk 49 mm. Két vascsat, négyszögletes alakúak, a peczek egyiknél hiányzik, a másiknál csak a töve van meg.

Vaskarika, kiálló bütyökkel, melyek azonban rozsdacsomók is lehetnek. Vérjáspis nucleus, a pattingatás nyomaival. Bronzkarika töredéke; 4 darab vékony bronzdrót töredéke, melyek valószinűleg a fentebb említett hengeres lemezek fülei.

73. sir (rajzok). Téglányalakú bronzlemez, 67 mm hosszú, 25 mm széles; keskenyebb oldalán, a szélhez közel, két nem egy vonalban álló szeglyuk. Nagy szíjvég alsó, csonka lemeze lehet. Lekerekített hegyű lemezes szíjvég oldalpántjának töredéke; a méretekből itélve a fentebbihez tartozhatott. Félkör alakú lemezes szíjvég, alját hornyolt pántszallag övezi körül, fölötte két, eredetileg kis pitykében végződő nittelő szeg, mindkét lapja sima. Az előbbihez hasonló, valamivel magasabb szijvég alsó lemeze, alsó szélén az övező pántszallag két behajtott vége, fölöttük egy-egy lekalapált végű szeg. A fentebbiekhez hasonló szíjvégsarok töredéke. Kisebb, téglányalakú, fent lekerekített szélű lemezes szélű szíjvég felső síma lapja (1. sz.); alsó szélén hornyolt pánt-

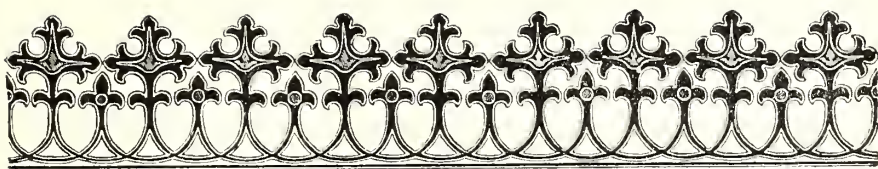


73. sir. 2/3 n

szallag töredéke, fölötte két picziny kerekfejű szeg, melyek nem szíjjat ütöttek át, hanem kenderzsinegből font hevedert, melynek egy darabja most is kinyulik a lemezből. Kékes patinás lemezből alkotott, kitöltött csonkahegyű háromszögalak (4. sz.), alapja 20 mm széles, 2 mm magas; közepén kis háromszög alakban áttört; felületén a 3 sarokban szeghely. Gyűrűfej (3. sz.), kerekszárú karikára úgy van vékony bronzlemez ráerősitve, hogy a karika körül dudoros gyöngyszem-sort alkot, aztán pár milliméter magasságra rekeszöv gyanánt felemelkedik; eredetileg ez a rekeszöv gömbszelet alakú kék, üvegszerű anyagot foglal magába. Igen picziny lemezes szíjvég egyik síma lapja, téglányalakú, felső vége szögbe fut, alsó végének közepén szeg; 9 mm széles, 16 mm hosszú. Vastag, kerekszárú, tömör, zárt bronzkarika; átmérője 33 mm. Bronzcsöngetyű (2. sz.), külseje egészen síma, tetején téglányalakú tömör fül, kerek nyilással átlyukasztva; magassága 34, alsó részének átmérője 47 mm. Négy darab bronzlemez töredéke.

74. sir. Két kerekszárú bronzkarika, az egyik nyitott, a másiknak végei egymásra érnek. Téglányalakú vascsat, peczekkel. Négyzetalakú nagy vascsat, peczke hiányzik. Vastagszárú, négyzetalakú nagy vascsat peczekkel. Vas késpenge; hossza 167 mm, szélessége a tövénél 23 mm, hegye felé vékonyodik, két darabra törött.

Kada Elek.



EMLÉKEK ÉS LELETEK.

MÁRIA NÁPOLYI KIRÁLYNÉ, MAGYAR KIRÁLYLEÁNY SÍREMLÉKE NÁPOLYBAN.

Régi történetíróink több részletet jegyeztek föl azokról a monumentalis síremlékekről, a melyek királyainknak és a királyi házak egyéb tagjainak sirjai fölött Székesfehérvárt és Nagyváradon emelkedtek, de egytől-egyig majdnem nyomtalanul elpusztultak.

Szemközt a nagy veszteséggel, a mely ilyképen a magyar műtörténetet érte, azt fájlalhatjuk leginkább, hogy a fejedelmi személyek szobrait, melyek a síremlékek egy részét ékesítették, nem maradtak ránk. Az Árpád-uralkodóház egyetlen tagjának sem birjuk egykorú képét akár szobrászati, akár festészeti előállításban — magyar földön.

Egyet őrzött meg számunkra a nápolyi Santa-Maria-Donna-Regina templom; V. István leányáét, Mária nápolyi királynéét, az ő nagyszerű síremlékében, (1. ábra) a mely ennélfogva kegyeletes figyelmünkre kiválóan érdemes; annál inkább, mivel valószínű, hogy mintául szolgált az Anjou-uralkodóház magyarországi síremlékeinek tervezésében és felállításában.

Mária, mint az Anjou-családból származó I. Károly nápolyi király elsőszülött fiának jegyese 1270-ben, tizenhatéves korában jutott el Nápolyba és 1285-ben férjével II. Károlylyal trónralépett. 1309-ben özvegygyé lett, de noha unokája Károly-Róbert a magyar koronát viselte, szülőföldjére nem tért vissza, hanem gyermekei körében Nápolyban maradt s 1323-ban ott halt meg.

A fejedelmi és női erények teljességével ékeskedő királyné jellemzésével és élettörténetével itt nem foglalkozhatom. Más helyen fogom az ő nemes alakját — rendelkezésemre álló gazdag adatkészlet világításában — bemutatni.

Csak azt emelem ki, hogy a művészeteknek egész életén át bőkezű és avatott pártfogója volt; névszerint jelentékeny tényező volt abban, hogy új hazája területén a franczia és a toskánai befolyás együttes térfoglalása a XIV. század elején virágzó új műirányt honosított meg.

Erről tanúságot tesz az a mai napig fennálló templom, melyet a

nápolyi Klarissza-apáczák számára építtetett és a műtörténelemben nagy jelentőségű fresco-képsorozatokkal diszíttetett.*

Végrendelete végrehajtóinak kimerítő jelentése elénk állítja a festészet, szobrászat és ötvösművészet nagyszámú alkotásainak hosszú sorozatát, a melyekkel palotáinak kápolnáit és termeit megtöltötte. Sőt halála előtt nem érte be azzal, hogy műkincsei felől egyenként intézkedett, hanem végrendeletében három egyház számára új műtárgyaknak készítésére adott megbízást.**

Máté sorrentoi érsek és Capuai Bertalan a nápolyi országos főjegyző, mint végrendeleti végrehajtók, lelkiismeretesen jártak el kötelességük teljesítésében. Mivel pedig ugyancsak ők a hagyaték terhére készíttették el és állíttatták fel a királyné által kijelölt helyen az ő síremlékét; nem merülhet fönn kétség aziránt, hogy ezt szintén a végrendeletben foglalt utasításnak megfelelve tették, s hogy a királyné vallásos, családi és művészi érzéke nyert kifejezést és állandó emléket abban a műalkotásban, mely közel hat század lefolyása után úgyszólván teljes épségben áll és hirdeti az ő dicsőségét.

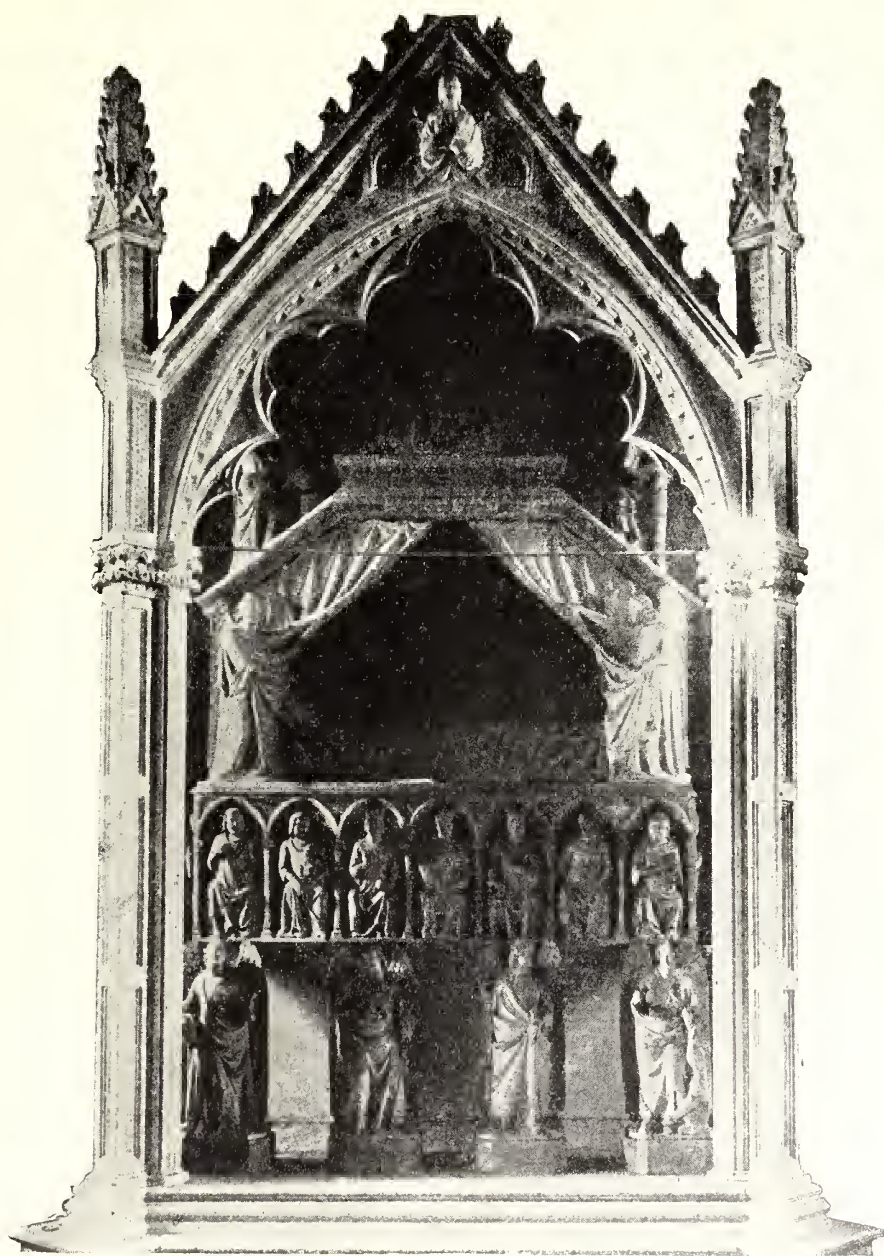
A síremlék egy új tipust képvisel, melyet a nápolyi Anjouk felkaroltak, művészeik egy századon keresztül többszörösen utánoztak, egyszersmind tovább fejlesztettek.

Ez az új tipus a megelőző kor érzésvilágától és műirányától eltérőleg, nem elégedett meg azzal, hogy a halál nyomaiban járó gyászt nyilatkoztassa meg; hanem egyszersmind az elhunytnak mintegy diadalemléket állított; a halál fölött diadalmaskodó hatalmát jelezve. Ezért az elhunytat egymás fölött, mint halottat és mint élőt ábrázolta, körülvéve őt védszentjeivel, családja tagjaival és erényeit jelképező alakokkal. Mindez a síremlékeknek egymás fölött emelkedő külön részekből összeállítását, következőleg nagy méretekben való kivitelét követelte. Ez a tipus idők folyamán fejlődve, a legmagasabb fokozatot egy század multával Nápolyi László — magyar ellenkirály — síremlékében érte el, a melyen a király alakja háromféleképen: mint halott a koporsón fekve, trónon ülve családja körében és lóháton torna-díszben diadalmas hadvezér gyanánt van előállítva.

Mária királyné fehér márványból faragott és aranymozaikkal kirakott síremléke 1·50 m. magas, tagozott talapzat négy szegletéről kiemelkedő oszlopok által hordott 4·93 m. magas, 3·20 m. széles, 1·10 m. mély, kápolnaszerű csucsives baldachinban van elhelyezve. Ennek belsejében a sarkofágot négy kariatidszerűen elhelyezett angyal emeli. Ezek

* Ezen templomot és Mária királyné befolyását a művészeti életre Nápolyban behatóan ismerteti Bertàux Emil franczia műtörténetíró ily czímű munkája: «Santa Maria di Donna Regina e l'arte Senese a Napoli nel secolo XIV. — Napoli. 1899.» Ivrétű 171. lap.

** A végrendeleti végrehajtók ez a jelentése ki van adva: Magyar Diplomácziai Emlékek az Anjou-korból. I. (Budapest, 1874.) 229—262.



I. MÁRIA NÁPOLYI KIRÁLYNÉ SÍREMLÉKE.

bő köpenybe burkolva és hatalmas szárnyakkal ellátva az erényeket jelképezik, a melyek a királynét ékesítették, és a kezeikbe adott jelvények nyomán könnyen meghatározhatók. A könyv és kigyó az okosságnak, — a szárnyainál fogott madár a türelemnek, — a kard az igazságosságnak, — a leölt oroszlán a lelkierőnek jelvénye.

A sarkofág valóságos koporsó hivatását tölti be; mert még mindig magában foglalja a királyné csontvázát. A koporsó négy oldalán oszlopocskákon emelkedő ívek által alkotott tizenhárom fülkében zománczozott hátteren Mária tizenhárom gyermekének domborművű alakjai vannak elhelyezve.

Az előlap közepén szent Lajos toulousei püspök foglal helyet, ki nem volt ugyan az elsőszülött, de anyja életében bekövetkezett szenttéavattatása által a család égi védnökének méltóságára emelkedve jogczímet nyert az elsőbbségre. Tőle jobb kéz felől ül koronával a fején az elsőszülött Martell Károly, kit Mária 1291-ben magyar királylyá kiáltatott ki. Balfelől látható liliomos koronával a fején Róbert nápolyi király. A többiek közül más emlékek nyomán fellehet ismerni Tarenti Fülöpöt és Durazzoi Jánost.

Magán a sarkofág fedelén, mintegy halotti ágyon, terül el a királyné fekvő alakja, fejedelmi palástba öltözve, vánkoson nyugvó fején koronával, kezeiben jogarral és az ország-almával; a test alsó felét lepel borítja (2. ábra). A háttérben két angyal áll, az egyik a szenteltvízhintőt, a másik a tömjénfüstölőt tartja kezében. A harmadik alak, a melyet közéjök helyezett a művész, nem létezik többé. Valószinűleg a királyné szent fia volt ott előállítva, úgy, mintha az égben angyalok segédkezésével végezné a tetem beszentelésének szertartását.

A sarkofágot menyezetes halotti ágygyá teszi az a hatszegletes sátor, mely föléje borul. A tetejéről leomló függönyt két oldalról egy-egy angyal fogja, mintha épen félrevonta volna, hogy a nyugvó királyné alakja látható legyen.

A sátor teteje talapzatul szolgál a kis Jézust karjaiban tartó boldogságos szűz koronás szobrának. Jobb oldalán térdel Mária királyné, a kit az Isten anyja elé vezet egy angyal, kezeiben tartva a királyné koronáját. Balfelől egy másik angyal a királyné által épittetett Klarissza-templom és kolostor modelljét tartja kezeiben és mutatja be a szent Szűznek, mintegy pártfogását kérve az alapító fejedelmi nő számára.

Ezen csoport fölött az egész síremléket magában foglaló (fentebb jelzett) kápolnaszerű baldachin felső homlokzatának közepén domborműben az Üdvözítő jobbjával áldást osztva, baljában könyvet tartva látható. A baldachin csúcsára szent Mihály arkangyal álló alakja van elhelyezve; a kard a mit jobb kezében tartott, hiányzik, balkezében a



2. MÁRIA MAGYAR KIRÁLYLEÁNY ARCZKÉPE.

szentszék czímerével, a két kulcscsal ékesített pajzsot tartja, a mely a pápát a nápolyi királyság fölött megillető főhűbérúri joghatóságot jelezi.[1]

A baldachin boltozatába festett kék mezőn arany liliomok, az Anjou-ház czímerének jelvényei, láthatók.

A királyné magyar származására a síremlék diszítéseiben semmi sem utal; míg az általa épített templom falain magyar nemzeti színű alapon a magyar szent királyok alakjai szemlélhetők és a templomon elhalmozott czímerpajzsok mind két mezőre vannak osztva, melyeknek egyike az Anjou-liliomokat, másika az Árpád-uralkodóház pólyáit tünteti föl.

A síremlék fölirata nem külön táblán feltűnő módon, hanem úgyszólván elrejtve, a szűz Mária szobrának talapzatán és folytatólag a koporsó szélein van domború betűkkel elhelyezve:

«Hic requiescit sancte memoria excellentissima domina domina Maria Dei gracia Hierusalem, Sicilie, Vngarique regina, magnifici principis quondam Stephani Dei gracia regis Vngarie[2] ac relicta clare memorie incliti principis domini Caroli, et mater serenissimi principis et domini Roberti eadem gracia Dei dictorum regnorum Hierusalem, Sicilie regum illustrium, que obiit anno domini MCCCXXIII. indiccione VI. die XXV. mensis Marcii. Cuius anima requescat in pace. Amen.»[3]

*

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a nevezetes síremlék művészeit, megalkotásának időpontját és költségeit ismerjük.

A végrendeleti végrehajtók fentebb említett jelentésében két tétel vonatkozik a síremlékre:

«Magistris Dyno et Galardo de summa unciarum centum quinquaginta quatuor conventarum eis pro facienda una sepultura in dicta ecclesia sancte Marie Dompna Regine, in qua debet corpus dicte domine tumulari, uncias quadraginta.»

«Item ad opus predictorum magistrorum Dini de Senis et Gallardi de Neapoli de summa unciarum centum quinquaginta quatuor conventarum eis pro factura predicte sepulture, que fieri debet in dicta ecclesia sancte Marie Dompne Regine de Neapoli, in qua debet corpus dicte domine tumulari, uncias centum quatuordecim.»[4]

Ezekből kitűnik, hogy a végrendeleti végrehajtók két mesterrel,

[1] Ez a szobormű mind a fényképen, a melyet itt közlünk, mind a síremléknek Bertaux által közlött rajzán hiányzik.

[2] Ki van hagyva a «filia» szó.

[3] Közölte, a síremlék rövid ismertetésével, *Óváry Lipót*: «A nápolyi magyar történelmi műemlékek» czímű czikkében. (Budapesti Szemle. 1874. évfolyam. 406.)

[4] Ugyanott 260., 261.

a sienai Dinoval és a nápolyi Gallardoval alkura léptek a síremlék elkészítése iránt, és árát 154 arany unciában (= 17556 korona) állapították meg.[1] Ez az összeg két részletben fizettetett ki nekik, 40 uncia a munka megkezdésekor és 114 befejezésekor. Mivel pedig 1326 május 31-kén (a jelentés bemutatása idején) ez az utóbbi részlet is ki volt fizetve, következtethetjük, hogy abban az időben a síremlék már készen állott.

A nápolyi királyi számadási könyvekben pedig egy tétel foglaltatik, a melyből tudjuk, hogy a kőfaragó munkákhoz a mesterek csak a megelőző 1325-ik év tavaszán fogtak hozzá, mivel Gallardo mester két segéde 1325 február 24-ikén kapott költséget a végből, hogy Rómában a márványdarabokat beszerezze.[2]

E szerint a nagyszerű művet egy esztendő alatt készítették el a megbízott mesterek.

Az a körülmény, hogy a nápolyi Gallardo segédei mennek Rómába az anyag beszerzése végett, arra utal, hogy ő volt a végrehajtó építőmester; a minthogy tőle származó szobrászati művek nem maradtak fönn.[3]

Ellenben abból, hogy a végrendeleti végrehajtók két számadási tételében «Dino» áll az elsőhelyen, azt sejthetjük, hogy ő volt a tervező és vezető művész; a mely feltevést a műtörténeti adatok is igazolnak.

Tino da Siena szobrász család sarja volt. Atyja Camaino di Crescenzo 1298 és 1338 között a nagyszerű sienai dóm építésénél és diszítésénél volt alkalmazva. Kétségkívül ezen munkálatoknál avatta be művészetének első elemeibe fiát, a ki azután kora legjelentékenyebb szobrászának Pisai Jánosnak (Giovanni Pisano) körében nyerte további kiképeztetését.

Tino 1315-ben már oly nagy hírnek örvendett, hogy Pisa városa nagy művészi feladat megoldására: VII. Henrik német császár a dómban elhelyezendő síremlékének elkészítésére hívta meg. A műnek a pisai Campo Santo csarnokaiban elhelyezett részletei hirdetik, hogy dicsőségesen igazolta a beléhelyezett bizalmat. 1318-ban ismét szülővárosa dómjában dolgozott. 1321-ben Florenz városa által Antonio Orso érsek síremlékének elkészítésével bizatott meg, és a következő évben ugyanott a Battisterioban kapott munkát.

1324-ben jutott Nápolyba, valószinűleg Róbert király meghívására, a ki az 1323 elején (két hónappal Mária királyné halála előtt) elhunyt menyének, a trónörökös nejének Ausztriai Katalinnak sírja fölött a San Lorenzo Maggiore templomban felállítandó emlék elkészítésével

[1] *Bertaux* i. m. 114.
[2] *Bertaux.* 126.
[3] *Bertaux* i. h.

bizta meg. Alighogy ezzel elkészült, kapta meg Tino a második megbízást: Mária síremlékének létesítésére.

A siker, a mit ezzel elért, arra késztette Róbert királyt, hogy az általa építtetett és családi nekropolisnak kijelölt szent Klára-templomban felállítandó több síremléket rendelt meg nála. Ezek az ő elsőszülött fia: Károly calabriai herczeg, ennek második neje: Valoisi Margit és az ő leányuk Mária teteme számára emeltettek. A két előbbi méretei és berendezése tekintetében hasonló a Mária királyné síremlékéhez; a harmadikból csak a sarkofág maradt fönn.[1] Tarenti Fülöp és Durazzoi János herczegeknek a szent Domokos-egyházban elhelyezett síremlékein több szobrászati mű Tino vésőjének jellemvonásait viseli magán.

Miként a renaissance-kor nagy művészei, ő is kivételes sokoldalúsággal és munkaképességgel volt megáldva. Az ő felügyelete alatt dolgoztak festőművészek a királyi palota kápolnájában. És az ő vezetésére bízta Róbert király az ő legnagyobb építészeti alkotásainak: a San Martino hegyen emelkedő karthauzi-zárdának, az arsenálnak és a kikötő megnagyobbításának munkálatait.[2]

Az 1337-ik év utolsó napjaiban a halál vetett véget munkásságának.

Tino szobrászati alkotásainak művészi értékéről a műtörténelem magasztalva szól. Alakjaiban az élet meleg lüktetését, melyet a XV. század nagy mesterei a márványba varázsolni birtak, hiába keresnők; de szembetünő a valóság visszaadására irányuló lelkiismeretes törekvés. A királyné három fiának alakjaiban az arczvonások jellemző hűségét, más emlékekkel való összevetésből meg lehet állapitani. Igy tehát feltehetjük, hogy azt el tudta érni Mária királynénak a koporsó felett elterülő alakjában is, a kinek arczán ünnepélyes nyugalom és megnyerő báj honol. Éppen ezen utóbbi tulajdonság kifejezésében Tino felülmulta összes kortársait. Rajzának nemes ízlése és vésőjének éles szabatossága is elismerést arat.[3]

*

A síremléket a Mária által épített templom szentélyében, közvetlenül a főoltár mögött állitották föl; a minthogy később Róbert királyé a Santa-Chiará-ban és László királyé a San-Giovanni-di-Carbonaró-ban ugyanezen módon állíttatott föl.

Azonban most már nincs többé eredeti helyén.

A klariszszák a XVII. században elhagyták a régi templomot és

[1] Ezen síremlékek részletes ismertetését adta *St. Fraschetti* az *Arte* római műtörténeti folyóirat 1898-ik évfolyamában. 385—428.

[2] *Bertaux*. 138., 139.

[3] *Fraschetti* i. m. 394., 401.

közelében, koruk izlése szerint, újat építettek. Ennek szentélye mögött egy elkülönített terembe helyezték át 1727-ben a síremléket, új márványtalapon, melynek előlapjára a következő feliratot vésették:

D. O. M.
Corpus Mariæ Hierusalem Siciliæ et Hungariæ Reginæ
Steppani IV. Pannonici filiæ et Caroli II. Andegavensis uxoris
Quæ hus'c coenobio jam tum ab exeunte octavo saeculo
Constantino et Irene imperantibus erecto
Ac Sacrarum virginum ex familiis antiquitate, opibus, gloriaque amplissimis
Perpetua frequentia celebrato
Instaurando amplificandoque regalem munificentiam contulit
Cum in antiqua ecclesia ab usque anno MCCCXXII pene latitans jacuisset
In augustiorem patentioremque locum
Pro munificentissimæ ac religiosissimæ principis maiestate
Proque animi sui amplitudine
Eleonora Gonzaga abbatissa monialesque
Transferendum curarunt
Anno Domini MDCCXXVII.

Elmondhatjuk, hogy a magyar föld egyetlen szülöttének tetemét sem őrzi olyan művészi értékű síremlék, mint Máriáét. Noha körülötte az ő kedvencz Klarissza-apáczáinak áhitatos zsolozsmái régóta elnémultak, zavarni annak nyugalmát és visszakívánni szülőhazája földjébe nincs jogunk. De kötelességünk a jeles emlékművet legalább főszöntvénymásolatban hazánk számára megszerezni. *Fraknói Vilmos.*

A ZRINYIEKNEK TULAJDONÍTOTT EMLÉKEK.

Az emberi természetben gyökeredző régi szokás, hogy egyes, különösen régi tárgyakat, emlékeket, családi ereklyéket hírneves emberekkel, királyokkal, fejedelmekkel, nemzeti hősökkel hoznak kapcsolatba. Az ókori görög és római műgyűjtők nem egy tárgyat meg épen isteneiktől származtattak.

Ettől a szokástól egy olyan nagy multú nemzet, mint a minő a miénk sem lehet ment.

Számos emlékről olvasunk és hallunk, a melyek legkiválóbb fejedelmeink, királyaink, vezéreink és hőseinknek tulajdoníttatnak.

A Széchyek XVII. századi leltárában Attila paizsa és buzogánya, a Báthory-családéban pedig Bátor Opos azon buzogánya említtetik, melylyel az a sárkányt megölte. A jászberényi kürt Lehel vezérnek tulajdoníttatik s míg ez művezeténél fogva Lehel vezérrel közel egykorúnak vehető, addig az a másik, szintén neki tulajdonított kürt, mely a mölki kolostorból került a M. N. Múzeumba, már kétségtelenül XVII. századi munka. A bécsi császári fegy-

vergyűjteményben egyik Béla királyunk kardja s Corvin Mátyás vértezete őriztetett, melyek utóbb XVII. századi műveknek bizonyultak.[1] Vagy ott van a Sándor-család híres rabonbáni pohara, melyben szakszerű vizsgálat után szintén a XVII. században divatos kokuszdióból készült pohárra ösmerünk.[2]

Csak a közelmultban vettünk hírt egy fontos iparművészeti emlékünkről. Magyar Egyed órájáról, mely készítése ideje gyanánt az 1502. évszámot, későbbi birtokosa gyanánt pedig Werbőczy István nevét és az 1511-ik évszámot viseli. Mint tudjuk, szakszerű vizsgálat erre is kimutatta, hogy a XVII. század végén készült és a korábbi évszámok és föliratok reá vannak hamisítva.[3]

A nagyenyedi múzeum ritkaságainak 1800-ban kiadott jegyzékében olvassuk, hogy ott őriztetett Attila pipája és koppantója, Béldi Pál pálczája, Kendefy Pál sarkantyúja, Ninive és Murány várának kulcsai, Lehel vezér sarkantyúja, egy késtok 1441. évszámmal, mely a Szilágyi Erzsébeté volt, Görgény vára lakatja 1300. évszámmal, gróf Bethlen Kata, Apafi Mihály fejedelem nejének egy pár bőrpapucsa, egy esztergályozott pohár, Leopold császár munkája, egy vak leánytól kötött koszorú, egy darab csávált asszonybőr, az Enyeden termett aranycseppes szőlő stb.[4]

Mint a fentebbiekből is látjuk, a szóban forgó emlékeket *három csoportba oszthatjuk.*

Az első csoportba sorozhatók azon emlékek, a melyek az egyénekkel, a kiknek tulajdoníttatnak, egykorú, vagy közel egykorú művezetűek és így a valószínűség vagy lehetőség meg van arra nézve, — habár nincsen is kétségtelenül beigazolva — hogy csakugyan az illetők tulajdonát képezhették. Ilyen például Lehel vezér jászberényi kürtje.

A második csoportba tartoznak azok a tárgyak, a melyeknek művezetéből és stylistikai sajátosságaiból kétségtelenül megállapítható, hogy a velük kapcsolatba hozott személyekkel nem egykoruak és így physikailag lehetetlen, hogy azok tulajdonát képezhették volna. Ilyenek például Béla király fentebb említett kardja és I. Mátyás király vértezete.

Végül a harmadik csoportba sorolhatók azok a nem kevésbbé jelentékeny számú tárgyak, a melyek esetleg vagy a fentebbi két kategoriából valók ugyan, vagy az illető vonatkozásba hozott személy korának styljében újabban készíttettek és minden esetben félrevezetési szándékkal, a tárgy újabb készítése korának meg nem felelő évszámokkal, czímerekkel, sőt föliratokkal vannak ellátva: tehát hamisítványok. Ilyen — hogy a már említett példáknál maradjunk — a Magyar Egyed órája.

A fentebbi csoportosítás szemelőtt tartásával, a Zrinyieknek tulajdonított emlékeket a következőkben ösmertetjük:

I. 1. *Gróf Zrinyi Miklós ezüst kancsója. Rómer Flóris* adott róla hírt először az Arch. Ért.-ben,[5] de nem állapíthatta meg, hogy valódi-e, mert csak

[1] *Századok.* 1896. 944. lap.
[2] *Báró Orbán Balázs.* A székelyföld leirása. 1869. II. k. 58. l.
[3] *Vasárnapi Ujság.* 1905. év. 34. sz. Rajza kiadva.
[4] *Benkő Ferencz.* Parnassusi időtöltés VII. k. Kolozsvár, 1800, 29., 46., 81. és 83. l.
[5] *Arch. Ért.* 1869. évf. 215. l.

a fényképét láthatta. A füles, födeles, szép művezetű és 48½ latot nyomó kancsó elején egy fülkében, mindkét kezével lándzsára támaszkodó középkori vitéz látható, lábainál tört fegyverekkel s feje fölött koszorúval, melyet angyal tart. Az e fölött lebegő szalagban ÉLYEN GRÓF ZRINYI MIKLÓS ÚR NEVELÉSE ÉS HAZÁJA fölirat van bevésve. Födelén egy tátott szájú sárkány hornyolt paizsot tart, melybe G. ALAPI. MDLXII. van bevésve.

A kancsó maga, mondja *Römer*, «egészen a renaissance változatos ivezeteivel, torz álarczaival, kagylószerű kacskaringóival, a mellékfülkékben alkalmazott diadaljeleivel és izletes fogantyújával azon kor jobb darabjai közé tartozik, s minthogy ilyeneknek nem vagyunk bővében, — nemzetünk számára megszerzendő lenne». A kancsó Thum Ede városi titkár birtokában volt Linzben.

Römer óhaja, úgy látszik, nem teljesült, mert a szóban levő kancsónak nemzeti gyűjteményeinkben semmi nyoma. Annyit azonban a nyelvezet és írásmódból constatálhatunk, hogy a rajta levő fölirat Zrinyivel nem egykorú, hanem sokkal későbbi.

2. *Lőportartó*, (1—3. ábra) találtatott Csáktornyán, állítólag *Zrinyi Miklósé* volt.

A mahagoni fából készült, lapostestű, 136 mm. magas, 92 mm. széles és 32 mm. vastag, művészi kivitelű lőportartó a XVI. századi kiválóbb olasz renaissancemunkák közé tartozik.

Mindkét lapja és oldala is gazdagon van berakva vésett gyöngyházalakokkal, egy szirénnel, maskaronok, állatok, madarak, vázák, gyümölcsfűzérek és lambrequinekkel. A finomabb indák pedig ezüsttel vannak beverve. A lőporkiöntőkészség rugóval szabályozható. Ez és levélornamentikával bevésett foglalata, valamint a két zsinórkarika aranyozott sárgarézből készült.

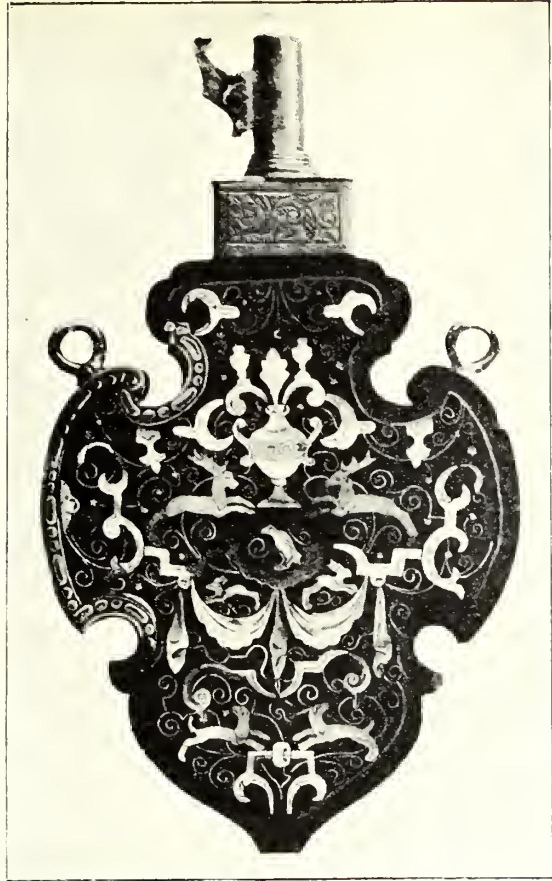
Készítésének technikai művezetéből megállapítható kora, Zrinyi Miklós szigetvári hős korával megegyezik.

A sümeghi *Darnay*-múzeumban van. Rajzát folyóiratunk már közölte.*

3. *Zrinyi Miklós szigetvári hős sisakja* (4. ábra). Szépen tagolt keleti forma. Karcsú, tizenkét szeletre osztott süvegének hegye gombban végződik. Elől rövid ellenzője van, a melyen keresztül a 25 cm. hosszú orrvédő-vas jár. Ettől balra van felforrasztva a tollforgó-tartó, mely kékre futtatott vaspléhből készült, 13 cm. hosszú és valószinűleg újabb munka. Hátul három csuklón járó kapcsos lánczczal megerősített rövid nyakvédője van, míg baloldalt szépen diszitett s középen szívalakú domború, aranyozott tagolattal ékített fül- vagy halántéktakarók lógnak le. Az egész sisak diszítése kékes alapon olvasztott aranyékítmény az arabs felé hajló motivumokkal. Bélése fehér finom szőrszövet, kékvászonnal átvarrva, a mely a fővegürben még fehérselyemmel is van borítva. Átmérője 21.05 ctm., magassága 28 ctm. Súlya 2 kiló 200 gr.

Sisakunk csaknem teljesen hasonló Mehemed Sokolovits nagyvezérnek ugyancsak e korszakból származó s ezzel együtt a bécsi udvari fegyvergyűjte-

* *Arch. Ért.* 1901. évf. 262., 282. l.





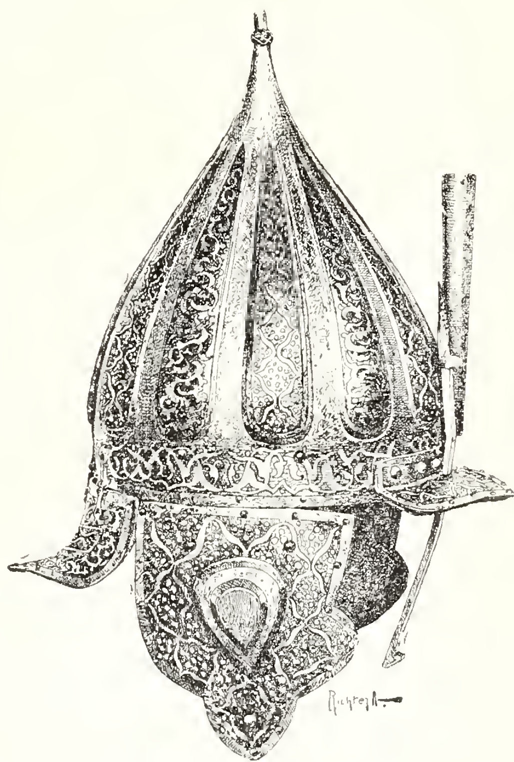


1—3. LŐPORTARTÓ A XVI. SZÁZADBÓL. Állítólag Zrinyi Miklósé volt.

ményben őrzött sisakjához. Keleti munka mind a kettő s ha Zrinyié volt, mint a törökön nyert hadizsákmány juthatott birtokába.

Tiroli Ferdinánd főherczeg szenvedélyesen gyűjtötte fegyvertárába a kiváló hősök fegyvereit s Nádasdy kocsirakomány-számra szállította részére a nevezetes fegyvereket ambrasi várába. Sisakunk az ambrasi várkastély inventáriumában már 1586-ban előfordul.* Készítésének kora megegyezik a szigetvári hős korával s a mellékkörülményeket is tekintetbe véve, valószinűnek tarthatjuk, hogy csakugyan ő volt tulajdonosa.

4. *Zrinyi Miklós szigetvári hős szablyája.* (5. ábra). Gyöngén görbülő aczélpengével. Vastagon aranyozott egyenes keresztvasa végei felé vékonyodik és karimával ellátott gömbben végződik. A két hosszú tüske közepén bevésett arabeszkekkel diszített. A szintén gyengén hajlott markolat vászonnal s e fölött barna-selyemmel bevont és két helyen átfúrt. E lyukak szélei ezüst boglárkával vannak beszegve s a kardzsinór keresztülfűzésére szolgáltak. A markolat aranyozott ezüst kupakján a Zrinyi-család czímere van bevésve, sisakoromdísz gyanánt az eddig ösmert sas helyett koronás növekvő sárkánynyal. A czímer körül N . C de Z (Nicolaus Comes de Zerin) és 1567 van bevésve. (6. ábra). A fahüvely elvágott végű és aranyozott ezüst foglalványokkal bír. A csusztató mindkét oldalán művészi arabeszkvésetekkel diszitett. A vászonnal és feketebársonynyal bevont hüvely két hármas pántú foglalványon lógó négy hordkarikával bír. A penge 83 cm. hosszú, 3·07 cm. széles, markolata 11 cm. Keresztvasa 22 cm. Súlya 1' kiló 700 gr.** A forma a XVI-ik században dívott tiszta magyar, a mely azonban e korban közös a törökformákkal. Tekintve pedig a rajta levő bevésett diszitményeket, keleti munkának kell tartanunk.



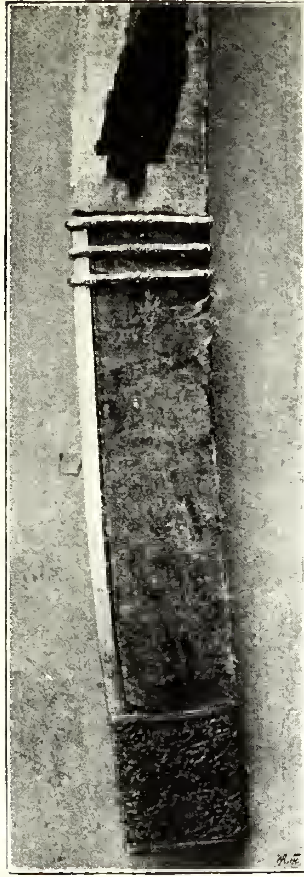
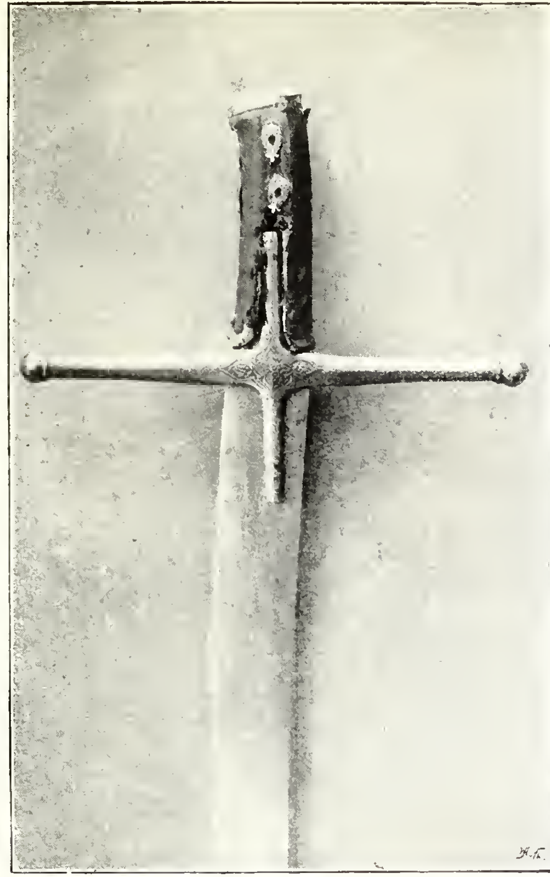
4. ZRINYI MIKLÓS SISAKJA.
A bécsi udvari fegyver múzeumban.

A hagyomány szablyánkat is a szigetvári hősnek tulajdonítja, mit megerősít a markolatkupakon bevésett czímere és nevének kezdőbetűi.

Felhívja azonban kritikánkat a czimer mellett kétoldalt bevésett 15—67.

* *Szerző.* Magyar hadtörténelmi emlékek. 1896. 242. lap. *W. Boeheim* »Album hervorragender Gegenstände aus der Waffensammlung des Allerhöchsten Kaiserhauses.» XVIII T 2. ábra 11. lap és XLV. T. 1. ábra.

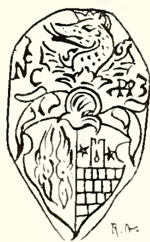
** *U. o.* 243—5. lap.


5. ZRINYI MIKLÓS SZABLYÁJA. A bécsi udvari fegyver múzeumban.

évszám. Mint tudjuk, Zrinyi 1566 szeptember 7-én esett el. A czímert és évszámot tehát már halála után vésték a markolatba.

Szablyánk a sisakkal és Zrinyi dolmányának egy darabjával szintén a bécsi udvari fegyvermúzeumban őriztetik.



6. ZRINYI MIKLÓS CZIMERE SZABLYÁJÁN.

5. *Üvegfestésű czimer*, (7. ábra) a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában. A kerek üveglapon az ismert Zrinyi-czímert látjuk szinesen beégetve. Körülte: CATHERINA COMITISSA DE ZRINIO. 1585 fölirattal. A kerek lap egy ólomba foglalt üvegkarikákból álló ablak közepébe lehetett foglalva.

Az iparművészet könyve második kötetében rajzban közzététetvén, az iratik róla, hogy *Zrinyi Ilona* czimerét ábrázolja.*

Ez nem lehetséges, mert Zrinyi Ilona 1643-ban, tehát több mint félszázaddal későbben született semmint, czímerünk készült, de különben is a fölirat világosan Katalinról szól. *Zrinyi Kata* a szigetvári hős,



7. ÜVEGFESTÉSŰ ZRINYI CZÍMER.

IV. Miklós leánya volt és 1548-ban született s előbb Thurzó Ferencz, utóbb pedig Forgách Imre felesége volt.** A szóban levő czímeres üvegfestmény csakis ő reá vonatkozhatik.

II. 1. *Puska* (8. ábra) a Magyar Nemzeti Muzeum régiségtárában, melylyel állítólag *Zrinyi Miklóst*, a költőt, meglőtték.

A szóban levő puska finomabb kiállítású, hosszúcsövű, kovásszerkezetű

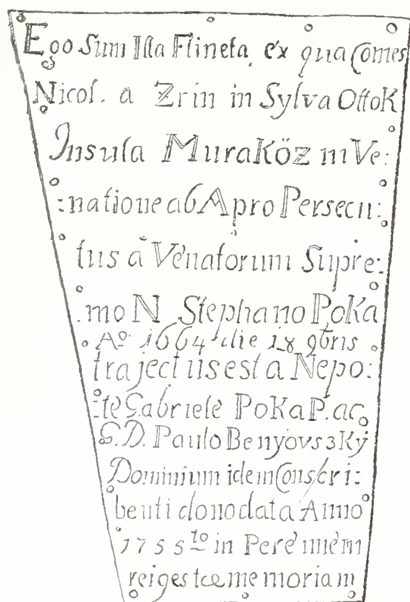
* *Ráth György.* Az iparművészet könyve. II. k. 284. l. XXV. T. 1. Ismertetése: *Arch. Ért.* 1905. évf. 277. l.

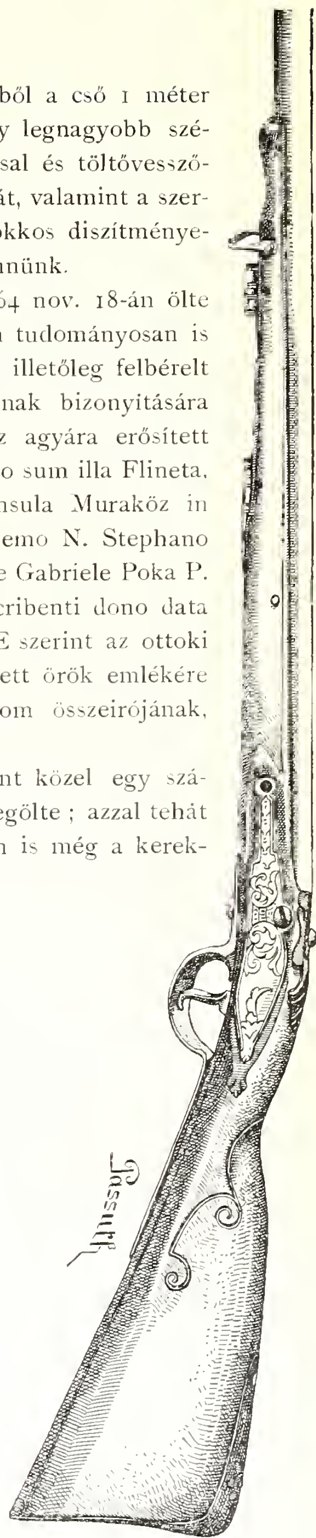
** *Nagy Iván.* Magyarország családai. 12. k. 436. l.

vadászfegyver. Egész hossza 1 méter 65·05 cm., melyből a cső 1 méter 27·05 cm., az egész faágyazás 84 cm. hosszú, az agy legnagyobb szélessége 14 cm., calibere 1·05 cm. Szerkezete a kakassal és töltővesszővel együtt hiányzik. Tekintve a puska egész formáját, valamint a szerszámlemezen bevésett s az agyon levő faragott barokkos diszítményeket, készítésének korát a XVIII-ik századra kell tennünk.

Tudjuk, hogy Zrinyit, a költőt, a vadkan 1664 nov. 18-án ölte meg. Sokan voltak, a kik azt hiresztelték s újabban tudományosan is vitatták, hogy Zrinyit a bécsi kormány ölette meg, illetőleg felbérelt vadásza *Póka István* lőtte főbe. Ennek az állításnak bizonyitására került elő ez a puska s láttatott el valaki által az agyára erősített ezüstlapba vésett következő földirattal : (9. ábra) «Ego sum illa Flineta, ex qua Comes Nicol. a Zrin in Sylva Ottok, Insula Muraköz in Venatione ab Apro Persecutus a Ve'natorum Supremo N. Stephano Póka. Ao. 1664 die 18 9-bris trajectus est a Nepote Gabriele Poka P. ac P. D Paulo Benyovszky Dominium idem conscribenti dono data Anno 1755 to in Pere'nne'm rei gestæ memoriam.» E szerint az ottoki erdőben Póka István lőtte le Zrinyit s e puskát a tett örök emlékére a tettes unokája, Póka Gábor 1755-ben az uradalom összeirójának, Benyovszky Pálnak ajándékozta.

Ez a puska egész művezetének tanusága szerint közel egy századdal később készült, semmint Zrinyit a vadkan megölte ; azzal tehát Zrinyire lőni nem lehetett. Zrinyi korában különben is még a kerek-



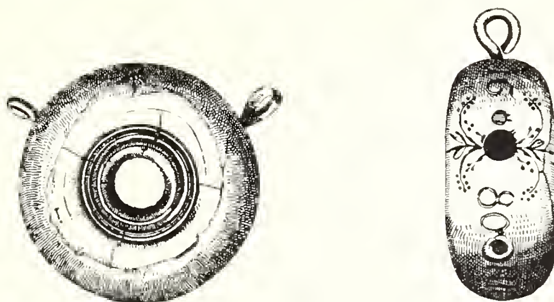


8. és 9. PUSKA ÉS ANNAK FELIRATA.

A M. N Múzeum régiségtárában, melylyel állitólag Zrinyi Miklóst, a költőt, meglőtték.

lakatos puskák voltak széltében divatban. Ezt, úgylátszik, tudta a felirat készíttetője s azért távolította el a puska kovásszerkezetű sárkányát.

Széchy Károly, gróf Zrinyi Miklós jeles történetirója, egy kérésére hozzá intézett levelemben e puskára vonatkozólag mondott véleményemet egyik részében, úgylátszik, félreértette, — nagy művében * a következőket irván: «Az egész képtelen, naiv mese, — mert a vadászat nem az *ottoki* erdőn, Perlak mellett, hanem a *kursaneczíban*, Csáktornya alatt folyt; mert ilyen felirású puska, a mint Szendrei János kimutatta, a múzeum régiségtárában *nincs és nem is volt! A gyanúba vett fegyver* sokkal későbbi, egész művezeténél és szerkezeténél fogva arra mutat, hogy kétségtelenül a XVIII-ik század első feléből való; azzal ugyan 1664-ben Magyarország legnagyobb vitézét senki agyon nem lőhette.»



NICOLAVS·DE·ZRINY· 16 80

10—12. LŐPORTARTÓ ZRINYI MIKLÓS NEVÉVEL HAMISITVA.

Széchy reám vonatkozó tévedése tehát ott van, hogy mint a fentebbiekből is kitetszik, én nem írhattam azt, hogy ilyen felírású puska nincsen a M. N. Múzeum régiségtárában, hiszen már 1901-ben bemutattam azt a Régészeti Társulatban is.**

III. 1. *Lőportartó*, (10—12. ábra), *Ernst Lajos* gyűjteményéből. Elefántcsontból készült, kerek formájú, 6 cm. átmérőjű, tehát, mint kicsisége mutatja, pisztolyhoz használtatott. A lőporkiöntő-csövecske hiányzik. Két oldalába sárgarézből készült zsinórkarika van belesrófolva. A kiöntőcső lyuka körül bevésett levéldiszítményt látunk. Az egésznek alakja domború testű korong, melynek belső oldala háromszorosan esztergályozott körkörös vonaldisszel ékített. Hasonló lőportartók használatban voltak a XVI. században és a XVII. század első felében. Maga a lőportartó tehát a Zrinyi-családban élt Miklósok közül egykorúnak vehető épúgy a szigetvári hőssel, mint a költővel, de a reá vésett

* *Széchy Károly*. Gróf Zrinyi Miklós. V. k. Budapest, 185. lap.

** *Felolvasásom* «Ál Zrinyi-emlékek» czím alatt az Orsz. Régészeti Társulatban 1901 márcz. 26-án. Lásd Arch. Ért. 1901. évf. 185. l.

NICOLAVS . DE . ZRINY. 16—80. feliratot czéltudatos hamisítványnak kell tartanunk.

Először is a Zrinyi nevet sem a latinban, sem a magyarban sohasem irták úgy, mint itt látjuk bevésve, másodszor pedig *1680*-ban egyetlen Zrinyi Miklós sem élt. A szigetvári hős elesett *1566*-ban, a költő meghalt *1664*-ben s utánuk több Miklós nevű tagja nem volt a családnak.

A történelmi igazságnak és kegyeletnek teszünk egyaránt szolgálatot, ha nemzeti nagyjaink nevéhez fűzött regéket és a velük kapcsolatba hozott emlékeket a szigorú kritika világánál vizsgáljuk s a mesék helyébe való tényeket s kétes és hamis tárgyak helyébe valódi ereklyéket helyezünk, — még akkor is, ha ezzel százados hiedelmeket kellene lerombolnunk.

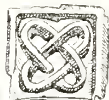
Szendrei János.

GÁTÉRI (KUN-KISSZÁLLÁSI) TEMETŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

(Második közlemény.)*

75. sír. Nagy kés- vagy tőrpenge, tüskéjénél hiányos, három darabra törött; hossza 262 mm; legnagyobb szélessége 31 mm. Felületén farostok.

76. sír. Kerekszárú nagy vaskarika, külső részéhez nagy bütyök tapad, a mi aligha rozsdacsomó. Egymásba fonódó kis vaslánczszemek csomója. Négyszögletes vascsat, peczekkel.


77. sír. 1/2 n.

77. sír (rajz). Ezüst lemezke, valószinűleg picziny szíjvég alsó lapja. Aranyozott díszlemez (rajz); négyzetalakú, egy oldala 20 mm, a lemez széle, körül párkányt képezve, lefelé hajlik, a kissé mélyitett mezőben két, rézsútosan álló, egymásba fonódott ellipszis domborodik ki; aljához két felerősítő szeg van forrasztva. Valami köralakú bronz-lemezpánt töredéke, benne egy nittelő szeg.

78. sír. Bronzfüggő; szegletesszárú, hosszúkás alakú; alján a szokott megerősítéssel egy áttetsző kék gyöngyszem. Bronzfüggő; szegletes szárú, a szár alsó végén és a vele szemben eső oldalon gyűrű dudor; az alján lévő gyöngyöt a kétágú tartó tüsök szétfeszítette, úgy hogy csak a külső fele van meg. Négyszegletes vascsat, peczekkel. Gyöngysor 13 szemből: szürkés, kékes és fekete dinnyemag alakúak és két barna hengeres sárga vonaldísszel.

79. sír. Bronz függőkarika; szegletes szárának felső vége kihegyesedik; az alsón és a vele szemben lévő oldalon gyűrűdudor; alján csüngő felerősítésének nyoma. A rendes alakú, feketés orsógomb töredéke; a két végénél és a közepén kidomborodó kör, a két rézsútos mezőben kettős czikk-czakk fonat. Öt szem kékes dinnyemag alakú, s egy kis barnás gyöngy.

80. sír. Bronzfüggő, kerek szárának felső része elgörbült ; alján a szokásos megerősítésben kis sötétkék gyöngy. Bronz függőkarika; végei egymást érintik,

* Az első közleményt lásd 360—384. l.

alján csüngő megerősítésének nyoma. Négyszögletes vascsat, peczekkel. Trapéz-alakú vascsat, peczke hiányzik.

81. sír. Egy pár bronzfüggő ; szögletes szárának alsó végén és a vele szemben levő oldalon kettős, gömböcsös gyűrűdudor ; aljára függőlegesen kis bronzpálczika van erősítve, fele le, fele befelé áll, felül egy, alul kétágú síma gyűrűcske övezi, alul kerek világoskék színű gyöngy következik, mely alatt a pálczika vége kis gombbá van kalapálva; a befelé nyúló részről a gyöngy mindkettőnél hiányzik. A karika tetejére felfelé nyúló tüsök van erősítve egy-egy gyűrűcskével, szintén kis gombban végződik, de a gyöngy mindkettőről hiányzik. Ovális alakú zárt vaskarika, rozsdacsomókkal. Félköralakra hajlított vékony bronz lemezszallag. Öt szem hengeres, hasábos, lapos és köralakú kék gyöngy.

82. sír. Bronz függőpár ; hasonló a 81. sír alatt leírthoz, némi változattal : alakja szintén ellipszis, de kisebb ; a fülbe kapcsoló végei felé hengeressé váló szögletes szárának alsó végén, s a vele szemben álló oldal közepén hármas gömböcsös gyűrüdudor. A szár alsó részén függőlegesen álló gyöngytartó tüsköt belül egyes, alul hármas, gömböcsös gyűrű köti a szárhoz; befelé álló részéről a gyöngy mindkettőnél hiányzik, csak a gömböcsös gyűrűs záró rész van meg; alul sötétkék szinű, 6 oldalú, csonka gúlaalakú gyöngy, gömböcsös záró végződéssel. A karika tetején felfelé álló tüsök, végén gyűrűcske és gömböcsös fej; a gyöngy mindkettőről hiányzik. Átfúrt csonthenger; hossza 80, átmérője 21 mm, felületét nyolczszor ismétlődő négy, egymáshoz lapuló gyűrűrovátka tagolja, a közbeeső részek lappal egymásnak fordított csonka kúpalakú orsógomb formájára faragottak. Kis vas késpenge 75 mm hosszú. Tizenhárom szem gyöngy, köztük 5 fekete, 4 fehér áttetsző dinnyemag alakú; 4 sötétbarna szinű orsó alakú sárgás vonalas betéttel.

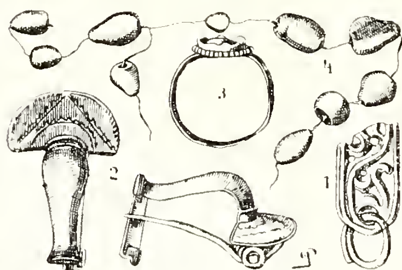
83. sír. Kerekszárú kis függőkarika, a zárt oldal közepén vékonyabb drót van díszül háromszor körülcsavarva, alján gyöngy lehetett. Bronzkarika, csonka, rozsdaette. Szokásos alakú, fekete, síma felületű orsógomb töredéke. Vas lánczszemkarikák töredékei. Négyoldalas hasábalakú csontpálcza, hossza 64 mm, két szélesebb oldala 11, a két keskenyebb 9 mm. Hosszában és derékszögűleg, a két keskeny oldalt összekötve, átlyukasztott, amúgy nagyobb ovális, emígy kisebb kerek nyilással. A két szélesebb oldal felületén egymás mellett nem egészen szimmetrikusan elhelyezett kör-körös kis bemélyítés. Két darab kékeslilás dinnyemag alakú s egy hengeres borostyán gyöngy.

84. sír. Gyűrűkarika-féle, 3 mm széles bronzpántból alakítva. Vas késpenge. Téglányalakú kisebb vascsat. Ugyanolyan nagyobbnak töredéke. Tizenhárom szem gyöngy, sötét és fehéres átlátszó dinnyemag alakúak és hengeresek.

85. sír. Két darab kerekszárú, síma bronzkarika. Vaskarika. Négyszögletes vascsat. Vas késpenge két darabban, 127 mm hosszú. Tizenegy darab nagy fekete dinnyemag alakú és 70 szem túlnyomólag fekete, továbbá kékes és áttetsző fehéres dinnyemag alakú gyöngy.

86. sír (rajzok). Késő római korbeli kis ép bronzfibula (2. sz.), a rugótekercset elfödő, félköralakú lapján szérül, középütt a nyakat félkörben átfogó-

lag és a félkör két sarkától a tetejéig futó két egyenes vonal mentében félkörös és czikk-czakkos bemélyített dísz. Áttört kisebb szíjjvég töredéke (1. sz.); a csúcsán lévő nyilásba egy kis kerekszárú, egymásra hajtott végű bronzkarika fűződik bele. Gyűrű (3. sz.); szára 3 mm. széles bronzszallagból van alakítva, egymásnak szembe néző két vége vízszintesre hajlított, s erre van forrasztva a gyűrű fejét alkotó kis korong, szélén gyöngysoros párkánynyal, ebből 2 mm. magas körös rekesz emelkedik ki, a mely egy áttetsző sárgásszinű, gömbszelet alakú üveget fog körül úgy, hogy síma lapja a korongon fekszik, a rekesz pedig fölibe emelkedik. Bronzlemez töredékek, mindkettő felületén pántokból álló trébelt dísz. Bronz lánczszem pár; az egyik vastagabb kerekszárú, zárt karika, a belé kapcsolt másik vékony, kicsiny, összeérő végekkel. Kicsiny, kerekszárú bronzkarika összeérő végekkel. Ugyanolyan karika, nagyobb, vastagabb, végei egymásra vannak hajtva. Gyöngysor, 34 szemből; legnagyobb része fekete, dinnyemag, nehány áttetsző fehéres orsó alakú.



86. sír. 2/3 n

87. sír. Két bronzkarika, az egyik kerek, a másik sodrott szárú. Nagyobb vaskarika. Szögletes vascsat. Nagyobb vaskéspengének a tüske felőli töredéke.

88. sír Nagy bronzfüggő, függőleges átmérője 23 mm; síma szára a végek felé kerek, középütt szögletes, alján korongalakú barna gyöngyszemet kettősen tagolt gyűrűkarika köt a szárhoz. Bronzfüggő; hasonló a fentebbihez, csakhogy jóval kisebb annál, gyöngye gömbalakú, fekete. Gyöngysor 27 szemből, 20 közülök kicsiny sárga s barna korongalakú, 6 kékes dinnyemag s egy nagyobb zöldszínű hengeres. Nagyobb vaskésnek hegye felőli töredéke. Rendes alakú, síma, barna csonkult orsógomb.

89. sír. Két nagyobb, kerekszárú bronzkarika. Díszes orsógomb; a szokott alakú, kissé nyomott, feketeszínű; a nyilások alatt körös hornyolat, a két rézsútos mezőben csúcscsal váltogatva fel- és lefelé álló domború háromszög alakokat kettős vonal hullámosan körít úgy, hogy a hullámvölgy körívalakú, a hullámhegy csúcsot alkot. Négyszögletes vascsat. Vas késpenge töredéke. Vaskarika töredéke. Vaspánt-darab, hossza 55, szélessége 27 mm. Nagyobb vaskarika, csonka.

90. sír. Bronzkarika töredéke. Négyszögletes vascsat, peczke hiányzik. Négyszögletes vascsat. Kés vaskéspenge töredéke. Négyszögletes kisebb vascsat. Vaskarika.

91. sír. Bronzfüggő pár; kis köralakú, síma szára kerek; aljához egy lefelé csüngő bronzhengerke van forrasztva, melyet középen kettős vonal-dudor oszt ketté úgy, hogy az alsó fél némileg gömbszerűvé duzzad s aljához egy karika piczíny gömböcskét csatol.

92. sír. Bronzfüggő kerekszárú, karikája zárt oldalának közepén gyűrűdudor; alján a szokásos megerősítési módon nagyobb fehér gyöngy; a tüske vége kilóg belőle s a megerősítő rész hiányzik róla. Ovális alakú, nagyobb,

vastag, sima kerek szárú bronzkarika, végei szorosan összelapulnak. Kicsiny kerek szárú bronzkarika. Nagyobb, négyszögletes vascsat töredéke. Néhány összerozsdásodott vasláncszem, belétapadva pár kicsiny sárga gyöngy. Gyöngyfüzér 257 szemből: legnagyobb része piczíny sárga és barna formátlan gömb és korong alakban; közöttük 4 nagyobb fekete, hegyes sárga bütykökkel s nehány nagyobb hengeres kék gyöngy.

93. sír. Bronzfüggő, részeire vált állapotban: karikája bronz, köralakú, kerekszárú; aljához háromszögben elhelyezett 3 kicsiny gömb csatolt egy nagyobb gömböt, a melynek felületét több gyöngysoros koronggal körül vett piczíny gömböcske díszitette, ilyen dísz csak egy maradt meg; a csüngő valószinűleg ezüst. A másik példánynak csak apró töredékei kerültek elő. Négyszögletes, vaskos szárú vascsat. Zárt tömzsi vaskarika.

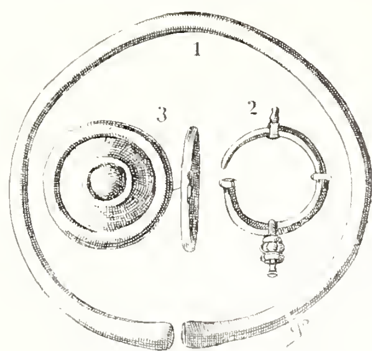
94. sír. Két darab kerekszárú bronzkarika. Lant formájú vascsat. Orsógomb; szokásos formájú, világos barna; rézsútos lapjait 3—3 körös, mély horyolat tagolja. Gyöngyszem, vörös-barna színű testéből négy erős kék színű bütyök áll ki, melyeket fehér betétű egymást érintő kör kerít. Kovadarab.

95. sír. Ezüst diszlemez, csonka; négyszögletes mezőjében összefonódó inda, mely a négy sarokban háromszögalakú levéllé idomul. (Arch. Ért. 1901. évf. 305. l.). — Bronzlemez töredéke.

96. sír. Egy pár bronzfüggő: a piczíny karika köralakú, síma szárú; az alján bronz drót van átburkolva, melyet az egyiknél a szár alatt lapos pánt szorít össze, azután egy nagyocska fekete gyöngyön megy keresztül, a melynek alján burokszerűleg visszahajlik, s a vége a gyöngybe ismét be van dugva. A másiknál a valamivel kisebb gyöngy a szárra tág hurokkal van kapcsolva, úgy, hogy azon szabadon mozog, az e hurkot alakító drót alsó vége a gyöngyből kissé kiáll s arra ráhajlik. Két vaskés pengéjének töredéke.

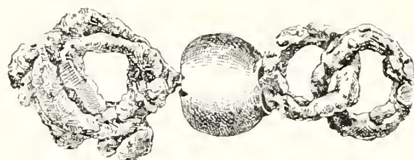
97. sír. Egy nagyobb bronz függő, köralakú karikája; aljára a szokásos módon barnaszínű gyöngyszem van erősitve. Négyszögletes, nagyobb vascsat.

98. sír (rajzok). Egy pár bronzfüggő (2. sz.), köralakú, szögletes szárának felső vége megvékonyodik, az alsó gyűrűkarikában végződik, a vele szemben levő oldalon szintén gyűrűdudor; az alja köré csavart gyöngytartó tüsköt a szár alatt két gyűrű közé fogott négy gömbből álló pánt szorítja össze. A szár felső részén egyszerű karikával leszoritott felfelé álló gyöngytartó tüsök; a gyöngyök mindegyikről hiányoznak, a tüsök is az egyiknél csak az alsó, a másiknál csak a felső ép. Egy pár bronz karperecz; (1. sz.), sima, kerek száruknak a végei megvastagodnak. Kerekszárú nagyobb bronz karika, csonka. Négy darab gomb-lemez, (3. sz.), köralakú, széle rézsútosan lehajlik; felső lapjának közepén kiemelkedő gömbszeletet kidomborított kör vesz körül s ilyen kör alkotja a gomb karimáját is; alja ki volt töltve s a kitöltő anyagba volt a fül



98. sír 2/3 n.

erősitve ; a gomb átmérője 25 mm. Téglány alakú lemezes kis szíjjvég, szélessége, 12, magassága 20 mm; felülete síma, csak szíjjbefogó végén látszik két harántos bemélyített vonal, felettök egy szeg. Lemezes szíjjvég, 39 mm hosszú, alján 15 mm széles; közepe felé ivesen behajlik, majd ismét kiszélesedik s csúcsban végződik ; alját keskeny pánt fogta körül, fölötte egy szeglyuk. Trapézalakú kisebb vascsat, rozsdáján szövet lenyomata. Négyszögalakú kisebb vascsat, peczke hiányzik. Gyöngysor 142 szemből, közülök 53 darab picziny sárgás gyöngyöcske, a többi lilaszürke és barna, különböző nagyságú dinnyemag alakú.



99. sír. 1/3 n.

99. sír (rajz). Két egymásba fűződő, zárt, 26 mm belső átmérőjű vaskarika, melyek egyikéből vaspálcza nyulik ki s erre egy, kb. 140 mm kerületi csontgomb volt ráhúzva, most le van főzve. Nagy vaskarikák és pálczák alaktalanra összerozsdásodott csomója.

100. sír. Trapézalakú kis vascsat, peczke hiányzik. Vasdarabok összerozsdásodott csomója. Vaskés, pengéje 115 mm, tüskéjének vége letörött. Gyöngyök, 2 fehéres áttetsző dinnyemagalakú, egy zöld gömbölyű s 14 darab sárga, barna meg fekete picziny szem.

101. sír. Kerekszárú bronzkarika. Bronzfüggő; alján törött gyöngy; igen élegült. Vaslánczszemek összerozsdásodott csomója.

102. sír. Egy pár bronzfüggő; eltorzult alakú, síma, szögletesszárú, mindkettőnek alján a rendes megerősítési móddal egy-egy kis fekete gyöngy. Orsógomb, rendes alakú, nagyobb, feketésbarna színű, körös hornyolatokkal. 27 szem, nagy fekete dinnyemagalakú gyöngy.

103. sír. Ellipszisalakú, szögletesszárú bronzkarika. Négyszögletes, peczkes vascsat töredéke. Orsógomb, rendes alakú, kisebb, sárgásbarna szinű, mély körös hornyolatokkal rovátkolva. Kisebb késpenge töredéke.

104. sír. Nagyobb késpenge töredéke. Négyszögletes vascsat. Nagyobb vaskarika fele. Kisebb késpenge töredéke.

105. sír. Két bronzkarika, mindkettő igen élegült, az egyik törött és csonka. Nagy vaskarika, törötten. Hét darab fekete és kékes-lila dinnyemagalakú gyöngyszem. Kisebb vaskés ép pengéje, 94 mm hosszú.

106. sír. Bronzcsöngettyű, alján kissé kiugró körpárkány, tetején négyszögletes lapos fül átlyukasztva; oldala egy helyen átlyukadt ; benne a párkányhoz rozsdásodott vasütő; magassága kb. 38 mm. a füllel együtt ; átmérője 45 mm. Vaskarika töredéke.

107. sír. Vaslemez, félköralakú, egyenes oldala töröttnek mutatja, felületén farostok; szélessége 70, magassága 38 mm. Vas lánczszemek összerozsdásodott csomója. Lapos vaslemez, mintha kardvégtöredék volna, hossza 138 mm, szélessége 35 mm; egyik végén rézsútos törésfelület, a másik végének egyik oldalán köríves hajlással csúcsot alkot.

108. sír. Két bronzkarika, mindkettő köralakú, az egyiknek szára kerek, a másiké szögletes, ez utóbbinak végei megvékonyulnak és egymásra hajolnak.

Trapézalakú nagy vascsat; nem párhuzamos szárai ivesen befelé hajolnak; erős peczekkel. Vaskarika, törött csonka. Négyszögletes vascsat.

109. sír. Egy pár szögletesszárú bronzkarika. Nagyobb vaskarikák és karikatöredékek összerozsdásodott csomója. Nagy vaskarika töredéke. Négyszögletes kis vascsat, peczke hiányzik. Vaskéspenge töredéke.

Kada Elek.

A TIBOLD-DARÓCZI (BORSODM.) BÉRCZÚTI ŐSTELEP.

(Első közlemény.)

I. Az őstelep fekvése és helyszini viszonyai; lelőhelyek. Az Anonymus által is említett Kácsi patak völgyében fekszik Tibold-Darócz * Szihalomtól északkelet felé 18 klm.-re. Gyűrűalakban veszik körül a már évtizedek óta ismert zsérczi, cserépfalui, bogácsi, tardi, ábrányi, sályi és újabban fölfedezett geszti, vattai őskori lelőhelyek, melyek közül a tardi Tatárdomb csak négy klm--re van a daróczi ősteleptől. Az ÉNy—Dk irányú daróczi völgyet Ny-ról egy dombvonulat határolja, mely a községnél még 187 m. abs. magasságú, dél felé vonultában azonban mindig alacsonyabb lesz s Mező-Nyárádon alúl olvad a sikságba. Egyike e dombvonulat azoknak, melyek a Bükk déli aljából az Alföld felé nyúlva, verőfényes hátaikkal önként kínálkoztak az őstelepülők tanyahelyeiül, meglévén közelükben mindazon feltétel, melyhez az ősember megélhetése kötve volt.

E dombvonulat teteje 4—500 m. széles fensík, melynek közepén a Bérczút nevű dülőút vezet a községből a délre fekvő Irma-tanyára. (1. ábra.) A völgyfenék Ny-i határa a Kácsi patak. A fensíkon a gazdák földjei terülnek el, a Malom-úton alúl pedig az egyházi földek vannak. 2 = papi, 3 = templomföld, 4 = kántori, 5 = harangozói, 6 = rektori föld, 1 = Péchy gróf birtoka.) A fensík abs. magassága a Bércz-út és Malom-út keresztezésénél 186 m. Rel. magassága 40 m. lehet. A dombvonulat K-i oldala az egyházi földeknél a legmeredekebb, de még itt is lehet szántani. Az őstelep határai, a mint eddig megállapítanom sikerült, északon nagyjából a Malom-út, bár a bekerített helyeken szintén találtam törmeléket s így valószinüleg a Malom-út már az őstelepen vezet át; nyugaton a Bércz-út; délen a Teknő-völgy, bár az Irma-tanyáig terjedő részt is alaposabban meg kell vizsgálni; keleten részint a fensík keleti széle (pontos szaggatott vonal), részint a patak. Az így bezárt területen helyenként valósággal borítva van a talaj felszine præhistorikus cserepekkel, állati csontokkal, kagylóhéjakkal, tapasztékdarabokkal, de mert a határ ezen része évszázadok óta művelt föld, minden nagyon össze van tördelve. A határt a szerint szabtam meg, hogy meddig terjed az ily törmelékes terület; nincs kizárva azonban, hogy a pontos meghatározás czéljából szükséges ásatások a telep határát még kijebb tolják. Mindenesetre feltünő, hogy a

* Special Karte 1 : 75,000. Zone 14. Col. XXIII.

Bércz-úttól Ny-ra semmiféle törmelék nem található a felszinen. Meg kell azonban említenem, hogy a fensík nyugati aljában, az u. n. Száraztó-völgyben, a kántori föld végénél egy csaknem egész, kerülékalakú őrlőkövet láttam,* mely azonban valószinüleg a fensíkról került oda. Keleti határul az egyházi földeken a fensík szélét veszem, mert a meredek oldalon itt-ott s az aljában található törmeléket az esővíz mosta le odà. Ellenben a grófi birtokon, mely már szintén szelíd lejtésű, bőven van törmelék s egy kéttenyérnyi nagyságú cserépdarabot is leltem, melyen biztosan megállapítható, hogy a földben lévő darabról az eke törte le. E határok közt az őstelep nagysága legalább 40 kat. hold.

Sem a fensíkon, sem a közelben mesterséges emelkedésnek nyoma sincs. A rektori földről a papi föld felé azonban két, egymással és a patakkal párhuzamos, széles sánczféle húzódik a meredek keleti oldal aljában s ezeket a szemlélő első pillantásra talán hajlandó ős erődítési művek maradványainak tartani, holott ezek földcsuszamlás folytán keletkezett ránczok. Hasonlók a falu alatt (az őseleptől északra) ma is képződnek.

E két földránczon kívül még egy 15 m. hosszú, 6 m. mély és széles gödör tűnik szemünkbe a papi föld és grófi birtok határán (1. ábra 7.), de ez a tagosítás óta képződött, a papi föld határán ásott árokban lerohanó esővíz mosta. Az Irma-tanya és említett árok között középen a Teknő-völgy van. A grófi birtokon, a Bércz-úttól keletre úgy lejtősödik a talaj, hogy az Irma-tanya s az egyházi földek felől is részben a mélyedésbe szalad az esővíz. E vízmosta szakadékba azonban a Bércz-út felől egy fél kerülékalakú dombocska nyúlik be, melynek keleti végét 1860 óta folyton ásták, az Irma-tanyán folyó építkezésekhez földet hordtak belőle. Biztos tudomásom van róla, hogy a munkások több izben találtak nyújtott csontvázakat s mellettük edényeket, bronz- és vastárgyakat. 1904 juliusában magam is leltem itt egy fél csontvázat. Hatvan cm. mélyen volt a dombba ásva, feje nyugat felé volt, háton feküdt, de úgy, hogy fejét jobbra (délre) csavarták, a jobb kar fel volt hajlítva s a kézfej az arczig ért. A bal kar a test mellett volt elnyújtva. A jobb arczon fekvő, össze-vissza repedezett koponya földdel telt üregében egy bronzsodronyból készült nyitott karika, valószinűleg halántékgyűrű volt, mely a koponya repedésein nyomulhatott be s a koponya hátsó falán is látható bronzélegülés nyoma. A csontváz alsó kétharmadát már lefaragták a földásók s a medenczecsonttól kezdve minden hiányzott.** Bizonyos, hogy e domb őstemető s az itt végzendő ásatás bizonyára szép eredményű lesz, mivel e helye sohsem volt szántóföld; ma is legelő. Az őstelephez tartozandósága kétségtelen, de ha igaz, hogy vastárgyak is kerültek ki, a mire pedig több élő tanú van, azt kell hinnünk, hogy e temető a település későbbi szakából való, a mikor az urnatemetkezés már divatját multa.

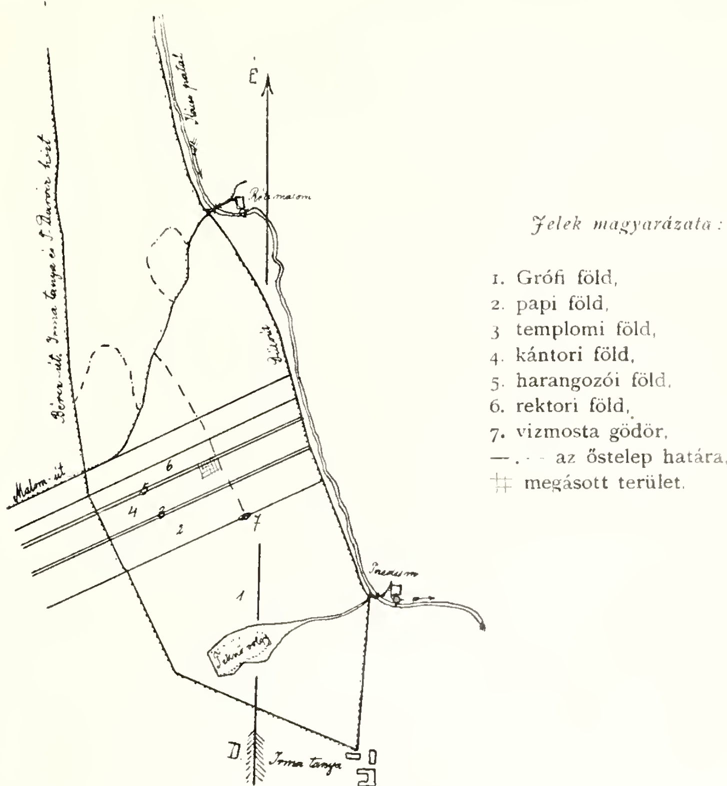
A talaj szerkezete a papföldi gödör falán is jól megismerhető. Felül he-

* Lokczán J. t.-daróczi kántortanitó úr tulajdona.

** Semayer V. dr. úrnak megmutattam e koponyát s a következőket észlelte: «Nagyon lapos, u. n. röpülő homlokú, női koponya. A fogak egészségesek, de a zománcz a sokszor tapasztalt nagymértékű kopottságot mutatja.»

lyenként különböző, de legfeljebb 60 cm. vastagságú fekete, művelt réteg van, de ezt a fensík keleti szélén már lemosta az esővíz, valamint a telep más helyeiről is néhol. Az ily helyeken aztán sárgásbarna vályogréteg van, mely edénykészítésre is nagyon alkalmas. (Meghatározását Koch Antal dr. egyetemi tanár úrnak köszönhetem.) E réteg 4—5 m. vastag s alatta homokréteg van.

A terület megvizsgálására egy jókora praehistorikus cserépdarab indított, melyet Lokczán József t.-daróczi kántortanító gyűjteményében láttam. Tőle



I. A TIBOLD-DARÓCZI ŐSTELEP HELYSZÍNRAJZA.
2/3 bécsi hüvely = 200 bécsi öl.

tudtam meg, hogy földjén sok ily cserép található. Többszöri kiránduláson egész kis gyűjteményt szedtem össze a felszinről s megállapítottam, hogy a leírt terület egy eddig ismeretlen őstelep. A talált tárgyak bemutatása után a «Borsod-Miskolczi Közművelődési- és Múzeum-Egyesület» az ásatás vezetésével bízott meg. Az ásatás 1904 aug. 22-től szep. 15-ig tartott.

Mivel a kántori és harangozói föld egy részén volt legnagyobb mennyiségben törmelék, itt egy próbaárkot ásattam, mely a harangozói föld mesgyéinek a Bércz-úttól 188½ m.-re eső pontjaira merőleges, 31 m. hosszú volt és a kántori föld közepéig ért. Ez árkot helyenként két m.-re is lemélyíttettem, de az alsó, vályogtalaj mindig érintetlen volt. Már az első árokban hamuere-

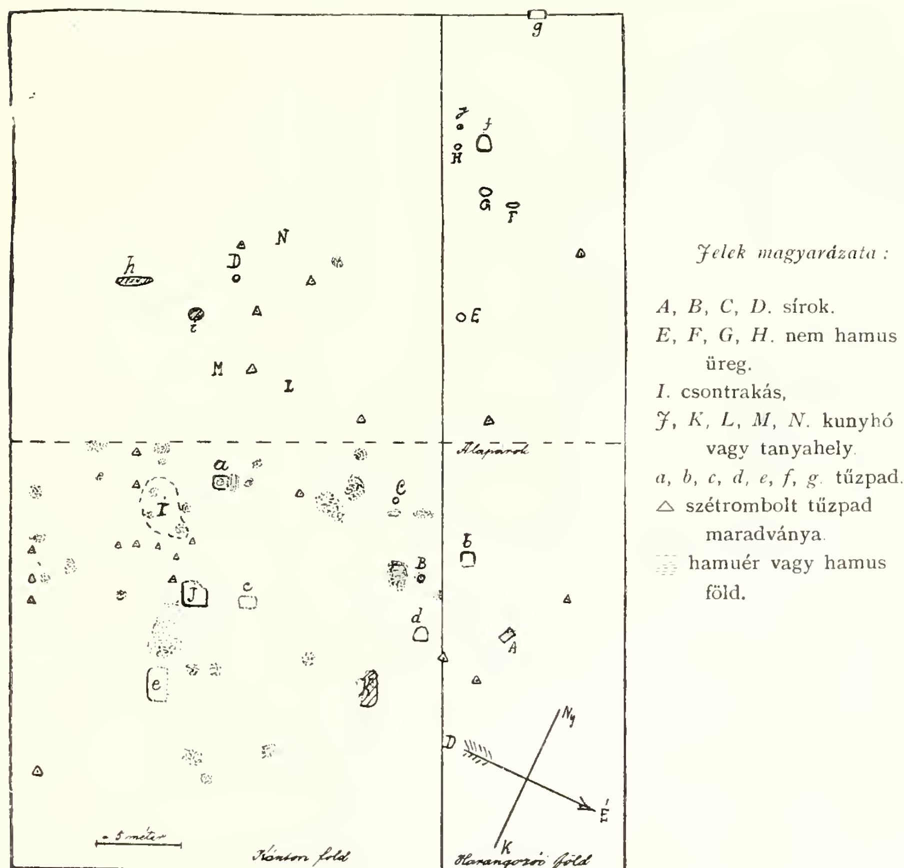
ket találtunk s a kikerült többé-kevésbbé ép tárgyak meggyőztek arról, hogy az ásatás eredményes lesz. A további ásatás két m. széles földszalagoknak óvatos megforgatásával történt. Előbb a próbaároktól keletre eső részt ástuk meg a fensík széléig, aztán a nyugati részt egy vízmosásos helyig. Az 1. ábrán hálózatos vonalkázással jelzett megásott terület mintegy 1600 m^2 kiterjedésű A próbaároktól keletre és nyugatra folyton véknyabb volt a felső, fekete réteg, mert lemosta az esővíz. E réteg vékonyodásával arányosan apadt a leletek mennyisége is, úgy, hogy a két szélen, hol már csak a vályogréteget szántják, elszórtan is alig lehet egy-két cserepet találni. Fölösleges munkát végezni nem akarván, 70—80 cm.-nél csak ott ásattam mélyebbre, hol a vályogréteg valami okból bolygatott volt, mit a talaj barnább színe és lazább volta mindig elárult. A vályogrétegben egy csontvázsír, egy urnasír, néhány hamusgödör feneke s néhány más gödör volt lemélyítve. Ezeken kívül még néhány szabálytalanul bolygatott helyet találtunk csak az őstalajban, melyek az erdőirtáskor kiásott fatuskók helyei. Ezekbe utóbb kevert föld nyomult be s így magyarázható, hogy néha 120—140 cm.-ről is került ki cserépdarab, de az ily kevert helyek a leggondosabb vizsgálat mellett sem mutattak semmi szabályosságot.

A épebb tárgyak az ekejárta réteg alól kerültek ki, az ekeforgásból természetesen csak törmeléket kaptunk. A tárgyak legnagyobb része rendszertelenül, elszórtan hevert *a vályogréteg fölött*, a telep különböző pontján. A vályogrétegből csak a mesterségesen beásott üregekből nyertünk tárgyakat s az említett tuskóhelyekről. Typusos lelőhelyek: hamurétegek, tűzpadok, nem hamus üregek, kunyhóhelyek (?), urnasirok, csontváz-sír és egy csontrakás.

Lelőhelyek. A megásott területet a 2. ábra mutatja. 1. *Hamurétegek.* Összesen 42 helyen találtam hamus helyet, de réteg alakját s nagyságát csak a következő hat esetben lehetett pontosan meghatározni. Az «a» jelű tűzpad alatt, az «A» és «B» sirok fölött. (Lásd ott.) A «h» helyen: 220 cm. h., 30—50 cm. sz., 25 cm. vastag, helyenként földdel kevert hamuréteg volt 40 cm. mélyen. Benne a 3. sz. orsógomb, talpas pohár darabja, más cserepek és a réteg északnyugati végében egy feketére égett, szétomló őrlőkő volt. E hamuréteg a vályogtalajon terült el és szélein véknyabb volt.

Az «i» helyen 52 cm. sz. fekete réteg alatt egy 70 cm. átmérőjű, 28 cm. mély s alul kissé szűkebb gödör, benne tiszta hamu s abban egy állati bordacsont és 2 drb szarvasagancsból való szúróeszköz volt. Ez az üreg már a vályogba volt mélyítve. A «j» helyen 30 cm. v. fekete réteg alatt egy 28 cm. átmérőjű, 40 cm. mély, hamus földdel telt üreg s abban néhány cserép. Ennek s a «H» jelűnek rendeltetését nem tudtam megállapítani. Gondosan megásattam a szomszédos tűzpad minden oldalát, hogy hasonló üregek nincsenek-e mellettük, de nem találtunk. Nem vastag czölöpök helyei-e, melyekbe utóbb kevert föld nyomult be? A többi hamuréteg legtöbbje a sárga és fekete talaj határánál volt, három helyen a fekete talajban volt vékony hamufolt. A legtöbb azonban már szét volt dúlva s néhol a szántás alatti talaj hamus szerkezete bizonyítá csak egykori meglétét. A rétegek vastagsága 1—48 cm. (L. az «a» tűzpadot.) Tenyérnyinél vastagabb 12 helyen volt. Egymás fölött két vagy több réteget sohasem találtam s néha feltünően tiszta hamuból állt a réteg,

még csak széndarab sem volt benne. Egy ismeretlen rendeltetésű kivételével tűzhelyek maradványai tehát s mint a külön megemlítettek mutatják, néha kis gödröt mélyítettek s abban tüzeltek. Bennök következő tárgyakat találtam: állati csontokat, sok unio pict. héját, csigaházakat, egy kutyaféle állat koponyáját s előfordult még kovaszilánk, kavics, őrlőkő, cserépből súrolt korong, orsókarika és orsógomb, agyaggúlák darabjai, egy agyagállat.



2. A TIBOLD-DARÓCZI BÉRCZÚTI ŐSTELEP MEGÁSOTT RÉSZÉNEK KISEBBÍTETT RAJZA.

2. *Tűzpad* 30 esetben volt megállapítható, de csak a következő hét volt többé-kevésbé ép állapotban. Az «a» helyen, a sárga vályogon egy 60 cm. átmérőjű, 35 cm. magas hamucsomó ujjnyi vastagságú, valamely nagy edényből származó cserépdarabokkal volt leborítgatva, ez pedig még 15 cm. vastagon (illetőleg a széleken 50 cm.) letapasztva s a tapaszték téglaszerűen kiégetve. A tűzpad síma teteje körülbelül 1 m.[2] területű négyzet volt s csak déli sarkát tördelte le az eke, pedig csak 18 cm. vastag volt fölötte a művelt talaj. Mivel a tűzpad minden oldala zárt volt, e hamú csak úgy kerülhetett belé, hogy a tűzpad készítése előtt összehalmozták ott s leborítgatva, letapasztották. Ke-

mencze fenekét még ma is szokták téglázás előtt kő és seréptörmelékkel meghordani, hogy a meleget jobban tartsa. Bizonyára ez okból fedték be vastag cserepekkel e hamucsomót is. A tűzpad ÉNy-i oldalánál hasonló szélességű hamufolt volt, mely 35 cm. mélyen kezdődött s a tűzpad É-i sarkánál 48 cm. vastag volt. Ide tehát az összegyülemlett hamut kotorták. E hamuban 3 különböző edény hiányos töredékei voltak. A tűzpadból kikerült cserepek azt mutatják, szűk fenekű, behajló peremű edénytől származnak, melynek legnagyobb öblözetén 2 füle volt. Hasonlót Hatvanból kapott a Magy. Nemz. Múz. A «b» helyen hasonló nagyságú, szintén négyszögü tűzpad épségben megmaradt fele, de ennek tapasztéka csak $3^1/_3$ cm. vastag volt. Teteje 24 cm. mélyen volt s rajta néhány univ. pict. héja, 2 drb állati csont. Körülte hamus volt a föld. A téglaszerű tapasztékréteg alatt égett volt a föld s benne néhány cserép, égett állati csont, a pad déli sarkában egy emberfejnagyságú kő s a 35. sz. alatt leírt csupor volt. A csupor ferdén feküdl. E tűzpad s a mesgye közt sok állati csont, őrlőkődarab, szabálytalan kő, kavics, kagylóhéj és szétszórt tűzpadtapasztték volt. A tűzpad alatti égett föld is hamus volt s a nyakán sérült kis csuport is hamu tölté ki. Tehát e tűzpad is hamuréteg, vagyis régebbi tüzelőhely fölött készült s a kis csupor már régebben kerülhetett a hamuba. A «c» helyen hasonló szerkezetű, 25 cm. vastag, égett tapasztékkal borított, szélein körül hiányos tűzpad volt. Szintén töredezett szélű a «d»-vel jelzett is. Méretei így 86+77 cm. Tapaszték 12 cm. v. Felette 33 cm. vastag föld volt. Síma tetején cserepek, disznólapoczka darabja, egyik szélén kis agyagállat, melyet bizonyosan kiégetés végett tettek oda. A tapaszték alatt csigaház és egy kovanucleus töredéke. Az «e» helyen a tapasztékréteg már le volt tördelve, de a föld 15 cm.-re át volt égve a rajzolt területen. Feltűnő ennél a hosszúkás alak. A tűzpadtapasztékokkal vegyest égett kagylóhéjak, cserepek, néhány kavics, 1 kovaszilánk s karó helyét mutató kunyhótapasztékdarabok is kerültek ki innen. Az «f»-fel jelzettnek kerekded alakja volt. Ez is csaknem 1 m.^{2} területű. A síma tapasztékból már sokat leszaggatott az eke. Rajta állati csont, unio put. héjak, kavics, cserepek és északi szélén egy agyagállat voltak. Ny.-i széle mellett belül csücskös edény darabja volt.

Szélein töredezett a «g» jelű is. Teteje egészen ép volt, bár csak 15 cm. vastag talaj borítá. Nagyobb volt, de a közelben nem találtuk darabjait. Rajta cserepek voltak. Azon helyeket, hol a tapasztékdarabok mennyiségéből következtetve szintén tűzpadoknak kellett lenniök, ⊕-tel jelzem a rajzon. Ezek közt még egynél találtam a törmelék alatt cserépburkolatot, de hamu nem volt a cserepek alatt. Hogy a talajból kiemelkedő ezen padok oldalai vesszővel körülfonva s betapasztva lettek volna, annak semmi nyomát nem találtam az épebbeken. A tűzpad roncsai közt itt-ott azonban találtam vesszőhelyes, lazább, szintén kiégett tapasztékdarabokat. De ez mindig lazább, polyvás szerkezetű volt, azt kell hinnünk, hogy kunyhófal darabjai s így a tűzpadok némelyike talán kunyhóban volt. A már említett tárgyakon kívül még egy csontár s egy orsógomb került ki tapasztékok közül. Feltűnő, hogy bár elég nagyszámmal találtunk agyaggúlát és kúpot, közülök egy sem volt tűzpadon. Ennek okát a padokat fedő művelt réteg vékonyságában látom. Az eke így könnyen lekotorhatta

róluk, ha volt is rajtuk, míg a kisebb tárgyak ott maradtak. De öt drb tűzpad közeléből került ki. Abból, hogy két tűzpadon 1—1 agyagállat volt, nem következtethetjük, hogy azok áldozati tárgyak voltak, mert e tűzpadok semmiben sem különböztek a többiektől, pedig az áldozóhelyek mindig megkülönböztetettek.

3. *Nem hamus gödrök.* Eddig négyet találtunk. Az «E» jelű 52 cm. átm., 30 cm. mély, benne sárgás, homokos föld s néhány égett rög. Az «F» hasonló nagyságú, de 60 cm. mély, hasonló tartalommal. Ilyen a «G« is. Ez üregekben egyáltalán nem volt hamu, tehát nem tüzelőhelyek. A laza, homokos, sárga föld talán az edénykészítésben felhasználandó anyag, melyet bizonyos előkészítő megmunkálás miatt tettek e gödrökbe. Különbözik ezektől a «H» gödör. A 40 cm. v. fekete talaj alatt 80 cm.-nyire vitt le, felső átmérője 30, alsó 20 cm. Benne széndarabokkal kevert barnás föld volt. A széndarabok közt tojásnagyságú is volt. Egy kavics, cserép és égett rög is került ki belőle. Nagy czölöp helyének vélem, melybe utóbb kevert föld nyomult.

4. *Kunyhóhely.* Sem veremlakást, sem aljával a földbe mélyített kunyhó helyét nem találtuk. De hosszú időn át állandóan lakott őstelepünkön földhöz kötött lakóhelynek is kellett lenni. A más őstelepeken találtakhoz hasonló vesszőhelyes tapasztékok arra engednek következtetni, hogy vesszővel font s betapasztott falú kunyhókban éltek itt az ősemberek; nyári időben pedig sátor nyújtott nekik árnyékot. A «J» helyen csaknem 4 m.² területen egészen vörösre égett földréteg volt a szántás alatt; e 15—25 cm.-nyire égetett réteg teteje néhol még sima volt s rajta 4—5 cm. széles karók helyeit mutató kunyhótapaszték-darabok voltak. A többi tűzpadokétól elütő nagyságánál fogva ez nem tűzpad, inkább sárkunyhó kitapasztott s kiégetett feneke. De még nagyobb volt, csakhogy szélei töredezettek. A tapasztékok közt volt a 49. sz. talpas tál, egy csontár, két nagyobb kődarab s egy, egyik oldalán csiszolt kő. Minden jel arra mutat, hogy a «K» is kunyhóhely. Ezen 2 m.² terület ENy.-i oldala egész szépen mutatta, hogy ott éles határ van a hamus és nem hamus föld közt. A jelölt hamus területen, 40 cm. mélyen 2 őrlőkő (1., 2. sz.) volt homorú lapjára fektetve. Mellettök jókora agyagyuradék. A két őrlőkő közt egy vakarószerű kovapenge. Közelükben két patakkavics, szétszórtan hasogatott állati szárcsontok. Az őrlőkövek fölött 26 univ. pict. héj és három különböző agyaggúla darabja. Ez azonban már nem tapasztott fenekű. A következő helyeken különböző használati tárgyak egymás mellett hevertek, ezeket is állandó tanyahelyeknek gondolom. «L»-nél három őrlőkő fele egymás mellett. Egy elkorhadt szarvcsap. Kovadarab. Eltört kés szárcsontból. (Lásd a «Kések»-nél.)

Egy kis csupor darabjai. A 10. villaszerű csonttárgy. (L. a «Más tárgyak» közt.) Állati csontok. «M»-nél a 2. sz. öntőminta. Egy agancsbalta fele. Csontár darabja. E tárgyak 3 drb emberfejnagyságú, szabálytalan kő mellett voltak. «N»-nél egy őrlőkő fele. Mellette egy 12 cm. átm. félgömbalakú zúzókő fele, a 3. sz. kőék (?) Orsókarika darabja. Agancsdarab és univ. put. héjak. Ezeken kívül megemlítek 14 helyet, hol kunyhótapaszték-darabokat találtunk, de ebből mindig csak 1—2 drb volt egy helyen. Mivel e laza tapasztékok

mindig a fekete réteg felső részében voltak, nagyon ki voltak téve az eke rombolásának és az időjárás hatásának s inkább szétmállhattak, mint a mélyebben levő s keményebb tűzpadtapasztékok.

5. *Urnasírok.* Csak 3 esetben volt megállapítható, hogy a lelőhely urnasír. «B» helyen az 50 cm. vastag fekete réteg alatt egy 36 cm. mély, alul 37 cm. átm., felül kissé szélesebb üreg volt a vályogba vájva s ez üregben az 1. sz. szakajtóalakú edény volt fenékkel fölfelé elhelyezve. Ezt az edényt laza, porhanyó, sárgás erekkel tarkított és hamuval kevert barnás föld tölté ki s benne széndarabkák, univ. pict. héja, 2 csontszilánk s egy égett piczi csontdarabka és egy finom csonttű (3. sz.) hegye volt. Az edény fenekével egyenlő magasságban, a keleti oldalon egy másik, felül szűkebb gömbalakú, rövid nyakú, 1/2 cm. vastag falú edény lehetett elhelyezve, de ennek már csak egy jókora darabja volt meg. Ez az edénydarab még az eredeti helyzetben volt, többi részét azonban valamikor letörte a megtaláló eszköze. Benne egy disznólapoczka volt, tehát az urnasír mellékletéül tekintendő. Jellemző, hogy fala kívülbelül fényes feketére van símítva; nem égetett, nyakán függő háromszögekből álló koszorú volt.

Az urnatemetkezés e módja hasonló ahhoz, melyet Darnay K. ír le az Arch. Közl. XXII. kötetének 45. lapján, csakhogy Daróczon nem kőlapra helyezték a hamus földet takaró edényt, hanem valószinűleg csak a talajra, mert deszkának, bőrnek, vagy egyébnek nyomát nem találtam. Kőboltozat sem védte, hanem az edény körül s fölötte hamuval volt megtöltve az üreg, a mellékelt edény is hamuban lehetett félig. A tűhegyből következtetve, női sírnak vélem. A sír felső része bolygatott volt.

«C» helyen hét durva szemcsés fazék törmeléke volt egy csomóban. 40 cm. mélyen egy lapos, de nem csiszolt kő feküdt, ezen a kisebb fenék és a hozzávaló darabok, laza, barnás, de fehér szemcsékkel (égett csont?) hevert földdel vegyest, mellettök egy nagyobb fenekű edény darabjai, néhány univ. pict. héja és állati csontszilánk. Az edények nem állíthatók össze. Itt tehát kőlapra volt helyezve az urna, de nem volt beásva a vályogba. Halomnak kellett fölötte lenni, de a századοs művelés ennek nyomát is eltüntette.

A «D» ismét másfajta urnasír. A kétféle réteg határán, 40 cm. mélyen egy (14. sz.) fazék feneke volt rendes helyzetben, mindjárt mellette, fekvő helyzetben a 44. sz urna s körültök a nagyobb fazék darabjai. Itt tehát az urna egy nagyobb fazékba volt téve s mikor a nagyobb fazék összetört (talán a halom összeomlásakor), az urna eldőlt. Mivel az urnában benne volt a hamus föld (és négy kis cserép), azt kell hinnünk, nem szándékosan rombolták szét e sírt s az urna még nem volt emberi kézben. Ez edénytől É-ra 20 cm.-re az 1. sz. pontosan meg nem határozható agyagcső volt (l. a «Más tárgyak» közt) s a közelből szabálytalan kődarabok is kerültek ki, ezek az urnasírok ily fajtájánál szokásos kőboltozat maradványai is lehetnek.

6. *Csontváz-sír.* A felszintől számítva 120 cm. mélyen, a vályogban feküdt egy gyermek csontváza, fejjel ÉNy-nak. Hátán egészen nyújtott helyzetben feküdt de a fej balra volt csavarva, bár nem feküdt az arczon. A fej kissé magasabban feküdt, mintha alá lett volna támasztva. Fejtetőtől a sarokcsontig 115 cm.

h. s a jobb csípőtől a sarokcsontig 58 cm. A koponya össze volt repedezve, laza, barna föld tölté ki s abban egy univ. pict. héja volt. Bal karja a test mellett volt elnyújtva, a jobb pedig a törzsre volt hajlítva, úgy, hogy a kézfej a hason lehetett. A felső lábszárak köze a czombnál 11 cm., a térdnél 2 cm. Az alsó lábszárak párhuzamosan feküdtek; 6 cm. közzel, a bal szárcsontok azonban mélyebben feküdtek, mi azt bizonyítja, hogy kissé a törzs is balra volt fordulva. A lábfejek és jobb kéz csontjait nem találtam. Az egyik czombforgó a mell közepén volt. A test alatt igen vékony, barnás réteg (föld) volt. Mellékletek is voltak. A fejtől balra a 21. sz. urnaalakú edény, benne állati csontdarabok s föld. A bal kéz mellett 14 drb egyforma csont, juh izületi csontja (processus condil.) mind.

E csontokat játékszereknek gondoltam s e hitemben megerősitett Semayer Vilibald dr. úr, ki szives volt velem közölni, hogy a magyarországi örményeknél is szokásban van az ugyanilyen csontokkal gyakorolt «bikózás» nevű játék s e csontokat az afrikai négertörzsek is széltében használják játékszerül.

A jobb lapoczkán egy piczi, szabálytalan kovaszilánk. A bal kéz alatt egy kis cserép; nagyobb edénynek egészen sárgára égetett darabja mindkét oldalon fényesre csiszolva. A jobboldali bordák közt másik cserépdarab. A medenczecsonton egy füldarab. A mellüregben s a gerincz mellett több kis széndarab. A hasüregben egy univ. pict. A fej fölött egy 40 cm. átm., 15 cm. vastag hamuréteg volt, mely a koponyával érintkezett s az edény is ebben volt. Az edény a homlokot érinté, több darabba volt repedve, de eredeti helyzetében volt. Úgy látszik, bolygatott sir, de a csontvázat csak a melltől kezdve háborgatták, az edényt a földnyomás törhette össze. A cserepekből arra következtethetünk, hogy más edény is volt a sírban, de bolygatáskor összetörték A bal kéz mellett egy borsónagyságú, zöldes rögöcske is volt, de érintésre porrá omlott. Talán bronzrozsdától nyerte szinét.*

7. *Csontrakás.* Az «I»-vel jelzett bekerített helyen egyéb, nagyszámú állati csonton kivül 40 drb szarvasállkapcsot is leltünk. Úgy látszik, a környező tüzelőhelyekről ide hányták a csontokat. E helytől D-re, két m.-nyire «P»-nél, körülbelül 1 m.² területen a következő tárgyak voltak. A 3. sz. edények és egy kovakés pengedarabja. Ehhez hasonló csoportos lelet volt «R»-nél is, hol 4 drb edényt találtunk. (L. 5., 15., 38., 49. sz.)

Balázs Béla.

* E csontvázat Semayer V. dr. úr vizsgálta meg, szives engedelmével itt közlöm észrevételeit: «Præhistorikus korra vall a csontok nagyfokú meszesedése, a lábszárcsontok azonban inkább gömbölydedek, platicnemia nem tapasztalható. Schmiedt Emil «Anthropologische Methoden» cz. műve alapján 7–14 évesnek mondható s a medenczecsontok alkotása már e fiatal korban is arra vall, hogy férfi csontváza A koponyán vastárgytól eredő, barnás rozsdafolt van.



LEVELEZÉS.

1. Br. MEDNYÁNSZKY DÉNES A PÖSTYÉNI EGYHÁZI EMLÉKEKRÖL. Minthogy «a pöstyéni egyházi emlékek» [1] írója bevezető soraiban panaszolja, mennyire gyér adatokat nyujtottak nyomozásai a régmúlt előzményekre, névszerint a pöstyéni Templarius kérdésben, legyen szabad e tárgyhoz hozzáfűzni némi igénytelen megjegyzést: 1. A pöstyéni templom leírása megjelent a báró Hammer-Purgstall József orientalista által kiadott ívrétnyi folyóiratban: Fundgruben des Orients, melyben több czikk megjelent a templariusok titkos gnostikai vonatkozásai, symbolumai stb. felől. Egy rakás kőrajzi táblafaragványokról, melyek mint zárkövek, boltgerincztámok, s efélék találtattak legnagyobbrészt a pöstyéni templomban — ezek között egy négylábú állat emberi arczczal, akkorban úgynevezett «Baphomet» — találtatik a Nemzeti Múzeumban br. Mednyánszky Alajos irományai közt. Efféle alakzatok az úgynevezett «bestiáriusok» XI—XII. század korára utalnak (híres példa Regensburgban) talán az árpádkorbeli régi templomból átvétettek az újabb és nagyobb csúcsíves építményhez?

2. Hasonlag a Nemzeti Múzeumban találkoznia kell a pöstyéni templomból br. Mednyánszky Alajos által megszerzett, és újabb időben e sorok írója által a Múzeumnak beküldött azon faragvány,[2] mely a királyt ábrázolja redős öltözetben, padon ülve, hajadon fővel, miként a XIII. sőt XIV. századig országos pecséteken vagy pénzvereteken szokásos, mindegyik oldalán egy-egy szárnyas angyal, a király jobb oldalán koronás sisakot, baloldalán a kettős keresztes czímerpajzsot tartva. Ipolyi a királyt III. Endrére magyarázta, meglehet talán azon szempontból, hogy ezen kiemelkedő magas domborúan faragott alakok mezeje alatt a kő aljában egy csúcsíves ablaknak csúcsa ki van faragva, melyet II. Endre korára bajosabban lehetne visszadatálni?

3. A Nemzeti Múzeumban találtatnia kell két jól égetett teljesen ép fali téglának,[3] melyeket e sorok írója mutatványul beküldött a Múzeumnak. Ezek a széles lapok, melyre a téglakemenczével bíró földesúr nevének kezdőbetűit szokta nyomni, név helyett szép domborban a pallos-keresztet (a templariusok jelvényét) mutatják. Ezen téglákból van építve Rakoviczon az uraság lakóhely udvarán létező földszinti (mostani mellék-)épület alja és alatta elterülő nagyszerű pincze, milyenhez hasonló máskülönben kisebb majoros

[1] Arch. Ért. 1905. 366. l.

[2] A régiségosztály szerzeményi naplóiban nincs nyoma. A szerk.

[3] A régiségosztály 1890. évi szerzeményi napló 100. tétele szerint, szept. 26-án egy Rakoviczról való tégla és Brunóczról származó tégla érkezett. A szerk.

birtokon szokatlan. A hagyomány pedig föntartotta magát a jelenkorig, hogy valaha itt a «Kreuzpaterek» uralkodtak, és ez ő tölük ered: mert Rakovicz a pöstyéni «Mansio»-nak gazdasági tartozéka volt, s minthogy a multban a XIX. század elejéig a vidéken szőlők voltak, mint a dülők elnevezései a mostani országútmenti községekben tanúsítják, dézmaborok tekintetéből készült ily magas boltozatú, nagyszabású pincze. Még a híres 1811-iki üstökös borévben kivételesen 120 akó bor termett az ezután kiirtott s angolkertté átalakított hajdani majortelken.

Az emeletes urasági kőház újabb eredetű, a XVII. század utolsó negyedében előfordul közelebb említése és alatta *nincs* pincze, mert hiszen az alacsony udvarház alatt volt a régi — mainapiglan szilárd! — keresztesvitézek pinczéje.

4. Végül megjegyzendő, hogy noha nem csupán a kisebb Rakovicz, hanem a sokkal nagyobb és ennél távolabb éjszaknak fekvő Bori nemesi község 1810-ig filialisa volt a vigvári régi plébániának, a rakoviczi földszinti udvarépület *keleti* végén (tehát helyesen »orient»-álva!) egy polygon apsissal záródott kis házi kápolna létezett, mintegy jelzőül, hogy a hely papi jellegű rend birtoka. E kápolna 1857. lebontatott.

A Jánosvitézek nem mindenütt, de sok helyütt, örökösei vagy utódjai lettek 1312—14 után a templariusoknak, kik tudvalevően Kún László idejében Guillermus nagymester alatt fénypolczát elérték gazdagságuk, hatalmuk, s befolyásuk tekintetében magyar- és erdélyföld területén.

Valjon nem rejlik-e ezen kivételes viszonyban: hogy sem egyház, vagy egyházi méltóság — sem világi nemes földesúr, hanem egy papi vitézrend (akár templarius, akár johannita, hanem *keresztes*) volt a földesuraság — kútforrása azon kivételes állapotnak, hogy daczára a később közbejött Stibor-Bánffy-féle donatióknak, melyek fonalán a beczkói és csejthei urodalmak tömzsei alakultak, Rakovicz urbéri tekintetben sem az egyik, sem a másik keretébe *nem* tartozott, hanem külön álló corpus separatum maradt 1849-ig, és csak azután, midőn az úrbérváltság foganatba vétetett, administrativ önkénnyel kapcsoltatott a csejthei uradalomhoz függelékként.

Azonban, ha e pallóskeresztet viselő téglák erősen szólanak az általuk jelvényileg képviselt templáriusok mellett, és föltéve — mit nem tudunk — hogy a Jánosvitézek örökségükbe léptek, soká nem maradhattak e birtokukban. Mert midőn 1388-ban kezdte Zsigmond bőkezű adományozásait a Vágvölgyében Stibornak, a következő években Rakovicz már mint «possessio nostra regalis» minősíttetik, még később pedig 1471-ben Mátyás király parancsára (történt-e véletlenül? vagy volt-e valami szándékos vonatkozás?) a Jánosvitézek székesfehérvári conventusa Bánffyt újból iktatja Rakoviczon cum iure regio. Ha tehát be is bizonyítható, hogy Pöstyénben — legalább egy bizonyos részében — benczések zálogjogot szereztek, sőt megtelepedtek? vajjon ez merően kizárja-e a hagyomány elterjedt és kétségbe nem vont állítását, hogy Pöstyénben (tehát kapcsolatosan Rakoviczon is) templariusok voltak, birtak és építettek? ez olyan kérdés, melynek irányában kész vagyok elfogadni a tudós közlő úrnak nézetét oly formulázásban: hogy egy több századon át állhatatosan fen-

tartott és modern időkig átöröklött pozitiv hagyományt egyszerű tagadással félretenni nem lehet, viszont azt is el kell ismerni, hogy egy ilyen hagyomány pusztán egymagában nem elegendő határozott bizonyítékok teljes hiányát egyenértéküen kipótolni.

Bécs, 1905 julius. *Br. Mednyánszky Dénes.*

II. BELLA LAJOS: RÓMAI FELIRATOS KŐRŐL. Borbolyán, e palæontologiai leleteiről nevezetes sopronmegyei községben, a Rotherman-féle téglavetőben folyó évi julius havában megint egy római feliratos követ találtak. Ez már a negyedik kő, mely itt napfényre került.*

A kő déltirolisi márványból való. Magassága 3·06 m, szélessége az alapnál 0·925 m, feljebb 0·90 m. Alapjának közepéből 0·47 m-nyi szélességben 22 cm-nyire nyúlik ki egy csap, melylyel hatalmas alapkőbe volt beleeresztve a gazdagon faragott emlékkő.

Tagozását tekintve, mindjárt alúlról 57 cm magasságban 3 cm mélységre kivágott képmezőt látunk, mely 72 cm. széles és 36 cm magas. A nézőtől balra eső felében három alak izgató jelenetet tár szemünk elé; két harczos, balkarján a kerek pajzs, jobbjában döfésre készen a kard a kitörés mozzanatában egymásnak ront, de közébük lépett egy nő, ki fél-fél kezével fejüknél fogva tolja vissza a viaskodókat; a mező másik felében férfi emeli könyökben meghajlított karját fölfelé, szétterpesztett ujjai nagy rémületet árulnak el.

Következik a 93 cm magas feliratos tábla, két oldalt egy-egy felső felében kétszeresen hornyolt, alsó felében pedig pálczázott oszloppal kertölve; az oszlopok fején egy-egy sas szegett szárnyakkal és befelé, a felirat felé fordított fejjel. A szöveget szép majuskulákkal írták.

Szól pedig ez a következőképpen:

TI · IVLIVS
RVFVS
MILIT · ALA
SCVB · STIP · L ·
VIXIT · AN · XXCV
H · S · E ·
IVLIA · TI · F · RVFLLA
V · F · SIBI · ET · PATRI

Olvasva: Titus Julius Rufus Militavit Ala Scubulorum. Stipendiorum L. Vixit Annis LXXXV. Hic Situs Est. Julia Titi Filia Rufilla Viva Fecit Sibi Et Patri.

A scubulok álája a C. I. L. 386 a. mint prima (I) és 647 a. e jelző nélkül fordul elő. Maga a scubulok törzséről mitsem tudunk. Szárnyuk Felső-Germániában állott és a 74., 82., 90. és 116. években való itteni tartózkodásáról négy diploma szól. Felső-Germániából három, Aquilejából két feliratot ismerünk, melyeken az Ala Scubulorum előfordul (v. ö. Paulys Real-Encyclo-

* Az első háromról az A É. 1901. évi 1. füzet 66. l. emlékeztem meg.

pädie d. class. Alt. Wiss., kiadta S. Wittowa, Stuttgart 1893 I. k. 1259) A mienk lenne tehát a hatodik emlékkő, mely a törzs nevét megörökíti.

A fölirat fölött 32 cm széles tagon csekélyen mélyített képmező, jobb oldalt térdeplő harczos, a mint maga elé tartott pajzs mögött várja a neki vágtató, felajzott íjú lovas támadását. A lovas mögött röpülő sas.

E hegyett vagyon egy kagylóalakú képmező, melyet két oldalt egy-egy csinos és sodrósan faragott oszlop kerít; a kagylóban két mellkép.

Balról nő, nyakán láncz (nagy és lapos szemekből), jobbját a férfi jobbjába teszi; bal kezében háromágú rózsa, gyűrűs ujján kisebb gyűrű.

A férfi balkezével pálczának felső végét markolja, kis ujját nagyobb gyűrű ékesíti. Fönt a keret sarkaiban jobbról is, balról is befelé tekintő bajuszos-szakállas férfifej.

Az arczképes keret fölötti 14 cm magas képszalag közepén fölfelé álló háromágú szigony; jobbra-balra ettől egy-egy tubát fúvó triton, az egyik balkezével, a másik jobbjával evezőt fog; testök hosszú halfarkkal végződik, elül a mellök alatt két-két lólábuk van. A képszalag két végén egy-egy, fejjel kifelé forduló delfin az alábukás mozdulatában. A kő tetejét alkotó háromszögű mező közepén két oroszlán egymásnak ugrik. A faragás nem művészi, de meglehetős gyakorlottságú mesterember kezére vall. *Bella Lajos.*

III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: UJABB KŐTÖRÉSI LELETEKRŐL.

A csongrádmegyei Pallavicini-uradalom percsórai majorjának közelében van a kőtörési halom, a mely szőlőmívelés alatt áll s a földforgatások közben több értékes régészeti tárgy került már onnan elő, a melyek most a szegedi múzeum birtokában vannak. Bronz-, ezüst-, vas-, borostyán- és cseréptárgyak ezek, a melyeket már részletesen ismertetett a jelen szaklap. (Arch. Ért. 1903. évf. 384. l. és 1904. évf. 414. l.)

A folyó évben ujból nagyobbszabású gazdasági ásatásokat végeztetett ott a pencsórai gazdaság vezetője, verbói *Szluga* Imre kasznár úr s erről a régészeti gyüjtés tekintetéből volt szíves személyesen hiradással lenni.

Az idei ásatás, a mely nem kevesebb mint kilenczven holdnyi területen történt, szokatlan formájú volt. Ugyanis szőlő volt ezen a kilenczven hold területen már eddig, azonban úgynevezett «paraszt-szőlő», a melynek a talaja az ültetés előtt nem volt kellőleg megforgatva. A földmívelés szerszámai közül csak a szántóvas és ásó vetnek olykor elő régészeti tárgyakat a földből. Az a több évtized előtt történt ásatás csak nyolczvan czentiméternyire ment le, míg most egy méter mélységig forgatták meg a földet. Leletek szempontjából természetesen így csak a húsz czentiméternyi földkülönbözettől lehetett várni valamit. Valami sokat nem is adott, de a mit adott, az elég érdekes. Teljes sír nem került elő, csak részei. Igy függők koponyák mellett, gyűrűk ujjakon.

A leletek elővjáró része egy, I. Béla király korabeli ezüstérem. Az előbbi leleteket és Árpádkorinak vettem s a nézet helyességéről most ez az érem meggyőzött. Maga az érem hasonlít a Réthy László-féle Corpus Nummorum Hungariæben 16. sz. alatt közölthöz, de mégis eltér tőle. Az avers oldalon a kereszt karjában karika a pénzverőjegy, míg a revers oldalon az egész veret

oldalt csúszott bár, de a PANNONIA köriratban az n betűk nemcsak két || függélyes vonalból állanak, hanem a rendes N van rajta kiverve.

Van a leletben két ezüstgyűrü, az egyik fonott, a másik sodrott. Egyik sem ér össze a végével. Inkább halántékkarikának lehetne őket tartani, de a munkások határozottan állították, hogy mindkettőt ujjcsonton találták. Van két pár ezüst függő is, az egyik pár átmérője 28, a kisebbiké 10 mméter.

Két igen nagy feszítő-zabla is van itt. A zablarúdon nagy és erős karikák: az uradalmi gazdatiszteknek az volt a nézetük, hogy a mai ló bele pusztulna, ha ilyen hatalmas vasakat raknának a szájába. Valószínű is, hogy nagyobb fejük volt a népvándorláskori lovaknak, talán a mostani mandsu apró, de nagyfejü lovakhoz hasonlítottak. Népvándorláskori lovassírból előkerült egy lókoponyánkról megállapította már egy ízben a szakvizsgálat, hogy lókoponya ugyan, de a most élő európai lovak egy typusához sem hasonlít.

A leletben van még egy, nem korongon készült kisebb hasas cserépedény, erősen rongált állapotban. Az edénynek, a mely 14 cm. magas, eredetileg négy füle volt. Van még a leletben egy 28 cm hosszú, 9 cm széles, 4 cm vastag, homorúra kopott homokkő, a mely minden oldalán sima.

A szőlő egy részén, egy üresen hagyott tisztáson egy Árpádkori kisebb templom alapfalai vannak, már csak a földben. A föld fölött volt falak téglájából is van egy jókora mennyiség, de már nem a helyén. E területet most nem tekinthettem meg, értesülésemet *Vigh* Gyula uradalmi mérnök urtól vettem. E romot a török idején végleg elpusztult *Soód* község templomának tartják, a melyről 1488-ban történik irásos említés, a mikor a Zeleméri-család birtoka volt s felőle a leleszi konvent előtt osztálypert indítottak. A hely a további kutatásra, legalább egy próbaásás megtételére alkalmasnak látszik.

Szeged, 1905 május. *Tömörkény István.*

IV. ROEDIGER LAJOS: A BÁCSMADARASI TUMULUSOKRÓL.

Már 1902-ben felhívta a Bács-Bodroghvármegyei Tört. Társ. figyelmét Latinovics Pál főispán úr a Bácsmadarastól délre eső tumulusokra. A társulat választmánya alólirottat küldte ki a telep felvételére és a kutatás eszközlésére.

A községtől délre, a Kígyósbara (folyó ér) mellett elterülő községi legelőn fekvő temető, minden tekintetben érdemes a további tanulmányozásra. Első tekintetre két csoportban látszik elhelyezve lenni, tül a barán a telecskai terrasz alján a 72 sírdombból álló temető, de közelebbi megtekintésnél kitünik, hogy a látszólagos két csoport egyetlen egészet alkot, csakhogy a két főcsoport között eső sírdombok igen alacsonyak, s részben a közből fekvő emelkedés által vannak eltakarva.

Az alacsonyabb helyen eső teleprészen a sírdombok sorosan vannak elhelyezkedve. Erre a soros elhelyezkedésre van már megyénkben analogia, a kiszácsi 27 tumulusból álló sírtelepnél. A dombok magassága az 5 méterestől az alig kiemelkedőig változik, mind a mellett úgy, hogy a magasabbak az orompárthoz közelebb esnek, és hogy a sorosan elhelyezettek magassága majdnem egyenlők.

A sírdombok mindenike a közepén kivétel nélkül erősen be van mélyedve,

és némelyikén meglátszik, hogy csak nemrég ásták meg egy-két ásónyomnyira. Ezen mélyedések vagy abból származtak, hogy az esetlegesen fából készült sírkamrák beomlottak, vagy pedig abból, hogy a sírdombokat már megásták, és az oldalra hányt földet csak annyira húzták be, hogy az arra járó marhában kár ne essék. Fájdalom, a második feltevésem bizonyult valónak. Egyik öreg munkás elbeszélte, hogy ifju légény korában az út mellett eső egyik dombot bojtár-társaival oldalról megásták és onnat nagy téglákat — milyent most nem is látni — ástak ki, úgy tetősen voltak azok rakva. Kérdésemre, hogy hová lettek a téglák — mi lehetett az egyéb válasz : elkallódtak. Mivel a vármegyénkben előforduló sok tumulus egyikéről-másikáról már tudjuk, hogy megásattak, az előjelek alapján legczélszerűbbnek láttam, hogy a telep minden tájáról, a külsőleg különböző tumulusok közül egyet-egyet próbára kiásattak. Ez okból csupán 6 sírdombot ásattam meg, és pedig a 11, 14, 20, 29, 30 és 72-vel jelzett tumulusokat, melyek közül a 72-vel jelzett 5 méter magasságú és fenn a koronáján 6 méter átmérőjű volt, a 11-es magassága circa 65 cm, átmérője alól 4 m ; ilyen volt a 14-es is, csak valamivel alacsonyabb, a más három pedig egyformán 2 m magasságú és 4 m-es koronájú volt.

Mindenik sírdombnál konstatáltam, hogy a felső réteg mintegy fél méternyire jó televény föld volt, és az ez alatt eső kevert föld tumulusnál kemény, összefüggő. A tumulusok megásatása tehát már igen régen történt, talán abban az időben, midőn az oromparton — innen negyedóra távolságra levő várban — a török tanyázott.

A 11. sz. tumulusban, mely közvetlenül a folyó bara partjánál esik, a korona szintje alatt 1·30 cm. mélységben felfakadt a talajvíz. Ennek a körülménynek köszönhető, hogy ezen sírban találtuk a legtöbb leletet. A folyós, mozgó homokban egy emberi csontváz alsó felére találtunk ; felső törzse, s mindaz, a mi ott lehetett eltemetve, egy-két csigolya, borda-darab, ujjperecz kivételével, hiányzott. A lábak nyugatra estek, és a felső lábszáron keresztben Ény-Dk irányban feküdt egy át meg át rozsdásodott vaskard, mely azonban a légpárnaként mozgó homokban az ásást végző ember lábai alatt eltörött öt darabra. Az öt darab hossza együtt circa 73 cm., szélessége a vastagabb végén 4·5 cm., a keskenyebben 2·8 cm. A felső jobb lábszár mellett találtatott 2 drbra tört vasszög. Hossza most 10 cm. A felső bal lábszár mellett feküdt azon ismeretlen rendeltetésü, 19 cm. hosszú, 3·5 cm. szélességű vasdarab, mely mindkét végén ugyanazon oldalra befelé van hajlítva. Hasonló alakú és nagyságú ilyen leletet nem ismerek, talán a tegez vagy a puzdra felső részének átfogására, megerősítésére szolgálhatott. Külső felén mintha farostok helyei mutatkozná nak. A lábnál állott a korongon készült, jól gyúrt agyagból való vékonyabb, keskeny alapú, szürkés színű sírbögre.

A 14. sz. tumulusban a harmadik ásónyomból keményre kiégett, igen éles körrajzú, sötétszürke színű korongon készült agyagedénytalpat találtunk, melynek átmérője 5 cm. Kőedény benyomását kelti. Lejebb 1 m. mélyen, a kevert és bolygatott föld között 3 drb négyoldalú, oszlopalakú borostyán-gyöngyöt találtunk. A legnagyobbnak hossza 2·8 cm., szélessége 1·3 cm, vastagsága 1 cm. A második kettétört gyöngynek mérete majdnem egyező az előbbivel ;

a harmadikból csak egy töredéket találtunk. Ezen mélységből került még elő egy 3 cm. átmérőjű ólomgomb, melynek közepén 1 cm. átmérőjű hengeres lyuk van, továbbá vaseszköznek nehány töredéke. Ezen tumulus is a felső televényréteg daczára teljesen fel volt dulva. A csontváznak semmi részét nem találtuk meg.

A 19. sz. tumulus a középnagyságúak és a sorokban elhelyezettek közűl való. Felül, mindjárt a félméteres televényföld között a harmadik ásónyomban, rossz ezüstből való 2 mm-es húzatból készült karperecznek felét vetette ki az ásó, majd a sírgödör ellentétes oldalából 1·6 m. mélységben egy, az előbbivel egyező mívű, 2 mm.-es húzalból való rossz, ezüst karpereczet találtunk ketté törve. Ennek legnagyobb szélessége 5·2 cm. Ugyanezen mélységben, de a sír más táján találtuk egy a 14. sz. tumulusbeliekhez hasonló borostyángyöngynek darabját, továbbá egy ismeretlen rendeltetésű átrozsdásodott vasdarabot, valamivel mélyebben — 1·4 m. mélységben — egy teljes fogazatú lókoponyát, és végűl 2 m. mélyen, a 11. sz. tumulusban talált tegezfoglalatnak vélt vastárgyhoz hasonlatos vasdarabot, csakhogy ennek hossza mindössze 14·3 cm. és szélessége is kisebb, mert csak 2·5 cm.-nyi. Ezen felül 3 drb emberi lábszár- és karcsontot, és csigolyadarabokat találtunk szétszórtan és egy 1·2 cm. hosszú fehér mész-gyöngyöt. Ez utóbbi a munkás kezében szétesett.

A 20. sz. tumulus abban különbözik az előbbitől, melyhez nagyságra egyenlő, hogy a fels félméteres televény földréteg alatt anyaga majdnem kizárólag homok, és hogy feneke — a koronájától 3 méter mélységben — laza homokkőből áll ; ez utóbbi itt természetes fekvésében van. Ezen tumulusban 2 kisebb emberi koponya töredéken kivül (os frontalis) mindössze egy pár csigolya- és lábszárcsontot találtunk. Minden egyéb hiányzott, pedig ezen sírnál is 11 és fél méteres földtömeget vizsgáltunk át.

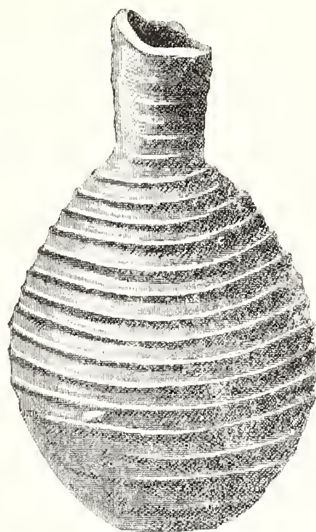
A 30. sz. tumulus is a soros sírdombok közűl való. Ebben 1 m. mélyen borda- és karcsont-darabot találtunk ; és 1·3 m. mélységben kis vascsődarabot. Még mélyebbről került elő egy vaskés vagy kard darabja, másik oldalról egy ismeretlen vaseszköz. Ezen sír leletei közül kiemelendőnek tartom azon 16·5 cm. hosszú, két végén ellentétesen áthajlított vastárgyat, mely alakja után kardellenzőjének volna tekinthető, de szélessége — 3·7 cm — is igen nagynak mutatkozik, közepén pedig nem látszik mintha kardra lett volna erősítve ; de ez a késő-kori kardellenző nem vág össze a 11. sz. tumulusnál jelentkező lábhoz tett sírbögre szokásának korával. Egyik oldalán ezen vastárgynak is farost nyoma mutatkozik. Ezen tumulusból még két drb ismeretlen rendeltetésű vasdarab került elő.

A 72. sz. tumulus mint a legnagyobb, leginkább magára vonta rég időktől a figyelmet. Ez volt az oka annak, hogy a mozgósított 21 m^3 földtömegben egy pár emberi csont-töredéken kívül egyebet nem találtunk. Azt is constatáltuk, hogy úgy oldalban, mint az alján tárnákat vájtak abba a kincskeresők. Azon nép, mely e helyet választotta temetkezésére, bizonynyal közel lakott e helyhez, talán fenn az oromparton. Ez irányban is óhajtottam kutatni, de közbejött betegségem meggátolt szándékom keresztül vitelében. Azóta ezen munka is folyamatba vétetett.

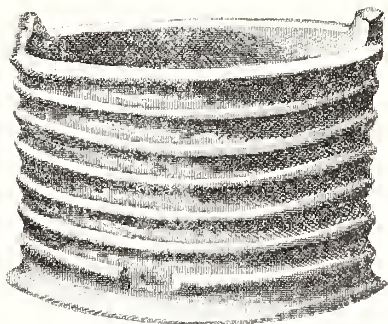
E helyen még köszönetet kell mondanom úgy Latinovics Géza társulati alelnök úrnak, mint Nietschner Nándor borsodi biró és Vidákovics Balázs b.-madarasi jegyző uraknak, kik szóval és tettel mozdították elő munkámat.

Zombor, 1903 november. *Roediger Lajos*, múzeumőr.

V. Ifj. FREY IMRE: KÉT KISKŐSZEGI CSERÉPEDÉNYRŐL. Kiskőszeg községből délfelé haladva a Darázs felé vezető megyei úton, szokatlan alakú dombot látunk, a melyet a nép ismeretlen ok miatt «szamárhegynek» nevez. Magát a domb alakját tekintve okvetetlenül arra a gondolatra jutunk, hogy annak az alkotója nem a természet, hanem emberi kéz volt. Ezen látszat igazságát bizonyítja még a benne lévő sok cserépedény is. A közelmult évek egyikén, néhány munkás egy ház építéséhez szükséges anyagot ezen dombból vévén, földfejtés alkalmával, szokatlan alakú és díszítésű edényeket leltek. Egy ott lakó társam — a kinek a dolog tudomására jutott — a dombot és a régiségeket megtekintendő, meghívott falujába. A meghívást szívesen fogadtam, mert már régen meggyőződtem a hely régiségekben való gazdagságáról. Hiszen régiségeimnek legnagyobb része innen való és nemcsak én gyüjtögettem össze ezen helyről a régi kor szebbnél-szebb emlékeit, hanem a kereskedők egész raja. Hamarosan felkészülve, a helyszinre utaztam. Odaérve, az ott látottak keserűséggel töltötték el szívemet. A díszített cserépedény-darabok halomszámra hevertek a földön. Elgondoltam, hogy milyen sok érdekes régiség pusztul el igy a tudatlan nép kezében. Bár mindegyik edény — a mint tudomásomra jutott — ép állapotban került ki a dombból, mégis csak kettő tartotta meg ezen állapotát és ezek is csak azért, mert kivevésüknél jelen voltam és nem engedtem azokat elpusztitani. Ezen két vastagfalú edény egymás mellett a domb tetejétől számítva körülbelül egy és fél méternyi magasságban feküdt. Az egyiknek (A ábra) alakja hasonlít a mostani boros üvegéhez. Magassága 16 cm. 47 mm. hosszú és 10 cm. kerületű nyakától folytonosan domborodik, míg 29 cm. kerületű legnagyobb domborulat után ismét keskenyedik az alapja felé, a melynek átmérője 37 mm. A nyakától az alapjáig barázdák futják körül az edényt.



A



B

A másik edény (B ábra) veder alakú, melynek 8 cm. magas falát 7 ba-

rázda futja körül. Az edény oldalfalának felső részén van két egymással szemben álló egy cm. magasságú kiálló rész, a melyen keresztül lyuk van, mely azt felfüggesztésre tette alkalmassá. A veder falának vastagsága 1 cm. Alapjának átmérője 11·5 cm. Horzsolási helye fekete.

Ezen edények készítésénél mintául szolgálhatott a valószínüleg Észak-Olaszországból származó és kereskedés útján hazánk lakóihoz került cista. Maga a lelőhely, Kurd nincs nagyon messze Kiskőszegtől. Nem csak ezen tárgyakon, hanem másokon is láttam már analogiát Tolna és Baranyamegye régiségei között, a melyből azt következtetem, hogy a szomszédos két megye őslakói hosszabb ideig kereskedésben állottak egymással, a mely kereskedést és összeköttetést nagyon megkönnyíthette még a Duna is.

A kiskőszegi cserépedényen levő barázdák és bordák utánozzák a cistán levő trébelést. A cistának két, a cserépedénynek valószínüleg csak egy fogója, az előbbin hét, az utóbbin pedig kilencz barázda van. Cserépedényeim díszítéséhez a cistán kívül legnagyobb hasonlatosságot mutatja a Récsei Viktor dr. esztergomi gyüjteményében őrzött kehely idomú cserépedény (Hampel: B. E. M. CXCI. sz.), de míg az esztergomi edényen nem haladnak a barázdák egymással párhuzamosan és nem egyenlő magasságnyira nyúlnak ki az edény hengerded magas lábából, addig a kiskőszegi edényen a nyolcz egyenlő magas borda egymással párhuzamosan önmagába visszatérő gyűrű alakban futja körül az edénytestet. Tekintetbe véve ezen díszítési módot ezen két edényt a cistákkal egyidejűnek v. közvetlenül azok gyártási ideje után készítettnek vélem.

Zombor, 1905 junius 10. *Ifj. Frey Imre.*

VI. LEHÓCZKY TIVADAR: UJABBAN ELŐKERÜLT BRONZKORI LELETEK. *I. Nagymuzsalyi lelet.* Beregmegye délkeleti szélén a Borsova folyó jobb partján fekvő népes magyar község lejtős határában többször került már napfényre bronzereklye; így 1858-ban is a kőtörők a Bikfő nevű hegyen egy agyagedényben számos bronzeszközre akadtak, melyekből a Nemzeti Múzeumba is jutott nyolcz bronzkarika, öt szekercze, két füles tokosvéső, egy kalapácsféle, két sarlóféle késpenge és két darab rög; e leletből később egy cm. hosszú csinos lándzsacsúcs még az én gyűjteményembe is került; nem rég, 1902. évben pedig az itteni Kishegyen, a falu délkeleti határában, 60 cm. mélységben a munkások ismét ily bronzleletre akadtak, melyből következő tárgyak helyeztettek el gyűjteményembe: 1. Egy 300 gr. súlyú tokos, *füles véső;* hossza 12 cm., tokja kerülékes alakú s fent egyenes, egy cm.-nyi vastagon kiálló peremmel ellátott; öble 3—3½ cm.-nyi átméretű, derekán 2—3½ cm. széles, füle 2 cm. hosszú; a perem alatt három vízszintes párhuzamos vonal ékíti, melyek oldalt hegyes háromszögre lenyúlnak, lent félkörű éle 5 cm. széles. Patinája világoszöld. 2. Hasonló tokos véső, pereme 1¼ cm.-nyire kiáll, dereka kerülékes alakú, 3½ cm. széles, melyen a peremen alul négy párhuzamos vonalgyűrű látszik, melyek a középen háromágban lenyúlnak. Éle 4½ cm. széles és egyenes. Színe szennyeszöld. 3. Egy 150 gr. súlyú tokos, füles véső, kerülékes és végén felcsucsorodva, szája 2½—3 cm.-nyi, füle 3 cm. hosszú, egyenes éle 4¼ cm. széles; sima testén nincs semmiféle diszítés. Színe sötétes szennyeszöld. 4. Egy megcsonkított,

összenyomott *bronzvésőnek* felső tokos része, mely 8 cm. hosszú, füle $2^1/_2$ cm. hosszúságú; alja hiányzik. Súlya 100 gr. 5. Egy ép *karperecz*, mely 150 gr. súlyú; ívének külseje domború, belseje pedig lapított és 14 mm. vastag; nyilt végei kissé kihajlanak; átmérete függélyes vonalban $6^1/_2$ és vízszintes 8 cm. Bevésett vonalakkal reczésen ékített. Színe sötétzöld. 6. A fentebbihez hasonló *karperecz*, melynek íve egy cm. vastag, kívül domború és reczés; köre $5^1/_2$ cm. mély és 6 cm. széles. Színe sötétzöld; súlya 150 gr. 7. Egy hasonló karperecznek 5 cm. hosszú töredéke. 8. Egy síma, szubtilis, 8 cm. vastagságú s hegyes végű *karperecz*, mely függélyes vonalban $6^1/_2$ és vízszintes szélességében 8 cm. átméretű. Patinája sötétzöld és fényes, zománczszerű. Súlya 50 gr. 9. Egy négyélű tagból, mely a közepén 8 mm. vastag s végei felé keskenyedik, készült karika, vagyis karperecz; színe világoszöld; súlya 25 gr.

II. Beregszász vidékéről kaptam egy *bronz szárnyas vésőt*, minő e tájon s általán Felsőmagyarországon csak gyéren találtatik. Ez 14 cm. hosszú, $2^1/_2$ cm. széles és a két végén félannyi; közepén $1^1/_2$ cm. vastagságú; két oldalán $6^1/_2$ cm. hosszúságban van a közepén háromczentiméter széles és kerülékes alakú szárnya, hová egykor a nyél illesztetett. Egyik gyalúalakú vége öt cm. hosszú, a másik csonka $2^1/_2$ cm.-nyi. Szironyának színe sötétzöld. Súlya 400 gr.

III. Barkaszó és *Gorond* beregmegyei helységek közt nemrég a Szernyemocsárból levezető csatorna ásatása alkalmával a határt képező érben, a hol a magas parti csatorna készült, egy méternyire a fenék alatt találtatott egy bronz *tokos véső*, melyet a munkások a patinától megtisztítottak s mint értéktelen tárgyat megtartottak s később birtokomba került. Ez $9^1/_2$ cm. hosszú, miből a lapított hengerű derékra $4^1/_2$ cm. esik, szája fenn a tok nyílásánál kerülékes $2^1/_2$—$3^1/_2$ cm.-nyi, vékony füle 2 cm. hosszú, öble a perem alatt $3^1/_2$ s lentebb 3 cm. széles és $1^1/_2$ cm. vastag; innen azután fejszerűleg vékonyodik az aljáig, hol 5 cm. széles. Dereka függélyes vonalakkal volt diszítve. Súlya 250 gr. Ugyanezen csatorna mentén a guti határban erdőterületen, homokban találtatott egy sárgásbarna quarczitból csiszolt *kővéső*, mely 6 cm. hosszú, fent 3 cm. széles és 7 mm. vastag, így lefelé szélesedik 5 cm.-nyire, hol félkörű élben végződik. Csinos és ép darab.

IV. A honfoglalási sírról nevezetessé vált *Szolyva* határában, hol már annakelőtte is bronztárgyak és arany karikafülbevalók találtattak, most ismét néhány szép bronzeszköz került napfényre, melyeket gyűjteményemben elhelyeztem. Ezek a következők: 1. *Tokos véső*, 11 cm. hosszú, kerülékes szája 3—4 cm.-nyi és $1^1/_2$ cm.-nyire kicsucsorodott szélű; dereka lapított s két keskenyebb oldalán háromszög idomú, öble $2^1/_2$—3 cm.-nyi, közepén $1^1/_2$—3 s lent lapos, egyenes élénél 4 cm. széles. Színe sötétzöldes szironyú; súlya 120 gramm. Apró vékony füle $2^1/_2$ cm. hosszú és fél cm.-nyire kiálló. 2. Ugyanoly alakú tokos véső, egészen sima; $11^1/_2$ cm. hosszu; egyik kicsucsorodó széle fent a szájánál $2^1/_2$ cm.-nyire kinyúlik. Szine sötétzöld; súlya 150 gr. 3. Egy síma, hengerded-idomú *karperecz*, mely a közepén 9 cm. átméretű, belül pedig 6 cm.-nyi területű; vékonyabb végénél $2^1/_2$ cm.-nyire nyitott; kerete 2 cm. vastag a középen s így fokonkint vékonyodik. Súlya 200 gr. Színe sötétzöld. 4. Egy *kétélű lándzsacsúcs*, melynek egész hossza 12 cm., ebből

esik a síma és $1^{1}/_{2}$ cm. átméretü köpűre 5, a többi a két $3^{1}/_{2}$ cm. széles, vékony lemezszerű éles szárnyra, melyeknek közepén fél cm. vastagságú és három ékes vonalú gerincz húzódik végig. Hegye kissé csorba. Szine sötétzöld, súlya 50 gr.

V. *Ungi lelet.* E megyéből, de ismeretlen helyről jutott hozzám: 1. Egy igen szép idomú, nyúlánk testű, 200 gr. súlyú füles tokos *bronzvéső*, mely $11^{1}/_{2}$ cm. hosszú, szája kerülékes alakú, 3—4 cm. átméretű és $^{1}/_{2}$ cm.-nyi vastag peremmel ellátott, ez alatt $1^{1}/_{2}$ cm.-nyi közben egy másik 2 mm. vastag peremvonal vonul körül s foglalja magában az $1^{1}/_{2}$ cm.-nyi félkörű fület; ezen alúl a véső dereka laposodik és a két $2^{1}/_{2}$—3 cm.-nyi széles oldalán négy függélyes és párhuzamosan kiálló vonal szolgál diszeül; alul körívű éle 4 cm. széles. Színe szennyes s bronzfényű, mert a találó tűzbe tette s azután kitisztította. 2 Ugyanazzal találtatott egy 50 gr. súlyú, igen csinos művű kisalakú bronz-*korsócska*, mely valószínűleg gyermekjátékúl öntetett; hosszúsága 9 cm., miből esik a 2 cm.-nyi szájjal bíró nyakára 3 cm., a többi a $3^{1}/_{2}$ cm.-nyire kitáguló hasára, mely a nyakról egy 2 mm.-nyi peremmel elválasztatik; lent a kerek alaku feneke 17 mm. átméretű; szájánál eredetileg volt két 1 cm.-nyire kiálló 2 mm. vastagságú sodronyszerű füle, melyekből az egyik ép, a másik csonka. A találó ezt is megtisztította s azért csak helyenként, különösen nyakán és öblén meglátszik zöldes szine, míg másutt bronzfényű. 3. Ugyancsak Ungból került hozzám ismét egy felcsucsorodott szájú tokos *bronzvéső*, mely 11 cm. hosszú, szája $3^{1}/_{2}$—$4^{1}/_{2}$ cm. átméretű s kerülékes, füle 3—4 mm. vastag és $2^{1}/_{2}$ cm. hosszú és 1 cm.-nyire kiáll. Nyaka alatt 3 cm. széles és 2 cm. vastag s innen lefelé keskenyedik, hol éles lapja 4 cm. széles. A véső szűkebb oldalai hegyesek. Színe sötétzöld, szép patinával borított. Súlya 160 gr. 4. Egy tokos vésőnek *alsó* fele, mely $8^{1}/_{2}$ cm. hosszú, síma, közepe $3^{1}/_{2}$, lent $4^{1}/_{4}$ cm. széles, szűkebb oldalai élbe futnak. Színe sötétzöld, súlya 100 gr.

VI. Magosligeti bronzlelet. Szatmármegyében fekvő *Magosliget* nevű helységben néhány év előtt, úgy látszik a bronzkorból való *letétre* akadván a munkások, abból dr. Hagara Győző beregmegyei volt főispán nejétől következő tárgyak kerültek gyűjteményembe: 1. Egy egykiló súlyú bronz *röglepénynek* 10 cm. hosszú, 8 cm. széles és $2^{1}/_{2}$ cm. vastag töredéke, mely szélei felé keskenyedik, színe zöldpatinás. 2. Egy 200 gr. nehéz, $6^{1}/_{2}$ cm. hosszú és $2^{1}/_{2}$ cm. széles, 2 cm. vastag *hengertöredék*, egyik felén 1—2 cm.-nyire kifelé nyúló aljjal. Szironya zöld. 3. Egy 100 gr. nehéz 6 cm. hosszú, $2^{1}/_{2}$ cm. vastag, végei felé keskenyedő henger. Zöldpatinával. 4. Egy 7 cm. hosszú, $1^{1}/_{4}$—$2^{1}/_{2}$ cm. széles, bronz késpengének töredéke, háta $^{1}/_{2}$ cm. vastag, kiálló peczekje 1 cm. magas. 5. Egy kétélű kardpengének $6^{1}/_{4}$ cm.-nyi töredéke; szélessége a nyélnél 4 cm., alább $2^{2}/_{3}$. Színe zöld. Súlya 50 gr. 6. *Tokos véső*, mely 6 cm. hosszú, $2^{1}/_{2}$ cm. széles a derekán, szája 4 cm. átméretű s szélei felcsucsorodottak; síma. Színe zöldes. Súlya 50 gr. 7. Egy 225 gr. nehéz tokos, gerinczes véső, síma, hosszú, $11^{1}/_{2}$ cm., felcsucsorodott szája kerülékes $3^{1}/_{2}$ cm. átméretű; füle csorba; színe zöld. Alsó éleslapja 5 cm. széles és egyenes. 8. Egy hasonló súlyú és alakú tokos bronzvéső, párkányos szájú 4—5 cm. átméretű és egyenes; dereka hengeres, füle hiányzik, alsó éle félkörű és 5 cm. széles.

Oldala behorpadt. Szironya zöldes. 9. Egy hasonló tokos vésőnek felső, kerülékes része; szája 3 cm.-nyire felcsucsorodott, füle 2 cm.-nyi. 10. Egy négyélű tagból készült bronzkarperecz, mely 9 cm. terjedelmű; nyilt végei felé keskenyedik. Úgy látszik, hogy még használatban sem volt, mert a keret élei épek. Színe szennyes zöld; súlya 50 gr. 11. Egy hengeres sodronyú karikának 7 cm. hosszú, félkörű töredéke. Színe zöld, patinája fényes. 12. Egy más szögletes tagú karikának 5 cm. hosszú, félkörű töredéke. 13. Azon agyagedénynek, melyben a bronztárgyak rejlettek, töredékei, különösen a feneke $8^1/_2$ cm. átméretű és 1 cm. vastagságú. Ugyancsak Magosliget határában találtatott még a vaskor elejéről való egy *vasbalta*, mely 400 gr. nehéz; alakja: derékszögben meghajlított bárd, nyéltokja kerülékes idomú, 11 cm. hosszú, 2 cm. széles és 4 cm. hosszú lyukkal; míg a félkörű vágólapja szintén 11 cm. hosszú és így a tokja felé $4^1/_2$ cm.-nyire keskenyedik. Öt cm.-nyi hosszú foka alig 1 cm.-nyire kiáll. A rozsdától helyenkint átlyukasztatva. Színe rozsdásbarna. *Debreczenből* kaptam egy állitólag ott talált füles, tokos *bronzvésőt*, mely 11 cm. hosszú és kerülékes alakú; dereka közepén 3 cm. vastag s két oldalán két függélyesen álló párhuzamos vonallal ékített; felcsucsorodott szája $2^1/_2$—$3^1/_2$ cm. terjedelmű, füle pedig $2^1/_2$ cm.-nyi. Súlya 200 gr.

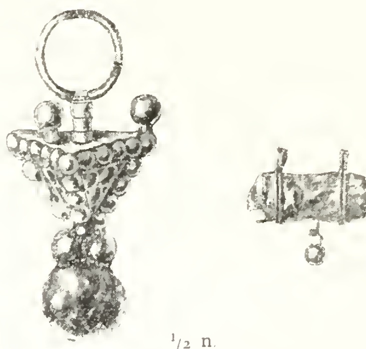
Mult évben *Pécsett* időzvén, ott a *Makárhegyre* többször kirándultam s a számos szarvasagancs- és agyagműszereken kívül, melyeket más alkalommal kimerítőbben közlendek, találtam egy vízszakadékban apró bronzlemezkéket s a többi közt, egy szép zöldszironynyal bevont 9 cm. hosszú és 1 cm. széles, félig zárt bronzlemezű csövecskét; míg magánzótól szereztem egy igen csinos művű bronz füles *tokos vésőt*. Ez $8^1/_2$ cm. hosszú, tölcsérszerűleg kidomborodó kerülékes alakú, szája 3—$3^1/_2$ cm.-nyi, alatta két párhuzamos vonal ékíti, oldalait pedig két szembenálló hosszúkás korongszerű lapöntvény; alja 4 cm. széles és ivezetes élű. Patinája fényes, sötétzöld színű. Súlya 100 gr. Egy más sajátlagos idomú *füles tokos véső* 125 gr. nehéz és igen szép sötétzöld patinával borított; szája egyenes és kiálló peremmel ellátott, kerüléke 3—4 cm.-nyi terjedelmű; a peremnél lenyúlik a 2 cm. hosszú füle; dereka karcsú, $2^1/_2$ cm. vastag és $4^1/_2$ cm. hosszú s azon alul kitágul $6^1/_2$ cm.-nyire a félkörű élbe végződő pengéje, úgy, hogy ez a vésőnek szekercze alakot ad. A tokos füles vésők számtalan változatban és igen díszes alakban is készíttetvén, úgy látszik, hogy ezek a bronzkorban leginkább kézi fegyverül úgy szolgáltak, mint napjainkban a rézfokosok. Az egyszerűeket és durvábbakat műszerekül használhatták, sőt a nagyterjedelműeket faragásra s egyéb nehezebb munkánál is. Innen még két szárnyas *bronzvéső* is került gyűjteményembe; az egyik 400 gr. nehéz, 12 cm. hosszú, felső része 4 cm. hosszú és 1 cm. széles lapot képez, alsó része szintén 4 cm.-nyi, de míg az előbbi tompa, ez 4 cm.-nyi széles félkörű élben végződik, mi az eszköznek vágófokos képet nyújt; közepén két oldalt 7 cm. hosszú és $1^1/_4$ cm.-nyire kinyúló szárny van, melybe a fanyél helyeztetett. Szironya levakartatván, helyenként bronzfényű. A másik 14 cm. hosszú, felülről közepéig nyúlik egy 6 cm. hosszú és 3 cm. széles s 1 cm. vastag lap, melynek két oldalát egy-egy 1 cm. széles és 3 cm. hosszú fogantyús szárny a nyél befogadására környezi; s míg felső lapja ennek is tompa, addig a másik a

végén 8 cm. hosszú és 4 cm. szélességre kitáguló félkörű élbe megy át. Külseje vonalakkal ékített. Szironya kékeszöld s így teljes szép példányt képez. Súlya ennek is 400 gr. Innen való még egy 750 gr. nehéz *vörös rézből* öntött *csákány*, mely 17 cm. hosszú, közepén öt cm. széles és 3 cm. vastag s rajta egy 3 cm. átméretű nyéllyuk vonul át; egyik ága 4½ cm. szélességű vízszintes élben végződik, míg a másik 3½ cm. széles és függélyes. Az ép példány helyenként zöldszironyos.

Buda tájáról kerültek gyűjteményembe különböző bronztárgyak:

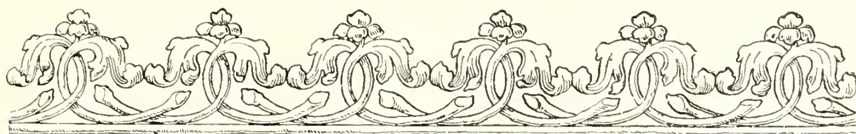
Egy *szárnyas bronzvéső*, melynek diszes karcsú alakja kiváló; hossza 16 cm., egyik foka 4½ cm. hosszú és 2—2½ cm. széles s 1 cm. vastagságú; a nyél befogadására való szárnyas ürege 4½ cm. és 2 cm. széles és alul zárt s a véső alsó része 4½ cm.-nyire kitágult éles lapban végződik. Színe sötétzöldes patinájú; súlya 375 gr. Egy *bronzbuzogány* is innen való; ez 6 cm. széles és 3 cm. magas négyzetű tömböt képez, melyen négy nagyobb és nyolcz kisebb gúlaalakú bütykök kiállanak; közepén a nyél lyuka 1½ cm. átméretű. Színe zöld patinás. Súlya 175 gr.

Lehóczky Tivadar.



½ n.

Aranyfülönfüggő és aranycsüngő, előbbi állítólag Erdélyből való; a düsseldorfi múzeumban.
Rajzát Frauenberger igazgatónak köszönjük.



IRODALOM.

Dr. SZENDREI JÁNOS: *A magyar viselet történeti fejlődése.* 174 szövegközti képpel és hat táblával. A Magyar Tudományos Akadémia régészeti bizottsága megbizásából írta. — Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1905. Ára 12 korona.

Alig néhány éve, hogy Nemes Mihálynak és Nagy Gézának a magyar viseletek történetéről szóló alapvető nagy munkája megjelent. Most e terjedelmes kötet szerzője teszi közzé sok évi tanulmányainak, gyűjtéseinek eredményét. Örvendetes jele ez annak az érdeklődésnek, a mely a magyar viselettörténeti kutatás terén az utóbbi években számos specialis kisebb dolgozatot is létrehozott.

Kettős, gyakorlati és tudományos czél szolgálatát tűzte maga elé a Nemes-Nagy-féle mű. A mélyreható és széleskörű fejtegetéseken, a teljes hitelességű, gazdag graphikus anyagon kívül reconstructiókat is találunk benne, a melyek a történelmünk egyes századainak megfelelő viseleteket tüntetik föl. A tudományos kritika nem egyszer rámutatott a reconstruált viseletek némelyikének önkényes voltára, sokszor feledve azt, hogy a gyakorlati használhatóság igényét nem lehetett minden esetben a teljes történeti hitelesség követelményeivel összeegyeztetni, Igy is tagadhatatlan, hogy az utolsó évek művészi produkcióján — csak szobraink hosszú sorára és az iskolai fali képekre emlékeztetünk — meglátszik azoknak a viseletképeknek a jótékony hatása, viszont igaz az is, hogy a tudományos kutatás haladásával lehetséges lesz a művészeknek szánt mintákat részben megváltoztatni, helyesbíteni.

A fönmaradt hiteles emlékek összegyűjtése, kritikai ismertetése és közlése, a mit Szendrei viselettörténeti tanulmányaink első föladatának ismer el, bizonyára az az út, a melyen haladva a legbővebb, legbiztosabb eredményeket érhetjük el, csakhogy az is igaz, hogy ez az út jórészt már ismert területeken vezet keresztül. Nemzeti történetünk kezdetét és első századait illetőleg, a melyek viselettörténete még annyi megoldatlan kérdést vet föl, alig van arra kilátás, hogy a már ismert anyagot lényegesen gyarapítani lehessen, az újabb korra nézve pedig a magyar viselet fejlődésének a története a már közzétett emlékek alapján eléggé világos, úgy hogy e tekintetben már csak egyes részletekre nézve várhatunk bővebb fölvilágosítást. A további kutatás módja e szerint önkényt meg van állapítva. A régibb és újabb középkori viselet ismeretét már csak mélyreható tanulmányok segítségével lehet biztosabb alapokra fektetni, míg az anyaggyűjtés, emlékek közzététele főleg az utóbbi századokra vonatkozhatik.

Azért Szendrei könyve, a mely javarészt anyaggyűjtemény, kiadatlan em-

lékek sorozata, időrendben csoportosítva, nem is adhatja elénk a magyar viselet egész fejlődésének történetét. E tekintetben nem is felel meg czímének egészen. Összefüggő történeti fejtegetésekkel csak a bevezető részben találkozunk és itt is inkább egyes speciális kérdések tárgyalásával. Azt az ismeretes tételt, hogy az eredeti magyar viselet némely jellemző formája a Keleten sokáig fönmaradt, néhány érdekes adat és középkori perzsa codexből vett kép illustrálja. A szerző röviden foglalkozik a nyugati képes kéziratok idevágó ábrázolásaival is. Ezen a téren csakugyan még bő alkalom nyilik a leghálásabb kutatásokra. Óvakodnunk kell ugyan attól, hogy például XIII., XIV. századbeli franczia codexek keleti tárgyú ábrázolásait teljesen hiteles kútforrások gyanánt fogadjuk el, de e képek reánk nézve épen azért rendkivül becsesek, mert az imitatorok sokat merítettek az egykorú magyar — érzésök szerint nem nyugati, hanem keleti — viseletből. Ez különben még később, a XV., XVI. században is előfordul, főleg bibliai jelenetek ábrázolásánál, olyankor, mikor a művészek nem elégszenek meg phantastikus keleti jelmezek koholásával.

Szendrei újabb becses adatokat közöl a magyar és lengyel-orosz viselet hasonlóságáról, majd régi pecséteink királyi ábrázolásainak kritikáját adja. Érdekesen fejtegeti a magyar papi viselet kérdését és számos új adattal járul hozzá az újkori férfi és női viselet behatóbb ismeretéhez. Találó megfigyelései közül egyet-kettőt idézünk. «A magyar viselet századokon át a mai napig való fenmaradásának egyik fő oka volt az, hogy a becsesebb, drágább öltönydarabok, — nem is említve a gyakran több százados családi ékszereket — apáról fiúra, anyáról leányra öröklődtek s így ugyanazon formákat, ugyanazon divatot folyton felszinen tartották.» (22. l.). «Összefoglalva a XVI. és XVII. század viseletében észlelt változásokat, látjuk, hogy a török és moszkovita viselet hatása alatt a XVI. században a kaftánszerű hosszú dolmány s a bokáig érő boér-mente a divat, mely a XVII. század elején épen az ellenkezőjére, a kurta, s itt-ott már csákóra vágott dolmányra s a panyókára vetett kurta mentére változik által. A hadi viseletben a XVI. században még meg van a könnyű rohamsisak és a sodronypánczéling, de eltűnnek a középkori teljes vértezetek, s a XVII. században a török lovasság mintájára a főszerepet a huszárság foglalja el, kerek tollforgós kis nemezkalpagjával, lobogós kópjájával, kaczagányával, szablyájával és tárcsapaizsával. A női viseletben a XVI. században a spanyol kis gallérszerű köntös, s a nyak körül a malomkőforma nagy kerek csipkegallér kezdi kivetkőztetni azt magyar jellegéből. De a XVII. században legyőzi azt a magyar subicza, az ingvállas vállfűző, a fehér csipkekötény s a fejen a gyöngyös süveg és végül a párta- és násfaviselet. Ez utóbbi úgy is viselve, mint nyakba függő ékszer és mint hajnyomtató fejdísz.» (23. l.).

Szendrei művének fő része 512 emlék leírását, és többnyire reproductióját is adja. A jelen ismertetésben már kifejtett oknál fogva a sorozat csak a XIII. századdal kezdődik és a XIII.—XV. század is még csak kevés emlékkel van képviselve. A XIII. századból csak László somogyi ispán lovasképét kapjuk 1236-i pecsétjéről és Opoj bánét 1239-ből. A XIV. századból István erdélyi herczeg képét találjuk. 1351-i lovaspecsétjéről, továbbá Szent György

lovag képét a mártonhelyi falfestményről. Középkori falfestményeinkről bizonyára még gazdag viselettörténeti anyagot lehetne meríteni, ez azonban csak akkor lesz lehetséges, ha azoknak a Műemlékek Országos Bizottsága által előkészített nagy publicatiója megjelenik. E helyen csak azt említem meg, hogy legújabban a szepesmegyei Vitfalu templomában egy viselettörténeti szempontból is rendkivül érdekes falfestménysorozatot fedeztek föl, a mely Szent László legendáját ábrázolja és a XIV. század végéről vagy a XV. század elejéről való.

A XV. századbeli emlékek sorát a sztrigy-szentgyörgyi templomban levő, 1409-ből keltezett falfestmény nyitja meg, a mely 1743-ban megújíttatott. A közölt reproductió bizony arról tanúskodik, hogy eredeti jellege nagyrészt és éppen a viseletekben elmosódott. Az e századbeli emlékek sorában a legérdekesebb az a történelmi arczképcsarnokban levő festmény, a mely Mátyás király követségének III. Vasziljevics Iván moszkvai orosz nagyfejedelem előtt 1488-ban való megjelenését ábrázolja és nyilván csak kevéssel utóbb készült. A pompás szines reproductiót részletes leírás magyarázza. A XV. századra vonatkozó anyagot még hosszú sorozattal lehetett volna gyarapítani. Hálára kötelezett volna a szerző kivált akkor, ha a kellő hűséggel még nem publicált alakos sírkövek legjellemzőbb példányait fölvette volna. Bő anyagot nyújtanak a falfestmények is. Legalább említést érdemelt volna a gogányváraljai mennyezet néhány, viselettörténeti szempontból még nem méltatott alakja is.

Gazdagabb már a XVI. századra vonatkozó anyag. Itt már rézmetszetekkel, rézkarczokkal is találkozunk, tehát a sokszorosító művészet olyan termékeivel, a melyek az utolsó századokra nézve mindenféle tekintetben olyan sok fölvilágosítást nyújtanak. A szerző által összeállított sorozat művészet- és művelődéstörténeti szempontból is érdekes. Természetesen még gazdagabb a XVII. század csoportja. Szines másolatban kapjuk meg a Zmesskál-féle berzeviczei epitaphium egy részét (1600-ból), diszes ruhájú alakokkal. A külföldi rézmetszők ez időben már nagy kedvteléssel, egész sorozatokban örökítik meg a magyarországi események szinhelyeit és szereplőit. A legnagyobb művészi egyéniség közöttük Stefano della Bella, Callot követője, a kinek rézkarczai igen finomak, festőiek. Ez esetben azt is kimondhatjuk, hogy az egykorú képes ábrázolások megbízhatósága nem áll mindig egyenes arányban azok művészi tökéletességével. Stefano della Bella rézkarczai is sokszor erősen idegenszerűek (l. például a 65. szám alatt reproducált lovasvitézt), phantastikusok és maga a rézkarcz technikája sem alkalmas az apró részletek hű ábrázolására. Ezzel szemben igazán elsőrendű viselettörténeti forrás a Nemzeti Múzeum könyvtárában levő képeskönyv, a mely 59, mindenféle társadalmi állású egyént mutat be szines képekben, aprólékosan, magasabb művészi sajátságok nélkül. A kor viseletképei között természetesen a huszárok és kuruczok játszák a legfőbb szerepet. Végignézve a Szendrei által nagy szorgalommal összegyűjtött anyagon, megcsudáljuk az idevágó ábrázolások — nagyrészt metszetek és rézkarczok — rendkivüli változatosságát. Hasonló jellegűek a XVIII. századra vonatkozó képek is. Menzel Adolf vízfestményei azonban, bár a legnagyobb gonddal készült reconstructiók, igazság szerint nem tartoznak az egykorú emlékek soro-

zatába. Néhány XIX. századbeli huszárkép fejezi be az egész gyűjteményt. Hasznos és hálás dolog lett volna legalább egy szines képen különböző Mária Terézia korabeli, a franczia háború korából, vagy a szabadságharczot megelőző korból való huszárezredek egyenruháit összeállítani. E tekintetben bőségesen lehetett volna a párisi világkiállítás huszártermének anyagából meríteni.

Szendrei könyve távolról sem oldotta meg azokat a kérdéseket, a melyek a magyar viselet történetéhez fűződnek. Inkább úgy tűnik föl, mint kiegészítése, járuléka Nagy Géza művének. Míg Nagy a viseletünk legrégibb multjára vonatkozó, elsőrangú tudományos jelentőségű kérdésekkel foglalkozik legszivesebben és csak rövidebben tárgyalja az újkor századait, a melyek viselettörténete a fönmaradt emlékek nagy számánál fogva mélyebb problemákat nem rejt magában, Szendrei lehető nagy számmal egyesíti a XVI—XVIII. század emlékeit. Vállalkozása elismerésre méltó, mert tökéletes reproductiókkal helyettesítette a régibb, gyakran épen nem megbizható rajzokat, azonkivül olyan új anyagot gyűjtött össze, a melyből a magyar viselet történetírója kénye-kedve szerint válogathat majd. De — ismételjük — a magyar viselet történeti fejlődésének a titkairól nem lebbentette föl a fátylat.

A gyönyörűen illusztrált kötetet bizonyára nagy haszonnal forgatják majd művészeink is. *Éber László.*

SZILÁGY VÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA. Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából irta dr. Petri Mór. Kiadja Szilágy vármegye közönsége. A kiváló gonddal és tudással megszerkesztett munka hat vaskos kötetből áll. Az I. kötet Kraszna- és Közép-Szolnok vármegyéknek, tulajdonképpen pedig az úgynevezett Partiumnak általános történetét tartalmazza. A II. kötet a várak és Zilah városának részletes történetét adja elő. A III. és IV. kötet a vármegyében létezett és létező helységek részletes történetét, vagyis minden egyes városnak, falúnak a monographiáját foglalja magában. Az V. kötet a családok részletes történetét kezdi meg, mely a VI-ik, utolsó, kötetben nyer befejezést.

Ez alkalommal közelebbről a régészeti műemlékek és leletek érdekelnek bennünket. Itt előre bocsátjuk, hogy Szilágymegye a régi Kraszna- és Közép-Szolnokmegyékből, valamint Kolozs- és Dobokamegyék néhány községéből 1876-ban keletkezett. Nevét pedig mai területének ősi elnevezése után nyerte.

. Hogy mily népek laktak a Szilágyságban? ez az — irja Petri Mór — a mi felkelti érdeklődésünket. Ennek bebizonyítására felsorolja mind ama régészeti leleteket, mely a Szilágy vidékén a legkülönbözőbb helyekről napvilágra kerültek. Kezdi a Szilágyság őskorával, és az I. kötet 3. fejezete alatt a 28-ik laptól az 57-ik lapig tárgyalja a honfoglalás előtti korból származó legnevezetesebb emlékeinket.

A Szilágyság őskoráról részletes közlések vannak az I. kötet 28. és következő lapjain. *A kőkorszaki* lelőhelyek közül felemlíti: Zilahot, Szilágycsehet, Szeért, Szilágysomlyót, Tasnádot, Bagost, Ballát, Sámsont, Bürgezdet és Somlyóujlakot. *Rézkoriak:* Kraszna-Mihályfalva, Somlyóujlak, Magyarkeczel, Romlott, Farkasmező. *Bronzkoriak:* Ákos, Kraszna, Magyarcsahol, Mocsolya, Mojgrád,

Oláh-Horvát, Oláhkeczel, Ördögkút, Somály, Érkörös, Hadad, Lele, Náprád Oláhnádasd, Sámson, Érkávás, Magyar-Nagygoroszló, Szilágysomlyó, Kisderzsida.

Őstelepek voltak: Tasnádon, hol lakásokat találtak, Érkáváson pedig a bronzkori népeknek öntőműhelyük volt, Mojgrádon Gooss hamvas sirokat kutatott át. Hogy Szilágysomlyón szintén lakott az ősember, bizonyítja a számtalan lelet. A kisderzsidai Balotadomb is őskori népeinknek tanyája volt.

A halmokról a 35., azután a 493. és következő lapjain találunk említést. A 493—497. lapokon egész tanulmány van a halmokról. A szilágy-nagyfalusi tumulusok alatt talán metanasta jazygok aluszszák örök álmukat. A peéri, érhat. vani, tasnádszántói, érgirolti, etepusztai halmokat pedig ősmagyarkori (pogány-) síroknak tartja (miért?). Az ősmagyar vallásnak emléknyomait Szilágysomlyó, Nagymon, Nagymonújfalú, Vérvölgy vidékén kutathatjuk.

Az ősi sánczok a 66., 342. (3. számú jegyzet) és 754. lapokon vannak megjelölve. Nagyderzsida és Felsőszopor között találjuk a «Csörsz-ár»-kot; az érszodorói védőárokról pedig a hagyomány azt tartja, hogy a török területet elválasztotta a fejedelmekétől.

Mojgrádról a 41. s következő lapok beszélnek. A dákok emez erőssége valószinűleg királyi vár volt. A római Porolissumban helyezték el a XIII-ik legiót (gemina), utána pedig az V. legio (macedonica) tartózkodott három nagyobb csapattal (ala, cohors). Rómaiak laktak még: Vármezőn, Magyaregregy (Largiana), Romlott (Certia), Tiho, Bréd, Nyirsid. A tihói porondkő fogadmányi oltár feliratát Torma K. következőleg olvassa: «Silvano Domestico Tavius (vagy Titus Avius) faciendum curavit.» Romlotton egy római sírkövet ástak ki, mely a IX. ú. n. «téli» legióból való százados-é volt.

A bronzleletek tárgyalásánál Petri Mór irodalmi adatok alapján a mojgrádi leletből való ezüst fibulát, ezüst lánczot és Márkaszéken lelt kigyófejű ezüst torquest és ezüst csészét jóhiszeműleg a bronzkorba sorozza. Ismereteink jelen állásánál az ezüst a vaskornak egyik jellegzetes féme. Bronzkori leleteknél sem ezüst, sem pénz, sem felirat nem fordul elő. Minthogy Erdélyben erős keltaság volt, s azt a népnevek után, melyeket Ptolemæus fentartott — tekintettel a szórványosan napvilágot látott kelta leletekre — Hampel nem csudálja, ha a Szilágyságban is jelentkeznek emlékeik. A nagyfalúsi sírhalmok alatt, Torma Károly szerint, metanasta jazygek aluszszák örök álmaikat. Nagyobb tanyáik tehát itt és a szilágysomlyói Magura hegyen kereshetők. Tényleg a letünő IV. század vége felé «a húnok vezérlete alatt egyesült különböző sarmata és turáni nép az ország keleti részét ellepte.»* De ama körülmény igazolására, hogy a jazygek Szilágysomlyón laktak, a hatvanas években lelt magurai ásatag tárgyak nem alkalmasak, mert, miként néhai Finály Henrik kolozsvári múzeumi őr magát kifejezte: apró, semmitmondó töredékek, és éppen nem ősrégiek.** Helyes azonban szerzőnek Jaáz községünkre vonatkozó amaz itélete, hogy e név nem a kóborló jazygektől maradt reánk, hanem orosz eredetű (III. kötet, 590. l.). Különben közli Szilágy-Nagyfalú térképét a sír-

* Hampel József: A régibb középkor emlékei Magyarhonban 2. l.

** Arch. Ért. 1896. 60. l.

halmokkal, a sírhalmokban talált bronzcsat-, edénytöredékek- és egy veder vasfogójának a rajzát, nemkülönben szemléltetésképpen feltüntet még jazyg harczosokat és jazyg lovasokat is két képben. Magyarország legértékesebb népvándorláskori kincséről szólva, bemutatja a szilágysomlyói első leletből a következő tárgyak képeit: arany díszláncz a rajta lecsüngő gazdasági eszközökkel, ipari szerszámokkal, hadi jellel, arany karperecz vége, aranygyűrű, aranykarika, aranybulla, arany övrészlet, Constantius junior, Valens, háromféle és Gratianus egy arany medaillonja, a második lelet illustratiói: hét különböző aranyfibula, két aranycsésze, egy arany kargyűrű, és utóbbi rajzon belül látható még egy kutyafej, mely talán kéz- vagy nyakperecznek a vége. E két leletről megjegyzi szerző, hogy egykorúak s tulajdonosaikat vizigótoknak (?) lehet tartani. Hogy a Szilágyságban a hontoglaló magyarok előtt avarok is laktak, azt Szikszai után a dunántúli megyék és Szilágymegye helyneveinek összehasonlításából, mint: Somlyó, Badacson, Gyümölcsénes. Nádasd, Szilágy, Csány, Lele, Szilvágy. Hadad-Győrtelek és Somlyó-Győrtelek — következteti. Bizonyítékul továbbá felhozza még, hogy Zilah az avar nép nyelvén fegyvert jelent, köralakú erődítményeiket pedig gyűrűknek mondották. Szerinte Győr nevű helyeink is innét eredtek; másrészről az avargyűrűk nyomait Somlyó-Győrtelek és Hadad-Győrtelek vidékén véli feltalálhatni.

A műemlékekről Bunyitay adatai kibővítve és helyesbítve fordulnak elő. Az I. kötet 581—591. lapjain polemia van Bunyitayval a meszesi monostorról, illetve egész önálló tanulmány e monostorról. Az ákosi, somlyóújlaki egyházakról is vannak új adatok. A kusalyi kolostor és egyházról irottak sok tekintetben bővítik, módosítják Bunyitay felfogását, mert a Monographiában a kusalyi kolostor alapító levele is be van mutatva. A többi műemlékről is sok az új adat.

Az egyes templomok régi egyházi szerei mindenütt fel vannak sorolva a III. és IV. kötetben az egyes községek történetébe ékelt egyházak történetében. Pl. a III. kötet 673. lapján a kémeri ref. egyház érdekes szent edényei. De mindenütt a községek történetében szent edényekről, régi harangokról, stb., a hol csak valami említésre méltó akadt, bő feljegyzések találhatók. Régi kendőkről, pl. a IV. kötet 312. lapján van szó. Szilágycsehben és Menyőben a renaissance emlékeiről lásd I. kötet 614. lapját.

Szilágy vármegye nevezetesebb középkori műemlékeiről a következő felvételek nyujtanak általános tájékoztatást. A szilágysomlyói róm. kath. gót- és idővel barokk-stilben kiépült egyház. Szóhagyomány szerint az ákosi templomot 1300—1400. (?) években építették; stilje a románkorba helyezi. Hogy mikor épült a all a románstilű somlyó-újlaki templom, azt nem tudjuk. Általában azt tartják, hogy az Árpád-házi királyok idejéből való. A kusalyi templomot a késői gót-stil jellegzi, egykor szép vésések ékesítették. Két tornya közül, melyek a szentély felől állottak, jelenleg csak egy van meg. «Mint korai csúcsíves emlék a zilahi egyház (most lebontották, s csak a tornya áll fenn) áll első helyen, melyhez hasonló a krasznai;* ez azonban a zilahinál egy század-

* Legközelebb ezt is lebontják, minthogy térszűke miatt a templom a híveket be nem fogadhatja.

dal későbbi, s rajta a csúcsíves építészet a maga teljes szép kifejlődését mutatja. A zilahi egyháznál különösen érdekes az a szőlővenyige-dísz, a mely a déli oldal berostélyozott ablakát köríti. A krasznainál pedig a torony fedele alatt a falakon is túl terjeszkedő gyilkos folyosó. A hadadi egyház a krasznai hatása alatt épült, de sokkal díszesebb. Ablakainak csúcsíves díszművei, kőbéletű diadalíve figyelmet érdemelnek. Az ardói egyház a «Hunyadiak» fényes korának alkotása. A nagyfalúsi egyház szentélye késői gót-háló boltozatának zárókövei ragadják meg a figyelmet, az ablakok is szépek; az alattuk levő kis párkány gót elemeket mutat ma is. Az egész vidéket uralja a tasnádi egyház, mely a nagyfalúsira emlékeztet. A tasnádinak főnevezetessége szentélye, hol a boltozat gyámkövei pajzsainak egyikén 1476. szám áll. A czímeres pajzs a jobb oldalán levő két polyával mása a budavári Nagy-Boldogasszony egyház tornya ablakában állt paizsnak.*

Egyházakról, monostorokról lévén szó: Bunyitay Vincze a meszesi apátságot a kőödi romokban, míg Petri Mór ott az aranyosi vár romjait véli feltalálni. Szilágyi Ferencz és Szikszai Lajos kutatásai alapján Petri Mór nevezett apátság helyéűl a Brád és Vártelek közötti tájt jelöli. Állításának támogatására felhozza, hogy a «porta Meszesina», mely Erdélyből Magyarországba a kereskedelemnek és hadaknak országútja, Zilahtól keletre, fél mérföld távolságra esik. Másrészről III. István király a szent Margit monostornak, melyet Álmos herczeg a Meszes kapújához alapított, két ízben ú. m.: 1163-ban és 1165-ben kősót adományoz, míg IV. Béla neje, Anna, a Zilah városától járó jövedelemnek ötödrészét adta oda. Utóbbi javadalmazást 1281-ben Erzsébet királyné is helybenhagyja. «Hogy pedig a királynék — írja Petri — említett vámadománya nem a Szilágyságot, az egész vidéket vagy vármegyét illette, mint ezt Bunyitay mondja, azt állítván, hogy ama régi «Ziloc» mai kiejtéssel Szilágy vagy Szilágyság: e mellett a Zilah (Ziloc) névnek a Szilágy mellett való külön élete s eltérő származása bizonyít.** A «monasterii Almi ducis in honorem S. Margarathæ in Meches constructi» helyét tehát Zilah közelében kell keresnünk.

Egyes egyházak felszereléséről, emlékeiről is szól egyet-mást a szerző

Említésre méltók: Aranyos vár romjai Kőöd mellett, Hadad várának kapútornya a XVI. században, a Báthori várkert és vára Szilágysomlyón, Valkó várának romjai. A czímerek, díszművek és tárgyak közül nevezetesebbek a: Széchi-czímer 1625-ből, Báthori Zsigmond czímere (az aranygyapjasrend 1615-iki albumában), a Drágfi-czímer, a Rátothi-Gyulaffy család eredeti czímere, a nagyfalúsi kolostor két sírkő töredéke, Kemény János dísznyerge és díszbuzogánya a XVII. századból, Báthori István díszbuzogánya, kurucz (keresztes) zászlótartó képe Dózsa kereszteseiről való egykorú újságlapról. A goroszlói 62 zászló közül 12-nek mutatja be szerző a rajzát. E zászlókat Mihály vajda küldötte a goroszlói táborból, diadalma jeléül, 1601 aug. 4-én Prágába a császárnak, hol azokat Puchner György, a szász választó-fejedelem egyik mérnökkari tisztje lefestette.

* Dr. Petri Mór: Szilágy vármegye monographiája 603—4. l.
** Id. mű. 583. l.

A számos illustratión kívül a kötetekben még értékes régi oklevelek hasonmásai is találhatók. Említést érdemel továbbá a IV-ik kötetben Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék térképe a Hunyadyak korában, melyet az író útmutatása után készítettek.

Az előttünk fekvő monographiából, mely szerzőnek tíz évi fáradságos és lelkiismeretes munkájának a gyümölcse — kitetszik, hogy dr. Petri Mór nagy munkát végzett. Előszavában írja: «egy nagy tartozást véle leróni születésem földjének ..... és azon tudattal teszem le tollamat, hogy egész lelkemmel, legteljesebb tudásommal, szeretettel dolgoztam rajta s szolgálatot tettem az én szeretett vármegyémnek.» Hogy mind a mellett csak harmincz lapot szánhatott a szilágyvármegyei régészet méltatására, ennek egyik oka, hogy a vaskos kötetek daczára, melyek mindegyike 800 oldalnál többet számlál, az anyag bőségénél fogva nagyobb tért nem nyithatott. De másrészről mindenütt utal az irodalomra, hol a buvárkodó régész tanulmányait kiegészítheti. Irálya mindenütt szép, világos és magyaros. Fenkölt, nemes szellemének szintén ad kifejezt, hol a multak magasztos emlékei érintik lelkületét. Értékét még becsebbé teszi ama sok sikerült kép, mely a könyvet diszíti. Külső kiállítása is csinos. *Fetzer János Ferencz.*

WOSINSKY MÓR: Az őskor mészbetétes diszítésű agyagművessége. Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1904. (166 l. szöveg és CL tábla.)

Olyan ember munkájával állunk szemben, ki ásóval a kezében éles szemmel figyelte meg évtizedeken át a régi időknek a föld méhébe rejtett emlékeit, hogy e néma tanúkat megszólaltatván, elénkbe varázsolja a rég letünt korok összes viszonyait és állapotait; ki nem érte be az önmaga napfényre hozta eredménynyel, hanem a ki útra kelt és nyakába vevén Európa összes nevezetesebb városait, az ezekben összehalmozott ősi anyagot szemügyre vette, hogy az itt szerzett tapasztalatokkal biztos alapot teremtsen magának további működése számára. Mert hogyan is voltunk ez előtt egy negyed századdal az ősidők tanulmányozásával? Valóban tanácstalanul állottunk és idegenbe kellett fordulnunk szerény kis mécsesünkkel, hogy azt vékonyka lángra gyújtván, ennek remegő fényével belevilágítsunk a régi korok sűrű, sötét homályába. Idegen mankókon indultunk el és vajmi gyakran csalóka lidércz miatt fárasztó, csüggesztő, nagy kerülőket tettünk, hogy majdnem kétségbe esve térjünk vissza, arra a pontra, honnan nagy reménynyel és teli várakozással neki vágtunk az imbolygó fénynek. Wosinsky is azok között volt, kik e mankókat elégették és az idegen szemüveget letevék. Természetes, hogy egyszerre nem indult el a gárdista biztos lépésével, itt-ott meg is hibbant a lába, de elvégre fölvergődött az önállóság szabad kitekintéssel szolgáló magaslatára.

Ez önállóság kiváló terméke a fenti czimű munka. Mindenekelőtt kíméletesen bár, de alaposan végez a német régészeknek a neolith-korú keramikára vonatkozó osztályozásával. Annak idején Klopffleisch nem is álmodta, milyen üszköt dobott ő honfitársai közé, mikor először javasolta a «zsinór» és «szallag»-keramika-féle elnevezések használatát az edények beosztása körül.

Csakhamar akadtak, kiknek kevés volt az egyszerű «szallag» elnevezés és hamarédon megkülönböztették a «Winkel»- és «Bogen»-band diszítő motivumot és mindezek alapján megpróbálkoztak a neolith-idő alkorszakokra való megkülönböztetésével. Egyik szerint a zsinór-, másik szerint a szallag-keramikát illeti meg korra nézve az elsőség és ebből indult meg a nagy tollharcz a neolithikusok között, mely még ma sem érte végét. Igen helyesen jegyzi meg Wosinsky e tekintetben, hogy érthetően osztályozni csak a technika, vagy csak a diszítő motivumok szerint lehet; de ha e kettőt szembe állítjuk, csak zavart okozunk, melyben senki sem ismeri ki magát. Azért azt javasolja, hogy a kőkori keramikát az edénydiszítés technikája alapján osztályozzuk, mely tehát ennek alapján: 1-ször plasztikus, 2-szor mélyített és 3-szor festett keramikára oszlik. Hogy e három diszítési mód minő sorrendben következik egymásután, azt minden országban a leletek állapítják meg.

Valószinűnek látszik, hogy a technikai nehézségek lebírása az agyagművesség fokozatos fejlődéséhez van kötve, e szerint a plasztikus meg mélyített diszítés megelőzi a festett keramikát. A festés két módon történhetik. Színek és betétek alkalmazásával, melyik ezek közül a régibb. Much M. szerint a mészbetét, Wosinsky szerint nálunk Magyarországon a színes festés, e végből hivatkozik a lengyeli telepre, hol a kőkori temetőben bőven fordultak elő a festett edények, de mészbetétes soha sem, míg a bronzkori temetőben sűrűen találta ez utóbbiakat. A lengyeli telepen a kőkori halottakhoz a spirális motivumokban kifejezett festett diszítés annak őshazájából, Kis-Ázsia s a görög szigetcsoportokon át még a kőkorban érkezett; a kizárólagosan csak mértani motivumokból álló mészbetétes diszítés pedig északnyugati irányból a bronzkor végső szakából ért ugyanezen telepre.

Azután a mélyített diszítésű keramikát három alosztályra: 1-ször zsinórbenyomásos, 2-szor incrustatio nélküli karczolatosra és 3-szor szorosan vett mészbetétesre beosztván, ez utóbbit a lehető legbehatóbban tárgyalja. Wosinsky közbenjárása folytán dr. Wartha Vincze által tett analysekből kitünt, hogy a fehér betét nem más, mint *égetett csonthamu*. Ezen kérdés tehát magyar tudós révén alapos megoldást nyert.

A mészbetétes edények rendeltetését illetőleg arra a következtetésre jut, hogy ezek nem mindennapi közhasználatra, hanem azok számára készültek, kiket az ősök fokozottabb szeretettel halmoztak el, s ezek kedves halottaik és gyermekeik valának.

Ezek után áttér művének legfontosabb és legbecsesebb részére, a magyarországi mészbetétes edények lelőhelyeinek tüzetes ismertetésére. Öt typust különböztet meg: 1-ször az erdélyi, 2-szor a boszniai és horvát-szlavon, 3-szor a Dunántúl felső részének és 4-szer a Dunántúl alsó felének typusát, végre 5-ször az aldunai typust.

Fontos az a tény, hogy egész Felső-Magyarországon nem volt a mészbetétes diszítés elterjedve. Mi lehetett az oka?

Az erdélyi, boszniai és horvát-szlavon typus a kőkor végső szakába, a többi a *hosszú* bronzkor második felére esnek.

Művének II. részében a külföld mészbetétes diszítésű agyagművességéről

szól. Pontos áttekintést nyujt az agyagtechnika e különleges ágának elterjedéséről, nagyban emeli értékét e résznek az a körülmény, hogy számos illustratióval könnyíti meg a tanulmányozást.

A mű végén megismertet még a vörös szinű, a gyanta és az érczberakásos diszítéssel.

Áttérve most a végkövetkeztetésekre, azt látjuk, hogy a Földközi-tenger partvidéke körül terjedt el e diszítési technika, még pedig a *kőkorban.* Egyptomot véve föl kiinduló pontúl, innen Cyprus és Kréta meg a többi szigetekre került, körülbelül a Kr. e. harmadik évezredben. Innen eddigelé három útat mutatnak ki északra való terjedésének: Románián keresztül Erdélybe a Duna-Tisza közig; Bosznián és Horvát-Szlavonországon keresztül az osztrák czölöpfalvakba és végre Spanyolország déli csúcsától föl Angliáig, hol a bronzkor végéig tartotta fenn magát. Ugyanekkor a Duna völgyének mentén DK-ről ÉNy-ra és Ny-ra egészen a Rajna vidékéig egy másik kőkori kulturáramlat hatolt előre, mely a mészbetétes diszítést nem gyakorolta, hanem edényeit vagy festette, vagy csak karczolta, még pedig nem geometriai mintákkal, hanem indákkal, spirálisokkal és mæanderekkel.

Ily módon magyarázza Wosinsky e két jellegzetes keramika találkozását és elegyedését Közép-Németországban és talán ezáltal véget vet annak a mérges vitának, mely maig is foly a német régészek közt.

Végre szól a mészbetétes edények terjeszkedésének ellenkező irányáról t. i. a délfelé való terjedésről a bronzkor kezdetén. Egyrészt a Rajna felől a Duna mentén Romániáig, másrészt az Elbe, Saale és Odera mentén Szász-Csehországba és Sziléziába hatol. Ezen utóbbi terjedési irány hagyta a legtöbb emléket hátra Magyarországon s a temérdek sok lelőhely mind a bronzkor *fejlett* szakából (még pedig urnatemetőkből) való.

A mint a fölsoroltakból látható, szerző nagy munkát végzett, mikor a gölöncsér mesterség ez ágát megismertette velünk és habár egyik-másik irányban nem értek egyet a szerzővel, így pl. nem a DK-ről É-ra való haladással nem, valamint a forditott irányú terjedéssel sem; mert annak a délkeleti kulturcentrumos elméletnek igen gyönge és mégis szörnyű gyors a lába, másfelől az É-ról D-re való hatolás theoriájába hatalmas szöget ver bele hazánk egész északi felföldje, mégis nagy nyereségnek tekintem e munkát nemcsak a hazai, hanem a külföldi szakemberek számára is, mert lelkiismeretesen összefoglalja az egész anyagot és világosan kifejtett nézeteivel nagyban indítja meg a fölvetett kérdések iránti érdeklődést.

Egy-két sajtóhibától, így pl. hogy az I. táblán elmaradt a szövegben hivatolt 7. sz. ábra, könnyen eltekinthet az olvasó. *Bella Lajos.*

FÜHRER FÜR SAMMLER UND LIEBHABER stb. Az 1871-ik évben dr. Græsse által kiadott Guide de l'amateur d'objets d'art et de curiosités czimű munka harmadik kiadása Friedrich Jænnicke átdolgozásában most, jelent meg. A könyv ez úgynevezett Kleinmeisterek művein levő monogrammokat s ismertető bélyegeket foglalja magában s Jænnicke azzal öregbítette a munka érdemét, .hogy a megbízható mesterjegyek számát tetemesen gyarapí-

totta s az egyes fejezetek előtt az illető műiparág rövid történetét is adja. Becses, a mit a niello-, zománcz-, mozaik- és faintoria-technikáról elmond, reámutat mindezeknek ősi eredetére. A mi multunkra azonban csak itt-ott vet ügyet. Fafaragóink közül felemlíti a pozsonyi születésű Messerschmidtet. Lippay Jánosról, az esztergomi érsekről nem szól; de Neuberger Dánielt (1626—1657), a ki valószinüen Lippay mestere volt, említi. Lippay művét a bécsi császári muzeumok őrzik; a tavasz allegoriája ez, viaszból mintázva s rajta: *Geor. Lippay inv :(enit) et fecit.* A gemmavésők között nem sorolja fel a két magyarországi származású Böhmöt, Dánielt és Jánost. Éremvésőink szerinte csak Beheim Bernát, Paolo de Ragusa, a körmöczi Guesz János (1618—1648), Zeggin Pál, Waron Dániel, Beck Fülöp, Boehm Dániel, Fejér (1898), Fürst Móricz, — Pozsonyban született 1782-ben és 1838 óta Philadelphiában él, — Gerl Károly (1889). Óragyártóinkról sem szól, pedig műveik szép sorozatát találhatja a Nemz. Múz.-ban. Ötvöseink közül csak két erdélyi szász, Hann Sebestyén és Harnischter Dániel (1651) találnak előtte kegyelmet s nem ad hírt a franczia udvari ötvössé lett Kürmesser Péterről; városi hitelesítő jeleinket sem említi; felsorolt hitelesítő jelei közül kiemeljük, hogy Verduné szintén a liliom; a szerző valószinüen téved, midőn Hága jeléül a gulyát mondja a strucz helyett; erre mutat legalább a madár csőrében levő patkó. Akár itt, akár a zománcz fejezetében helyet adhatott volna a kassai születésű lőcsei mesternek, Szilassy Jánosnak. A miniatorok közt csupán a szlavoniai származású Giulio Clovióról van szó. A magyar műasztalosságról csak általánosságban beszél. Legbővebb a fegyvergyártók sorozata; de nem látszik tudni a különbséget a *büchsenmeister* (ágyúöntő) és *büchsenmacher* (puskamüves) között s ez utóbbiak között hiába keressük a tescheni puskagyártókat, a kiknek művei, a *tessini* puskák, *tesinkák* nálunk közkedveltségre tettek szert s a *nádor Wesselényinek* ott conventiós puskacsinálója volt, a mint erről Kassa városához intézett, Murányallyán az 1666-ik év utolsó napján kelt levelében szól ekképen: «Miről supplicaljon előttünk Tessénben lakozó, hozzánk köteles puskacsináló *Klosz Kristoph*, ezen includált supplicatiójából bőven megfogja érteni kegyelmetek. Igy értvén azért kegyelmetek a dolgot, egyéb okát, mért köllett a kegyelmetek lakatosinak így megkárosítani nyavalyást s csak in deposito hagyott puskáitul hatalmasul megfosztani, nem látjuk az egy irígységnél. Mivel pedig sem árulta, sem el nem adta azon puskákot, az ott való lakatosoknak ez aránt semmi kárt vagy akadékot nem kivánt tenni; kegyelmeteket kérjük, respectálván azt is, hogy *conventiö szolgánk és puskaművesünk*, azon erővel elvitt puskáit, ha megvannak, fogyatkozás nélkül együl-egyig adassa vissza czéhhel; ha pedig már eladták vagy elidegenitették volna azóta, illendő árát, valamennyire conscientiose böcsülni fogja, térítesse meg.» *Kemény Lajos.*

E. KRAUSE. *Die Werkthätigkeit der Vorzeit.* Berlin, 1905. Különnyomat a Weltall und Menschheit V. kötetéből.

Az elterjedt német ismeretterjesztő vállalat több ízben közölt már oly tanulmányokat, melyek egy vagy más szempontból az őskori ember életnyilvánulásaival foglalkoztak. A jelen tanulmánynak a technika keletkezésével

foglalkozó kötet bevezetéséül kell szolgálni ; ez a feladat és a vállalatban előbb megjelent tanulmányok szűk határt szabnak a szerző elé. Nem nyújthatja teljes képét az őskori ember életének, csupán ipari tevékenységének ismertetését. A kötethez Max von Eyth írt előszót, úgy a szerző, mint az előszó írója síkra szállnak az ellen a fölfogás ellen, mely az életszükségletek által sugalmazott belátást teszi az ember haladásának rugójává ; a nélkül azonban, hogy maguk is mentek lennének ezen elmélet hatásától, mely oly tetszetős is az ősember egyes életjelenségeinek magyarázatára. A szerző szerint is az ész az egyedüli tulajdonság, mely az ősembert a testileg jobban fegyverzett állatvilág fölött úrrá teszi. A belátás teszi tudatosan használt fegyverévé az ösztönszerűleg fölragadott követ s ezért az első ember egyszersmind az első technikus. De a tudatosan használt tárgy még nem eszköz, ha annak megmunkálásához az ember hozzá nem járult, hisz ilyen értelemben az állatoknak is volnának eszközeik, ilyen a gorilla botja, a pávián magtörő köve. A tulajdonképeni eszköz az, melyet az ember maga alkot, hogy általa oly erőt kölcsönözzön kezének, a milyennel az nem bir ; kezdetben ő is csak a természettől alkotott, czéljaira alkalmasnak látszó követ használja, ilyenek azonban nem mindig vannak kéznél, így megtanulja, hogy egyes alkalmatlan részek eltávolításával kevésbbé megfelelőeknek is adhat czélszerű, kézbeillő alakot. Ezek az ú. n. eolithek, melyek csupán a természetadta formák javításával készültek s nem az ember szabta meg alakjukat. Szerző behatón foglalkozik azzal, miként lehet az emberi kéz ezen legelső nyomait megkülönböztetni azoktól az elváltozásoktól, melyeket némelykor hőhatások idézhetnek elő a köveken. Majd áttér a kőnek pattingatás útján való földolgozására s a palæolith-kor eszközeivel ismertet meg. Ezeken már fölismerhető, miként törekedett az ősember különböző czéljainak megfelelő különböző formákat létrehozni. Hogy a neolith kor kiváló fontosságú eszközéhez a nyélre való fejszéhez mint jutott el, azt nem tudjuk, mert hiszen egyáltalán nem ismerjük még az átmenetet a palæolithkorból a neolith korba. Látszólag áthidalhatlan űr választja el ezeket egymástól. Hogy Európa ős népessége maga hozhatta létre — hosszú belátási processus következményeképp — az imént említett kiválóan czélszerű alakot, arra az ú. n. chelles-i fejsze az egyetlen nyom, melyet csupán nyélbefoglaltan lehet a használatban elképzelni. Ettől az alaktól már csak egy kis lépés választja el a neolithkori fejszét. A kő csiszolásának, fúrásának módjaival ismerkedünk meg ezután, majd pedig azzal a szereppel, melyet a fa és csont játszott az őskori ember háztartásában, főleg a halászat és vadászat czéljaira való alkalmazásban. Rövid foglalatját adja itt a szerző annak az anyagnak, melyet behatóbban is feldolgozott, «Vorgeschichtliche Fischereigeräthe» czímű művében. Ebben a művében azonban összehasonlító anyagul oly nagy számú analógiát gyüjtött össze a ma is természeti állapotban élő népek halászeszközeiből, hogy könyve inkább ethnographiai érdekűvé vált. Ezt az összehasonlító módszert különben jelen művében is mindenütt alkalmazza, még legkevésbbé az őskori építkezések ismertetésénél, ezeknek egykori képét inkább a czölöpépítmények és egyéb őskori lakótelepek helyén végzett kutatások eredményéből és a kunyhókat ábrázoló urnák útmutatásai nyomán kisérti meg helyreállítani. A megalithicus

emlékek kérdése már kevésbbé érdekelte, pedig hogy ez a kérdés épen technikai szempontból is sok érdekeset nyújthat, az az összefoglalás is mutatja, melyet a hírneves franczia építészeti író A. Choisy (Histoire de l'architecture I. 1—7.) szentelt ezeknek az emlékeknek.

Általában azt róhatjuk föl hibájául a szerzőnek, hogy míg egyes, őt kiválóan érdeklő kérdéseknek messze menő alapos figyelmet szentelt, más, nem kevésbbé fontos tevékenységi ágak amazoknak rovására meg nem érdemelt mellőzésben részesülnek. Nem az őskor művészi és diszítő tevékenységét értem, melyeket már más helyen méltatott a vállalat, mert még ezeknél is mostohább elbánásban részesült az őskori közlekedés és szállítás kérdése, erről egy-két csinos rajzon kívül alig találunk a tanulmányban valamit.

Az agyagipari művek előállításának ismertetésénél ismét előtérbe nyomulnak a természeti állapotban élő népek életéből vett analógiák, úgyszintén a tűzgerjesztés, táplálkozás és ruházkodással kapcsolatos emberi tevékenység ismertetésénél is. A fémek első föllépéséről s azok használatának elterjedéséről fölállított különböző elméleteket s azok kezdetleges földolgozásmódjainak ismertetése zárja be a tanulmányt, mely nem csupán a nagyközönséget, melynek számára készült, elégítheti ki az őskulturának — egyoldalú megvilágítása mellett is — érdekes bemutatásával, de azoknak is, kik az ember multja iránt komolyan érdeklődnek, hasznos szolgálatot tett az egyes őskori tevékenységi ágakra vonatkozólag eddig végzett kutatások eredményének rövid, szabatos összefoglalásával. *Dr. Márton Lajos.*

Dr. RÉCSEY VIKTOR: *Keresztény templomépítés az ókorban.* A legújabb kutatások nyomán írta —. Tizenkilencz képpel. 8-r. Budapest, a Stephaneum nyomása. A művészettörténetnek az a korszaka, a mely időszámításunk első fél évezredét foglalja magában, legújabban igen fontos szerepet játszik a tudományos irodalomban. Az antik művészet utolsó phasisa és a keresztény művészet kezdete olyan kérdéseket tűznek a kutatók elé, a melyek megoldása csak az emlékek eddig elhanyagolt csoportjainak tekintetbevételével és részben új módszerrel remélhető. Specialis könyvek és a legkülönfélébb folyóiratokban elszórt dolgozatok hosszú sora megfeszitett, szinte türelmetlen tevékenységről tanúskodik. «A késő antik művészet lényegének megértése olyan föladat, a mely tudományunk legfontosabb és legdöntőbb föladatai közé tartozik.»*

Az ó-keresztény építészet körül csoportosul a fölmerült problemák nagy része. Az ó-keresztény építészet mivoltát, eredetét és történeti jelentőségét már hatalmasra növekedett irodalom tárgyalja. Ez irodalom eredményeit «a legújabb kutatások nyomán» összefoglaló módon ismertetni, bizonyára érdemes és épen nem könnyű vállalkozás. Ilyet igér a szerző könyvének czíme.

A könyv fölületes átlapozásakor a szöveg alatti jegyzetek, idézetek, czímek nagy tömegéből azt következtethetjük, hogy szerzője nagyon tágkörű irodalmi ismeretekkel rendelkezik. Előszavának első mondatában a szerző kijelenti ugyan, hogy a «kényes bazilika-kérdést» teljesen mellőzi, de ugyancsak az elő-

* *Schmarsow*, Grundbegriffe der Kunstwissenschaft, Leipzig-Berlin, 1905, IV. l.

szóban röviden ismerteti azokat a véleményeket, a melyek e kérdés körül fölmerültek. Igaz, hogy Dehio és Bezold ismeretes művének idézésekor az antik ház atriumáról és peristyliumáról mint teremről (!) szól, de ez tollhiba is lehet. Igaz, hogy Strzygowskiról csak általánosságban emliti meg, hogy «az ő éles ítéletével szintén szigorú megkülönböztetéseket tesz a kérdés tisztázására nézve», de hiszen a könyv folyamán Strzygowskit még többször is idézi.

Midőn Récsey művét először átlapoztam, föltűnt, hogy a sok idézet között nem találkozom egy, különösen német katholikus theologusok körében nagyon elterjedt, ügyesen megírt könyvecske czímével, a mely tartalmánál, irányánál fogva a szerzőnek hasznára lehetett volna. A könyv szerzője J. P. Kirsch, freiburgi egyetemi tanár, czíme: «Die christlichen Cultusgebäude im Alterthum.» A Görres-társaság kiadványainak sorozatában jelent meg Kölnben, 1893-ban. A könyv már czíménél fogva is önként kinálkozik arra, hogy Récseyével összehasonlítsuk és talán ez összevetésből is megállapítsuk, mennyire megnőtt az idevágó tudományos irodalom tíz év óta. A két könyv összehasonlításából azonban — fájdalom — más derül ki.

Récsey tudatosan hallgatja el Kirsch könyvének a czímét, mert munkája nem egyéb amannak gyarló fordításánál. Récsey irodalmi tájékozottsága, a melyet annyira fitogtat, nem az övé, hanem Kirsché. Récsey lelkiismeretesen (!) közli Kirsch könyvének forrásait, de a maga egyetlen forrását nem nevezi meg.

Az irodalmi eltulajdonítás vádját úgy szokták megindokolni, hogy kéthasábosan közlik a párhuzamos helyeket. A szóban levő *nyers plagium* esetében ez lehetetlen, hiszen egy egész könyv eltulajdonításáról van szó. Récsey módszerének illustrálására azonban szükséges, hogy a két műnek legalább előszavát közöljem az emlitett módon. Récsey ugyanis még az előszót is, a mely minden szerző legsubjectivebb nyilatkozata szokott lenni, idegen forrásból meríti.

KIRSCH:

Die vorliegende Schrift hat den Zweck, die zahlreichen Einzeluntersuchungen über die altchristlichen Kultusgebäude, welche in den letzteren Jahren veröffentlicht wurden, für einen größern Leserkreis in eine zusammenfassende Darstellung zu bringen. Unter Kultusgebäuden verstehe ich diejenigen Räume, in welchen die eigentliche Liturgie, das eucharistische Opfer, gefeiert wurde. Ich legte bei der Darstellung das Hauptgewicht auf die geschichtliche und liturgische Entwickelung, wie sie uns durch die Quellen und die Monumente vor Augen geführt wird, ohne ausführlich die Frage über den Ursprung der altchristlichen Basilika nach der architektonischen Seite zu untersuchen. Letztere ist von verschiedenen Seiten in der jüngsten Zeit behandelt und in eben so verschiedener Weise gelöst worden.[1] Richter sieht in den Arcosolien der Katakomben und den Sälen für die liturgischen Versammlungen der vorconstan-

RÉCSEY:

Előre kell bocsátanom, hogy a kényes bazilika-kérdést teljesen mellőzöm. Czélom a keresztény templomok ó-kori fejlődését vázolni, tekintet nélkül arra, vajjon a bazilika-kérdés melyik álláspontját foglalja el az ember [?!]

Richter a catacombák és a magánbazilikák [!!] arcosoliumaiban látja azokat az elemeket, melyek fejlődésével a keresztény bazilika keletkezett.[1] *Kraus* azt a véleményt képviseli, hogy Nagy Konstantin idejében két tényezőből épült ki a keresztény bazilika; egyrészt a cella cimiterialis apsisából [!!], másrészt a római házak háromhajós csarnokából.[2] [!!]

Dehio és Bezold nagy művében azt a nézetet olvassuk, hogy az antik ház-

tinischen Basilika die Elemente, aus welchen, durch Vergrößerung der Proportionen, die Basilika in der constantinichen Zeit entstanden sei.[2] Kraus vertritt die Ansicht, die christliche Basilika sei im Zeitalter Constantin's durch das Zusammentreten zweier Factoren entstanden, einmal der in einer oder drei Apsiden ausladenden Cella cimiterialis, und zweitens der großen dreischiffigen Halle, sei es der forensen, sei es der Privatbasilika.[3] In dem großen Werke von Dehio und von Bezold[4] heißt es darüber: «Im antiken, bürgerlichen Haus, nicht ausgenommen das reiche und stattliche, gab es regelmäßig nur einen einzigen geschlossenen Raum von ausreichendem Umfange für eine gottesdienstliche Versammlung: das ist das Atrium, bezw. — in den Ländern griechischer Sitte — das Peristyl. Vergleichen wir den Grundriß des Atriums, zumal des in der Kaiserzeit am meisten gebräuchlichen Säulen-Atriums mit dem der Kirchenbasilika, so fällt, trotz der hier gewaltig angewachsenen Dimensionen, in der That die Übereinstimmung der Raumgestaltung ohne Weiteres ins Auge, und wir erkennen zugleich, wie die äußere Anordnung des Gottesdienstes in der antiken häuslichen Sitte ihre Wurzel hat» (S. 70). Lange[5] stellt hingegen jeden Zusammenhang zwischen Haus- und Kirchenbau in Abrede. In den drei ersten Jahrhunderten sollen den Gemeinden zu ihren gottesdienstlichen Versammlungen bloß einschiffige Bauten gedient haben; von der constantinischen Zeit an jedoch habe sich das Bedürfniß größerer Bauten herausgestellt, welche nach dem in der profanen Architektur schon lange und reichlich verwendeten basilikalen Schema errichtet wurden. Nach Holtzinger[6] hat sich der Kirchenbau bereits vor Konstantin in selbständigen Bauten entwickelt, und zwar bereits auf basilikaler Grundlage. Das sogenannte basilikale Schema ist nicht in einer bestimmten Art von Bauten, sondern nur als Gattung vorbildlich für die Kirchenbauten geworden. Die Verbreitung des Schema's war viel zu groß, die Arten seiner Verwendung viel zu manchfaltig, als daß wir für die Verwendung desselben im Kirchenbau ein bestimmtes antikes Vorbild suchen müßten. Crostarosa[7] stellt als Anlage, aus der sich die Basilika entwickelte, die großen Säle des römischen Privathauses fest. . .

— — — — — — — — — —

Obwohl der Ursprung der christlichen Basilika nicht ausführlich und ex professo be-

ban csak egy termet (!!) találunk, mely az istentiszteleti czéloknak megfelelt és ez az atrium vagy a görög hatás alatti építkezéseknél a peristylium. Ha a császárság nagy, oszlopos atriumait tekintjük, azonnal szembeszökő, hogy a keresztény bazilikán külső elrendezése (??) ebben találta gyökerét.[3]

Lange továbbá minden összefüggést kétségbe von az antik ház és ó-keresztény bazilika között.[4]

Holtzinger szerint már Nagy Konstantin előtt önálló építkezési szerkezetben keletkezett az egyházi építkezés és az úgynevezett bazilikalis schemának az antik építkezésben nincsen mintaképe[5] [!!!]

Crostarosa a keresztény bazilika eredetét a római magánpaloták nagytermeire vezeti vissza.[6]

Legújabban *Grisar* szólt hozzá a kérdéshez, a ki keveréknek tartja a római palota-bazilika és későbbi építkezési tökéletesítésekből.[7] *Strzygowski* az ő éles itéletével szintén szigorú megkülömböztetéseket tesz a kérdés tisztázására nézve.[8]

Hazánkban *Pasteiner Gyula* álláspontját ezen mondásába foglalhatjuk össze, hogy: «A bazilika elnevezésére valószinűleg az szolgált okul, hogy a templom a megnagyobbitásnál a magasabb közép- és az alacsonyabb oldalhajók által alakra nézve hasonlóvá lett a római forumok bazilikáihoz».[9]

Ha tehát ezen kis tanulmányban ex professo nem terjeszkedem is ki a bazilika-kérdés tárgyalására, a figyelmes olvasó sok olyan részletet fog találni benne, a mi a kérdés földerítésére alkalmas.[10]

handelt wird, dürften doch die folgenden Ausführungen vielleicht zur Klärung der Frage in etwa beitragen.

[1] Für die ältere Litteratur sei verwiesen auf den Artikel «Basilika» von Kraus in der Real-Enzyclopädie der christl. Alterthümer, I. S. 109 ff.

[2] J. P. Richter. Der Ursprung dei abendländischen Kirchengebäude nach neuen Entdeckungen kritisch erläutert. Wien, 1878.

[3] Real-Enz. der christlichen Alterthümer, I. S. 119.

[4] Dehio-Bezold, Die kirchliche Baukunst des Abendlandes. Stuttgart. 1884 ff.

[5] Haus und Halle, Studien zur Geschichte des antiken Wohnhauses und der Basilika. Leipzig, 1885.

[6] Kunsthistorische Studien. Tübingen, 1886, S. 1. ff. — Die christliche Basilika in ihrer Entwickelung und Beziehung zur Antike. Oldenburg, 1883.

[7] Le basiliche cristiane. Dissertationi lette nell' Accademia Port. die archeologia. Roma 1892.

Régóta foglalkozom ezen tárgygyal, de csak most nyilt alkalmam [?] egy részét közzétenni [!!!].

[1] Richter, «Der Ursprung der abendländischen Kirchengebäude nach neuen Entdeckungen kritisch erläutert.» Wien, 1878.

[2] «Real-Encycl. der christl. Altherthümer», I. 119. l. és újabban «Gesch. der christl. Kunst», 1895—96. I. 279.

[3] Die kirchliche Baukunst d. Abendlandes.» Stuttgart, 1884.

[4] «Haus und Halle, Studien zur Geschichte des antiken Wohnhauses und d Basilika.» Leipzig, 1885.

[5] «Die christl. Basilika in ihre^r Entwickelung und Beziehung zur Antike» Olden burg 1883. — Kunsthistor. Studien, 1886.

[6] Le basiliche cristiane. Roma, 1892.

[7] Grisar Hartman, «Rom beim Ausgang d. antiken Welt.» Freiburg, 1901, 249. Récsey tévesen reprodukálja Grisar véleményét.

[8] Strzygowski, «Orient oder Rom. Beiträge zur Geschichte der spätantiken u. frühchristlichen Kunst.» Leipzig, 1901.

[9] Pasteiner Gyula, «A művészetek története». Budapest, 1885. 101. l.

[10] Figyelemreméltó az önérzet fokozott kifejezése Kirsch-sel szemben!

A bemutatott két előszóból Récsey eljárása eléggé kiviláglik. Fordít, önkényesen kihagy egyes részeket és önkéntelenül elferdít egyes helyeket, a melyeket nem ért meg. A legföltűnőbb a félreértés a Holtzinger-féle idézetben, a hol az eredetivel homlokegyenest ellenkező véleményt tulajdonít a szerzőnek. A Dehio és Bezold-féle idézet teljesen értelmetlen. Különben fölösleges is a részletes elemzés, mert a ki azt sem tudja, mi az arcosolium, cella cimiterialis, atrium és peristylium, annak egyáltalán nincs joga ókeresztény építészetről beszélni.

Az előszó mintájára készült az egész könyv. Nem tartom érdemesnek, hogy részletesen foglalkozzam vele, inkább csak némely feltűnő, olykor igazán mulatságos baklövésre mutatok reá. Az egész könyv képtelenül naiv átdolgozás. Récsey sokszor igen lényeges részeket egyszerűen kihagy, úgy hogy szövege — összefüggés híján — egészen értelmetlen. Olyan részt azonban sohasem hagy ki, a hol szöveg alatt idézheti a fölhasznált forrásokat. Jellemző az is, hogy egyes, szolgai módon lefordított mondatokat nehány szó kihagyásával egészen elferdít.

Récsey könyvének első része: «A Nagy Konstantin előtti időszak templomai», illetőleg «A legrégibb keresztény templomok fejlődése» czímű 1. fejezett (5—16. ll.) Kirsch «Die Kirchengebäude in der vorconstantinischen Epoche» czímű első fejezetének (1—18. ll.) a rövidített fordítása. A 2. fejezet: «Régi irók a Konstantin előtti ker. templomokról» (16—20. ll.) kiváltságos helyet foglal el. Kirsch művében nem találkozunk vele! Ez intermezzoszerű részben

a szerző nem akarja az eredetiség illuzióját föntartani, hanem bevallja, hogy idéz. Az egész fejezetet Kirschnek egy második dolgozata szolgáltatja,* a melyben az első századok keresztény istentiszteleti helyeire vonatkozó irott adatok vannak nagy szorgalommal összegyűjtve.

A «Konstantin előtti kor temető-templomai» czímű fejezet (26—34. ll.) megfelel Kirsch «Die Cömeterialkirchen in der vorconstantinischen Zeit» czímű fejezetének (19—27. ll.). E fejezet értelme, a szószerinti fordítás daczára, homályos, mert Récsey nem is veszi észre, hogy a következetlen kihagyások következtében össze-vissza beszél földalatti és földfeletti temető-kápolnákról.

Kirsch könyvének 3. fejezetét («Die Stadtkirchen vor der Zeit Constantin's des Grossen bis zum Schlusse des christlichen Alterthums» 27—44. ll.) Récsey három szakaszra osztja föl (35—50. ll.). Ez a rész, a mely tárgyánál fogva oly fontos, bővelkedik a fonákságokban, a melyek nemcsak Récsey eljárását jellemzik, hanem egyúttal mulatságosak is, azért nehányat bemutatok közülök.

A Szent sír templomáról van szó. «A nagyszerű építkezés a Golgothán, Krisztus szenvedésének és föltámadásának helyén, három különböző templommal körülvette a föltámadás (anastasis) templomát, melyben a szent sír volt elhelyezve.» (36. l.). Én Kirsch megfelelő helyét (29. l.) így fordítom: «A nagyszerű épületcsoport a Golgothadombon, az Üdvözítő kínszenvedésének és dicsőséges föltámadásának helyén, a mely három különböző szentélyből állott, elsősorban a föltámadás (anastasis) templomát foglalta magában [umfasste], a melyben a szent sír volt.» A figyelmes olvasó észreveszi a különbséget. Kirsch természetesen még az épületcsoport másik két tagját is megemlíti. Récseynek erre nincs szüksége: ő egy mondatban négy templommal végzett!

A tyrusi basilika leirásából:

KIRSCH. (31. l.)

«... Ein mit einer Mauer umgebener Hof umgab das Ganze; in demselbe lagen mehrere Nebenräume (oeci, exedrae), welche gewiß, zum Theile wenigtens, durch Thüren von der Kirche aus zugänglich waren, da in ihnen offenbar die zum h. Opfer nothwendigen liturgischen Gegenstände aufbewahrt wurden...» (Hét sorral lejebb, Kirsch idéz a konstantinápolyi Apostol templom Eusebius-féle leirásából): ... «An den Hallen entlang lagen Prachträume für den Kaiser, Bäder- und Erholungsorte, sowie viele andere Räume, für die Wächter dieses Ortes sorgfältig hergerichtet.»

RECSEY (37. l.):

«Fallal kerített udvar foglalta be az egész területet. Ebben volt még több melléképület (oeci, exedrae), melyekből bizonyára szintén be lehetett menni a templomba és a melyekben valószínűleg az áldozathoz szükséges liturgiai edények voltak elhelyezve. Az oszlopcsarnokok mellett disztermek voltak a császár számára, fürdők és más helyiségek a bazilika őrei számára.»

Récsey egész mechanikusan kihagyja a német szöveg hét sorát és észre sem veszi, hogy leirásának vége nem Tyrusra, hanem Konstantinápolyra vonatkozik.

* Die christlichen Cultusgebäude in der vorconstantinischen Zeit. Festschrift des deutschen Campo Santo, 1895. 6. köv. ll.

38. l.: «. . . a középhajó utolsó oszlopai pillérekkel voltak az apsishoz erősitve.» Kirsch (32. l.): «. . . die letzten Säulen waren . . . mit je zwei Pfeilern verbunden.» Ha Récsey egy pillantásra méltatta volna azt az alaprajzot, a melyet a többi kép között Kirsch művéből — természetesen a forrás megnevezése nélkül — átvett, tudhatná, hogy nem lehet erősítésről szó, hanem oszlopokról és pillérekről, a melyeket fölül egyenes architrav vagy ív kötött össze.

39. l.: «. . . négyszögletes, tuffából készült falai . . .» Kirsch (33. l.): «. . . Bauten in Tuffquadern . . .»

40. l.: «A mai Lateran nem más, mint ennek a bazilikának megnagyobbitott temploma.» Itt már fölösleges is Kirschet idézni.

46. l.: «A pápa ott egy háromhajós, kettős narthexxal ellátott basilikát épittetett, melynek apsisa mögött a *melléképületek jóval magasabbra* nyultak föl a többi épületrészeknél.» Kirsch (40. l.): «Der Papst ließ dort eine dreischiffige, mit doppeltem Karther und über die Seitenmäuern hinausragenden Nebenräumen hinter der Apsis versehene Basilika errichten . . .» Itt is fölösleges minden commentar.

E fontos, oly nagy szakértelemmel és gonddal lefordított rész után Récsey érdeklődése hanyatlik. Kirsch könyvének hátralevő részeit már csak rhapsodikusan fordítja, az utolsó fejezetet pedig, a mely a keresztény templomok berendezéséről szól, egészen elhagyja. De azért az utolsó rendszertelen szemelvényekben is vannak csudabogarak. Például 54. l.: «A circus falait lehordták és a halomba nagy mélyedést tettek.»

A cœmeterialis templomépítés tárgyalásakor a szerző — természetesen teljesen Kirschet követve — leirja a manastirinei coemeteriumot. E leíráshoz fűzött jegyzetben (51. l.) ezt mondja: «Első helyen emlitettem ezt a telepet, mivel leginkább szemlélteti a földfölötti cœmeterialis basilikák épitését, másrészt a congressus után *Bulič* vezetése mellett a helyszinén magam is bejártam a nagyfontosságú ásatás egész területét.» E nyilatkozatával Récsey átlépi azt a határt, a mely a nevetségest a fönségestől elválasztja . . .

A szerző még sok más, személyes ízű jegyzetben adja elő congressusokon viselt dolgait. Úgy látszik, ez az elem képviseli a könyvben a «legújabb kutatásokat.»

A szóban levő nyomtatvány, a mely a 29. helyen áll dr. Récsey Viktor önálló kiadványainak a boritékon pompázó lajstromában, csak arra alkalmas, hogy megmételyezze annak az elméjét, a ki bizakodva okulást keresne benne.

Éber László.

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi szeptember hó 26-án d. u. 5 órakor, a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünidők után első rendes haviülését. Jelenvoltak: dr. Thaly Kálmán, Téglás Gábor, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp igazgatóválasztmányi tagok, dr. Hekler Antal és tíz más hallgató. Az elnökök távollétében, felkérésre, mint legidősebb örökös választmányi tag, dr. Thaly Kálmán elnökölt. *Kemény Lajos* első értekezését: Műtörténeti adatok Kassa város multjából, Supka Géza olvasta föl. Ezután *dr. Márton Lajos* mutatta be érdekes fejtegetések kiséretében a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében levő őskori bronz madáralakokat. *Titkár* a pénztárnok havi kimutatását olvasta fel, mely tudomásul vétetvén; miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Gerecze Péter* és *Kunvári Fülöp* választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért. *Dr. Szendrei János*, titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 31-én, kedden d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését. Jelen voltak báró Nyáry Jenő elnöklete alatt: dr. Éber László, dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Nagy Géza és Téglás Gábor igazgató választmányi tagok, Lipcsey József pénztárnok, Möller István, Gyalus László, Csányi Károly, Sztehló Ottó, Passuth Ödön és tiz más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, *Supka Géza* olvasta föl *Riegl Alois* emlékezete czimű értekezését, majd *Gróh István* az őrallja-boldogfalvi ref. templom középkori falképeinek általa készített művészi másolatait mutatta be és ösmertette. Ez utóbbi értekezéshez hozzászólottak dr. Szendrei János, Nagy Géza és Halaváts Gyula. Végül a társulat Gróh Istvánnak nagybecsű fölvételeiért és előadásáért elismerését és köszönetét nyilvánította. Titkár hivatalos jelentései folyamán *Kandra Kabos*, *Ráth György* és *Szumrák Pál* igazgató választmányi tagok elhalálozását jelenti be, kik mindannyian irodalmilag is művelték szaktudományunkat. A társulat emlékezetüket jegyzőkönyvileg örökíti meg.

Titkár előterjesztésére rendes tagokul megválasztattak *dr. Hekler Antal* és *Passuth Ödön*.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Nagy Géza* és *Kunvári Fülöp* igazgató választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért. *Dr. Szendrei János*, titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 28-án, d. u. 5 órakor tartotta rendes heti ülését a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében. — Jelen voltak báró Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt: dr. Boncz Ödön, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Huszka József, dr. Kammerer Ernő, Kunvári Fülöp, dr. báró Nyáry Albert, dr. Réthy

László és Vásárhelyi Géza igazgató választmányi tagok, Lipcsey József pénztárnok, Gróh István, Csányi Károly és nyolcz más hallgató. Elnök az ülést megnyitván *dr. Czakó Elemér*, Kolozsvári Márton és György művészete czímen értekezett, majd *Szőnyi László* olvasta fel a XIV. századi magyarországi papirvízjegyekről szóló tanulmányát, számos rajz bemutatása mellett. *Dr. Szendrei János* méltatta Szőnyi munkálatának nagy jelentőségét, úgy kulturtörténeti, mint különösen a hazai heraldika szempontjából. Kivánatosnak tartja, hogy Szőnyi tanulmányait, mely már a XIV. századra 1500 vízjegyet eredményezett, a következő századok anyagára nézve is folytassa. *Dr. Czakó Elemér* kéri, hogy a mennyiben Szőnyi dolgozatát közzétenni óhajtaná, azt a társulat támogassa. A választmány elvileg hozzájárúl s a kérdéssel akkor fog foglalkozni, ha Szőnyi úr munkálatával elkészűl. Titkár bejelenti, hogy *dr. Szenger Ede* hagyatékából 400 korona befolyt és mint alapítvány tőkésíttetett, továbbá, hogy *Glück Frigyes* úr, Kunvári Fülöp választmányi tag közvetítésével, 200 koronával alapítótagul belépett. Végül fölolvassa a mult havi pénztári kimutatást. A választmány ezen jelentéseket jóváhagyólag tudomásul vevén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére még *dr. Boncz Ödön* és *Vásárhelyi Géza* igazgató választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A BARCZIKAI LELET. A borsod—miskolczi múzeum régiségtára a folyó év augusztus havában az itt leírt leletet szerezte meg, a mely a Borsod vármegye felső részén — a Sajó völgyében — fekvő *Barczika* községből került elő. Az a vidék — bár szórványos leletekben — már eddig is sok őskori régiséget adott, s a mostani lelet is csak egy megerősítő adat azon nézetünkhöz, hogy az őskorban sűrűn lakott hely lehetett. A lelet körülményeit illetőleg bővebb tudomásunk nincsen.

A 24 darabból álló leletben volt 1., mellboglár 6¼ cm. átmérőjű lapos, tálalakú, anyaga bronz, kivül aranylemezzel borítva. Szélén két lyukkal, mely a felfűzhetésre szolgált. Az aranylemez egy helyen felhasadt. 2—5., aranydrótok, vagy mint nyersanyag, vagy ékszer gyanánt szerepeltek. 6., bronz öntőrög, hosszú rúd alakú. 30 cm. hosszú. Eltört. 7., karvédő tekercs, háromélű bronzhuzalból, végén korongtekercses tárcsa. Teljesen ép, 32 cm. hosszú, nyilása 9 és 6 cm. A tárcsa 4½ cm. átmérőjű. 8., ugyanolyannak töredéke, 22 cm. 9—10., ugyanolyannak töredéke 10 cm. 11—12., ugyanolyannak töredéke tárcsával. 10 és 7 cm. méretűek. 13., ugyanolyannak kisdarabja, 6½ cm. Négytekerületű. A bronzhuzal és bevágásokkal diszes. 14—15., vékonyabb bronzhuzalból készült hengertekercsek. 4—5 cm. Az átmérőjük 4½ cm. 16—18., még kisebb hengertekercsek, vékony bronzhuzalból. 3½ és 5½ cm. hosszúak és 2½ cm. átmérőjűek. 19—20. gyűrűk, bronzhuzalból készitett hengertekercsek, korongtekercscsel. 7½—6 cm. méretben. 21—22., karvédők alsó részei tárcsával, 6—6½ cm. 23—24., hosszú bronztűk (Pulszky: Magyarország Archæologiája, I. k. LXI. tábla) felül lapos tálalakú koronggal, alatta a tű testén kis füllel. Összegörbitettek. Mostani állapotukban az egyik 32 cm., a másik 17 cm. hosszúak, kiterítve 41, illetve 25½ cm. méretüek lennének. Az egyik tört példány. A korongok átmérője 8½—9½ cm.

Leszih Andor,
a miskolczi múzeum őre.

